HISTORISK TIDSKRIFT

UTGIFVEN AF

SVENSKA HISTORISKA FÖRENINGEN

GENOM

TORVALD HÖJER

UNDER MEDVERKAN AF

SAM. CLASON
LUND

NILS EDÉN
UPPSALA

EMIL HILDEBRAND
STOCKHOLM

LUDVIG STAVENOW
GÖTEBORG

TRETTIOTREDJE ÅRGÅNGEN

1913

STOCKHOLM
KUNGL. BOKTRYCKERIET. P. A. NORSTEDT & SÖNER
1914
[130748]

Innehåll:

Afhandlingar.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Öfversikt och granskningar.

Bilagor.

De stående skatterna i Svealand under medeltiden.

Strödda studier

AF

JOSEF SANDSTRÖM

Föreliggande uppsats är närmast att betrakta som en inledning till en följande uppsats: »Kameralhistoriska studier ur kammararkivets Västmanlands-handlingar 1539—1540». Helt naturligt måste en undersökning om beskattningsförhållandena vid denna tid oafbrutet taga hänsyn till den medeltida beskattningen, hvarpå den följande tidens grundar sig, och jag har därför ansett det önskvärdt att förutskicka denna uppsats, som afser att i mycket sammanträngd form utreda — om också på grund af ämnets och källornas beskaffenhet ibland fragmentariskt — vissa frågor rörande de medeltida stående skatterna. En olägenhet med den valda uppdelningen i två uppsatser har blifvit den, att jag ej i detta sammanhang annat än undantagsvis kunnat medtaga hvad ur den följande tidens källor låter sig sluta angående den medeltida beskattningen.

Hänvisningarna till de medeltida lagarna afse Schlyters upplagor.

Om de fasta skatter Svealandskapens bönder under medeltiden ägde utgöra till konungen, finnas i landskapslagarna mer eller mindre utförliga bestämmelser. I dessa lagar — främst i Upplandslagen — hafva vi också den utförligaste och viktigaste källan för kännedomen om den medeltida beskattningen.

Hvilka voro de under medeltiden utgående ordinarie skatterna? Vi vända oss till *Upplandslagen*. I dess konungabalks tionde flock bestämmas i samband med ledungsväsendet äfven de fasta skatterna i de tre folklanden. De

årliga skatterna äro enl. denna *skipvist* (*ledungslame*), *spannamale* och *ättegäld* jämte vissa andra naturaprestationer i öfrigt, hvilka lämpligen kunna sammanfattas under den annorstädes ifrån bekanta termen *gengärd*, ehuru lagen ej begagnar denna benämning.[1]

Skipvisten utgjordes enl. Upplandslagen i fyra omgångar, två gånger in natura med visst belopp af hvarje hamna,[2] två gånger i penningar. Dessa båda senare »skipvister» utgingo med (tillsammans) 40 mark »i hvarje skepp», eller, då hundaret i Uppland hade att hålla fyra ledungsskepp, med sammanlagdt 160 mark af hundaret.[3] Af detta belopp skulle tre fjärdedelar (»tre skepp») utgöras »*slikt aff markland iorþær sum aff wighum manni*», den återstående fjärdedelen (»det fjärde skeppet») skulle utgöras »aff mantali. aff bondum ok bondæ sunum. leghu drængium ok löskæ mannum. þæn kallæs maghande man. sum tiughu aræ ær».[4]

Spannamale utgick med en spann korn och en spann malt af hvarje bonde.[5]

---

[1] Jfr Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 268, samt Thulin, Om mantalet, s. 4.

[2] UL. kgb. X: »attæ pund ok attæ spæn i hampnu hwariæ i fyrsto skipwist — — — i andri skipwist aghu wæræ sex pund ok sex spæn» — d. v. s. åtta, resp. sex spann säd samt lika många pund smör och fläsk. Se Schlyter, Glossar, s. 497 f. art. *pund*. Schlyters antagande är otvifvelaktigt riktigt, därom vittna bl. a. SmL. addit. 2, Raven v. Barnekows räkenskap för Nyköpings slottslän 1365—1366 (Styffe, Bidrag, I, s. 62 ff.) och förhållandena i Västmanland vid tiden omkring 1540. Proportionen var, som dessa källor visa, 2/3 fläsk o. 1/3 smör.

[3] Schlyter, Glossar, s. 557, art. *skipwist*, har härutinnan som i vissa andra fall ang. beskattningen en afvikande tolkning. Däremot synes Bergfalk, Sv. jordens beskattning, s. 48, hafva den ofvan framställda uppfattningen af textens betydelse. Likaså Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 266 not 3—4.

[4] Hur dessa bestämmelser skola förstås, synes tämligen dunkelt. Möjligen är med »wigher mann» att förstå vapenför bonde, och sålunda bönderna ensamma ägde att utgöra 3/4 af den kontanta skatten. Bestämmelsen om de tre skeppen vore sålunda så att förstå, att en vapenför bonde, som ej ägde ett helt markland, däri deltager med samma belopp som den bonde, hvilken ägde ett helt markland, samt att den som ägde t. ex. två markland utgjorde dubbla detta belopp o. s. v. I någon mån göres en sådan tolkning sannolik genom den följande bestämmelsen att »det fjärde skeppet» skulle utgöras med lika belopp af hvarje vuxen man, särskildt om man därmed sammanställer hvad lagen längre fram i samma kap. säger: »*wæri þæn bonde sum skipwist ok spannæ malæ orkær giöræ. þæn æi orkær þæt. wæri han leghudrængær ok giöri utt fiuræ örtoghær um arit.*» Dessa fyra örtugar skulle då vara just legodrängars och löskekarlars bidrag till »det fjärde skeppet».

[5] »Swa ær ok um spannæ malæ. korn span ok malt span», kgb. X: 2.

Ättegälden utgick med 30 mark af hundaret. I öfrigt skulle konungen hafva fyra nöt af hundaret, ett nöt af hvarje fjärding. Sex bönder skulle tillsammans utgöra ett får, hvarje bonde dessutom fyra fång hö eller fyra penningar samt ett höns eller där ej höns fanns kunde två bönder i stället få utgöra ett lamm eller en gris. Tre höns kunde också få utbytas mot en gås.

Hvad uppbörden af skatten beträffar, verkställdes den af allmogens egna förtroendemän. Lagen stadgar, att för hvarje hamna skall svara en man (»hamnumaþer») och för hvarje åtting af häradet en »attongxmaþer», för hela hundaret länsmannen eller hans »vist-ombud». Attungsmannen, som skulle äga vissa i lagen bestämda kvalifikationer, utsågs för ett år i sänder af åttingens bönder. Då skatten levererades i konungens »visthus», skulle attungsmannen och hamnemännen vara närvarande. Konungen representerades vid uppbörden af sin »*tækiuman*», som å hans vägnar mottog skatten. Hundarets självstyrelse sträckte sig sålunda äfven till det fiskaliska området. Dess förtroendemän ägde i vissa fall vitsord i fråga om skattens laga utgörande gentemot konungens uppbördsmän.[1]

Af Upplandslagen framgår, att Roslagen, »Roden», i åtskilliga hänseende intog en särställning i förhållande till de tre folklanden.[2] Så också i fråga om beskattningen. Rodens utskylder voro: åtta marker smör af hvar och en »som äter sitt eget bröd».[3] Dessutom skulle hvarje bonde utgöra en örtug penningar i »tinglame».[4] Af hvarje skeppslag utgick ättegäld med tio mark. Ledungslame utgick med sex lispund humle af skeppslaget och en mark (penningar) af hvarje »*ar*».

---

[1] Kgb. X och additamentet till samma flock.

[2] UL. kgb. XI.

[3] Kanske har detta uttryck en vidare betydelse än »bonde», det skulle då innefatta den själfständiga befolkningen, sålunda äfven den ej jordbruksidkande fiskarbefolkningen. Bonde skulle i motsats härtill innefatta allenast den jordbruksidkande själfägande mannen.

[4] Schlyter, Glossar, s. 747, anser, att tinglame erlades endast de år, då ledung utgick och ting ej kunde hållas. Emellertid är det i lagens formulering intet som stöder ett sådant antagande, tinglamen är utan tvifvel på lagens tid en årlig utskyld. Liksom ledungslamen från början varit ersättning för icke fullgjord ledung, då sådan utbjudits (se det följande!), så torde tinglamen ursprungligen hafva varit en ersättning för uteblifvande från tingen, som på ena eller andra sättet öfvergått till årlig utskyld liksom ledungslamen. Med Schlyter torde kanske kunna antagas, att den sedermera

Af de öfriga svealagarna har *Västmannalagen* i hufvudsak samma bestämmelser som Upplandslagen för de tre folklanden, endast mindre upplysande och utförliga.[1] Tvenne afvikelser i fråga om beskattningen låta sig konstatera. Den ena bestod däri att skipvisten i andra omgången utgick med mindre belopp än i Uppland, näml. fem pund och fem spann. Den andra låg däri, att ledungsskyldigheten var inskränkt till endast två skepp af hundaret. I Uppland var sålunda hvarje hundaresfjärding ett skeppslag under det att detta i Västmanland bestod af två fjärdingar. Den i penningar utgående skipvisten (som i Västmannalagen uttryckligen kallas ledungslame) utgick äfven här med 40 mark i hvarje skepp, men skattens belopp per hundare blef endast hälften mot i det egentliga Uppland. Angående uppbörden stadgas, att styrmannen för hvarje skeppslag skall vara närvarande vid skattens öfverlämnande. Han äger att tillsammans med fjärdingsmännen[2] med ed styrka laga förfall för skattens utgörande på utsatt tid. — Med ofvannämnda undantag voro i Västmanland skatterna desamma som i Uppland.

Södermannalagen saknar egentliga bestämmelser om skatterna.[3]

---

blifvit en afgift för tingpliktens upphäfvande, då ledung utgått. I de hundare och skeppslag, som utrustat ledung, höllos ej ting under den tid ledung var ute. UL. þingm. b. XIV: 1. Hildebrands invändningar mot denna förklaring (Sv. Medelt., I, s. 267, not 1) förtjäna förvisso beaktande, afgörande synas de mig dock icke. Tinglamen torde som sagdt urspr. vara böter för tingfall på grund af allmogens uteblifvande. Så småningom har den kommit att utgå äfven då orsaken till bortvaron varit ledungstjänst. Därifrån har steget tagits till årlig utskyld. Man får alltid komma ihåg, att utvecklingen i Svealand och särskildt i Uppland försiggått under trycket af den här starkare konungamakten. Hildebrands egen förklaring af tinglamens uppkomst synes ej fullt acceptabel. Man vet ej, att skeppslagen i Roden ingått i hundarena. Tvärtom synes detta af allt att döma ej hafva varit fallet. Roden synes hafva haft sin egen rätt, innan den reviderade Upplandslagen där påbjöds.

[1] VmL. kgb. VII.

[2] Fjärdingsmännen äro tydligen hundaresfjärdingarnas förtroendemän för skatteuppbörden. Man observere, att här fjärdingarna liksom i Uppland áttingarna utgjorde halft skeppslag. Styrmannen och fjärdingsmännen ha enligt VmL samma vitsord, som enl. UL. tillkom länsmannen och attungsmännen.

[3] SdmL. kgb. X. — Den af Schlyter som Cod. B. betecknade handskriften har dock efter slutet af konungabalken ett tillägg (addit. 2.), hvari bestämmes att hvarje hamna skall utgöra 24 pund, två tredjedelar fläsk och en tredjedel smör. Raven von Barnekows förut cit. räkenskap för 1365—66 visar, att skattetitlarna då voro: skipwist, spannamale, ättegäld, laga nöt och laga får (Styffe, Bidrag, I, s. XCVI). Skipvisten utgick med 6 spann

Samma fasta skatter som i Svealagarna uppräknas äfven i de kungl. bref ang. skattefrihet för kyrkor och kloster, som utfärdats i slutet af 1200-talet och början af 1300-talet. Så medgifves i Magnus Ladulås' kyrkliga privilegiebref af den 27 juli 1281 frihet från skatter »*wlgariter dictis skipwist, spannemal, ætergiald, ledhongxlamæ ac taliis muneribus*».[1] I hertigarna Eriks och Valdemars skyddsbref för Gudhems kloster den 2 mars 1307 uppräknades vid bekräftelsen af skattefriheten »*gengærth, almænningsøræ, spannemaal, lethungslamæ, skipwist*».[2]

I fråga om de olika skatternas historiska tillkomst tycker man sig ännu på landskapslagarnas tid kunna urskilja vissa skikt. Det äldsta representeras säkerligen af ättegälden, om också dennas uppkomst och de ursprungliga grunderna för dess utgörande väl alltid torde förblifva i dunkel. På landskapslagarnas tid föreligger den säkerligen ej längre i ursprunglig gestalt. Den har åtminstone i så måtto förändrats, att den nu indragits i organisationen för de yngre ur ledungsplikten framvuxna skatterna. Åtminstone i Uppland — Södermanlands- och Västmanlandslagarna nämna ej något därom — utgick den med lika belopp af hvarje hundare och skeppslag, inom hvilka den fördelades efter mantal (troligen i betydelsen bonde-tal)[3]. Utanför de tre gamla Svealandskapen synes den ej hafva förekommit. För en förklaring af ättegäldens ursprungliga innebörd har man intet annat att hålla sig till än själfva namnet, och på detta torde intet antagande kunna stödjas mer än att, då första

---

korn, 4 pund fläsk och 2 pund smör af hvarje hamna, sålunda afsevärdt lägre belopp än i Uppland—Västmanland. Ättegäldens belopp ingår i en summa med tingvitet, men synes ej kunna ha utgått med samma belopp som i Uppland. Spannamale utgick i Röne och Jönåkers hundare med en spann korn och två spann råg af hvarje bonde, i Daga hundare och Rekarne med endast två spann korn. De fasta skatterna i Södermanland synas hafva varit afsevärdt lägre än i de båda andra af de gamla Svealandskapen, detta så mycket mer som skipvist i kontant, d. v. s. ledungslame *ej* synes hafva utgått, åtminstone vid den ifrågavarande tiden. Skattetitlarna voro med detta undantag dock desamma. De afvikande uppgifterna i Cod. B. kunna otvunget förklaras såsom bestämmelser om provianteringaf verkligen utgående ledung; om denna handlar nämligen hela det nämnda tillägget.

[1] Dipl. Suecanum, I, N:o 725.

[2] A. a., I, N:o 1535. — Allmännings-öret utgick i Västergötland. Se Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 268.

[3] UL. kgb. X o. XI.

ledet i ordet otvifvelaktigt innehåller *ätt*, »släkt»,[1] den på ena eller andra sättet grundat sig på det för germanska förhållanden så betydelsefulla ätteförbandet.[2]

Snorre uppger i Ynglingasagan, att öfver hela Svitiod utgjorts en af Oden påbjuden skatt med en penning för hvarje näsa.[3] Denna Snorres uppgift har man i allmänhet tagit för god och i den nämnda »nässkatten» velat se den äldsta beskattningsformen i Svealand, hvilken sålunda varit rent personell.[4] Antagandet af ett sådant slags »mantalspenningar» som äldsta skatt, strider dock emot allt hvad vi veta om äldre svensk statsorganisation, där ej individerna men väl menigheter af högre eller lägre ordning, liksom på visst sätt släktförbanden äro enheterna. Funnes »nässkatten» bestyrkt endast af Snorres uppgift om förhållandena på Odens tid, hade den nog utan vidare kunnat förvisas till sagans domäner. Emellertid finnes äfven i en svensk källa af obestridlig auktoritet en »näfgäld» omtalad, nämligen i Magnus Ladulås' testamente af den 22 februari 1285, hvilket finnes bevaradt i original.[5] Denna omständighet gör en närmare undersökning nödvändig. I konung Magnus' nämnda testamente bestämmes bl. a. att »pro redempcione crucis nostre ad terram sanctam» det år konungen dör skola anslås vissa delar af kronans inkomster nämligen »almenningx-øræ per westgociam *et ledhongxlamæ et nefgiald per westmanniam*» intill ett sammanlagdt belopp af 400 mark. Skulle detta belopp ej täckas af de nämnda skatterna, anslås äfven följande års allmänningsöre af Västergötland. Tydligen är det här fråga om i penningar utgående skatter. Nu äro emellertid de i penningar utgående skatter, som

[1] Jfr Schlyter, Glossar. s. 799, gloss. t. UL., s. 447; Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 265. — Båda synas hafva förbisett, att ättegälden på landskapslagarnas tid ej längre föreligger i ursprunglig gestaltning, utan säkert undergått väsentliga förändringar, då ledungsorganisationen apterats till skatte-organisation.

[2] Se E. Hildebrand, Sv. Statsförf., s. 18 ff.

[3] »Um alla Sviþióþ guldu menn Oðni skatt, penning fyrir nef hvert. en hann skyldi veria land þeira fyrir ófriði ok blóta þeim til árs.» Yngl. saga, kap. 8.

[4] Så Hildebrand. Sv. Medeltid, I, s. 264 f.; Styffe, Grundregalernas uppkomst (Vitterhetsakad. handl. 24), s. 289; Thulin, Om mantalet, s. 3 f.

[5] Dipl. Suec., I, N:o 802. — I ett diplom af 13 mars 1345 nämnes utan upplysning om dess karaktär »næfgyæld» bland på Bornholm, utgående skatter. (A. a., I, N:o 3916.)

Västmannalagen känner, ledungslame och ättegäld, och man synes redan häraf kunna sluta, att nefgälden i konung Magnus' testamente och ättegälden i Västmannalagen äro identiska.[1] Enligt min mening äro de båda benämningarna synonyma. Man har, såvidt jag vet, hittills allmänt antagit, att första ledet i det fsv. *nefgiald* vore *nef*, »näsa».[2] Det torde emellertid snarare höra tillsammans med det f.isl. *nefi*, »anförvant».[3] Samma första led återfinnes, som ordens betydelser visa, i f.no. *nefgildi*[4] och *nefgiqld*, hvilka i allt väsentligt äro synonyma med de svenska lagarnas »*ættarbot*».[5]

Är denna etymologi som jag tror riktig, kommer Snorres ofvannämnda uppgift i ny belysning. Snorre har — troligen under sitt besök i Sverige — fått höra talas om en skatt kallad nefgäld, i hvilket namn han trott sig finna ordet *nef*, 'näsa', och har på denna grund tillagat sin uppgift om en skatt för hvarje näsa, hvars uppkomst han förlade till tiden för Sveaväldets antagna organisation genom den s. k. historiska Oden. — Är sålunda »nässkatten» att afföra från vår kamerala historias inventarium, ha vi istället i den nämnda notisen hos Snorre fått ett intressant vittnesbörd om ättegäldens, alias nefgäldens, ålder, ty det är uppenbart af Snorres folketymologiska förklaring, att någon verklig tradition om dess uppkomst på hans tid ej längre stått till buds.[6]

---

[1] Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 265, har förut tveksamt framkastat tanken på ett samband mellan dessa båda skatter. I den af Hildebrand antagna formen är dock ett samband föga antagligt.

[2] Så t. ex. Södervall, Ordbok, II, s. 123, som öfversätter ordet med »nässkatt, personlig skatt».

[3] Fritzner, Ordbog, II, s. 805 öfversätter: »Brodersøn eller Søstersøn tillige med disses Efterkommere, Ætlinger, saa og vel Farbroder og Morbroder i deres Slægtskabsforhold til hinc.» Ordet är vida spridt i de indoeur. språken, se Fick, Vergl. Wörterbuch, I, s. 501, III, s. 292 (4:de uppl.). Det nordiska ordets närmaste släkting är det tyska *Neffe* med samma betydelser, som de af Fritzner för f.isl. *nefi* angifna. Kluge, Etym. Wörterbuch, s. 328 (7:de uppl.), anmärker dock att »die Bedeutung war in den älteren Sprachen nicht so fest wie jetzt», och ordet har ofta den allmänna betydelsen »*Verwanter*». — Ordets betydelsesfär synes också bäst angifvas med *anförvant*, *ättemedlem*, användes däremot knappast om skyldskap i rakt ned- eller uppstigande led.

[4] Fritzner, Ordbog, II. s. 804: »den Bod som i visse Tilfælde skulde betales af Drabsmandens Slækting til den dræbtes.»

[5] Schlyter, Glossar, s. 778.

[6] Äfven från Norge finnes ett *nefgildi*, i betydelsen skatt till konungen, omnämndt. I »Fagrskinna» heter det nämligen om Hakon Adalsteinsfostre, att »nefgildis skatta, þá er Haraldr konungr faðir hans hafði lagt á alt landit, lét hann — — — leggia til skipa gerðar». Fagrskinna utg. af

Ur ledungsplikten, d. v. s. skyldigheten att med skepp och manskap, vederbörligen beväpnadt och provianteradt, deltaga i konungens härfärder, ha ledungslamen och skipvisten som skatter vuxit fram.

Termen *ledungslame* förekommer i Upplandslagens skattebestämmelser endast i fråga om Rodens skatt. I det öfriga Uppland är ledungslamen identisk med de två sista skipvisterna. Detta framgår vid jämförelsen med Västmannalagen, som i likhet med Upplandslagen upptager fyra skipvister, af hvilka två utgöras i penningar och kallas ledungslame.[1] Ledungslamen utgick i två omgångar med (tillsammans)[2] fyrtio marker för hvarje skepp.

Från början har ledungslamen, som namnet antyder, säkerligen varit böter för försummad ledungstjänst och det blir därigenom förklaradt, hvarför beloppet för hvarje skepp fixerats till 40 mark eller den vanliga konungsboten.[3] Upplysande för ledungslamens öfvergång till årlig skatt är Magnus Ladulås' bref af den 7 oktober 1285 angående den med gottlänningarna träffade öfverenskommelsen.[4] Före denna hade gottlänningarna endast på uttrycklig, i laga ordning delgifven befallning utrustat ledung, från hvilken de också efter eget val kunnat befria sig genom att det ifrågavarande

---

Munch-Unger (Kph. 1847), s. 20. — Snorre har äfven en annan gång haft användning för sin ofvannämnda förklaring, nämligen i Olaf den heliges saga. Snorre berättar nämligen där, att konung Olaf sökte genom sändebud förmå islänningarna att »veita honom af landinu þegngildi ok nefgildi, penning fyrir nef hvert, þann er X. væri fyrir alin vaðmáls». — Dessa båda citat äro de enda Fritzner känner, och annan hemulsman för förklaringen af *nefgildi* och *nefgiald* som »nässkatt» än Snorre torde ej finnas. I de no. lagarna synes denna skatt ej nämnas. Någon anledning att förklara det no. *nefgildi* annorlunda än det svenska *nefgiald* finnes såvidt jag förstår icke. Något skäl att betvifla uppgiften om tillvaron af en norsk skatt *nefgildi* parallell med vår svenska ättegäld (nefgäld) torde icke å andra sidan finnas. På båda hållen är förmodligen ättegälden den äldsta skatten. Därför talar i sin mån att den på båda håll förklaras såsom påbjuden af riksgrundläggarna resp. Oden och Harald Hårfager.

[1] VmL. kgb. VII: »Twa skipwistær scolo mæþ pænningom ut göras. XL. markær i hwart skip. þætta hetir leþongs lame».

[2] Jfr Hildebrand, Sv. Medeltid, I. s. 266 f. — Lagarnas formulering medger båda tolkningarna. För ofvanstående talar dock att ledungslamen på Gottland utgick med 40 marker för hvarje skepp inalles. (Se Hildebrand, Sv. Medeltid, II, s. 615 f.). Lagarnas stadgande om de två skipvisterna torde endast innebära, att ledungslamen erlades i två terminer.

[3] Jfr bestämmelsen i SdmL. kgb. XII: »Far nocot skip hem fyrræ æn allum ær orlof giwit. hawi firifarit sinæ færð. oc giwi vt skipwistenæ oc meþ. XL. marker.»

[4] Dipl. Suec., I, N:o 815.

året erlägga ledungslame. Enligt öfverenskommelse skulle de därefter **årligen** tillsammans med dem åliggande tribut betala ledungslame.[1] Gottlänningarna kunde endast åläggas att deltaga i ledung mot hedningarna; utrustades ledung, utgick ej ledungslame.

När ledungslamen i Svealand öfvergick till årlig utskyld är obekant, säkert var den årlig skatt, då nämnda öfverenskommelse mellan konung Magnus och gutarna träffades,[2] troligen långt förut (jfr skipvisten). Genom de ändrade inre och yttre politiska förhållandena liksom genom förändringarna i krigföringssättet med det tunga rytteriets växande betydelse, hvilket resulterade i uppkomsten af en privilegierad krigarklass utom den gamla ledungens organisation, hade denna helt säkert redan vid tolfhundratalets slut förlorat det allra mesta af sin forna betydelse. Konung Magnus' öfverenskommelse med gutarna betyder därför en väsentlig, reell vinst för konungamakten, gutarnas partiella befrielse från ledungsskyldigheten torde däremot för dem haft skäligen illusoriskt värde. Sannolikt var öfverenskommelsen praktiskt taget det sista steget mot ledungsskyldighetens aflösning i allmänhet genom skatteprestationer, om också ledungsplikten bibehölls äfven senare i landskapslagarna och möjligen någon enstaka gång också tagits i anspråk.[3]

Skipvisten har, som namnet anger, från början säkerligen varit proviantutredningen vid utgående ledung. Som förut påpekats inräknar Upplandslagen i skipvist äfven ledungslamen. Den egentliga skipvisten var dock den del som utgick i naturapersedlar, säd, fläsk och smör och i Västmannalagen kallas *mata* (d. v. s. proviant), under detta namn förekommer den också i fogderäkenskaperna från Västmanland 1540 och senare. Om skipvistens öfvergång till årlig utskyld föreligger i *Annales sigtunenses* en bestämd uppgift, som synes vara trovärdig. Det berättas nämligen i dessa.

[1] »Dicti Guttnenses teneantur singulis annis imposterum nostrum ledongslame persoluere una cum tributo, cessante super hoc denunciatione qualibet vel precepto.»

[2] Att så var, framgår af konung Magnus' förut cit. testamento 1285, då bl. a. ledungslamen af Västmanland konungens dödsår anslogs till infriande af hans korstågslöfte.

[3] Se **Hildebrand**, Sveriges Medeltid, II, s. 628 f.

att efter slaget vid Sparsätra 1247 pålades Upplands bönder spannamale, skipwist och flera bördor.[1] Att skipvist då pålades dem kan ju endast betyda, att den gamla proviantutredningen för ledungen därefter ålades till årligt utgörande, oberoende af ledungens utbjudande.

Spannamale är den andra af de i »annales sigtunenses» namngifna skatterna, hvilka införts efter slaget vid Sparsätra. Sista ledet i namnet är det f.sv. *male* »afgift», skatt,[2] och det betyder sålunda spannskatten.

Gengärden torde, som allmänt antages och namnet synes antyda, ha uppkommit ur skyldigheten att med proviant och fourage förse konungen och hans följe vid resor i landet. De skattepersedlar, som jag förut sammanfattat under termen gengärd, ehuru lagarna ej hafva denna term, äro sannolikt identiska med de i »annales sigtunenses» nämnda »honera plura», som också pålagts efter slaget vid Sparsätra.

Af skatterna i det gamla Sveaväldet är det en, nämligen ättegälden, som till sin uppkomst synes undandraga sig vår kunskap, liksom den synes ha sina rötter i en form af statlig organisation bortom statsorganisationen i landskapslagarnas Sverige. De öfriga skatterna däremot äro till väsentlig del uppkomna ur ledungsplikten. Det intima sambandet mellan beskattning och ledungsplikt visar sig äfven i den omständigheten, att ledungsorganisationen äfven är kameral organisation, skatteplikten åligger ledungsorganisationens enheter liksom äfven uppbörden af alla skatter. I detta system har äfven den äldre ättegälden indragits. Men den militära och fiskaliska indelningen är äfven den judiciellt-politiska. Detta gör det ursäktligt, om jag här med några ord berör en del allmänna frågor om den statliga organisationen i Sveaväldet. Detta kommer dock blott att ske med några strödda anmärkningar till ett nyligen utkommet arbete: jag menar S. Tunbergs skarpsinniga ut-

---

[1] »M°CC°XL°VII° obiit Suno Folkonis et eodem anno communitas rusticorum Vplandie Sparsætrum amisit victoriam libertatis sue et imposite sunt eis spannale et skyp-viste et honera plura.» Script rer. suec., III: 1, s. 4. — Om annalernas affattningstid samt dateringen af slaget vid Sparsätra se utgifvarens anmärkningar.

[2] Se Schlyter, Glossar, s. 425 f.

redning af häradets och hundarets uppkomst och betydelse.[1] Det är otvifvelaktigt, att forskningen med detta arbete i hög grad riktats såväl positivt genom de nya resultat förf. uppnått, som negativt genom undanröjande af förutgående, ofta en tillåtlig konstruktions yttersta gräns uppnående teorier. Särskildt ifråga om det svenska hundaret torde dock ej med Tunbergs nämnda arbete det allra sista ordet hafva sagts. Det synes nämligen åtminstone mig som hade författaren allför hastigt bestämt sig för att lägga hufvudvikten af hundarets statliga betydelse på dess egenskap att vara politiskt-judiciell enhet. Hundarets egenskap att vara militär och fiskalisk enhet anser förf. vara en senare tillkommen sekundär karaktär,[2] ehuru författaren framhåller, att hundaret på ett helt annat sätt än häradet organiskt infogats i den statliga krigsorganisationen och på ett vida intimare sätt står i beroende af konungamakten. Enligt Svealagarna äro hundarena såväl ifråga om ledungsplikten som ifråga om de ur denna framvuxna skatteprestationerna likvärdiga enheter inom landskapet. Hvarje hundare ålåg det att utrusta ett visst antal skepp: i Uppland fyra, i Västmanland två. Hundaret självft är för ledungshärens uppställande samt dess beväpning och proviantering indeladt i hamnor. Redan detta hänvisar ju till att hundaresindelningen är tillkommen som organisation för ledungstjänsten. Däremot synes intet på samma sätt direkt tyda på att hundaresindelningen betingats af dess politiskt-judiciella uppgifter. Utom hundaresindelningen finnes inom det gamla Sveaväldet ytterligare en indelning, där egenskapen af militär organisation är ännu tydligare, nämligen skeppslagsindelningen såsom denna föreligger i Helsingland och Roden. Antagandet att skeppslagen i Roden varit ursprungliga delar af angränsande hundaren i öfriga Uppland synes mig sakna allt stöd i källorna. I stället talar åtskilligt för att Rodens skeppslagsindelning stod helt utanför det öfriga Upplands hundaresindelning. Namnet *Uppland* (ursprungligen plurale tantum) har just gifvits för att

[1] Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning. Akad. afh. Uppsala 1911.
[2] A. a., s. 132 ff.

beteckna de innanför Roden belägna (folk-)landen.[1] Ännu på Upplandslagens tid, hvilken uttryckligen påbjudits till antagande äfven i Roden,[2] intager Roden ifråga om skattens storlek och utgörande en särställning, liksom äfven i judiciellt hänseende. I stället för hundaret träder i Roden skeppslaget.[3] Hvarje skeppslag i Roden utgjorde i ättegäld tio mark, under det att hundaret i eg. Uppland utgjorde trettio mark, sålunda motsvaras det uppländska hundaret enligt denna måttstock af tre skeppslag, hvilket i sin mån visar, att skeppslaget i Roden ej är kongruent med hundaresfjärdingen (= skeppslaget) i det öfriga Uppland.[4] Den hamnan motsvarande enheten inom skeppslaget kallades *ar* eller *har*, så i Roden[5] och Helsingland.[6] Liksom hundaret var äfven skeppslaget judiciell enhet.[7]

Vi finna sålunda, att inom det nuvarande Uppland funnits tvenne geografiskt skilda organisationsformer: de tre folklandens indelning i hundaren och Rodens indelning i skeppslag, i förhållande till hvarandra själfständiga. Ingen lärer bestrida, att Rodens skeppslags indelning varit betingad af ledungsplikten, och så har nog också hundaresindelningen

---

[1] v. Friesen, Landskapsnamnet Uppland (Fataburen 1906, s. 17 ff.).

[2] I Upplandslagens stadfästelse nämnas vid sidan af de tre folklandens invånare inbyggarna i »Norrærodhrin», som få befallning att äfven antaga lagen. Den lag, som omarbetats, är enligt stadsfästelsen de tre folklandens, som sålunda efter omarbetningen utsträckts att gälla äfven i Roden. Roden har sålunda troligen förut haft sin egen rätt, hvarur vissa särdrag bibehöllos. Hvad »Norra Roden» innefattade, se v. Friesen, a. a., s. 27.

[3] Man observere att UL. använder termen skeppslag endast för Roden, ej som VmL. och SdmL. för att beteckna del af hundaret, ehuru i egentliga Uppland hundares-fjärdingen var skeppslag.

[4] H. Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 622 ff., har tydligen förbisett, att stadgandena om ledung och beskattning i UL. kgb. X endast gälla de tre folklanden, ej Roden, för hvilken bestämmelser finnas i flock XI, liksom att Roden med sin skeppslagsindelning varit sidoordnad med de tre folklanden med sin hundares-indelning.

[5] UL. kgb. XI.

[6] HL. kgb. VII. — Det är möjligt att *ar* i Roslagen från början äfven språkligt varit identiskt med *har*, som är belagdt från trakter både norr och söder om Roslagen (se HL. och ÖgL.). Roslagens språk karakteriseras i senare tid bl. a. af h-förlust i uddljud (Hesselman, Sveamålen, s. 38) och denna företeelse kan vara relativt gammal. Efter h-bortfallet har *ar* folketymologiskt associerats med *ar* f. 'åra'. Om det inbördes förhållandet mellan *har* och *hamna* ifråga om ledungstjänsten hafva olika meningar uttalats, på goda grunder tillbakavisar Hildebrand, Sv. Medeltid, II, s. 621, antagandet att hamnan uppställt en krigare under det att *har'en* uppställt en roddare.

[7] UL. þingm. b. XIII. Se Schlyter, Gloss. t. UL., art. »skiplag» och »þinglag».

varit. Den judiciellt-politiska indelningen sammanfaller inom båda områdena med den militära, och man torde knappast ha skäl att antaga, att för hundaret i högre grad än för skeppslaget egenskapen af politiskt-judiciell enhet varit den ursprungligen konstituerande och väsentliga. Den svenska statens organisation, sådan den framträder i landskapslagarna, var byggd på allmogens självstyrelse genom egna organ inom organisationsenheterna. Det viktigaste organet för självstyrelsen var tinget, där handlades gemensamma angelägenheter, däribland äfven rättsvården. Däraf följer emellertid icke, att organisationen betingats af rättsvården eller att dess enheter äro självvuxna.

Å andra sidan är det ju självklart, att ju mer den statliga organisationens ursprungliga militära syftemål genom de ändrade tidsförhållandena fördunklades och förlorade sin betydelse, desto större betydelse kom den politiskt-judiciella sidan hos samma organisation att få.

Häradet i Götalandskapen företer i sitt förhållande till ledungsorganisationen en helt annan anblick, som Tunberg också anmärkt.[1] Att en motsättning mellan det gamla Sveaväldet och Götalandskapen härigenom kommer till synes är klart. Det förra visar, som jag sökt framhålla, ännu så sent som på landskapslagarnas tid spår af en utpräglad och fast militärisk organisation. Den tid då Sveaväldet organiserades och den därpå följande eröfringen af Götalandskapen samt uppkomsten af ett enhetligt svenskt välde ligger ju långt utom de vanliga historiska källornas räckvidd, och därom kunna ju endast mer eller mindre sannolika hypoteser uppställas. Att Svearnas seger betingats af deras, väl af en stark konungamakt genomförda, militära organisation, kan anses säkert. I öfrigt synes mig den af Stjerna framställda åsikten vara i allt väsentligt riktig.[2] Efter eröfringen har ledungsplikten utsträckts åtminstone till vissa delar af götalandskapen, särskildt Gottland och trakterna vid Öster-

[1] A. a., s. 12.

[2] Af Stjerna programatiskt framställd i hans utmärkta uppsats Svear och Götar under folkvandringstiden (Sv. F. F. Tidskr., XII, s. 339 ff). Det är endast att beklaga, att denne geniale forskare af döden hindrats att ytterligare fördjupa och utföra sin hypotes. — Svearnas välde utsträcktes först öfver öarna i Östersjön (Gottland, Öland, Bornholm) och östkusten af Götaland. Se Stjerna, a. a. och Bornholms befolkningshistoria. Denna omständighet visar bl. a. att Sveaväldet var en sjömakt.

sjön, men den gamla politiskt-judiciella indelningen i härad har så att säga därjämte fortlefvat och ledungsorganisationen torde aldrig i götalandskapen hafva uppnått tillnärmelsevis samma fasthet, ej heller blifvit af den grundläggande betydelse för hela den statliga organisationen som inom det gamla Sveaväldet.

Som Hans Hildebrand påpekat, är ledungen en organisation för *anfallskriget*, skild från försvaret af landets egna gränser.[1] I självfva verket är ju härigenom ledungen en för Skandinavien speciellt utmärkande institution, och det kommer en därvid oundvikligt i tankarna, att den måste haft sin egentliga betydelse under ett bestämdt skede i vår historia: vikingatiden med dess våldsamma expansion från de nordiska folkens sida, som tog sig uttryck i bl. a. Englands eröfring och ryska rikets grundläggande. Intressant belyses ledungsinstitutionens betydelse och användning i det tal, som Snorre låter Torgny lagman hålla på Uppsala-tinget, där Olof Skötkonung får sig till föredöme höra berättas om sina företrädares ledungsfärder i österled. Torgny säger bland annat: »Annorlunda är nu Sveakonungarnas sinnelag än fordomdags. Torgny, min farfader, mindes Uppsalakonungen Erik Emundsson, och berättade om honom att han i yngre dagar hvarje sommar hade ledung ute och for till olika länder samt underlade sig Finland och Karelernas land, Estland och Kurland och många andra länder i österled. Och man lärer än där kunna se de jordborgar och andra stora anläggningar han då utförde.» — »Själf minnes jag konung Erik Segersäll och med honom var jag i många härfärder, han utvidgade Svearnas rike.»[1]

Episoden med Torgnys uppträdande på tinget må vara hur tvifvelaktig som helst, det torde dock vara säkert, att berättelsen om forna Uppsalakungars härfärder, som Snorre använder för Torgnys tal, hvilar på en verklig tradition,

---

[1] Sv. Medelt., II, s. 613 ff.

[2] »Annan veg er nú skaplyndi Svía-konunga en fyrr hefir verit. Þorgnýr, fǫðurfaðir minn, munði Eirik Upsala-konung Emundarson ok sagði þat frá honum at meðan han var á léttasta aldri, at hann hafði hvert sumar leiðangr úti ok fór til ýmissa landa ok lagði undir sik Finnland ok Kirjálaland, Eistland ok Kúrland ok viða um austrlǫnd, ok mun enn siá þær jarðborgir ok ǫnnur stórvirki, þau er hann gerði.» — »Ek má muna Eirik konung inn sigsæla, ok var ek með honum i mǫrgum herfǫrum; jók hann riki Svía.» Heimskringla, utg. af Finnur Jónsson, s. 241.

som Snorre vid sitt Sveriges-besök inhämtat. Ledungsväsendets betydelse klargöres kanske bäst genom orden om Erik Emundson att han hade i yngre dagar ledung ute hvarje sommar! Ännu på landskapslagarnas tid har den statliga organisationen i det gamla Svealand kvar sin militära, af ledungsväsendet betingade prägel i så hög grad, att man torde vara berättigad antaga, att Svealands hundaresindelning tillkommit just som organisation för ledungstjänstens utgörande. När denna organisation genomfördes i det skick, hvari den möter i Svealagarna, därom kan helt naturligt intet bestämdt sägas. Tunberg har dock sökt visa, att Svearna under vikingatiden fått ordet *hundare*, som utträngt det äldre ordet *hund*, från trakterna kring nedre Rhen [1] — som jag tror på goda grunder. Däremot torde icke, som Tunberg menar, *hund'ets* ersättande med *hundaret* endast ha betydt ett utbyte af benämningar. *Hundaret* är enligt min mening tillkommet som namn å enheten i ledungsindelningen, och hundaresindelningen i Svealand torde ha betydt en omorganisation af den gamla hundindelningen. Intet synes förbjuda, att en sådan omorganisation genomförts under vikingatiden. Man kan erinra om att norsk-isländsk tradition förlägger en organisation af ledungen i Norge till 900-talets midt under Hakon Adalsteinsfostre. [2]

Den modifikation af Tunbergs teori om den äldsta politiska indelningen, som jag i det föregående sökt motivera, är ju, om också icke-betydelselös, dock skäligen oväsentlig vid sidan af det myckna, som däri utan vidare måste accepteras. Det mest betydelsefulla synes mig vara, att genom Tunbergs undersökning frågan om härads- och hundaresindelningen en gång för alla lagts på rätt bog, därigenom att förf. häfdar, att denna indelning är resultatet af en intern utveckling, och resolut afskär alla teorier om härad och hundare som samgermanskt arfvegods, hit medfördt af Göter och Svear vid deras antagna invandringar till Sverige som slutna folk. Det är att hoppas att de åsyftade invandringsteorierna nu fått det definitiva banesåret äfven inom den

[1] A. a., s. 192 ff.

[2] Heimskringla utg. af Jónsson, s. 82. Fagrskinna utg. af Munch-Unger, s. 20.

historiska litteraturen, där de kvarlefvat långt sedan arkeologien på goda skäl förvisat dem från sina domäner.

Det återstår att kasta en blick på de förändringar, som i fråga om de stående skatterna i Svealand inträdde under medeltidens senare tid.[1] I det stora hela äro skatterna de samma som förut, men samhällsförhållandenas fortgående omdaning medförde det oaktadt stora förändringar. Ledungsplikten hade, som jag förut påpekat, de facto förlorat största delen af sin betydelse redan på landskapslagarnas tid, ehuru den alltjämt bibehölls. Af den gamla, för ledungsväsendet afsedda organisationen kommo alltmer de politiskt-judiciella och kamerala sidorna — den senare från början helt visst sekundär — att träda i förgrunden. Men samma samhällsutveckling, som satt den gamla ledungen ur spelet, undergräfde också det därpå grundade beskattningssystemet. Grunden för detta rubbas i och genom frälsets utbrytande som en klass för sig, skild från den skattskyldiga allmogen. Närmaste följden blef, att antalet skattdragare inom de olika enheterna: hamnor, fjärdingar etc. sjönk, och ju mer af skattejorden som kom under det andliga och värdsliga frälset, desto kännbarare blef minskningen af skatteböndernas antal. Som summan för hvarje enhet dock var fixerad, blef den enskilde skattebondens börda i motsvarande mån ökad. Synnerligen belysande för huru långt utvecklingen gått i denna riktning redan vid midten af 1300-talet, äro Raven v. Barnekows förut citerade räkenskaper för Nyköpings slotts län 1365—66. I Daga härad funnos 28 skattebönder och 17 hamnor, d. v. s. i medeltal 1.6 skattebönder i hvarje hamna, motsvarande siffra för Jönåkers h:d är 1.7. Något bättre var förhållandet i Röne härad med 2.7, Västerrek med 3.1 och Österrek med 4.3 som medelsiffra för antalet skattebönder i hvarje hamna. Beloppet af skipvisten var dock lika för hvarje hamna eller 6 spann korn, 2 pund smör och 4 pund fläsk. Det lider intet tvifvel, att det ringa antalet skattebönder i hvarje hamna är att tillskrifva den starka minskningen i skatteböndernas antal genom förut angifna faktorer. Visserligen känner man ej exakta antalet af bönder i hvarje hamna

[1] Ang. förhållandena under 1300-talet se också Styffe, Bidrag, I, s. XC ff.

från tidigare tid, men säkert har detta varit vida större.[1] Samma företeelse af de skatt- och ledungspliktigas sjunkande i antal bestyrkes äfven af konung Albrekts bref den 11 juli 1387, hvarigenom Norrbo hundares ledungsskyldighet nedskrefs med hälften (ett skepp, i st. f. två förut). Som skäl åberopas just skatteböndernas fåtalighet.[2]

Trots de gamla beskattningsenheternas kollektiva ansvarighet för skatterna, som ålågo dem med vissa fixerade belopp, kan man tryggt antaga, att de fasta skatternas inkomstbelopp afsevärdt sjunkit på grund af de skatteskyldigas minskade antal, dels utgingo vissa skatter, särskildt spannmålen, efter mantal, dels torde åtskilliga af de forna hamnorna ha försvunnit genom att jorden kommit under frälse. Ännu mera ha dock de stående skatterna blifvit otillräckliga genom de under den historiska utvecklingen tillkomna krafven på ökade statsinkomster.

För att fylla bristen pålades tillfälliga gärder, såväl i penningar (»markegälder») som i naturapersedlar. Att närmare ingå på dessa faller utom ramen för denna uppsats om de stående skatterna.[3]

Den gamla organisationen för de fasta skatternas utgörande befanns med tiden alltför omöjlig. Som jag förut påpekat kom beskattningen efter hamnor att leda till stora variationer i fråga om den enskilde skattebondens bördor, allt efter antalet bönder inom hamnan. Då hamnindelningen var ett fixeradt, ursprungligen under andra förhållanden uppvuxet och för andra förhållanden afsedt system, lämpade

[1] För midten af 1200-talet finnas i Valdemars Jordebok uppgifter om antalet bönder och hamnor i de halländska häradena. Med ledning af dessa af Hildebrand, Sveriges Medeltid, I, s. 62 och s. 257, meddelade uppgifter kan en beräkning af medeltalet bönder i hvarje hamna utföras för dessa härad och resultatet ger vid handen, att medeltalet växlat mellan 11.4 (Högs h:d) och 29.5 (Fjäre h:d). Naturligtvis visa dessa siffror intet direkt för förhållandena i Svealand. För jämförelsens skull må nämnas, att i Snefvings h:d, där hamn-indelningen då ännu fanns kvar, antalet bönder i hvarje hamna 1540 växlade mellan 6 och 9. Vanliga siffran är 7 à 8. (K. A. Västm. 1540 n:r 1).

[2] Styffe, Bidrag. I. s. 199 f.: »Considerata paucitate hominum tributariorum in provincia Norbohundare existencium, qui nobis hactenus cum duabus nauibus expedicionalibus dictis snækkio et viris ac armis ad ipsas pertinentibus, satis onerose seruire consueuerant, ipsos vnam tantummodo nauim huiusmodi, ad expedicionem nostram, dum et quando ipsam de cetero euocari contigerit, ex speciali gracia volumus preparare».

[3] Se härom särskildt H. Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 271 ff., E. Hildebrand, Sv. Statsförf., s. 81 ff., Styffe, Bidrag, I, s. LXXXIX ff.

sig detta ej för en jämkning af skattebördorna i riktning mot jämnare fördelning. Det kom visserligen i en del trakter att kvarstå ännu under Gustaf Vasa (sannolikt dock mången gång så omregleradt, att af de gamla hamnorna endast namnet återstod). Men vid sidan af detta växte det upp en annan organisationsform: gärdeindelningen. Den gärdeindelning, som det här är fråga om, torde ha haft föga att göra med indelningen i växlande bondegrupper (gärder eller gärdelag) för de tillfälliga pålagorna, om icke så att den förra gett uppslaget till den senare.[1] I dessa gärder är dock antalet bönder växlande vid skilda tider, under det att i gärdeindelningen för de stående skatterna antalet bönder åtminstone i Svealand fixerats till sex. Redan i Upplandslagen har man för vissa skattepersedlar, hvilka utgjordes af flera bönder gemensamt, gått ifrån den gamla hamnindelningen. Det föreskrifves nämligen, att sex bönder skola gemensamt utgöra ett får, hvarjämte vid utbyten af en del andra persedlar flera kunna förena sig.[2] Just ur detta sätt att utgöra dessa till gengärden hörande persedlar framgick gärde-indelningen. Liksom hamnan representerades af en hamno-man, representerades gärden af en gärde-man, hvilka uppburo och redovisade skatten.[3] Denna gärdeindelning hade, därigenom att hvarje gärd innehöll 6 bönder, framför den äldre hamn-indelningen fördelen af rättvisare fördelning af skatten.

Till denna gärdeindelning öfverflyttades äfven understundom de skatter, som förut utgått efter hamnor.

---

[1] Medan hamn-indelningen ännu var lifskraftig, utskrefvos tillfälliga gärder efter denna. Så utgick den gärd, som hertigarna Erik och Valdemar vid sidan af den ordinarie skatten utskrefvo den 31 oktober 1309, med visst belopp af hvarje hamna (Dipl. Suec., II, N:r 1636).

[2] Kgb X: 3 »— — — sex böndær. ett faar, hwar bonde fiughur fang hö ællr fiuræ pænningæ. hwar bonde ett höns.ær æi höns til. þa æru twe um lamb ett. ællr kiþ. æller gris fore ett höns. ok enæ gas foræ þry höns þæn æi hawær höns».

[3] Jfr det af Styffe. Bidrag, IV, s. CXLII not 3, anförda exemplet från 1492. Som ett intressant ex. på bibehållandet af den gamla anordningen med hamnar och gärder vid sidan af hvarandra i de här som ursprungliga antagna funktionerna kan nämnas, att i Fellingsbro s:n vid skattläggningen 1539 bibehölls för uppbörden af den efter skattläggningen enl. jordetal utgående ättegälden och matan hamn-indelningen (»Tillförene gjorde de alle lika i hamnorna. En af de bönder som i hamnone är oppbär summa penningar så mycket som af hamnone går»), under det att »Laga får vtgöras uti gerdetal. Där är uti hvar hel gerd sex bönder.» (K. A. Västm. 1539: n:r 5).

Ur denna nya indelning utvecklade sig också en gradation af böndernas inbördes bärkraft. Man kom att i gärden räkna sex fullsuttna skattebönder och som mått å fullsuttenheten kom att användas »sättingen». Det är otvifvelaktigt att med sätting ursprungligen betecknats sjättedelen af den gärden åliggande skattesumman, d. v. s. hvarje fullsutten bondes skatt. På detta sätt kom man att i sättingen få ett fullsuttenhetsmått. Sättingen uppträder i 1500-talets fogderäkenskaper som sådan, och gärdeindelningen, hvarefter fortfarande persedlar, som ej kunde uppdelas på hvarje skattebonde, utgjordes, var ställd i beroende till sättingen på så sätt att gärden bestod af sex helsättingar, hvarvid två halfva sättingar räknades som en hel.[1] — Gärdeindelningen aflöste som kameralindelning i stora delar af landet den gamla hamn-indelningen af allt att döma redan under medeltiden. Den gamla kamerala organisationen, ursprungligen identisk med ledungsorganisationen eller framvuxen ur denna, torde i stort sett vid medeltidens slut och troligen långt förut hafva kommit ur sin ursprungliga funktion. Där hamnorna bibehöllos, var det som uppbördsdistrikt. De gamla grunderna för skatternas utgörande hade kommit ur bruk, undanträngda af andra. En sådan ny beskattningsgrund var som vi sett fullsuttenheten uttryckt i sättingar, en annan var beskattningens fördelning direkt efter jordetal, ett tredje var att vissa större menigheter, särskildt socknarna, mot ett visst fixeradt skattebelopp i kontant (ofta äfven järn), s. k. stadga, utbytte de gamla i kontant och olika naturapersedlar utg. skattepersedlarna. Denna utveckling låter sig på grund af det medeltida källmaterialets knapphet ej studeras direkt under medeltiden. I de äldsta fogderäkenskaperna från 1500-talet föreligger dock ett rikhaltigt material för kännedomen om det vid denna tid färdiga resultatet af den senare medeltidens utveckling af de från landskapslagarna mottagna stående skatterna. Jag uppskjuter därför till en följande uppsats behandlingen af hvad här i största allmänhet antydts, och bevisningen därför måste också förläggas dit.

---

[1] Jfr Thulin, Om mantalet, s. 15. Hildebrand, Sv. Medeltid, I, s. 262 f.

Dit vill jag ock förlägga behandlingen af de nya skatter, som mot medeltidens slut öfvergingo till stående: *dagsverken* och *fodring*.[1] Det gäller om dessa nya skatter liksom om en åtminstone i vissa trakter till ständig skatt öfvergången ökning i gengärdspersedlarna, att egentligt material för en framställning af dessa skatters belopp och utgörande föreligger först med 1500-talets fogderäkenskaper.[2]

Man har sökt häfda, att någon fast gräns mellan de laga utskylderna och de tillfälliga gärderna ej funnits på så sätt att de ständiga skatterna haft sitt upphof ur tillfälliga gärder. Då dessa senare blifvit ständiga och kommit att utgå till fyllande af andra behof än de, hvilka från början med dem afsetts, glömde man ofta deras ursprung. Den omständighet, som föranledt den till ständig öfvergångna tillfälliga utskylden, kom därför sedermera, när samma behof ånyo trädde fram, ofta att gifva upphof till en ny tillfällig gärd, som i sin ordning kunde öfvergå till en ständig utskyld.[3] Detta synes mig vara att åt vanans och glömskans förenade makt ge allt för stor betydelse. Möjligen kunde man säga, att en längre tids utveckling medfört dagsverkens och fodrings öfvergång till stående skatter,

---

[1] För det medeltida materialet hänvisas till Hildebrand, Sv. Medeltid, I. s. 269 ff. Styffe, Bidrag, IV, s. CXLIII ff.

[2] Ett förslag till reglering och ökning af gengärdspersedlarna föreligger i Riksrådets bekanta betänkande 1403 (Sv. Dipl fr. 1401, I, N:r 380). Betänkandet torde innebära ett förslag att låta de under den föreg. tiden ständigt utskrifna gärderna till slotten och deras besättningars underhåll öfvergå till ständig utskyld. Det föreslås att »hvarie fyre men» skola om vintern utgöra »till husett spisning» ett nöt, två får, ett svin, två gäss, 4 höns, 40 ägg, 40 lass ved, 2 pund smör, 1 pund råg och 1 mark »redhampne», om sommaren skulle hälften så mycket utgöras. Dessutom skulle hvar skattebonde utgöra 24 dagsverken och 2 lass hö hvarje år. I län, där icke slott funnos, skulle samma belopp utgöras, dagsverkenas antal nedsattes dock med hälften. Detta vid sidan af den årliga *laga* skatten. Att detta icke är en stadga utan endast ett betänkande med förslag till reglering för framtiden af de extraordinarie utskylderna är uppenbart redan däraf att denna skatt *påbjudes till utgörande endast för det löpande året* (»item att gifva thetta for:na wilioliga (!) wtt *ij åår*»). Dokumentet, som endast föreligger i Hogenskild Bielkes afskriftssamling från slutet af 1500-talet, är i sin nuvarande form att betrakta som ett utdrag af ett riksrådets betänkande. Att detta förslag till ökning af de fasta skatterna någonsin allmänneligen genomförts, är osannolikt. I vissa härad möta i de äldsta årl. räntorna fr. 1500-talet en del af dessa persedlar, då inlagda i sexmannagärdernas skatt. I andra härad finnas de icke ingående i årliga räntan.

[3] Thulin, Om mantalet, s. 5. Jfr äfven Hildebrand, Sv. Medeltid, I. s. 235 o. 276.

ehuru äfven här statsmakten reglerande ingripit.[1] De öfriga från äldre tid ärfda skatterna torde däremot icke på så sätt ha uppkommit. Hvad vi veta om t. ex. ledungslamens öfvergång till ständig skatt på Gottland, om skipvistens och spannamalens införande som ständiga skatter i Uppland, motsäger ett sådant antagande.

De skatter, som omkring 1540 tillsammans utgöra »årliga räntan» åtminstone i de delar af Svealand, som jag vid min undersökning af de s. k. Västmanlands handlingar kommit att beröra, äro, som jag vid annat tillfälle hoppas kunna visa, med de nämnda tilläggen just desamma som enligt Svealagarna äro ständiga utskylder. Sant är visserligen, att summorna för ett härad då ej längre äro desamma som af lagarna angifvas, men därtill ha helt visst många faktorer bidragit utan att man behöfver tillgripa antagandet, att i dessa summor inlagts tillfälliga gärder. Särskildt torde följande omständigheter förtjäna beaktande.

Som jag i det föregående sökt visa, ledde uppkomsten af frälset — det andliga och värdsliga — till en stark minskning i antalet skattebönder inom de gamla hamnorna med åtföljande ökning i de bördor hvar och en af de kvarvarande hade att bära. Genom den gamla organisationens förfall kommo de grunder, hvarefter skatterna ursprungligen utgått, i glömska, och skattebeloppet för hvarje enskild bonde kom mer och mer att hvila på gammal häfd. Man sökte på olika sätt i fortsättningen erhålla ett normalmått för skattebeloppens gradering och jämkande till större likhet sinsemellan; en utväg var skattläggning efter jordetal (markland etc.), en annan var skattläggning efter fullsuttenhet (sätting). Hvad som bestämde skattebeloppens storlek för skattläggningsenheten i hvilket fall som helst, kunde dock säkerligen ej blifva något annat än de vid skattläggningen befintliga förhållandena, d. v. s. det skattebelopp som i orten af gammalt utgick af en fullsutten skattebonde, och detta belopp hade, som jag sökt visa, under 1300-talet undergått väsentlig stegring. Skattejordens ökning och

---

[1] Dagsverksskyldigheten synes ha öfvergått till stående utskyld genom Margaretas bref om beskattningen 1403 (Sv. Dipl. fr. 1401, I, n:r 328). Fodringen reglerades på samma sätt genom 1474 års stadga.

tillväxten af skatteböndernas antal skedde dels genom landets fortsatta uppodling, dels därigenom att jord, som kommit under frälse, återgick till skatte. Jag vill endast erinra om Margaretas och Karl Knutsons reduktioner.

Bremiska hären och subsidiefrågan i Karl XI:s förmyndares utrikespolitik 1667—68.

AF

GEORG WITTROCK.

Om subsidiefrågans betydelse i Karl XI:s förmyndares utrikespolitik hafva i den historiska litteraturen framträdt skiftande meningar. Är man i allmänhet ense om, att den varit stor och alltför stor, så växla dock omdömena, när särskilda fall komma under pröfning. Carlson[1] har med stor skärpa yttrat sig om den allmänna karaktären af förmyndareregeringens yttre politik. Han nekar ej, att den ägt flere grunder och mål, men han framhaller med synnerlig styrka begäret efter understödspenningar. »Behofvet af subsidier *såsom tillgång under freden* bildade den förnämsta utgångspunkten för förmyndare-styrelsens krigsplaner. Derföre förete dessa, på huru olika sätt de än framträda, sins emellan en så stor likhet. — — — Deraf äfven det sväfvande, det obestämda, det föga värdiga i dessa underhandlingar. De riktades nemligen städse åt det håll, hvarifrån man väntade den bästa betalningen». Ej bättre utfaller domen vid beslutet om bremiska kriget 29 juli 1665.[2] »Den svenska hären rustades; men man var icke sinnad att använda den för uppnåendet af ett stort, sjelfständigt, vare sig religiöst eller politiskt mål, såsom under Gustaf Adolf och Carl X man ville endast *visa* denna härsmakt för att, tjenande andras ändamål, lika mycket hvilket, dermed vinna penningar.»

Om Carlsons uppfattning i dessa ting någonsin varit allenarådande, är den det säkert icke numera. Men den

---

[1] Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset, II s. 184 (1856).
[2] Ib. s. 275.

har öfvat stort inflytande, och att den ännu lefver, därpå må anföras ett talande bevis. Fåhræus har i Sveriges historia intill tjugonde seklet[1] med rätta framhäft det falska i nyss anförda yttrande om innebörden i det bremiska företaget. »Subsidier ville man nog hafva, som ett medel att underhålla krigshären; men man har ej utrustat denna *för att få* subsidier.» Politiska syften voro bestämmande: för att upprätthålla sitt anseende som stormakt måste Sverige stå rustadt att ingripa i händelsernas gång. Det är troligen framför allt Lundqvists redbara framställning af sammanhanget,[2] som här har skyddat för missförstånd. Men en annan är Fåhræus' mening om Sveriges förbund med Frankrike 1672; här utfaller hans dom helt och hållet i Carlsons anda. Svaret på frågan om förbundets tillkomst »kastar en hemsk belysning öfver förhållandena inom denna regering. Det var en förtviflad finansspekulation, hvarigenom man hoppades finna en, om ock tillfällig, lindring i det outhärdliga ekonomiska betryck, hvari förmyndarnes slapphet försänkt riket.»[3] Och för denna åsikt har han stöd hos flere föregångare. Likartad, ehuru fullständigare, är Varenius' teckning,[4] och i samma starka ordalag som nyss anförts återfinnes domen hos Wimarson[5] och redan hos Magnus Höjer.[6] Samma anda präglar ock inledning och afslutning i Martin Weibulls vackra afhandling om den franska alliansen.[7] — Äfven ur rent utrikespolitisk synpunkt anses denna i allmänhet förkastlig; men utan tvifvel med orätt. Det är sant att förbundet, som senast Fåhræus betonar, medförde en tydlig krigsfara; men krigsfaran hade man icke undgått genom förening med Holland, och ovisst var om det kunde lyckas genom en neutralitet, som skulle ställt Sverige alldeles utan vänner. Med skäl kunde man tveka i valet, såsom ock Johan Gyllenstierna erkände. De fiender, som Holland väpnade mot Sverige i Danmark och

[1] VI s. 27 f. (1906).
[2] Sveriges krig med staden Bremen och politik i samband därmed åren 1665—1666 (ak. afh. 1893).
[3] A. a. VI s. 34.
[4] Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse I (1901).
[5] Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, I s. 4 (ak. afh. 1897).
[6] Öfversigt af Sveriges yttre politik under åren 1676—1680. Ett bidrag till Johan Gyllenstiernas historia, s. 5 (ak. afh. 1875).
[7] Sverges förbund med Frankrike 1672 (ak. afh. 1865).

Tyskland, kunde i annat fall Frankrike ställt i vapen. Det fel som begicks låg ej i själfva förbundet, utan i bristande krigsberedskap och däri, att man ändock efter tre års lopp lät sig otillräckligt rustad drifvas ut i kriget.[1]

Detta må vara nog för att visa, hvad spörsmålet gäller och hvilka åsikter här hafva stått och ännu stå emot hvarandra. Här är nu afsikten att ur dessa synpunkter på en enskild punkt lämna ett själfständigt bidrag till ytterligare belysning af förmyndarestyrelsens mål och medel på utrikespolitikens fält. Det gäller *bremiska härens uppgift efter freden med Bremen i Habenhausen* (15 nov. 1666) och svenska rådets ställning i valet mellan Frankrike och dess motståndare under året 1667 — delvis äfven 1668. Källan är rådsprotokollen; att gå till andra skulle leda in på hela förhistorien till Sveriges deltagande i trippelalliansen; bevisningen skulle blifva fullständigare och mera bindande, men uppsatsen skulle blifva ett afhandlingsarbete, som för öfrigt är börjadt af annan forskare.

* *
*

Redan den 6 febr. 1667 föredrogs i rådet af Kanslern frågan om bremiska härens underhåll. Han framställde också den motsatta utvägen: att afskeda hären; men endast för att förkasta den. Att afdanka så skönt och utvaldt manskap kunde de la Gardie ej tillråda; Sverige skulle därigenom utsättas för alla grannars ringaktning; och en gång upplöst, kunde en dylik makt icke så lätt bringas tillsammans ånyo. Utan motstånd fattades beslut om truppernas underhåll under de närmaste två till tre månaderna.[2]

Hufvudsyftet med bibehållandet af Sveriges här i Bremen var i själfva verket att värna rikets trygghet och tillika öfverhufvud häfda dess europeiska ställning.[3] Den

---

[1] Samma eller snarlik uppfattning har ock vid föreläsningar i Uppsala om Ludvig XIV:s tidehvarf vårterminen 1905 uttalats af professor Edén.

[2] Johan Bergenhielms rådsprotokoll, Riksarkivet. Förkortas i det följande Bergenhielm.

[3] Jämför härom samt om syftet med bremiska härens första utrustning K. M:s proposition till ständerna 17 juni 1668 i Sveriges Ridderskaps och Adels Riksdags-Protokoll, X s. 479 ff. (1893). Se ock Wilhelm Tham, Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia från midten af sjuttonde århundradet, II: 1 s. 111 f, 186 f. (1847). Likaså Anders Fryxell, Handlingar rörande Sveriges historia ur utrikes arkiver, I s. 150 (1836): Jens Juel till danske konungen 5 dec. 1666.

skulle alltjämt gifva kraft åt Sveriges yrkanden i pågående underhandlingar; den skulle ock öka utsikterna för ett förmånligt förbundsfördrag vare sig med Fraukrike eller dess vedersakare; och af ett dylikt borde en af frukterna enligt tidens sed blifva subsidier, synnerligen välkomna just till fälthärens underhåll, men ingalunda *hufvudmålet* för Sveriges diplomati och rustningar.

Hos en och annan framträdde i denna riktning högt spända förhoppningar. Nils Brahe uttalade i en stor debatt den 5 mars, att Frankrike borde gifva 5 à 600.000 riksdaler blott för att bibehålla Sveriges vänskap och för att afhålla det från förbindelse med andra, utan att kräfva dess biträde vare sig i Polen eller i burgundiska kretsen.[1] — I Polen var franska politikens mål vid denna tid ännu en fransk prins' val till Johan Kasimirs efterträdare; i burgundiska kretsen gällde det Ludvig XIV:s planer på spanska Nederländerna, särskildt Brabant. — Det orimliga i dessa anspråk framhölls genast af Kanslern; på slika torde Frankrikes konung svara: »Tanti non emo poenitere»; i så fall kan jag för bättre pris uträtta detsamma genom att vända mig till *Danmark* och *Brandenburg*. Således äfven här i Sveriges regering samma tanke framför allt på Danmarks konkurrens, som i så hög grad bidrog till afslutandet af 1672 års franska förbund!

De la Gardie framhäfde uttryckligen, att subsidierna icke finge vara den afgörande punkten: »Penningarna söker jag ultimo loco»; om man i annat komme öfverens, måste dessa vara ett accessorium. »Det är mesquin och vilain att vara mercenaire och göra en ting allena för penningars skull, utan anseende till hvad nytta och gagn man eljest däraf hafva kan.» Subsidier äro alltså vanhedrande, om de få bestämma rikets politik mot dess verkliga intresse, men ingalunda om de mottagas till understöd i den politik, som förestafvas af dess fördel och ära; en åskådning, som ännu gällde under Napoleonskrigen, och som förmodligen skulle kunna göra sig gällande än i dag i motsvarande fall. De

[1] Bergenhielm. — Jfr Svedelius, De bello devolutionis et foedere trium civitatum contra Ludovicum XIV Galliæ regem annis MDCLXVII—MDCLXVIII (ak. afh. 1839—40), s. 53—57. Öfverläggningen 5 mars är där refererad.

la Gardies yttranden vid detta tillfälle rikta sig mot Nils Brahe; men man får häraf icke sluta, att denne å sin sida skulle satt subsidier öfver allt annat. Grundtonen i hans hufvudyttrande är vid denna öfverläggning ännu misstro till Österrike och en bestämd förkärlek för det franska förbundet: Man kunde *i nödfall* öfvergifva Ludvig XIV; »dock vore det för en stor fatalitet att hålla, om Sverige skulle abandonnera Frankrike och skilja sig från en så gammal allierad». Penningefrågan är af stor vikt; men hufvudsaken är äfven för Brahe den politiska innebörden i Ludvig XIV:s kraf och anbud: Till äfventyrs torde Frankrike betänka sig och foga sig efter Sveriges önskningar. Men »skulle detta ock intet hända, *utan Frankrike fara fort med sitt uppsåt in Polonico och Burgundico negotio*, synes intet annat än ett visst fördärf däraf följa vela, och alltså mycket större farlighet oss däraf tillstunda, än den vi tillförene befruktade af Austriæ makt och stora välde.»

Månaderna gingo, och Karl Gustaf Wrangels härsmakt kvarstod alltjämt på tysk mark. Den 8 juli uppgafs dess styrka i rådet till 14,000 man utom garnisonerna.[1] Uppgiften gafs genom förteckning på folket i Bremen och Pommern, öfverlämnad af grefve Otto Wilhelm Königsmarck. Samtidigt framförde denne Wrangels trängande anhållan om hjälp, styrkt af fältherrens egna bref från Stade af den 14 och 15 juni.[2]

Frågan om bremiska härens uppgift och behöflighet vardt därmed ånyo brännande. Kanslern tog å ämbetes vägnar som vanligt ledningen af debatten och uppställde de skilda möjligheter, som företedde sig: afdankning och härens underhåll i eget land eller i fientligt. Att afskeda armén afstyrkte han nu lika bestämdt som den 6 febr. med hänsyn till Sveriges anseende och säkerhet. »Därigenom blifva vi alldeles förlorade och ställa oss under discretion af våra illviljande», förklarade han. Han betecknade det på den grund som Sveriges lycka, att det hade krigsfolket i Tyskland på benen: i annat fall hade man haft att frukta

[1] Bergenhielm. — Siffran afser näppeligen effektiva styrkan.

[2] Finnas bland Krigshistoriska handlingar: Bremiska kriget i R. A., 14 juni om arméns behof, 15 juni kreditiv för O. W. Königsmarck. Bergenhielm nämner bref af 13 och 15 juni. Bref af 13 juni finnes ock på samma ställe, det rör ett förslag om Elbetullens pantsättning till staden Hamburg.

Hollands öfvermod efter dess seger öfver engelsmännen i Thames' mynning (1—4 juni). — Emellertid nekade de la Gardie icke, att härens underhåll i eget land var mycket betungande, och på fientligt område kunde detta icke sökas, emedan ännu ingen full klarhet inträdt i fråga om Sveriges ställning till de europeiska makterna. Nödtvunget måste man alltså fortsätta att se tiden an, afvakta freden mellan England och Holland, om den komme till stånd, och särskildt gifva akt på Frankrikes uppträdande mot Spanien. Att Ludvig XIV:s vänskap med Generalstaterna skulle vara slut med det pågående krigets utgång, visste svenska regeringen på grund af konungens egna ord till svenska sändebudet i Paris, den nyss nämnde Otto Wilhelm Königsmarck.

För att något göra och åtminstone vinna tid beslöts att i Stockholm träda i närmare underhandling såväl med kejserliga sändebudet Herman von Basserode som med franske ambassadören Pomponne.

Den 19 aug. var det Mattias Biörneklou, som i Kanslerns frånvaro förde ordet för kansliet i en debatt om Wrangels här.[1] Upplösa den ville alltjämt ingen; Biörneklou som kännare af tyska förhållanden yrkade dess bibehållande särskildt med hänsyn till Tyska rikets furstar. Han fruktade en allians mellan dessa i nedersachsiska och westfaliska kretsarna, där enligt hans ord Sveriges störste illviljande bodde — Lüneburgska huset var i god hågkomst sedan fejden mot Bremen —; han hade ock Brandenburg i minne.

Sverige skördade emellertid nu frukten af 1665 års vänskapstraktat med England och välvillig hållning mot detta under dess krig med de förenade Nederländerna. Den 21 juli slöts *freden i Breda*; tre dagar förut eller den 18 juli hade Generalstaterna genom en konvention i Haag beviljat svenskarnes fordringar på upphäfvande af 1659 års förhatliga elucidationstraktat och skadeersättning åt svenska Guineakompaniet för lidna förluster.[2] Den 26 aug. lästes i svenska rådet ratifikationsinstrumentet.[3] — Svenska rege-

[1] Bergenhielm. — Biörneklou skrifver sig i regeln så från 1663 — förut Biörenklou. Se hans bref till M. G. de la Gardie i R. A.!

[2] Jfr Historiskt Bibliotek, VI, s. 419 f. (1879).

[3] Sven Francs rådsprotokoll, R. A. Förkortas i det följande Franc.

ringens oro för Hollands fientliga anslag var därmed åtminstone för tillfället stillad; *en* orsak till bremiska härens bibehållande bortföll. Och att underhålla den med oförminskad styrka under hela vintern 1667—68 måste i alla händelser förefalla föga lockande.

Man finner också den 26 aug. ett början de omslag i rådets tankar på denna punkt. Drotsen yrkade bestämdt, att man skulle hemkalla »nationalfolket» — de svenska regementena — om intet vidare kunde uträttas med armén innevarande år; staberna, som kostade mycket, borde också minskas; efter denna nedsättning i truppernas antal och därmed också af utgifterna kunde man »spela på långbänken» och taga Sveriges fördel i akt som förut. Yrkandet kunde dock icke med ens slå igenom. Nils Brahe var rädd, att arméns delning skulle åtföljas af dess upplösning, och sedan skulle ingen nation vidare taga hänsyn till Sveriges önskningar. Han äskade undersökning af kostnadsfrågan: kammarkollegium borde se till, å ena sidan hvad härens underhåll i Tyskland kunde kosta öfver vintern, å den andra hvad transporten hem af de svenska trupperna skulle draga. Riksamiralen Gustaf Otto Stenbock och Klas Rålamb instämde, och förslaget antogs. Drotsen själf kan knappast hafva haft något emot det, då han i alla händelser icke tänkt sig saken afgjord före drottning Hedvig Eleonoras återkomst från ett besök med konungen i Uppsala.

Afgörandet dröjde någon tid. 14 sept. påminde Drotsen om saken och yrkade, att de tyska trupperna öfver vintern skulle läggas i garnison i Pommerns och Bremens städer.[1] Den 17 sept. var stor öfverläggning i frågan.[2] Drottningen var nu tillstädes liksom Drotsen, Amiralen och 15 andra riksråd; däremot saknades alltjämt Kanslern. I dennes ställe inledde Sten Bielke som kansliråd diskussionen med ett kort yttrande. Han trodde, att alla utan gensago skulle vilja bibehålla trupperna oförsvagade, om medel och utvägar funnes; men då detta enligt hans mening icke var fallet, hade man blott att välja på arméns afdankning eller en minskning af dess styrka. Riksdrotsen kvarstod på sin förra ståndpunkt och ville alltså dels draga hem krigsfolket, dels

[1] Franc.
[2] Bergenhielm.

lägga det i kvarter i tyska provinserna. Han bestred, att Sverige därmed skulle mista sitt anseende hos vänner och ovänner; tvärtom skulle truppernas minskning göra ett godt intryck som intyg om Sveriges fredskärlek.

Per Brahe bekände sig alltså nu som tviflare på bremiska härens nytta för riket. Häri fann han en meningsfrände i grefve Bengt Oxenstierna, som vid denna tid vistades i Sverige, sedan han öfverlämnat generalguvenörsämbetet i Livland åt en af förmyndarerådets främste män, som nu därför saknades i dess krets: grefve Klas Tott. På Drotsens begäran kom det till en utredande diskussion mellan Oxenstierna och Nils Brahe, hvarvid denne senare utvecklade skälen *för* truppernas bevarande i sin närvarande styrka och ställning. Båda betonade, att de talade på uppdrag enligt gängse sed; men det framgår dock, att de i själfva verket å ömse håll förfäktade sina verkliga meningar.

Nils Brahe utgick i sitt anförande från upprättandet af hären i de tyska provinserna två år tidigare: han häfdade, att den icke uppställts enkannerligen för staden Bremens skull; denna »armatur» hade mera åsyftat Sveriges illviljande, som hade stått rustade i naboskapet och för öfrigt alltjämt stode under vapen; den hade ock hållit deras elaka anslag tillbaka och tillika skänkt Sverige aktning hos dess vänner. Dessa fördelar skulle gå förlorade, om hären upplöstes; bäst därför att uthärda ytterligare fyra eller fem månader, för att se den europeiska krisens utslag och makternas blifvande ställning inbördes.

Mot Nils Brahe invände Bengt Oxenstierna i första hand, att den politiska ställningen i Europa hade ändrat sig mycket sedan två år: då hade icke blott Holland och Danmark, utan också Münster, Lüneburg och Brandenburg förehaft oroande rustningar; med Holland hade Sverige legat i tvist, och de andra makterna utom Münster hade varit Generalstaternas tillhängare. Nu vore denna fara undanröjd genom freden i Breda och uppgörelsen mellan Nederländerna och Sverige; den svenska fälthären gjorde nu endast skada genom att oroa furstarne i Tyska riket och afhålla dem från att nedlägga vapen, och detsamma gällde Danmark. Visserligen hotade faran af fransmännens infall i Brabant och Flandern — Ludvig XIV hade redan under som-

maren eröfrat flere fästningar i spanska Nederländerna —; men andra makter vore närmare att dämpa denna eld än det aflägsna Sverige, som kunde nöja sig med att samverka med öfriga ständer i Tyska riket. — Dessutom förnekade Oxenstierna, att hären i Bremen skänkte Sverige anseende; snarare trodde han liksom Drotsen motsatsen: den skulle blott tjäna till att göra rikets fattigdom känd, då medlen tröte och armén måste minskas och skingras. Han sökte ock mot Brahe visa, att dess delning och de svenska soldaternas hemförande kunde ske utan svårighet.[1]

Grefve Bengts yttranden buro nog prägeln af en något öfverdrifven böjelse att måla utsikterna i ljusa färger. Hvarken Nils Brahe eller Sten Bielke kände sig af honom öfvertygade, att Sveriges afväpning skulle inverka så förmånligt på dess grannar, åtminstone så länge Holland ville hafva dem väpnade och gåfve dem subsidier. Vid första steg tillbaka på Sveriges sida skulle Danmark och Brandenburg strax »växa till», förklarade Bielke. Och Riksamiralen uttalade i få ord samma åsikt, medan däremot Johan Gyllenstierna Nilsson och Henrik Horn biträdde Drotsens och Bengt Oxenstiernas uppfattning.

Diskussionen fick ett delvis nytt ämne, då Drotsen förde den öfver på Sveriges utsikter till förbund och subsidier. Af England och Holland ansåg han inga penningar vara att vänta; däremot kunde möjligen sådana fås från Frankrike eller Österrike, om detta senare en gång vaknade upp till insikt om den öfverhängande franska faran; i bästa fall kunde man möjligen få understöd af båda dessa makter blott för att »sitta stilla». Klas Rålamb sökte visa, att utsikterna i denna riktning rent af skulle *ökas* genom bremiska härens afdankning; visserligen var hans framställning mer dialektiskt skicklig än sakligt öfvertygande: upplösningen skulle nämligen betaga andra makter hoppet, att Sverige af penningenöd skulle nödgas att kasta sig i den enas eller andras armar. Han jämförde armén med en köpmansvara, som miste i värde, om säljaren ifrigt sökte blifva af med den — en liknelse, som dock måste förfela djupare verkan,

[1] Bengt Oxenstiernas yttrande finnes både refereradt i dagens rådsprotokoll och som (ounderskrifvet) skriftligt votum bifogadt detta. I hans skrift saknas dock »modus af afförningen».

emedan den icke träffade regeringens verkliga syften. Dessutom ansåg Rålamb härens minskning oundviklig af brist på medel till dess behof.

Öfverhufvud var ställningen ännu icke sådan, hvarken i rådet eller i Europa, att ett afgörande kunde ske. Per Brahe fann kraftiga skäl anförda å bägge sidor; på hans förslag beslöts att med morgondagens post infordra Fältherrens yttrande från Tyskland, samt att befalla krigs- och kammarkollegierna att träda tillsammans för att verkställa de kostnadsberäkningar, som redan varit beslutna den 26 aug., men som tydligen ännu icke hade kommit till stånd. Om man icke kunde göra någon stor besparing på truppernas minskande, lutade till sist Drotsen själf åt uppskof därmed.

Regeringen aflät alltså bref i ämnet till Marsken;[1] samtidigt inhämtade den också genom sekreteraren Hoghusen den för sjukdom frånvarande Rikskanslerns tankar. Budet fann denne svag och plågad af ständig feber, så att han icke kunde tala mycket. I fråga om armén i Bremen framhöll han i korthet, att hufvudsyftet med dess bibehållande vore att bevaka Danmark, och att han kunde tillråda dess upplösning endast i den händelse, att det vore omöjligt att längre hålla den samlad; men i ty fall ansåg han, att upplösningen borde beslutas med första, utan att afvakta Fältherrens yttrande, hvilket skulle fördröja saken och sålunda medföra onödiga utgifter.[2]

Vinsten af den föreslagna reduktionen beräknades af kammaren till inemot 80,000 riksdaler enligt öfverslag, som lämnades 24 sept.[3] Denna besparing föreföll både Drotsen och andra skäligen ringa; kostnadsberäkningen *minskade* således ifvern för härens delning. Per Brahe yrkade uppskof med beslutet och afvaktande hållning utåt, medan han på samma gång bekände, att han tidigare varit för ett väpnadt deltagande i Englands krig mot Holland till hämd för lidna oförrätter. — Subsidiefrågan kom åter på tal; och ett par af rådets ledamöter uppträdde nu som mot-

---

[1] Riksregistraturet 18 sept. Jämför Franc s. d.!
[2] Riksregistraturet 17 sept.: bref till Kanslern om Hoghusens sändning. Franc 24 sept.: Hoghusens berättelse i rådet.
[3] Franc.

ståndare till hvarje sådant understöd: »Si pecuniam sumimus, libertaten vendimus», yttrade Bengt Oxenstierna, och Knut Kurck förklarade sig alldeles vara af dennes mening. Men om denna uppfattning tyckas de ha stått skäligen ensamma. Oxenstierna understödde också Rålamb, då denne förde sparsamhetens talan med samma nit och samma dialektiska skicklighet som den 17 sept. Rålamb sökte nu som då att förvandla motståndarnes hufvudargument till skäl för sin egen motsatta uppfattning. Han utgick alltså från hänsynen till Danmark och ville häfda, att Danmark finge bästa tillfället att skada, om Sverige utmattade sig självt genom onödiga utgifter. Härvid invändes naturligtvis med stöd af den gjorda uträkningen, att det för tillfället blott gälde 80,000 riksdaler — på denna summa kunde Sveriges styrka näppeligen falla. — Kanslikollegium fick nu i uppdrag att närmare utreda spörsmålet i öfliga former, med skäl för och mot afväpningen.[1]

1 okt. frambar hofrådet Ehrensteen ett förslag från Kanslern att till bremiska hären taga understöd af Holland, som antogs efter en ganska intressant debatt.[2] Utgångspunkten, sådan den framställdes af Drotsen, var omöjligheten för Sverige att vara overksamt vid ett europeiskt krig; »ty det går så gemenligen till, att den som söker emellan tvenne eller flere stridande makter sitta stilla, honom faller först den ena parten och sedan den andra på halsen». Yttrandet kan icke i denna form gälla som allmän sanning; men däri låg dock en riktig på erfarenhet grundad tanke. Och neutralitetsspörsmålet var alltjämt brännande: Englands krig med Holland var till ända; men alltsedan slutet af maj eller början af juni brann ju öppen fejd mellan Frankrike och Spanien i spanska Nederländerna — det så kallade devolutionskriget —; och huru lätt kunde icke dess lågor spridas!

Samma uppfattning häfdade Drotsens brorson Nils Brahe med bestämdare och skarpare motivering. Hufvudskälet för overksamhet, utvecklade denne, vore önskan att öfverlämna riket oförminskadt åt konungen vid hans myndighet; och detta skäl borde gälla mycket. Men å andra sidan såg han alltid

[1] Detta torde dock icke skett.
[2] Bergenhielm.

faran, att Danmark under tiden skulle växa till i makt med hjälp af franska penningar och samtidigt andra fiender så ökas i styrka, att Sverige sedan skulle finna svårt att häfda sin ställning mot dem. Därför vore bättre att »träda i engagement» och hindra de andras uppkomst till Sveriges skada. Ett dylikt »engagement» behöfde dock, som Sten Bielke framhöll, icke nödvändigt betyda »aktion» eller öppet deltagande i krig. — Att en förbindelse med endera af de europeiska maktgrupperna var nödvändig, var den allmänna meningen, som fann uttryck i det enstämmiga bifall, som hälsade ett kort uttalande af Gustaf Otto Stenbock i denna riktning.

I detta sammanhang var det, som Nils Brahe framställde sin berömda maning att sträfva efter största möjliga fördel med minsta möjliga uppoffring. »Efter man nu enhälleligen finner godt att engagera sig, så vele vi göra som köpmän, hvilka söka sin profit och vinst. Traktom efter de conditioner, som avantageusast vara kunna, såsom att få penningar nog och intet göra annat därföre än sitta stilla, *dock så att vi hafva våra trupper in omnem eventum beredda, såsom de nu stå.*» Detta är ett drastiskt och ensidigt uttryck för den i sig själf enkla och självklara satsen, att Sveriges gagn måste vara hufvudmålet för Sveriges regering. Men det innebär ingalunda, att Sverige skulle sälja sitt fruktade namn, om icke sin verkliga väpnade hjälp, till den mestbjudande. Detta framgår så mycket klarare, som Nils Brahe i nästa andedrag förordade en bestämd politik. Den skilsmässa från Frankrike, som han något tidigare funnit så smärtsam, föreföll honom vid denna tidpunkt oundgänglig: han yrkade en fast förbindelse med Österrike, England och Holland, hvarför de gamla missförstånden mellan Sverige och Generalstaterna borde undanrödjas. Orsaken till denna ändrade hållning är ej att söka i hägrande penningevinst; subsidier hade lika väl kunnat fås fran franska sidan. Den låg i Ludvig XIV:s uppträdande senast mot Spanien, men äfven mot Sverige själft — man hade orsak att »lämna Frankrike, såsom det oss lämnat och öfvergifvit hafver» — och öfverhufvud i Frankrikes alltmer hotande öfvermakt.[1]

---

[1] Här må anföras ett stycke ur ett odateradt memorial af någon utländsk franskfientlig diplomat från tiden efter 1669 års garantitraktat, som finnes bland Betänkanden m. m. rörande utrikesärender 1660—72, R. A. Där

Kanslern hade själf föreslagit att äska penningar af Holland; men för honom var detta blott en tillfällig nödfallsutväg. Att därmed förbinda ett verkligt närmande till Frankrikes fiender var ingalunda hans önskan; utförligt utvecklade han personligen i rådkammaren den 10 okt. sina betänkligheter mot detta.[1] Den 12 okt. var han åter i elden och bekämpade särskildt en förbindelse med Österrike: det skulle vara omöjligt för Sverige att vinna kejsarens förtroende; denne skulle betrakta dess affall från Frankrike som framkalladt af egennytta och snikenhet; man skulle bryta med den gamle vännen utan att vinna den önskade nye.[2] Det passade de la Gardies syften att framställa saken i detta ljus; som intyg om motpartiets sannskyldiga bevekelsegrunder är denna målning tydligen utan värde.

Riksmarsken Karl Gustaf Wrangel afstyrkte naturligtvis upplösningen af den här, som han anförde, delvis utan tvifvel af personliga skäl — han trifdes bättre i Tyskland än i regeringen i Stockholm —, men för öfrigt såväl på grund af statsskäl, som därför att årstiden icke var lämplig.[3]

---

refereras de skäl, som vid spanska hofvet anförts till Sveriges förmån, och det heter bland annat om »les plus éclairez des ministres de Svede»: »Il est tres-asseuré aussy que ce n'est pas l'interest des subsides, qui les a meus à entrer dans la Triple alliance, puisque la France leur offroit les mesmes sommes pour demeurer seulement neutres, puisque c'est leur seule raison d'Estat qui les a fait prendre cette resolution, et qu'ils n'ont desiré les subsides que comme un accessoire, qui leur estoit necessaire pour se mettre en estat d'assister puissamment a la cause commune. Ils connoissoient fort bien, que si la France estoit saisie des Pays-Bas, elle se rendroit aussy-tost maitresse du Rhin, et sous couleur de Religion formeroit un puissant party dans l'Empire, qu'elle le mettroit sous le ioug, et renverseroit tout ce grand Estat, dans la conservation duquel la Svede a tant d'interest.»

Framställningen grundar sig säkerligen ytterst på svenska regeringens egna förklaringar. Om subsidier som ett »accessorium» jämför ofvan s. 4!

[1] Franc.

[2] Bergenhielm.

[3] Wrangel till K. M. Hamburg 4 okt. 1667, bland Krigshistoriska handlingar: Bremiska kriget, R. A. I bref från Stade 8 nov. (ib.) nämner Wrangel K. M:s svar af 19 okt., som finnes i Riksregistraturet. — Jämför ock Bergenhielm 12 dec.!

I sin skrifvelse 4 okt. yttrar Wrangel om härens föreslagna delning bland annat: »Den dass ich anitzo undt zu dieser Zeit bey so obhandenen gefährlichen Conjuncturen, da alles in der Nachbarschafft in den Waffen stehet undt keiner einen einzigen Mann abschaffet, dazu rathen solte, solches lässet meine Trew undt Pflicht gegen E: Königl: Maytt: undt Dero Reiche nicht zu, weilen ich sehe, dass selbiges alle die Inconvenientien, so E: Königl: Maytt: in Dero Schreiben selbst mit mehrem berühren, nach sich ziehen undt also diese Resolution sehr gefährlich sein werde; dass demnach, da ein jd-

Han ansåg för öfrigt, att Sverige liksom Danmark, Brandenburg och Lüneburg borde underhålla sina trupper med främmande medel; han tillstyrkte som förut förbund med Spanien och kejsaren; men skulle detta ej vinna regeringens bifall, gällde det enligt hans mening att af två onda ting välja det minst onda, och han föredrog då förbund med Frankrike framför neutralitet. — Vid en öfverläggning i rådet den 12 dec. visade sig också detta nästan enhälligt i öfvertygelsen om arméns nödvändighet och nytta.[1] Nils Brahe var åter bland dem, som förde ordet för majoriteten: hären borde bibehållas såväl för att hålla vakt mot de evangeliskes fiender som för att hindra Danmark att ersätta Sverige i Frankrikes förbund; intet kunde för Sverige vara skadligare, än att Danmark komme »i aktion», medan Sverige stode overksamt och vapenlöst.

Mot denna åskådning yppade sig visserligen motsägelse från *en* medlem af rådet, och det är kanske mer än en tillfällighet, att motsägaren var en bärare af namnet Johan Gyllenstierna — dock icke den frejdade Johan Gyllenstierna Jöransson, som ännu icke hade säte i senaten, utan hans äldre frände Johan Gyllenstierna Nilsson.[2] Denne sporde, huru Frankrike skulle kunna skada de evangeliske, om det gjorde det evangeliska Danmark stort och mäktigt; detta borde tvärtom lända till den evangeliska sakens båtnad. Men hans uppfattning vann ingen genklang i rådskretsen: Nils Brahe gjorde gällande, att Danmark helt och hållet leddes af sin åtrå att hämnas på Sverige för lidna förluster; kunde detta lyckas, sade han sig viss, att Danmark icke

weder auff E: Königl: Maytt:, weil die Armée beysammen gewesen, Reflexion genommen, Dero Übel wollenden ihr böses Fürhaben, denen es sonst nicht an dem Willen, sondern nur an guther Gelegenheit gefehlet, nicht zu Wercke richten können: die bissherige Beybehaltung der Völcker auch ein Mittel gewesen, warumb Österreich so woll alss Spanien undt Holland, auch Franckreich Dero Freundtschafft gesuchet, solches hernach, da die Trouppen dissipiret würden, nicht allein nachbleiben, sondern es würde auch, ob es gleich nur zwey Regimenter wehren, so davon abgingen, ein so grosses Auffsehen veruhrsachen, dass ein jdweder E: Königl: Maytt: Intention, undt dass sie zu keiner Partey sich zu halten resolviret, mercken, undt Schweden solchergestalt gahr nicht in einige Consideration mehr kommen.»

[1] Bergenhielm.

[2] Erinras må, att båda dessa herrar röstade mot franska förbundet 1671, hvilket i sin mån kan styrka öfverensstämmande utrikespolitiska åsikter. Det är dock den yngre Gyllenstiernas senare politik efter freden 1679, som kan synas förebådad af hans frändes yttrande vid detta tillfälle 1667.

skulle tänka mer på den evangeliska religionens bästa, »än jag bekymrar mig om konungen i Japan».

* * *

Då *året 1668* ingick, stod alltså Wrangels krigsmakt fortfarande rustad på tysk jord, och svenska rådets strider om riktningen af Sveriges yttre politik hade ännu icke nått ett visst utslag. Här är ej tillfälle att närmare ingå på den följande utvecklingen, då den svenska regeringen genom sin tillslutning till trippelalliansen tog bestämdt parti (jan.—april) och trots Rikskanslerns skarpa motstånd sällade sig till det eröfrande Frankrikes vedersakare. Ej heller är för vårt ändamål nödigt att följa årets underhandlingar med kejsarens sändebud eller den bremiska härens vidare öden till dess slutliga upplösning på svenska ständernas begäran hösten 1668.[1] Blott några strödda anmärkningar må ännu tillfogas.

Vid alliansunderhandlingarna spelade subsidiekrafvet alltid sin roll, men på samma sätt som förut: stundom som ett oeftergifligt villkor för vissa förbindelser, eljest som ett angeläget önskemål, men icke som en bestämmande synpunkt eller ett hufvudsyfte. Behofvet af penningar till armén i Tyskland kunde vid tillfälle framhållas som ett drifvande skäl för en öfverenskommelse: så af Biörneklou och Drotsen den 6 juli, då fråga var om förbund med Spanien till skydd för Burgundiska kretsen.[2] Men det är värdt att lägga märke till, att denna argumentering genast rönte klander af en man, som plägat framställas som en hufvudförespråkare för penningesynpunkten, nämligen Drotsens egen brorson Nils Brahe. Subsidier önskade han för visso; men han uttalade med skärpa: »Ehvad vedervärdighet vi lide utaf armén, så måtte vi ingalunda däraf låta oss tvinga»;[3] det bestämmande borde i stället vara åtagna förpliktelser, som måste fyllas, ehvad det fölle sig ljuft eller ledt. I själfva verket var ju ställningen sådan — Riksdrotsen hade nyss påpekat det —, att en dylik garantiförbindelse med Spanien

[1] Order därom till Wrangel utfärdades 8 aug. Riksregistraturet. Ett rådslag i ämnet af 19 aug. finnes (i kopia) bland Rådsresolutioner m. m., R. A. Se Tham, a. a. II: 1 s. 186 f.

[2] Bergenhielm.

[3] Likaså Nils Brahe 10 okt. 1667 (Franc): »Armén måste in consiliis intet komma i consideration». Jämför ock 12 dec. (Bergenhielm)!

framstod som en oundviklig följd af trippelalliansen. — Lika skarpt häfdade grefve Nils (30 juni), att det trångmål, som bremiska hären vållade, icke heller finge anses som tillräcklig orsak till krig med tsaren, som sattes i fråga af Kanslern på grund af ryska öfvergrepp; fastmer borde pröfvas, om dessa verkligen vore »af sådan vikt, att krig därföre tagas bör».[1]

Per Brahes ord voro för öfrigt tydligen icke så illa menade. Andra uttalanden vittna bättre om hans tänkesätt. Den 5 maj var det tal om underhandlingen med Basserode, som i sista ögonblicket tycktes vilja stranda på punkten om subsidierna.[2] — Såväl Sten Bielke som Drotsen förklarade då, att de ansågo kejsarens förbund och vänskap nyttiga för Sverige äfven utan underhållspenningar. Och bägges uppfattning röjer sig ytterligare med all önskvärd tydlighet i tvenne anföranden den 8 juli, då de direkt utläto sig om svenska politikens hufvudsyfte.[3] »Vårt rätta ögonmärke», betonade Drotsen, »hafver intet varit att få penningar af Austria, utan att balansera Galliæ stora makt, och därigenom draga till oss bägge sjömakterna. Få vi dessutom penningar, sit in lucro.» Likaså Bielke: »Hufvudintentionen af sista slutet hafver varit æquilibrium Europæ, emedan man såg, att Gallia intenderade nu äfven det som Austria tillförene, och at särdeles gripa Tyskland (an?), förutom några andra pièces de hafva gjort oss.»[4] Af *Frankrike* ansågo därför de och deras meningsfränder naturligt nog orådligt att mottaga något understöd: så Bielke, Knut Kurck, Nils Brahe, som dock bekände, att han tidigare an-

---

[1] Bergenhielm. — Om ryska frågan vid riksdagen se Tham, a. a. II: 1 s. 165 ff.

[2] Bergenhielm. — Öfverenskommelsen kom dock till stånd följande dag.

[3] Franc.

[4] Frankrikes försyndelser uppräknade Drotsen i rådet 29 april (Franc): »Lätt oss see hvadh Gallia en tijdh bort giordt hafver, och om af Gallia Sverige stort förskylt hafver. 1. Gallia gick för en tijdh sedan och slöt medh Danmark till Sv(eriges) præiudice. 2. Hafver hela denne tijden fördt præiudicerlige consilier i Pohlen emot det gemene interesse. 3. Konungen hafver illa tracterat the Evangeliske, 4. opprimerat Erfurdt och stederne i Elsas, 5. styfvat sidste gången Holland, när Sv(erige) medh them tracterade. Och när vij nu komma och vilje tractera medh Keijsaren pro defensione Imperii, dhet som vij elliest vigore instr(umenti) p(acis) skyldige ähro, tå hetes det vara emot gamble maximer.» — Sten Bielke gjorde ytterligare ett tillägg: han »påminte, at och H. Terlon declarerade Gr. Totz medh K(onungen) i Franckrijke sluthne tractat pour nul; in summa hölt före, at Sv(erige) voro alt för indigne tracterat».

sett möjligt att taga penningar af båda parterna. — Den 9 juli hade Per Brahe åter tillfälle att tala om Spanien: från kanslikollegium hade inkommit utlåtande i garantifrågan.[1] Han var icke öfvertygad, att Sverige skulle få penningar på detta håll, men detsamma gällde här som med afseende på Österrike: äfven utan penningar ansåg han alliansen gagnelig.

Ett hårdt slag träffade Kanslerns motståndare genom underrättelsen, att kejsar Leopold vägrade ratificera det försvarsförbund med Sverige, som Basserode aftalat i Stockholm den 6 (16) maj.[2] Kejsaren äskade flere ändringar; han nekade bland annat att bevilja de 150 000 riksdaler årligen i fredstid,[3] som hans sändebud i särskild förbindelse lofvat utverka, ehuru den provisoriska fördragstexten på grund af hans fullmakts innehåll endast nämnde 111,112. Man dolde ej sin missräkning: »Vi hafva varit illa till marknads», förklarade Riksdrotsen öppet (23 juli).[4] En tröst fann han dock däri, att rådet enligt hans mening hade till större delen varit ense om önskvärdheten af förbund med England, Holland och Österrike i och för sig, oafsedt utsikten till subsidier. Denna åskådning hos rådets majoritetsparti hade icke heller förblifvit någon hemlighet för Basserode: Bielke upplyste, att denne nu mer än en gång yppat sin kunskap om slika ord, fällda i rådet. Bengt Horn förmodade, att han hade dem från danske residenten Juel, som enligt honom visste allt som skedde, litet eller stort.[5] — Äfven Kanslern medgaf, att penningar icke varit regeringens förnämsta ögonmärke; men han kunde ej neka sig det tillägget, att man dock betraktat dem som »ett nödigt medel — ja så nödigt, att de tycktes tala oss till och säga: sine me nihil potestis».

Kejsarens hållning förblef oklar och ovänlig; nyckeln till gåtan, som låg i hans hemliga förbindelser med Frankrike, var för samtiden okänd. Saken var åter före i senaten den 9 sept.: det var nu som Kanslern anmärkte, att om man med sitt franskfientliga uppträdande »vunnit ett

[1] Franc.
[2] Original bland traktater i R. A., dateradt 16 maj n. st.
[3] I krigstid 166,667 riksdaler.
[4] Bergenhielm.
[5] Jämför Fryxells Handlingar, I s. 173 f.: Jens Juel till danske konungen 9 maj 1668.

hvitt runstycke», så hade man »tappat en portugalös».[1] Nils Brahe yttrade sig också vid detta tillfälle på ett sätt, som tydligt visade, att han nu åter allvarligt tog i sikte ett förnyadt närmande till Frankrike. Därhän kom det dock icke den gången, och Brahe själf var för öfrigt emot hvarje förhastande. Fastmer framhärdade svenska regeringen vid trippelalliansens politik och fullföljde i denna anda sina underhandlingar med västmakterna.

Resultatet vardt som bekant traktaterna i Haag 1669 och 1670, hvarigenom Sverige jämte England och Holland garanterade spanska kronans samtliga besittningar, medan Spanien däremot gaf Sverige uttryckligt löfte om subsidier till ett belopp af 480,000 riksdaler. Att af dessa aldrig mer än 200,000 utföllo,[2] måste i sin mån bidraga till den följande systemförändringen 1671—72. Men andra och samfälldt vida starkare skäl och krafter verkade i samma riktning: kejsarens pröfvade opålitlighet, Englands affall från tremaktsförbundet, gammal ovilja mot Nederländernas handelsvälde, fruktan för Danmark; dessutom de la Gardies, Pomponnes och Klas Totts personliga verksamhet. Dock — detta spörsmåls nogare utredning kan icke företagas här; en hänvisning till kritiskt studium af Varenius' och Weibulls arbeten får göra tillfyllest.[3]

* * *

Karl XI:s förmyndarestyrelse var i sin yttre som i sin inre politik en svag och söndrad regering. Erkännas bör visserligen, att i det ena fallet som i det andra var dess uppgift allt annat än lätt. En fast tradition för den svenska utrikespolitiken fanns icke: förbindelserna med Frankrike hade alltför mycket hängt på tillfällig samstämmighet eller åtskillnad i intressen och därför också varit alltför växlingsrika för att binda svenska regeringen vid dess system — låt vara att Rikskanslern själf framträdde som dess hängifne och trogne förkämpe.[4] Men än mindre funnos fasta grund-

[1] Bergenhielm.
[2] Weibull, a. a. s. 20 not 5.
[3] Se ofvan s. 2.
[4] Jfr Gustaf Jacobson, Sverige och Frankrike 1648—1652. Alliansens upplösning efter westfaliska freden (ak. afh. 1911), och Sverige och Frankrike 1652—1654 (Uppsala Universitets Årsskrift 1912).

valar lagda för en motsatt politik, som ej heller förut varit påkallad så som den nu blef af Ludvig XIV:s företag. Intet under alltså, att förmyndareregeringen tvekade i valet, och att inom dess krets motsatta åskådningar skarpt bröto sig. Man kunde dock därvid klandra den bristande skärpan i uppfattningen af principfrågorna rörande Sveriges ställning som protestantisk stormakt till Tyska riket och i Europa öfverhufvud. Till sin verkan ödesdiger blef framför allt en brist af annat slag: regeringens oförmåga att i längden hålla krigsmakten till lands och sjöss i det stånd, som hvarje utrikespolitik och själfva rikets trygghet kräfde. Man är ej heller skyldig att i allo gilla förmyndarnes subsidiesträfvanden. Men vare sig man talar om 1665, 1668 eller 1672, bör man vakta sig för att stämpla deras yttre politik som uteslutande eller öfvervägande förestafvad af finansiella beräkningar.[1]

---

[1] Sedan denna uppsats skrifvits och lämnats till trycket, har lektor Nils Wimarson (21 aug.) vid filolog- och historikermötet i Göteborg hållit ett föredrag om Sveriges ställning till den östeuropeiska frågan 1660—62, hvari han för dessa år uttalat samma uppfattning som ofvan häfdats om subsidiernas jämförelsevis underordnade vikt.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Riksskattmästaren Gustaf Bondes politiska program 1661.

Den 26 juni 1661 uppläste riksskattmästaren friherre Gustaf Bonde för Sveriges regering och råd ett af honom uppsatt betänkande rörande rikshushållningen och riksstyrelsen i det hela i dess sammanhang med Bondes förvaltningsgren. I den numera i Riksarkivet deponerade *Säfstaholmssamlingen* finnes en afskrift af detta betänkande, som enligt påskrifvet egenhändigt intyg af Johan Paulin Oliwekrans är ord för ord likalydande med ett af riksskattmästaren med egen hand nedskrifvet original. Detta original åter var enligt intyget just den skrift, som Bonde uppläst i rådet — Sven Francs rådsprotokoll nämner ock, att denna var nedskrifven af skattmästaren själf —, och som sedan inlagts till förvaring i kansliet. Datum för uppläsningen uppgifves af Oliwekrans oriktigt till 26 *maj* 1669; Sven Francs och Arvid Gustafssons rådsprotokoll gifva det riktiga. Originalet torde numera icke vara i behåll; åtminstone är det ej kändt i Riksarkivet. Ofvannämnda vidimerade afskrift får alltså anses som hufvudhandskrift; efter denna är handlingen här tryckt. Därjämte finnas flere andra, så två i samma band af Säfstaholmssamlingen (n:r 67 enligt nu gällande numrering, vol. 19 eller 29 enligt äldre); af dessa två härrör af stilarna att döma den första från 16-, den andra från 1700-talet.

Bondes betänkande är användt af Fryxell (*Berättelser ur svenska historien*, XIII s. 87—88, 1846); likaså af Carlson (*Sveriges historia under konungarne af pfalziska huset*, II s. 191—195, 1856), hvars framställning äger flykt och klarhet, men i en punkt är oriktig: skriften innehåller intet om reduktionens fullbordan; visserligen vet man af Bondes yttranden vid andra tillfällen, att han af klokhetsskäl ansåg dess fullföljande nödvändigt enligt 1655 års beslut. Fullständigast är innehållet i riksskattmästarens uppsats återgifvet af Wilhelm Tham (*Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia*, I: 2 s. 174—176, 1847) — i formen däremot råder den skarpaste motsats mellan Bondes breda utveckling af sina tankar och Thams ordknappa, nästan i stenstil hållna referat.

Själfva Gustaf Bondes grundsatser äro således väl kända. I hans egen framställning framträda dock både hans person och hans

tänkesätt i ett vida mera lefvande ljus. Som människa och statsman är han också nog märklig att förtjäna denna närmare bekantskap: ingalunda en skapande ande, men en erfaren ämbetsman och praktisk finansman och som politiker i mycket ett klart hufvud, hvars blick för hotande faror icke skymmes, utan snarare skärpes af ståndsintresset: just hans månhet att i det hela stadga den närvarande ställningen med adeln, särskildt högadeln som statens ledande stånd drifver honom att så mycket ifrigare yrka reda och ordning i finanser och förvaltning samt vård om allas rätt, på det icke försummelser i riksviktiga ting måtte draga öfver hans eget stånd liksom landet i det hela en förstörande brytning. Med visshet kan dock påstås, att med hans politik aldrig kunnat vinnas allt hvad han önskade; det svenska samhällets inre utveckling var längre framskriden, än riksskattmästaren insåg. — Bondes betänkande belyser dessutom icke blott honom själf och förmyndarestyrelsen: af rikets stånd i deras skilda kall och villkor tecknas utförligare adel och borgerskap; af värde för kännedomen om tidens stämningar, ehuru ensidig, är hans kritik af särskildt Karl X Gustafs krigspolitik; ett ord som pekar framåt mot Karl XI:s hårda regemente är å andra sidan uttalandet, att för en härskare »odygden tenacitas» alltid är nyttigare än slösaktighet, om icke båda kunna undgås.

Utgifvaren hoppas för öfrigt få tillfälle att annorstädes i sitt sammanhang afhandla Bondes politiska och statsfinansiella åskådning med dess förtjänster och svagheter.

I följande aftryck af Bondes skrift äro styckeindelning och skiljetecken utgifvarens; originalet använder sällan annat skiljetecken än komma, hvilket vållar onödig oöfverskådlighet, allrahelst när interpunktionen icke kan antagas i allo vara Bondes egen. Normaliseringen af stora bokstäfver samt v och j som tecken för u och i är den i tidskriften öfliga.

Georg Wittrock.

Riksskattmästaren Gustaf Bondes förslag till rikets styrelse 26 juni 1661.

Sedan som förmedelst dens Aldrahögstes försyn, H:s Kongl. Maij:tt, så och Rijksens Rådhs och Stendhers godtfinnandhe iagh ähr vorden uthsedd att förträda ett stelle utj Regementet, och således icke allenest hielpa att draga och förestå förmynderskapet för een stoor Potentat och omyndigh Konungh, utan och undher varandhe minorennitet regera landh och lähn, hvar aff så månge tusendhe menniskiors velferdh dependerer, haffver iagh allsomhögst och uthan åtherhåldh varit bekymbrat, huru iagh kunndhe föra mina actioner, så att iagh icke allenest kan haffva ett godt samveth, utan och vara responsable så för min nådighe Konungh vijdh hans tilträde till regementet, som Rijkzens Stendher; haffver förtenskulldh funnit nödigt att indicera the

tijder, som vedh min lijfztijdh utj Sverige passerade äre, emedan iagh trenne Regenters tijdher kan migh till minnes föra, ther utaff hempta hvadh som nyttigt och thet som skadheligit ähr för vårt kere federnäs landh söckia att undanböija; helst effter iagh vell veeth, att en hastigh mutation är fahrligh, och såssom en långsam siukdomb behöffver een långsam cur, så ähr icke heller min meningh in puncto alt reformera; utan såssom en skeppare, enär han legger till siös, haffver een viss hambn, tijt han vill lenda, ehuadh vädher honom uudher vägen möther, och ehvar han aborderar, så vendher han lijkvehl inthet igen, för än han kommer till sin föresatte hampn, så ähr her medh min intension att formera mig visse principia eller regulas, huar effter iag mina consilia dirigera kan, att hvadh anstöter migh vederfares, lijkvell altijdh söckia att nå mitt propositum, nembl: att min Konung och federnes landh mår vehl, och i synnerheet sielfva Sveriges Rijke medh Stoorförstendömet Finlandh, som äre sielffva hiertat och uthaff hvilka the andre provincier regeras måste, hvarföre ähr nödigt the för all tingh blifva conserverade; uti hvilka och allena tesse maximer ståå att practicera och fulborda, hvilket synes bäst kunna låta sigh practicera på effterföllinande sätt.

Såssom iag nu förtenskull öfverväger och betrachtar orsakerne till vårt nervarandhe tilståndh, hvilket iag i regard emot andre Konunga Rijken befinner heelt matt och svagdt, så befinner iag ingen annan orsak än then stora brist på medell, som Rijket ähr beheffftat med; och ehvadh consilia Gudh teckes förläna till Rijkzens styrkia, så enär thet kommer till executionen, så fattas oss medhell, hvarigenom alt salutare studzar, och vij måste sleppa månge avantager uthur henderna. Effter nu medell är nervus omnium(!) consiliorum et rerum gerendarum, uthan hvilket intet helssosamt verk litet eller stoort kan häffvas utur stellet, att man fast icke uthan förundran måste låta sigh förekomma, huru Sveriges regemente haffver låtit sigh föra och upprätt hållas vijdh slijke brister; och haffver en Konungh orsaak att tacka Gudh, som beskierer enom så tåliga och trogne undersåtare, som så många åhr icke allenest haffva tient för intet, uthan och att vijsa sin redeligheet, iag vill intet nempna lijfvet, satt all sin vellferdh till; hvilket man uti inthet Konunga Rijke finnandhes varder, utan alla bruka dhet frantzöske ordhpråket(!) point de monoie point de suithe — iag vill förtiga the många geldh och skulder, som Rijket i tessa tijder ähr beheffftat med —: så befinnes dhet iu klarligen, att alla betienta haffva så stoora rester, alla privatorum medhell stå utj Chronones hender, hvarigenom undersåtharne äre vordne så uthmattadhe, att the intet mehra förmå, provincierne stå utj största hasard, och tetta alt för Chronones fattigdom skull; hvarföre synes vell värdt, ja oundvijkeligen nödigt att draga tijdigh åhåga och bekymmer, huruledhes Sveriges Rijke stodo att bringa utj en sådan estat, att dhet kunde subsistera aff sigh sielfft och icke altjdh behöfva söckia hielp hoos andra och blifva theras pensionaire, uthan förmedelst des egen macht vijsa andre Potentater tänderna, när så kunde omtrengia. Hvilket iag ved effter tenkiande befinner sigh icke practi-

cera låta med mindre man först uptecker the egenteligeste orsaker, så till allgemene som hvars och eens fattigdomb, och them sedhan så myket mögeligit ähr söcker att undanböija och förekomma; hvilka orsaker, ändoch the vehl kunde finnas flere — såssom the som heröra aff Gudz straff —, jagh för denna gången allenest ponerar tvenne, neml:n the många och svåra krigh, som Rijket uthi thesse framfarne tijdher varit behefftat med, såssom och en ilak disposition öfver Rijkzens dretzell och ingieldh.

Hvad fördenskull dhen första orsaken angår, så är ju then visserligen så högh och stoor till Rijkzens medells uthösandhe och Chrouones så vell som undersåternes ther på följiandhe fattigdomb och ruin, att vij och sielffve haffva förfarit, thet inthet krig i framfarne tijdher är hållit medh så stoor Konungens och Rijkes renomie, förment profijt och fördehl, att man lijkvell haffver måst grijpa till åhrlighen en stor summa aff Rijkzens medell, graverat undersåtherne med contributioner och uthskrifningar, föruthan att Konungar haffva satt sitt lijff till och consummerat alla sina anordningar uthom landz, hvarigenom undersåtharne mist all sin nähringh; så att der man dhetta vill esgaera medh thet vij vunnet haffva, är sådant dyrt nogh kiöpt. Synes förtenskull nödigt, att man disponerar sine gemöthen till fredeligheet, och icke giöra sigh tankar om krigh, ther freden ståår att ehrhålla; ty att freden ähr iu better än kriget, sluuthes iu ther aff, att churulenge man icke uthan störste afsaknadt krigar, så är lijkvell orsaken, hvarföre man kriget förer, att få en säker och reputerlig fredh; enär man then ehrhållit, så är ju best att conservera then samma och under honom reparera, hvadh skadha Rijket genom kriget taget haf:r, såssom och settia sig uti een sådan posstur, så till landhz som vattn, att enär något krig enom påtrenges, man tå vore capabel thet emotaga och med reputation uthföra. Thet ähr inthet utan att iu många rationes her emot kunna inkastas, och i synnerheet att kriget vore för vår nation nyttigare ähn fredhen; ty krigen hafva thesse åhren så lyckeligen afflupit, att Rijket och nationen ähr brachte i stoor renomme, skiöna provincier inkrechtadhe, giordt oss exercerade, så vell som månge ridders man(!) brukat och giordt sigh capable, hvarigenom han kunnat hålla sitt ståndh, ther han elliest hade måst svelta miserere hemma, eller grijpit till andre oloflige medell; med myket mera som kan haffva sine gode skiähl. Lijkvell synes inthet nyttigt att vij flatera oss af tessa krigens lyckelige uthgångh, och att Gudh haffver adsisterat vår rettferdige saak, och therutaff inclinera våra gemöter till krigz tankar, och formera våra consilia, som Gudh alzmechtig altijdh skulle giöra en lijka uthgångh på alla våra actioner; väll vetandhes att belli excitus är incertus, och är offta aldrasvårast för then som förmener sigh haffva iustissimam causam till sin armatur; hvadh skall man då förmoda, enär man aff egen ambition, fördristandes sigh på sin tapperheet och hvariehanda lyckones faveur, intet vill acqviescera vid iustis pacis conditionibus, utan bruka sigh thet för fundament att offendera en annor och således hazardera sigh och Rijket, giörandes oss så odieuse hoos andre nationer, att the måtte sam-

man rotera sigh till vår undergångh och förtryck, som uti förledne åhren skiedt ähr. Villia vij conferera andre Konunga Rijken och Repub:, som haffva nuthet then ädla fredhen, see vij theras flor och upkompst, hvar emot the andre med krigh belastadhe äre så utharmadhe, att the så gådt som agonicera. Skulle vij och piquera oss af förra tijder, som och att vij nu ståå utj en sköön armatur, och gienom hvariehanda tilfelle söka att råka våra nyss vundne vänner i håret, förmenandhes vår maintien bestå in armis, och så gådt i åhr som åth åhret — hvadh skulle verlden tå dömma om oss, utan förundra vår begierligheet till krigh och fatta jealousie på ett sådant fålck, som effter ehrhållen een reputerligh fred på så många ordter icke skulle enteligen effter så mänge uthständne krijgz travallier en gångh åstunda och behålla een sådan önskeligh roo, som Gudh och lyckan oss nu hadhe före satt, och sålunda sielffva älska sin egen flor och upkompst, utan så tilsäijandhes störta sigh sielff utj faran för någre privaters nytta, som sigh uthi krigen förmedelst slijka maximer kunna richta; oachtadt många flere aff lijka conditioner ther emot utharmadhe, krumma och lamma hemkomma, föruthan them som settia lijfvet till, lembnandes en hoop med änkor och faderlössa barn effter sigh, manskapet consummeres och landet blifver ödhe, föruthan thet som svårast ähr, thet stoora manqvement på medell, som hoos oss finnes, hvilket oss giör incapables att föra krigh. Hvarföre synes rådeligast, så lenge våra grannar vela tillåta, att man följiär Sahl: Kongl: Maij:tz yttersta förmaningh, att vij tracta effter freden, och söcka undher honom redressera vårt fädernes landh utj en sådan stat, att vij äre capables iusta causa taga emot en fiendhe, enär han enteligen inthet längre vill unna oss then kostelige freden; hvar till behöffves draga försorg om militien till landh och vattn, hvilket uthan medhell inthet sigh giöra låther.

Behöffves förtenskull corrigera then andra orsaken till vår fattigdom, som var en elak disposition öffver Rijksens inkompster, hvilket best låter sigh giöra genom såssom(!) sparsamheeten. Ty såssom liberalitas är en dygd, så är prodigalitas en odygdh; så är och sparsamheet en dygdh, emot tenacitet som är een odygdh, hvilken lijkvell skulle vara en imperatori nyttigare än prodigalitas, ther entera aff thesse vitijs honom competera skulle; och[1] mala dispositio utj förledne tijder oss skadat haffver, röna vij Gudh bettre, i thet en reduction är oss på kommen invidien iblandh Adelståndet sigh yppat, måst tiena uthan löhn, som begynnelssen till dhet ädla Ståndetz ruin. Vill förtenskull ponera för min andra maxime medium iblandh thesse virtutes och vitia, som är sparsamheet. Ty såssom man tienar för ähra och remuneration, så måste vij altijdh så laga, att vij hafva media remunerandi och disponera våra donationer effter Rijkzens medell och inkompster, och icke retta oss effter andre nationer, som haffva 100 D: emot 1 D: vij haffva, och föllia våra förra Konungars exempel, som enär the ville bevij-a enom någon nåd, confererade en

[1] Här tycks i originalet fattas ordet *hvad*.

kyrkiotijondhe, heradzrätt eller lijfztijdz frijheet, och icke uthan enom serdeles vell meriterat och affectionerad confererade godz på frelsse, hvilket, ehuru thet var aff ringa renta och värde, æstimerades högdt effter thet var rart att få stoort. Vij som och äre tutores måste så myket sparsamligare ther med umgå, som thet skeer ad ratificationem Regis, och thet är ovist, huruvijda thet aff honom kunndhe placideras heller icke, som ther thet icke skedde, skulle lenda oss mehra till disafection än affection, ty thet är förtretligare mista ähn inthet få; vij måste och lemna vår Konung media remunerandi vijd sine myndige åhr, att the som honom troligen tiena, haffva något att hugna sig aff, hvilket vij see att Carolus nonus giordt haffver utj den[1] punct:n i Norkiöp:s besluuth, som angår donationerne; i synnerheet måste iag beflijta mig att icke något draga under mig, som kunde gifva androm ondt exempel. Förutan beneficijs i godhz måste man förbe:te maxime och bruka utj penningars uthdeelande, att man intet skienker eller bordt förähhrar något för serdeles affection och andra interesser, uthan allenest hvadh för Rijkzens nytta och nödvendighet måste skee; ty thet voro samvetz verk taga ifrån enom sin velförtiente löhn, heller låta en obetalt som sin velferdh till Rijksens tienst förstreckt haffver, och thet förrähra enom audrom, som vell kunde förbij gåås. Förbe:te maxime måste och bruukas ved speciale statens formerande, och således hålla för ett principio, att man intet antager flere betiente, än the som nödige ähre och uthom hvilka Rijket lede skada, och icke för eens eller annors accommodement ööka eller upsettia någon ny chargie å staten, till hvilken ände vell ähr resolverat och giordt vijdh statens redresserande; emedan intet mera ähn tvenne vägar ähre, att Rijksens inkompster kunna giöras sufficiente att balancera sigh emot the tarfver, som synas vela requireras, nembl: kortta och affskiära och sedan föröka Rijksens inkombster. Vijd afskierandhet ähr thet förnembsta onyttige ell:r onödige perssohners affskaffande, såssom och proportionera löhnen effter tiensternas merite och svårigheet, så och Chronones inkombst, och icke effter persohnens qualitet. Sedan och hvadh man uthan Rijkets hazard kan redressera guarnisonerne, förmånga festningar razera, emedan thet ähr then förnembst besparningen består uti, och som oss mest graverer, och i theras stelle, ther nödvendigheeten fordrar, upbyggia citadeller, emedan the förra icke allenest consummera medlen uthan och folcket, hvarigenom vij blifva så mycket svagare att parera i feldt, uthan hvilket guarnizonerne inthet lenge kunna subsistera; thes föruthan är gvarnizonen onyttig uthan provision, är fördenskull een väl providerat bettre än 10 oproviderade. Hijt kommer och vår ordinarie milities formation till thet tahl som var i förra Regeringens tijdh,[2] undantagandes hvadh som i dhe ny vundne provincier öökas måste, hvarigenom man förmodar officerarne komma till sin förra förrdehl och således theras förra löhn. Sidst måste man och söckia alla uthvägar att formera provinciernas stater, så att the

---

[1] Originalet har lucka för numret (14).
[2] = under Kristinas förmyndareregering.

bära sigh sielffva uthan Sveriges gravation, såssom och att the hielpa till afskaffa then gield, som the sielffva giordt haffva. Her effter föllier, att man måste sökia så föröka och distribuera medlen och Rijksens inkompster, så att hvar stat haffver sine visse anordningar åhr ifrån åhr, på thet enär något krig påkommo, heller hvariehanda extraordinarie hendelsser, såssom chröninger, bröllop eller begraffninger, Öfverheeten tå icke stragst må nödgas att söcka thet yttersta rådet och grijpa till dhe betientes löhn och belegga landet med stoora och svåra contributioner.

Och aldenstundh Skattmestare Embetet mig åligger, quo fato veth iag inthet, hvilket föruthan andre besvehr fölliär alla menniskiors haat, och the som borde excusera en för medlens knappheet skull, fatta thet samma, effter man icke alla contentera kan, hvilket ehuru flijtigt man arbetar ähr omögeligit, ty ex nihilo nihil fit; iag undrar inthet på theras otåhligheet, i synnerheet theras som tiena, ithet the få ingen löhn, hvilket sträfvar emot Gudhz, naturens och all verldzligh lagh, och är thet rätt binda munnen till på oxen som tröskar; föruthan all annor skadha, som en Öfverheet ther aff tager, såssom för feel aff medell mången kundhe låta debauchera sigh till otrooheet, Öfverheeten förlorer heelt affectionen utaff sine undersåthare, hvilken huru nödigh then ähr iag befinner superflue att deducera, och i synnerheet för thenne varande Regering. Iag kan och intet utan kalla thetta een arfskadha, som Rijket herigenom tager, i thet man her till haffver beflijtat sig upfödha sine barn att göras capables till Rijksens tienst och kostat oppå them all sin vällfärdh, i håpp them sådandt kunna igen förtiena, enär the kunndhe hedras med Chronones chargie; men nu enär the spöria contrarium, och att man inthet haffver att förtiena, mutera sin resolution, draga sigh uthur Chronones tienst, söckia sit brödh hoos privatos och i stellet som the till Chronones tienst skulle upfödhas, måste slå sigh till annat; hvarigenom lärer henda som för thetta i Sverige passerat ähr, att man måste förskrifva fremmande till R: tienst, hvilka ehvar thet tå tages måste hafva sitt. Och ehuru man sedan vill thenne skada reparera kan man intet, fast man aldrig så myket hadhe att spendera ther på, hvarföre iag håller för ett essentiale utj Rijket, att the betiente få sin löhn. Haffver förtenskull så för then obligo,[1] iag min Konung och Rijket skyldig ähr, som till att vijsa, att iag inthet aff någon lust eller afvundh måste see, att en och annor inthet blifver satisfacierat, utan att bara trångmåhlet och medlens knappheet sådant förorsakar, giöra[2] ett project på hvad sätt så stå[3] till att föröka och disponera, att hvar stat skall haffva sine visse anordningar och icke behöffva åhrligen fordra sådant i Cammaren, giörandes allenest rekning, att the äre effter staten till hvar och en betalte; såssom och them så

[1] Här kommer efter långt mellanskof eftersatsen till försatsen i början i stycket.

[2] Något ord saknas. Läs *låtit göra* e. d.

[3] De senare afskrifterna i samma volym af Säfstaholmssamlingen hafva *medlen så stå*, hvilket troligen är riktigt.

föröka, att största dehlen aff stoore siöötullen och kopparrentan ograverade kunna emplogeras till gieldens afbetahlning och the extraordienarios usus som först förmählltes; hvilket project her hoos föllier, vijsandes så huru thet står till practicera, som hvad anordningar hvar stat åhre tilslagne, och huru thet balancerer; med thet förbehåll att iag ingen ther med vill præiudicera, utan att incitera andra till slijkt arbete, och at thet så må uthtydas, som thet är aff bara kierlek till min Konung och federnes landh skiedt är;[1] effter ther bettre förslag finnes iag skall mig ther åth frögda, allenest mit principium går för sigh, att then som tienar kan få sin löhn. Thetta såssom inthet alt så in puncto låter sigh practicera, utan fordrar tijdh, så är närvarande trångmåhlet inthet ther med stoppat, uthan folks lamentationer lijka stoora, och som oss är angelägit ved första regementet att vinna folcks affection, så är mitt rådh, att ther thetta project eller ett slijkt approberedes eller upfunnes, man tå söckte att upnegotiera någre tunnor guld, hvar med man kundhe satisfaciera dhe nödtrengde; men ther thet intet gilles, håller iag orådeligit, ther man än kundhe något få, thet upläna, aldenstundh tilkommande åhrs stat tå blifver svårare ähn thenne.

Her vid synes nödigt att man söcker alla uthväger till undersåthernes velståndh, ty ther aff måste Rijket florera, och aff theras velferdh haffva sin största inkombst. En Konungh, som haffver rijke undersåthare, haffver på alle förefallande olyckligе hendelsser altijdh något att tilgå, men then fattige undersåthare haffver, blifver och een fattig herre, och veet thet han intet utj sin högsta nöd kan blifva adsisterat, måste resolvera till extrema, som både för rättvijsan och annat är olofligit. Hvarföre vill iag deliberera hvart och ett Ståndz interesse och söckia huru hvartera aff them ståår att uphielpa och redressera.

Kommer således Adelsståndet först i consideration, hvilket såssom thet förnembst ähr inrättat att vara en Konung till hielp utj regementz bördan secundum magis et minus, så består Adelens förnembste interesse ther på, att the blifva brukadhe i Rijkzens tienster, såssom och haffva godz och gårdar att lefva utaff tillijka medh löhnen; och äre godzen ett ens sine qua non en Adels man kan subsistera, ty thet anstår honom inthet som the andre try Ståndhen antingen lära handtverk eller gå till plogen, effter man ser the heller slå sigh till olåflige medhell än gåå till förbe:te födekrook. Åhr förtenskull thetta som synes kunna hålla thetta Ståndet utj integritet, att Adelen i Sverige intet ähr myket starkare, ähn han med civil och militar tienster kan förseеs, på thet han aff fattigdom icke råkar i föracht. Ty enär man anser hvadh olägenheet och endels ruin ther på följdt ähr, att Adelsståndet sigh utj framfarne tijdher förmedelst bådhe meriterade och omeriterade perssohners nobiliterande till en stoor myckenheet föröckat haf:r, hvarigenom hender att mången måste tiena för påjke hoos sina geliker, och the gamble som the sennare

[1] Detta senare *är* är tillskrifvet efteråt.

familier gå utan tienster, godzen distraheras in partes, att ther icke krigh inföllo the förgås aff fattigdom, och effter godzen gåå till skiptes, hvar annan bondhe gårdh blifver säthes gård, hvarigenom Chronones inkompster merkeligen afftaga;[1] ther the Svenske voro aff sådan complexion som andre nationer, söckte sin födo uthom landz, ther then hemma intet sigh præsenterar, men som vår nation för myket älskar sitt fädernes landh, så att the heller haffva 1 D: hemma än 100 D: uthomlands;[2] iag vill förtiga hvadh skadha våra gamble familier lijda, ithet the sidst adladhe besitia the chargier, som them för haffva varit confererade, och the ther emot gå tienstlösse; hvarföre åhr rådeligit, att man går mechta sparsampt utj nobiliterandet, så att ingen kommer dher till utan genom serdeles stoora meriter, så att man ingalunda kan gå honom förbij, och således söcker att emplogera them, som med thet Ståndet hedradhe åhro, och sedan belöna them. Man måste och söcka att betaga våra gamble familier then capricen att inthet villia gå nedan för the sidst adlade, hvarigenom the gå tienstlöse; utan att enär platzerne blifva vacante, man tå emplojerar them. Enär thetta observeres, är inthet tviffell thet Ståndet reputerligen iu blifver conserverat. Thet är och extra quastionem, att iu mindre thetta Ståndhet åhr till tablet, iu mera godz haffva the, och fast then ena haffver myket i dagh, så går thet antingen genom kiöp eller arff till een annan i mårgon, och blifver dok altijdh iblandh them; hvar aff föllier och, att ingen ofrelsseböör ega frelsses godz, aldenstundh detta Ståndhet ther igenom blifver i sin vördnat. Hvad skadha the gambla familier her aff tagit haffva, thet spöries tå dageligen, ithet the gamble arfvegodzen gåå heelt sin koos, effter the lösas så dyrt, att nermesta bördesmen kunna them inthet lösa, hvarutaff lagen lijdher meen. Huru högdt dhen stoora Gustavus Adolphus haffver æstimerat godzen nödige att blifva vid familien, i thet han utj sitt privilegio förbiudher, att Chronan inga godz må utaff Adelsståndet sigh tilhandla; åhr förtenskull nödigt att vij corrigera thetta, emedan thet åhr uthi vår macht.

Presterskapet heller Clericiet är thet Ståndh, som best haffver sig maintinerat vijd sin rättigheet, att ther ved är ingen maxime att söckia, än att Episcopi intet ordinera flera, än som kunna stragst emplojeras, på thet the icke komma i föracht, såssom och att man söcker att ehrhålla theras affection; doch så att the icke gå extra officium, meslera sigh utj politicis eller regementz Ståndhet, såssom på Rijkzdagar och annorstädes i Rijket skee plägar.

Borgerskapet åhr ett Ståndh, som måste taga sin nähring och föda aff the andre tre Stånden och vice versa föda them igen; ty såssom man måste köpa af them hvad man behöffver till sin klednat och annat, så måste och the till sin föda köpa aff landtmannen. Hvarföre är thet högt angelägit, att köpmans Ståndet i lijka mått tiltager, ty iu flere rijka köpmen, iu flere underhålla the, som sin födha aff

[1] Eftersatsen följer efter ett par mellanmeningar: »hvarföre åhr rådeligit» etc.
[2] Eftersats saknas.

them haffva måste. Och enär vij considerera andre Rijken och Republiquer, see vij theras landh med stoora städer florera, hvilka ehuru ther äre många rijke utj, så tå många tusende fattiga, som haffva sin näring aff andra och the rijka; hvarföre och enär man seer, hvarutaff then flyter, så åhr vist, att handelen giör stoort, men så haffver then ingen större effect ähn i Hällandh, hvarest är såssom ett nederlag för alle andre nationer, men Frankrike, Spanien och Engelandh bestå mest aff then frucht, som faller i landet, så och manufacturer. Nu ähr inthet landh, hvarutj the bettre kundhe florera ähn her utj Sverige, ther man them med fundament kunde inrätta, ty rudem materiam haffve vij her, hvilken, som är förtreteligit, vij sellia för 6 Rd: och inköpa för 100, hvarutaff intet är undher at vij blifva utarmadhe. Thet är sandt, att förra Regenter med stoor åhuga haffva söcht draga them hijt in, gifvit stoora privilegia, med stoora omkostnadher inrättat them, men vij haffva lijkvell måst see, enär frijhetz åhren varit uthe, verken och så legat öf:r ända. Altså enär iag thetta öfverlägger, befinner iag retta fundamentet vara, att hvart och ett verk haffver sina vissa föreleggare, såm godzet tager aff arbeteren och förstrekor eller betaler honom, enär thet är ferdigt, så att handtverkz mannen intet annat bekymmer åligger än fortsättia sitt arbete. Thetta bevijsa the verk, som inbrachte ähro, såssom vantemakerien och factorierne; att nu thesse alle haf:a stått, så lenge theras factorer haffva varit, ähr klart, effter vij nu see, hvadh them haffver ruinerat; ty vele vij fatta vår maxime thet att föreböija. Så enär iag noga ransakar, finner iag Cronan ther till vara störste orsaken, som på tu sätt ruinerar alle förmögne köpmän, ithet hon först nobiliterer en köpman, så snart han blifver förmögen, hvarigenom han öfvergifver sin handell, sticker sitt capital i landt gos, ruinerar ther med then andre Adelen; och posito han continuerade sin handell, så skeer thet lijkvell intet lengre än i hans lijfztijdh, men hans barn, i stellet the elliest sådant hadhe continuerat, sticka sina medell i landt godz; hvarutaff hendt åhr, att ingo förleggare till manufacturen. Till dhet andra så ruinerar Chronan them med fallerande i crediten. Huru många äre öf:r ända gångne, i thet the all sin velferdh till Chronones tienst förstrecht haffva, och sedan man then aff them tubbat haffver, kienner man them inthet mehra; exempel finnas nu ty värr för många, som vid denne krigz tijden alt sitt goda till fädernes landzens tienst försträcht haffva. Hvarföre såssom crediten är en præcieus ting för then som honom vell veet att bruuka, och för en Potentat så nödigh som mathen till ens uppehelle, ty enär nöden påkommer, haffver man något att stödia sig vid; hvarföre är der till nödigt, att han håller thet sacro sanctum, som en föreskrifver, och fast alt schulle periclitera, thet icke bryta; och icke bruuka thessa maximer, mycket mindre låta creditorerne sådant förstå, att effter han nu bliffver betalt, kan han förstreka på nytt, och således giöra en till förstreckare, så lenge han leffver, och effter hans döödh kenner honom ingen; såssom och: thet ähr bettre een eller två förderfvas, ähn heela Rijket gåår öfver ända; hvilket alt enom mächta skreckier att settia sina medell uti Chronans hender,

uthan ingen dierfves låta esclatera sin förmögenheet och heller öfvergifva Rijket heller gömer så bårt them, att ingen sigh them kan betiena. Hvarföre skall blifva min maxime hvadh iagh lofvar præcisement hålla, och ther antingen medlen inthet voro vedh handen att förnöija, tå med goda ordh söckia dilation, kasta aff interesset, och ther min creditor ingalundha vill bjda lengre, tå läna aff een annan och förnöija honom. Hvadh thenna maxime migh hafver gagnat uthj then stoora försträchningen, som till Hans Kongl. Maij:tt Sahl: 1655; skedde, i thet iagh ännu ähr stoora påster skyldigh, som lijkvell voro förskrefne på ett åhr att betahlas, och och(!) oss omögeligit var att præstera, effter Chronan faillerade; lijkvehl hafver iagh thet så dirigerat, att ingen sigh hafver besverat. Vij hafve och thesse förledne åhren hafft godh credit i Cammaren, ty vij haffve varet så punctuell, att fast alt annat skulle brista, äre the likvehl betalte; men sådant att hålla her effter, fruchtar iagh inthet stå i vår macht. I synnerheet råder iagh, att man ens arfvingar betahlar, hvilket voro ett mechta incitament för mången att vara godhvilligh till Chronones tienst. Och såssom Chronan uti igenom thesse krigz tijder oundvijkeligen ähr mechta fördiupat i skuldh, böör man, enär medell kunna bringas vedh handen, medh godt förståndh them handtera, och effterskrefne maximer bruuka, såssom först att noga considerera skuldens rättmätigheet, och eenom intet mera beståår(!) ähn hvadh honom iure tilkommer, och thet han medh gode skiähl kan bevijsa sigh haffva att fordra, effter then styl och bruuk som i Cammaren finnes: sedan distingvera giellen uti vissa classes, och låta contante medell gåå föruth, thernest commiss och profviant förstrechningar, sedan löhnen och sidst förähringar. Medell till theres betahlningar synes att försöckia Weidenhems förslagh, som han angifver, hvilket medh lijfvet expirerer.[1] Men som många finnes, the ther intet kunna mista sine medell och then afskrifningen intet tåhla, så kan man grijpa till hvadh som öf:rskiuther på staten. Thet ähr icke heller obilligdt, att Stenderna contribuera till then giäldh, som för Rijkzens tienst giordh ähr. Thet sidsta, som som(!) ähr förähringar, synes kunna vell upskiutas till Kongl: Maij:tz myndige åhr, tå Hans Kongl: Maij:tt ståår frijtt approbera och betala hvadh honom sielff behagar, ty thet synes obilligdt, att Stenderna ther till något skulle contribuera, myket mindre kunna præfereras löhner eller förstreckningar. Her vijdh synes och vara ett godt förslagh, att man accorderade med creditorerna, således att capitalet betaltes först och sidst interesset, ty elliest skall Chronan napt så myket bringa till väga, att interesset kan betahlas, hvarigenom omögeligit ähr att sou-

[1] Härmed åsyftas ett förslag att förvandla en del fordringar på kronan till lifräntor efter mönster af dansken Paul Klingenbergs »Nützbringende Gesellschaft». Se Tham, a. a., I. s. 139 och 280 f. not 8. Den skrift, som han refererar på det senare stället, finnes bland *Rådsresolutioner och andra handlingar rörande rådet*, *RA*. Den är icke att hänföra till 1664, utan till 1660 eller 1661. Författaren är, som af texten ofvan framgår, assistensrådet i Livland, sedan hofrådet m. m. Johan von Weijdenhaijn (före adlandet 1647 Weidenheim).

lagera Chronan af sin giäldh. Till thet andra kan man några tunnor guldh i Bancen hemligen haf:a och gifva them i commission att kiöpa Chronans gieldh, således att then som ville något låta falla på sin fordran, the then till sigh lösa; doch måste Bancen hafva hemligh correspondence med Cammaren om gieldens richtigheet, så och theras approbation till summans afslagh; hvilket synes heelt practicabelt och lenda Chronan till stoor profijt, ty mången cederade gierna fierdeparten, ja kanskee mehra, på thet han thet öfriga kan mechtigh blifva. Enär Cronan således procederar med detta Ståndet, nembl: intet gierna nobiliterar någon kiöpman, betalar sin skuldh, åhr intet tvifvell, att thetta Ståndet ju florerar till the andre tryys näbringh. Här vijd infaller ett, som man och borde sökia att förhindra, nembl: att ingen vinner buurskap, som icke hafver sin familia her i Rijket och ther förmener lefva och döö; ty elliest skeer att fremmande under borgare rättigheet draga handelen till sigh, vinna stoort capital och sedan tillijka med thet reesa sin koos. Hvadh skada Rijket ther af tager att medlen föras uthur landet, thet gifver dageliga förfarenheeten, och inthet som thet mera bevijsar än Rd:rs stegringh, så att föruthan the tvenne förste Borgmest:r bordhe hafva her upå ett vakandhe öga.

Hvadh Bonde Ståndet vedkommer, så är thet förnembsta, att man them som the andra Stånden maintinerar vedh lagh och rätt, theras skattrettigheeters gambla frijheet, såssom och förmedlar the Chronones godz, som intet kunna giöra mera skiähl före, ty tet är bettre miölka koon än slåå henne för hufvudhet. Hvadh man them och med inquarteringar och durchtogh skona kan, hielper myket till theras velfärdh, och är inthet tvifvell, enär man honom vell tracterar, han ju blifver i godh humeur och sigh förkofrar, så vijda Gudh teckes gifva godhe åhr.

Thetta åhr således mitt förslagh och oförgrijpelige project, på hvadh sätt man förmodar Rijkzens staat merkeligen kunna redresseras; och ther man observerar förb:te maximer vidh regementets förandhe, tå alla fyra Rijksens Ständer, utaf hvilka Cronans inkompster dependera, som Cronones och Rijksens egne betiente uphielpas och befordras till theras subsistence och conservation, och thet effter hvart och ett Ståndz fordrande nödtorfft, iagh åhr försäkradt Gudh the andra consilia nogsampt förlänandes varder till heela thet andra regerandet, ther Gudh oss allena medell till thes uthförandhe medelandes varder. Jagh önskar högst, att ther thet befinnes Rijket nyttigt, thet tå kunde blifva hållit, heller ther thet vore betenkeligit, Gudh något bettre uppenbara tekes, på thet mitt första principium kunde effectueras, att min Nådigste Konungh och fädernes landet måtte bringas till then staat, att thet blifvo andra Konungarijken lijkt och bestå på sigh sielf. Jagh vill förtenskull communicera tetta några patrioter mina collegis, på thet om the finna rådeligit, äre betenchte opå hvadh sätt thet ståår att effectuera, effter iag försäkrar them, mig thetta hvarken utaf haat heller afvundh till en eller annan giordt hafva, utan allenest af then kiärleek, iag drager till mitt fädernes

landh. Ty iagh ähr öfvertygat i mitt samveet, att ther thet någre åhr skall continuera med medlens knapheet, som sedan Regeringens[1] tijdh passerat ähr, att vij icke allenest förlora all affection och alla menniskior blifva malecontante af vår regeringh, uthan och alt går öfver ända; men ther thetta eller ett slijkt blefve placiderat, skulle thet lenda till tutelens rätta och behörige föreståënde, såssom och heela fädernes landzens i gemen som hvarie Ståndz i synnerheetz upkompst, besta och velfärdh, och enteligen hielpa the andra af den Kongl: Regeringen som min trogne intention[2] att hafva ett godt samveete och vara nu och i framtijden tryggeligen responsable, hvilket iag önskar af Gudh dhen Aldrahögste skee kundhe.

Att originalet aff thenne skrifft, medh Sahl. H. RikzSkatmestarens höghvelb:ne H. Gustaff Bondes egen handh skriffvet, är i Senatu d. 26 Maij[3] åhr 1661 upläset och sedan i Cantzliet at förvaras inlagdt, jemväl medh denne copia ordh ifrån ordh lika lydande, attesterar

Jahan P. Oliwekrans.

Sveaborgs fall och Caulaincourts rapporter.

Prof. S. Clason anmäler i denna tidskrift 1908 den franska ambassadören Caulaincourts rapporter[4] och drager af desamma den slutsats, att amiral Cronstedt förrådt Sveaborg. Han säger nämligen, kort och godt: »Efter dessa upplysningar lärer det ej vidare gå an att häfda Cronstedts oskuld vid förräderiet på Sveaborg».

Det är icke möjligt att tillerkänna detta uttalande något vitsord. Äfven om man ur Caulaincourts rapporter skulle kunna härleda den antydda åsikten om Cronstedts handlingssätt, så skulle därmed det påstådda förräderiet icke vara bevisadt. Ty den beviskraft, man vill tillerkänna rapporterna, måste naturligtvis bedömas med afseende fästadt å hela det föreliggande bevismaterialet. Detta har prof. Clason underlåtit. De skäl, som stöda den motsatta uppfattningen, att Cronstedt handlat bona fide, äro så öfverväldigande, att Caulaincourts rapporter under den antagna förutsättningen förlora

---

[1] Kristinas förmyndareregering.
[2] D. v. s. såväl de andres som Bondes uppsåt o. s. v.
[3] Rätteligen *juni*. Se inledningen ofvan!
[4] Publicerade i Les relations diplomatiques de la Russie et de la France d'après les rapports des ambassadeurs d'Alexandre et de Napoléon 1808—1812. Publ. par le Grand Duc Nicolas Mikhailowitch. Bd. I—V. St. Petersburg 1905—1907.

all betydelse. Jag hänvisar härvid till min 1898 utgifna broschyr: »Amiral C. O. Cronstedt och Sveaborgs fall». Men prof. Clason har icke blott underlåtit att kritiskt jämföra ifrågavarande rapporter med öfriga skäl, som i saken frambragts. Han har icke ens ägnat rapporterna en kritisk granskning. Ja, hvad värre är, han har understrukit vissa uttalanden på ett sätt, som tyder på en förutfattad mening.

Enligt Caulaincourt yttrade Alexander den 27 april: »Alla de finska officerarna äro för oss. Guldregnet har gjort sin verkan under vapenstilleståndet; garnisonen är starkt bearbetad, och oss emellan, amiral Cronstedt har en fordran på krigskassan, som jag förbundit mig att betala honom».

I detta uttalande understryker prof. Clason alla satser utom denna: »garnisonen är starkt bearbetad». Genom att understryka de föregående orden: »guldregnet har gjort sin verkan under vapenstilleståndet», hänför han ordet guldregn till officerarna och låter således kejsaren utpeka dessa såsom köpta.

Nu vet man att, bortsedt från öfriga skäl, som tala mot antagandet af ett förräderi från officerarnas sida, de belopp, ryssarna använde till mutor på Sveaborg, voro alldeles för obetydliga för att köpa officerarna[1] och att amiral Cronstedt faktiskt hade en fordran på fästningens krigskassa.[2] I sina rapporter af den 1 mars och 7 april framhåller Cronstedt garnisonens oduglighet; likaså i sin försvarsskrift. Kapten Båth säger: »Hans (Cronstedts) närmaste underordnade beskrefvo reserverna som upproriska och missnöjda — som också kunde äga någon grund, ty de skötte, de disciplinerade dem». Dessa Alexanders ord: »garnisonen är starkt bearbetad», innebära således en bekräftelse af Cronstedts omdöme om garnisonen. Men de bevisa äfven, i likhet med rapporter af Buxhövden, att garnisonen icke blott var oduglig, utan äfven i stor omfattning demoraliserad.

Ägnar man Alexanders ofvan citerade uttalande den minsta kritik, så finner man, att kejsaren icke blott icke anklagar officerarna för att ha låtit sig påverka af »guldregnet», utan tvärtom frikallar dem från en dylik misstanke. Det heter nämligen: »Guldregnet har gjort sin verkan *under vapenstilleståndet*».[3] Om officerarna, särskildt krigskonseljens ledamöter, salt Sveaborg, så måste köpets afslutande

---

[1] Jfr kapten Båths åsikt: »Det öfvergår mitt förnuft, att en man med krigsära — en man med 8,000 R:d. reveny af staten, kunnat vinnas med mindre än miljoner. Därför vågar jag som sladder förkasta alla dukatfjärdingar m. m., som ondskan mera än rättvisan och pöbelns hastighet mera än förnuftiga öfverläggningar utspridt».

[2] Se J. R. Danielsson, Finska kriget och Finlands krigare. Cronstedt hade för att sätta fästningen i bättre försvarsskick upplånat ett betydande belopp i Helsingfors. Denna skuld förband sig den ryska krigsledningen att betala. Cronstedt gjorde ingen hemlighet af sin resa till Petersburg i syfte att utfå detta belopp, ett uppdrag som var förenadt med flera svårigheter.

[3] Kurs. här.

rimligtvis ha ägt rum, innan vapenstilleståndet ingicks. Konventionens ingående har således, enligt kejsarens ord, icke berott på något »guldregn». Häraf följer äfven, att de skäl, som i krigskonseljen framställdes för ingåendet af konventionen, icke varit svepskäl, afsedda att dölja »guldregnets» inflytande.

Äfven andra påståenden af Alexander kursiverar prof. Clason, hvilka synas vara graverande för Cronstedt, men hvilkas riktighet på goda grunder kan bestridas. Så uttalandet beträffande de afträdda verken, möjligheten af en stormning och tiden då hafvet kunde antagas gå öppet.

Däremot understrykas icke uttalanden, ägnade att frikalla Cronstedt från anklagelsen att ha handlat mala fide. Själf anser Caulaincourt, att fästningens motstånd icke kunde räcka länge, »ty garnisonen består blott af finnar och dåliga trupper» — »mest milis». Han skrifver den 24 mars, att han föreslagit kejsaren »att låta hela provinsen däromkring aflägga trohetsed och sedan inskicka en del folk från orten i fästningen; detta skulle antagligen göra garnisonen vacklande». Caulaincourt håller före, att det vore »ingen svårighet att återtaga de öfverlämnade verken, om fem linieskepp komme.» *Men hvad som framför allt bör väcka uppmärksamhet är, att den franske ambassadören alls icke på grund af Alexanders meddelanden tänker sig möjligheten af ett förräderi från Cronstedts sida. Tvärtom. Han anser krigsläget på fästningen högst ogynnsamt.* Denna sin uppfattning ger han på tvenne ställen uttryck åt. (Cronstedt »était mal dans ses affaires», »mal dans ses papiers»; — af prof. Clason öfversatt: »hade det illa ställt».)

I rapporterna förekommer ett för Cronstedt särskildt graverande uttalande af Alexander: »Hvad tycker Ni om denne Cronstedt, som bortger sin herres trupper åt mig och på förhand erkänner Finlands afträdelse?» Bortsedt från Caulaincourts antydda åsikt: — grundar sig detta uttalande på tillförlitliga meddelanden, som kejsaren skulle ha mottagit? Eller är det endast ett löst uttalande, beroende på kejsarens tillfälliga stämning? Med hänsyn till dennes lifliga lynne borde man redan ställa sig skeptisk till anklagelsen. Själf framställer Alexander intet skäl för detta påstående. Såsom sådant kan man ju icke anse Alexanders yttrande, att de ryska batterierna försatt femhundra man af besättningen ur stridbart skick. Kejsarens fantasi synes således ha rört sig med stor liflighet.

Att »guldregnet» i hög grad bidragit att undergräfva manskapets disciplin, torde icke kunna förnekas. Genom mutor har den ryska krigsledningen antagligen äfven lyckats förskaffa sig en intimare kännedom om förhållandena inom fästningen. Men i detta afseende har man öfverdrifvit guldets inflytande. Det har genom nya forskningar kommit i dagen, att personer i svenska krigs- och utrikes-förvaltningarna och i konungens närmaste omgifning tillhandagingo den ryske ministern i Stockholm med upplysningar om svenskarnas krigsföring och att dessa meddelanden befordrades till de ryska befäl-

hafvarna.[1] Man måste i så fall antaga, att upplysningar också lämnades om Sveaborgs läge, särskildt om Cronstedts före fästningens cernering afsända rapporter, af hvilka van Suchtelen således kunde finna, att kruttillgången var allt för liten m. m.

* * *

P. N-é skrifver i »Ryska Invaliden» (april—maj 1903, enligt »Hufvudstadsbladets» öfversättning), att den ryska krigsledningen tänkte »företrädesvis inverka på den *finska* delen af garnisonen».

Ett viktigt medel, säger han, ansåg Buxhövden vara att hålla garnisonen i ständig oro, »att göra lifvet i denna *samling af fästningar*[2] odrägligt. Han hoppades äfven på garnisonens brist på öl och brännvin, men *mest på de finska truppernas missnöje*, hvilket genom diverse *ingifvelser från oss tillgifna personer* ovillkorligen måste tilltaga».

I skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet i Finland[3] publiceras ett bref skrifvet år 1850 af Nikolaj Sabudsky, hvilken såsom ung artilleriofficer deltog i Sveaborgs belägring. Hvad denne, som med sina kanoner på isen ryckte helt nära fästningen, har att förtälja om den panik bombardemanget framkallade och om de finska truppernas missnöje, visar äfven, hvar en af hufvudorsakerna till Sveaborgs kapitulation är att söka. Men frågan bör bedömas ur en mer omfattande synpunkt. I så fall nödgas man erkänna, att Sveaborgs kapitulation, likasom Borgå landtdag och Finlands förlust, berodde på det förfall, hvari Sveriges rike befann sig.

Gabriel Cronstedt.

Underrättelser.

— **Hans Hildebrand †.** Den 2 februari 1913 slutade Hans Hildebrand sina dagar, nära 71 år gammal. Med honom gick en af den svenska och europeiska forskningens stormän ur tiden.

Hans Olof Hildebrand Hildebrand föddes den 5 april 1842 i Stockholm som son till dåvarande riksantikvarien Bror Emil Hildebrand. Han blef student i Uppsala 1860 och 1865 filosofie kandidat. Året därpå (1866) promoverades han till fil. doktor som primus. Redan vid aflagd examen 1865 förordnades han som e. o. amanuens under sin fader vid Vitterhets Historie och Antikvitets Akademien, vid hvilken han utnämndes till förste amanuens 1871. År 1879 efterträdde han fadern som Akademiens sekreterare, riksantikvarie och

---

[1] Se referatet i Stockholms Dagblad ($^{24}/_{8}$ 1912) af ett föredrag af prof. Clason.

[2] Kurs. här.

[3] XCI. Förhandl. o. upps. 23. 1909.

garde des médailles. Som Akademiens sekreterare blef han äfvenledes chef för Statens historiska museum. I dessa funktioner kvarstod han till 1907. Faderns och hans gemensamma tjänstetid på denna viktiga post omfattade 70 år (1837—1907).

Hans Hildebrands verksamhet som högste vårdare af landets äldre kulturminnen är välbekant. Ifrigt och nitiskt har han under sin långa tjänstetid verkat för lagens efterlefnad, samlingarnas förökande och spridande af kännedom om och förståelse för våra fornminnen. Som riksantikvarie torde han mer än någon annan ämbetsman ha varit känd, vördad och fruktad af folkets djupa led.

Men hvad som framför allt kommer att bära hans namn till eftervärlden är hans vetenskapliga författarverksamhet, som omfattat såväl arkeologien som medeltidens historia och kulturhistoria.

Hans arkeologiska verksamhet har varit af stor betydelse, om också något undanskymd af hans senare gärning på medeltidens område.

Hans gradualafhandling *Svenska folket under hednatiden* (1866) var ett snillrikt försök att kombinera historiska och arkeologiska fakta. Detta arbete belönades också med tvenne pris (fil. fak:ns större pris och Geijerska priset). Att senare arkeologiska fynd och en förändrad historisk uppfattning nu gifva en helt annan bild än den Hildebrand då tecknade af svenska folket, förringar ej detta arbetes värde för sin tid.

Af långt större betydelse blef emellertid en annan arkeologisk afhandling *Bidrag till spännets historia* (Antikv. tidskr. IV, 1872—1880). Här utvecklas för första gången i stort de utvecklingshistoriska synpunkter på fornsaksmaterialet, som sedermera skulle göra den svenska arkeologien så berömd i Europa. De båda periodnamnen la Tène-tiden och Hallstatt-tiden, som nu äro allmän-europeiska, äro hämtade från denna afhandling.

Till Hildebrands arkeologiska verksamhet hör därjämte en hel rad större och mindre afhandlingar och arbeten. År 1876 publicerades *Kassiteriderna och tennet i forntiden* (Antikv. tidskr. V). Under åren 1873—80 utgaf han den stora handboken *De förhistoriska folken i Europa*. Till samma vetenskapsgren torde äfven böra räknas — utom hans öfversättning af Snorres *Konungabok* (1869—71) — *Lifvet på Island under sagotiden* (1867) liksom också den etnologiska populärskriften *Folkens tro om sina döda* (1874).

Emellertid drogs Hans Hildebrand alltmer öfver till medeltidsstudier. I den af honom 1872 grundade tidskriften Vitt. Hist. och Antikv. Akademiens Månadsblad ser man denna successiva utveckling. Han har här varit banbrytare och nydanare. Medeltiden var kulturhistoriskt sedt i många stycken en terra incognita, när Hans Hildebrand började sin verksamhet på detta område. Därföre har han framför allt blifvit den stora samlaren, som under årens lopp hopade ett oerhördt material och vetande om detta tidehvarf. Detta studium gjorde honom, hjälpt som han var af ett lysande minne, till en af våra allra främste urkundskännare, liksom också

väl förtrogen med det sakliga materialet i historiska museet och annorstädes.

Hans publikationer om medeltiden föreligga i många former, i uppsatser i Månadsbladet och Historisk tidskrift, afhandlingar i Antikvarisk tidskrift och i större fristående arbeten. I Historisk tidskrift förekomma af hans hand utom några recensioner uppsatser om *Historia och kulturhistoria* samt *Konung Magnus Eriksson och Skåne* (1882), *Olaus Magni och hans historia* (1884), *Mått och vigt i Sverige* (1885) och *S:t Sigfrid och hans mission* (1891). I Antikv. tidskrift offentliggjorde han på 1880-talet afhandlingar om *Det svenska riksvapnet* (del VII) och *Landskapens vapen* (del IX), som äfven beröra nyare tiden, samt *Herr Stens Sankt Jöran* (del VII) liksom också en konsthistorisk studie öfver *Skara domkyrka* (del XV, 1894). Medeltidens konsthistoria behandlade han redan 1875 i *Den kyrkliga konsten under Sveriges medeltid* (ny uppl. 1907).

Såsom urkundsutgifvare har han framträdt genom sina editioner af *Stockholms stads jordebok 1420—1474* (1876) samt *Stockholms stads skattebok 1502—1510* (1891).

Hildebrand har sammanfattat sina mångåriga studier i det stora arbetet *Sveriges medeltid*, beräknadt att omfatta 4 band, af hvilka 3 utkommit (1879—1909); det fjärde, som blott blef ett önskemål, skulle bl. a. behandla den medeltida konsten. Detta digra arbete kommer alltid att stå som ett storslaget monument öfver ett stort lifsverk. På grund af sättet för dess tillkomst — tryckt under årens lopp, allteftersom nytt material hopade sig hos författaren — är arbetet gifvetvis mycket heterogent, ofta sig själf motsägande. Därtill kommer, att författaren, förlitande sig på sitt goda minne, försummat ej så få detaljer. Men dessa anmärkningar måste förstummas inför den stora betydelse detta omfattande arbete alltid kommer att ha för vår kulturhistoriska forskning. Som uppslagsverk vill jag närmast jämföra det med Ratzels »Anthropogeographie» för etnografien.

Ännu ett arbete kommer att för den stora allmänheten göra Hans Hildebrands namn kändt och värderadt. I *Sveriges historia*, det välkända populärvetenskapliga verket, har han utarbetat de partier, som behandla medeltidens historia. I första upplagan tecknade han blott tiden 1350—1521 (1876—77), i den sista upplagan däremot hela medeltiden. Från historiskt håll har riktats mot honom den anmärkningen, att han ej i den senare upplagan i önskvärd utsträckning tillgodogjort sig på den politiska historiens område den nyare forskningens metoder och resultat. Ur rent historisk synpunkt är denna anmärkning berättigad, men som kulturhistorisk skildring har detta arbete alltid sitt välförtjänta intresse. Hvad som tjusar oss hos förflutna tidehvarf är långt mer än de politiska förvecklingarna den dagliga kulturen och allt hvad den lär oss om människans intima historia och utveckling.

(*Bror Schnittger.*)

— **Hans Hugold von Schwerin †.** Med friherre H. H. von Schwerin, som den 18 dec. 1912 afled i Lund, bortgick Sveriges förste professor i geografi och en af dess få samtida geografer med företrädesvis humanistisk läggning. Född på Skarhults gård i Skåne den 17 sept. 1853, blef S. student i Lund 1871, fil. kand. 1878 och fil. lic. 1883. Ättling af Sven Lagerbring och dotterson till Tegnérs och Brinkmans berömda väninna Martina von Schwerin, visade S. tidigt varmt intresse för historien och dess hjälpvetenskaper, tjänstgjorde under åren 1879—1887 såsom amanuens i universitetsbiblioteket i Lund och utnämndes efter sin disputation 1884 öfver *Herodots framställning af Europas geografi* till docent i geografi och statskunskap vid Lunds universitet. Alltifrån 1881 en ganska flitig resenär på Europas kontinent företog han 1885—1887 med särskildt uppdrag af utrikesdepartementet och Sällskapet för antropologi och geografi en tvåårig bemärkt forskningsresa till Centralafrika (särskildt de då ganska obekanta trakterna kring Kongos mynning) och Sydafrika, en resa hvars resultat i samlingsväg skänktes till Vetenskapsakademien, under det att dess vetenskapliga rön gåfvo anledning till olika uppsatser, bland annat *Slafveri och slafhandel i Afrika* (1891) och *Muhammedanismen i Afrika. Antropogeografisk studie*, (1892). Resan bragte honom jämväl medlemskap i åtskilliga geografiska sällskap samt posten såsom Kongostatens generalkonsul för Sverige, Norge och Danmark. Sedan 1894 statsmakterna beslutit inrättandet af en e. o. professur i geografi och historia vid Lunds universitet, utsågs S. 1897 till dess första innehafvare och tjänstgjorde sedan oafbrutet därvid till sin sista sjukdom. Under de första åren ingick äfven ren historisk undervisning i hans läraregärning; efter professor Weibulls död 1902 förändrades emellertid platsen till professur i enbart geografi, hvilket ämne ju ock alltmer vunnit Schwerins hufvudintresse, ehuru alltjämt under betonande jämväl af dess historiska sida. Bland hans senare skrifter — ofta vittnen äfven om hans historiska intressen — märkas *Helgoland. Historisk-geografisk undersökning* (1896), *Om kustfolks olika sjöduglighet* (akademiskt program 1900), de populärt affattade och medryckande *De stora upptäckternas tidehvarf* (1900) och *De geografiska upptäckternas historia under forntiden och medeltiden* (1905), *Feniciernas kringsegling af Afrika omkring år 600 f. Kr.* (1904) samt det intressanta uppslaget att geografiskt söka identifiera de trakter, som karaktäriseras i *Odysseus' irrfärder* (Lunds univ. årsskrift 1909), de båda sistnämnda skrifterna ett återvändande till de studier inom den klassiska geografiens område, med hvilka han inledt sin vetenskapliga författarverksamhet. Äfven i diskussionen om geografiens ställning såsom undervisningsämne tog Schwerin del genom olika uppsatser. Det kommunala lifvet i Lund hade i honom en nitisk och orädd medarbetare. Personligen var han en självständig, icke så litet originell natur, med omfattande bildning, ej minst språkkännedom, slagfärdig i diskussion och konversation och därvid utmärkt för en ganska rik förmåga af uppfriskande satir och drastiskt

pointerad framställning, i grunden vänfast och trofast, genom allt detta i kamratkretsen efterlämnande ett kännbart tomrum.

(*S. C.*)

— D. 5 jan. afled i Uppsala fil. doktor Carl Fredrik Lundin, född i Ransäter i Värmland 1858 och sedan 1888 anställd som lärare vid Fjellstedtska skolan i Uppsala. Hans doktorsafhandling (Uppsala 1892) behandlade *Wismars pantsättande till Mecklenburg-Schwerin*. Eljes ligger hans författarverksamhet hufvudsakligen på kyrkohistoriens område, där han jämte ett par i populärvetenskapliga serier ingående småskrifter, *Uppsala möte i världshistorisk belysning* (Uppsala 1893) samt *Olavus Petri och Laurentius Andreæ* (Stockholm 1903), utgaf en på tre starka band fördelad *Kyrkohistoria för hemmet* (Stockholm 1896—1911).

— I den höga åldern af 85 ½ år afled d. 12 jan. i Uppsala f. majoren vid Väg- och vattenbyggnadskåren Gustaf Nerman. Född i Stockholm d. 6 juli 1827, blef han student i Uppsala 1846 och ägnade sig sedan med lif och själ åt arbetet i det svenska kommunikationsväsendets tjänst; år 1875 blef han major och chef i mellersta väg- och vattenbyggnadsdistriktet, från hvilken befattning han tog afsked 1892. Icke minst under sina senaste lefnadsår var han outtröttligt verksam som skriftställare på kommunikations- och vattenbyggnadsförhållandenas samt topografins områden. Jämte otaliga tidnings- och tidskriftsuppsatser — under åren 1859—70 var han dessutom en af utgifvarne af »Tidskrift för byggnadskonst och ingeniörvetenskap» — författade han ett större arbete *Göta kanals historia*, afd. 1—3 (Stockholm 1895—97) och en mängd smärre skrifter, bland hvilka kunna nämnas *Stockholm för sextio år sedan och dess framtid* (1894), *Något om Arbrå* (1906), *Grängesbergs kapellförsamling* (1908), *Strömsholms kanals historia* (1909), *Hjälmare kanals historia* (1910); i denna tidskrift (årg. 1893) förekommer bl. a. en artikel om frågan *Hvarest gräfde sig Olof Haraldsson ut ur Mälaren?* Han publicerade dessutom ett litet memoarverk, *Mina minnen 1827—1907*, del 1, räckande till 1862 (Uppsala 1907).

— Den 20 september 1912 afled vid ännu ej fyllda 42 års ålder den tyske historikern och rättshistorikern Siegfried Rietschel, författare till en rad uppslagsrika arbeten inom den tyska medeltida rättshistorien. Redan hans gradualafhandling *Die Civitas auf deutschem Boden bis zum Ausgange der Karolingerzeit* (1894) tilldrog sig uppmärksamheten och varslade tillika om det studieområde, det medeltida stadsväsendets historia, inom hvilket hans viktigaste undersökningar falla. Såsom de mest betydande bland dessa torde väl få gälla *Markt und Stadt in ihrem rechtlichen Verhältnis* (1897) samt *Das Burggrafenamt und die hohe Gerichtsbarkeit in den deutschen Bischofsstädten während des früheren Mittelalters* (1905). På senaste tiden sysslade R. med undersökningar rörande hundaret — hans vidlyftigaste arbete på detta område är den

i »Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte» publicerade afhandlingen *Untersuchungen zur Geschichte der Germanischen Hundertschaft* (1907), hvarpå följde en nog så liflig polemik med en annan tysk forskare på området friherre Cl. von Schwerin. Med hänsyn till frågan om hundarets uppkomst ansluter sig R. till den s. k. gårdteorien. I Historische Zeitschrift, till hvars ordinarie medarbetarestab R. hörde, har G. von Below ägnat honom några varma minnesord.

— Den 24 febr. afled i Cannes Franska akademiens ständige sekreterare den bekante historikern Paul Thureau-Dangin, julikonungadömets häfdatecknare. Född 1837, ägnade han sig först åt advokatyrket, tjänstgjorde sedan (1863—1868) vid Conseil d'État, redigerade därefter den liberalt-katolska och orleanistiska tidningen *Le Français* och öfvergick senare helt och hållet till häfdaforskningen. I Franska akademien invaldes han 1893 och 1908 blef han efter Gaston Boissier dess ständige sekreterare. Den aflidnes hufvudarbete är den sjubandiga *Histoire de la monarchie de Juillet* (1887—1892), ett af den nutida franska häfdateckningens standard works, utmärkt af en sällsynt behärskning af det omfattande materialet, en genomgående sträfvan efter opartiskhet i trots af förf:s rätt utpräglade kyrkliga och politiska åskådning samt af en synnerligen klar och elegant ehuru kanske en smula kylig och afmätt framställning. Arbetet är fullt af sympati för Louis-Philippe och hans politik och utgör ännu det franska hufvudarbetet på området. I samband med Thureau-Dangins studier i julimonarkiens historia stå äfven hans båda böcker *Le parti libéral sous la Restauration* (1876) och *L'église et l'état sous la monarchie de Juillet* (1880). Under sina senare år har Thureau-Dangin utgifvit ett synnerligen fängslande verk i tre band om *La renaissance catholique en Angleterre au dix-neuvième siècle* (1899—1906). Hans sista arbete var en på Wards stora biografi grundad studie öfver kardinal Newman. Dessa hans kyrkohistoriska arbeten präglas af hans städse bevarade sympatier för den liberala katolicismen.

— I en uppsats med titeln *En romersk källa om Norden vid 1100-talets början*, publicerad i Språkvetenskapliga sällskapets förhandlingar, har docenten Sven Tunberg kommenterat en först af Délisle, sedan af Mommsen och nu senast af L. Duchesne offentliggjord förteckning öfver under påfvestolen lydande biskopar, slutande med uppgifter rörande den danska kyrkoprovinsen. Förteckningen torde vara tillkommen på 1120-talet och förf. vill sätta dess tillkomst i förbindelse med den just då uppflammande striden mellan Hamburg-Bremen och Lund om det nordiska primatet. Vissa af de nordiska namnen äro starkt korrumperade och deras beskaffenhet har gjort Duchesne tveksam, huru aktstyckets uppgifter om Sverige (och Norge) äro att uppfatta. Enligt hvad förf. med goda skäl gör sannolikt, afser det äfven för dessa länders vidkommande att utgöra en förteckning öfver deras dåtida biskopssäten och nämner såsom

sådana i Sverige först och främst Skara och Linköping, vidare Strängnäs och Västerås, hvilkas tillvaro alltså blir känd ett halfsekel längre tillbaka i tiden än hittills ansetts bevisligt, samt slutligen Sigtuna och Telge. Att Sigtuna varit biskopssäte före Uppsala, är ju kändt sedan gammalt. Däremot har man hittills ej haft någon uppgift om att Telge någonsin varit säte för en biskop. Förf. uppvisar emellertid att af åtskilligt att döma staden verkligen haft en sådan betydelse för kristendomens tidigare utveckling här i landet, att intet skäl finnes att betvifla uppgiftens riktighet. Jämte stiftsförteckningen innehåller det ifrågavarande aktstycket äfven en uppräkning af de olika landskapen i Sverige. Där förekomma följande namn: Öster- och Vestergötland, Vestmanland, Södermanland, Nerike, Tiundaland, Fjärdhundraland, Attundaland, Gotland, Värend, Finveden, Gestrikland, Helsingland, Vermland och Tjust. Såsom af särskildt intresse i afseende å denna förteckning framhåller förf. förekomsten af de tre folklanden (namnen möta 100 år tidigare än i eljes kända källor) samt Gotland, vidare Tjusts framträdande såsom representant för de många »Smålanden» i nordöstra Småland samt slutligen Gestriklands upptagande såsom särskildt land vid sidan af de tre uppländska folklanden.

— Ur Statsvetenskaplig Tidskrifts sista häfte för föregående år finnes att anteckna en uppsats om *Det moderna statsbegreppet* af professor S. J. Boëthius. Uppsatsen ifråga återger innehållet af ett vid filolog- och historikermötet i Göteborg hållet föredrag, hvilket redan berörts i den i denna tidskrift gifna redogörelsen för nämnda möte. — I årets första häfte har fil. lic. Axel Brusewitz aftryckt *Ett konstitutionsprojekt från frihetstiden med en kommentar från Gustaf III:s tid* samt försett detsamma med en orienterande inledning. Konstitutionsprojektet utgöres af »Lagman Ehrencreutzes anmärkningar vid 1720 års regeringsform». Skriften ifråga härrörde från den bekante hattpolitikern hofrättsrådet och titulärlandshöfdingen Olof Benjamin Ehrencreutz, och utg. synes böjd att antaga, att det tillkommit i samband med planerna på en ny författning 1769. Hvad det Ehrencreutzska projektets innebörd angår framhåller utg., att detsamma i främsta rummet utmynnar i en representationsreform (ämbetsmannainflytandets borteleminerande, uppställande af fordran på besutenhet såsom villkor för riksdagsmannaskap), »den första af mera omfattande art med kändt ursprung, som skymtar fram i vår författningshistoria». Den till förslaget anknutna kommentaren är liksom detta själft genomgående skrifven med Germund Adam Cederhjelms hand. Skäl finnes sålunda att antaga att denne varit författaren, ehuru utg. ej anser uteslutet att såväl Ehrencreutz' utkast som kommentaren tillställts Cederhjelm af hans »vida mera politiskt kunniga och intresserade broder» Josias Carl, känd såsom politiker och partigängare från både frihetstiden och Gustaf III:s tid. Möjligt kan, slutar utg., äfven vara att denne är kommentarens ursprunglige författare och att den yngre brodern endast

verkställt en afskrift af den äldres manuskript. Kommentatorn, hvem han nu må vara, ställer sig ganska kritiskt till Ehrencreutz' reformförslag, och om han än ansluter sig till besutenhetsprincipen såsom grund för representationens sammansättning, vill han i tillämpningen ingalunda gå så långt som Ehrencreutz eller adelsoppositionen under Gustaf III. Den af utg. begagnade handskriften har från början tillhört det Cederhjelmska arkivet å Ribbingebäck och vid dess förskingring hamnat jämte andra Cederhjelmska papper å Mjölkebo gård i Österunda socken. Det meddelade aktstycket är af intresse för vår kunskap om författningsreformplanerna vid frihetstidens slut, det företer ock omisskänlig likhet med den aristokratiska oppositionens författningsplaner under Gustaf III.

— I januari-häftet af Finsk Tidskrift lämnar professor M. G. Schybergson i en kort uppsats en del upplysningar om *Gustaf Maurits Armfelt i Ryssland 1810.* Framställningen är baserad på ett arbete om England och Ryssland närmast före kriget 1812 af den polske forskaren E. Wawrzkowicz. Denne har begagnat i engelska utrikesarkivet förvarade rapporter från den i London bosatte emigranten D'Antraigues, en känd kunskapare, hvilken erhöll meddelanden om ryska förhållanden från Armfelt. Af D'Antraigues' meddelanden framgår, att Armfelt under sin vistelse i Ryssland sommaren 1810 dref en ifrig agitation mot Rumjantsov och äfven mot kejsar Alexander samt att han sökte förbindelse med Katarina Pavlovna och icke var främmande för tanken att kejsaren borde störtas, om han vidhölle sin allians med Napoleon I.

— I »Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk», h. 75, n:r 1 (Helsingfors 1912, 82 sid.), lämnar Carl v. Bonsdorff med begagnande af såväl ämbetsarkiv som åtskilliga enskilda familjesamlingar en utförlig redogörelse för *En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I.* Det var vid hans återkomst från fälttåget mot Napoleon 1814, som man enligt från ryskt regeringshåll utgånget initiativ tänkte ägna denne »rikens ädelmodige återställare» en flerdubbel hyllning: genom hembjudande af titeln »den välsignade», genom en medalj och en minnesvård, åvägabragta förmedelst nationalinsamling, samt slutligen genom deputationer från rikets olika landsdelar. Äfven till Finland utsändes budskapet, och särskildt den sistnämnda delen däraf, nationaldeputationen, uppväckte tydligen ett lifligt intresse i landets ämbetsmannakretsar, hvilka det närmast nådde. De genom landshöfdingarne och domkapitlen länsvis och ur olika stånd utsedda deputerade hade också delvis hunnit anträda resan, då plötsligen alltihop inhiberades genom kejsarens taktfulla afböjande af hela tillställningen. Svenska läsare intresserar saken kanske mindre genom redogörelsen för de vidlyftiga meningsutbytena om deputationens sammansättning och särskildt ordförandevalet — hvarvid visserligen framträda åtskilliga för de olika ledande personerna karaktäristiska drag liksom också antydningar om ett och annat bisyfte med företaget — än ur en annan synpunkt. Den utgör

ett konkret exempel på den också af förf. understrukna »lätthet och motståndslöshet», med hvilken man i Finland gled in i »den nya æran» — i öfverensstämmelse med den fromma lefnadsvishet, som biskop Jakob Tengström uttalade i ett enskildt bref 1811, att »då länders och folkslags öden hvälfvas af en högre hand, tillhör det hvarje klok och beskedlig människa att foga sig efter Försynens skickelse». Det ligger ju också nära till hands att erinra sig den nationaldeputation, som åttiofem år senare ej heller fick tillfälle att uppvakta sin kejsare.

(*H. B—n.*)

— Så föga utredd som vår mynthistoria är, ej minst under 1600-talet, finnes allt skäl att ej förbise ett så innehållsrikt bidrag därtill som den verksamme numismatikern friherre Fr. v. Schrötters i »Zeitschrift für Numismatik», Bd. 28, tryckta och äfven separat utgifna uppsats *Die Münzstätte zu Stettin unter den Königen Karl XI. und Karl XII. von Schweden 1660—1710* (Berlin 1910, 116 sid. + 2 blad illustrationer.) För den, som af en eller annan anledning bringas i beröring med de invecklade myntförhållandena i Sveriges tyska provinser, äro säkerligen de anmärkningar om penningväsendet i svenska Pommern omkring midten af 1600-talet, hvarmed arbetet inledes, af värde. Själfva den stettinska myntverkstadens skiftande öden tilldraga sig ju hufvudsakligen specialforskarens uppmärksamhet, men ett allmännare intresse får den under den tid, då den utgör medlet för Nils Bielkes och hans tillskyndares minst sagdt betänkliga myntpolitik. Med användning af »svenska arkivet» i Stettins statsarkiv kompletterar förf. här O. Malmströms på svenska källor byggda uppsatser om Nils Bielke och meddelar åtskilliga detaljer belysande hvad han själf betecknar som »ett falskmynteri, som i skamlöshet icke har sin like i Tyskland». Uppsatsen illustreras af ett antal myntreproduktioner.

(*H. B—n.*)

— Wismars förpantning år 1803 gjordes på sin tid till föremål för en undersökning med användning af svenska källor genom den, såsom ofvan nämnts, nyligen aflidne kyrkohistorikern C. F. Lundins afhandling om »Wismars pantsättande till Mecklenburg—Schwerin» (Upsala 1892). I sista häftet af »Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde» (Jahrg. 77, Schwerin 1912, sid. 177—240) har frågan upptagits från tysk sida genom geh. regeringsrådet doktor Carl Schröders uppsats *Die schwedische Verpfändung Wismars an Mecklenburg-Schwerin 1803*. Jämte Lundins afhandling är det hufvudsakligen »kabinettsakterna» i storhertigliga arkivet i Schwerin samt »ministerialakterna» i utrikesministeriets arkiv sammastädes, som ligga till grund för hans arbete. Man kan där parallellt med den svenska framställningen följa underhandlingarnas förlopp, sådant det ter sig i rapporterna från motpartens ombud. För frågan om Warnemünde-tullen, som upptogs i samma sammanhang, redogöres rätt utförligt ur

mecklenburgsk synpunkt med ledning af en 1787 från regeringens sida utgifven »Geschichtliche Übersicht». Särskildt intresse tilldrager sig också hvad som meddelas om de mecklenburgska försöken att förmå Ryssland till påtryckningar i Stockholm, liksom också om det starka och för Sveriges intressen i en eller annan detalj gynnsamma intryck, som framkallades genom inkastandet från Stockholm under förhandlingarnas sista skede af det — äfven af Lundin omnämnda — hessen-kasselska förpantningsanbudet. Öfverhufvud anser förf. svenskarne ha skött sig bäst vid förhandlingarna och haft största anledningen till tillfredsställelse med deras resultat.

(*H. B—n.*)

— Geh. arkivrådet prof. J. v. Pflugk-Harttung fortsätter i »Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte» (Bd. 25: 1, Duncker & Humblot, München & Leipzig 1912) i en artikel *Zur Beurteilung Bernadottes 1813* (sid. 191—209) sina betraktelser öfver Karl Johans hållning i befrielsekriget mot Napoleon. Hans ståndpunkt är den kända, mot kronprinsen ogunstigt preussiska: dubbla hänsyn, dels till fransmännen, mot hvilka denne ej annat än i nödfall ville kämpa, i hopp att kunna blifva deras härskare, dels till svenskarne, hvilka han ville skona för att ej skada sin ställning hos dem, afhöllo honom från att använda den energi i krigföringen, som hans ställning som öfverbefälhafvare skulle kräft. De nya bevis, som förf. framdrager till stöd för sin uppfattning — för öfrigt, så vidt man kan förstå af hans egna hänvisningar, i allmänhet hämtade ur tryckta arbeten eller förut åtminstone uppmärksammade — äro mestadels af rätt subjektiv art, återgifvande samtida personers intryck af kronprinsens ord och handlingar. Så citeras utförligt prinsessan Luise Radziwills nyligen tryckta memoarer »Quarante-cinq années de ma vie» (Paris 1911), där hon omnämner några sammanträffanden med prinsen under juli och augusti 1813. Af större intresse är Pozzo di Borgos i rapporter till kejsar Alexander uttalade ogynnsamma uppfattning af Karl Johans förhållande särskildt i slaget vid Dennewitz. Några antydningar i ett par bref växlade mellan kronprinsen och Alexander 1812, tryckta i »Correspondance inédite de l'empereur Alexandre et de Bernadotte 1812» (Paris 1909) anser förf. otvetydigt häntyda på Karl Johans planer på den franska kronan, utan att han dock ingår i någon närmare undersökning af förhandlingarna i Åbo, på hvilka yttrandena hänvisa. Utförligt berör han mellanhafvandet mellan kronprinsen och general Bülow i anledning af bulletinerna om slaget vid Gross-Beeren — med hänvisning till den ännu utförligare framställningen af samme förf. i band 23 af samma publikation (jfr denna tidskrift 1910, sid. 220) — och han skänker ett kraftigt ogillande åt den preussiska byråkratin, som gaf främlingen rätt.

(*H. B—n.*)

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* har utkommit ett nytt häfte (Ny följd I: 28—30), innehållande riksarkivariens

årsberättelse för 1911, handlingar rörande arkivväsendet från samma år samt förste arkivarien Severin Berghs utredning om *Råds-protokoll och därmed jämförliga i riksarkivet förvarade protokoll* (sid. 279—347) med ett bihang af professor Sam. Clason om *Stenografiska rådsprotokoll från 1600-talet* (sid. 348—354).

Tillväxten inom riksarkivet var särskildt stark på den diplomatiskt-historiska afdelningen. Enligt K. Maj:ts beslut af 26 maj 1911 skall nämligen till riksarkivet från utrikesdepartementet öfverlämnas hufvudmassan af i dess samlingar förvarade handlingar från minst 50 år tillbaka. Den första leveransen skedde också under året, i det med riksarkivet införlifvades såväl en del förut där deponerade serier af ministerdepescher fram till 1830 som vissa beskickningsarkiv, inalles 928 volymer. Såsom deposition har till riksarkivet genom grefve Carl Bonde öfverlämnats den s. k. Säfstaholmssamlingen, innehållande handskrifter i främsta rummet härrörande från den grefliga släkten Bonde, däribland ett betydande antal pergamentsbref ända från midten af 1300-talet (jfr förteckningarna i Handlingar rörande Skandinaviens historia, del 36, och Historiska Handlingar, delarna 4 och 7).

Arbetena inom arkivet under året voro till stor del fortsättningar på förut igångsatta. En förteckning öfver vid slottsbranden 1697 förlorade traktater och urkunder rörande konungahuset har påbörjats. Fullbordade äro förteckningar öfver svenska regenters egenhändiga bref i olika samlingar, skrifvelser till Karl XII, Momma-Reenstiernas samling, Wismariensia och framför allt öfver statskontorets stora arkiv, hvars sedan flera år pågående ordnande därmed afslutats. Beträffande utredningarna angående statens mark och tomter ha promemorior aflämnats till finansdepartementet rörande kvarteren Beridarebanan, Sporren, Fyrmörsaren, Bondetorpet mindre och Marsvinet, hvarjämte utredning igångsatts angående statens tomter på Helgeandsholmen; på trycket utkom under året utredningsverkets afd. II, rörande staden inom broarna.

Riksarkivets publikationer ha för öfrigt omnämnts i denna tidskrift, allt eftersom de utkommit. Planer på vissa nya utgifningsarbeten ha upptagits genom en skrifvelse från riksarkivarien till K. Maj:t, och uppdrag att förbereda fortsättningen af Svenskt diplomatarium, äldre serien, har lämnats åt docenten S. Tunberg i Uppsala.

Hvad landsarkiven beträffar, var årets märkligaste händelse öppnandet af det nya landsarkivet i Göteborg. Arkivalierna från Göteborgs och Bohus län voro de, som först infordrades, och enligt den nyutnämnde landsarkivarien C. G. Weibulls årsberättelse utgjorde accessionen därifrån ej mindre än 8,275 volymer jämte åtskilliga oordnade handlingar, tillsammans upptagande en hyllängd af omkr. 1,200 löpmeter. Landsarkivens tjänstemän ha fortfarande -ade rätt stor utsträckning användts för inspektionen af de lokala ark- -gens-. Huru välbehöflig en dylik undersökning är, framgår t. ex. krigs-faktum, att det — visserligen undantagsvis — kunnat fö flesta om att delar af kyrkoarkiv påträffats i någon rödfärgstunna

peln eller i prästgårdens grönsakskällare; eldfaran synes ofta vara mycket betänklig.

De segslitna frågorna om Norrlands landsarkiv och ordnandet af arkivförhållandena i Stockholm ha under 1911 icke närmat sig sin lösning. Däremot anser riksarkivarien lokalbehofvet för en administrativ arkivdepå börja minskas genom vidtagna eller planerade åtgärder för beredande af bättre utrymme åt vissa centrala ämbetsverk. Angående hvad som åtgjorts i den därmed sammanhängande frågan om utgallring af värdelösa handlingar i de administrativa arkiven lämnas utförliga uppgifter.

Synnerligen välkommen för snart sagdt hvarje forskare, som mera ingående behöfver sysselsätta sig med studier i riksarkivet, är den redogörelse för en af arkivets centrala och allra viktigaste serier, *rådsprotokollen*, hvilken — såsom ofvan nämnts — förste arkivarien Bergh nu fogat till sin i h. 22—24 af samma serie meddelade utredning om diarierna. Den på en gång sammanträngda och öfverskådliga framställningen innehåller ej blott ett klarläggande — redan det värdefullt nog — af de olika, ofta rätt invecklade underafdelningar, af hvilka samlingen utgöres, och en med tabeller försedd öfversikt af deras innehåll. Den har också en sida af allmännare intresse, i det den på samma gång ger en historisk skildring af själfva rådsprotokollsinstitutionens tillkomst och utveckling i samband med statsstyrelsens organisation öfverhufvud, hvaraf dock här blott några allmänna drag kunna påpekas.

Det var under Gustaf II Adolfs fälttåg i främmande länder, som behofvet af uppteckningar för konungens räkning af hvad som i rådet — den tillförordnade regeringen — afhandlades först gjorde sig starkare kändt. De äldsta bevarade rådsprotokollen härröra från början af 1620-talet, och med jan. 1626 begynner den sammanhängande serien af det »riktiga protokoll», som enligt instruktionen af d. 24 juni 1625 skulle hållas öfver rådets öfverläggningar. Då rådsregeringen genom Gustaf Adolfs oafbrutna vistelse på tysk botten och sedermera genom Kristinas minderårighet blef permanent, fick också protokollsföringen permanent karaktär, hvilken den sedermera i stort sedt behållit. Det utförliga och omedelbara återgifvandet af diskussionerna vid sammanträdena tillika med de stundom världspolitiskt betydelsefulla öfverläggningsämnena ger, såsom förf. påpekar, de svenska rådsprotokollen från 1600-talet en »nästan allenastående» karaktär. Bredvid de politiska frågorna börja emellertid de juridiska, revisionsmålen, snart upptaga en allt större del af rådets sessioner och dess protokoll. Behofvet af en uppdelning af dessa efter ärendenas natur gjorde sig efterhand gällande, och med 1680-talet begynna särskilda serier först i utrikes- och sedan justitieärenden; af stort intresse är förf:s uppvisande af att särat utrikesprotokollen ursprungligen varit betydligt rikare, än bevarade fragmenten ge vid handen — troligtvis, menar han, — ttsbranden 1697, som åstadkommit de betydande luckorna ett nytt kollets olika beståndsdelar från 1680—90-talen. Karl

XII:s regering vållade, bl. a. genom den efter krigsutbrottet genomförda utskiftningen af regeringsärendena på olika myndigheter, vissa rubbningar i serierna, med undantag för revisionsärendena; det är endast under rådsregeringens period 1710—15, som de allmänna protokollen svälla ut till ett betydande omfång. Med frihetstidens författningsbestämmelser om rådets och kansliets fördelning för olika ärendens behandling följer också snart — dock fullt genomförd först 1724 — uppdelningen af protokollen i justitie-, utrikes-, krigs- och inrikes-civil-protokoll. Från denna tid mista de också sin personliga karaktär. Olika sidor af frihetstidens och den gustavianska tidens statsskick återspeglas vidare i uppkomsten af nya serier, hemliga, kabinetts- och konseljprotokoll, hvilka förf. gör till föremål för en välbehöflig utredning. Efter den gustavianska tidens växlande och formlösa förhållanden följer så det nya statsskickets regelbundna organisation af protokollsföringen.

Professor Clasons uppsats om Johan Svanhielms stenografiska konceptprotokoll från 1670—80-talen ger en föreställning såväl om det af denne använda förkortningssystemet som om det betydande material, som här finnes bevaradt; bl. a. komplettera de i viss mån de förut omnämnda luckorna i de utskrifna protokollen från några af dessa år.

(*H. B—n.*)

— Af *Meddelanden från Svenska Riksarkivet* har dessutom under år 1912 utkommit första häftet (Ny följd II: 4: 1, s. 1—144) af förste arkivarien J. A. Almquists »administrativa och biografiska anteckningar» om *Kommerskollegium och Riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten 1651—1910*, berörande organisationen 1651—1809. Ett utförligare omnämnande af arbetet torde lämpligast ske, då det — såsom är att hoppas, inom kort tid — föreligger afslutadt.

— Af de genom riksarkivet utgifna »Handlingar rörande Sveriges historia» har vidare nyligen, fortfarande under redaktion af d:r J. A. Almquist, utsändts band 27 af *Konung Gustaf den förstes registratur* (Stockholm, Norstedt, 1913; IV + 328 sid.; pr. 4.25 kr.), innehållande brefven från 1557. Volymen är som synes betydligt tunnare än föregående års, detta väl åtminstone till en del beroende därpå att registraturet för året är ofullständigt: af de meddelade brefven från konungen, till antalet 165, äro sålunda icke mindre än 85 hopsamlade från andra håll. Utom de från Gustaf I:s kansli utgående brefven meddelas i denna liksom skett i föregående band bevarade bref från utvald konung Erik samt hertig Johan äfvensom bevarade protokoll eller diarier öfver deras utgående korrespondens. Såsom bilagor till hufvudaktsamlingen aftryckas dels två af de fåtaliga bevarade brefven till konung Gustaf, dels en i registraturet intagen borgensskrift för en orolig adelsman, dels slutligen konung Gustafs krigsartiklar. Se vi på skrifvelsernas innehåll, röra sig de flesta om

inre förhållanden, mest af ekonomisk natur; ett afsevärdt antal utgöres af kvittenser för redovisningar, hämtade från en af kammararkivets kopieböcker. Åtskilliga bref röra ock förhållandet till utlandet, de flesta naturligen förhållandet till Ryssland, med hvilket land under året fred afslöts. Bref finnas emellertid äfven rörande våra förbindelser med andra makter — Danmark (striden om tre kronor o. s. v.), England, vissa Östersjöstäder. Ett icke obetydligt antal af de nu publicerade urkunderna har, såsom utgifvaren med en icke alltid vanlig noggrannhet angifvit, förut varit i tryck tillgängligt. Främst gäller detta naturligen de finska handlingarna, som i stor utsträckning publicerats i kända aktsamlingar af Arwidsson, Leinberg, Hausen m. fl. Förläningshandlingarna beträffande Erik och Johan ha förut aftryckts af Hildebrand i Svenska Riksdagsakter, en del kyrkliga handlingar af Thyselius i hans bekanta samlingar o. s. v. Äfven andra bref äro förut kända. Sålunda ha både Celsius och Gjörwell utgifvit det bekanta ställe ur brefvet till hertig Johan d. 28 febr. hvari konungen varnar sin son för att han »håller sig enslig och spekulerar både aftnar och mornar» samt uppmanar honom att söka sällskap för att undgå melankoli och »sieldsinde tanker» Ett annat ganska underhållande bref har aftryckts af Klemming nämligen brefvet till Peder Svart den 31 dec. 1557, hvari konungen meddelar honom att han vill använda honom att författa en rimmad stridsskrift mot danskarne. Som man ser äro emellertid de äldre aftrycken från mycket olika tider och af mycket olika tillförlitlighet och det är därför för forskningen en stor vinst att nu ha alla dessa bref sammanförda med de hittills otryckta och utgifna efter enhetliga regler och med all den omsorg utgifvaren plägar nedlägga på sina texters behandling. Volymen afslutas med ett som vanligt rikhaltigt register.

— Under titeln *Svenskt stadslif under 1700-talet* (Stockholm, Norstedt 1912, 122 sid.; pr. kr. 2,50) har William Andersson sammanställt åtskilliga anteckningar rörande gamla dagars Karlskrona. Den stora branden 1790 for illa fram med arkivmaterialet till dess historia, men en flitig användning af äldre tidningar och författningstryck, bouppteckningar, kyrkböcker, amiralitetsrättsprotokoll och andra tryckta och otryckta källor har möjliggjort en ganska konkret bild såväl af stadens yttre fysionomi som af lifvet inom dess tullar, om också de skildrade händelserna mera sällan äga någon större betydelse. Arbetets värde ökas genom ett antal illustrationer, däribland åtskilliga återgifvande laveringar och akvareller af Karlskrona-konstnären Johan Törnström (1745—1828), samt ett utförligt personregister.

(*H. B—n.*)

— I den till Karl Warburgs 60-årsdag af vänner och lärjungar utgifna festskriften har d:r Oscar Wieselgren i en studie öfver *En samtida kritik af den svenska frihetstidens statsskick* tillika lämnat ett bidrag till censurens historia under nämnda tidehvarf.

Kritikern i fråga var en ganska känd och uppskattad tysk kameralist J. H. von Justi, hvilken 1759 utgifvit ett arbete »Grundriss einer guten Regierung in fünf Büchern verfasset». I detta arbete riktar han med utgångspunkt i Montesquieus teorier en skarp kritik mot frihetstidens statsskick liksom ock mot dess uttolkning i den af censor librorum Nils von Oelreich utgifna och äfven till tyska öfversatta veckotidskriften »En ärlig Swänsk». Häraf mycket illa berörd hemställde Oelreich i ett i febr. 1760 till kanslikollegiet ingifvet memorial, att Justis böcker måtte förbjudas i Sverige, och lät äfven förstå, att han ej skulle vara obågad att på tyska utgifva en vederläggning af Justis skrift. Kanslikollegium gick med på förbudsyrkandet men höll en »refutation för betänckelig, emedan man derigenom skulle råka uti stridsskrifter om sielfva regeringssättet med en främmande; en sak mindre hederlig för et rike at börja med en privat person til rikets försvar samt dertil med snarare äfventyrlig än nyttig, helst slike ogrundade satser och föregifvanden snarligare röija auctorens okunnighet och således förlora all kraft och värckan». Justi dog redan 1771 och fick sålunda ej upplefva den bekräftelse af kritiken, som kom genom 1772 års statshvälfning.

— I »Haandbog i Bibliotekskundskab» (Köpenhamn 1912) har fröken Ellen Jørgensen skrifvit afdelningen om *Middelalderlige Haandskrifter*. Den kortfattade framställningen, som beledsagas af karakteristiska skriftprof samt goda bibliografiska anvisningar, behandlar skrifmaterialier, skriftens historia, illuminering, förkortningar och den medeltida pergamentskodex samt afslutas med några summariska anvisningar till vägledning vid katalogisering af medeltidshandskrifter.

— I det stora urval af egyptiska papyri, som leipzigprofessorerna U. Wilcken och L. Mitteis utgifvit, *Grundzüge und Chrestomathie der Papyruskunde*, I, II (Leipzig & Berlin, Teubner 1912), är det utom rättsförhållanden, som behandlas i verkets andra, af Mitteis utgifna juridiska del, hufvudsakligen kult, religion, uppfostringsväsen, befolknings- och finansförhållanden, åkerbruk, handel, industri, post-, transport-, militär- och polisanordningar samt folkets dagliga lif och vanor, som belysas.

Verkets historiska del, som Wilcken utgifvit, sönderfaller i två afdelningar, inledningsbandet och krestomatien, den sistnämnda försedd med inledande noter till hvarje aktstycke och — tyvärr — mycket knapphändig kommentar. Den historiska inledningen är ett arbete af sällsynt sakrikedom och grundlighet. Den är rik på uppslag och innehåller på de flesta punkter inlägg äfven i frågor af ganska sidoordnad betydelse, hvaraf dock en viss oöfverskådlighet blifvit följden. En läsare, som följer de hänvisningar till krestomatien, författaren insatt, får emellertid en god kunskap och lefvande bild af det lif, som fördes vid Nilen under ptolomaiska, romerska och byzantinska furstars styrelse, och på samma gång en grundlig inblick i den vetenskapliga diskussionen och papyriologiens om-

fång, uppgift och hjälpmedel. — Wilcken har särskildt framhållit de säregna förhållanden i Egypten, som betingades af en från forntiden ärfd tradition i förvaltning och sedvänjor, som eröfrarne tillägnade sig, ehuru de ej uppgåfvo sin ställning som ledande klass. Denna splittring emellan eröfrarne-grekerna och egypterna kvarlefde under romersk tid och synes bl. a. hafva verkat bestämmande vid medborgarrättens utsträckning 212. Först Diocletianus' regering innebar en brytning med den gamla ordningen, som i mycket bestått trots perser, greker och romare, och äfven synes hafva ägt styrka att delvis öfverlefva den dalmatiske riksordnarens reformifver.

(*A. B.*)

— Professor M. P:n Nilsson har under året 1912 gifvit förnyade prof på sina omfattande och uppslagsrika studier i antik historia.

I sista bandet af »Eranos» har han publicerat sitt föredrag vid filolog- och historikermötet i Göteborg, *Den ekonomiska grundvalen för Augustus' principat* (Eranos, XII, sid. 95—110), som redan är tidskriftens läsare bekant genom d:r Naumanns referat i förra årgångens tredje häfte (sid. 206).

I tolfte bandet af Lehmann-Haupts och Kornemanns »Klio, Beiträge zur alten Geschichte» (sid. 308—340; Leipzig 1912) har professor Nilsson i en större uppsats, *Die Grundlagen des spartanischen Lebens*, till behandling upptagit spartanernas åldersklasser, sysskenier, äktenskapsförhållanden m. m. för att åskådliggöra den primitiva grund, på hvilken den spartanska staten hvilade.

Ett utmärkande drag för samhället voro gossarnes och ynglingarnes af staten påbjudna sammanslutningar och åldersklasser. Efter efebåldern, som varade emellan femtonde och tjugonde året (ej trettionde, som allmänt läses i handböckerna o. a. moderna framställningar, ett misstag grundadt på feltolkning af Plutarkhos' Lykurgos, XXV, 1), blef den unge mannen fullmyndig och inträdde i ett syssition eller sysskenion, som Herodotos benämner de äldres sammanslutningar, antydande, att äfven männen ursprungligen trots familjebanden bott tillsamman. Till det trettionde året voro männen emellertid alltid mer bundna af sin tjänstgöring och fingo endast undantagsvis lämna sysskeniet öfver natten. Liknande anordningar kunna flera primitiva jägar- och krigarfolk uppvisa. På grund af männens bundenhet togo äfven de äktenskapliga förhållandena en form, som, olik de öfriga grekernas, i mycket påminner om de sedvänjor, hvilka utbildats hos åtskilliga primitiva folk, där de yngre männen äro upptagna af samhällets tjänst. Kvinnogemenskap fanns visserligen ej i Sparta, äktenskap ingingos, men de nygifta lefde till en början åtskils, och de äktenskapliga banden voro lösare än hos de andra grekerna.

Jämte andra primitiva drag framhåller professor Nilsson vidare samkonungadömet och konungens ställning. I det förstnämnda

ser han en rest från en tid, då konungadömet var ärftligt till alla kungliga ättens medlemmar; en delning af arfvet vid ett särskildt tillfälle emellan två linjer af konungahuset blef bestående ordning. — Den spartanske konungen behöll slutligen äfven under historisk tid sin ställning som själfskrifven ledare i krig, medan han under freden var skäligen maktlös.

Professor Nilsson afslutar sin studie med den anmärkningen, att den spartanska staten ej genom en mekanisk utveckling kan hafva antagit eller snarare behållit denna primitiva prägel. Man måste förutsätta, att oss obekanta ledare fullt medvetet ombildat folkets primitiva krigarvanor till de nyssnämnda ordningarna för ungdomens fostran och männens tjänstgöring, i akt och mening att bevara folkets duglighet för krig, äfven sedan det blifvit bofast.

I andra, tredje och fjärde häftena af »Ymer» (bd 32, sid. 188—232, 308—333, 435—478) har professor Nilsson slutligen fortsatt sin undersökning *Ariernas första uppträdande i Mindre Asien* (påbörjad i bd 31, sid. 153—167), i det han framställt sin åsikt om *Den stora folkvandringen i andra årtusendet f. Kr.* Efter en öfversikt öfver fastlandets och Kretas förhistoriska tid behandlar författaren arkeologiska differenser emellan fastlandet och Kreta. Professor Nilsson framställer här den åsikten, att megarontypen skulle hafva utvecklats ur rund-ovalhyddorna, möjligen under inverkan ifrån söder, i hvarje fall ej direkt ur det sydliga, fyrkantiga huset. På grund häraf och med stöd af åtskilliga andra omständigheter, som t. ex. att skriften så godt som saknas på fastlandet, medan den var i flitigt bruk på Kreta, sluter professor Nilsson, att bärarne af den s. k. mykeniska (= fastlands)kulturen varit ett barbariskt, norrifrån kommande folk, som endast ytligt tillägnat sig söderns högre kultur.

Omkring midten af andra årtusendet måste bärarne af denna fastlandskultur hafva lefvat i Grekland, och vid samma tid är det kändt, att de grekiska stammarna befunnit sig där. Prof. Nilsson anser sig därför berättigad att i bärarne af den mykenska kulturen se greker. Hvilka stammar? För att besvara denna fråga lämnar prof. Nilsson en öfversikt af de arkeologiska förhållandena kring det ägeiska hafvet och dialektforskningens resultat, en undersökning hvars slutsats blir, att grekernas invandring skett i tre etapper, som betecknas af de tre stora stammarna joner, äolo-akäer och dorer. Jonerna kommo först, hemsökte Kreta och återförde därifrån den kultur, som bl. a. lämnat rika minnesmärken i Argolis. Den kretiska kulturen reste sig väl ånyo efter jonernas infall, men redan omkring 1400 ha palatsen i Phaistos och Knossos likaväl som borgarna i Mykenai och Tiryns utsatts för brand och plundring. Den invandrarström som nu öfvertager de gamla kulturorterna, identifierar prof. Nilsson med akäerna. Jonerna trängdes undan till Attika, och äfven Kretas urbefolkning (Bibelns Crethi) drefs att utvandra.

I sista delen af sin framställning behandlar professor Nilsson först det sydosteuropeiska spiralområdet, om hvars befolkningsför-

hållanden han framlägger den åsikten, att en äldre kultur, buren af icke-arier, störtats af arierna, och att spiralkeramiken skapats af det icke-ariska folket. Så förklaras, att samtidigt med spiralens upphörande likbränningen och andra speciellt ariska kulturelement införts. Frågan om den icke-ariska befolkningens möjliga samhörighet med vissa medelhafsfolk lämnas öppen. — Beträffande de ariska italikernas invandring på Poslätten gör vidare professor Nilsson gällande, att den inledts af pålbyggnadernas och terramarornas innevånare. I det följande skildras den illyriska vandringen och södra Italien, den thrakisk-frygiska vandringen — som bekant ett led i den stora folkrörelsen i Mindre Asien vid andra årtusendets utgång — och slutligen den kimmerisk-skythiska vandringen, den sista ariska folkböljan under denna period, hvilken under sjunde århundradet till det yttersta försvagade Assyrien, störtade frygerriket och sålunda beredde rum för de babyloniska och lydiska väldena. Efter denna lika upplysande som metodiskt intressanta öfversikt af den ariska vandringens olika grenar lämnar förf. afslutningsvis en framställning af de kännemärken, som med någon visshet kunna tilläggas arierna före folkvandringen. Diskussionen om urhemmet beröres, och professor Nilsson ger företräde åt åsikten, att stamlandet är att söka på eller vid det sydryska stäppområdet.

(*A. B*).

— Svenska Humanistiska Förbundet har genom sjuttonde och nittonde häftena af sin bekanta skriftserie till raden af sina essayer öfver antikt lif, diktning och konst lagt nya bidrag, rektor Carl Lundbergs studier *Om befolkningsförhållanden och värnkraft i det romerska kejsarriket* (Stockholm, Norstedt, 1912, 89 sidor; pr. kr. 1,50) och *Ståndens ärftlighet i det romerska världsriket* (ib. 1913, 87 sidor; pr. kr. 1,50).

Under den förstnämnda titeln har rektor Lundberg förenat tvänne uppsatser »Befolkningsrörelsen i det romerska världsriket» och »Det romerska försvarsväsendet, företrädesvis under kejsartiden». Skildringen af folkminskningen, hufvudsakligen grundad på Otto Seecks forskningar, begynner med andra århundradet före Kristus; redan då intyga censussiffrorna en alltjämnt fortgående minskning af borgarnes antal, som sedan, endast för stunden hejdad af Gracchernas ingripande, fortgick ända till Marcus Aurelius' dagar. Uppsvinget, som följde de goda kejsarnes styrelse, blef inom detta liksom inom flera andra områden af jämförelsevis kort varaktighet. Under de följande anarkiska tiderna med krig inom och utom riket, farsoter och hungersnöd tilltog ånyo folkbristen oupphörligt, ända till dess nya krafter bröto in, som åtminstone utom den äldre odlingens hufvudcentra löste detta den gamla tidens problem för en lång framtid; det arftagande släktets afkomlingar i dessa dagar kunna ju åter ha skäl att med aktuellt intresse upptaga det gamla studiet om en af hufvudorsakerna till romarväldets förfall. — Rektor Lundbergs framställning af denna utveckling vinner ökadt intresse genom

belysande referat af antika författares uttalanden och jämförelsematerial hämtadt från våra dagar.

Efter en öfversikt af den romerska härens utveckling under den republikanska tiden skildras i det här refererade häftets andra afdelning kejsartidens härväsen. Augustus omordnade som bekant försvaret. Hvart och ett af de olika truppslag, hvaraf den augusteiska hären bestod, ägnas i den föreliggande uppsatsen en kort men upplysande skildring liksom äfven härens soldförhållanden och limes. Efter denna redogörelse för organisationen afhandlas dess effektivitet och historia, huru legionerna alltmer måste utfyllas med manskap från provinserna, den sålunda nödtorftigt romaniserade härens växande makt och det däraf följande själfsvåldet. Severernas försök att stäfja tygellösheten genom att göra gränshärarne bofasta ökade ej försvarets effektivitet. Falangen infördes, ty de inre förutsättningarne för den slagordning, hvars segertåg begynte vid Beneventum, funnos ej mer. Det var ett rike utan fältarmé, hvars gränser bevakades af en skäligen oduglig, nära nog lifegen soldatstam med ytterst växlande härstamning, som Diocletianus mottog och jämte sina efterträdare, främst Constantinus, omdanade. Förf. skildrar öfversiktligt den omorganisation af hären, som de två nämnda kejsarne företogo, hvarigenom det romerska riket vid sidan af kejsarens liftrupper och gränsbevakningarne fick en verklig fältarmé. Med den nämnda reformen följde härens slutliga germanisering; äfven officersposter bekläddes mer och mer af germaner; det blef slutligen endast en formell åtgärd, när makten i västromerska riket lades i en germansk konungs händer; de krafter, han företrädde, hade då i generationer behärskat både det romerska folket, kejsaren och de romaniserade provinserna. — Skildringen, hvars hufvuddrag här antydts, utvidgas genom öfversikter af förhållanden, som direkt eller indirekt inverkat på rikets värnkraft, såsom skatteväsendet, myntets försämring, nivelleringen mellan Italien och provinserna o. d., till en framställning af större räckvidd och allmännare intresse än uppsatsens öfverskrift låter förmoda.

Detsamma kan äfven sägas om rektor Lundbergs studie »Ståndens ärftlighet i det romerska världsriket». Dess första afdelning omfattar en utförlig framställning af de tre stånden i Rom, det senatoriska, riddarne och plebs, de förvaltningsformer, under hvilka de deltagit i statsarbetet, samt de två förstnämndas ärftlighet, kort sagdt af de historiska förutsättningarne för det kastväsen, som, länge förberedt, erhöll fast form af Maxentius och Constantinus. Constantinus utsträckte bl. a. arfstvånget till *decuriones*, landsortens senatorer, för att genom den ansvariga korporationens fulltalighet betrygga skattens inbetalning, samt till *coloni*, de fria förpaktarne. De sistnämnda blefvo genom hans åtgärd bundna vid torfvan och således likställda med de halffria arrendatorer (*inquilini*), som ända sedan Marcus Aurelius' dagar uttagits bland besegrade folk. Sträfvan att hålla af stora bördor tyngda och därför oumbärliga folkklasser vid erforderlig numerär ledde de romerska kejsarne in på denna politik.

Dess ofvan antydda utsträckning till decuriones och coloni och dess verkningar för dessa stånd är det ledande intresset i de två sista kapitlen af essayn öfver ståndens ärftlighet, »Municipalstyrelsen i det romerska kejsardömet» och »Om kolonatet». — I intetdera af de här anmälda häftena synes rektor Lundberg hafva eftersträfvat fullständighet i fråga om bruket af nyare litteratur. De två skrifternas syfte är ju också ett annat än att vara ett inlägg i dagens diskussion.

(*A. B.*)

Stahls statsåskådning.

AF

HJALMAR HARALDS.

Det preussiska »junkerdömet» har det allra sämsta rykte om sig i det moderna medvetandet. Icke ens det ryska tsardömet har förrän på de allra sista tiderna kunnat täfla med det härvidlag. Dess i viss mån exotiska karaktär har ur »europeisk» synpunkt med det etnografiska intressets förskönande förmåga försonat mycket, som verkat oblandad styggelse, när det framträdt på Centraleuropas egen mark, och dessutom har vid bedömande af Ryssland omdömet afgifvits en bloc, därvid moskovitiskt-baltiskt byråkratdöme fått räkna sig till godo slavofila framtidsförhoppningar ofta i ganska anarkiserande radikal riktning, icke utan föranledning af vissa romantiska målsmän för oppositionen mot det bestående, som svärmat för Rysslands »historiska mission», hvilken ju just är det ståendes ideella bakgrund. Men den djupare grunden ligger nog på annat håll. Sybel framhåller, att efter det nya Tyska Rikets grundläggning tysken såsom en parveny i de internationalpolitiska förhållandena mötts af samma impopularitet som preussaren före denna tidpunkt inom Tyskland, ett faktum, som väl i viss mån ännu existerar. Man hade under Tysklands »statlösa» period vant sig vid att räkna med det största centraleuropeiska landet som hemorten för de stora skalderna och tänkarna, och dess skenbart plötsliga framträdande som en politisk enhet ställde de öfriga europeiska makterna inför nya svårlösta problem, som trots alla sympatier för nationella enhetsrörelser gaf en plågsam känsla af rubbandet utaf de egna cirklarna. För oss svenskar har detta yttrat sig på det sättet, att våra mer eller mindre utpräglade skandinaviska sympatier gjort oss skarpt känsliga för den omstörtning vårt danska frändefolks ställning

i det europeiska statssystemet icke utan samband med kännbara förluster i nationellt afseende utsatts för under den tyska enhetens födslovåndor. Antipatien förstärktes genom vår egen skandinaviska politiks krossade illusioner och erhöll sin elakartade karaktär genom den djupgående omvärdering af politiska idéer, vi ställdes inför genom den idealiserade »stora nationens» äfven i inre afseende ödeläggande nederlag mot tyskheten.

Tiden för begripandet synes nu vara kommen, sedan den tyska enhetsrörelsens frukter mognat därhän, att den tyska nationen i stort sedt nått, hvad som varit dess mål, en ledande plats i den moderna samfärdseln mellan folken, både den materiella och den andliga. »Junkerdömet» kan icke längre affärdas som en otidsenlig företeelse, när detta resultat kunnat nås under dess visserligen icke obestridda, men dock dominerande politiska ledning. Icke minst torde detta vara förhållandet inom Tyskland själft, där den objektiva forskningens framskridande mer och mer under till synes skarpare yttre partimotsättning banar väg mellan skenbart oförenliga andliga motsatser.

Så har äfven turen kommit till junkerdömets filosof Julius Friedrich Stahl att jämte sin alltjämt fortverkande betydelse i preussisk administrativ statsreson och de konservativa partiernas åskådningar erhålla en vetenskaplig renässans. Redan Treitschke har i sin Deutsche Geschichte ägnat honom en glänsande »Ehrenrettung». På sistone har han varit föremål för skärpt uppmärksamhet på den mäktigt skolbildande Heidelbergprofessorn Georg Jellineks seminarier, en uppmärksamhet, hvars alla frukter måhända icke tillintetgjorts genom mästarens död. Den mest ingående framställningen af Stahls statsrättsliga åskådning har hittills framlagts af en svensk forskare — ur Jellineks skola — i form af ett med docentur belönadt akademiskt specimen.

* * *

Ser man på de »organiska» och »historiska» statsteoriernas öde i det närvarande, får man närmast det trista intrycket af filosofiens oförmåga att inverka gestaltande på

verkligheten. — Vår fyrståndsrepresentation t. ex. försvann, långt innan Boströmianismen fördrefs från våra universitet, ja just under dess blomstringstid. — Den »historiska» samhällsordning med dess »organiska» utbildning af samhället, som de försvarade, har nästan helt och hållet försvunnit. I förgrunden står den i sin samhällsuppfattning principiellt oorganiska, mekaniska socialismen och en nymerkantilism, som ännu så länge håller den förra stången genom principlösa kompromisser eller statliga maktmedel, allteftersom det passar sig, och utåt såsom de europeiska statssamfundens obestridda ledare söker i »imperialistisk» anda göra sig gällande genom ett klokt användande af militära, ekonomiska och kulturella maktmedel med vederbörligt hänsynstagande till allenast — andras maktmedel och de egnas begränsning. Borta är den legitimistiska hänsynen till och omsorgen om bestående rätt i internationella och nationella förhållanden. Noninterventionsprincipen, legitimitetsprincipens tidvisa konkurrent, för endast ett skenlif såsom omskrifning för det faktum, att man icke intervenerar i suveräna staters angelägenheter — när det icke passar sig för ens egna intressen. Och vid de successiva rösträttsutsträckningar, genom hvilka »allmänna rösträtten» gör sitt segertåg öfver världen, är det bara fråga om att släppa fram nya samhällslager till möjlighet att själfva förfäkta sina intressen, icke att organiskt ansluta det nya till den historiskt gifna representationsformen.

Och dock är det bara utifrån en trång och närsynt historisk uppfattning, som man kan säga, att de historiska skolornas lära blifvit straffad med lögn af verkligheten. De momenter i samhällslifvet, framförallt de korporativa, ståndsorganisationerna, som teorins män i praktiken ville försvara, ha till största delen sopats bort af utvecklingen, och deras syn på folkrepresentation och monarki är obegriplig för det moderna medvetandet, så att man måste särskildt studera sig in i den. Men detta förväxlande af en historisk samhällsåskådning med fasthängandet vid ett visst samhällstillstånd, tiden efter Wienkongressen sedd i en viss idealiserad och idealiserande medeltidsbelysning — hvilket möjliggjordes därigenom, att de från medeltiden ärfda ståndsinstitutionerna fått en betydligt mera samhällsbe-

varande karaktär genom den moderna statsmaktens utveckling — var icke detsamma som de historiska skolornas grundåskådning, ehuru vissa företeelser hos dem fullt motivera förväxlingen.

Den verkliga »historiska» åskådningen, den, som häfdar en af människovilja oberoende obeveklig historisk kausalitet, som mänskliga sträfvanden måste anpassa sin teleologi efter, om de skola ha någon utsikt till varaktig framgång, har glänsande häfdat sig, sedan den af den »historiska rättsskolan» och med den besläktade riktningar, Hegelianismen i Tyskland och Boströmianismen i Sverige, fördes in som en reagens i vetenskap och statslif.

Den historiska samhällsuppfattningen ger den ideella motiveringen för den bestående samhällsordningens själfhäfdelse gentemot de naturrättsligt-revolutionärt färgade liberala humanitetskrafven. Den ger äfven formeln för syntesen mellan bägge, en utveckling af samhällsförhållandena, som bevarar kontinuiteten mellan nytt och gammalt och under uppoffrandet af statssamhällenas otidsenligt blifna tillfälligt historiska former bibehåller deras nationella individualitet och inre väsen verksamt som en lefvande kraft. I denna mening har den historiska åskådningen i princip häfdat sig i det moderna Europa. Den skulle ha gjort det liksom alla andra naturlagar, äfven om mänsklig vilja och sträfvan brutit emot den. Den omstörtning, som blifvit straffet för ett ohejdadt ombyggande af samhället utan känning med det bestående, är just det negativa beviset för den historiska kontinuitetslagens verksamhet.

Spår häraf påträffar man ju öfverallt i Europa, isynnerhet i de romanska folkens svårigheter att komma till politiskt jämviktstillstånd, men detta är icke fallet med Europa som ett helt. Europas statssystem har sedan den stora omstörtningen genom Revolutionen och Napoleon icke såsom sådant skakats. Man har funnit utvägar att äfven under så elakartade revolutionära skakningar som i Frankrike hålla nationerna kvar i den internationella rättsgemenskapen genom krafvet på folkrättsligt erkännande af de skedda omstörtningarna på vissa om än mycket elementära villkor t. ex. krafvet på så pass stor stabilitet hos den nya regimen, som kan konstateras genom att den hunnit be-

kräftas af en nyvald nationalförsamling, såsom skedde efter februari-revolutionen i Frankrike. Äfven i staternas inre har den historiska rättskontinuiteten segerrikt häfdat sig för den germanska världens vidkommande. Det afgörande momentet var, när den historiska statsmakten i Österrike och Preussen hösten 1848 efter de revolutionära utsväfningarna under »das tolle Jahr» återställde sin auktoritet. De liberala idéernas segergång genom äfven denna del af världen har sedermera skett under den legitima maktens verksamma medverkan, icke genom radikalismens revolutionära segrar. Äfven den materiellt största omstörtningen af Centraleuropas förhållanden, Tyska Förbundets upplösning, har i det hela lämnat den internationella rättsordningen orubbad. Utkämpad genom krigets folkrättsliga processform mellan de legitima rättssubjekten, suveräna stater, har den slutat med att skapa den framtida ordningen genom en serie uppgörelser mellan dem af dessa, som icke genom processen tillintetgjordes. Ett utslag af detta är Tyska Rikets författning med dess organiska virrvarr af samhällsinstitutioner från olika tider, från så moderna företeelser som den på allmän rösträtt efter Napoleonskt mönster byggda riksdagen och rikets likaledes ganska mycket cæsaristiskt färgade preussiska spets, kejsardömet, till sådana antikverade institutioner, som småstatsdömet, ståndsherrarnas privilegier och vissa preussiska provinsers på ståndsprincipen byggda kommunalförfattningar. Historiska skolans största insats och bästa beviset för dess teorier i praktiken är Tyska Rikets upprättande och de former det fick. Riksgrundandet skedde af män uppvuxna och verksamma i den andliga miljö, de historiska skolorna skapat, och under intim växelverkan med deras teoretiker. Detta är en sak, som ligger klar i dokumenten för tidens historia. Riksgrundaren Bismarck själf gick in i det politiska lifvet genom Fredrik Wilhelm IV:s krets, liksom Fredrik Wilhelms och kamarillans politik bildar utgångspunkten för Bismarcks.

De tvenne grundtankarna i den politik, som förde honom fram till Tyska rikets grundläggning, har han hämtat härifrån. Så själfva det mål, hvarpå han riktade in sin tyska politik, hvilket i medveten motsats till Preussens uppgående i Tyskland häfdade den historiska preussiska sta-

tens rätt att existera och icke ville veta af enheten i annan form än ett vidgande af dess intressesfär, så att af Preussen blef det nya Tyska Riket, liksom af Brandenburg en gång blef Preussen. Detta är den historiska preussiska statsidéns seger öfver den liberala tyska enhetsdrömmen i nationalismens anda, på grundvalen af en naturrättsligt fattad folksuveränitet, för hvilken majoriteten af individernas vilja är statens ideella rättsgrund.

Liksom Bismarcks mål så var äfven ett af hans politiks viktigaste medel, ententen med Ryssland, som han manövrerade med ända till sitt störtande, gemensam för honom och Fredrik Wilhelms krets. Att han fattade och utförde bådadera i en mera realistisk anda, de däremot mera dogmatiskt i stil med den heliga alliansen, utgör ingen principiell skillnad, trots att den förde honom tidtals, isynnerhet 1866 i en mycket bitter motsättning till sina forna vänner. Anknytningarna utåt till Napoleon III, i det inre till nationalliberalismen voro ju mera opportunistiska utflykter från Bismarcks sida, hvilken såsom en äkta statsman ej kunde låta sin rörelsefrihet bindas genom en af konservativ åskådning predestinerad anslutning till vissa kombinationer. Tyska Rikets enhet hade aldrig kunnat vinnas, om Bismarck ansett sig ovillkorligen förpliktad att såsom Fredrik Wilhelm laborera med en entente med Ryssland och Österrike mot »revolutionen» och i inrikespolitiken med de partikularistiska preussiska konservativa, som i praktiken icke funno annat motbud mot programmet Preussens uppgående i Tyskland än dess isolering. Men han har dock återvändt till deras linjer till slut både i det yttre och inre och äfven sedermera uttalat sig erkännande om t. ex. deras ryska politik,[1] liksom ju Preussens neutralitetspolitik i Krimkriget var själfva förutsättningen för den situation, som isolerade Österrike från Ryssland 1866 och 1870 och därmed hindrade ett nytt Olmütz.

Stahl är historiskt orienterad, genom att han insättes i denna Fredrik Wilhelm IV:s krets. Inom denna krets var han tvifvelsutan icke den politiskt dominerande. Bröderna Gerlachs dagboksartade anteckningar framställa honom en-

[1] Jfr den Bismarckska recensionen af Eckardts »Berlin und Petersburg» aftryckt i författarens »Lebenserinnerungen».

dast såsom tillfälligtvis tillkallad vid kamarillans politiska aktioner, där generaler och byråkrater, icke professorer spelade de ledande rollerna, men han har däremot en egenartad ställning såsom den ende af den »kristligt germanska» åskådningens män, som gaf denna åskådning en vetenskapligt utförd och hållbar formulering. Härvidlag är hans betydelse kolossal, i det den åskådning han formade visat sig tillräckligt smidig för att kunna bilda den statsrättsliga grundvalen för preussiskt-tysk konservativ politik intill denna dag, både sådan den drifves af den nordtyska konservatismen och af den preussisk-tyska konunga-kejsaremakten med dess administrativa apparat. Dessutom torde man kunna säga, att Stahls statsrättsliga idéer genom denna praxis haft och ha ett starkt indirekt inflytande på den däraf beroende tyska statsrättsdoktrinen, äfven om man ända tills på sistone varit njugg med erkännandet af detta. Till denna betydelse kommer den, som har sin grund däri, att han varit utan konkurrens ifrån de andra medlemmarna af den historiska skolan, hvilken först genom honom definitivt besegrat den föregående rationalistiska statsrätten. Historiska skolan i öfrigt inskränkte sin teoribildande verksamhet till rättshistorien, orienterad isynnerhet på privaträtten och den romerska rätten. Detta väl närmast beroende på den yttre anledningen till skolans framträdande, dess reaktion till förmån för egenartade historiska rättsinstitut af mestadels privaträttslig karaktär mot liberalismens generaliserande nivelleringstendenser dels genom en liberaliserande byråkrati och dels genom konstitutionella kraf i den allmänna medborgerlighetens tecken. Konservatismens första position var privata »wohlerworbene Rechte», under hvilka i det stora hela monarkrätten föll. Det var först tvungen af revolutionens radikala excesser den förenade sig med sin forna motståndare den privaträttsligt relativt statsocialistiska och rättsfilosofiskt rationalistiska byråkratien till gemensamt försvar af statsordningen på statsrättens område. Här har Stahl gjort syntesen på konservativ grund, men så, att den byråkratiska liberalismen, som icke var *radikalism* och således icke någon kontradiktorisk motsats till konservatismen fick sin insats, den moderna enhetliga rätts-

staten i princip fullt ut erkänd gentemot allt slags korporativ partikularism, vare sig af lokal eller annan art.

* * *

Den svenske forskare, docenten Rexius,[1] som ägnat ämnet en monografisk behandling, har sett sin uppgift ur trenne synpunkter. Första kapitlet i hans arbete behandlar den »teistiska» princip, genom hvilken Stahl ville ge historiska skolans rättsåskådning dess nödiga metafysiska öfverbyggnad. I det andra behandlar han Stahls lära ur statsrättslig synpunkt, hans häfdande af konungadömets centrala och primära ställning i den konstitutionella staten. Det tredje är ägnadt åt den historiska verkan af Stahls sträfvanden, uteständandet af parlamentarismen från tysk statsåskådning. Vid närmare ingående på författarens framställning torde man komma att ge honom vittnesbördet, att denna indelning af hans ämne är ur dess egen synpunkt ändamålsenlig och ägnad att gifva ett uttömmande resultat.

Stahls historiska princip är, som sagdt, ämnad att ge den historiska skolan den *etiska* princip, hvarur dess praktiskt metodologiska läror kunna deduceras med bestämdt afvisande af Hegelianismen, som tvifvelsutan också är och vill vara, om än på ett förment högre plan, en historisk fortsättning af dess åskådning med öfvervinnande af 1700-talets naturrättsliga uppfattning.

Det är denna förtjänst, som Stahl energiskt bestrider Hegel, som därigenom ter sig som hans ena hufvudfiende. Den andra är den moderna radikala åskådningen, med hvilken den i sin hufvudströmning monarkistiska och konservativa Hegelianismen genom sin »vänster», som på rättsfilosofiens område representeras t. ex. af den politiske radikalen Gans, har sina förbindelser.

Stahls brytningspunkt med Hegel framträder redan i början af hans Hegelkritik,[2] däri han angriper hans såsom *rationalistisk* karakteriserade grundåskådning, om allt ske-

---

[1] Gunnar Rexius, Stahls lära om den konstitutionella staten, Uppsala 1911, Akademiska Bokhandeln.

[2] I, s. 414. Alla citaten gälla, där ej annorlunda angifves, Stahls hufvudarbete: Philosophie des Rechts, 5:e upplagan.

endes dialektiska sammanhang, hvarigenom det efterföljande utan rest med nödvändighet härledes ur det föregående, och hvarigenom friheten, enkannerligen världens tillkomst genom en fri skapelsehandling, är utesluten. Det är synbarligen hans religiösa öfvertygelse, som här sätter sig till motvärn. — Han var en vid mogna år till evangelisk kristendom öfvergången jude. — Men man må icke därför tro, att Stahl låter det fela på vetenskaplig motivering för sin ståndpunkt. Han ägnar i sin rättsfilosofi en afdelning på 68 sidor åt kritiken af Hegel och ytterligare åtta åt kritiken af Hegels skola, och detta är blott en del af det första band, hvari han söker vetenskapligt bevisa sin kritiska rättsfilosofi enligt sin »dialektiska» metod genom en kritisk öfversikt af alla de föregående såsom rationalistiska karakteriserade teoriernas historia, efter hvilken hans teistiska förklaringsprincip framstår såsom den enda möjliga.

Hvad särskildt beträffar Stahls kritik af Hegel, så ligger dess vetenskapliga kärnpunkt i förnekandet af tillvarons dialektiska sammanhang, så att det ena momentet skulle följa ur det andra med logisk nödvändighet såsom grund och följd. Det är samma tanke som i Kants åtskillnad mellan analytiska och syntetiska omdömen. Man kan genom analys ur ett begrepp deducera endast, hvad man vid begreppsbildningen inlagt i detsamma, icke komma till något positivt nytt. Härtill fordras en syntes, ponerandet af något nytt med erfarenheten som förutsättning.

Så kan t. ex. icke naturen deduceras ur anden såsom dess »Anderssein»; den är något annat än anden, men den är också något egenartadt positivt. Tillämpadt på det historiska området, som det närmast gäller för en rättsfilosofi, utsäger detta, att en historisk epok ej följer med *logisk* nödvändighet på en föregående såsom följden ur grunden. Detta är ett bestående resultat, som den nyare historiefilosofien på kantisk grund upptagit och häfdar. Här befinner sig således Stahl på den rätta sidan.

Såsom han mycket riktigt anmärker, kan man vidga denna kritik mot Hegels speciella form af rationalism till en kritik af rationalismen i allmänhet. Med den för all rationalism gemensamma metoden af logisk deduktion från grund till följd skulle mångfalden i världen ej kunna för-

klaras. Om den skulle kunna framgå ur enheten, måste hos denna finnas en förmåga till att frambringa mångfalden ur sig och då vore denna förmåga något vid sidan af enheten, hvadan man komme till en ursprunglig tvåfald. Ur en personlig Gud kan mångfalden förklaras såsom framgången ur hans fria *handling* — skapelse. Det är genom att tappa bort begreppet handling rationalismen för sig omöjliggör att slå en brygga mellan enheten och mångfalden. En värld vid sidan af Gud, framgången ur hans fria skapelse och beroende af honom för sin tillvaro, är ingen inskränkning i hans absoluthet. För att fatta detta måste man tillita *åskådningsförmågan*, liksom man på alla områden gör, när man vill öfvertyga sig om någots sanning och verklighet. Detta är enligt Stahl intet annat än en empiri utsträckt till det andliga området. Genom denna åskådning, som för Stahl ej innebär någon form af mystik, kommer man öfver rationalismen. Man kan icke härleda enskilda företeelser ur abstrakta principer, hvilket för rättsfilosofiens räkning vill säga, rättsliga institutioner ur allmänna (naturrättsliga) satser.[1]

Med denna kritik, hvars logiska stringens Stahl i någon mån själf undanskymmer genom att ledsaga den med bekännelser af sin religiösa öfvertygelse, har han i självfva verket fältet fritt för sin positiva åskådning

Stahl afslutar sin öfversikt af den föregående rättsfilosofiens historia med en framställning af den historiska rättskolans åskådning, hvilken han fullt ut accepterar. Han endast vill fullständiga den med en metafysisk öfverbyggnad, ehuru han finner saknaden af en sådan hos skolans män fullt förklarlig och försvarlig. Deras uppgift låg inom den positiva rätten och gällde just att frigöra denna från ett falskt beroende af rättsfilosofien. En historisk förklaringsgrund kunde han nog också funnit i den påverkan i riktning mot metafysisk agnosticism, som Kants kritiker tenderade att utöfva.[2]

Den historiska skolans problem är konservatismens problem öfver hufvud: Huru kunna hålla på det beståendes

[1] Jfr t. ex. I, 1 s. 445 ff. och 491 ff.
[2] Jmfr Rexius' uppsats om historiska skolan i Historische Zeitschrift bd 107, h. 3.

helgd i tidernas växling och gentemot det nya, som hänsynslöst och med det tidsenligas rätt vill fram. Det gäller att undvika *stockkonservatismens* öfverdrift, som håller på det bestående i klump eller, när detta i praktiken strandar på det beståendes motsägelsefylldhet, i anknytning till vissa sidor i det bestående *reaktionärt* konstruerar upp ett samhällsideal i det förflutna t. ex. just det af Stahl bekämpade reaktionära idealet af en feodal ståndsförfattning,[1] där de tre kategorierna, adel, prelater och städer representera endast sina privata intressen, icke nationen, ej heller vid sidan af konungamakten fylla någon statlig funktion.

Den historiska skolans speciella kategori är utveckling, en kontinuerlig förändring, däri det förändrade bibehåller sin identitet. Utvecklingens subjekt är folkandan, den nationella andliga individualiteten. Denna skall bevaras midt under växlingen, och åtgärder som strida häremot verka skadligt, t. ex. införandet af Code Napoléon på tyskt område, där de i romersk-rättslig anda utbildade institutionerna svära mot det germanska rättsmedvetandets kraf.

Historiska rättsskolan ställer sig såsom positiv historisk disciplin i metafysiskt afseende agnostiskt — om det nu kan gå att hålla begreppet folkanda fullständigt inom de psykologiska kategoriernas område. Denna brist vill Stahl afhjälpa. Han ställer bakom den historiska skolans utveckling sin teistiska princip, den personlige Guden, som genom sin försyn leder den och såsom hvars viljeyttringar den historiska utvecklingens resultater få helgd.

Det må observeras, att ur den juridiska metodologiens synpunkt äro kategorierna utveckling och folkanda fullt tillräckliga och behöfva icke den teistiska principen till sin komplettering. Dess betydelse är icke juridiskt-metodologisk, utan, som Stahl själf förklarar, *rättsfilosofisk*, för honom lika med *etisk*. Det är fråga om principen för rättens förpliktande kraft, och genom sin teistiska princip höjer sig Stahl definitivt öfver den empiristiska och utilistiska sfären och vinner en princip af minst lika hög ideell dignitet, som revolutionens allmänna abstrakta förnuftsrätt. Betydelsen af detta för makten öfver sinnena får icke underskattas. Man får icke

[1] Så torde ordet »altständisch», som Rexius ej vågar sig på att öfversätta, med fördel kunna återgifvas efter Stahls eget föredöme.

heller förbise denna läras öfverensstämmelse med den lutherska åskådningen om rätt och stat,[1] hvilket sammanhang ju hos Stahl icke var tillfälligt och som tvifvelsutan underlättade accepterandet af hans statsrättsliga lärdomar hos de starkt religiöst påverkade element bland adel och landtbefolkning särskildt i Pommern och Brandenburg, som bildade ett hufvudinslag i det preussiska konservativa partiet. Vetenskapligt sedt kan det icke förnekas, att den öfver nationalandans begränsning gående teistiska principen torde ha större förutsättningar att förklara den moderna rättens *universella* sida.

Mellan den gudomliga personligheten och människan placerar Stahl staten såsom en form af »sedligt rike». Den fullkomliga formen af det sedliga rikets idė är det tillkommande Gudsriket, och på jorden finnes det vid sidan af staten i den *moraliska världen* = människans inre lif och fria handlande. Närmare bestämmer Stahl sitt statsbegrepp negative genom negerandet för dess räkning af organismens och personlighetens begrepp således här i bestämd motsats till den statsfilosofi, som just genom sin teistiska läggning står honom närmast, vår svenska Boströmianism.

Statens egenskap af sedligt rike innebär existensen af en i motsats mot folksuveräniteten *öfver* människorna upphöjd auktoritet, hvilken icke allenast tillkommer lagen, utan en *reell makt* vid sidan af densamma, öfverheten. Vidare existensen af ett sedligt innehåll i denna auktoritet, den historiskt häfdvunna lagen, som står öfver både öfverhet och folk såsom den förras oföränderliga vilja och därigenom som en skranka mot dess godtycke. Slutligen erkännandet af nationen sasom *fritt* lydande, emedan lagen utgör dess eget väsen. Det sedliga rikets hufvudkarakteristik torde kunna sammanfattas i förekomsten af och öfverensstämmelsen emellan auktoritet och frihet.

Organismbegreppet för staten afvisar Stahl med den anmärkningen, att organismen innehåller ett bestämdt antal lemmar, som äro nödvändiga förutsättningar för dess existens, medan staten utan upphöra att existera kan mottaga millioner nya undersåtar och icke behöfver hvar och

[1] Jmfr Einar Billing, Luthers lära om staten.

en enskild för sin existens. Detta bevis mot statens organiskhet är naturligtvis förfeladt. Afgången bland och ökningen af statens medlemmar är ju analog med ämnesomsättningen inom en organism och motsäger ju alls icke teorin om staten som organism. Stahl erkänner ju indirekt detta, i det han säger, att statens »Herrschaft» är en organism, emedan af dess olika led, furste, ständer, domstolar och ämbetsorganisation intet enda kan umbäras, staten, d. v. s. människorna i deras ordnade behärskande, är icke en organism af ofvannämnda skäl. Således är statsmakten för Stahl en organism, men icke de af densamma behärskade människorna, men staten är väl både de af den behärskade människorna och den organisation, hvarigenom de behärskas, hvadan denna distinktion är ohållbar.

Statens personlighet är en konsekvens, som Stahl icke vill draga. Han tillägger visserligen statsorganisationen i ofvannämnda mening personlig karaktär, hvilken han definierar som medvetande af sig själf och makt till handling jämt real makt öfver människorna, men han säger, att en verklig naturlig personlighets herradöme saknas och ersättes genom statsorganisationen, hvars fullkomliga eller åtminstone naturligt regelbundna form är, att den har sitt centrum i en naturlig personlighet, konungadömet.

Denna uppfattning och ännu mer de uttryckssätt, den iklädt sig, har ledt till den åsikten, att Stahls statsåskådning vore den patrimoniala. Länge närdes denna misstanke af samtidens fördomar, som uppfattade all monarkisk åskådning som patrimonial och som icke kunde tänka sig något annat alternativ än folkets eller furstens suveränitet. På sistone har denna motsats uppgått i en högre enhet, staten själf, fattad såsom suveränitetens subjekt, med konung och folk eller hvilka maktägande som än må finnas såsom sina *organer*.

En lärjunge af denna nyare statsåskådning Erik Kaufmann har, utgående från detta faktum, i Stahls inflytande sett en af orsakerna till statslärans förvirring i patrimonial riktning från historiska skolans och Hegels organiska åskådning. Rexius polemiserar energiskt mot denna uppfattning. Han vägrar att i Stahls afvisande af organismidén och hans parallell mellan Gudsriket och staten se beviset för denna standpunkt. Han påpekar med rätta, att Stahl såsom bärare af

Guds fullmakt betraktar icke bara de härskande, utan staten själf. Om man modifierar detta därhän, att, hvad vi i det föregående kallat statens organisation (die Zergliederte Einrichtung), hvilket *icke* afser detsamma som staten själf, torde vara hvad Stahl afser på det af Rexius anförda stället,[1] torde man kunna ge honom rätt i hans anmärkning mot Kaufmann. I denna organisation ingår ju icke bara konungadömet, där det finnes, utan äfven ständer, ämbetsmannahierarki och lagen. För Stahl står ju lagen öfver både konungen och det af ständerna representerade folket. Och i fråga om förhållandet mellan Gudsriket och det sedliga riket i statens gestalt framhåller han just motsatsen, att den härskande reala makten (öfverheten n. b.) och lagen icke sammanfalla, hvarigenom, äfven där öfverheten är monarkisk, den patrimoniala uppfattningen, statens *identitet* med fursten eller med några feodala trohetsband till denne är utesluten.

Ur sitt statsbegrepp deducerar sedan Stahl sina statsfilosofiska kategorier.

Ur krafvet på öfverheten såsom en reell auktoritet jämte lagen *legitimitetsprincipen*, i motsats till folksuveräniteten. Ur lagen såsom historiskt utvecklad och stående öfver både furste och folk samt underkastad ändring blott efter sina egna principer den sanna *konstitutionella principen*, och ur krafvet på nationens fria lydnad den *representativa principen.*

Fasthåller Stahl konsekvent denna moderna statsuppfattning gentemot den föraldrade patrimoniala? Rexius anser detta icke öfverallt vara fallet. Han anser, att Stahl i likhet med sin samtid »saknar de juridiska medlen för den organiska statsidéns utarbetning och är hänvisad till de gängse formler och termer, som grupperade sig kring den monarkiska principen såsom utgångspunkt».

Innan vi gå att betrakta denna Rexius' hufvudanmärkning, må vi emellertid kasta en blick på berättigandet af den speciella anmärkning, som han förutskickar, att staten enligt Stahls uppfattning får ett transcendent heteronomt inslag genom den uppgift att handhafva vissa öfverhistoriska religiösa bud, som han tillägger den. Men detta är icke så-

[1] II:2, s., 2.

som Rexius menar ett oorganiskt inslag i statens uppgift, utan det *är* statens uppgift enligt Stahl. Liksom hans rättsfilosofi är en afdelning af etiken, så utgör för honom också rätten en del af etiken, genomförandet af rättfärdighet, tukt och sed inom dess sfär, den »borgerliga ordningens» sedliga rike. Annorlunda torde Stahls framställning i detta afseende ej få fattas, t. ex. »Es ist Gottes Gebot für das Gemeinleben — Gerechtigkeit, Zucht Sitte — das er handhaben, es ist Gottes Herrschaft, die er aufrichten soll.»

Gå vi nu till Rexius' anmärkningar mot Stahls patrimoniala terminolog i och däraf föranledda förmenta irringar i tankegången. Man får härvidlag det allmänna intrycket, att författaren är allt för bunden af den moderna tyska statsrättslärans terminologi för att riktigt förstå Stahls, såsom han själf menar den. Så är det väl ej, att indentifiera staten med öfverheten, när man säger, att det är den, i och genom hvilken (durch, welche und in) en stat består. Detta säger ju endast, att öfverhet är ett nödvändigt villkor för statens bestånd. Men för att den skall bestå såsom stat fordras också enligt Stahl existensen af en historisk rätt. En sådan kan ju enligt Stahl[1] existera i en samhällkrets äfven utan stat och öfverhet. När i en dylik krets, där en viss ur en gemensam folkanda utgången rätt finnes, en öfverhet konstitueras, kommer ju staten till just därigenom såsom ett afslutande moment. Att öfverheten är statens enhet, kan väl hvar och en gå in på, utan öfverhet uppstår anarki.

Ur författarens bundenhet vid den moderna, tyska statsrättens idéer torde äfven kunna förklaras en sådan tankegång som, att han finner ett »patrimonialt inslag» i Stahls historiska åskådning i hans sats, att monarkrätten ej kan upphäfvas. Är den en del af statens författning, så bör det ligga inom den lagliga statsmaktens befogenhet att ändra eller rent af upphäfva den. Men författaren har ju nyss förut talat om författningen såsom hos Stahl ej identisk med den skrifna författningen utan af »historisk» art. Denna författning står ju enligt Stahl öfver både konung och folk och kan ej ändras utan efter sina egna principer, dessa principer få ej fattas abstrakt formellt såsom eventuella

[1] Jmfr **Rexius**, s. 63.

bestämmelser genom lag eller praxis för grundlags ändring. I en historiskt-monarkisk författning blir då konungadömet en af dessa principer, som ej rättsgiltigt kan vara föremål för ändring. Annat blir förhållandet om monarkien infördes i en republikansk författning t. ex. såsom skett i Mexiko, men i så fall kan rättsgiltigheten efter historiska rättsprinciper betviflas, och från Stahls principiella ståndpunkt kan näppeligen en dylik monarki tillerkännas annat än en skenmonarkis natur.

I detta sammanhang må med några ord beröras författarens från den moderna tyska statsrätten hämtade uppfattning af det *organiska* statsbegreppet, som är genomgående oorganisk. Sitt mest drastiska uttryck får detta, när han utbrister s. 43: »ett statsorgan, som till sin organställning har en rättighet, som ej ens staten själf kan beröfva det, är mer än ett organ.» Här har organbegreppet i abstrakthet gått så långt bort ifrån den åskådning, hvarur det har sitt ursprung, att det blir ett tomt ord. Skall organ innebära hvad man i allmänna föreställningen förbinder därmed, något motsatt ett blott mekaniskt verktyg, måste det tänkas som ett led i en organism, underkastadt utveckling, men ingalunda mänskligt godtycke inklusive en lagstiftningsakt om dess upphäfvande. Fasthåller man detta, blir det ej en patrimonial inkonsekvens hos Stahl utan just en följd af en organisk och historisk statsuppfattning, när han förklarar konungadömet, där det utgör en del af en historisk författning, rättsligen omöjligt att upphäfva.

Den speciella statsform, Stahl anser bäst motsvara de allmänna rättsfilosofiska (= etiska) kraf han uppställt, är den konstitutionella monarkien — som han noga skiljer från den engelska parlamentarismen, i motsats mot en redan på den tiden vanlig begreppsförvirring. Att monarkien är den för honom högsta formen följer som sagdt ur hans teistiska princip med dess etiska personlighetskraf, som låter honom se den högsta statsformen i den monarkiska, som genom en personlig spets garanterar staten den högsta grad af personlighet den kan nå, hvaraf icke uteslutes, att han fullt

i den historiska skolans anda erkänner andra statsformer såsom rättsgiltiga under de dem betingande historiska förhållandena. Försynen, hans teistiska princip, generaliserar aldrig. Lagens (= hela den historiska författningens) självständighet garanteras hos den konstitutionella monarkien framför den absolutistiska genom det representativa elementet.

Det konstitutionella konungadömet är i motsats till det brittiska intet dekorativt skenkonungadöme — såsom annat fattar Stahl ej det brittiska, äfven om han har sinne för dess sociala inflytande — utan statens reella ledande makt, hvars rättigheter, äfven om de begränsas af lagen, ej betingas af denna, så att det alltid blir ett område för konungens fria verksamhet, obunden af ministeransvarighet och kontrasignation, och så, att, där skrifven eller häfdvunnen rätt saknas, konungen alltid har presumptionen för sig.

För representationens vidkommande har Stahl i öfverensstämmelse med liberalismen, men i motsats mot Hallerianerna och de reaktionära i allmänhet intet emot nationalrepresentationens princip. Han anser, att tiden har gått förbi den gamla feodala ståndsrepresentationen, som endast representerar privata ståndsintressen. Men i motsats mot liberalismen vill han grunda representationen på folkets sociala organisation i stånd och klasser. Han anser därvidlag delningen på två kamrar naturlig, omfattande samhällsklasser med patrimonial och icke patrimonial ställning (herrschaftlicher und nicht herrschaftlicher), en åtskillnad, som i viss mån var grundad i då och delvis ännu härskande privaträttsliga förhållanden i Preussen med patrimonial domsrätt, godskommuner (Rittergut) och korporativa rättigheter. Allt detta är ju i full konsekvens med Stahls statsläras organiska och historiskt-rättsliga karaktär.

Den konsekvens, som utmärker Stahls statsrättsliga åskådning, följer den äfven i utförandet. Den röda tråden är hela tiden statens och dess institutioners etiskt-rättsliga karaktär. Det etiskt-rättsliga då, som sagdt, hela tiden fattadt ej abstrakt-rationalistiskt utan konkret-historiskt. Sådan är den uppfattning af budgeten han häfdat både i teori och praxis. Som ung professor och deputerad

i Bayern reagerade han kraftigt och icke utan kännbara obehag från de styrandes sida mot konungamaktens sträfvan att illudera folkrepresentationens bevillningsrätt genom en för låg beräkning af inkomsterna för vinnandet af konstlade öfverskott, öfver hvilka man ansåg sig ha fri dispositionsrätt.

Sedermera efter 1848 lägger Stahl i sin vetenskap lika väl som i sin parlamentariska verksamhet i Preussens första kammare utifrån samma principiella ståndpunkt hufvudvikten på häfdandet af konungamaktens ställning på det finansiella området. Ingen budgetsvägran är rättsligt tilllåtlig, emedan en dylik skulle upphäfva statens permanenta tillvaro. Skattevägran är endast tänkbar inom den privaträttsliga feodala ståndsförfattningen. Den kan i praktiken gå för sig i England, där striden mellan partierna är en ridderlig turnering dem mellan och där det, som vägras en ministär, omedelbart beviljas dess efterträdare, så att staten aldrig blir strandsatt.

Ur synpunkten af konungadömets oberoende motsätter sig Stahl ständernas rätt till längre än till hufvudtitlarna gående specialisering vid budgetens fastställande. Han framhåller det önskvärda i bibehållandet af en så stor mängd domäner som möjligt till konungamaktens disposition och af fasta inkomster och skattetitlar. Vid bristande enighet om budgeten blir den gamla gällande, hvilket med konungens fria dispositionsrätt inom hufvudtitlarna vill säga ganska mycket. Hvad han i realiteten tillerkänner folkrepresentationen är, att hufvudtitlarna (och skatterna) icke utan dess samtycke få höjas. Om ständerna finna, att för mycket anslås till ett visst ändamål inom en hufvudtitel, så kunna de icke direkt minska detta anslag endast föreslå minskning eller åtminstone vägra höjning af hufvudtitelns totalsumma, hvilket regeringen emellertid kan möta med besparingar på andra håll. Kort sagdt, Stahl negerar fullständigt parlamentarismens *politiska* ministeransvarighet med parlamentets finansiella befogenheter som maktmedel. Konungen skall enligt hans »monarkiska princip» ha rätt att styra efter sina egna principer och med af honom själf fritt valda ministrar. Däremot erkänner Stahl, likaledes i full konsekvens med sin teori om det rättsligt ord-

nade förhållandet mellan konung och ständer, den *juridiska* ministeransvarigheten med kamrarnas på samstämmiga beslut hvilande åtalsrätt.

Så har Stahl konsekvent häfdat den konstitutionella statens egenart gent emot den parlamentariska, hvilken skillnad enligt Rexius efter Dahlmans epokgörande »Politik» af den liberala rörelsen höll på att utsuddas. Detta är hans historiska insats enligt Rexius, att han både i teori och praxis verkat för att fasthålla detta i medvetandet. Nekas kan icke heller, att den antiparlamentariska »monarkiska princip» han företräder har ganska stor likhet med det preussiska konungadöme, som stod såsom segrare på valplatsen efter 60-talets konfliktstid och alltsedan fortlefvat både i Preussen och Tyska Riket.

Krönet på Stahls rättsfilosofiska byggnad är hans underkännande under alla förhållanden af *rätten* till uppror. Staten beror icke på ett fördrag mellan två likställda parter, som förfaller genom den enas kontraktsbrott, och genom resning mot en orättfärdig öfverhet sätter sig folket okalladt till domare. Stahl erkänner endast rätt till passivt motstånd inom lagens gränser. Han förnekar icke, att på grundvalen af en revolution ny rätt kan uppstå med kraf på att respekteras — han tillerkänner icke reaktionen rätt att utan vidare omstörta på så sätt uppkomna »destruktiva» författningar, utan tillråder mera långsamt verkande medel i tåligt arbete på det beståendes grund — men revolution faller såsom sådan alltid utom det rättsligas sfär.

* * *

Skall man söka framställa, hvad som är det beståndande värdet i Stahls grepp på problemet att häfda statens auktoritet gentemot revolutionens destruktiva tendenser, så måste man säga, att detta just ligger i, att han uppfört sin vetenskapliga byggnad i medveten kontakt med den kristna världsåskådningen. Förhållandet är härvidlag, att han härigenom icke bara vunnit en princip, som måste anses fullt vetenskapligt bevisad, om den kan hålla sitt löfte att ge den enda världsformel, hvari verkligheten går upp utan rest, utan att han genom den bibehållit kontakten med en af de djupaste tendenserna i modernt lif i dess

motsats till det antika: individens självständiga rätt gentemot samhället. Härigenom har han undvikit att tangera det antika statsbegreppet, inför hvilket individen ingen rätt hade. De »destruktiva» samhällslärorna ha tvifvelsutan för sitt bestånd att tacka den uppfattning af individens rätt, som utgör den moderna humanitetens ideal. Endast genom att på samma moderna plan häfda auktoritetens rätt, icke genom återfall till antiken kan en »konservativ» statslära göra dem fältet stridigt.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Den tredje internationella kongressen för historiska studier i London 1913.

Den tredje stora internationella historiska kongressen, som hölls i London 3—9 april innevarande år, var i likhet med sina föregångare, i Berlin 1908 och i Rom 1903, af betydande dimensioner både hvad deltagarnes antal och programmets omfattning och innehållsrikedom beträffar. Huruvida dock medlemsantalet fullt motsvarat hvad inbjudarne hoppats, må vara osagdt.

Det är emellertid icke alltid själfva antalet, som visar i hvad mån ett verkligt omfattande möte af vetenskapens fackmän från skillda håll ägt rum eller icke. På dessa stora kongresser, i hvilka hvem som helst som är intresserad af vetenskapen i fråga äger att mot lösandet af medlemskort deltaga, kan ej undgås, att en mängd ytligt intresserade, hvilkas syfte snarast är turistens, infinna sig, öka åhörarantalet vid kongressens föredrag, men förträdesvis vid dess festligheter och för öfrigt begagna sig af de förmåner, som kongressdeltagarskapet kan medföra. Särskildt den första internationella historikerkongressen i Rom synes mig hafva varit öfverlupen af turister och amatörer, som rent af trängde de vetenskapliga institutionernas delegerade i skuggan. Kongressen i London var anmärkningsvärdt fri härifrån. Om därför numerären ej blef fullt så stor som vid föregående kongresser, var procenttalet af verkliga fackmän desto större.

Härtill bidrog kanske tiden för kongressen. Den var tydligen väl vald efter engelska och tyska delegerades bekvämlighet men kanske mindre lämpad till andra, särskildt skandinaviska vetenskapsmäns arbetstider. Den rätta våren hade emellertid ännu icke inbrutit i England, där visserligen växtligheten var något mer avancerad än i Sydsverige, men årstiden för öfrigt icke bjöd på något särskildt behag — till och med en riktig Londondimma förekom någon dag före kongressens öppnande —, och turistsäsongen hade tydligen ännu icke börjat.

Orten för en stor internationell kongress har naturligtvis trots dess universella prägel ett afgörande inflytande på kongressens sammansättning. Det är ju naturligt, att det egna landets historiker

skola möta särdeles talrikt och skänka de flesta bidragen till förhandlingarna; så godt som alla kända namn bland nu lefvande engelska historiker voro också närvarande. Kongressen fick därför denna gång i främsta rummet en engelsk prägel. Därtill bidrog, att flera af främlingarna dels valt ämnen, som hade beröring med engelsk historia eller rent af tillhörde den engelska historien, dels affattat sina föredrag på engelska språket.

Näst det brittiska elementet, till hvilket äfven representanter för Förenta staterna och kolonierna kunna räknas, utgjorde tyskarne den främsta gruppen af deltagarne. De tyska historikerna voro företrädda af flera af sina starkaste namn, såsom v. Wilamowitz-Moellendorff, Eduard Meyer, Lamprecht, Schäfer, Bernheim, v. Gierke, Schiemann, Bloch, Michael, Förster m. fl., och på programmet var den tyska vetenskapen representerad i stark proportion till det tyska medlemsantalet. Den tyska kontingenten var också mycket uppmärksammad, och det kan ej nekas, att en särskild heder visades Tyskland. Någon allmän tillslutning af yngre tyska historiker förekom dock icke. Sammanlagdt voro de tysk-österrikiska medlemmarna väl ett femtiotal.

För öfrigt mer enstaka representanter från andra länder. Från de romanska länderna, särskildt Frankrike, ett påfallande fåtal. Af dem märktes Cordier, Déprez, Bémont, Lemonnier, Caillemer, Cauchy, Delachenal m. fl. Ryssland var tämligen väl företrädt, Lappo-Danilewskij, Tarle m. fl., kanske ej minst därför, att de ryska delegerade hade i uppdrag att inbjuda till nästa kongress. Skandinaverna voro särskildt fåtaliga, från Danmark blott en enda, prof. Drachmann, från Norge professorerna Koht, Taranger och dr Konow, från Sverige Warburg, Sylwan, Stille och undertecknad. Belgien var företrädt af Pirenne, Holland af Blok, Rumänien af Jorga. Äfven Japan, Indien m. fl. exotiska länder hade enstaka representanter.

Tillsammans torde kongressen räknat närmare ett tusental, hvaraf högst en tredjedel utlänningar. I det hela otvifvelaktigt en betydande samling af den historiska vetenskapens idkare, men dock med en så gifven öfvervikt för det anglosachsiska och det tyska elementet, att kongressen kunnat karakteriseras närmast såsom en engelsk-tysk kongress med enstaka deltagare från andra håll.

Äfven programmet var respektingifvande. Utom de åtta allmänna föredragen, hvilka tilldelats Bernheim, Pirenne, v. Gierke, Ed. Meyer, Lappo-Danilewski, Lamprecht, Jorga och Whitewell, innehöll programmet ej mindre än i det närmaste tvåhundra sektionsföredrag. Dessa voro fördelade på de nio sektionerna, af hvilka några voro ytterligare delade i två eller tre afdelningar. Föredragen fingo enligt föreskrift ej räcka längre än högst en halftimme. Diskussion var tillåten efter sektionsföredragen medelst kortare anföranden, men denna rätt användes ej särdeles mycket.

Föredragsämnena tillhörde alla grenar af historien likasom alla epoker. Historien i den vida omfattning, som här var afsedd, är

ju en hel komplex af ganska skilda vetenskaper, sålunda jämte politisk historia konst- och litteraturhistoria, religionshistoria, ekonomisk och rättshistoria, kulturhistoria i inskränkt mening samt alla former af historiska hjälpvetenskaper. Den äldre orientaliska likasom den klassiska historien voro särdeles välförsedda med föredrag, likaså kolonialhistorien och krigshistorien. Den nyare politiska historien i öfrigt räknade äfven en mängd bidrag, men flera däraf voro så speciella, att de knappt kunde påräkna ett allmännare intresse. Detta kan nu kanske icke undgås, då artigheten fordrar att ej utan trängande skäl afvisa föredrag, som anmälas särskildt af främmande nationers vetenskapsidkare, äfven då de tillhöra vederbörande nationalhistorias trängre områden. Dock kunde ju möjligen sådana föredrag som om Orkney-öarnes handel under slutet af 1700-talet, hvarvid föreläsaren meddelade en del statistiska uppgifter om export och import och på samma gång upplyste, att importsiffrorna ej spela någon roll alls på grund af smuggelimporten, anses mindre hemmahörande på en internationell historisk kongress.

Det fanns emellertid mycket af intresse att välja på, och i sin helhet vittnade programmet säkerligen på ett förträffligt sätt om den utmärkt lifliga och framgångsrika forskning, som för närvarande bedrifves på skilda områden af den historiska vetenskapen inom England och Tyskland, i mindre mån om andra länders. Om den betydelsefulla franska forskningen gaf programmet ringa aning, och af den skandinaviska vetenskapen förekommo blott några få, prof. Tarangers om betydelsen af termerna odal och skeytring i Norges gamla lagar och Stilles om Karl XII och det östra Europa.

Ur programmet må för öfrigt nämnas följande: På första sektionen, orientalisk historia med egyptologi, förekommo 18 föredrag, hvaribland Hogarth: om Hittiterna och den hittitiska civilisationen i Syrien, Ed. Meyer: framställningen af främmande raser på egyptiska momument, de Boer: utvecklingen af den teologiska åskådningen inom den islamitiska civilisationen, Naville: de gamla egypternas afrikanska ursprung, Lehmann-Haupt: Armeniens historiska ställning i forntiden m. fl. Inom den andra sektionen, omfattande klassisk och bysantinsk historia, märktes Wilamowitz: Athena i Ilion, v. Scala: Illyrierna, deras vandringar och folk, Seeck: den romerska hedendomens sista kamp, Waldstein: Peisistratos och det perikleiska Atens ideal, Gardner: det atenska rikets mynt, Jorga: bysantinska kvarlefvor i de rumäniska länderna, Haverfield: Romerska Britanniens kustförsvar och flotta. Inom tredje sektionen, medeltiden, Liebermann: nationalförsamlingen i den anglosachsiska staten, Pirenne: storhandel och statsekonomi under medeltiden, Cartellieri: Philip August och det angevinska rikets sammanstörtande, Davidsohn: den florentinska kulturens tidigaste år, Déprez: den franska successionsfrågan 1328, Bémont: den engelska styrelsens inblandning i Guiennes municipala institutioner, Block: kejsardöme och påfvedöme i 13:e århundradet m. m.

Den fjärde sektionen, omfattande modern historia, kolonial- och krigshistoria, var helt naturligt den rikast utrustade, med icke mindre än 36 föredrag. Också var sektionen underindelad i tre subsektioner. En hel grupp af föredrag var ägnad modern engelsk politisk historia. Så talade Michael: om England under Walpole — ett meddelande ur hans kända arbete öfver engelsk historia efter Georg I:s tronbestigning, hvars andra länge väntade del snart kan motses —, Blok: om England och Holland 1800—13, Welzter: om England och Europa 1815, Schiemann: om England och Ryssland 1853—54, ungraren Marczali: om England och grefve Szechenyi 1800—25. Af dessa föredrag, som jag hade tillfälle att samtliga åhöra, var Schiemanns det gifvet intressantaste och vittnade om föredragarens utomordentliga bekantskap med den ryska politiska historien under Nikolaus I och förmåga att i korta drag redogöra för en märklig brytning inom den ryska utrikespolitiken. Revolutions- och Napoleonstiden var för öfrigt ett omtyckt föredragsområde. Handelsmann föredrog: om Napoleon I och Polen, Mitrofanov: om Leopold II och Kaunitz, Novak: om furst Schwarzenberg och fälttågen 1813—14, Holland Rose: om Napoleons planer för höstfälttåget 1813, Atkinson: om främmande trupper i engelsk tjänst 1793—1815. För öfrigt en mångfald spridda föredrag om kolonialpolitik och allmän krigshistoria. Så höll den kände krigshistorikern Oman ett försvar för krigshistoriens berättigande som självständig vetenskap.

Af femte sektionen, för religions- och kyrkohistoria, skulle jag gärna, om det varit mig möjligt, velat höra Bishop: om betydelsen af de liturgiska reformerna under Karl den store, Kybal: de sista upptäckterna rörande den religiösa reformrörelsen i Böhmen före Huss, och Arnold Meyer: Karl I och Rom m. fl. På den sjätte sektionen, som var delad i en rättshistorisk och en ekonomisk subsektion, hade jag däremot tillfälle åhöra några intressanta föredrag, såsom den berömde rättshistorikern v. Gierkes föredrag på allmänt möte om majoritetsprincipens historia — ett föredrag, som var fullt af intressanta iakttagelser, men dock knappt motsvarade förväntningarna — och ryssen Tarle: de ekonomiska konsekvenserna af kontinentalblockadsystemet 1806—1813, en intressant öfversikt, som enligt hvad författaren meddelade mig var ett litet utdrag ur ett stort arbete öfver samma ämne, hvilket författaren hoppades inom kort kunna framlägga. Att ämnet intresserade den engelska publiken märktes af den ovanligt lifliga diskussion, som följde. Tyvärr fick jag däremot ej höra Dietrich Schäfer: Öresundstullen såsom källa för internationell historia, Dipseh: Karolingiska tidens penninghushållning och Andrews: engelsk-fransk kommersiell rivalitet 1700—1750.

De återstående sektionerna, kulturhistoria, arkeologi med äldre konst och historiska hjälpvetenskaper, erbjödo mindre intresse. Till den sistnämnda gruppen hörde Lamprechts på allmänt möte framförda föredrag om organisationen af de högre historiska studierna, därvid visserligen halftimmen ingalunda räckte för den mångordige och på synpunkter outtömligt rike föreläsaren, som också

under växande otålighet hos presidenten och åhörarne men själf tydligen alldeles oberörd af maningsklockan och andra hotande tecken fortsatte väl en halftimme öfver den utmätta tiden. För öfrigt förekommo här blandade ämnen ur etnologien, den historiska geografien, topografien och lokalhistorien, historiens filosofi, paleografi, bibliografi, numismatik, genealogi, heraldik, sfragistik, etc.

Såsom synes ett oerhördt rikt program, imponerande genom föredragens mängd och rikedomen af skilda forskningsområden, som berördes däraf. Blott alltför mycket att välja på. Det var ju endast en ringa bråkdel häraf, som var möjligt att åhöra, äfven om man förmått hålla i med att lyssna till föredrag hela kongressveckan igenom. Naturligtvis var man hänvisad till ett urval. Undertecknad kom sålunda att åhöra endast en ringa del af hvad som bjöds, och jag måste bekänna, att jag icke orkade med att höra allt, som åtminstone teoretiskt varit möjligt att åhöra. Men det blef en lång och innehållsrik vecka ändock.

Då det ej kan komma i fråga att här meddela några referat af särskilda föredrag, får jag inskränka mig till att nedskrifva ytterligare några personliga intryck.

Först kongressens högtidliga öppnande, som ägde rum i Lincolns Inns stora sal, där äfven de allmänna kongressmötena höllos. Det var en värdig och högtidlig akt, hvarvid väl också den största samlingen af kongressdeltagare förekom. Kongressens president James Bryce, den kände författaren af »The commonwealth of America» och »The holy roman empire», då ännu engelsk ambassadör i Washington, var tyvärr på grund af de politiska förhållandena nödgad kvarstanna på sin post. Det verkliga presidiet utöfvades därför af dr A. W. Ward från Cambridge, master of Peterhouse, hvilken först med några inledande ord påminde om de föregående internationella historiska kongresserna och framlade de speciella synpunkter, som varit ledande för förarbetena till Londonkongressen, samt därpå uppläste en längre hälsningsadress från Bryce, hvari denne på ett fint sätt betonade den moderna historiska vetenskapens växande omfattning och universalitet. Till detta fogade så mr Ward några icke alltför korta anmärkningar om de europeiska arkivens öppnande för forskningen, de stora urkundspublikationerna, de historiska akademiernas och föreningarnas betydelse och tillkomsten af de främsta historiska tidskrifterna samt slutade med att framhålla betydelsen af ett studium af den historiska vetenskapen såsom ett helt och önskemålet af en universell historieskrifningens historia. Efter dessa långa föredrag följde framförande af hälsningar af främmande representanter, hvarvid tysken Wilamowitz-Moellendorff och den engelske historikern och parlamentarikern Trevelyan togo priset för eleganta, innehållsrika och personliga anföranden, medan åter de fyra öfriga voro skäligen intetsägande, men desto längre. Akten drog ut i flera timmar, och luften i den stora salen blef tryckande. Vid utgången utdelades Wards och Bryces föredrag i tryck (28 tätttryckta sidor).

Vid de två följande allmänna mötena i samma lokal var auditoriet icke på långt när så talrikt församladt, i början kanske några hundra, som dock efter hand troppade af, så att den tredje eller fjärde föredragshållaren ej hade halfva antalet åhörare. På sektionerna åter talade de flesta för auditorier af högst 20 à 30 åhörare, stundom vida mindre. Efter sektionsföredragen var, som nämndt, diskussion tillåten, men förekom icke i regel. Vanligen följde föredrag på föredrag utan ringaste uppehåll. En lättnad för minnet och uppfattningen voro de i förväg tryckta korta referat af de flesta föredrag, som utdelades vid ingången.

Af stort intresse var att iakttaga det olika föredragssättet. Engelsmännen läste, nästan undantagslöst, sina skrifna föredrag hastigt och entonigt. Det underlättade icke för främlingen förståelsen af innehållet. Utlänningarna brukade ofta engelska språket. De flesta tyskar och fransmän använde dock sitt eget modersmål. Af tyskarne var Wilamowitz den elegante föredragaren, Lamprecht kåserande, von Gierke den gamle vane katederföreläsaren och kollegiigifvaren; andra, såsom Michael och Schiemann, föredrogo sakligt, stilla och anspråkslöst. Af samtliga, som jag var i tillfälle åhöra, var belgaren Pirenne den yppersta föredragaren. Han talade utan papper i ett liffullt, medryckande och elegant föredrag.

Att följa mångfalden af föredrag var tröttande nog i och för sig, men blef det än mer på grund af ett förhållande, som faktiskt gjorde det rika programmet tämligen oåtkomligt i större utsträckning och på samma gång vittnade om olämpligheten att hålla dylika kongresser i en stad sådan som London. De olika sektionerna sammanträdde nämligen på vidt skilda ställen, några i Burlington House i Picadilly W., andra i Kings College vid Strand W. C., eller i Royal United Service Institution S. W., eller i Royal Academy of Music N. W. m. fl. ställen. Det var på grund af de stora afstånden nästan omöjligt att under samma morgonsession (10—12,30) eller middagssession (2—4,30) hinna från det ena stället till det andra för att höra valda föredrag. Vanligen var det ju blott ett eller annat föredrag på en viss sektion, som lockade starkare, medan man därefter önskade höra ett annat på en annan sektion. Märkligt nog synes det stora London hafva saknat möjligheten för en lokal koncentrering af kongressarbetena, som eljest mindre universitetsstäder bruka kunna bjuda. Denna stora brist var den mest påfallande och beklagades allmänt. Den var i själfva verket af så allvarlig karaktär, att den ganska väsentligt reducerade hela kongressens nytta och intresse.

Beträffande organisationen i öfrigt hördes en del klagomål, särskildt i början. Om den ej kom upp till Berlinkongressens mönstergilla ledning, gick dock det hela godt ihop, och sedan man hunnit mer vänja sig vid det engelska sättet att behandla dylika ärenden, visade det sig gå bra trots en och annan brist. Man fick blott icke vara otålig och vänta att något var färdigt i förväg. När det behöfde vara i ordning, var det i ordning. Den börda, som ålåg

de främsta ledarne, dr Ward, dr Prothero, professor Whitney och professor Gollancz med deras stora stab af medarbetare, var icke obetydlig. Enligt min uppfattning skötte de sin sak bra och praktiskt, och det förekommande sätt, hvarpå alla gingo till mötes de icke små anspråk, som en kongresspublik ställer på förvaltningen, var öfver beröm.

Naturligtvis var kongressen förenad med en mångfald fester och andra underhållande moment. Mottagningen i Grafton Galleries aftonen före kongressens öppnande, den stora middagen på Hotel Cecil, hvartill regeringen inbjudit och där undervisningsministern presiderade, utflykten till Windsor Castle på konungens inbjudan, festföreställningen af Hamlet på Drury-Lane teatern, den subskriberade slutmiddagen på Criterion samt utflykten till Cambridge voro de mest framträdande momenten. Därtill en middag på den bekanta damklubben Lyceum, dit en del kongressmedlemmar voro inbjudna och där bland annat vår landsmaninna fröken Paues hälsade de främmande gästerna i ett spirituellt tal. Vältaligheten var för öfrigt från de engelska värdarnas sida något mer officiell och opersonlig, än jag väntat. Särskildt gäller detta kanske den fungerande mötespresidenten Ward. Sympatiskt och fint talade Prothero vid den subskriberade middagen. En mängd inbjudningar att bese enskilda hem och konstsamlingar eller offentliga institutioner, såsom parlamentet och riksarkivet, förekommo. Vid kongressens afslutning i Grafton Galleries bestämdes, att nästa kongress skulle äga rum i Petersburg. En fråga, som härvid blef af viss vikt, var den om ryskan såsom kongresspråk. En broschyr härom hade utdelats i förväg. Frågan föranledde debatt och resulterade naturligtvis i att ryskan därvid skulle vara tillåten. Det var ju en konsekvens af att inbjudningen från Ryssland antogs.

Beträffande för öfrigt den verkliga nyttan af dessa stora internationella historiska kongresser kan man ju visserligen känna sig något tviflande. Historien synes vara ett för vidsträckt fält, för att det skall vara någon mer påtaglig frukt för den enskilde forskaren däraf, att vetenskapsidkare på vidt skilda dicipliner samlas till ett möte kring ett program, som söker tillgodose alla tänkbara områden af det historiska forskningsobjektet. Men otvifvelaktigt äro dessa internationella kongresser dock ett nödvändigt uttryck för den historiska vetenskapens enhet och för kraf̈vet på att alla den historiska utvecklingens skilda grenar måste kunna sammanfattas i en gemensam vetenskaplig behandling af den mänskliga kulturutvecklingen såsom ett enhetligt objekt. De bidraga att hålla denna ideella fordran vid lif. De sammanföra de vidt skilda nationalhistorikerna eller specialisterna på olika tidehvarf och olika kulturområden till gemensamt tankeutbyte och umgänge. De äro helt enkelt uttryck för det växande medvetandet om vår tids kulturs universalitet. Helt säkert fylla de därför en betydelsefull uppgift. För historikern, som speciellt sysslar med sin nations öden eller som valt någon annan liten gren af den historiska vetenskapens stora

träd, kan det vara både upplyftande och nyttigt att för ett ögonblick få ett starkare personligt intryck af det stora gemensamma objektets oändlighet och mångskiftande rikedom, än som kanske är möjligt att förnimma under vanliga arbetsförhållanden.

Det är därför att önska, att den svenska forskningens målsmän begagna sig så talrikt som möjligt af de stora internationella historiska kongresserna i det följande, äfven om den direkta nyttan i praktiska forskningsuppslag och i de speciella forskningsuppgifterna befruktande tankeutbyte icke kan blifva så synnerligen stor. Äfven i dessa hänseenden torde emellertid genom aflägsnandet af vissa organisatoriska brister, som vidlådde den stora Londonkongressen, mer betydande resultat kunna uppnås än som skedde.

L. S.

Ett författningsprojekt från 1590-talet.

Det aristokratiska föreställningssättet under senare delen af 1500-talet, sådant det tog sig uttryck i allmänna statsrättsliga spekulationer rörande förhållandet mellan konung och undersåtar, är genom Nordlunds undersökning[1] i det hela väl kändt. Men huru denna aristokratiska spekulation tett sig i det praktiskt politiska arbetet, och i hvad mån den tagit form i ett utarbetadt författningsprogram, äro problem, som visserligen icke af forskningen förbisetts men ännu icke torde vara fullständigt utredda. Det kungliga Vasahuset, som i arfföreningen såg själfva grunden för sin maktställning, misstänkte i all opposition stämplingar mot denna. Om också valriket, när politiska frågor samtalsvis dryftades,[2] nog befunnits närmare motsvara det aristokratiska samhällsidealet, i det det onekligen måste erbjuda större möjligheter för adelns utveckling, är från tanken till den uppgjorda planen steget dock ofantligt och torde näppeligen någonsin ha tagits. De kloka, kunniga män, som bildade rådskretsen, kunde icke gärna dölja för sig de faror, som oroliga kungaval medförde för landet.[3] Enligt Erik Sparres teori skulle för öfrigt valriket knappast ha gifvit undersåtarna mycket större frihet än det svenska arfriket: lagens välde, ständernas rätt hade ej genom arfföreningen rubbats; äfven för arfkonung kunde villkor

[1] Nordlund, Den svenska reformationstidens allmänna statsrättsliga idéer.

[2] Nordlund, a. a., s. 136, not 1.

[3] »Så ähr och ingen af oss så fåkunnig, som icke veett, huad oroo och förderf här i rijkett varid hafuer i fordom dagz, när både uttlensche och inlänsche hafue riffuidz om cronan och der igenom kommett rijkett under främmende herrers träldom och tyrannij.» Försuarelsseschrifftt i Erik Sparres Minnesbok 2 delen, Uppsala universitetsbibliotek, N. 172 (blad 51).

ställas, och fyllde han ej sin plikt, kunde han afsättas.[1] Att planer på inskränkande af konungens myndighet och fixerande däraf i skriftlig urkund[2] förehafts, är däremot säkert.

I handskriften E. 144 på Uppsala universitetsbibliotek finnes bland andra handlingar i afskrift från 1700-talets första årtionde ett »Enfaldigt betänkiande på hvad sätt regementet, som nu aldeles dödsiukt är, står till at corrigera». Innehållet ger vid handen, att man här har att göra med ett utkast till regeringsform från den liturgiska stridens dagar.

Handlingens uppställning är osystematisk. Genomförd disposition saknas; upprepningar äro ej sällsynta, språket är slarfvigt. Tydligen har författaren haft brådtom; han har skrifvit ned sina tankar, som de kommit för honom, utan att ge sig tid att sedermera ordna och bearbeta dem. Handlingen säger sig heller inte vilja vara mera än en promemoria för ytterligare diskussion bland rådsherrarna. En öfversikt af det hufvudsakliga innehållet torde därför vara af nöden.

»Regementet» är alldeles dödssjukt. Orsaken är främst konungens alltför stora makt. Människans natur gör henne benägen för det ondt är. Man kan därför icke vänta något »varachtigt lefverne», om en endas vilja skall vara allrådande. Obedientes och imperantes böra ha sina bestämda gränser, så att öfverheten vet, hvad den äger rätt att befalla, undersåtarna, hvad de äro pliktiga att lyda. En annan orsak till att våld, tyranni och orätt några år bortåt gått fram öfver deras hufvuden, vore svenskarnas medfödda oenighet och afundsjuka, som icke kunde fördra, att den ene hade högre stånd, vapen, ämbete än den andre. Botemedlet vore, att ständerna genom en kraftig ed förbunde sig till enigt uppträdande, vare sig mot eller med konungen. Herredagsmännens talrikhet vore en annan olägenhet — den gåfve konungen möjlighet att genom skänker eller hotelser söndra ständerna: »ja, det är en ting tienlig för tyranner, at alla i gemen måge vara mechtige till at samtycka.» Riksdagen borde därför utom af rådet bestå endast af ett fåtal »landzbud» från hvart ståthållardöme, nämligen 4 adelsmän, 4 rytteri- och 4 knektbefälhafvare, 4 af sjöfolket, 4 präster, 2 borgare och 4 bönder. Ständerna borde landskapsvis sammanträda till en ordentlig session inom lyckta dörrar och ej få åtskiljas, innan full enighet uppnåtts. Af ständernas beslut vore konungen bunden. Bröte han mot sin plikt och ej ville låta sig rätta, skulle rikets marskalk och hofmästare vara skyldiga att uppmana ständerna till motvärn, och alla måste då lyda deras befallningar. — Utom dessa mera allmänna

[1] Se Nordlund, a. a., s. 131—134. — I nyss anförda försvarsskrift utvecklas vidare (blad 52), att i val- och arfkonungs plikter mot sina undersåtar funnes ingen annan skillnad, än att arfkonungarna borde regera så mycket bättre, »som de bätter ähre betrodde och för alle andre utkorede rijket för sin arffuedeell euinnerligen att behalle.»

[2] Kalmare stadgar äro ju en sådan. Om denna märkliga urkund se Hildebrand, Om Kalmare stadgar. I Historiska studier, festskrift tillägnad C. G. Malmström 1897.

stadganden innehåller betänkandet en hel mängd punkter, afsedda att ingå i den regeringsform, som ständerna borde utarbeta. Främst skulle stadgas, att ingen, vare sig konung, riksråd, biskopar, skulle äga makt att vidare förordna något mot den evangeliska läran, liturgin afskaffas och papister och kalvinister »vidersakas». I stället för på kloster borde omkostnad ske på skolor och hospital. Ständerna skulle samlas hvart tredje år. Deras samtycke kräfdes för nya skatter, krig, fred, kungliga testamenten och arfföreningar. De höga ämbetena borde utdelas allenast bland rikets förnämsta adel, nämligen drots-, marskalks-, hofmästare-, generalkrigsöfverste-, amirals-, kanslers-, skattmästare-värdigheterna. Dessa ämbetsmän jämte lagmännen skulle af konungen tillbörligen underhållas och ej få afsättas. Konungen finge ej afhända någon lif eller egendom, utan att saken skärskådats hos ständerna. Riksdagen vore rikets högsta domstol, till hvilken appellation från alla andra domare borde tillåtas. Alla unga män inom de förnämsta släkterna skulle intagas i rådet, när de fyllt 20 år.

I dessa och andra yrkanden, som författaren gör i sitt betänkande, skönjas tydligt de tankar, som utbildat sig i rådskretsen, mot bakgrunden af de genom Revalmötet framkallade förföljelserna. I själfva verket torde man i så godt som alla punkter i den tilltänkta regeringsformen kunna spåra en genomgående önskan att för framtiden omöjliggöra de åtgärder, som dessa år vidtagits mot rådsherrarna. Sålunda har t. ex. krafvet, att alla i ridderskapet skola hållas vid privilegierna, tydligen sin orsak i att 1590 års privilegieurkund uteslöt de i onåd varande riksråden från all delaktighet i dessas åtnjutande, liksom önskemålet, att alla män inom de förnämsta släkterna måtte intagas i rådet, när de fyllt 20 år, torde ha föranledts af samma urkunds stadgande med hänsyn till riksrådsvärdigheten.[1] En märklig punkt är den om de höga ämbetsmännen, hvilkas antal sättes till 7. Om betänkandets generalkrigsöfverste får fattas som liktydigt med marsk, tilläggas till de senare 5 hofmarskalken och hofmästaren — ämbeten, som ju äfvenledes beklä̈ddes af män ur rådskretsen.[2] Det bekanta »sjumannaregementet»[3] i Kalmare stadgar torde för antalet ha spelat en viss roll.

Märkligast är emellertid riksdagens ställning enligt betänkandet. Den är afsedd att bli en fast, periodiskt återkommande institution med bestämda uppgifter och genomförd organisation. Äfven andra urkunder vittna, att tiden icke var främmande för sträfvan-

---

[1] Konung Johans förbättring på adelns privilegier 1590. Svenska riksdagsakter, II, s. 958. — Enligt Erik Sparres uppfattning gällde denna uteslutning äfven rådsherrarnas arfvingar, ib., II, s. 891.

[2] De höga ämbetsmännens antal var ju ännu icke stadgadt (likaså knappast ämbetstitlarna). Hofordningen 1571 upptager sålunda 9, däribland hofmästare och hofmarsk, Kalmare stadgar ha endast 4. Edén, Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, s. 157, 176.

[3] Gustaf II Adolfs uttryck i inledningen till faderns historia. Bergius, Carl IX:s rimchrönika, s. 109.

den i denna riktning. Från 1587 års riksdag känner man tanken, att herredagsmän och rådsherrar skulle under lagmännens ledning öfverlägga landskapsvis.[1] Detta synes också vara betänkandets mening, om också lagmännen där icke nämnas.[2] Rådslaget i Västerås 1585 föreslår, att tvisten mellan konungen och hertigen skulle, om ej annan utväg funnes, rannsakas och slitas genom rättegång inför ständerna. Rätten skulle utgöras af bl. a. 4 adelsmän, 4 häradshöfdingar och 4 landspräster från hvar landsända, 4 ryttare från hvarje fana och 4 knektar från hvar fänika, 4 borgare från hvarje stad samt 4 eller 2 nämndemän från hvart härad.[3] Det torde knappast vara för djärft att i dessa föreslagna bestämmelser se förebilden till den organisation, som betänkandet vill införa, ehuru den där utvecklats i starkt aristokratisk riktning. Böndernas antal har minskats till 4 och borgarnas till 2 från hvart ståthållaredöme, i stället för det meniga krigsfolket inträda uteslutande officerare, och högadeln får afgjord öfvervikt genom att rådet kommer att omfatta hela aristokratien. Den föreslagna treårsperioden åter har naturligtvis sin motsvarighet i det samtidigt hörda yrkandet på konungsräfst hvart tredje år efter lagen[4] — helt naturligt, då riksdagen var afsedd att bli rikets högsta domstol.

Om sålunda de flesta yrkandena i betänkandet ha sina motsvarigheter och förebilder i samtida sträfvanden,[5] är det å andra sidan vissa drag, som synas vara för denne författare säregna. Man finner sålunda ej ett spår af det starka betonande af konungs afsättlighet, som i Erik Sparres statsrättsliga skriftställarskap intager en så framträdande plats. Antingen medgifver författarens åskådning ej denna möjlighet, eller tror han sig ha funnit bättre garantier för ständernas frihet i det organiserade upproret, som han vill göra till lagstadgad författningsinstitution. De polska konfederationerna synas här ha föresväfvat honom — om polskt inflytande talar äfven de valda ständerombudens namn, »landzbud». Att författaren tillhört rådskretsen, är af betänkandets hela anda och innehåll uppenbart; det kraftiga försvaret för högre stånd, vapen etc. synes visa på en af grefvarna, och i så fall kan det näppeligen vara någon annan än den orolige grefve Axel Stensson Leijonhufvud. Denne har verkligen enligt en uppgift af Erik Sparre författat en regementsordning,

[1] Ständerna skulle rådgöra med lagmannen och de förnämsta i hvar lagsaga jämte häradshöfdingarna, hvarefter lagmännen skulle frambära svaren till konungen. Hildebrand, Ett par anmärkningar om 1587 års riksdag. Historisk tidskrift 1896, s. 279. De »förnämsta» kunna ej gärna vara andra än rådsherrarna.

[2] Det heter i betänkandet: »och der hvar landzända för sig gifvas sin ordentelige session och säte.» Att rådsherrarna skulle deltaga i riksdagen, säges likaledes uttryckligen.

[3] Svenska riksdagsakter, II, s. 660.

[4] Hildebrand, Svenska statsförfattningens historiska utveckling, s. 289.

[5] Jämförelsen skulle ytterligare kunna utföras.

»sådan som den kan vara».[1] Det synes mig troligt, att denna regementsordning just är betänkandet.

En undersökning af grefve Axels 1608 skrifna vidlyftiga s. k. »Historia och berättelse om det, som sig tilldrog med de herrar, som miste lifvet i konung Carl IX:s tid»,[2] visar åtskilliga, onekligen ganska betydande öfverensstämmelser i uppfattning och tankegång med detta. Äfven i berättelsen betonas starkt människans onda natur. »Den bräckeliga affection och ostadiga lusta och begärelse, som i hvar och en bor, öfvervinner förnufftet och skjälen.» Om en person visar sig som en vis och redlig man en gång, är det därför ej att lita på att han alltid förhåller sig på samma sätt; ty människan är inte densamma från dag till dag eller från timme till timme. Vore detta nu förhållandet med de allra förståndigaste, hvad kunde man då vänta af en stor samling människor.[3] Författaren klandrar starkt riksdagens sammansättning, särskildt böndernas stora talrikhet. Så ofta någon tyrann i Sverige kommit sig upp, har han därtill brukat menighetens hjälp. Ofta plägade folk förkläda sig i bondekläder, eller också köptes några af bönderna »att ibland hopen inblanda sig och ropa: ja, så är det, nådige herre! och så vill allmogen hafvat».[4] Allt detta säges med nära nog samma ord i betänkandet. Ett tydligt framträdande drag hos dess författare är vidare det lutherska intresset. Äfven i Axel Leijonhufvuds berättelse framlyser detta ortodoxa nit: utfall mot katoliker och kalvinister äro ej sällsynta.[5] Mycket talas i betänkandet om oenigheten och afunden bland svenskarna. Detsamma är förhållandet i berättelsen, där många sidor upptagas af bitter klagan däröfver.[6] Om de 1600 afrättade rådsherrarna heter det, att de voro högt förfarna i världens lopp, men enighetens stora betydelse hade de illa studerat. — Den polska författningen lofordas, likaså polackernas vaksamma nit, när det gäller deras frihet. De bilda konfederationer, ja, draga vapen mot konungen. »Dock vilja de förthenskuld intet hafva det namn eller derföre blifva skjälde at vara uproriske, otrogne undersåtare mot deras konung.» Dylikt kunde därför inte med större fog läggas svenske män till last, ty man må sätta arfsrätten »i hvilcket rum man täckes, så löser eller skiljer den samme dem icke et hansbredd ifrå deras lag och frihet i annan mätto.»[7] Den originella läran om upproret som normal och lagenlig författningsgaranti återfinnes sålunda i be-

---

[1] »Dock blifver derudi hans stånd icke förgäted till att försvare och ved macht hålle.» Hildebrand, En konfiskerad handskriftssamling. Historisk tidskrift 1903, s. 279.

[2] På Uppsala universitetsbibliotek finnas 3 afskrifter, af hvilka E. 331 är den här citerade, då E. 312 och E. 336 bägge äro ofullständiga, det senares afskrifvare äfven på ett förvillande sätt inblandat egna reflexioner bland Leijonhufvuds. — Titeln är den af Warmholtz använda (n:r 3346).

[3] E. 331, s. 53.

[4] E. 331, s. 52.

[5] T. ex. E. 331, s. 64, 146, 148.

[6] E. 331, s. 180 f.

[7] E. 331, s. 202 f.

rättelsen. I sitt politiska uppträdande var Leijonhufvud den ende af rådsherrarna, som ville gripa till kraftigare medel än protester och supplikationer och äfven till slut på egen hand reste sig. — Vissa öfverensstämmelser i språket synas slutligen förefinnas. Särskilt är en viss benägenhet för drastiska vändningar gemensam för båda skrifterna.[1] Äfven den något invecklade satsbyggnaden i bägge synes vara ganska likartad.

Naturligtvis skulle också vissa skiljaktigheter kunna påpekas — det vore onaturligt annat, då 15 skiftesrika år ligga mellan dem. Det märkliga är, att öfverensstämmelserna — flera kunde anföras — äro så betydande. Då berättelsen mycket starkt ogillar de ofrälses inflytande på riksdagen och kräfver, att rådspersoner skola ställas till rätta endast inför adelsmän, under det betänkandet gör den af alla stånds ombud bestående riksdagen till ordinarie domstol i liknande fall, är olikheten för öfrigt endast skenbar. Ty mellan hertig Karls demokratiska riksmöten och betänkandets hög-aristokratiska är öfverensstämmelsen ingen. Snarare är detta ett ytterligare vittnesbörd om de jämförda skrifternas identiska åskådning.

En jämförelse sådan som den nu gjorda kan visserligen icke ha det urkundligt styrkta bevisets bindande kraft, men den synes mig det oaktadt med åtminstone icke ringa grad af sannolikhet hänföra äfven betänkandet till berättelsens författare. Det förras nedskrifvande torde kunna fixeras till tiden närmast efter konung Johans död.[2] Man kan taga för gifvet, att det icke är af teoretiskt intresse, en så öfvervägande känslans och handlingens man som grefve Axel satt sig till dylikt författarskap. Nu vet man, att han strax efter Johans död sökt anstifta resning i Västergötland.[3] Förmodligen var det meningen att efter den väntade segern ordna rikets författning i enlighet med de grundsatser, som finnas uttryckta i betänkandet. Men ett uppror är knappast lämpligaste tiden för skriftställarskap — häraf förklaras den tydliga brådskan vid affattandet, upprepningarna och den bristande dispositionen.

Ehuru sålunda betänkandet omisskänligen bär prägel af den tid och den tankekrets, dess innehåll hänvisar på, torde, då hand-

---

[1] Exempel i betänkandet: »som värst är, finnes hos alla, både förnäma och gemena, stor ostadighet, at en söker sig en smörgås, fast vänner och fränder der öfver skulle gråta», — »... gierna vilja förtiena en feet gåås». Berättelsens författare kan midt i en allvarlig framställning anföra ordspråk som »Ju mer man stryker kattan på ryggen, ju mer sätter hon rumpan up» och »när hunden slipper i smörtråget, så förstår han inte mer, hvad hut är». E. 331, s. 49.

[2] Det heter på ett ställe att »våld, tyrannie och orätt hafva gått några åhr bort åt öfver vårt hufvud som en stor vattuflod, hvilket ännu kan hända, om man icke tager sådant i acht». Häraf synes framgå, att förföljelserna redan upphört, men då liturgiens afskaffande kräfves, måste författandet ha skett före Uppsala möte.

[3] Boëthius, Om den svenska högadeln under konung Sigismunds regering, I, s. 23.

lingen endast är bevarad i en så jämförelsevis sen afskrift,[1] försiktigheten emellertid bjuda, att man tar möjligheten af en förfalskning med i räkningen. Falsarier utan direkt praktisk tendens äro ju ingalunda okända, och det låter likaledes väl tänka sig, att man på enväldets tid sökt framställa egna författningstankar i den historiska urkundens ärevördiga och oantastliga omklädnad. Vore det senare här fallet, borde naturligtvis där återfinnas som hufvudsak de kraf, som för den konstitutionella oppositionen under enväldet voro aktuella, men med undantag för riksdagens treårsperiod och det allmänna önskemålet att inskränka konungamakten, märkes däraf intet spår, och de nämnda yrkandena ha, som redan nämnts, sin naturliga förklaring i andra omständigheter. Mot antagandet af förfalskning talar äfven — utom innehållets hela art och beskaffenhet — urkundens osystematiska uppställning och de många upprepningarna — omständigheter, som, förklarliga i en hastigt nedkastad promemoria, omöjligen kunna tänkas, om författaren gått att med berådt mod tillsvarfva en historisk urkund. En mångfald andra skäl[2] skulle utom de nämnda kunna anföras men torde vara obehöfliga.

En granskning af handskriften i dess helhet är till slut lämplig. E. 144 är en volym i 4:o, bunden i skinnrygg med papppärm. Den är alltigenom skrifven med samma handstil och innehåller 74 nummer. Afskrifterna ha icke gjorts i en förut befintlig bok utan hopbundits efteråt. Ämnesvalet erbjuder rik omväxling, såsom vanligt i forna tiders miscellanband. Kungliga skrifvelser, riksdagsorationer, märkliga mäns lefnadslopp, betänkanden, bref etc. från olika tidehvarf finnas där utan plan om hvarandra. Stilen är jämn och tydlig, ehuru ej särdeles karakteristisk. Afskrifvaren är synbarligen en samvetsgrann man,[3] men han läser ej så sällan fel och har kanske ej haft så stor vana vid dylikt arbete. Man är benägen att gissa på något underordnadt biträde i riksarkivet.

Åtminstone för en del af handlingarna är tiden för afskrifvandet 1710.[4]

Resultatet af min undersökning blir sålunda, att betänkandet sannolikt författats af Axel Leijonhufvud i samband med resningen efter Johan III:s död. Handlingen är i form och uppställning högst bristfällig och har äfven med hänsyn till innehållet sina

---

[1] Jag har i Riksarkivets samlingar sökt finna originalet, men utan resultat. I Skoklostersamlingen, Miscellanea, Tom 11, finnes en andra några årtionden senare afskrift, som dock af allt att döma är gjord efter den i E. 144.

[2] Exempelvis titeln generalkrigsöfverste och de höga ämbetenas antal — en förfalskare skulle otvifvelaktigt haft de senare 5 och titeln marsk. — Att E. 144:s exemplar under alla omständigheter är afskrift, bevisa de uppenbara felskrifningarna, rådseden, som slutar midt i en mening, och den senare tillskrifna anmärkningen på slutet (se nedan).

[3] Då ett kungligt bref meddelas, angifves sida och volym i registraturet mycket ordentligt.

[4] »Descripsi in Wreta die 9 Aug. 1710» (s. 442). — »Descripsi d. 13 Aug. A:o 1710» (s. 416). Ortsuppgiften skulle måhända kunna vederlägga den gissning rörande afskrifvarens ställning, som nyss gjorts.

egenheter, hvilket rättfärdigar Erik Sparres ringaktande omdöme, men dess samhörighet med tidehvarfvets allmänna politiska sträfvanden är icke dess mindre oförneklig, och den är därför trots alla brister synnerligen märklig som ett klart vittnesbörd om de planer på utvecklande af Sveriges författning i strängt aristokratisk riktning och under uppenbart polskt inflytande, som förefunnos bland herrarna, och som äfven i andra tidens aktstycken tagit sig — låt vara mindre tydliga — uttryck. Hertig Karls kamp för det nationella konungadömet får på så sätt ett än djupare berättigande.

Enfaldigt betänkiande på hvad sätt regementet, som nu aldeles dödsiukt är, står till at corrigera.[1]

1. Måtte man förvänta ett ovarachtigt lefverne, der en endaste menniskios välde och vilja så strängt giälla måste, at det igenom inga medel i laglig tijd skulle emot stås, det alle historier, serdeles svänske, betyga. Ty menniskian är mehr benägen till det ondt är, och när hon menar sig rätt giöra, är det alt ondt, och der ingen skulle så stå emot det som åter acktar, skulle hon snart både sig förderfva som hela politien andelig och lekammelig. Derföre är det bäst, at all ting hafver sitt mått och obedientes samt imperantes hafva sina skrankor, ther in om the kunna sig hålla; nemligen hvad öfverheten bör befalla, undersåtarne [vara] plichtige at lyda, och hvad de veta at vedersaka, det och skier öfver alt Sverige.[2] Derföre, på det vi svänske må samma niuta, som intet mehra äre till trälar köpte, är til achtandes, at konungen ingaledes för sig sielf [skal] vara mechtig någon ting at företaga, såsom hela riket angiäller, och icke det allena med sitt rijksråd, utan at alla rijksens ständer åtspörja och med theras enhällige villja fortsättja.[3] Der til tienar bäst rikzdagar, comitia, hvilket efter mit ringa tycke skall sålunda tilgå, at när rijkzdagen är utskrifven, bör komma af hvar ståthållaredömme 4 af ridderskapet, af krigzfolket 4 ryttarebefehlhaber, af knechter 4 befählhaber, item af siöfålket 4, fyra af presterskapet, 2 bårgare, 4 bönder. Desse måste vara de förnemste. De samma böra hafva macht på hela menighetenns vägnar giöra och låta. Och de samma landzbud (det man intet särdeles nämna kan) skulle jemte och med rijksens råd, de der tå tilhopa rätteligen både heta riksens ständer, bör[4] uti en ordentelig rådstugu församblas, och der hvar landzända för sig gifvas sin ordentelige session och säte; hvilken session, churuväl thet är en löjlig ting, som föga hafver på sig, hafver doch mycket nyttigt med sig till et ordenteligit regemente.

---

[1] Vid tryckningen ha uppenbara felskrifningar rättats. Bokstäfverna e och a skrifvas ofta så lika, att det är omöjligt att afgöra, hvilketdera afskrifvaren åsyftat. Förkortningar ha upplösts. Stor bokstaf inuti en mening har ändrats till liten. Bokstafven w har i öfverensstämmelse med Historisk Tidskrifts praxis öfverallt utbytts mot v. Interpunktionen är utgifvarens.

[2] I stället för »alt Sverige» synes meningen kräfva: all världen.

[3] I handskriften: fortsättjas.

[4] Om ordet »bör» kunde borttagas, blir meningen bättre.

Här bör då ransakas, först thet som hela riket angiäller, och då sedan det som icke kunde på andre rättegångzdagar slitas, der slites den höga mot den låga etc. Då må konungen proponera och föreställa, det han af sine undersåtere anmodar. Då måste konungen blifva ved hvad som varder afsagdt och vedertaget, och intet vara mechtig något[1] ther öfver at taga och giöra. Detta är nu endehls efter mit tycke sielfva grunden. Och utväljes allena få till rikzdagen ty 1:o kan det [intet] finnas lika stort betänkjande hoos alla i gemen till att öfverväga en ting, hvilketdera nytta eller skada kan hafva med sig, och således mången i fåvitskan icke veet, hvad han svarar ja eller ney till; 2:o som värst är, finnes hos alla, både förnäma och gemena, stor ostadighet, at en söker sig en smörgås, fast vänner och fränder der öfver skulle gråta; 3:o finnes en stor klenmodighet i vichtige saker, at de näppeligen för ena blått upsyn töras rätteligen tahla utur munnen, det dem och deras största macht påligger. Derföre hafver det esomstörsta fahra med sig at uti vichtige saker lita på allmennens bevillning, ja, det är en ting tienlig för tyranner, at alla i gemen måge vara mechtige till at samtycka. Ty detta medlet kan lätteligen skilja ständernes mening åt och giöra them partisk och således bringa till väga, hvad dem[2] sielf lyster; ty altså måste man för menighetenes ostadighet anten samtyckia eller tijga stilla, de som hade mod att säja ney för orätt; 4:o när då visse[3] äre, så heter intet at stå här i hopen och ropa ja, ja, ja, ney, ney, ney, heller den ena här, den andre där löpa och hviska[4] och gierna vilja förtiena en feet gåås, utan det måste sättjas i ett ordenteligit rådslag, som lasset[5] skall innom lychte dörer, talas in och argumenteras och se det nyttigt kan vara, och då får de intet säja: har du samtyckt etc., utan der på faller det spörsmåhl, at ingen har här giordt mehra än riksens ständer. Den samma karlen må då bära skulden, ty han hafver en bred rygg. Man låter och honom väl blifva ofixerat, ty af samma utskått kan ingen åtskillnad vara, aldenstund de äre med kraftig eed[6] tilsamman förbundne at vara enige i alt det som kan vara hela riket till gagn, och förr än de utur rådstugu skilljas, måste the samhelleligen hafva beslutit saken, hvarved hon blifva skall, och får då intet giälla, [at] en person, 2 eller 3 för sig få säja, de ville det eller det samtyckia, med mindre de med skiäl bevijsa deras mening vara rijket nyttigare, annars följja de andra efter, och der någon ville sig sedan utan dörs uhrsächta och giöra sig till menedare, at han hade en annan mening, och vill intet vara med de andra, så vare han aldeles afsyndrat ifrån the andra; 5:o gemene man gifver sig till fredz, hvad som således blifver beslutit. Detta kan vara en töm och nackebetzel för alla, at icke hvar

---

[1] I hdskr.: någon.
[2] D. v. s. tyrannerna.
[3] I hdskr.: vise.
[4] I hdskr.: hvissla.
[5] Felskrifning för läsas?
[6] I hdskr.: een.

och en,[1] både ung och gamal, galen och klok ropa, stadfästa och omkullslå.

Detta på andra goda herrars förbättring är til en grundval i min enfaldighet ansedt. Och måste nu först Sancta Concordia uptimbra och fullborda denna härliga byggning, at de så samsättja sig alla riksens ständer, antingen det är emot eller med konungen; till det andra låta rätt och skrifteligen författa en regementzordning, och så der ofvan på den ene den andra med en kraftig eed förbinda, at den ene den andre aldrig öfvergifva skulle, utan på sådan fattad regementzordning, så länge lifvet vore, uti den faste ålita, man efter man, så länge Sverige varade. En kraftig eed förbinder väl den ena den andra all godtrogen vänlig tillförsicht, och den är rätta grunden, nemligen at den ena ser sig af den andra blifva undt den lycka, som honom af Gud och menniskior kan tillfogas; det hafver härtils vändtz bakfram, så at suubarn[2] må der om tala. Den ena afvundar den andra kall, embete eller et munera, hvar igenom oss et sådant afvund är skiedt, at vij äre lika goda bettlare allesamman och våld, tyrannie och orätt hafva gått några åhr bort åt öfver vårt hufvud som en stor vattuflod, hvilket ännu kan hända, om man icke tager sådant[3] i acht, ser på en annans lägenhet som sin egen, låter[4] honom gierna niuta den dehl han besitter, ja försvarar[5] honom der ved, samt och sitt kall, embete och dignitet etc. Doch i alla nationer finnes untersked på ständerna både med ähretitlar, vyrdighet, och skall det intet vara de andra til förklening utan fast mehre til nationens prydnad, och är et lijfankar at behålla menigheten sig ved deras lag. Derföre har det ingen skiäl med sig mehre i Sverige än annorstädes, at hvilken som högre vapn etc. hafver, han måtte thet [icke] få niuta.[6] [Den] som nu vill bruka sin ståndz höghet androm till förtryck, deras försvar vill iag intet vara utan med andra rijksens ständer hielpa honom impie scriptum erat här under inne och fördämpa,[7] thet svär iag med. Men de svänska äre stendigt fiender,[8] der igenom de förmedelst den blinde afvunden förgäter sin egen vällfärd. Och der då någon vore, som ville afsyndra sig ifrån enighetenes band, vare ho han vill, så skulle alle endrächteligen honom hålla för en landzförrädare, och den samme borde lif och godz förplichta.

När nu en christelig enighet är giord, måtte det i regementzordningen[9] blifva författadt:

---

[1] I hdskr.: hvars och ens.
[2] D. v. s. dibarn (af suga = dia. Rietz, Svenskt dialektlexikon).
[3] I hdskr.: sådan.
[4] I hdskr.: låta.
[5] I hdskr.: försvara.
[6] I ett bref till Hogenskild Bielke efter Stångebro slag ordar Axel Leijonhufvud om rådsbrödernas afund öfver hans grefveständ och villkor. Biografiskt lexikon, VII, s. 348.
[7] Här synes meningen vara fördärfvad.
[8] I hdskr.: stend fierde.
[9] Afskrifvaren har först skrifvit »regementzformen» men sedan ändrat detta.

1:o At Gudz ähra och religions rätta bruk måtte hållas vid macht, och at konungen intet hafver macht at något uttyda och ordinera, som honom tyckes, fast mindre undersåtarena påtruga någon kyrkoordning och sect, utan papister och calvinister vidersakas — och hvilke hälst nämnas, efter the andre med Gudz hielp icke kunna så skada. Derföre måtte den sammansmidde lithurgian, som på några åhr med våld och trug är inträngd, aldeles afskaffas, såsom och at mäster Abraham och flere måtte blifva insatte till sin vyrdning. Och hafver sedan hvarken konung, rijksråd, bisper någon macht at insättja någon stadga emot evangeliska läran, utan heller ê contra.

2:do Clösters och Munkars onyttige omkostnad[1] skall vändas till scholers uprättelse.

3:tio Hvad nu politiske väsendet vidkommer, så är det författadt antingen i lagboken eller privilegierne för hvart stånd. Nu om derföre någon tillbude antingen bryta eemot, såsom konungen, så skola de först biuda till med fog; hvar thet intet kan hielpa, skall ingen vara förplichtad hans bud at stånda, och alla riksens ständer nu tilhielpa, at den fattige måtte blifva ved sin rätt ehrhållen, och då säja ney för orätt. Och detta till at hålla ved sin macht och ordning så tyckes nödige personer vara rijksens marskalk och rijksens hoffmeister; te två skola vara med en särdeles eed förbundne at opmana alla ständerna till motvärn och då hvar och en vara förplichtad at låta sig efter deras befallning vederredo finna till motvärn.

Detta är summan. Hvad andra ärlige män der om tyckia, hemställer iag dem, och tycker mig, at formen skulle således conciperas, nemligen:

Till Gudz ähra och rijksens beständighet hafva rijksens ständer så bejakat, at den [regementzordning], som blifver concluderat, skall icke till en kort tijd, eller stå i en menniskias våld något förandra det som sålunda vore conciperat af ständerna, utan stadigt hållas, ja af sielfva konungen, och skall et sådant sluut [göras] på en rijkzdag af hela rijksens ständer, hvilken åtminstone hvar 3:die åhr skall blifva. Dijt skulle komma alle rijksens råd, sedan visse af hvar landzände, som förr skrifvit står. De samma ärkiännes för rijksens ständer, hvilka åtminstone hvar tredje åhr skall blifva; de måge råda och biuda det[2] hela menigheten kan vara nyttigt,[3] och på sådant manéer vele de konungen hörsamhet och lydno bevijsa, så framt han vill hålla oss ved efterskrefne articlar, men der öfver skola de intet till någon lydno vara förbundne.

1:o At konungen låter hvar blifva vid sin christeliga troo, som står i den augsburgiska bekännelsen etc., at kyrkoregementet

---

[1] Vadstena kloster, som var härden för den papistiska propagandan i Sverige (se härom Linder, Bidrag till kännedomen om Messenii tidigare lif. s. 15), torde ekonomiskt icke så litet ha gynnats af Johan III. Om den nya ordinantians försök att införa ett modifieradt klosterväsen se Anjou, Svenska kyrkoreformationens historia, III, s. 89. Märk äfven garantierna för klostren i Kalmare stadgar, Svenska riksdagsakter, II, s. 794.

[2] I hdskr.: den.

[3] I hdskr.: nyttig.

skall aldeles vara våldgifvit predikanter til at ordinere, som gudztiensten tilhörer, så väl i ceremonier, som i alt annat, och blifva vijd Lutheri reformation, afläggiandes liturgian.

At ingen, vare eho han vill, hafve macht at införa en annan religion.

Bekostningen skall skie på scholers och hospitalers upbyggning och icke clösters.

Hålla dem ved Sveriges beskrefne lag.

Konungen hafve intet macht nyan tunga påläggia utan ständernes samtyckie.

Konungen skall intet krig antaga utan ständernes vilja.

När fred skall blifva, skall intet fredzmedel allenast stå till konungen, utan till riksens ständer.

Skall konungen intet testament eller arfföreuing[1] på rijket giöra; hvar[2] han det än giorde, vore de der till intet förbundne.

At bättre ved hoffvet och indres opseende håldes.

Konungen skall i vördning hålla sitt adelsskap och råd, them i consiliis efter följa.

At höga embeten allenast ibland riksens förnemsta adel utdelas, som är drottz, marskalk, hoffmästare, generalkrigzöfverste, ammiral, cantzleer, skattmestare.

At de personer, som sådana kall bekläda, såsom och[3] lagmän, skall icke annars än altid blifva hoos dem, till dess de sielfva dem resignera.[4]

At konungen hvar och en med tilbörligit underhåll besörjer.

At den som förläning hafver, den så länge niuter, så länge han tienst uppehåller.

Den som undergår den andra lägenheten, eller vedtager, när en annan den oförskylt mist hafver, han vare uppenbart hållen för en mindre man hoos ständerna.

Skall konungen ingen hans godz, lijf etc. afhända, förr än saken hoos riksens ständer är beskådat.

At alle i ridderskapet blefve håldne vid sina privilegier.

Alle förnemste slächters barn måge intagas i rijksens råd, när de äro 20 år.

Till rijksens ständer är högsta appellation, och der åt vare [hvar] och en förplichtad sig att nöja.

Vare hvem den vill, som sig befinner i någon måtto af någon vara för när skiedt, af konungen eller häradzhöfdingen och de som mellan äre,[5] andrage sin nöd för rijksens ständer, då skulle de vara förplichtade at hålla hvar och en vijd sin rätt.

---

[1] Märk testamentet och arfföreningen 1590. Svenska riksdagsakter, II, s. 1035, 923.

[2] I hdskr.: hvad.

[3] I hdskr.: är.

[4] Jfr behandlingen af de i onåd varande rådsherrarna 1590.

[5] Lagmännen, hertigen.

Den adelsman, som är 15 år och icke vill till sådant consentera, kommer aldrig till disk och duk med någon af ständerna eller hålles[1] för någon ledamot och [är] frånskild ifrån all rättighet. Eliest, der någon från sin barndom hafver varit utom landz öfver 15 år, hafve, sedan han kommer i Sverige, åhr och dag den vedertaga och icke längre.

Sammaledes krigzbefähl, präster, borgare, bönder vare under samma lag, som icke vele vedertaga.

At alt skall med en stämma rådslagit blifva,[2] och der någon hafver motsäja, bevijsa med kraftiga skiäl eller och föllja dem andra efter; hvar han det icke vill utan sig afsyndrar, vare och uti alt annat frånskilder och intet komme oftare i deras rådslag.

At hvad en säger lijkt eller olijkt, det skall blifva inom lychta dörrar och ingen vid sin ähros mistelse efter sin stallbroder utan rådz repetera: och skall den vara tyst, til dess det varder lagligen publicerat.

Är samtyckt, at rijkzmarskalken och hoffmästaren skola vara förobligerade försvara hela denna ordning med sine[3] tillbörlige rättigheter efter deras serdeles eed; derföre skola alle [i] menigheten dem lydige vara; den det icke giör, skall blifva straffat som en perturbator patriæ i en rijkzdag.

Alt detta skulle alle rijksens ständer förbundne vara med lijf och godz at handhafva, och den ene den andre aldrig förgiäta, så länge han lefver och hafver en droppa varm blod uti sig.[4]

Ederna:

Först rijksens rådz och gemene adelens.

Jag N. N. bekiänner härmed uppenbarligen, at såsom af de edle och välborne herrer rijksens råd och ständer är colligerat en regementzform.[5]

---

[1] I hdskr.: hållen.

[2] I hdskr.: blifver.

[3] I hdskr.: sin.

[4] Här anknyter en not af samma hand men med annat bläck: »Detta är af en vijs man uti K. Johans tijd sammansatt, som kan synas af 1 § uti regementzordningen, han här efter författar.» Orden »här efter», som onekligen äro illa på sin plats på slutet, visa, att anmärkningen funnits redan på den afskrifna handlingen. Den måste där ha stått som marginalanmärkning ungefär vid betänkandets midt; afskrifvaren märkte den först vid collationeringen och tillskref den då på slutet utan att frapperas af den språkliga egendomlighet, som på så sätt uppstod.

[5] Här slutar handlingen. Det återstående har tydligen saknats redan i den afskrifna urkunden, antingen emedan papperet varit trasigt eller något blad fattats.

Birger Lövgren.

Gustaf II Adolfs instruktion för Salvius den 30 juni 1630.

För sin betydelsefulla diplomatiska verksamhet under Gustaf II Adolfs tyska fälttåg erhöll Salvius jämte de upprepade orderna i konungens talrika skrifvelser trenne, eller om man vill medräkna »norma futurarum actionum», fyra grundläggande instruktioner. Af dessa aktstycken återfinnas instruktionen af den 17 september 1631 i »Arkiv till upplysning om svenska krigens och krigsinrättningarnes historia» (I, N:o 369) samt »norma futurarum actionum» och det särskilda memorial rörande underhandlingar med Brandenburg, som utställdes för Salvius den 18 september 1631, på olika ställen i denna tidskrift.[1] Såsom utgångspunkt för hela Salvius' verksamhet samt på grund af arten och omfattningen af de uppdrag, denne redan vid landstigningen i Tyskland erhöll, torde den återstående instruktionen, memorialet af den 30 juni 1630, lika väl som de öfriga förtjäna uppmärksamhet. Det synes därför berättigadt att fullständiga samlingen genom att här aftrycka detta memorial.[2]

Aftrycket är bokstafstroget med undantag däraf, att användningen af bokstafstecknen v och u, i och j, ij och y normaliserats. Vidare märkes, att tecknen för a och e i handskriften sammanfalla, hvarföre i detta fall mitt eget språkbruk måst bli bestämmande. Interpunktion, bruket af stor bokstaf och ordfogning ha moderniserats.

1630 juni 30.

Memorial

öfver the ärender, som K. May:t vill, att D. Salvius skall i Lübek ihogkomma och förrätta. Actum uthi fältlagret vidh Penemünde.[3]

Kon. May:t vill, att D. Salvius genast begifver sigh åth Lubeck, hvarest han näst creditifz öfverlefrerande, hellsningh och brukeliga curialier dessa trij ährenden förnämligst skall taga i acht:

Först, att han iustificerar K. M:ts närvarande öfverkompst cum exercitu ådt Tysklandh och pertraherer på K. M:tz sijda; till det andra, att han bringar K. M:t een anseenligh summa penningar tillväga och till det tredje, att han söker och beflijtar sigh att göra K. M:t äntå vijdare vänner och adherenter.

---

[1] Årgg. 1911, s. 199 ff. och 1913. sid. 131, 132.

[2] Jmfr om Salvius' beskickning mitt arbete Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—nov. 1632. Uppsala 1912. Kap. I.

[3] Infördt i registraturet, RA., under den 30 juni (fol. 347 f.)

2.

At iustificera K. M:tz krijgsexpedition och öfverkompst skall han på efterföljande sätt omgåå: Först att han opreppar och exaggererar alla iniurier, som K. M:t keijsaren och hans partie för det strållsundische väsendet tillfogadt hafver; sedan, att han låther them see K. M:t hafva hafft godh skääl och intention att antaga sigh de strållsunders försvar; till det tredje, att han repeterar dhe iniurier, som de keysersche K. M:t deropå hafva gjordt, och för det fjärde, att han medh all flijt betygar, thet K. M:t sådant icke hafver kunnadt längre lijda uthan ähr nu skäligen förorsakadt att treda i vapnen.

3.

Vidh denna fjerde puncht måste Salvius medh flijt förekomma, att ändoch K. M:t all diffidence och oenigheet, som K. M:t och dem keysersche i detta fallet ähr kommen emellan, beredd ähr igenom fridlige tractater att låtha afhandla, effter som och K. M:t förmedelst konungens i Danmarks underhandlande dertill redo hafva beviljadt, likväll, medan K. M:t, tå K. M:t för thetta thet churfursteliga collegium anmodat hafver, att fridliga remedier på de iniurier, K. M:t vore vederfahrna, sökjas måtte, icke annadt svar hafver bekommit, än att churfursterne K. M:tz fridhellskande adprobera, och likväll om någhor fridligh composition och boot på de iniurier, K. May:t skedda ähre, ingen förhopningh gifvidt hafva, så att K. M:t deraf nogsampt kan iudicera, att dhe hoos de keijsersche ther uthinnan intet hafva kunnadt uthretta; sedan effter K. May:t ännu nogsampt seer, att ehuru väll K. M:t hafver till een afhandlingh, i Dantzich att anställas, beviljadt, och der längje sedan sin cantzler och gouverneur i samma provincie fullmechtiget, hafver likväl de keysersche, hvilkas anmodande till tractat K. M:t såsom pars læsa hafver förbijdat, icke allenast inthett genom then förskeen gesandter, som till Dantzich för den orsaken säijes sänd vara, eller någhon annan anhollet, uthan sökja fast mehra K. M:t under prætext af tractat omleda och sigh (såsom man seer i Pomeren skedt vara) mehr och mehr fästa och innessla; derhoos, effter K. M:t, varandes så oviss på tractatens uthgångh, icke hafver kunnadt sigh medh een så stoor krigzarmee i dess länder och provincier längre besvära förgefves, och emedan deruthöfver de strållsunder icke heller längre krijgzlasten hafva kunnadt uthstå, hvilka K. M:t vi pactorum och för dess åthskilliga lyffter skuld ähr obligerat och hafver nu ändteligen måst succurera, så frampt de icke hade skolat under gåå och omsider råka i fiendens händer igenom list eller tvångh till Östersjööns och K. M:tz rijkers sampt heela naborskapedz största osäkerheet och K. M:t, som de strållsunders tutelam sigh hafver antagit, disreputation: therföre hafver K. M:t sigh hijt öfver begifvidt i den acht och meningh, att K. M:t icke dess minder under vapnen vill medh vederparten, hvar den sigh thertill någhot beqvämar, tractera och doch der hoos vara beqvämb, der inga säkra

och det allmänna bästa nyttiga fridzconditioner kunna erlangas, att förhindra deras opsååt och vijdare framgångh och omsider igenom Gudz nådh och contraria arma them till någhon billig och rättviis accord bringa.

4.

Såsom han nu på detta sättet dhe orsaker, K. M:t till detta krijget i synnerheet movera, och eenkannerligen K. M:tz nährvahrande öfverkompst sigh skall beflijta att repræsentera them billigh vara och rättmätigh, så skall han derhoos förholla dem heela Tysklandz och consequenter K. M:tz rijkens fahra och tillstående obeståndh, hvar man icke the consilia, som nu agiteres, i tijdh förekommer. Hvilka consilia han på tväggehanda sätt kan deducera, att han ställer dem för ögonen först catholiska ligans intent, såsom ähr een universal reformation i religionen, sedan några de keijsersches obilliga procedere, hvilka[1] underkufva nu den gambla tyska liberteet, sökja öfver heela Tysklandh och dess grannar alla närvahrande stater att opprimera och förandra: hvilka bäggje partiers förehafvande, ändoch de hafva i annadt diversos fines, likväl der uthi stämma öfvercens, att the hafva sigh deras och heela naboeskapedz förtryck och undergång visserligen föresatt

5.

Altt detta måste Salvius derhän drifva och lämpa, att han ju persvaderar them den fahra, de ståå uthi, och att K. M:tz företagna krijghzaction deras och de tyska ständernas, som nu på alla orther uthan respect blifva præsterade, eliberation och vällfärdh intet mindre angåår än K. M:tz eget interesse, hvarföre han och medh högsta flijt them skall poussera, att de sådant grannerligen skärskoda, fatta i tidh modh och resolution, sådant de keijsersches och legisternes förehafvande att turbera och deras christeliga religion och gambla frijheet försvara och förfechta; och effter them nu thertill igenom K. M:tz ankompst gifves näst Gudh gott hopp och een ögonskinligh lägenheet, att thee derföre then adpræhendera och sigh medh K. M:t coniungera till deras eget och deras förtryckta religions- och frijheetzförvandters försvar; och såsom de uthi detta krijgh, K. M:t sigh företagit hafvèr, participera af interesset så vijdt, att såsom det aflöper, så funderar sigh deras vällfärdh och obeståndh der opå: thet the alltså K. M:t till samma krijgz lättare uthförande medh penningar, folk, ammunition, proviant och i annor måtto adsistera, effter som ett förbundh deruthöfver emellan K. M:t och dem kan oprättas.

6.

Och skall Salvius beflijta sigh att remonstrera them, thet the et sådant förbundh väl och medh godh fog göra kunna, både för reli-

---

[1] I Reg. »hvilken».

gionens såsom och deras värdzliga libertetz och gambla privilegiers försvar, för hvilka tvänne orsaker lofligit åhr, ja och vidh denna tijden nödigt, att the sigh them, som sökja sådan deras frijheet att fördämpa, medh alfvar och godh resolution opponera.

[7.]

Här moste Salvius medh discretion elevera de keijserische sincerationer, bref och lyfften och recentibus exemplis och communi ligistarum praxi betyga, att sådant alt intet blifver dem vijdare hollet än som occasione och temporis momenta them någhot lijtet retardera, manente uno eodemque consiliorum fine, libertatis Germanicæ oppressione et religionis formatæ extirpatione.

8.

Medh detta skall nu Salvius sluta sin första proposition, att han dem alldeeles solliciterar till alliance och förbindningh medh K. M:t till deras säkerheet och defension, brukandes förb:te och allehanda skääl, som han kan tänkia härtill vara beqväma; doch att han i alt undvijker att icke röra om någhor fiendskap emot keijsaren eller rommersche rijket, uthan att han blifver alt vidh general och ambigue ordh, såsom »the keysersche», item »quoscunque libertatis Germanicæ turbatores», och catholische ligan.

9.

Finner han dem någorledes här till benägna, skall han medh all flijt ståå opå, att de strax medh honom på K. M:tz vägnar något vist sluta; och kan på det fallet dem sådana conditiones[1] foederis föreslåå, som K. M:t hafver à part medhgifvit, doch att [han] samma conditioner icke medh dem communicerar, för än han förmärker, att de fahra medh någhot alfvar.

10.

Män der så åhr, att de, förevändande sigh medh ingen hafva fiendskap eller hvadh andra uhrsechter, som frambäras kunna, sigh excusera, att icke kunna medh K. M:t någhot sådant förbundh ingåå: tå skall Salvius fuller deropå replicera och deras argument, det bästa han kan, vederläggja, sökjandes entå att draga dem alldeles och publice medh K. M:t i någhot förbundh, men der han förmerker sigh på det sättet hoos dem intet kunna uthrätta, då måste han af förbe:de orsaker anholla, att de åthminstonne uthlofva, att de K. M:t i alla måtto medh försträckningar, värfningar, tillföring och eljest vela assistera, och att de deremot alt sådant K. M:tz fiender och den gambla tyska frijheetz förfölljare och vedervertiga (hvilket Salvius som förb:t åhr, på de keijserische uthtyda måste) förvägra.

[1] I Reg. »conditioner».

11.

Thetta skall Salvius drifva, att the, hvar icke publice, doch [in] secreto och privatim, lofva præstera, och skall han samma deras lyffte, hvar han det nå kan, så vijdt spänna, att thet, om möijeligit ähr, speciem et vigorem indirecti foederis skal hafva nåå.(!)

12.

Men om the icke heller thet vela uthlofva; tå måste Salvius åthminstonne disponera dem så vijdt, att de af sigh sjelfva tillbjuda att vara neutral och favorizera beggje parterna lijka, hvilkedt Salvius dem doch intet skall föreslåå, och der så ähr, att de sjelfva tillbjudat, skal han icke heller thet fulleligen behaga låtha uthan remonstrera them deremot, att närvarande tijder det icke vela lijda, och att thet them sjelfva i längden mehra skadeligit än nyttigt ähr; men doch omsider, om de ståå der hårt opå, må han taga det ad referendum ann och anholla in genere, att the i alt sig så vela comportera, som K. M:tz tillförsicht till dem, then gambla vänskap och naborskapedt och deras egen fahra och fördeel af detta krijgedt fordra.

13.

Effter dessa generalpropositioner, hvilkedt Salvius effter sin egen discretion, effter som de ähre af importance till, skall vetta att formera och antingen publice eller per deputatos drifva, skall han träda till den andra puncht af sin commission, som ähr om penningars opbringande; hvilker däri förnämligst beståår, att han skaffar förstreckningh på interesse, anticipation på den rogh, i Hamborgh ähr förtingat, på koppar och på den ryska spannemåhl, såsom han detta af medhgifna förslagh kan afsee.

14.

Att skaffa K. M:t een anseenligh summa penningar till försträckningh af dem lybesche måste Salvius repetera de förnembsta argument, så många der till ähre tienligha, och eenkannerligen effter K. M:t krigzlasten eliest vil falla för svår, och der K. M:ts värk nu skulle sisteras, då vore medh den tyska frijheeten snart uthspeladt, och skulle them tå gå myckit verre, än [om] K. M:t intet hade varit hijt öfverkommin, så på det sådan olycko måtte förekommas, skall han holla an, att the vela K. M:t komma till undsättningh medh två eller tre tunnor guld, för hvilka K. M:t vill, så längje K. M:t dem brukar, gifva till åhrligit interesse 6 eller åth högsta . . .[1] pro cento, och må Salvius försäkra dem på någhot billigt sätt, som de sielfva kunna begära, om betalningen. Och skall på det sättet flijtigt arbeeta att bringa K. M:t af de lybesche två tunnor gull tillväga eller eljest någhor anseehnligh summa, så högh han den högst nå kan.

[1] Lakun i registraturet.

15.

Sedan skall han, strax han ankommer, notificera det Anders Svänsson och förnimma af honom, om han kan i Hamburg på de ettusende läster spannemåhl skaffa nâghor anticipation, och begära, att han tå strax alt eller så myckit, han kan opbringa deropå, till Lübeck remitterar, att han det genast till K. M:t kann skicka. Men der Anders Svänsson enn intet hafver kunnadt theropå bekomma, tå måste han yterligare tillholla honom att göra sijn flijt derom i Hamborg; och skall Salvius desslikest i Lübeck hoos privatos och oförmärkt, att det skeer på samma spannemåhlshandell, sökja att skaffa sigh penningar på vexell åth Hamburgh, att draga på Anders Svänsson, till hvilken ända han måste förskaffa sigh Anders Svänssons creditbreef och sedan dageligen theruthöfver medh honom correspondera, så att de på båda orther till samma penningars anticipation cooperera och ju så laga, att de effter handen, doch medh det första, till K. M:t blifva remitterade; och skall Salvius i dhe växlar, han drager på denna handel till Anders Svänsson, taga det längsta sicht, han kan.

16.

Till thet tridje skall Salvius see till att göra sin flijt att få penningar op på växel åth Holland till Erick Larsson eller Falkenbergh. Och der han kan således blifva penning:r mechtigh, skall han them optaga och göra vexlar till Erik Larsson och Falkenbergh, att de dem betala af den ryska spannemåhlsvinsten, effter som K. M:t dem derom hafver tillskrifvit, hvilkedt breef Salvius skal medh första vissa budh fort skicka, och nu fuller förmodar, att samma spannemåhl skall vara försåld; och moste Salvius advertera K. M:t, hvadh han deri uthrättar, och hvadh växlar han drager deropå, på det K. M:t må veta, huru vijdt K. M:t sielf på samma handel draga kan; och skal Salvius observera, thet han tager i dessa växlar thet längsta sicht, han kan, intill octobris eller ju septembris månader. Och så frampt han icke kan draga så många vexlar ifrå Lübek, som summan sigh belöper, tå skall han correspondera medh Anders Svänsson, och der han sjelf komme till Hamburg, göra ther sitt bästa att få penningar opå be:te ryska spannemåhl.

17.

Till thet fjärde skall han fråga effter, om Mårthen Wewitzer uthskickade ähr till Lübech ankommen, och om han någhot hafver uthrättadt till att sälja dhen bleckkoppar, K. M:t hafver befaladt Mårthen in julio att skaffa penningar före; och måste Salvius adsistera honom deri, eller der han vore intet ännu tijt kommen, skall Salvius see till, om han kann bekomma af Eswijk eller andra privatis på koppar, hvilkedt der han kommer till väga, tå må han optaga penningar:

på ...[1] skeppund gårkoppar ...[1] richzdlr skeppundet; på 200 skeppundh plåtekoppar ...[1] rdlr skeppundet och bleckkoppar ...[1] rdlr skeppundet åthminstonne. Och skall han först ståå oppå, att de hempta kopparen i Stockholm sjelfva, men ändtligen må han för samma kööp lofva, att kopparen skall blifva på K. M:tz omkostnadt och eventyr i Lübeck præsterat.

18.

På dessa ofvanbe:te fyra medell måste Salvius medh all flijt làtha sigh vara anlegit att skaffa penningar opp, och hvadh penningar han blifver mechtigh, them skall han strax effter handen till K. M:t på K. M:tz skep i reda penningar (hvilkedt K. M:t hälst seer) eller eliest medh vist budh till sjööss remittera.

19.

Then tredje hufvudhpuncht belangande, att skaffa K. M:t vänner och adhærenter, tå skall Salvius först och frempst beflijta sigh om att draga städerna, eenkannerligen Lubek och Hamborgh, på K. May:tz sijda, görandes dem förtröstningar på stoora frijheter och annan nytto, de deraf skola hafva att förmoda.

20.

Och på det han må vinna dem på K. M:tz sijdo, tå skal hann icke allenast på förb:te sett inducera them till directum eller indirectum foedus och assistens emot de catholiske och keyserische, uthan och så frampt saken medh konungen i Danmark eij ähr componerat, tå skall han och detta tillfället medh synnerlig dexteritet nyttja och pertrahera dem på K. May:tz sijda.

21.

Och på det han K. M:tz intention medh de lübesche till nághon godh effect kan bringa, tå skall han förfahra, hvem af rådet och i staden nághot förmåhr in consiliis och votis, och sådana persohner måste han beflijta sigh om att draga K. May:t tilhanda medh promisser och pensioner, och bruka dertill de penningar, han opbringar, gifvandes dem, han finner vara att obligera, effter hvars qualiteet till, penningar på handen och seendes sigh i alt detta vijssligen och väll före att han ingen vijdare fortroor, än han kan sekert göra, och att han altidh lijtar på sigh sjelf mäst.

22.

Till thet andra skall Salvius näst hellssningh och exposition af K. M:tz öfverkomst och förehafvande instigera hertigarne af Mechel-

[1] Lakun i registraturet

burgh, att de nu sökja tillfälle till att göra någhor diversion, på det K. M:t må få tijdh att försambla dess trouppeer. Eenkanuerligen om de viste medell att occupera Demmitz, att de det nu ville företaga och see till, om de den passen sigh bemächtiga kunna, på det fienden tillförsslen på Elfven må förhindras.

23.

Administratoren af Hall skall han desslikest, så frampt han kommer till Hamborgh, på K. M:tz vägna besökja eller eljest sända honom sitt creditiff och igenom skrifvellse exponera honom K. M:tz öfverkompst och urgera, att han nu gör sitt bästa i hvadh måtto han kann och eenkannerligen seer till, om han i stifft Magdeburgh någon diversion anretta kan, och serdeeles, hvar han någhon platz vidh Elfven viste att inkrechta, att han sigh derom beflijtade och således afskäär fienden tillförningen.

24.

Han skall och igenom Rasch sondera, hvadh hertigarne af Lüneburgh sigh vela företaga, och drifva medh flijt, att de någhor armee i deras länder ville formera till att afdraga och distinera fienden.

25.

Så frampt Salvius befinner de lubesche K. M:tz interposition i den handelen emellan konungen i Danmark och Hamborg affectuera och konungen ännu ähr i Glückstadh, skal han gifva dem tillkänna, att han på K. M:tz vägnar ähr fullmechtigat att drijfva hoos honom deras bästa, och skall han för den skuld begifva sigh till konungen åth Glückstadh och publicę göra der sin proposition, effter som copian af K. M:tz bref till Fegræum uthvijsar, men privatim och hoos konungens rådh och tiänare, som hoos honom ähre, skall han sondera, huru konungen K. M:tz interposition skall veela optaga, och på det sättet skall han insinuera sigh att komma till den handelen och drijfva saken konungen och städerna emellan, som han seer sigh bäst skicka och han veet K. M:tz intention vara lijkmätigt. Men der konungen ähr bortreest, skal han alt referera K. M:t och försekra them, att K. M:t medh det första them i thetta fallet vill adsistera.

26.

Om Salvius kommer igenom thetta eller annadt tillfälle till Hamborgh, skall han hoos them äfvensom hoos de lubesche iustificera K. M:tz öfverkompst, sökja derigenom deras adplausum, sedan handla om interpositionen och fœdere, såsom derom ähr förmält. Men hvar han icke kommer tijt, skall han alt det samma informera Anders Svänsson och igenom honom drijfvadt.

27.

År det så, att städerna finnas alldeeles vedervertiga och synas mehra till fiendskap än någhor vänskap emot K. M:t inclinera, tå skall Salvius på annadt sätt sina actioner derefter dextre veta att anställa i den handelen medh konungen i Danmark.

28.

Effter ock K. M:t någhot nödigt hade att tala medh Anders Svänsson, skal derföre Salvius see till, om han ifrå Hamburgh på några dagar mistas kunne, och tå avisera honom, att han begifver sigh per posta til K. M:t öfver.

29.

Salvius skall och göra sin flijt i Lubeck att optala marquetenter, som göra K. M:ts läger för penningar [tillförsel], eenkannerligen på ööl och brödh.

B. Boëthius.

Aktstycken rörande Salvius' underhandlingar med Brandenburg i september 1631.

I arbetet »Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—nov. 1632» har jag haft tillfälle att tämligen ingående följa Salvius' diplomatiska verksamhet under Gustaf II Adolfs tyska fälttåg. Blott hans underhandlingar med Georg Wilhelm af Brandenburg i september föllo utanför den uppgift, jag där ställt mig. Det är emellertid ej endast önskan att fullständiga bilden, som föranledt mig att sysselsätta mig med den här behandlade episoden, utan äfven och framförallt det stora intresse, dessa underhandlingar synas mig äga för kännedomen om Gustaf Adolfs tyska förbundspolitik. Är det riktigt, hvad jag i det anförda arbetet sökt häfda, att konungen efter slaget vid Breitenfeld gjorde ett energiskt försök att genomföra de i »norma futurarum actionum» framträdande tankarna, d. v. s. att ena det protestantiska Tyskland under sin ledning för krigets genomförande, men att han da ännu ej till förverkligande upptagit planer pa att förklara den under bildning varande organisationen i permanens — är, säger jag, detta riktigt, förete nämligen de förslag till förbundsfördrag, som i september förelades Brandenburg, afvikelser fran den eljest följda politiken, som synas mig ägnade att belysa utvecklingen af konungens syften.

Efter J. G. Droysens och Rankes arbeten öfver den preussiska statens genesis ha inga försök gjorts att pa grundvalen af själf-

ständiga forskningar i dess sammanhang teckna Georg Wilhelms politik under trettioåriga kriget. Däremot ha i specialundarsökningar och arbeten, som behandla närliggande ämnen, flera viktiga bidrag gifvits. Ej heller den episod, som här är föremål för uppmärksamhet, har lämnats alldeles obeaktad. Cronholm refererar ganska utförligt Salvius' viktiga relation,[1] Hallendorff har senare aftryckt en del däraf i Sverges traktater,[2] och slutligen har Kretzschmar[3] meddelat några nya uppgifter efter Berlin-källor. Trots hvad som sålunda blifvit bekant, torde tillräckligt mycket af intresse återstå för att göra ett fullständigare meddelande af källorna önskvärdt.[4]

*

Gustaf Adolf sökte som bekant ända från sin landstigning ställa sin svåger inför alternativet: vän eller fiende, medan denne lika konsekvent sträfvade att slingra sig ur det svåra »dilemmat». Det var många faktorer, som därvid bestämde kurfurstens hållning: fruktan för de katolskas vedergällning, om konungen ej visade sig sin uppgift vuxen, de bördor, kriget måste pålägga kurfurstendömet, och framförallt det motsägelsefulla förhållande, hvari Brandenburg kanske ännu mer än de flesta andra tyska protestantiska stater stod till den svenske hjälparen. Georg Wilhelms lifsintressen bundo honom vid det evangeliska system, hvars öden Gustaf Adolf genom sin djärfva politik sträfvade att identifiera med sina och sitt rikes, och så till vida måste han önska den svenske konungen framgång, när denne en gång tagit det afgörande steget. Men å andra sidan stod det fast, att Sverige, om dess hjälp skulle vara af värde, måste utveckla en makt i Tyskland, som lätt kunde bli tryckande. Mer än andra måste Brandenburg känna sig hotadt, ty det var i dess närmaste intressesfär, en svensk position lättast kunde skapas: Skulle Sverige återlämna Pommern, sedan man ej vågat acceptera Gustaf Adolfs anbud vid landstigningen? Och skulle det efter en seger öfver hufvud lämna tillräckligt utrymme åt territorialstaternas särintressen? Georg Wilhelm föreslog till en början en fredsmedling, oaktadt han måste ha insett, att upprätthållandet af hvad protestanterna kunde ernå genom ett fredsslut skulle komma att bero af motpartiets goda vilja, så snart den svenska armén aflägsnats från riket;[5] senare, då Gustaf Adolfs framgångar ökat Sveriges prestige och trycket af dess makt, ville han söka sin tillflykt i en sammanslut-

---

[1] Cronholm, Sveriges historia under Gustaf II Adolf, VI: 1, s. 331—334.

[2] V: 1, s. 510 ff.

[3] Gustav Adolfs Pläne und Ziele in Deutschland und die Herzöge zu Braunschweig und Lüneburg (Hannover und Leipzig 1904), s. 165, 179—180.

[4] Vid återgifvandet af källorna har förhållandet mellan tecknen u och v, i och j, ij och y normaliserats, hvarjämte ordfogning, interpunktion och bruket af stor bokstaf moderniserats.

[5] Jmfr om de tidigare underhandlingarna G. Droysen, Brandenburgische Audienzen bei Gustav Adolf, Zeitschrift für preussische Geschichte und Landeskunde 1878.

ning af de tyska protestanterna, som skulle sätta dem i stånd att med bevarad självständighet gent emot Sverige träda öfver på dess sida. I denna form blef sammanslutningstanken den ledande grundsatsen för Brandenburgs politik under den följande tiden. Då det första försöket att förverkliga dylika planer tack vare Sachsen strandat på Leipzigkonventet och kurfursten tvangs till särskilda underhandlingar med svenskarne, sökte han alltjämt hålla vägen öppen för en sammanslutning med sina landsmän genom att resa invändningar mot Gustaf Adolfs kraf på »directorium absolutum». Så djupt kände han emellertid den med ett definitivt partitagande mot det katolska partiet förenade risken, att han samtidigt begärde ett »evigt» försvarsförbund med Sverige,[1] därmed erkännande, att utan Sverige en kraftfull evangelisk politik var otänkbar. — Gustaf Adolf ställde honom inför sammanslutningstanken i en motsatt form, då han genom att organisera de tyska protestanterna under sin ledning ville skapa ett lydigt redskap för sin politik. Samtidigt formulerade han i den pommerska frågan anspråk, som nödvändigtvis måste stöta kurfursten tillbaka: kustområden som pant för krigskostnaderna och ratifikation af de med hertig Bogislaw slutna öfverenskommelserna. Följden blef, att intet verkligt förbund kom till stånd. Man måste nöja sig med interimsreverser (10 och 11 juni), som lämnade alla de stora frågorna åt framtiden.[2]

Den frist, Georg Wilhelm vunnit, begagnade han för att åter verka för sina planer. Då krigshändelserna drefvo Sachsen i Sveriges armar, sökte han (i september) komma till enighet med Johan Georg om villkoren för ett förbund med Sverige. Bland hans önskningar var ånyo, att Sverige äfven för framtiden skulle lofva Tysklands protestanter sin hjälp. Ej heller nu nåddes emellertid något resultat. Allt förblef vid de interimsreverser, som kort förut utväxlats, mellan Sverige och Brandenburg den 31 aug., mellan Sverige och Sachsen den 1 september.[3]

Brandenburg stod sålunda fortfarande isoleradt, då Sverige efter Breitenfeld med ökad auktoritet förelade det sina villkor. Hvad Gustaf Adolf önskade, kan afläsas ur instruktionen för Salvius, dennes proposition den 24 september och det samma dag öfverlämnade förslaget till allians.[4] Jag förbigår här de viktiga frågorna om fortsatt kontribution och om utrymmande af de brandenburgska fästningarna liksom det förnyade försöket att vinna Brandenburgs godkännande af en ockupation af pommerska kustområden för att endast dröja vid samma frågor, som i det föregående beaktats. Gustaf Adolf befallde Salvius att vid underhandlingarna i Berlin jämte det hessiska fördraget taga det mecklenburgska till mönster, medan han

---

[1] Kretschmar, Die Allianzverhandlungen Gustav Adolfs mit Kurbrandenburg im Mai und Juni 1631 (Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1904); om fördragets »eviga» giltighet sid. 346.

[2] Sverges traktater, V: 1, s. 457 ff.

[3] Aktstycken N:o 1; Sverges traktaer, V: 1, s. 507 ff., 513 ff.

[4] N:ris 2—4.

eljest vid denna tid ville nöja sig med fördrag af den hessiska typen. Utöfver hvad konungen fordrade af andra innebar detta bl. a., att fördraget skulle ha »evig» giltighet, och Salvius' utkast föreskrifver också mycket riktigt, att förbundet ständigt (»semper») skulle förnyas hvart tionde år, att ingendera parten utan den andres samtycke finge träda ifrån alliansen samt att bundsförvanterna skulle bispringa hvarandra, om de angrepes med anledning af förbundet.[1] Det är tydligt, att Brandenburg härigenom skulle fått den garanti för framtiden, som det länge sökt, men därmed är dock knappast bestämmelsens innebörd uttömd. Man torde tvärtom böra antaga, att Gustaf Adolf, hvilken för så vidt man vet förut ej lagt vikt vid att träffa en för all framtid bindande öfverenskommelse med Brandenburg, då han nu föreslår en dylik, ansett den äfven för Sverige önskvärd. Föreskrifterna om förbundets »eviga» varaktighet skulle då innebära, att konungen omedelbart efter den stora segern börjat söka en bredare grundval för sitt och sitt rikes framtida makt i Tyskland än hvad endast ockupationen af kustområden i Pommern och Mecklenburg och protektoratliknande förbund med dessa länder erbjöd. Både på grund af landets läge och furstehusens nära släktskap bör det då ha framstått som den naturligaste utvägen att söka indraga Brandenburg i den specifikt svenska intressesfär, han från början sökt bilda vid Östersjökusten; det tillmötesgående i fråga om rangfrågor,[2] kontribution och återställande af fästningar, som visades eller ställdes i utsikt, bör då uppfattas som ett försök att verkligen vinna kurfursten. — Sammanfattar man det föregående, synes det framgå, att de brandenburgska underhandlingarna i sin mån visa, huru förändringarna i Gustaf Adolfs tyska allianssystem bero på en verklig utveckling af hans planer och ej endast på taktiska beräkningar. Ty så måste det förklaras, att den afgörande nyheten, försöket att för alltid binda protestanterna i rikets inre vid Sverige, medan eljest en med dylika afsikter oförenlig politik fullföljes, framträder inom ett begränsadt område och i naturligaste anslutning till de tidigare planerna för Sveriges framtida maktställning i Tyskland.

Georg Wilhelm och hans rådgifvare kände sig inför Sveriges kraf försatta i en brydsam situation. Sedan man genom ett första replikskifte skaffat sig närmare upplysningar om Sveriges önskningar[3] diskuterades (29 sept.) frågan om det svar, som skulle ges Salvius, i det brandenburgska geheimeradet, i kurfurstens och markgrefve Sigismunds närvaro. Man ansåg naturligtvis liksom förut, att Brandenburg ej i ett särskildt förbund skulle kunna upprätthålla sin självständighet gent emot Sverige lika lätt som i en större sammanslutning: »je grösser das corpus were, je besser würde es sein»; hur ifrig man var att ernå ett sådant större förbund, synes däraf, att man redan vid de första underhandlingarna framkastat tanken att förbigå Sachsen, om det var detta,

[1] N:o 4 nedan s. 133.

[2] Kretzschmar, Gustav Adolfs Pläne, s. 179—80; instruktionen (N:o 2) § 4.

[3] N:ris 5, 6, 7.

som lade hinder i vägen för ett dylikt.[1] Men å andra sidan funnos många anledningar att ej sätta sig emot Sveriges önskningar. Till skyndsamhet manade redan den iakttagelsen, att »die ersten tractaten weren bei dem konige die besten, fielen ihme sonsten immer neue sachen ein». Framför allt var det emellertid det faktum, att man, sådan ställningen nu blifvit, ej kunde undvara Sverige, som betonades. Man behöfde ett ryggstöd mot katolikerna, eljest skulle de aldrig respektera några öfverenskommelser. Äfven af sina särskilda intressen hänvisades Brandenburg till vänskap med Sverige, dels därför att man ej kunde hoppas att återfå Pommern och de områden af brandenburgska Preussen, som Sverige hade besatt, om detta ej genom ett förbundsfördrag förpliktades till restitution, dels också emedan man genom att gå Gustaf Adolf till mötes hoppades kunna förvärfva hans mäktiga stöd i sina öfriga territoriella svårigheter, i Preussen, där Polens afsikter syntes oroande, och i Jülich, där man utom andra äfven hade Sachsen att frukta. Kunde Johan Georg ej, om man lämnade honom tid, skynda sig att sluta separatfördrag med Sverige först och därvid betinga sig dess hjälp i dylika frågor? Slutligen trodde man, att det var lättare att underhandla med Salvius än med Oxenstierna och andra svenska diplomater. Af alla dessa skäl beslöt man att inlåta sig på underhandlingar om ett särskildt förbund. Man ansåg sig emellertid behöfva tid för att noga öfverväga villkoren, för att öfverlägga med frånvarande råd och landtständer o. s. v. och fann en naturlig anledning till en dylik frist, då Salvius ej ville ge sig ro att stanna längre på grund af kretsmötet i Hamburg; man uppmanade honom alltså (30 sept.) att återvända efter detta.[2]

Under hela underhandlingen hade brandenburgarne bemödat sig om att på allt sätt ådagalägga sin vänskap för Sverige, men då resultatet endast blef ett dilatoriskt svar, måste Salvius naturligtvis fråga sig, om denna vänskaplighet var uppriktigt menad eller ej.[3] De nyss refererade öfverläggningarna i geheimerådet ha klarare än Salvius vågade gifvit svaret; äfven ett annat vittnesbörd kan anföras. Salvius hade begärt kurfurstens understöd vid sina underhandlingar med de nedersachsiska ständerna och föreslagit honom att lämna detta genom ett rekommendationsbref.[4] Saken väckte åtskilliga betänkligheter i geheimerådet: gjorde man några positiva uttalanden i en dylik skrifvelse, kunde denna kompromettera kurfursten, om den råkade i obehöriga händer; nöjde man sig med en kreditivartad rekommendation, såge det ut, »als wan I. Ch. D. alles mittheten, was der könig begere». Då man emellertid ej vågade afslå Salvius' begäran, valde man utvägen att låta Levin von dem Knesebecks broder Hempo »som privatman» resa till Hamburg. I

[1] N:o 5.
[2] Protokoll öfver öfverläggningarna i Spandau den 29 sept., Berlin Rep. 21, 127 p. vol. III; N:o 8.
[3] N:o 9.
[4] N:ris 6, 7.

öfverensstämmelse med sin instruktion gaf denne Salvius sitt fullaste understöd, då det gällde att åstadkomma militär samverkan mellan Sverige och kretsständerna, men motarbetade samtidigt alla försök att genom särskilda öfverenskommelser i förväg binda enskilda ständer.[1] Sedan Brandenburg aktivt ingripit i den tyska krisen på den protestantiska sidan, ansåg det Sveriges hjälp nödvändig, men ville ej därför offra sin själfständighet eller sina anspråk.

Så hade det ej lyckats Salvius att bana väg för ett så »christeligit ting» som ett oförbehållsamt närmande mellan den svenske konungen och hans kurfurstlige svåger. Gustaf Adolf insåg, att Georg Wilhelm trots alla vackra talesätt ej uppriktigt gjort hans politik till sin. Han lät också sin misstänksamhet ånyo vinna öfverhanden ända därhän, att han den 16 januari uppdrog åt Grubbe att meddela Baner, »hvad suspicion K. M^t hafver om Chur-Brandeborg och Chur Saxen och för den skuldh förmäla K. M^{tt} villie vara, at Banneren tager sakerne emoot honom i godh acht, särdeles at fästningerne Spandow, Brandeborg sampt Werbens schantz väll blifve bevahrede och churfurstens värfninger hämmadhe».[2] Så kunde dock ej förhållandet få utveckla sig: Gustaf Adolf behöfde Brandenburg, då det gällde att skapa en maktkoncentration, som kunde bära upp hans verk i Tyskland, framförallt ge ryggrad åt den permanenta organisation af den svensk-tyska protestantismen, som han till slut gjort till sitt mål. Däraf hans förnyade försök att binda Brandenburg vid Sverige, ja, att identifiera båda ländernas intressen genom att åt Georg Wilhelms ätt bjuda det stora arf, han ej kunde lämna åt en egen son, målsmanskapet för den segrande protestantismen.

1.[3]

[1631 september.]

17. Memorial der jenigen puncten, welche auff den fall, da zwischen dem könige zu Schweden unndt beeden Churfursten zu Sachsen undt Brandenburg eine nähere intelligenz undt zusammentretung getroffen werden sollte, zu bedencken undt in acht zu nehmen sein möchte.

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4) Wass von dem könige zu Schweden hingegen zu stipulieren undt zu bedingen

— — — — — — — — — — — — — — — — — — — —

4. dass auch uff alle kunfftige fälle, da den evangel. im reich einige bedrängnus zugefugt werden solte, denselben prompta auxilia auss der crohn Schweden versprochen werden.

---

[1] Boëthius, anf. arb., s. 236 ff.

[2] Extrakt af instruktion för Grubbe den 16 jan., p. 18, Uppsala Universitetsbibliotek, Nordinska samlingen 480.

[3] Geheimes Staatsarchiv, Berlin, Rep. 24 c. 3. 3. Enligt gammal anteckning »1631 in septemb. zu Torgau aufgesetzet». En likaledes odaterad dublett (Rep. 24 c. 3. 3[1] 2) ligger tillsammans med Brandenburgs proposition till Sachsen i Torgau den 4 sept. 1631.

2.

1631 september 18
dat. Querfurdt.

Memorial
opå thett som K. M:tt hafver nådigst befalltt secreteraren Salvio att förrätta hoos churförsten af Brandenburg. Dat. Qwerfurt.[1]

1.

I thett Salvius reeser ned till hertigarne af Mechellburg, skall han en passant ryckia till churfursten af B[r]andenburg och näst behörlige curialier[2] påminna honom, hvad här till dagz emellan K. M:tt och honom om en närmare convenction (!) och alliances hafver varitt passerat och hvaropå thett sigh härtill stöett hafver.

2.

Sedan nu sakerne äre så vijde förendrede, att icke allenest Chur-Sachssen uthan och hertigerne af Weimar och försterne af Ahnhallt äre trädde i be:te förbundh,[3] K. M:tt hafver och vunnett then sidste förnemblige fällttslachtt (hvilken H. K. M:tt nu ärner fullfölja och krigzens last längre op i landet sättja) så på thett så väll H. K. M:tt som H. Ch. D. bätter måge vetta, hvadh the skola hafva sig på alla fahll till hvar annan att försee och förlåta, skall han säija sigh vara befalet samma alliance med H. Ch. D. opreppa och i richtigheett bringa.

3.

På thett nu Salvius må veta, hvareffter han sigh i tractaten förhålla skall, är K. M:ttz vilje och befalning, att han loco instructionis bruker the (!) alliance, som med Hessen och fursterne af Mechelburg sluten ähr.

4.

Män effter ther [i] be:te alliance kunne finnas några ordh, som churfursten till eventyrs disputerer, såsom jus clientelæ, tutelæ, advocatiæ, patrocinij eller sådane fleere, så må Salvius hafva machtt them till att moderera eller aldeles uthelåta och elljest orden i alliancen sjelfve att lämpa thett lindrigaste han kan, allenast han i thett närmaste behåller realia och substantialia.

5.

Och på thett churfursten desto bättre må see H. K. M:ttz synnerlige gode affection och benägenheett emott sigh, sitt hus och heele stat, så kan Salvius berätta honom, huruledes K. M:tt inthett mehr efftertrachter än att sättja honom i en säkrare och bättre stat och så mycket möjeligitt ähr, här-

[1] Riksregistraturet, RA. Kreditiv till Georg Wilhelm af Brandenburg för Salvius utställdes likaledes i Querfurdt den 18 september (Original, Berlin Rep. 24 c. 3. 3).
[2] I Reg. står genom uppenbar felskrifning »cavalier». En senare hand har i marginalen skrifvit curialier.
[3] »förbuudh» i Reg.

efter mehr och mehr lindra honom både med inquarteringer och contributioner.

6.

Till then ände gen. Baner nu vara tijtt sänd, att han skall afföra thee engelske tropparne frå the orter, och kan Salvius här berätta honom, att K. M:tt vill aldeles uthdraga sine guarnisoner uhr Franckfurtt och Creissen[1] och churfursten them sielf i handen ställa, och begära, att H. Ch. D. vill them sielf besättja och försäkra.

7.

Till then ända tager och K. M:tt thenna marche op i landet före, att H. K. M:tt må elargera[2] sina qvarter, få better medell att underhålla armeen och alltså H. Ch. D. dess mehr förskona.

8.

Män effter thermed ännu kan något lijthett fördröijes, skall Salvius på K. M:ttz vägner begära, H. Ch. Durchl. ville sigh icke låtha svårt falla, H. K. M:tt ännu på en tijdh bortåth med de bevilliande sedvanlige contributioner att undsättia, förtröstendes honom, så snartt K. M:tt kan lijthett mehr formera sigh här oppe,[3] vill H. K. M:tt tesmoignera H. Ch. Durchl. sijn godhe affection i sielfva verckett.

9.

Kan nu Salvius quoad potissima realia komma öfvereens med Ch[u]rfursten effter then hesische eller mechelburgische formen, så må han alliancen i Gudz nampn slutha, doch under K. M:ttz behag och ratification; äre och några realiteter,[4] opå hvilket verckett sigh endeligen stötter, så må han adiustera[5] alliancen med them, så nähr han kan, och schriffteligen referera thett öfrige till K. M:tt, icke hållandes sigh länge ther uppe för the importante saker, honom äre i nedersechsieske creissen befaltt.

10.

Endoch han och ther ähr, kan han uthbringa sigh en förmaningzskrifft af churfursten till dee Nedersechsische ständerne, serdeles till städerne, att the och nu meere träda i förbund och coniunction med K. M:tt, och kan Salvius see till, att samma förmaning må rätt och bevekeligen giort blifva.

11.

Theropå skal Salvius reesa åth Mechelburg och sedan rätta sigh effter sitt förre memorial.

---

[1] Otvifvelaktigt felskrifning för Crossen. Ett förslag att utrymma den öfversachsiska kretsen i dess helhet är ju vid denna tid otänkbart; det skulle bl. a. ha inneburit, att Pommern skulle ha utlämnats åt Brandenburg! Jmfr f. ö. propositionen, N:o 3.

[2] I Reg. står »flargera», tydligtvis en felläsning af afskrifvaren.

[3] »oppå» i Reg.

[4] »realiter» i Reg.

[5] ? »adrestera» i Reg.

3.

[1631 september 24.] [1]

Salvius' första proposition.

Summa meiner heut gethanen proposition.

Nechst salutation und gluckwunschung notificiren Ihre Kon. Mt Sr Ch. Durchl., wassmassen sie nach letzt erhaltener stadtlichen victorie (dafur sie Gott zuvorderst wegen des grossen segens, und dan Sr Ch. D. wegen des instendigen zurathens zum schlagen hertzlich dancken) entschlossen sein, dieselbe weiters zu prosequiren und dadurch die last des krieges, so viel immer muglich, von diesen landen ab und ins hosticum hinein zu setzen. Zu dem ende seindt nicht allein Ihre Kon. Mt selbst mit ihr bei sich habenden armee nach Erfurt gegangen, sondern haben auch H. Johan Bauern anhero abgeordnet, die trouppen von hier auch abzufuhren und E. Ch. D. etliche vestungen, insonderheit Crossen und Frankfurt, selbst in gewarsamb zu lieffern. Wolten auch nichts liebers wunschen, als das sie Ihre Ch. D. land und leute in ubrigen zu beschweren auch gantz entgehen konten. Weil aber Gott diese grosse gnade mit oberwenten victoria verliehen und nichts hochnötigers als das jedermenniglich, so hierin interessiret, I. K. Mten mit aller macht under die arme greiffet, als versehen sich I. K. Mtt zu I. Ch. D., sie werden sich nicht schwer fallen lassen, I. Mten annoch mit der gewonlichen geldhulff allen muglichen vorschub zu leisten, biss Gott eine bestendigere linderung bescheren konte. Wan aber I. K. M. vermittelst gemelter victorien prosequirung von I. Ch. D. in etwas elonguiret werden und gleichwol allzeit ihr absehend zu ruck haben mussen, damit dan auf allen fall so wol I. Ch. D. als I. Kon. Mten desto sicherere sein mögen, wessen sie sich reciproquement zu einandern zu versehen, segen I. K. Mten ihres theils nicht ungern, da etwas schrifftliches desswegen aufgerichtet werden konte, erbieten sich sonsten unverdrossen und wilfährig in allem dem, was I. Ch. D., dero haus und stat erspriesslich und zu ehr und freundbruderlichen gefallen gereichen mag.

4.

[1631 september.] [2]

Förslag till fördrag mellan Sverige och Brandenburg.

Præmisso exordio.

1. Inprimis, quoniam nullum aliud restitutionis aut conservationis ordinarium remedium superesse tamdiu hactenus experti sumus, ideo nos Rex Sveciæ et nos Elector Brandeburgicus, pro nobis et in initio speciatim nominatis utrinque nostris, mutuum hoc fœdus in nomine sanctæ et individuæ trinitatis ad ejusdem divini nominis honorem verbique sui propaga-

---

[1] Berlin, Rep. 24 c: 3: 3., original, underteeknadt af J. A. Salvius. Om öfverlämningsdagen se Sverges traktater V: 1, s. 510.

[2] Berlin, Rep. 24 c 3: 3., egenhändigt. Jmfr om dagen för öfverlämnandet, den 24 sept., Sverges traktater anf. st.

tionem, tum nostram nostrorumque ordinum ac subditorum oppressorumque Imperii Romani statuum (qui, utrique nostrum bene affecti, huic fœderi debite nomen dederint) restitutionem ac conservationem nec non religionis statusque mutuam libertatem, vigore harum ita inimus ac sancimus, ut non modo mutua inter nos amicitia inposterum constanter et sincere colatur, nec quicquam hostilitatis aut inimicitiæ vel alter alteri inferat aut ab aliis inferri patiatur, sed et omnem aliorum vim et injuriam communibus mutuisque consiliis, armis et auxiliis inseparabiliter ab invicem propulsare, mutua commoda quærere ac studiose promovere, damna vero ac detrimenta pro posse avertere eaque alter alteri regia, electorali ac christiana fide perpetuo facere ac præstare velimus, teneamur, quæ tam propinquæ necessitudinis principes fœderatosque sibi invicem præstare decet.

2. In horum omnium specialiorem declarationem primo nos Rex Sveciæ affinem et fratrem nostrum charissimum, illustrissimum Electorem Brandenburgicum, cum ordinibus ac subditis suis ab omnibus inimicis suis ita regie protegendum suscipimus, ut non modo in integrum suum statum porro restituatur inque eodem contra vim omnem et injuriam conservetur, sed etiam, si quis Suam Dilect. hujus fœderis caussa lædere vel infestare præsumpserit, eum etiam pro hoste nostro agnoscamus et habebimus, nec cum ullo alio in vel extra imperium Romanum huic contrarium fœdus inibimus, vel ante arma ponemus aut cum inimicis nostris communibus ullove alio Suæ Dilect. occulto vel manifesto hoste plenarie transigemus, quam justis Suæ Dil. quærelis in spiritualibus ac secularibus condigne sit satisfactum, inque eam conditionem sit statuta, ne amplius a quoquam hujus conjunctionis et implorati auxilij nostri nomine lædi possit.

3. In eum finem, cum non modo necessitas sed et communis caussæ salus postulet, ut in rebus militaribus et harmonia quædam sit et certum caput, quod in communem omnium utilitatem absolute bellum dirigat eoque nomine nos Elector Brandenburgicus huius fœderis atque id comitantis belli absolutam directionem Suæ Reg. Dign. sponte obtulerimus, ideoque nos Rex Sveciæ ejusmodi belli totius directorium, prout fert ratio rei militaris, absolute gerendum in nos suscipimus, ita quidem, ut quando rem totam ipsi præsentes administrare nequeamus, aliam personam aptam habilemque et Suæ Dil. acceptam, cum necessitas postulaverit, substituamus, quæ durante bello Suæ Dil. sit præsto, res et negocia militaria ex Suæ Dil. consilio in mutuam intentionem nomine nostro regat dirigatque eoque nobis specialiter sit obligata jussaque nostra immediate agnoscat, prout pluribus eam instruamus.

4. Ut autem ad exercitum aliquis etiam sit, qui debite provideat, ne quid huic fœderi mandatisque nostris adversum committatur, tum rem pecuniariam simul juvet administrare, eidem generali vicario nostro consiliarium aliquem, cum opus fuerit, adiungemus, qui ei consilio operaque adsistat, in omnia convenientem inspectionem habeat, et quocum secretiora consilia communicabit. Quod si vicissim Suæ Dilect. placuerit, virum aliquem sincerum et honestum etiam ad nos transmittere, tam pro correspondentia, uti vocant, sustinenda, quam alijs Suæ Dil. negocijs apud nos expediendis, neque id nobis ingratum erit.

Cæterum, quia absoluta belli directio requirit, ut libera hinc inde sit militum et necessariorum deductio, mora, transitusque, idcirco, ne Suæ Reg.

Dign. ea in re impedimentum ullum creetur, quin potius ut christianum Suæ Reg. Dign. propositum eo magis facilitetur, nos Elector Brandenburgicus non modo hostis aut dependentium sive malevolorum militem aut præsidia in urbes, castra, aliave munimenta nostra non recipiemus, intromittemus aut cum iis tractabimus, sed eadem etiam Suæ Reg. Dign. pro mutui fœderis intentionisque bono sarta tecta servabimus sponteque ac sine mora aperiemus, ita ut Suæ Reg. Dign. liceat singulatim aut manipulatim vel integris cum legionibus copijsque libere illac transire, circummetari, in iis morari, præsidia ponere eademque vicissim educere aut relinquere, quotiescunque, quando et quamdiu belli necessitas postulaverit, saltemque donec communis pax secura constansque obtineatur, ita tamen, ut qui in fortalitia receptus fuerit miles, non tantum Suæ R. Dig. sed etiam nobis super hoc fœdere sacramento devinciatur et loci cujusque administratio politica cum jurisdictione et imperio nobis prout antehac fuerat, salva relinquatur.

Ut autem omnis querelarum ansa præscindatur, rigore justiciæ cavebitur, ne vel ruri vel in urbibus locatus aut transiens miles, sive aliquo ducatur, sive quiescat, subditis noceat, sed eo, de quo peculiari capitulatione conventum est, contentus sit.

Si quæ vero controversia inter præsidia et ordines electoratus vel milites et subditos oriatur, ea per mutuos Suæ Reg. Dign. et nostros æquo numero utrinque deputatos commissarios conjunctim audiatur ac decidatur.

Nec tantum terra sed etiam aquis hanc Suæ Reg. Dign. potestatem facimus, ut flumina portusque nostros, quotiescunque libuerit, subeat, illic æstate hyemeque receptum tutum ac liberas stationes habeat, nautas militesque apud subditos (absque eorum tamen onere) locet, adeoque pro rei exigentia libituque suo munimenta illic reparet vel extruat firmetque; idque quamdiu ratio belli svaserit non modo libenter fieri patiemur sed subditos etiam nostros ad operas in ejusmodi opera conferendum juvandumque continebimus. Militi etiam regio, cum laborem eo contulerit, certum pecuniæ precium dietim e cassa publica solvi curabimus.

Quæcunque vero provinciæ, urbes aliave loca ab hoste recuperaverimus, ea nos Rex Sveciæ, periculo belli cessante, cum omnibus eorum tormentis et appertinentiis nec non juribus ac regalibus Suæ Dil. restituemus. Vicissim nos Elector Brandenburgicus non modo tales officiales singulis locis præficiemus, qui hostibus aut malevolis non sunt obnoxii, sed et ijsdem serio mandabimus, ut Suæ Reg. Dign. ad hoc deputatis ministris in omnibus, quæ electoratus nostri tutelam tangunt, spontaneas ac benevolas sint manus porrecturi.

Copias etiam, quas Sua Reg. Dign. vel hactenus nobis submisit vel inposterum, re ita ferente, missura est, non solum benigne et amice habebimus, sed iisdem etiam militem nostrum jungemus atque ita cum iis correspondere jubebimus, ut unus alterum conservare communique opera communem hostem eo validius adoriri et expellere valeant. Hosti etiam nullas amplius contributiones e provinciis nostris dabimus, sed potius vires ejus, ubicunque poterimus, omni opera modoque accidemus, præsidia studiose exigemus, diribitoria et concursus ulteriores, quousque cum ratione ac fundamento pertingere poterimus, dissipabimus et delebimus, omnique alio modo cuncta ei damna ac detrimenta inferre conabimur, adeo quidem, ut si cum a milite

copiisque Suæ Reg. Dign. alicubi dissipari ac profligari atque ita receptum ad provincias limitesque nostros quærere contingeret, non modo eum non admittemus sed et pro extremo posse nostro ulterius prosequemur, ne illic omnino recolligi ac se reparare possit.

Quemadmodum vero nos Rex Sveciæ Suæ Dil. et communis caussæ bono non tantum omnes ordinarios et extraordinarios reditus regnorum et provinciarum nostrarum libenter in medium conferimus sed et subditos nostros proprios e regno Sveciæ conscribimus magnoque numero quotidie in hoc bellum evocamus totumque adeo regium statum nostrum dubio belli eventui exponere non dubitamus, ita nos Elector Brandeburgicus vicissim æquum ducimus, ut et nos multo magis subditos et facultates nostras eo convertamus. Non solum ergo eosdem subditos et vasallos nostros, quotiescunque necessitas postulaverit, ad Suæ Reg. Dign. requisitum, congruo tempore, etiam sub privatione feudi, evocabimus eorumque opera et servitiis sub Suæ Reg. Dign. directione in hoc bello utemur, sed etiam pro necessariis bellorum sumptibus electoratum nostrum (ut hactenus factum), in decem classes divisum, a singulis classibus quatuor millia imperialium thalerorum Suæ Reg. Dign. assignationibus menstruatim, ad finem belli totius, solvere jubebimus. Insuper etiam, ut immensos Suæ Reg. Dign. sumptus eo magis sublevemus, libenter, quantum nostra interest, fieri patiemur, ut Sua R. Dign. in portubus ac fluminibus Marchiæ et Pomeraniæ certum vectigal instituat capiatque, donec pax constans et secura huic bello finem fecerit, in eoque S. R. Dign. consilio operaque juvabimus, prout ea de re peculiari capitulatione transigetur.

Quando etiam Suam Reg. Dign. necessitas cogerit, militem suum in electoratum ducere aut aliquandiu illic locare, tum pedites candelis et lignis eques insuper stramine seu pabulo vulgari (rauchfutter) pro equis, utrique servitiis contenti erunt. Quod si summa quoque necessitas urserit, ut nos Rex Sueciæ locum pro faciendo delectu in electoratu quærere cogamur, tum nos Elector Brandeburgicus libenter id concedemus. Nulli tamen equiti ultra duos cum dimidio modios avenæ et sex straminum fasces cum unico plaustro fœni pro equo nec ulli hominum, cuiuscunque conditionis fuerit, ultra duos thaleros imperiales menstruatim, ad tempus lustrationis, exigere fas esto.

Vicissim nos rex Sveciæ cum Suæ Dil. subditi et vasalli, uti dictum vocati, contumaciter emanserint, Suæ Dil. auxiliares manus præbebimus et ad debitum eos obsequium continebimus, etiam pro hostibus eos, cum necessum fuerit, habendo et supradictam feudi privationem contra eos exequendo. Quo casu Suæ Dilect. dominium directum manebit, utilitas autem in usum referetur communem, manuque regia providebimus, ut hoc executum Suæ Dil. conservetur. Obtento autem fœderis scopo vel etiam prius, si interim ita convenerit, utilitas prout juris cum proprietate consolidata domino directo accedet. Nulli vero ita delinquentium vasallorum nos Rex Sveciæ absque Suæ Dil. consensu perdonabimus.

Cæterum, quem ad modum nos Rex Sveciæ pro eo affectu, quo Suam Dil. tanquam affinem et fratrem nostrum charissimum complectimur, nullos vel belli vel munitionum sumptus aliasve refusiones præter eas, de quibus in hoc fœdere inter nos mutuo conventum est, a Sua Dil. requiremus, ita nos Elector Brandenburgicus pro testando vicissim affectu nostro, non modo non impediemus, sed et consilium operamque Suæ Reg. Dign. iungemus, ut

quæ interim loca ex hostico occupaverit, ea, facienda pace, retinere valeat, donec belli sui sumptus recepit.

De mutuis insuper delinquentibus ita etiam inter nos conventum est, ne alter alterius transfugas, officiales aut gregarios milites, equites vel pedites, aliosve maleficos in servitia sua suscipiat aut impune transmittat, quin potius, ubicunque in vel extra provincias nostras reperiuntur (in quibus inquirendis mutuas operas ac diligentiam pollicemur) confestim comprehensos debitæ pœnæ subjiciat. Subditi etiam, quorum copia aliter haberi nequit, honoribus ac bonis, juribus ac privilegiis privabuntur, nec alter absque alterius consensu cuiquam talium delicta condonet.

In subditos quoque et vasallos nostros sub inimicis signis merentes prima quoque commoditate seria mandata avocatoria utrinque publicabimus, quibus eos, sub pœna confiscationis bonorum, tam allodialium quam feudalium, amissione etiam vitæ ac honoris, ad obsequium et sub signa nostra revocabimus, ita ut, quicunque eorum non paruerit, aut intra terminum statutum non comparuerit, in eum eosque, cujuscunque ordinis aut conditionis fuerint, executione seria procedemus.

Qui vero in obsequio fideliter continuaverint, conjunctione hac nostra non modo privilegium indigenatus consequenter Sveci quidem in electoratu, electorales rursus in Svecia sed et liberis imperturbatisque commerciis mutuo semperque fruentur, adeoque una gens alteram mutuo amore, honore ac promotione invicem perpetuo prosequantur. Pro majori etiam commerciorum facilitatione moneta Svecica in electoratu, electoralis vicissim in Svecia iuxta genuinum cujusque loci, ubi danda erit, valorem accipietur.

Hanc arctissimam conjunctionem nostram, toto hoc fœdere comprehensam, vigore harum ita inviolabiliter servandam et conservandam recipimus, firmamus ac confirmamus, ut ea de decennio in decennium semper renovari debeat, ne ullius temporis injuria obliteretur. Ut autem ab hoc fœdere et conjunctione neuter nostrum absque alterius scitu et consensu recedat, ita multo minus nos Elector Brandeburgicus ullo cum alio, quicunque is fuerit, durante bello tractatum ullum inibimus aut compositionem aliquam concludimus, et si Suæ Reg. Dign. occasio tractandi offeratur, nihil de nobis aut electoratu nostro, nobis invitis vel non comprehensis, statuat.

Quod si alii quoque principes statusque christiani huic fœderi accedere voluerint, id ipsis quoque liberrimum erit, ita tamen, ne per hoc alterutrius nostrum conditio durior fiat.

Quemadmodum vero hæc unio nostra tantum abest, ut contra imperatorem vel imperium, ut etiam respective pro sano imperij statu in pristina sua forma, libertate ac tranquillitate contra pacis publicæ turbatores tuendo sit instituta, ita nec per eam nos Elector Brandeburgicus subtrahimus nos ab imperatore, imperio Romano circulove Saxonico, sed potius iisdem legitime debita officia nostra, quamdiu nobis reciprocum præstiterint nec hisce pactis contravenerint, expresse reservamus, nec statum electoratus aut provinciarum nostrarum hisce mutamus, aut quidquam aliud præterea imperio vel jurisdictioni, legibus aut statutis, juribus aut privilegiis nostris universalibus vel singularibus detrahimus aut derogamus, sed eundem potius hoc fœdere sartum inviolabilemque conservamus.

Quod cum ita sit, nulla alia fœdera alijs cum regibus, electoribus, principibus ac statibus antehac inita his pactis quoad scopum nostrum quidquam derogabunt aut præjudicabunt, nec cum ullo alio statu, quicunque is fuerit, nos Elector Brandeb. aliud fœdus, quod in ullo huic adversetur, sanciemus, sed si quid ejusmodi occurrerit, id non nisi cum Suæ Reg. Dign. scitu consensuque et hoc fœdere expresse excepto fiat.

Quemadmodum vero nos Rex Sveciæ cum regnis nostris suam Dil., si huius nobiscum fœderis caussa ab ullo alio lædi contingeret, non solum ipsi, fideliter tuebimur ac defendemus sed et pro ejusmodi defensionis medijs roborandis alios fœderatos nostros ad consilia viresque nobiscum sociandum inducere satagemus, ita vicissim nos Elector Brandenburgicus idem cum electoratu et provinciis nostris Suæ Reg. Dign. reciproce præstabimus, si Sua Reg. Dign. regnumque Sveciæ lati nobis subsidij et fœderis hujus caussa a quoquam infestari contingeret.

Etsi vero quicquid nos Rex Sveciæ viribus nostris iustoque bello hosti eripuerimus, id totum jure belli nostrum esset, nec teneremur restituere quicquam, donec belli saltem nostri sumptus nobis refunderentur, solam tamen oram maritimam ad securitatem nostram retinebimus, donec plenius nobis cum imperio Romano convenerit. Eoque quemadmodum nos Elector Brandenburgicus libenter contenti sumus, ita nobis non adversum erit, si Sua quoque Reg. Dign. pro commodiori præsidiorum cæterorumque onerum sustentatione etiam vectigal maritimum sive ius portorij interim habeat.

Tandem si super aliquo capite vel hactenus dictorum vel imposterum addendorum articulorum aliave de re quacunque quæstio aut controversia inter nos ipsos regnave ac provincias aut ordines nostros oriatur, tum ea controversia non gladio aut armis sed vel a mutuis æquo numero commissarijs vel per arbitrium (sorte aut electione ab utraque parte constituendum) amicabiliter decidatur ac componatur.

Quæ de Pomerania, Polonia alijsve desiderari forte possent, circa communicationem personalem commodius addi poterunt.

Hæc absque unius alteriusve partis præjudicio pro materia tractatus suffecerint.

5.

[1631 september 27.][1]

Antwort, so dem schwedischen gesandten herrn Salvio auf sein erstes anbringen von Sr. Churf. Drchl. gegeben worden.

Efter inledande kurialier accepterade kurfursten anbudet att inrymma honom Krossen och Frankfurt a. d. O. men uttryckte samtidigt en förhoppning, att Gustaf Adolf nu, sedan faran vore öfverstånden, äfven skulle återställa hans öfriga fästningar. Om så påfordrades, skulle de ändock stå till konungens disposition.

Att bevilja ytterligare kontribution vore möjligt, då landet genom sina lidanden under kriget, genom pest och missväxt vore så ut-

[1] Berlin Rep. 24 c. 3. 3, renskrift; jmfr om dagen, då detta svar *muntligen* framfördes till Salvius, Sverges traktater, V: 1, s. 510.

armadt, att det svårligen förr än i december skulle kunna till fullo utbetala, hvad som redan beviljats.

Kurfursten anhöll vidare, att Gustaf Adolf skulle från de områden, han komme att ockupera i öfre Tyskland, sända hans land boskap och hästar.

På framställningen rörande alliansen svarades det:

So viell die alliance betrift, sehen S^e^ Churf. Drcht gerne, dass eine hauptallianee zwischen Irer May. unnd den sametlichen evangelischen ständen könne auffgerichtet werden; da Ire Kön. May. den churfursten zu Sachsen dazu mit bewegen woltten, were S^e^ Churf. Drchtt das irige dabey zu thun erbötig. Do aber Sachsen hierzu nicht verstehen wolte, ob nicht rahtsam, dass mit den andern evangelischen fursten unndt ständen eine gesambte alliance zu schliessen; begerten auch an den gesandten, ihr zu communiciren, wie sich Ire Kön. May. mit Chur-Sachsen, Hessen unnd Anhalt verglichen.

So solte auch eine privatallianee Sr Churf. Drcht gaar nicht zuentgegen sondern mit Irer May. zu schliessen sehr lieb sein.

Möchten auch von den herren gesandten gerne wissen, ob er mit Sr Churf. Drchtt darauff, wie auch auf das, was S^e^ Churf. Drchtt wegen ires hauses undt status zu erinnern haben möchte, zu tractiren und zu schliessen volmacht, so wolten alssdann derselbigen halber sich S^e^ Churf. Drcht auch weiteres gegen ihn vernehmen lassen.

6.

1631 september 28.[1]

Summa derjenigen erclerung, welche der konigl. schwedische abgesandt herr D. Johan Salvius uf die, von Sr Churf. Drcht wegen, ihm eingebrachte antwort zu Spandau am 28 septemb. A^o^ 631 gethaan.

1) Wegen wiedereinreumung der in Sr Churf. Drcht landen habender guarnisonen hatt er den bericht gethaan, dass nach erhaltener victorien vor Leipzig zu Hall mit dem churfursten zu Sachsen de persecutione derselben deliberirt und endtlich geschlossen sey, der könig solte seinen curss uff Erfurdt, Chur-Sachsen aber in Schlesien nehmen und einn jeder sich alssdann ferner nach dem feinde richten. Die chursächsische räthe zwaar weren in ganz contrari meinung gewessen, dass Chur-Sachsen hinnauf ins Reich, der könig aber in die kay. erblande, weill er eigentlich den keyser zum feinde hette, Chur-Sachsen aber von den tillischen angegriffen war, ziehen solte; man hette aber hergegen erwogen, dass anizo die altringerische trouppen, dazu die fuggerische undt merodische und was der generall Tilly wieder samlen möchte unzweifelich stossen würden, fur die stärkste und mächtigste zuhalten und also der konig dahin alss contra majus periculum zu gehen; unnd also were nun der könig nach Erfurt schon aufgezogen, in meinung, alda die winterquartier zu nehmen, darauss er einen offenen pass hette, in Bohem, in die Pfaffenstrasse oder in Francken, wie sichs am besten schicken würde,

[1] Berlin Rep. 24 c 3: 3., Brandenburgsk uppteckning, förmodligen en sammanställning af Salvius' uttalanden vid konferenserna den 27 och 28 september (Sverges traktater, V: 1, s. 511—512).

zu gehen oder auch Hessen, do noot, zu secundiren. Chur-Sachsen aber hette uf sich genommen, nach Lausinz zu gehen, da er noch in deliberation gestanden, ob er auss der Lausinz forn nach Boheim gehen unnd also das kay. volck in Schlesien hinter sich hinnaufziehen oder aber hierabgehen und sie von vorn angreiffen wolte.

Bey solcher beschaffenheit hette es nun der konig davor gehalten, dass so grosse gefahr an der Oder nicht mehr sein würde und demnach dahin geschlossen, Sr Churf. Drcht die städte Franckfurt unnd Crossen wieder einzureumen. Wegen der ubrigen garnisonen weren sie es ebenmessig auch zu thun gemeint, aber weill noch nicht allerdings mit Chur-Sachsen wegen der particularexpedition geschlossen und mann also nicht wissen könte, ob alles volck noch zur zeit sicher gnug ausszuführen, so sey es verschoben, biss der generall Panier zu Chur-Sachsen kehme und daselbsten eine gewisse resolution genommen wurde. Der hette hernach befehlich, das volck alhier abzuführen, und sey einmahll das gewisse, dass der könig suche diese lande beydes von besazungen und contributionen zu entlasten.

Von der anzahll, wie starck die ohrt wieder zu besezen, were ihm zwar nichts befohlen, er vermeinte aber, S. Churf. Drchtt würde sich nach grösse oder geringheit der gefahr, nachdeme die tieffenbachische armee in der nehe verbleiben oder abziehen würde, zurichten.

Sonsten were der general Panier izo zu Dessau, umb zu besehen und verordnung zu thun, wohin eine schanze der öhrter zu legen, und wurde nachmals das englische und alles andere dieser ohrt seinde volck zusammenführen und sich damit an einen ohrt in der nähe legen, damit er bey der handt sein und an allen orthen, wo es die gefahr erheischet, zum succurss kommen köntte.

2) Wegen continuation der contribution hatt der gesandte versicherung gethan, dass der könig allen vleiss anwenden würde, damit Sr Churf. Drchtt lande so viel möglich verschonet werden mögen. So baldt auch nur Ire May. mheer stände zur alliance würde bringen konnen und also mheer mittell erlangen, wolte sie Sr Churf. Drcht lande verschonen.

3) In puncto der alliance zeigte er an, dass der konig zu Schweden eine algemeine alliance mit allen evang. ständen alzeit zum höchsten gerathen hette, probirte sie auch noch itzo am meisten. I. May. hetten aber gesehen, wie gaar langsam es damit zugienge; unter dessen der feindt an kräften zunehme, sich sterckte und unter den ständen je mheer und mheer divisiones und simulteten machte. Daher hettens I. May. nunmehr apud singulos gesuchet, were auch schon mit vielen, alss mit Chur-Sachsen, landgraven zu Hessen, herzogen zu Weimar, fursten zu Anhaltt, erzbischoven zu Brehmen und herzogen zu Mecklenburg geallijiret unnd hoften, es wurden die noch ubrige niedersachsische stände nunmheer auch herzu tretten. Ex singulis fœderibus werde hernachmalss am fuglichsten das ganze corpus können geschlossen werden, und hoffte unter dessen I. May., es werde Se Churf. Drcht kein bedencken tragen, interim auch zu einer singulaaralliance zuverstehen.

Bey Chur-Sachsen zwaar habe er auch ein schriftlichen entworff einer alliance eingeben mussen, es sey aber noch der zeitt mit Chur-Sachsen ausser dem, was vor Wittenberg vorgangen, nichts schriftliches ufgerichtet. Mündtlich aber müste sich Chur-Sachsen ja zu aller gnüge erclert haben, sinte-

mall der könig gegen die seinige gedacht, Chur-Sachsen hette sich also gegen ihme erclert, dass er gaar woll damit zu frieden. Es hette auch Chur-Sachsen bey nehmenden abschiede zu Halle gegen den konig offentlich in præsentia alles beystandes gedacht, dass er auch den lezten pfennig mit dem könige theilen wolte, unnd were sonsten gaar lang semotis arbitris und ganz alleine beim könige gewesen.

Sonsten sey auch noch dieses vorgelauffen, dass der konig Chur-Sachsen wegen eines abermahligen conventus generalis aller evangel. stände erinnert, darauf Chur-Sachsen geantwortet, die fürsten würden nunmher woll kein bedencken tragen, hierzu zu tretten, so viell aber die städte betreffen, würde man ihnen, da sie nicht fort wolten, wohl furschreiben können, was sie thun solten.

Es würde S[e] Churf. D. zu Brandenburg ire authoritet bey Chur-Sachsen woll interponiren können, damit auch Chur-Sachsen zur schliesslichen confoederation verstehe. Von den allianceen mit Hessen, Weimar, Anhalt. etc. hette der gesandte keine copeien alhier bey sich, es weren aber die realia in effectu eben also drein, wie sie auch alhie gesucht würden.

Er hette sonst befehlich, da es Sr Churf. Drcht gefellig were, in weitere communication mit ihm zu tretten, mit derselben uber der alliance zu tractiren und zu schliessen, gestalt er denn zu solchem ende seine habende volmachtt vorzeigte. Nicht weniger aber hette er auch in befehlich, mit den niedersächsischen craisständen zu tractiren und dieselbe zur conjunction zu vermüegen. Und wolte ihm fast bedüncken, dass hierunter ein periculum in mora were, sintemall der feind noch viell garnisonen der ohrter hette alss mit namen zu Rostock, Wissmar, Pöhl, Dämiz, Stade, Buxdehoude und der öhrter, ingleichen zu Wolffenbuttell, Stolpenow etc., denen mann, insonderheit Stade, da mann nun nicht bald dazu thete, nachgehendt dieses jhars uber woll wenig möchte thun können. Es erclerte sich jeder standt à part wohll, wie dann Lubeck sich insonderheit zu zimlich vielen volck, so sie halten und etliche ohrte damit besezen wolten, erclert, dergestalt aber doch gegen den feindt nichts aussgerichtet, aber wann sie izo all ihr volck zu den Mecklenb. schicken wolten, so konte man den feind an ainenn ohrt nach dem andern angreiffen und ihn draus treiben, und konten auch die stände dergestalt zum wenigsten den generalstab unnd was dazu gehört, ingleichen die munition erspahren. Er hette bey diesem punct auch noch das insonderheit befehll, S[e] Churf. Dht zu bitten, dass sie die niedersächsische stände durch ein schreiben ersuchen wolte, sich der izigen coniunctur zugebrauchen und ingesambt mit dem könig zu coniungiren.

In discursu wurde auch noch gedacht, dass Braunschweig schon unterschidtlich eine alliance bey Schweden gesuchet, Lauenburg sich auch zu allem guetem erclert hette, item dass der canzler Oxenstirn nunmher gewiss heraus kommen und bey dem könig stetig verbleiben würde.

7.[1]

Salvius' framställning om skrifvelse till de nedersachsiska ständerna.

Ihre kon. Mten zu Schweden ersuchen auch entlich Ihre Churf. Durchl. freundbruederlichen, weil dero diener Salvius an den niedersachsischen ständen, dieselbe zur conjunction zu sollicitiren, abgeordnett, Ihre Churf. Durchl. geruhen ihn, Salvium, mit einer beweglichen ermanungsschrifft an gemelten ständen zu accompagniren, das sie diese herliche victoria erwegen. die darauss erwachsene occasion embrassiren und die allgemeine sache unterhelfen mögen, insonderheit weil der niedersächsische creiss annoch mit so viel feindtlichen guarnisonen belegett, das sie derowegen mit ihrem volck zu den schwedischen oder mechelburgischen trouppen stossen und under Ihrer Kon. Mten direction aber des general Tottens oder Lohusens ductu den creiss vollig reinigen helfen. Solches wirdt die Elbe dort unten öffnen, die commercia frey machen, den creiss ganz von der kriegslast entlich freyen, und dorffen sie kein general oder generalstab sonsten bestellen noch umb einigen artilleriestat sich bekummern, sondern da sie nur auff einer gewissen zeit eine liederliche geldhulff darreicheten, konten sie still sitzen unt Ihre Mten allein die muhe haben lassen. Mitt solchem schreiben werden Ihre Churf. Durchl. ihrer hochmögenden auctoritet nach der allgemeinen wolfart eine sehr grosse faveur erzeigen und werdens Ihre Kön. Mten umb Ihrer Ch. Durchl. hinwiederumb mit aller freundbruederlichen willen erkennen, dan Ihrer Kon. Mten sonsten wie nit weniger der algemeinen wolfart sehr schädlich und unbequemb fallen solte, da sie jetzt ihre eigene trouppen vonn oben hinunter schicken musten, weil Ihre Mtn die niedersächsische örter nicht verlassen können, als an denen ihr schwedischer staat ob vicinitatis securitatem am meisten ahngelegen.

8.

1631 september 30.[2]

Kurfurstens resolution till Salvius
dat. Spandau.

(I de kurfurstliga rådens namn.)

Efter att ha besvarat propositionspunkterna om återställandet af Frankfurt och Krossen och om ytterligare kontribution i öfverensstämmelse med den muntliga förklaringen, N:o 5, fortsätter resolutionen:

So viel aber den punct der alliance ahnreicht, mussen nebens Ihr. Konigl. Maytt es Sr Churf. Dhlt selbsten darvor halten, dass eine hauptalliance aller evangelischen chur-, fursten undt stenden dess heiligen reichss

[1] Berlin, Rep. 24 c. 3: 3. Odaterad; jmfr den muntliga framställningen af samma innehåll, föreg. akt.

[2] RA., Brandenburgico-Borussica, Förhandlingar mellan Sverige och Brandenburg, afskr. Afskr. af rekreditivet, Spandau d. 30 sept., ibidem.

mit Ihr Konigl. May^{tt} ahm sichersten, auch den bevorstehenden sachen ahm nutz- undt vorthraglichsten weren, worinnen nebens Ihr Konigl. May^{tt} auch Sr Churf. Dhltt furters gantz gerne cooperiren helffen wollen.

Nebens diesem aber seindt S. Churf. Dhlt eine particularalliance vor sich undt ihr hauss mit Ihr Konigl. May^{tt} zu schliessen gantz geneugt, in deme Sr Churf. Dhlt befinden, das uber die nahe verwandnuss, in deren sie mit Ihr Konigl. May. stehen, ihr status mit der chron Schweden dermassen nahe verbunden, dass Sr Churf. Durchl. nicht unbillich ahngelegen sein lassen, sich dahin zu bemuhen, damit zwischen beiderseitz konigl. undt churf. heusern, auch konigreichen, churfurstenthumen undt lande eine bestendige freundschafft undt gutes vertrauen vermittelss einer richtigen alliance gestiefftet undt erhaltten werden möge. Nachdem aber die in dem project der alliance, wie sie von dem herren koniglichen gesanden ubergeben, enthaltene puncta sehr wichtig, auch ahn den zahl zimlichen viell undt Seiner Churf. Dhlt rähtte fast wenig bei, gleichwohl aber alle solche puncta undt wass Sr Churf. Durchl. hinwiederumb ihres ohrtss zu erinnern undt zu begehren haben möchten, durchzugehen von nöhtten undt darzu einer reiffen deliberation undt berahtschlagung bedurffen, alss hetten S. Churf. Dhlt gern sehen mögen, dass ess des herren gesanden gelegenheit leiden mögen, sich bei Seiner Churf. Dhlt noch ettwa virzehen thage auffzuhaltten, dass (!) sie sonderlich gerne mit ihme, dem herren abgesanden, desen vornehme qualitates undt gutte dexteritet undt discretion Sr Churf. Dhlt zu genuge bekandt, in die tractaten der alliance einlassen wollen. Dieweil aber wohlgemelder konigl. abgesander zu den versambleten niedersachsischen crayss-stenden nohtwendig zu eülen gehabt undt also dieser tractaten vor itzo nicht abwartten konnen, so wollen dennoch Sr Churf. Durchl. sich zu demselben gnedigst versehen, er werde nach geendtigter commission in dem niederasachsischen crayse undt so balt ummer möglichen undt da ess sein konte inner vier wochen bei Seiner Churf. Durchl. sich wiederumb einstellen undt dieses von ihnen woll ahngefangene wercke zum endlichen beschluss befordern helffen. Indesen aber verbleiben Ihr Churf. Dhlt dess bestendigen ahnerbiehtens, dass Ihr Konigl. Mayt undt deren armeen von Seiner Churf. Dhlt undt dero landen alle freindschafft undt gutter wille, sonderlich wegen dess passes, repasses, retraicte undt wass sonsten zu Ihr Konigl. Mayt armeen mehrer sicherheit von nöhten, erwiesen werden soll, weniger nicht alss ob die gedachte alliance albereitz geschlossen undt allerdings vollerzogen were, gestalt dan auch S. Churf. Dhlt sich einer ebenmessigen freundtschafft undt assistentz zu Ihr. Konigl. Maytt vor gewiess versehen wollen.

Wegen dess erinnerungschreibens ahn die niedersachsiche crayssstande haben Ihre Churf. Durchl. ettliche sonderbahre difficulteten, so dem herren gesanden eroffnet worden, befunden undt fur nutzlicher erachten mussen, ob sie durch eine vertraute persohn, darmit Ihr Konigl. Maijt scopus demnach [ɔ: dennoch?] erreichet werden möge, dienliche underbauwung thun lassen, wollen demnach furderlichst jemanden dero ihrigen abordenen, dem sie diesen befehlich ertheilen wollen, dass er mit dem herren gesanden vertraulich correspondentz halten soll, welches ihm der herr gesande verhoffentlich nicht wirdt zuwieder sein lassen.

Härpå följa vanliga afslutningskurialier och datering.

9.

1631 september 30.[1]

Salvius till Gustaf Adolf
dat. Spandau.

Början af brefvet är tryckt i Sverges traktater V: 1, s. 510—513. Fortsättningen lyder:

Häropå lät jagh alt blifva i sitt värdhe och hadhe inthet heller önskatt, än at iagh kundhe här så länge blifva, till thes me instrumento et så christeligitt tingh slutet blefve, men effter E. K. M. och heela then evangelische staadt vore en mijna värff i den nedersachsische creissen myket angeleget, badh jagh om förlåtelse, at jagh inthet länger töfva kundhe och på thet the illvilliga i vårt hoff (thetta sadhe jagh medh flijt, ut aculeum relinquerem) icke motte tidha thetta så uth, såsom vore man här i hoffvet obenägen till någon närmare alliance och hadhe allenest pro forma giffvit migh thetta hoffliga dilatorische affskedh, badh jagh them om schrifftligit svar, thett the migh loffvadhe och brachte migh ändeligen i dagh den 30 dito, såsom här innelagt medh creditiffvet lydher. Ohm nu alt thetta är bahra alffvare eller icke, kan jagh sannerligen icke inthet döma. Såsom orden och åthäffvorne lydha, så kan jagh inthet annat see, ty jagh haffver hvar affton folgt churfurstinnen och pfaltzische wittiben effter måltidhen in i fruventimbret och hafve icke allenest then regerande churfurstinnen affection, uthan ock then pfaltzische och churfursten sielff tesmoignerat stoor emot E. K. Mt. Jagh ställer alt till E. K. Mt allernådigste dijudication och tidhen, som thet nogsampt vijsandes varder.

Om nu E. K. Mt täckes, at jagh skall reesa hijt op öffver en monadh igen, förventer jagh therpå E. K. Mt allernådigste förklaringh. Såge E. K. Mt också för gott ahn, att rickzcantzleren, när H. N. hijt kommer, in transitu thet förrättadhe, tordhe inthet vara otjenligit. Ty cantzleren är gelimpflich, thet the mäst sökja, och dreffva saken medh så myket större respect och anschnde; dogh är nödigt, att H. N. informeres therhoos 1. de refusione sumptuum, huru vidh[!] man ändlich ther kan remittera; 2 om then necessitudine, the här haffva medh Pohlen; 3 om contributionen, huru vijdha then ad finem belli skall continueras; 4 om directorio och fästningerne hoppes jagh richtigt vara. Effter alt thetta haffve the ock på nyet några gravamina: 1) at Åke Wolff Sparre och D. Winsen sökja underholdh för ther[e]s trouppen: medan nu E. K. Mt hafver vidh Wittenberg skolat loffvat them sielff vele underholla feotfolcket och inthet mehr än contributionen, the 40000 Rdr monatlichen, aff thenne (!) begära, bodhe the E. K. Mt svar härpå: 2 om titelen i E. K. Mt breeff till churfursten bodhe the, E. K. Mtt täcktes [so]m andra konungar kalla honom durchleuchtig, så kaller han E. K. Mt igen durchleuchtigsten; 2o at E. K. Mt teektes altidh ini breffven, såsom för hafver varit afftalt, låta settja churfurstens titell i hoop medh E. K. Mt titell offvan i breffvet, sådant vidh thenna tidhen causere myken benägenheet.

[1] Efter en kopia bland Salvius' skrifvelser till K. Maj:t, RA.

Sedan Salvius meddelat, att han öfvertalat öfverstelöjtnant von Heiden att under vissa förutsättningar gå i svensk tjänst, fortsätter han:

Jagh ijlar nu nijdh, tijt jagh skall, och hoppes medh uthgången bevijsa E. K. M[t] ther nedre godh tienst medh then bevuste armeen. Thessemellan befahler E. K. M[t] härmedh under Gudz beskerm till all önskeligh väll- och fortgångh och i E. K. M[t] huldhe och nådhe migh ganske underdånigst ödmiukeligen. Aff Spandau d. 30 septembris anno 1631.

I ett P. S. meddelas diverse nyheter.

B. Boëthius.

Underrättelser.

— Professor Theodor Magnus Fries afled i Uppsala den 29 mars d. å. Född den 28 okt. 1832 i Femsjö socken i Småland, 1857 docent, 1862 adjunkt och 1877—99 professor i botanik vid Uppsala universitet, gjorde han under sin långa och verksamma lefnad insatser som naturvetenskapsman och universitetslärare, hvilka här ej är platsen att utreda. Äfven den svenska lärdomshistorien berörde han emellertid genom ett rektorsprogram om *Naturalhistorien i Sverige intill medlet af 1600-talet* (1894), och genom sina studiers specialisering på Linné kom han att intaga en framskjuten plats också inom den biografiska forskningen. Hans likaledes såsom rektorsprogram publicerade *Bidrag till en lefnadsteckning öfver Carl von Linné* (8 häften, 1893—98) omarbetades till en ståtlig biografi i 2 delar under titeln *Linné. Lefnadsteckning* (1903, ny uppl. 1907). Dessutom ägnade han sina sista lefnadsårs ännu väl bevarade arbetskraft åt redigeringen af den stora, af Uppsala universitet med statsunderstöd utgifna samlingen af *Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné*, hvaraf han medhann icke mindre än sex delar af verkets första afdelning (1907—12), upptagande Linnés brefväxling med offentliga myndigheter, Vetenskapssocieteten i Uppsala, Vetenskapsakademien samt enskilda svenskar från bokstafven A t. o. m. Hallman.

— En smärtsam förlust ej blott för den svenska armén, utan också för den krigshistoriska forskningen i vårt land innebar kapten Carl Westerlunds bortgång i Malmköping den 17 april d. å. Född den 30 april 1872, hade han 1905 avancerat till kapten och såsom sådan tjänstgjort dels i generalstaben och dels enligt föreskrifterna om passage nu senast vid Södermanlands regemente. Under åren 1908 och 1909 var han lärare i härordningslära och krigshistoria vid krigshögskolan. Hans mångsidiga och starka mili-

tära och krigshistoriska intressen togo sig äfven uttryck i ett lifligt författarskap såväl i tidningar och tidskrifter som genom mera omfattande arbeten. Särskildt är hans namn fäst vid *Kungl. Dalregementets historia*, hvars redigering han öfvertog efter kapten A. Pihlström, och hvaraf han utgifvit afd. 2—5 (Stockholm 1904—1911). I Karolinska Förbundets Årsbok för 1912 har han lämnat en klar och lättläst redogörelse för *Slaget vid Gadebusch.*

— Den 25 april afled i Vänersborg efter en längre sjuklighet lektorn i historia vid därvarande läroverk fil. dr. Levin Blomgren. Född 1857 aflade B. 1891 filosofie licentiatexamen, promoverades 1895 till filosofie doktor samt utnämndes efter tjänstgöring vid flera läroverk 1902 till adjunkt och 1906 till lektor vid det läroverk han vid sin död tillhörde. Den aflidne ägnade först sitt intresse åt antik historia, och hans gradualafhandling utgjorde en framställning af *Th. Mommsens teori om det romerska principatet* (1895). Under senare år vände han sina studier åt vår 1600-tals historia, och frukten blef en förtjänstfull undersökning till Karl X Gustafs historia med den karaktäristiska titeln *Ägde Karl X Gustaf rättmätiga och giltiga skäl för sitt fredsbrott i augusti 1658?* (1907; jfr Hist. Tidskr. 1908, s. 124—126). Under de sista åren af sitt lif ägnade den aflidne mycket arbete och intresse åt det politiska och kommunala lifvet i sin ort.

— Den 4 november 1912 afled i Pinner nära London James Gairdner, en af de främsta kännarne af den engelska reformationens och de första Tudorregenternas historia. Född 1828 i Edinburgh ägnade han sig åt arkivbanan och avancerade 1859 till »Assistant keeper of Public Records». Efter att under ett decennium ha sysslat med utgifvandet af en *Calendar of patent rolls* från Henrik VII:s och Henrik VIII:s tid, hade han 1856 inträdt såsom medarbetare under Brewer vid utgifvandet af *Calendar of State Papers* från Henrik VIII:s tid. Från femte bandet framträder han såsom ensam utgifvare, och såsom 80-årig kunde han med tjugoförsta bandet föra denna utomordentligt viktiga serie fram till konungens död. Bland hans öfriga urkundspublikationer märkas de 1861 utgifna *Memorials of Henry VII*, tvenne band *Letters and Papers* till Richard III:s och Henrik VII:s historia (1861 och 1863) samt tvenne upplagor af de för 1400-talets odlingshistoria så viktiga *Paston Letters* (1872—75, 3 bd, ny uppl. 1900). Bland hans bearbetningar märkas utom en mängd artiklar i »Dictionary of National Biography» och »English Historical Review» en mycket läst lefnadsteckning öfver Henrik VII i serien »Twelve English Statesmen», *History of the Life and Reign of Richard III* (1878) samt i »The Cambridge Modern History» kapitlen öfver de båda första Tudorkonungarna. Under sina sista år ägnade han sig åt behandlingen af den engelska reformationshistorien: han skref sålunda för Hunts och Stephens' *History of the Church of England* fjärde delen, *A History of the English Church in the Sixteenth Century to the Death of*

Mary (1902) och i sitt sista arbete *Lollardy and the Reformation in England* sökte han uppvisa sambandet mellan den af Wiclef framkallade religiösa rörelsen och reformationen under Henrik VIII och Elisabet. Af detta verk hann han utgifva trenne band (1908—1911); det fjärde lär föreligga i manuskript.

— Af *Personhistorisk Tidskrift* föreligga häftena 2—4 af fjortonde årgången (1912) och häftena 1—2 af den femtonde (1913). Dubbelhäftet 2—3 för 1912 upptages helt och hållet af *Erik XIV:s dagboksanteckningar*, utgifna af C. M. Stenbock, en publikation af stort intresse, till hvilken torde blifva tillfälle att återkomma. Sista häftet för samma år innehåller bl. a. några rätt roliga självbiografiska anteckningar af kvartermästaren A. G. Lilliewald (1684—1766) samt en illustrerad uppsats af N. Sjöberg om Karl XII-porträtt i Ulrika Eleonoras uti statens historiska museum förvarade miniatyrsamling. — I dubbelhäftet 1—2 för innevarande år fängslas uppmärksamheten först och främst af Carl Otto Palmstiernas *Minnesbilder i profil*, utgifna af Adam Lewenhaupt. Tillvaron af dessa i Skenäs-arkivet bevarade anteckningar af den verksamme politikern och ämbetsmannen var förut känd, och en förteckning öfver de skildrade personerna finnes publicerad som bilaga i C. F. Palmstiernas biografi öfver sin fader (Stockholm 1880), men först nu har skildringarnas innehåll gjorts tillgängligt för offentligheten. Då Carl Otto Palmstierna genom af en olyckshändelse ådragen ohälsa utestängdes från deltagandet i de politiska dagshändelserna, sysselsatte han sig bland annat med att nedskrifva kortfattade karaktäristiker öfver personer, med hvilka han under sitt långa och innehållsrika lif trädt i närmare beröring. Icke mindre än 138 dylika »profiler» har man här tillfälle att fästa i sitt minne; af därmed jämförlig art äro dessutom de teckningar af Karl XIV Johan och Oscar I, som finnas återgifna i nyssnämnda biografi. Palmstiernas lefnad (1790—1878) sträckte sig öfver sju svenska konungars regering, och bland porträtten återfinner man till tiden så vidt skilda namn som t. ex. Adlercreutz (d. 1815) och Oscar II (tecknad som prins 1870). Man märker väl, att karaktäristikerna äro gjorda af en man, för hvars personliga del den politiska kampen hör till det genomlefda; utmärkande för dessa är framför allt en sträfvan till rättvisa i bedömandet, som endast sällan låter en motståndare framträda utan några sympatiska drag eller en meningsfrände utan svagheter eller begränsning. Tvifvelsutan komma hans minnesbilder såväl på grund af denna egenskap som tack vare den framställningskonst, med hvilken de äro utförda — »i korta, kraftiga uttryck, ibland nästan i lapidarstil», såsom utgifvaren anmärker — att ofta citeras i teckningar af 1800-talets svenska historia och dess ledande män. — I samma häfte meddelar Axel Brusewitz några i Mörnerska arkivet på Esplunda bevarade bref från Axel Gabriel Silverstolpe till A. G. Mörner från åren 1810—11 med en kort inledning, där han bl. a. betonar brefskrifvarens bety-

dande insats i 1809 års författningsverk. I brefven framlyser, såsom utgifvaren framhåller, Silfverstolpes sträfvan att »spela den själftagna rollen af en politisk och konstitutionell mentor» för kronprinsen Karl Johan, hvilken det för »1809 års clique» gällde att genom en lämplig upplysning — tolkningar af de nya grundlagarna, memorial och projekt af olika slag — rädda undan antikonstitutionella inflytelser. — Häftenas innehåll utgöres för öfrigt af ett flertal släkt- och porträtthistoriska uppsatser samt nekrologer och recensioner.

(*H. B—n.*)

— *Af Kyrkohistorisk årsskrift* föreligger nu trettonde årgången (1912), liksom alla sina föregångare utgifven af domprosten Herman Lundström. Det nya bandet inledes med en af H. Neander författad, på självsyn grundad skildring af *Den ortodoxa kyrkan i Grekland.* En dominerande synpunkt, som för öfrigt väl utgör det för historikern intressantaste, är betonandet af den grekiska kyrkans från flydda tider nedärfda och alltjämt bestående samhörighet med den nationella rörelsen i landet. Rektor G. Westling har i tvenne uppsatser — hufvudsakligen efter hvad det vill synas på grundval af material ur domkapitelsarkivet — lämnat bidrag till kännedomen om Linköpings stifts historia under Filenius', den bekante hattpolitikerns, episkopat 1761—1780. Den ena af uppsatserna i fråga skildrar *Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780,* den andra *Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780.* En likartad teckning för ett annat skede och ett annat stift föreligger i O. Bergstrandhs studie öfver *Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft (till 1858).* I en uppsats med titeln *Ärkestiftets äldsta kalendarium* har Nat. Beckman sökt ur det bekanta, af Janse för några år sedan utgifna Vallentuna-kalendariet, särskildt ur dess helgonlängd, utvinna upplysningar om den kyrkliga ordningen i 1100-talets Sverige (särskildt naturligtvis inom ärkestiftet) och om de inflytelser, som därvidlag gjort sig gällande. Sådana låta sig, enligt hvad förf. gör troligt, påvisas »från grannkyrkan i Norge, från England (dock färre än man skulle väntat), från moderkyrkan i Bremen och från systerkyrkorna utefter stora stråkvägen till Rom.» Utgifvaren redogör för *Ett förslag från 1700-talets början* (närmare bestämdt 1718) *om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor* och för det mottagande detsamma mötte från de kyrkliga myndigheternas sida. Af I. Collijns utmärkta serie *Bibliografiska Miscellanea* bringas trenne som vanligt högst intressanta nya nummer. I det första redogöres för de tryckta latinska psalterier från 1400-talet, som härröra från svenska kyrkor, och särskildt för den upplaga förf. bestämmer såsom ett *Psalterium rituale Upsalense* och som han uppvisar vara tryckt af Bartholomaeus Ghotan i Stockholm omkr. 1487. Uppsatsen belyses af fyra

facsimilia och afslutas med en tabell öfver psalmernas fördelning i det nämnda Uppsala-psalteriet. Den andra och för historikern tvifvelsutan intressantaste uppsatsen lämnar några *Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår.* Dessa i betraktande af materialets sparsamhet så särskildt välkomna bidrag utgöras af sex hittills obegagnade bref från åren 1532—1537, hvaraf två från Brask själf och ett från honom, Johannes Magnus och Magnus Haraldi samfäldt. De tre sistnämnda brefven äro aftryckta efter original, de öfriga efter kopior; samtliga härröra från Czartoryskiska biblioteket i Krakau, kopiorna ur afskriftssamlingarna Acta Tomiciana och Teki Naruszewicza, originalen ur en brefbok, som förmodligen tillhört domkapitelsarkivet i Frauenburg. Intressantast är det sista brefvet; det är som sagdt skrifvet af Brask själf och förmodligen till Johannes Magnus från klostret Tyniec nära Krakau den 22 juli 1537 och lämnar åtskilliga upplysningar om Brask under året före hans död. Den sista af de Collijnska uppsatserna lämnar *Ett bidrag till det s. k. Würzburgbibliotekets historia.* På afdelningen »Meddelanden och aktstycken» märkas först och främst fortsättning och slut på den i förra årgången af E. Linderholm påbörjade samlingen *Skrifter och bref af Sven Rosén*, vidare ett par af E. Haller meddelade *Handlingar rörande Lappmarkens ecklesiastikverk*, bland annat ett af Vetenskapsakademien 1747 uppgjordt förslag till instruktion för prästerskapet i Lappmarken angående anställande af naturvetenskapliga rön m. m. Y. Brilioth aftrycker efter P. A. Munchs afskrift i Riksarkivet ett protokoll *Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift, hållet år 1328.* Utgifvaren meddelar några *Bref till Erik Benzelius d. y. från Andreas Rydelius och O. A. Rhyzelius med anledning af biskopsutnämningen 1731.* Slutligen lämnar Sam. E. Bring några upplysningar angående de öfversättningar af pietistiska uppbyggelseskrifter, som utfördes af fångarna i Sibirien och aftrycker *»En swensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Siberien»;* brefvet härrör från löjtnanten C. M. Palm och är skrifvet från Tobolsk den 1 november 1715 till hans broder. Inom afdelningen »Litteraturöfversikter, anmälningar och granskningar» må påpekas en *Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1907—1910* med känd noggrannhet upprättad af Kr. Setterwall.

Med den nya årgången följer första häftet af en serie *Fynd och forskningar. Kritiska utflykter på den svenska kyrkohistoriens område* af domprosten Lundström. I detta häfte finna vi en skarpsinnig utredning af den omstridda frågan *Hvem har döpt Sveriges första kristnade konung?* Förf. uppvisar där till full evidens, att det af Giesebrecht först använda dokument, ett i afskrift bevaradt bref från Bruno af Querfurt till kejsar Henrik II, som utgjort det egentliga stödet för den af flere nyare forskare omfattade teorien om Sigfrids tyska härkomst, i själfva verket alls ej har att göra med missionen i Sverige utan i stället skildrar omvändelseverket hos — sygierna eller tscherkesserna i Kaukasusländerna. Äfven i

öfrigt gendrifver förf. på ett lyckligt sätt de skäl, som anförts mot den förut häfdvunna uppfattningen, att Olof Skötkonungs dop var en frukt af engelsk mission i Sverige. Den andra af häftets båda hufvuduppsatser handlar *Om äktheten af Johan III:s berömda tal till Smålands och Ölands prästerskap på Borgholms slott den 28 april 1588.* Talet i fråga har som bekant af forskare sådana som Järta och Anjou betraktats såsom äkta. Förf. åvägabringar emellertid starka bevis för att vi här ha att göra med ett på grundval af det bekanta bannebrefvet mot hertigdömets präster den 12 febr. 1588 åstadkommet falsarium. Antaglig förefaller äfven förf:s förmodan, att falsariets upphofsman är den på urkundsförfalskningens område förut man vore frestad att säga frejdade Hedemoraprosten Nils Rabenius. De båda undersökningar, hvilkas resultat här i korthet antydts, äro synnerligen värdefulla, och med intresse motse vi hvad kommande häften af »Fynd och forskningar» komma att bjuda.

— Den för 1912 utgifna årgången af *Karolinska förbundets årsbok* utgör en ståtlig volym på mer än 400 sidor, därtill försedd med ett stort antal illustrationer, kartor och facsimilia. Hufvuddelen af innehållet är ägnadt åt tiden efter Poltava — hvilket ju ej kan anses annat än lämpligt och lyckligt, då den senare perioden af Karl XII:s historia är så oändligt mycket mindre utforskad än den tidigare. Den värdefullaste af det nya bandets uppsatser är tvifvelsutan P. Sörenssons skildring af *Grefve Carl Piper och svenskarna i ryska fångenskapen,* byggd på Carl Pipers dagbok och koncepter, af E. Carlson och förf. själf utgifna i tjugoförsta bandet af Historiska handlingar. I uppsatsen lär man nu närmare känna organisationen af den svenska styrelsen i fångenskapen och den roll Piper därvid spelade. Det är säger förf. med skäl »berättelsen om huru det fasta samhällsskick, som genom århundraden af lagbunden utveckling rotfästs i Sverige, bevisade sin styrka äfven under fångenskapen, huru vördnaden för lag och rätt och känslan af den enskildes skyldighet att underordna sig lefde kvar äfven under det största betryck, och huru den svenska organisationsförmågan var nog stor att af dessa 'arma förlåtna fångar', som voro 'hundrade, ja tusende virst från hvarannan aflägse', skapa ett ordnadt samhälle, en stat i staten, som regerades efter hemlandets lagar, lydde den af konungen förordnade öfverheten, och där de ringa penningmedel, som funnos till förfogande, noggrannt och ordentligt utdelades till hvar och en efter behof och förtjänst. Den man, som framför alla andra har äran af detta organisatoriska storverk, är Karl XII:s förste minister, öfverstemarskalken och kungliga rådet grefve Carl Piper». Det är sannerligen icke en af hans minsta ärestitlar hos eftervärlden. Den vidlyftigaste uppsatsen är första afdelningen af V. Djurbergs undersökning *Om regementsfältskären Melchior Neumann och Karl XII:s blessyrer.* Förf. lämnar där icke blott en fackmannamässig redogörelse för Karls benbrott i lägret vid Krakau 1702 och hans

sår i foten under belägringen af Poltava, utan ock rikhaltiga upplysningar om fältsjukvården i allmänhet i Karls här. Till 200-årsminnet af slaget vid Gadebusch anknyta tvenne af bandets uppsatser: dels en kort och klar redogörelse för själfva slaget af C. Westerlund, dels en af J. Petrelli författad skildring af *Ett besök vid Gadebusch*, belyst af en rikhaltig serie af förf. tagna fotografier. Af Quennerstedts hand föreligger en uppsats om *Karl XII i Lund*, hvari förf. skisserar själfva den yttre miljön för konungens vistelse i Lund under åren 1716—1718: stadens utseende och förhållanden, konungens bostad, hans förbindelse med universitetet, inkvarteringen o. s. v. En episod ur de sista årens diplomatiska spel behandlar B. G. Lundberg under rubriken *Görtz i närheten af Berlin september 1717;* undersökningen rör sig om de fredsunderhandlingar, som af Görtz vid nämnda tidpunkt fördes med Preussen utan att leda till något direkt resultat. I en af statistiska tabeller åtföljd uppsats *Om ödeshemmanen i Älfsborgs län under det stora nordiska kriget* har S. Schartau gått in på en sida af den omstridda frågan om krigens återverkan på landets ekonomiska och sociala förhållanden under Karl XII:s tid. Resultatet af hans specialundersökning blir, att i Älfsborgs län ödeshemmanen vid krigets början utgjorde 3,85 % och år 1718 5,03 % af hela hemmantalet, under det den för kronan därigenom förlorade räntan stigit från 5,359 till 6,212 d. s. m. Äfven i Östergötlands och Skaraborgs län synes förhållandet mellan ödeshemmanen vid krigets början och vid dess slut ha varit bra nog lika. I intet af dessa län, säger förf., »kan man säga, att ödeshemmanen nå någon kolossal höjd. Att de ökats något under kriget, måste man ju vänta, då ett så långvarigt krig, under hvilket dessutom flera mindre goda skördeår inträffade, måste sätta djupa spår efter sig; att ödeshemmanen ej ökats mera, måste däremot anses märkligt». I förf:s uppsats meddelas angående skördeförhållandena, landshöfdingerapporternas värde för kunskapen om tillståndet i orterna o. s. v. en mängd intressanta upplysningar. Önskvärdt skulle vara, att de af förf. för ett län behandlade förhållandena systematiskt undersöktes för hela riket. Årsboken innehåller äfven aftryck af åtskilliga aktstycken. Så aftrycker E. Naumann ett hittills otryckt presidie-tal i Vetenskapsakademien af Hans Järta om *Karl XII och hans tidehvarf*. Under rubriken *Det sista giftermålsanbudet till Karl XII* meddelar Th. Westrin ett bref från grefve Chlebowski till svenske residenten i Wien C. Stiernhöök af den 4 okt. 1718, hvari föreslås ett giftermål mellan Karl XII och Johan Sobieskis sondotter, den 23-åriga prinsessan Kasimira. Förutom *En journal på vers om händelserna till sjös den 23 augusti—den 23 september 1712* publicerar Samuel E. Bring en ny karolinsk krigaredagbok *Drabanten och kaptenen vid lifgardet Olof Stiernhööks journal 1700—1703*, försedd med upplysande noter och personregister. Dagboken, som tillhör Kungl. Biblioteket, meddelar för krigshändelserna intet vidare

nytt men ger i stället många belysande drag från den inre tjänsten i dåtidens svenska armé.

— Då Västergötlands Fornminnesförening den 11 juni detta år sammanträdde i Skara till årsmöte — det trettiotredje under f. landshöfdingen C. A. Sjöcronas ordförandeskap — för att fira sin femtioåriga tillvaro, kunde den med berättigad självkänsla se tillbaka på ett verksamt lif. Den öfversikt af hvad föreningen under det gångna halfseklet uträttat, som dess sekreterare rektor F. Nordin meddelar i sista häftet af dess tidskrift, vittnar om det handlingskraftiga och offervilliga intresse för provinsens rika fornminnen och historia, som där framträdt och alltjämt oförminskadt framträder. En betydande del af detta intresse har knutits vid det *museum*, som, med utgångspunkt i läroverkets gamla, på 1700-talet bildade antikvitetssamling, småningom uppvuxit under »intendentens» nitiska vård, på hvilken post efter initiativtagaren till förbundet rektor P. G. Alander adjunkten K. J. Torin (under 40 år) samt slutligen lektor F. Ödberg, den nuvarande själen i föreningen, inlagt stora förtjänster. Genom gåfvor från mångahanda håll och framför allt genom förvärfvet från Göteborgs museum af en del af det stora arfvet efter den gamle »magistern», adjunkten Anders Nilsson, näst Artur Hazelius den störste samlaren på området, ha föreningens fornskatter ökats till den grad, att behofvet af en egen museibyggnad blifvit verkligt trängande. De energiska ansträngningarna att skapa medel för en sådan ha just i år belönats och företaget betryggats genom ett par storartade donationer, den ena på 50,000 kronor från grosshandlare P. E. Lithander, och meningen är nu att på ett af stadsfullmäktige i Skara upplåtet område kring denna byggnad skapa ett Västergötlands Skansen.

Af *Västergötlands Fornminnesförenings Tidskrift*, hvars första häfte utgafs 1869 af föreningens stiftare, den intresserade bygdeforskaren kyrkoherde C. J. Ljungström, och som sedan 20 år tillbaka redigeras af lektor Ödberg, föreligga tvenne innehållsrika dubbelhäften (n:ris 23—24, 25—26, utgörande bd III: h. 3—6, Mariestad 1912—13). Af innehållet är F. Nordins öfversikt af föreningens verksamhet redan nämnd. Intendenten A. Romdahl meddelar det af prof. Ch. Lindholm och honom uppgjorda förslaget till museibyggnad. Af själfständiga uppsatser märkas ett par värdefulla undersökningar angående Skaras medeltida kloster — fransiskanernas af lektor N. Beckman, dominikanernas af F. Ödberg — utredande deras historia, så långt källorna nå, och deras läge, i den mån bevarade spår och äldre uppgifter göra det möjligt, bägge försedda med afbildningar af byggnadslämningar etc. Af samma art äro folkhögskolerektorn S. Welins skildring af Openstens och Ödbergs af Gräfsnäs slott, bådadera nu blott ruiner. I den sistnämnda uppsatsen gör läsaren bl. a. den uppfriskande bekantskapen med Sten Eriksson Leijonhufvuds änka och den »orolige» grefve Axels moder, Ebba Lilliehöök. Den munvige författaren till

de bekanta smädeskrifterna mot Karl IX har tydligen haft godt påbrå, åtminstone om man får döma af »gref Ebbas» bref till en fogde af år 1587, där tillmälena »märr», »gräfso» och »padda» förefalla som rena smeknamn i jämförelse med den fromma afskedshälsningen: »Gud gifve du snart får galgen till lön». Vid Gräfsnäs är också knutet det minne, som S. Welin i en annan uppsats tecknar, Gustaf Vasas andra maka Margareta Leijonhufvuds. I hennes ekonomiförvaltning har förf. ur samtida källor, förmedlade genom N. Sjöbergs uppsats om Gustaf I:s fatbur på Gripsholm (i Fataburen 1907), kunnat lämna en god inblick, men då det gällt att äfven ge en personlig karaktäristik, har han ej kunnat motstå frestelsen att med citat från Fryxell och andra nyare författare fylla ut de tomrum, som de verkliga källornas magra uppgifter lämna. — Kapten O. Mannerfelt fortsätter sin redogörelse för grafstenar i Skaras kyrkor, Ödberg utgifningen och förtecknandet af äldre handlingar angående Västergötland, K. E. Sahlström den af andra författare påbörjade samlingen af anteckningar rörande äldre bygdelif. Såsom en särskild afdelning i h. 23—24 är af docenten S. Lampa aftryckt ett i riksarkivet förvaradt *Inventarium för kyrkorna i Skara stift 1583*, en ur både lokal- och kulturhistorisk synpunkt synnerligen värdefull förteckning öfver de särskilda västgötakyrkornas silfver, klockor, parament o. s. v., stundom med anmärkningar om kyrkobyggnadernas tillstånd. Såsom bilagor till samma häfte följa redogörelser för undersökningen af Västergötlands folkmål 1910 och 1911.

(*H. B—n.*)

— I ett af de senaste häftena af den förträffliga »Zeitschrift für osteuropeische Geschichte» (bd. 3, s. 163 ff.) förekommer en uppsats af Helge Almquist om *Die Carenwahl des Jahres 1613*. Den föreliggande afhandlingen stöder sig på det källmaterial dess författare för några år sedan publicerade i tidskriften »Le Monde Oriental» (jfr denna tidskr., årg. 1908, s. 57) och går i det väsentliga tillbaka på den studie öfver samma problem, som han 1908 offentliggjorde i den Harald Hjärne tillägnade festskriften (jfr Hist. Tidskr. 1908, Öfvers. o. granskn., s. 93). Med sin undersökning vill förf. i främsta rummet klargöra den svenska tronkandidaturens verkliga betydelse och Požarskijs ställning till densamma och därigenom ställa hela valkrisen i ny belysning. Efter att på grundval af de i hans gradualafhandling nedlagda forskningarna ha gifvit en sammanträngd redogörelse för 1611 års underhandlingar och Novgorods val af en svensk prins till tsar påvisar förf., att Požarskij och andra ledande personligheter inom det andra adelsuppbådet verkligen haft allvarlig afsikt (sålunda ej, såsom den officiella traditionen vill, för tids vinnande drifvit skenförhandlingar i saken) att söka landets räddning i anslutning till det Novgorodska tsarvalet. Kosackpartiet åter vände sig mot uppsättandet af en främling på tsartronen och fann sin kandidat i den unge Michael Romanov. Vid

själfva valhandlingen i början af 1613 synes emellertid bojarpartiet den 7 febr. ha genomdrifvit valförsamlingens uttalande mot en inhemsk tsar, med andra ord till förmån för en svensk prins. Under den följande tiden lyckades emellertid kosackpartiet genom våldsamma påtryckningar vinna öfverhand och den 21 febr. 1613 framtvinga ett beslut, som kunde tydas därhän, att dess kandidat Michael Romanov blifvit enhälligt vald till tsar. Den sålunda valde och hans moder Marfa röjde i början föga villighet att böja sig för valet, men gåfvo slutligen efter (14 mars 1613). Kröningen ägde rum den 11 juli s. å. Efterverkningar af striderna före valet vill förf. finna i den tämligen njugga behandling, som från den nye tsarens sida kom Požarskij till del. För dem, som känna författarens undersökning från 1908, erbjuder ju den tyska tidskriftsuppsatsen intet öfverraskande. Man måste emellertid med stor tillfredsställelse hälsa, att ett så värdefullt svenskt bidrag till Rysslands historia blifvit för den internationella vetenskapen tillgängligt i en af de ledande tidskrifterna på området.

— Af den historiska krestomati, som för ett par år sedan under titeln *Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden* började utgifvas af E. Hildebrand och C. Grimberg, föreligger nu ett andra häfte, omfattande tidsskedet 1719—1809 (Stockholm, Norstedt 1912; sid. 321—504; pr. 2,25 kr.). Vid det första häftets utgifvande hade vi tillfälle angifva arbetets allmänna karaktär och plan (se denna tidskrift, årg. 1911, s. 130—132), och i sådant afseende ansluter sig det nya häftet till sin föregångare. Vi kunna äfven nu vitsorda den sakkunskap och den smak, hvarmed utgifvarne löst sin uppgift. De båda epoker, den föreliggande afdelningen omfattar, ha fått det tillgängliga utrymmet tämligen jämnt utskiftadt sig emellan med någon öfvervikt för frihetstiden. I spetsen för samlingen finna vi de viktigaste delarna af frihetstidens grundlagar äfvensom aktstycken, som belysa deras tillämpning och tolkning, såsom Browallii bekanta memorial af 1751, 1756 års riksakt och skrifvelse om namnstämpeln, prästeståndets föreställning till Lovisa Ulrika under samma riksdag samt en serie utdrag ur bondeståndets protokoll, karaktäristiska för tidens ännu något ohyfiade parlamentariska former. En samling aktstycken rör sig om den ekonomiska politiken, en annan om ständernas intresse för vetenskap och vitterhet. Vi finna äfven urkunder till belysning af yttrande- och tryckfriheten, afslutade med hufvudpunkterna i 1766 års tryckfrihetsförordning. Till belysning af 1769 års försök att förbättra frihetstidens statsform meddelas i urval och sammandrag kammarrådet Carl Stierngranats anförande, och man saknar icke heller vederbörande paragrafer i 1769 års rysk-preussiska och rysk-danska fördrag angående det svenska statsskickets upprätthållande. En af de mörkaste sidorna i tidens offentliga lif belyses genom Pechlins bekanta korruptionsplan från 1770. Åt frihetstidens ståndsstrider ägnas en särskild afdelning. Öfvergå vi så till Gustaf III:s regering, finna vi där först och främst

utdrag ur adelns diskussion om riksråden den 25 april 1772, vidare en del aktstycken om 1772 års revolution och dess förhistoria såsom Sinklaires berättelse om »Svenska Botten», utdrag ur sekreta utskottets sista protokoll den 19 augusti 1772 samt — likaledes i utdrag — några samtida berättelser om själfva statshvälfningen, hvartill sluta sig Gustaf III:s kungaförsäkran den 21 augusti 1772 samt själfva de viktigaste paragraferna i 1772 års regeringsform. Därpå komma aktstycken, som belysa olika sidor af tidens samhällslif såsom hoflifvet, pastoratshandeln och brännvinsfrågan. Åt ryska kriget är en särskild afdelning ägnad; där finner man t. ex. Oxenstiernas på sin tid i denna tidskrift (1906) publicerade bref till N. Gyldenstolpe den 14 aug. 1788, Likala-noten och Anjalaförbundsskriften äfvensom Katarina II:s svar på den förra. Rörande 1789 års riksdag lämnas utdrag ur Wallqvists bekanta berättelse. Aktstyckena från Gustaf III:s tid afslutas med Gustaf Löwenhjelms berättelse om hans mord. För Gustaf IV Adolfs tid är samlingen mera knapphändig. Vi finna där endast några aktstycken, som belysa hans förhållande till Napoleon, vidare Buxhövdens bref om den numera så bekanta fru Reuterskjölds roll vid Sveaborgs kapitulation samt slutligen en samling handlingar angående 1809 års revolution, nämligen utdrag ur Adlersparres proklamation den 7 mars 1809, ett synnerligen karaktäristiskt aktstycke, Cederströms skildring af ställningen i Stockholm den 7 och 8 mars s. å. samt slutligen Adlercreutz' berättelse om revolutionen. Häftet i dess helhet afslutas med de viktigaste paragraferna ur den nya regeringsformen. Urvalet är, som synes, rikhaltigt, och man torde kunna vara ense om att hvad som medtagits väl försvarar sin plats. En annan fråga är, om icke ett och annat saknas, som man skulle velat ha medtaget. Dit hör t. ex. något prof på Höpkens stilistiska mästerskap i politiska aktstycken liksom något af Gustaf III:s berömda tal. Anmärkningsvärdt knappt är, vill det synas, urvalet för Gustaf IV Adolfs tid och 1809 års kris. Ej minst med hänsyn till det lifliga intresse och arbete, som på de senaste åren knutit sig just till själfva krisårens historia — ekonomiskt, politiskt, författningshistoriskt — hade, förefaller det, ett mångsidigare urval varit önskvärdt. Som samlingen nu föreligger, har man emellertid all anledning att vara utgifvarne tacksam för deras vackra arbete, som både vid skolundervisning och självstudium bör kunna blifva till ovärderligt gagn för vidgandet och fördjupandet af den historiska bildningen i vårt land.

— För medeltidens historia utgöra de bevarade annalerna och kalendarierna ofta synnerligen viktiga källor. Deras historiska värde måste emellertid helt naturligt vara synnerligen skiftande och olika beroende på tid och ort för affattandet, vederbörande författares insikter o. s. v. En noggrann undersökning af alla dessa omständigheter måste föregå hvarje användning af dylika källor för historiskt vetenskapliga syftemål. Hvad Nordens historia vidkommer, har en dylik undersökning påbörjats af N. Beckman, som behandlat frågan

i trenne uppsatser: *Annalstudier* (Studier i Nordisk Filologi, utg. genom Hugo Pipping, 3), *Quellen und Quellenwert der isländischen Annalen* (Xenia Lideniana, s. 16 ff.), *Ärkestiftets äldsta kalendarium* (Kyrkohistorisk Årsskrift, 1912, s. 83 ff.). Mycket af intresse och betydelse för materialets kritiska sofring har härvid af förf. framdragits. Tydligt är dock, att detta spörsmål kräfver ingående undersökningar af materialet i hela dess omfattning, om några mera slutgiltiga och bestående resultat skola kunna vinnas för forskningen. Det är att hoppas, att författaren allt fortfarande skall ägna sitt intresse åt detta från den historiska källkritikens synpunkt så viktiga område.

(*S. T—g.*)

— I en förra året utgifven krestomati med titel *Ur vår äldsta bok. Valda historiska texter med anmärkningar utgivna* (Stockholm, Norstedt 1912; 100 sid.; pr. 1,25 kr.) behandlar N. Beckman den bekanta handskriften af Äldre Västgötalagen, codex B 59 å Kungl. Biblioteket i Stockholm. Syftet med sin framställning anger förf. själf hafva varit att gifva en historiskt intresserad allmänhet tillfälle »att bilda sig en föreställning om innehållet i vår äldsta lag och vår äldsta krönika». Innehållet framgår bäst genom en öfversikt öfver de olika kapitelrubrikerna: Västergötlands lagmanslängd, Konungalängd, Biskopslängd, Västgötalagens inlednings- och slutord, Kyrkliga skatter, Ogärningar, Ärekränkning, Valbestämmelser, Arfsbestämmelser, Bevisning inför rätta, Gränstraktat mellan Sverige och Danmark. Förf. har valt den i och för sig synnerligen lämpliga metoden att först meddela vederbörande källställe i dess originallydelse jämte ordagrann svensk öfversättning och därefter i anslutning till texten foga kritiska anmärkningar och upplysningar. Arbetet är äfven försedt med ett flertal vackra och upplysande illustrationer.

En ingående kritisk granskning af detta med populärt syfte uppträdande arbete är här ej på sin plats. Endast en anmärkning må i förbigående göras.

Beträffande den äldsta kristna missionen i Västergötland och Olof Skötkonungs dop i Husaby källa af biskop Sigfrid accepterar förf. den kända sammanställningen med biskop Bruno af Querfurt; det bevarade brefvet från denne, hvari talas om 'senior suigiorum' och 'suigi', anser förf. sålunda berättiga till antagande af att Olof Skötkonungs dop ägt rum år 1008, och de i Brunos bref nämnda sju församlingarna (plebes) identifieras med bekanta västgötska orter. Hela denna teori beror emellertid på ett misstag. I och för sig är det högst otroligt, att Sveriges konung af den högtstående tyske andlige skulle ha betecknats såsom 'senior suigiorum' och brefvets hela innehåll motsäger bestämdt en dylik uppfattning. Att biskop Brunos bref med namnet 'suigi', 'suigii' åsyftar ett helt annat och ej ens nordiskt folk, har också nyligen till full evidens bevisats af Lundström (Fynd och Forskningar, 1, s. 3 ff.)

Författarens arbete kan göra anspråk på särskildt intresse från allmänhetens sida, då det meddelar upplysningar från en tidsperiod och en kultur, som blifvit synnerligen försummade i den populära historiska litteraturen. Genom att utvidga det allmänna historiska vetandet på vår äldre kulturhistorias område har 'Ur vår äldsta bok' en särskild uppgift att fylla.

(*S. T—g.*)

— Den förhoppning om fortsättning, som frånvaron af den akademiska ettan på titelbladet i en doktorsdisputation ju alltid är egnad att väcka, uppfyllde docenten Gustaf Jacobson för sin del omedelbart, i det han, samma år som hans afhandling om »Sverige och Frankrike 1648—1652» (anmäld i denna tidskrift 1911, öfvers. och granskn., sid. 65 ff.) ventilerades, genom en i Uppsala Universitets Årsskrift för 1912 publicerad uppsats *Sverige och Frankrike 1652—1654* (Uppsala, Akad. Bokh. 1911; IV + 101 sid.; pr. 3 kr.) förde fram sin undersökning till tiden för Kristinas tronafsägelse. Synpunkten på ämnet är densamma som i första delen: den svensk-franska alliansens fortgående upplösning, dock utan brytning, på grund af den upphörande gemensamheten i intressen. I öfverensstämmelse med Martin Weibulls uppfattning (i hans uppsats om »Mémoires de Chanut» i Historisk Tidskrift 1888) anser Jacobson den traditionella uppfattningen af Pimentels och Bourdelots roller innebära fantastiska och romantiska öfverdrifter; Kristinas politik gentemot Frankrike afgjordes hvarken af den ene gunstlingens egenskap af spansk representant eller den andres af vän till släkten Condé. Då Chanut på våren 1653 återkom till Sverige, ditskickad af Mazarin för att vinna klarhet öfver förhållandena, kände han sig också lugnad i bägge afseendena. Bland de reella faktorer, som påverkade de båda makternas inbördes ställning, intresserar särskildt en af förf. — här som eljest äfven med stöd af franskt arkivmaterial — utredd finansiell förhandling från 1653: en af Frankrike bestridd svensk fordran på resterande subsidier kombinerades med ett projekt om försäljning af svenska örlogsfartyg och om afstående af beloppet mot en af Frankrike åt Kristina tillförsäkrad lifstidsränta; någon skada för svenska staten var det tydligen ej, att hela denna transaktion blef resultatslös. Utom dylika direkta uttryck för relationerna mellan Sverige och Frankrike utreder förf. också de olika trådarna i dessas sammanväfnad med hela den under ifrågavarande år tämligen invecklade grupperingen inom det europeiska statssystemet. Bestämmande för denna voro framför allt de båda samtidigt pågående krigen mellan Frankrike och Spanien samt England och Holland, af hvilka makter å ena sidan Frankrike och Holland, å den andra England och Spanien syntes ha beröringspunkter. Medan Sveriges antagonist Danmark stod i nära förbindelse med Holland, pågingo mellan Sverige och England täta förhandlingar (Lagerfelt i London 1653, Whitelocke i Sverige från slutet af s. å.), som slutligen resulterade i det visserligen ej synnerligen långt gående alliansfördraget

af 28 april 1654. Freden mellan England och Holland var då just sluten och gaf möjligheter för nya kombinationer. I den tyska politiken spåras emellertid tydligast den aftagande intressegemenskapen och samverkan mellan de båda gamla förbundsbröderna; på den 1653 öppnade riksdagen i Regensburg uraktlät Sverige att stödja de franska anspråken, bl. a. i fråga om Elsass, i förhoppning att vinna kejsaren för sina intressen särskildt mot staden Bremen, en politik som afsevärdt försvagade Frankrikes ställning utan att för Sverige medföra det afsedda resultatet. Förf. slutar med att påpeka det äfven ur hans ämnes synpunkt betydelsefulla nya personliga moment i den svenska politiken, som Karl Gustafs tronbestigning innebar.

(*H. B—n.*)

— Utgifningen af den af professor Quennerstedt redigerade serien af *Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter* har under den senaste tiden fortskridit med erkännansvärd snabbhet. Under 1912 utkommo tvenne band och i år har ytterligare ett, det åttonde, sett dagen. Denna nya del (Lund 1913; XL, 337 sid., pr. 8 kr.) har ett ganska omväxlande innehåll. Tre af de meddelade aktstyckena, generalmajoren friherre C. G. Mörners, öfversten grefve N. Gyllenstiernas och generalen friherre A. Marderfelts redogörelser, äro hämtade från det Mörnerska arkivet på Esplunda. Den förstnämnda utgör en underdånig rapport angående inmarschen i Samogitien och Littauen 25 febr.—9 juli 1702, den andra en journal öfver krigshändelserna under tiden 1 juli 1702—16 juni 1709, den tredje en rapport om fälttåget i Polen från 14 aug. 1706 t. o. m. slaget vid Kalisz. Volymens innehåll i öfrigt utgöres af löjtnanten H. M. von Seulenbergs berättelse om sin ryska fångenskap 1708—1714, en ny samling bref från Josias Cederhielm till brodern Germund från åren 1700—1701 samt 1706, vidare en underdånig berättelse af fältprästen Lars Tursenius om hans på konungens befallning företagna resa till Asow jan.—maj 1713 samt slutligen en inkvarteringslista i staden Lund upprättad d. 16 nov. 1717. Utgifvaren har som vanligt försett samlingen med ett vidlyftigt orienterande företal.

— Ett bidrag till neologiens föga kända historia har fil. mag. Gabriel Nikander gifvit i en akademisk afhandling *Jakob Tengström såsom akademisk lärare och biskop intill 1808* (Helsingfors 1913, 192 sid.) Tengström, som är känd för sin tillmötesgående hållning 1808 mot den ryska makten, blef 1783 teologie adjunkt, 1790 teologie professor och 1803 biskop i Åbo; han utöfvade på dessa platser ett betydande inflytande på det kyrkliga tänkesättet i Finland. Förf., som bl. a. genomforskat hans i handskrift bevarade föreläsningar och predikningar, räknar honom såsom neolog, men mera moderat och bekännelsetrogen än t. ex. J. A. Lindblom och N. P. Ödmann, med hvilka han stod i förbindelse. Bland tyska neologer anslöt han sig till Ernesti och Semler. Ur Åbo dom-

kapitels arkiv har förf. funnit intressanta yttranden af Tengström i fråga om den revision af psalmboken och kyrkohandboken, som på regeringens initiativ 1792 företogs. Han lyckades delvis draga domkapitlet med sig. Förf. dröjer vidare vid Tengströms artiklar i Lindbloms »Journal för präster», som han lyckats identifiera, och vid hans kritik, i den af Porthan och honom i Åbo utgifna »Allmän Litteraturtidning», af J. Möllers »Läsning i blandade ämnen». Slutet af afhandlingen, som går t. o. m. prästmötet i Åbo 1807, utgöres af en redogörelse för de af Tengström inrättade seminarierna, det ena för prästmäns, det andra för skolmäns utbildning, samt af en karaktäristik af hans organiserande verksamhet som biskop och eforus.

(*M. G. S.*)

— Några afsevärda bidrag till en mera ingående kunskap om förloppet af vår politiska historia under de senaste decennierna äro sällan att utläsa ur de memoarer från denna tid, som numera allt emellanåt se dagen. Om några af de ledande inom vårt lands politiska lif verkligen gifvit sig tid att nedskrifva sina lefnadsminnen, så ha, tycks det, — frånsedt Louis de Geer — de eller deras efterlefvande ännu icke ansett tiden vara inne för deras offentliggörande. Generallöjtnant L. W. Stjernstedts nyligen utgifna bok *Några minnesblad ur mitt lif* (Stockholm, Norstedt 1912; 346 sid.; pr. häftad kr. 6,75) utgör icke något undantag från det sagda. Med den egentliga politiken har ju förf. icke haft beröring, men så nära som han under en lång följd af år personligen stod Oscar II, skulle man kanske kunnat hoppas att vinna några djupare inblickar i dennes politiska uppfattning och handlingssätt än hvad som framgår ur de visserligen stundom rätt karaktäristiska smådrag och yttranden, som anföras till belysning af konungens person. Förf:s lefnadsminnen för öfrigt ha ju en mera enskild karaktär, och intresset af de anekdoter, som han berättar, torde för läsaren i många fall bero på, i hvad mån denne personligen känner till de uppträdande. Hvad beträffar förf:s verksamhet på hans egentliga arbetsfält, det militära, lär man i boken känna ej blott en älskvärd och human chef, utan ock en militär, lifligt intresserad för den utveckling till ökad planmässighet och effektivitet, som på detta område under de berörda årtiondena trots många yttre och inre hinder trängt sig fram. I teckningen af detta utvecklingsarbete, ställdt mot den i viss mån humoristiska bakgrunden af »den gamla goda tiden», samt i karaktäristiken af en del därvid ledande män torde boken ur mera allmän synpunkt ha sitt största värde. Bland illustrationerna roa särskildt åtskilliga ungdomsporträtt af sedermera bemärkta personer.

(*H. B—n.*)

— I serien af »Lefnadsteckningar öfver Kungl. Svenska Vetenskaps Akademiens efter år 1854 aflidna ledamöter» föreligger i ett nyligen utgifvet häfte (bd 4: h. 5) en biografi, som för denna tidskrifts läsare torde erbjuda stort intresse, nämligen riksbibliotekarien

E. W. **Dahlgrens** i all sin knapphet mästerliga teckning af *Elof Tegnér*. Lefnadstecknaren har — i öfrigt hänvisande till den bekanta skiss af Schücks hand, som inleder den aflidnes »Valda skrifter» — afsiktligt inskränkt sig till att teckna Tegnérs omfattande verksamhet och stora betydelse såsom biblioteksman, en uppgift, för hvilken han såsom Tegnérs mångårige medarbetare och vän torde äga större förutsättningar än någon annan. Men ur denna teckning af en mans gärning har framvuxit en lika värdefull som fängslande skildring af Stockholms biblioteksförhållanden öfverhufvud på 1870- och i början af 1880-talet eller närmare bestämdt tiden omkring Kungl. Bibliotekets öfverflyttning till sina nuvarande lokaler. Den i och för sig så intressanta skildringen får ökadt värde därigenom, att förf. varit i tillfälle att för densamma begagna Elof Tegnérs efterlämnade själfbiografiska anteckningar. De därur meddelade utdragen skola helt visst vara i hög grad kärkomna för alla beundrare af hans så sällsynt finskurna penna. Dr. Dahlgrens skildring afslutas med en förteckning öfver Tegnérs tryckta skrifter. — Det föreliggande häftet inrymmer för öfrigt en äfvenledes från dr. Dahlgrens hand härrörande biografi öfver den lärde och originelle bibliotekarien *August Ahlstrand*, hans företrädare såsom Vetenskapsakademiens bibliotekarie, en teckning, som utmärker sig lika mycket för sin uppskattning af mannens oomtvistliga värde såsom arbetare inom sitt fack som för sin förstående blick för hans lika oemotsägliga egenheter.

— Det verksamma Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie har under förra året till sina många föregående värdefulla aktpublikationer lagt en ny, i det att det påbörjat utgifningen af *Missiver fra Kongerne Christiern I:s og Hans's Tid* under redaktion af dr. **William Christensen**. Band I skall omfatta kungafamiljens, band II andra personers bref. Första bandets första häfte (Köpenhamn, Gad 1912, 160 sid.; pr. 2 kr.) sträcker sig öfver åren 1450—1502. Det är framför allt de i danska riksarkivets afdelning »Privatarkiver» bevarade brefsamlingarna härrörande från vissa enskilda adelssläkter (Gyldenstjerne, Bille, Krummedige m. fl.), som lämnat materialet. Till stor del berör detta gifvetvis de ifrågavarande stormännens enskilda förhållanden och deras relationer till konungen, men därjämte spela ju ofta de politiska tilldragelserna in, däribland de ständiga förvecklingarna med Sverige. Till största delen äro brefven förut i en eller annan form tryckta i olika arbeten, men det är naturligtvis för forskaren af stort värde att på detta sätt få dem tillgängliga på *ett* håll, i synnerhet då editionen utmärkes af den förening af noggrannhet och lätthanterlighet, för hvilken både det utgifvande samfundets och redaktörens namn utgöra en borgen.

(*H. B—n.*)

— I den bekanta serie af »Manuels de bibliographie historique», där Langlois-Steins berömda verk om de franska arkiven ingår, och

som äfven omfattar Moliniers och Hausers kända redogörelser för källorna till Frankrikes historia under medeltiden och 1500-talet, har nyligen ett nytt arbete utkommit rörande revolutionsepoken, *Manuel pratique pour l'étude de la revolution française* (Paris 1912; XX + 294 sid.) af Pierre Caron, tjänsteman vid nationalarkivet i Paris. Arbetet afser att vara ett hjälpmedel för dem, som vilja företaga forskningar inom revolutionsepoken, och fyller på ett utmärkt sätt denna sin uppgift i afseende på såväl litteraturhänvisningar som redogörelser för otryckta källor. Aulard har skrifvit ett älskvärdt företal till verket, däri han förklarar, att visserligen äro så godt som alla de notiser arbetet bringar honom ej obekanta, men han har måst ägna en god del af sitt lif till att skaffa sig den kunskap, som nu hvarje student genast kan tillägna sig. — Arbetet har som sagdt både en bibliografisk och en arkivalisk del, det är ungefär jämt fördeladt mellan dessa, hvartill följer som bilaga en jämförande tabell mellan revolutionens kalender och den gregorianska.

Efter några allmänna inledande anvisningar följer ett intressant kapitel, »organisation du travail», ägnadt åt en redogörelse för de olika officiella och privata institutioners arbeten, som helt eller delvis ha till uppgift att utgifva akter rörande revolutionen, och för de tidskrifter, som uteslutande eller delvis syssla med revolutionsepoken. Här finnas bl. a. förtecknade de väldiga serier, som sedan några år utgifvas af »la commission de l'histoire économique de la revolution», hvars arbete hittills förnämligast varit inriktadt på att utgifva de berömda och så mångtydda »cahiers» och andra akter, som kunna gifva en föreställning om de olika provinsernas ekonomiska lif vid revolutionens början. Vid sidan af dessa serier af handlingar rörande de olika departementen har kommissionen utgifvit en rad sådana af mera allmän karaktär, bl. a. protokoll och handlingar från de af nationalförsamlingarnas utskott, som handlade ekonomiska angelägenheter. Det stora arbetet ledes af kommissionen i Paris, som vid sin sida har kommissioner i departementen; den förra utger en särskild årlig bulletin om sina arbeten, och dylika förefinnas också från några af de privata kommissionerna. Angående arbetet har förut lämnats ett meddelande i denna tidskrift, årg. 1910, s. 216—219. De då omnämnda serierna ha fortsatts. Af de allmänna publikationerna har t. ex. tillkommit *Procès verbaux et rapports du comité de mendicité de la constituante* af C. Bloch och A. Tuetey (Paris 1911).

Aulards väldiga publikation af välfärdsutskottets akter pågår alltjämt. Debidour har påbörjat utgifvandet af direktoriets protokoll och andra handlingar. Bland förteckningen öfver samlingsverk i öfrigt fäster man sig särskildt vid den intressanta redogörelsen fö den vidlyftiga memoarlitteraturen. I den speciellt bibliografiska delen af sitt arbete lämnar Caron ingående uppgifter rörande allmänna bibliografier till tidens historia eller för speciella provinser. Af särskildt värde är författarens värdesättande af de samtida editio-

nerna af nationalförsamlingarnas protokoll och annat samtida officiellt tryck. Archives parlementaires' utgifningsprinciper åter föranleda rätt skarpa omdömen. Referaten af förhandlingarna i nationalförsamlingarna förklaras kunna endast med stor försiktighet användas. Först i de senaste delarna af detta stora verk har man brutit med äldre tiders egendomliga sätt att af originalkällor och tidningsreferat uppgöra en mosaik. Det stora företaget kommer dock på grund af de många originalbilagorna till protokollen ständigt att bibehålla sitt stora värde.

Af nästan ännu större intresse än de bibliografiska kapitlen är Carons intressanta vägledning i nationalarkivet, Bibliothèque nationale och öfriga franska arkiv. Det franska arkivväsendet är genom Clasons bekanta framställning väl kändt i sina hufvuddrag. Caron ger en utmärkt orientering inom hela det franska arkivväsendet ägnadt att utfylla Clasons uppgifter. För nationalarkivets samlingar lämnar Caron serie efter serie en redogörelse, som är synnerligen af behofvet påkallad, då arkivet som bekant ej är ordnadt efter proveniens utan efter stora godtyckliga serier. Ett ingående studium är nödvändigt för att få en föreställning om hvad t. ex. serien »Administration générale de la France» innehåller, den rymmer bl. a. en hel rad finansiella myndigheters arkiv, polisens akter o. s. v. Ett vidlyftigt inventarium redogör för de olika nationalförsamlingarnas utskotts arkiv. Denna redogörelse är af så mycket större intresse, som hittills representationernas hela inre organisation, utskottens kompetens, arbetsformer m. m. blott i jämförelsevis ringa grad blifvit föremål för behandling. Äfven för öfriga arkivs organisation och innehåll lämnas intressanta upplysningar, särskildt är detta fallet rörande departementalarkiven, som lika litet som centralarkiven synas ha ordnats efter proveniens utan efter andra principer; de kommunala arkiven åter behandlas blott helt flyktigt. Arkiv utom Frankrike behandlas ytterst öfversiktligt; en del speciella uppsatser af bl. a. Stein om arkiven i Haag och Schweiz finnas dock anförda. Den franska historieforskningen har ännu ej skridit till det metodiska genomforskande och förtecknande af handlingar till det egna landets historia, som t. ex. England, Holland och Förenta Staterna i så stor skala utfört.

(*E. N.*)

— Af den i en föregående årgång (1909, s. 66) omnämnda, af F. M. Kircheisen utgifna *Bibliographie des Napoleonischen Zeitalters* har andra bandets första hälft utkommit (Berlin, E. S. Mittler & Sohn 1912; 208 sid.; pr. 8 mark). Den nya volymen innehåller hela fjärde afdelningen: Napoleon och hans familj samt början af femte afdelningen: memoarer, brefsamlingar, lefnadsteckningar (allmänt samt bokstäfverna A—G).

— Bibliotekarien Georg Schauman har i en gemensam volym sammanfört ett betydande antal *Kulturhistoriska och andra uppsatser* (Stockholm, Wahlström & Widstrand, tr. i Helsingfors

1912; 305 sid.; pr. 3 kr.), med ett par undantag förut tryckta, en af dem i denna tidskrift, men de flesta i finska tidskrifter och tidningar. De sträcka sig öfver ett ganska vidsträckt område, motsvarande förf:s intressen såsom finlandshistoriker, biblioteksman, nationalekonom och social reformvän; till tiden hänföra de sig företrädesvis till frihetstiden och 1808—09 års krig. Till ett tidigare skede hör en för denna tidskrifts läsare känd uppsats om författarskapet till »Les Anecdotes de Suède» (Historisk Tidskrift 1902), där förf. först riktar uppmärksamheten på Olivekrans såsom den misstänkte, en uppfattning hvilken som bekant sedermera bestyrkts af O. Palme i hans bidrag till festskriften till Harald Hjärne 1908. Från 1700-talet framdragas åtskilliga smådrag anknutna till Polhem, Carl Carleson (hans projekt till en »köpmansakademi», publiceradt i hans »Hushålds-Råd» 1735), Pehr Kalm, Gjörwell (Gustaf III:s misslyckade plan från 1771—72 att genom en af denne utgifven tidskrift på franska, Mercure de Svede, ge den europeiska allmänheten en lämplig upplysning om svenska förhållanden) samt Anders Schönberg och Jacob Tengström — åt hvilkas inbördes relationer, enkannerligen den förres omsorger om den senares befordringar, egnas ej mindre än 30 sidor —, hvarjämte förf. gör några reflexioner i anledning af Schybergsons stora Porthan-biografi. Några bref från Snellman till Lénström från 1842 afsluta denna afdelning. Den grupp af uppsatser, som berör Finlands skilsmässa från Sverige och förening med Ryssland, inledes med en skarpt formulerad gensaga mot Cecilia Bååth-Holmbergs bok om »Förräderiets spel i kampen om Finland», hvilken på andra sidan Östersjön tycks väckt mycken ond blod. Efter en jämförelse mellan Danielsons och Nordensvans bekanta arbeten om finska kriget samt några ord till Adlercreutz' minne publiceras ett antal bref från tvenne medlemmar af förf:s släkt, löjtnant Gustaf Schauman, som deltog i fältarméns strider, samt fänrik Carl Schauman, som efter Sveaborgs fall tillbragte öfver ett år i rysk fångenskap. Frånsedt de båda brödernas personliga öden intressera i dessa bref särskildt de där förekommande uttrycken af den misströstan på förhand, som bidrog att förlama kraften inom armén. »Nog ser det nu ut som Finland vore i hans (ryssens) hand», skrifver Carl redan den 27 febr. 1808, och den 3 mars utbrister Gustaf: »vår undergång är säker». Finlands ställning under tsarens spira beröres slutligen dels i ett rätt intressant bref från G. M. Armfelt till J. A. Sandels 1810, dels i förf:s vidräkningar med Ordin i fråga om Alexander I och Finlands konstitution samt med Konstantin Fischers (kanslichef under Mensjikoff och ministerstatssekreterareadjoint 1835—1855) 1908 utgifna memoarer. — Bokens sista afdelning omfattar några essayer af mera allmän art: om Ruskins ekonomiskt-sociala tankar, professor G. Steffens uppfattning af demokratien samt frågan om söndag eller sabbat med ledning af en finskspråkig afhandling af lektor L. Pohjala.

(*H. B—n.*)

— Det i samband med segrarna i det ostasiatiska kriget stark uppflammande intresset för Japan och japanerna torde knappast motsvaras af en lika ingående och utbredd kunskap om det utvecklingsförlopp, som ligger bakom dessa lysande och betydelsefulla bedrifter. Någon för den historiskt intresserade allmänheten afsedd handbok i ämnet har ej heller funnits att tillgå — det ligger ju inte så nära att tänka sig, att man har en dylik till hands, om ock i koncentrerad form, i en artikel i Nordisk Familjebok. Ett försök att fylla detta tomrum i vår historiska litteratur har gjorts genom öfversättningen af den japanske seminarieprofessorn Hisho Saitos på tyska utgifna bok om *Japans historia* (Stockholm, Norstedt & Söner 1912, VIII + 192 sid.; pr. kr. 3,25). Arbetet innehåller en stor rikedom af fakta, tydligen behandlade med vetenskaplig kritik, dess ton är aktningsvärdt lidelsefri, framställningen flärdlös, för att inte säga konstlös. Med sistnämnda egenskap sammanhänger emellertid en annan, som i ej ringa mån motverkar bokens populära syfte — någon nöjesläsning utgör den icke. Det är onekligen också icke någon lätt uppgift att hålla läsarens intresse vid lif under skildringen af den japanska medeltidens förvirrade och till synes ständigt upprepade enahanda af maktlystna stormansätters inbördeskrig kring en tron, där i regel endast s. a. s. *begreppet* kejsare residerade. Därtill skulle för öfrigt knappast räcka ens en verkligt framstående berättarkonst, det fordras därjämte en historisk blick af samma art som Hjärnes, då han i den förut antydda Nordisk Familjeboks-artikelns yppersta partier utan att förtaga intrycket af händelsernas virrvarr lyckas skänka full påtaglighet åt deras innebörd och utveckling. Äfven om något dylikt icke rättvisligen kan sägas om »Japans historia», kan arbetet emellertid för den som vill öka sin kunskap i ämnet göra nytta som utfyllnad till Hjärnes framställning, där ju (frånsedt vissa partier) detaljerna, såsom sig bör i en uppsats af dess art, endast kunnat få sig tillmätt ett begränsadt utrymme.

(*H. B—n.*)

De stora trolldomsprocessernas upplösning i Sverige.

Ett kapitel ur de stora trolldomsprocessernas historia under 1670-talet.

AF

EM. LINDERHOLM.

I.

Vår historiska och kyrkohistoriska forskning har hittills föga befattat sig med de sidor af våra fäders lif, som höra till trolldomens eller magiens vidsträckta område. Och dock kan ingen, som ägnat någon uppmärksamhet åt de gamlas verkliga lif i helg och söcken, stanna i ovisshet om den betydande roll, magien spelat i deras tillvaro. Det förhåller sig så, vare sig man tänker på den demonistiska magien, hvars utpräglade djäfvulstro sätter djupa märken uti hela det religiösa och sedliga lifvet, eller på den s. k. naturliga magien och dess anlitande af naturens och tingens ockulta, förment öfvernaturliga krafter, än i löfjeri och signeri, än i divination, och detta allt än i godt, än i ondt syfte, till *remedia* eller *maleficia*, till bot och förgöring. Från vaggan till grafven följes människan af den naturliga magiens öfning och föreskrifter, hvilka i äldre tiders lif ha ungefär samma betydelse som modern hygien och arbetsteknik för oss. Så godt som hela arbets- och hvardagslifvet regleras af dess bud och förbud. Det kan därför icke vara tu tal därom, att icke detta oskrifna system af magiska föreställningar och bruk betydde en den starkaste konkurrens med kristendomens etiska och religiösa kraf och det i en styrka och omfattning, som man nu helt enkelt förgätit.

Nu ansågs väl mycket, om icke det mesta af den naturliga magien eller trolldomen, såväl den lärda som olärda eller folkliga, i öfverensstämmelse med senmedeltidens och reformationstidens både katolska och protestantiska teologi i allmänhet såsom djäfvulskonst och alltså möjlig, åtminstone vid svårare uppgifter, blott genom en förbindelse med satan. Men mycket stod uppenbarligen på gränsen till en låt vara primitiv teknik, byggd på vanlig erfarenhet och insikt, och där förgöring icke tillkom, bedömdes den gamla öfningen tämligen mildt och måste så bedömas, emedan både lekt och klerk i någon mån skattade åt ett eller annat af det fäderneärfda, som oskyldigt ansedda, men dock magiska bruket. Det står ock fast, att den naturliga magiens öfning i flertalet fall icke innebar en så djupgående förstörelse af det religiöst sedliga lifvet som hängifvelsen åt den demonistiska magien eller häxväsendet i egentlig mening. Väl är det i allmänhet jämförelsevis få fall, där man möter människor, hvilka i tro på sakens möjlighet och verklighet försöka och mena sig verkligen komma i en speciell förbindelse med djäfvulen, men äfven där det icke kommer därhän, utan stannar vid en intim kännedom om de ohyggliga detaljerna i denna häxväsendets föreställningsvärld, åstadkommes ett fruktansvärdt nedsmutsande af fantasi- och känslolifvet, hvilket, särskildt för kvinnovärlden, får de mest ödesdigra följder.

Det karaktäristiska för flertalet af de stora svenska trolldoms- eller — som man med en senare tids af tyskan influerade språkbruk kunde säga — häxprocesserna, är nu det, att det i dem företrädesvis är fråga om den demonistiska magiens förbrytelser, sådana de tänkas enligt urgammal, men af senmedeltida djäfvulstro slutformulerad tradition. Äfven för 1600-talets svenska häxbegrepp är det alltså typiskt, att trollkvinnan eller trollpackan — om trollkarlar är det blott sällan fråga — anses stå i särskild förbindelse med djäfvulen. Äfven män ingingo ofta en sådan, men i de flesta fall är det då fråga om s. k. satanspaktum, där mannen säljer sin själ för pengar, lycka i kärlek och framgång i lifvet. Denna förbindelse är mera affärsmässig. Häxans är, ohyggligt nog, af mera intim natur och har en sexuell prägel. Möjlig är denna förryckta idé på grund af de urgamla, redan i förkristen tid befintliga föreställningarna om

möjligheten af sexuell förbindelse och afkomma med hvarjehanda demoniska väsen, hos oss t. ex. med trollen, skogsrået och sjöjungfrun. Såsom jag å annat ställe visat, ha vi från 1600-talet exempel på dödsstraff för dylika förbindelser.

Häxan eller den genuina trollpackan har med kropp och själ gifvit sig åt satan, afsvurit sin kristna tro, vanligen af honom omdöpts och fått ett nytt namn och inskrifvits i hans svarta bok eller församlingsregister, hvarvid han också merendels biter in ett märke på hennes kropp, det s. k. *stigma diaboli*. Den sexuella förbindelsen, relaterad savä af småflickor som af utlefvade 80 års kvinnor, blir icke utan sina frukter, som ofta få en långt vedervärdigare form och gestalt än medeltidens »Teufelskinder» eller bortbytingar. För att besöka satan far häxan med hans hjälp genom luften i mörkret och natten på en med trollsmörja smord stang eller kvastkäpp, pa folk eller fä, än i mänsklig, än i fågels gestalt, till den mörksens ort, som, icke alltid men oftast, i de gamla svenska landskapen bär namnet Blåkulla.[1] Detta är en mytisk ort, som kan ligga hvar som helst, men ofta förlägges till en mera bekant ort, såsom ett högt berg eller en stor vacker äng. I norra Sverige alltifrån Värmland och Uppland förlägges det ofta vid större möten norrut, sannolikt i omedveten erinran om det urgamla nordiska köldhelvetets läge längst i norr. Färden gar da ofta öfver en stor ödekyrka, som stundom angifves såsom Trondhjems. Med ett eufemistiskt uttryck kallas detta att fara »till gästabud». I Blakulla går det ock festligt och statligt till, men också i högsta matto förvändt och skamlöst. Där läras ock de förskräckligaste förbannelser och vidrigaste travesteringar af kyrkans böner, »Fader vår» icke undantaget. Till Blåkulla medför trollpackan med eller mot deras vilja äfven andra, äldre och yngre, i de stora processernas dagar mest små barn, för att sätta dem i satans tjänst. Tecknet därpå är vanligen, att de bortförda falla i en slags dvala för en stund. När de komma till sig igen, berätta de om färden till Blakulla och dess lefverne. De anse sig ock ha varit

[1] Ursprungligen torde väl föreställningarna om dessa satanssammankomster höra samman med nagon förkristen sexuell kult, hos oss Frökulten. Det är i hvarje fall ett märkligt faktum, att domaren i de värmländska rannsakningarna 1720 pa fråga, hvad Blakullas härskare hette, af en flicka får det beskedet, att han kallades *Frö*.

där kroppsligen. Hafva närvarande eller anhöriga intet märkt, beror detta därpå, att trollpackan i deras ställe lagt en halmkärfve, en träkubb eller något dylikt, som genom synförvändning ter sig såsom den bortförda. Sedan för hon bort sitt offer genom skorstenen eller nyckelhålet än i den ena, än i den andra gestalten.

Till allt detta kommer, att den genuina trollpackan också öfvar signeri och löfjeri. Hon har i sin makt det onda ordet, hatet eller »undsäjelsen», som sällan förfelar sitt syfte, och söker på allt sätt skada sina medmänniskor till lif, ära och gods. För att komma åt det senare har hon merendels i sin tjänst det redan från medeltidens svenska kyrkomålningar kända, med djäfvulskonst gjorda eller erhållna magiska väsen eller trolldomsdjur, som kallas bära eller trollhare m. m.

I den gamla svenska lagstiftningen och i flertalet af 1500- och 1600-talets kända trolldomsprocesser är det ock i regel fråga just om dylika *maleficia*. Blott skada å annans egendom eller förgöring af annans lif medförde i regel laga ansvar, rannsakning och straff. Det sistnämnda blef vid bevislig förgöring döden å bålet. Men i de stora trolldoms- eller häxprocesserna under 1600-talet är det, om vi hålla oss till de nordsvenska, blott sällan fråga om dylika *maleficia* utan, såsom redan antydts, så godt som uteslutande om Blåkullafärderna och hvad därmed sammanhörde af synd och förförelse. Delaktighet i dessa är, utan *maleficia*, nog för att medföra dödsdom och afrättning.

De stora svenska trolldomsprocesserna infalla under åren 1666—1676 och hafva en oerhördt större omfattning, än man hittills föreställt sig. Vanligen är det tal blott om processerna i Dalarna och Ångermanland samt Stockholm. Men om de ångermanländska processerna vet man dock så godt som intet. Dalarnas äro genom Kröningssvärds gamla publikationer af de flesta akterna de enda, som jämte hufvudstadens äro någorlunda kända. Och dock äro de något så när kända stora trolldomsprocesserna blott en ringa del af de dåtida trolldomsrannsakningarna. Dessa börja i själfva verket redan 1666 på Åland. Dock stå hvarken dessa eller Bohusläns omfattande rättegångar med ett 30-tal dödsoffer 1669 och de följande åren i direkt sammanhang med de nordsvenska, liksom de icke heller i allo dela deras karaktär. De nord-

svenska stora trolldomsprocesserna stå alla i ett nära inre sammanhang med hvarandra. De äro samtliga ett utslag af en enda stor psykisk epidemi, som griper befolkningen och från sin ursprungliga härd sprides från ort till ort, från landskap till landskap öfver hela det nordliga Sverige. Blott sällan är det här fråga om försökta trolldomsförbrytelser. De stora trolldomsprocesserna betyda ingen ökning af den gamla trolldomsöfningen i något hänseende, utan det är här fråga om en suggestion af massorna, vållad och närd dels af deras egen vidskeplighet, dels af den fruktan och den förstärkning af tron på sakens möjlighet och verklighet, som blefvo en följd af de andliga och världsliga myndigheternas stränga åtgärder i traditionell anda.

Epidemien började i Härjedalen och Dalarna 1668 och rasade där under de närmaste åren, framträdde från 1671 i Hälsingland, något senare i Gefle och Gestrikland, där den härjade 1672—1675. Längre norrut märka vi den 1673 och följande år i Medelpad, Jämtland och Ångermanland, där den nådde sin kulmen 1674—1675 med icke mindre än 71 afrättade blott inom Torsåkers pastorat. Samtidigt och något senare berördes Västerbotten och Lappland. Från Västerbotten kastade den sig öfver till Österbotten, där dock blott några få aflifvades. Från Dalarna och Gestrikland gick epidemien söderut till Västmanland, där den dock, redan mot sitt slut, energiskt undertrycktes genom andliga och världsliga myndigheters kloka åtgärder, och vidare till Uppland, där vi i landskapets nordliga delar ända ned till Uppsala, som äfven hemsökes, under åren 1674—1676 få en rad af rannsakningar på 10—15 olika platser. Samtidigt spreds smittan direkt från Gefle till Stockholm, där ändtligen hösten 1676 en gräns sättes för eländet.

Såvidt jag hittills kunnat beräkna, hade då icke mindre än 275—300 personer — med blott få undantag kvinnor — blifvit afrättade för denna trolldomssynd. Ett ännu större antal hade i underrätterna dömts till döden. De anklagade och misstänkta torde böra räknas i tusental. De bortförda voro än flera. Det gafs i Norrland församlingar, där snart sagdt intet hus förskonats. Till de dödsdömda och afrättade kommo ett betydligt större antal, som belades med lägre straff eller kyrkoplikt. Hvad förlust,

ohälsa och olycka i öfrigt följde, later sig icke beräknas, men väl anas vid studiet af akterna. Helt visst måste det hela betraktas såsom en synnerligt svår hemsökelse öfver det nordliga Sverige.

I fråga om rättsförfarandet under de stora processernas dagar är åtskilligt att anföra, som torde äga ett icke obetydligt intresse för den svenska rättshistorien, vare sig man tänker på domstolarnas sammansättning eller pa bevisningen.

Hvad det första angår, så handlades dessa massmål icke blott af de ordinarie domstolarna fran härads- och lagmansrätt upp till hofrätterna och i vissa fall Kungl. Maj:t, utan ock af e. o. domstolar, stora kommissioner å ort och ställe af lekmän, mestadels jurister, och präster. Dessa kommissioner eller kommissorialrätter ägde i flera, om icke i de flesta fall, karaktär af öfverdomstolar, som utan vädjan till hofrätt eller Kungl. Maj:t ägde att ådöma äfven lifsstraff och genast exekvera detta. För sin verksamhet erhöllo de särskilda instruktioner för sitt förfarande, icke alltid i full öfverensstämmelse med den svenska lagens bokstaf och anda, helst sådan den senare med en för sin tid sällsynt humanitet framträdde i de gamla svenska domarereglerna. I viss man kan man jämföra dessa stora kommissioner med senmedeltidens och reformationstidens liknande domstolar å utländsk botten. Hos oss arbetade kommissorialrätter i Bohuslän, Dalarna, Hälsingland, Ångermanland, Gestrikland och Gefle samt slutligen i Stockholm och Uppsala. I universitetsstaden blef rätten en veritabel professorskommission.

Vi öfvergå så till de stora trolldomsprocessernas andra karakteristikum i rättshistoriskt hänseende, nämligen bevisningen. Denna äger onekligen sitt särskilda intresse. Det var här, som samtidens mera kritiskt anlagda andar skulle se sin främsta uppgift och därunder framlägga tankar, som torde få anses innebära betydande framsteg äfven med hänsyn till bevisningen i allmänhet.

Under de stora processernas första tid hade man i allmänhet utan större skrupler vid rannsakande och dömande följt gammal oskrifven tradition från medeltidens slut. Så isynnerhet i Bohuslän, där den dansk-norska rättstraditionen medförde en riklig och fruktansvärd användning af gudsdom och tortyr, utan tanke pa det betänkliga i det traditionella

förfarandet. Icke ens Göta hofrätt visade här någon tvekan. Dock ryggade den tillbaka för att låta bränna de dömda lefvande. Man må väl anse det som en lycka, att Kungl. Maj:t på dess hemställan den 17 febr. 1670 resolverade, att de dödsdömda icke skulle brännas lefvande, utan först halshuggas och sedan å bâle brännas,[1] ty detta blef, såvidt jag kunnat finna, sedermera under de stora processernas hundratal af afrättningar regel. Blott i Stockholm brändes 1676 *en* kvinna lefvande.

På gammalt svenskt rättsområde tillgreps icke, utom genom enskildt öfvergrepp i enstaka fall, någon egentlig tortyr eller gudsdomar. Borgmästare och råd i Gefle, som uttryckligen medgåfvo, att Sveriges lag och processordning icke kände något sådant och klagade däröfver, att deras dåvarande präster ogillade dylika »prober», anhöllo därför 1674 hos Kungl. Maj:t att få använda de på åtskilliga orter vanlige medel, såsom att »hafva dem i vatten, på våg och låta dem väga, item syna deras kroppar, om icke på dem något särdeles märke och kännetecken, af den onde gifvet, måtte finnas, och hvad mera kan vara».[2] Af K. M:s skrifvelse till Uppsala domkapitel den 31 mars 1674[3] framgår, att K. M. med hänsyn därtill, att svensk rätt icke kände dylika probationer, droge i betänkande att bifalla den gjorda ansökan, innan Uppsalakapitlet afgifvit sitt »consilium och råd». Detta blef afböjande[4] och därför kan också K. M:s slutliga svar med säkerhet antagas hafva blifvit nekande.

Men äfven om sålunda i det gamla Sverige såväl tortyr som vidskepliga bevisningsmedel undvekos, kom rättsförfarandet under de stora trolldomsprocesserna att till följd af de oskrifna medeltidstraditionernas inverkan i fråga om bevisningen förete de betänkligaste afvikelser från den svenska rättsskipningens vanliga normer. Sålunda upptogos bekännelser, d. v. s. vittnesmål, dels af barn ända ned till 4 år och därunder, dels af *complices*, d. v. s. i trolldomen, nu mestadels i Blåkullafärderna delaktiga, och dels af illa kända personer, af »skälmar och bofvar», såsom en kommissionsledamot ytt-

[1] Göta hofrätts arkiv. Kungliga bref och resolutioner i *civila* mål m. m. 1660—1670.
[2] Uppsala domkapitels arkiv. E. I: 4, N:o 36.
[3] Därsammastädes. N:o 35.
[4] Uppsala domkapitels prot. den 15 april 1674.

rat.[1] Barnens och de medskyldigas bekännelser medförde så ofta dödsdom öfver personer, som nekade in i det sista.

Mycket i detta förfarande stod alltså i den mest flagranta strid med svensk lag och rättstradition. Redan detta måste hos rättens mera upplysta vårdare framkalla betänkligheter. Plågans omfång, massafrättningarna och all den jämmer, som i de hemsökta landskapen höjdes, tvang till medkänsla och eftertanke, sedan man återvunnit den besinning, man i häpenheten öfver massföreteelser af detta slag förlorat. Trolldomsprocesserna hade ju under 1600-talets hela förra hälft varit jämförelsevis få och enstaka. Ingen stod beredd på något sådant som det inträffade. Själfva litteraturen om dylika ting — någon svensk fanns knappast — var så godt som obekant, och man mente, att hvad som nu försiggick, stod alldeles utan motstycke.

Emellertid kommer besinningen småningom åter. De kritiska tankarna vakna. Blott en gång i rörelse, skulle de icke komma till hvila, förrän de för alltid medfört ett slut på dessa stora processer.

Man har nog här och där velat anse prästerna såsom de mest skyldiga till de stora processerna och deras blodsoffer. Nekas kan och skall ej, att prästerskapet, att kyrkan har sin dryga anpart af ansvaret. Klart är ju det, att dess traditionella lära om djäfvulen och hans makt var den allmänna förutsättningen för tron på all den djäfvulskonst, som i trolldomsväsendet ansågos föreligga. Men prästerskapet delade härvid blott datidens öfver hela Europa vanliga uppfattning, och vidare bör märkas, att djäfvulstron i och för sig och isolerad näppeligen skulla hafva vållat allt detta elände, alla dessa ohyggliga former af satansförbindelser, därest den icke på det naturligaste sätt förbundit sig med analoga förkristna föreställningar och med en totalbetraktelse af verkligheten, som öfver hufvud taget tillät äfven eljest sunda och klartänkta människor att i dessa ting hysa de från vår synpunkt sedt mest afgjordt vidskepliga föreställningar.

Jämte kyrkans män träda juristerna, rättens handhafvare, såsom de mest ansvarige. Men icke heller här må man

[1] Uppsala domkapitels prot. den 8 febr. 1675.

förhasta sig. Särskildt de, som insattes i de stora kommissionerna med uppgift att göra processen kort och slut på eländet, fingo icke rådrum att länge öfverväga, och så tvungos de att återgå till traditionellt förfarande. Att uppgiften snart kändes tung nog, det är af mångahanda tecken klart, och stundom frågar man sig, om domare eller dömda känna sig mest olyckliga.

Lättast synes man ha tagit det, där man, såsom i rådet, hade minsta direkta beröringen med farsoten. Här synes det verkligen väl mycket ha brustit i förmåga att rätt bedöma dessa ting eller skänka tillbörlig uppmärksamhet åt de betänkligheter, som snart gjorde sig gällande hos de stora kommissionernas män. Konungen var ännu allt för ung och oerfaren för att personligen ha någon annan mening än de närmaste rådgifvarna. Under de sista åren kräfde vidare kriget all hans uppmärksamhet.

Djupast satt trolldomstron med alla dess vanföreställningar, såsom naturligt var, hos den stora allmogen, och lika naturligt var det, att denna ifrigast och längst skulle ropa på rannsakning, svärd och bål utan ringaste skonsmål. Icke alltid kan under dess förtviflan självhämnden återhållas.

Så kan ingen samhällsklass anklagas mer än den andra, ty alla voro ungefär lika fångna i samma oreflekterade nedärfda vanföreställningar. Det är blott med stor svårighet, som några få af de högst bildade småningom lyckas famlande och trefvande lösgöra sig från de allra farligaste praktiska konsekvenserna och det traditionella förfarandets svåraste processuella försyndelser mot bättre svensk rättsaskådning. Än färre äro de, som mäkta tränga fram åtminstone till en begynnande naturlig förklaring af de företeelser, som dittills betraktats såsom ett djäfvulens och hans redskaps direkta verk.

I det följande skall jag söka gifva en kortfattad framställning af dessa befriande tankar i deras gradvisa utveckling. Skulle de komma att befinnas alltför vacklande och oklara och alltför fördomsfulla, så må det erinras därom, att de framkommo i en tid af sådan skräck och rådvillhet öfver dessa massförvillelser, att det var svarare än någonsin att tänka med lugn och sans i kritisk riktning. Årtusens inrotade föreställningar kunna heller icke på en gång öfvervinnas.

II.

Innan jag nu öfvergår till de större och viktigare kritiska betänkanden, som kommo att afgifvas, bör rättvisligen erinras därom, att en och annan i riksrådet redan från början höjt sin röst emot ett alltför skarpt tillvägagångssätt. Sålunda var riksdrotset grefve Per Brahe från början för mildare åtgärder, och man var i rådet vid första underrättelsen om trolldomsväsendets uppflammande i Dalarna ense om inrättandet af en skola däruppe för folkets barn som botemedel.[1] Grefve Per yttrade sedermera flera ganger sina betänkligheter mot stränga åtgärder. Sålunda meddelade han den 3 aug. 1669, att han haft besök af en bonde från Mora, som berättat, »att hans barn äro borta om nättren och om morgonen tillstädes». Vid nogare efterfrågan hade emellertid befunnits, »att han intet visst vet allt detta, utan att den onde inbillar dem». Riksdrotset höll alltfort »intet rådligt att förfara alltför skarpt emot dem, som äro inficierade, efter de inbilla sig mycket, som intet är reellt, och den skarpa exekution lär öka trolldomen, som i R. Johans tid skedde».[2]

Svea hofrätt hade emellertid redan inskridit med en rad af blodsdomar. Rikskansleren Magnus Gabriel de la Gardie var liksom snart de flesta i rådet för stränga åtgärder, och denna uppfattning skulle inför de kommande årens förskräckande underrättelser från hela norra Sverige bli den segrande å högsta ort.

Bland dem, som fingo sig den tunga plikten ålagd att å ort och ställe rannsaka samt enligt traditionellt förfarande och gifna instruktioner döma till svärd och bål, uppstodo dock, såsom redan antydts, rätt snart allvarsamma betänkligheter inför blodsdomarnas oerhörda antal och klarligen visade oförmåga att dämpa eländet. Sålunda skrifver landshöfdingen i Falun Gustaf Duvall till rikskansleren den 26 febr. 1670: »Ju mera och hårdare man härutinnan förfarer, ju farligare utseende det hafver.»[3]

[1] Rådsprotokoll (Bergenhielm) den 1 mars 1669. RA.
[2] Rådsprotokoll (Lillieflycht) den 3 aug. 1669. RA.
[3] Kröningssvärd, Blåkulle-Färderna, 2 häft. (Sthlm 1846), s. 69.

Till denna allmänna iakttagelse kommo småningom såsom en frukt af kritisk pröfning och under rannsakningarna gjorda erfarenheter mera ingående och skarpsinnigt begrundade invändningar mot hela den traditionella bevisföringen i dylika mål och mot dess förutsättningar.

Det första kritiska betänkandet om de pågående stora trolldomsprocesserna föreligger redan 1671 i Västeråsbiskopen Nils Rudbecks synodaldisputation *De fraudibus diaboli*,[1] framkallad närmast af processerna inom stiftet. Rudbecks disputation betraktades af samtiden som ganska avancerad, något som nu lärer förefalla nog så egendomligt. Visst är emellertid, att den innebär bestämda framsteg med hänsyn till bevisningen.

Af den gamla åskådningen kvarstår mycket. Sålunda bejakas till en början den framkastade frågan, huruvida satan verkligen kunde på folk, kalfvar, bockar, tjugor och käppar genom luften bortföra trollkvinnor och genom dessa äfven de trognas barn till sina skändliga sammankomster på fjärran rum. För denna mening aberopas icke blott en Plinius och Augustinus, utan äfven medeltidens scolastici, *Malleus maleficarum*, ett verk som eljest af svenska författare så godt som aldrig aberopats, samt de båda senare katolska författarna, fransmannen Jean Bodin och jesuitpatern Martin Del Rio. Rudbeck känner dock de främsta af häxväsendets tidigare utländska bekämpare såsom engelsmannen Reginald Skot och fransmannen Michel de Montaigne, som båda skriffvit i ämnet under 1580-talet, samt den vid midten af 1600-talet i Holland verksamme lärde mennonitiske läkaren Abraham Palingh. Dessas mening, att allt, som i trolldomsväsendet förelupe, skulle vara illusioner, finner Rudbeck icke antaglig, utan sammanfattar till sist sin uppfattning sålunda: »Cum his, si conferantur, quae hodie nobis tristissima ecclesiæ facies sub exemplis misere deceptarum exhibet, quorumque fidem acta publica testantur nullis non nota, nemini dubium esse poterit, quin Diabolus interdum sibi addictas sagas et per has alias, permittente ex occulto judicio Deo, vere ac personaliter ad loca certa transferat.»

Däremot förnekas, att trollkvinnorna genom djäfvulens kraft och verksamhet kunna förvandlas till kattor, vargar

[1] Tryckt s. å. i Västerås, 24 s. in 4:o.

och andra oskäliga djur. »Nam essentiæ rerum sunt ad præceptum divinum Ps. 148: 6 immutabiles, et virtus transformandi unam creaturam in aliam soli potentiæ divinæ reservata.»

Vidare förkastas såsom vidskepliga vissa traditionella äldre bevisningsmedel såsom frånvaron af »imaguncula in oculo», trollkvinnornas tårlösa gråt, profvet i kallt vatten samt »stigma diaboli».

Af större vikt var, att Rudbeck anser »maleficarum accusatio» för närvaro i Blåkulla vara af intet värde, när den riktas mot kvinnor af godt rykte, för såvidt icke starkare indicier tillika förelage. Detta emedan djäfvulen ginge efter de frommas argaste och kunde förespöka de anklagande sådant. Detsamma gällde barnens och de enfaldigas bekännelser, emedan i dessa ting satans »illusiones et ludibria» vore alltför vanliga och patagliga för att af någon med skäl kunna nekas.

Rudbeck inlåter sig slutligen på den ytterst viktiga frågan om de anklagades egen bekännelse. Där sådan förelåg, ansågs nämligen saken helt enkelt afgjord och klar. Rudbeck förkastar till en början den med tortyr framtvungna bekännelsen såsom otillförlitlig. Men icke ens den frivilliga betraktar han såsom utan vidare trovärdig, då det gåfves många anledningar att, sedan leda vid lifvet blifvit väckt, frivilligt söka döden. Sålunda funnes det personer, som, när de en gång blifvit misstänkta, hellre förlorade lifvet än äran. Äfven den fria bekännelsen måste därför stödjas med otvifvelaktiga fundamenter. »Maxima vero cautione et attentione hic opus est, quia facilimus hic est lapsus judicii, potestque deceptio oriri vel ex deliriis melancholicis et phreneticis vel etiam ex illusionibus diabolicis.»

På samma gång alltså en generell förklaring af alltsammans såsom idel illusion förkastas, medgifves dock, att sådan i många fall föreligger, något som äfven disputationens titel anger rent af som en praktisk hufvudsynpunkt. Äfven mera naturliga orsaker angifvas ju i det nyss anförda citatet, och Rudbeck kan beträffande en del anklagade t. o. m. godtaga en kritikers ej sällan citerade ord: »Elleboro non igne purgentur.»

Närmast följande kritiska inlägg kommo i samband med Hälsingekommissionen af 1673. Dess præses var den kände författaren, frih. Gust. Rosenhane, tidigare president i Dorpats hofrätt, sedan 1672 häradshöfding i Uppland. Ledamot i samma kommission var förre assessorn vid samma hofrätt Andr. Stiernhöök, 1675 häradshöfding i Uppland, en af sin tids främsta svenska jurister, om än icke så framstående rättslärd som fadern Johan Stiernhöök. Båda dessa för sin tid högt upplysta män reserverade sig vid domarnas afkunnande emot dödsdomar på grund af den i dessa år praktiserade bevisningen och underkastade denna i särskilda yttranden en skarp och förintande kritik.

I sitt votum af den 15 febr. 1673[1] yttrar sålunda Stiernhöök, att det i dessa mål icke komme så mycket i konsideration, »hvad lag och straff därpå hörer, som mera ... hvad bevis till gärningen är». Att en sådan »djäfvulsk last» enligt lag måste och äfven borde straffas med döden, det var klart. »Men huru en så hemlig, förborgad och i nattsens mörker öfvad gärning så skall kunna bevisas, att en domares samvete därom må försäkradt vara, är något mera och svårare att begrunda.» I lifssaker kräfvas allmänneligen solklara bevis. Där saken är det minsta tvifvelaktig, är det bättre att fria en skyldig än tilläfventyrs döma en oskyldig. »De skäl, som en domare kan och bör stödja sig vid uti domen», skrifver Stiernhöök, »äro antingen goda vittnen, egen bekännelse eller andra goda tecken och bevis. Vittnen böra vara till år och förstånd mogne, oberyktade och visse om det, de vittna. Så skall ock bekännelsen intet vara mörk och konfus, tvungen eller lockad, utan frivillig, klar och enständlig, så att domaren i samvetet göres förvissad om det som bekännes hvarken på dem själfva vara ljuget eller eljest ovisst.» Häraf följde åter, att vittnesmål af de omyndiga barnen, som för öfrigt vore både åklagare och vittnen, måste, såsom Stiernhöök utförligen visar, ogillas såsom bevisningsmedel, allrahelst de visat sig både orimliga och lögnaktiga. Sammalunda måste vittnesmål af *complices* ogillas såsom gifvande blott half bevisning. Otvifvelaktiga och fullgoda skäl har man i dessa förborgade synder blott i egen bekännelse och *corpus delicti*, d. v. s. uti skada, som bevisligen vållats ge-

[1] I Hälsinglandskommissionens akter i RA.

nom sådan djäfvulskonst. Blott med sådan bevisning må efter Guds och världslig lag dömas till lifvets förlust. »Och är», yttrar denne svenske rättslärde till sist, »i gemen och till ett slut att märka, att mindre fara därmed är, att en brottslig lös gifves, då inga fullklara skäl därtill äro, än att en oskyldig dömes», ty den brottslige kan sedermera röjas och i hvarje fall undgår han icke Guds dom. »Men ... när domen en gang afsagd och hufvudet afslaget är, är ingen ändring, ehuru gode skäl ock sedan uppkomma må, utan Gud vill då af domarens hand kräfva blodet ut, och blifver så hans sista värre än hans första.»

Stiernhööks ord icke blott vittna om den djupaste ansvarskänsla, de innebära också en betydelsefull återgång för den rättsliga behandlingen äfven af mål sådana som de ifrågavarande till den svenska rättsskipningens egna traditioner.

Rosenhane delar i sitt utförligare, högst märkliga votum[1] Stiernhööks kritik af rättsförfarandet. Med kritisk skarpblick söker han ock visa, att det i dessa mål icke i något fall varit fråga om hvad Skriften eller svensk lag menade med trolldom och förty icke om några *maleficia* utan blott om Blåkullafärder, hvarom hvarken Skriften eller Sveriges lag visste något.

Vidare vore det icke dessa bortförande och bortförda själfva, som handlade, utan satan, som så handterade dem emot deras vilja. Men icke vore detta synd och icke straffade man den, »som är i någon vision eller ekstas eller som är stupidæ och insanæ mentis af naturen eller af melancholia».

Man borde i dessa ting icke följa de vidskepliga romersk-katolska författarna utan de lutherska som en Thummius, ärkebiskop Laurentius Paulinus Gothus och nu senast biskop Nic. Rudbeckius i Västerås. För öfrigt hade man fordom i Sverige skilt mellan dem, som gjort skada med trolldom, och dem, som likasom af en »hæresi» varit behäftade i sitt samvete så occulte, att man icke kunnat fulltyga dem något. När det såsom nu gällde att exstirpera en hæresi utur en hel provins, måste man betrakta detta annorlunda, än om det gällde blott en eller annan. Lifsstraffet skulle icke

[1] I Hälsinglandskommissionens akter i RA.

kunna konsekvent praktiseras, enär otaliga då skulle få dö. Blott i Alfta hade vid kommissionens ankomst 58 personer dödsdömts och dubbelt så många kommit i misstankar. När två af de dömda afrättades, blef det än flera, som sades föra barnen. Likaså i Ofvanåker, där man 1672 brände åtta stycken. Straffet skulle ock »mista sin kraft, som är förordnadt till emendationem aliorum».

Det märkligaste i Rosenhanes yttrande är hans ord om trolldomsväsendets allmänna och, som man kunde säga, folkpsykologiska orsaker samt botemedlen mot detsamma.

En för tiden lycklig erinran var den, att »eftersom principalis causa morbi är tentatio mali spiritus», stode den intet att hindra, när den af Gud tillstädjes. Men det gäfves ock, fortsätter R., åtkomliga orsaker: Mycket i trolldomsväsendet betraktades icke såsom något ondt utan blott som gammal fäderneärfd oskyldig sed. Man trodde på bergtagna o. a., som saknade sitt rätta förstånd och hellre, såsom i utlandet, borde sättas på hospital än straffas. »Sedan», heter det, »komma alla de andra sinnens bevekelser, såsom längtan, sorg, fruktan, hämndgirighet och en myckenhet af sådana, af hvilka han (satan) tager tillfälle att bruka sina frestelser», medan han ingen ingång har »hos dem, som kunde hålla sig fri för sådana passioner och affekter». Chrysostomus hade sagt: »Dæmon quoscunque superat, per mærorem superat.» »Hvaremot det kraftigaste är att slå all svårmodighet ur sinnet, vara glad vid allt sitt arbete, besinnandes all tings fåfängelighet.»

»Emot kättja och olofliga lustar», yttrar R. vidare i fråga om botemedlen, »brukar man som en diversion amores licitos, conjugia non prohibita och därjämte, om någon congressus cum dæmoniis bevises skedd vara, att den straffas med elden. Men alla barnen, som vittna till 30 à 40 st. tillika, tillstå sig hafva haft sammanlag med satan och födt barn — hvad dom skulle här fällas?»

Lättjan, som ock vore en orsak, kunde förekommas genom bättre arbetstillfällen, i Hälsingland med linhantering, i Ångermanland med vantmakeri.

Vidare erinras om den farliga ensligheten vid de aflägsna fäbodarna, utan kyrka och gudstjänst — det gafs personer, som ej på tretton år varit i kyrkan — utan umgänge

och tillåtligt tidsfördrif. Jorden kring fäbodarna borde utan ökad skatt odlas.

Nyfikenheten medverkade också, när man såsom nu får höra »de nya tidenderna om stora gästabudet, dans och spel, om änglakammaren, där barnen nu lära sig katekesen, där Gud låter sig se med en lång grå kjortel, underfodrad med gyllenduk och ropar barnen ifrån de svarta karlarna, som dansa etc. Hvilket uppväcker hos de enfaldiga en åstundan till få se det och contentement att hafva det sett. Med hugg skola de näppeligen hållas därifrån, synnerligen de, hos hvilka finnes mera vivacitet, som intet låter deras förstånd och tankar hvila. Dem måste man allt för ett gifva något att göra, så att satan icke må finna dem någon timma ledig om dygnet eller fåfänga. Åt dem skaffas böcker att läsa uti. Kunna de icke, så lära de snart med lust. När de andelige äre utläsne, efterlåtes dem oförargelige historier, krönikor, visor; dem tillstädjes lära spela på allehanda instrumenter. Ledas de ändå vid fåfängheten, gifvas dem herbarier att lära känna örter, så, plantera, vattna, rensa; sedan, när sommaren är all, att lära bruka dem, sig och andra till nytta.»

Af alla dåtida svenska bref och betänkanden om trolldomsväsendet, dess orsaker och botemedlen emot detsamma, är intet i psykologiskt skarpsinne och allsidighet Rosenhanes öfverlägset. Man kan knappast undertrycka en stilla häpnad öfver mångt och mycket, som här, och det i den allra största brådska ute i en aflägsen landsända utan direkta litterära intryck, utsäges. Betänker man, att det egentligen var fråga om en andlig epidemi, måste det medges, att säkrare och visligare botemedel icke kunde angifvas. Hvad som verkligen behöfdes, var nämligen en annan folklig idévärld än den gamla, en annan, sundare andlig atmosfär än den vanliga med alla dess vidskepliga föreställningar och smutsiga djäfvulstro. Det ligger en djup människokännedom och en klar insikt om de svaga punkterna i dåtidens allmogelif uti Rosenhanes ord om kättjan och lättjan, om vidskepligheten och den frestande stora ensligheten och nyfikenheten och om de olika »passionerna» och deras disponerande betydelse med hänsyn till trolldomsväsendet.

Rosenhane yttrar till sist några ord, hvilka måste anses träffa ännu en sida af saken, och en sida, som under dåtida förhållanden, synnerligast i Norrland, måste anses vara af synnerlig vikt. Det är den ekonomiska. Det måste nämligen sägas, att äfven denna epidemi mestadels var en fattigplåga, något som sedermera den ångermanländske prästmannen Jöns Hornæus direkt uttalade redan omkr. 1770. Äfven Rosenhane har haft blick för detta och yttrar dessa i alla tider tänkvärda ord:

»Fattigdom är lättast till att blifva bedragen igenom och svårast till att kunna blifva af med. Han kommer intet af någon intemperie animi. Så snart en sanguineus som en melancholicus blifver henne underkastad. Elden, vattnet och vädret kunna med en hast bringa fattigdom till väga och ofta en desperation där hos. Bästa råd där emot är Hiobs: »Dominus dedit, Dominus tulit», och så mest förakta satans försökelser. Sedan gör œconomian synnerligen till saken, att man igenom henne hjälper sig upp igen. En försiktig hushållning, synnerligen med åkerbruk, hafver en underlig verkan contra hanc morbi causam.»

Så slutar Rosenhanes märkliga betänkande. Men ännu så länge talade män som han och Stiernhöök för döfva öron. Hälsingekommissionens samtidigt uppsatta frågor beträffande dittills följd praxis synas icke ha blifvit beaktade. Den 27 mars 1674 förordnades af K. M. en ny stor kommission för Norrland under presidium af landshöfdingen, frih. Carl Sparre i Gefle. I dennes tydligen för allmogen afsedda fullmakt, ett svamligt och svulstigt aktstycke, ett rent pekoral, däri medeltidens hela betraktelsesätt skiner igenom, heter det efter omnämnandet af dessa människor, som affallit från Gud och förbundit sig med djäfvulen: »Fördenskull hafva nu Vi, som vår nådige Guds orättmätige och förbannade förakt med innerlig bedröfvelse anhöra..., beslutit att *utrota dem utur Guds församling*, emedan som de icke annat än som Guds förtörnelse förskaffa och en oundviklig fördömelse med sig föra.» Aktstycket är kontrasigneradt af Wilhelm Coyet.

Kommissionen gjorde sin plikt, och ett femtiotal afrättningar blef följden af dess verksamhet i Ångermanland från början af sept. till medio af dec. 1674. Men plikten blef

tung och kommissionen gaf genom några till K. M. ställda frågor sina betänkligheter tillkänna.[1] Frågorna voro dessa: Skulle kommissionen fortsätta sitt verk, ehuru hela Norrland inficierats och så godt som hvarje socken begärde få kommissionen till sig och det först? Skulle exekutionen uppskjutas öfver dem, som nekade trots barnens och *complicum* bekännelser samt socknens vittnesbörd jämväl om föräldrarnas trolldomsrykte? Afsåge instruktionens ord om skonsamhet emot dem, »som utan uppsåt äre därtill komne», icke blott äldre och yngre bortförda, utan ock dem, som väl i barndomen förförts, men nu själfva kunde både rida och föra? Skulle hänsyn tagas till antalet af dem, som kunde komma att dödsdömas?

K. M:s svar afgafs den 13 jan. 1675.[2] Kommissionen skulle fortsätta på en nordlig och en sydlig afdelning. K. M. kunde icke från lifsstraffet fria dem, som mot barnens och *complicum* bekännelser nekade, »i anseende därtill, att, om de således dö obotfärdige, en själ allenast pericliteras, men skulle de låtas i lifvet, då torde denna draga många flera med sig... K. M. ställer fördenskull till kommissionens omdöme att fria eller fälla dem, som blifva angifne, men dem de fälla, måge de ock exekvera låta. Dock så att de vid själfva exekutionen på allt sätt beflita sig få dem till bekännelse, kunnandes förutan andra medel uppfinna några sätt, hvarigenom de måge (dock utan anseende af ordinarie och i andra land brukelig tortur, den vi hålla betänkelig) få någon plåga förut och således känna en smak af den pina, som de hafva i helvetet att förvänta, ifall de framhärda i sin obotfärdighet och utan bekännelse gå till döden». Ingen, som redan hunnit därhän, att han förde andra, kunde exciperas från dödsstraffet, »med mindre han vill och kan där med afstå». Eljes vore det ju »bättre så för den själf som andra, att han genom döden befrias ifrån denna plågan, medan han ännu är stadd i det goda uppsåtet att bättra sig»... »Att talet af dem, som straffas skola, blifver stort, är väl högt till att beklaga, men som Guds ära och landets befrielse och renselse ifrån en slik graf synd bör vara det

[1] Uppsala Univ. bibliotek. K. 82.
[2] Kopia i Uppsala Univ. bibliotek. K. 82.

förnämsta afseende, så kan man af myckenheten icke taga någon regel till förskoning.»

Det var från synpunkten af den gamla åskådning, som i dessa självbedrägerier och förvillelser såg de verkligaste verkligheter och därför ock med all rätta de afskyvärdaste förbrytelser, alltsamman en bjudande plikt att så förordna, huru tungt det än kändes; det var konsekvent och logiskt riktigt synnerligast inför tidens allmänna uppfattning af brott och straff och Guds rättfärdighet.

Reaktionen från det sunda människoförnuftets sida måste emellertid komma, och den kom nu från ett håll, som man kanske minst väntar, nämligen från Uppsala-teologerna, och kunde förty icke utan vidare negligeras.

Den närmaste anledningen gafs af de i högsta grad skandalösa förhållandena i Gefle. Här hade stadens kyrkoherde mag. Petr. Fontelius, som förut varit professor i matematik under 18 år i Uppsala och var en upplyst man, sökt undertrycka trolldomsväsendet. Men nu företog sig stadens vidskeplige borgmästare Carl Falck, som dessutom var personlig fiende till Fontelius, att anklaga dennes hustru Karin Rolandsdotter Bure för att föra hans och andras barn till Blåkulla. Trots anklagelsens orimlighet och trots den högtbegåfvade kvinnans glänsande försvarstal inför rätten lyckades Falck att få kyrkoherdens hustru dödsdömd den 9 mars 1675.[1] Det kan tilläggas, att fru Fontelius lyckades fly, men åter fasttogs, länge satt uti svårt fängelse i Örebro och Stockholm, tills hon slutligen blef af K. M. alldeles frikänd den 15 dec. 1676.[2] Karin Rolandsdotter Bures historia är ett af de svartaste bladen i det svenska trolldomsväsendets historia.

Den lyckliga utgången berodde i mycket på Uppsala domkapitels kraftiga ingripande. Jämte skrifvelse till rikskansleren i fru Fontelius' egen sak beslöt domkapitlet den 24 mars 1675, då ärkebiskop Stigzelius, domprosten Petr. Rudbeckius och prof. Martin Brunnerus voro närvarande, att skrifva till Svea hofrätts president, riksrådet Bengt Horn, samt riksrådet E. Gripenhielm med tillkännagifvande, »att ministerium tycker detta trolldomsrykte och beskyllning

[1] Protokollet i RA. Skokl. arkiv. I. Fol. Misc., vol. 7.
[2] Senatens bref den 15 dec. 1676. RA.

grufveligen ökas, så att många oskyldiga ock torde därmed drabbas, hvilket är samvetsverk». Och skulle spörjas, »om man icke skall taga däruti», och hemställas, »att de då ville bereda väg hos Kungl. Maj:t att inkomma med något förslag». Den 14 april förnyades detta beslut eller beslöts ännu en skrifvelse och den 28 april kunde man föredraga hofrättspresidentens svar med uttalad önskan att få det konsistoriets »consilium theologicum om trollväsendets rannsakning, som till K. M. skulle ingifvas». Den 15 maj förelåg kapitlets betänkande till hofrätten färdigt och undertecknades.[1] Dess egentlige upphofsman var otvifvelaktigt Martin Brunnerus.

Hufvudsyftet med skrifvelsen var att astadkomma en revision af det dittills praktiserade rättsförfarandet. Kapitlet börjar därför med att föreslå en särskild kommission af »gudfruktige, lärde och förfarne män, så världslige som andlige» af rikets råd, andra höga herrar och biskopar för att öfverväga hela detta verk och »gifva sitt betänkande om den modo procedendi i sanningens utletande, som de finna säkrast vara», för att sedan af K. M. gillas och gifvas till efterrättelse, ifall plågan skulle fortfara.

För egen del ville domkapitlet blott »summevis» yttra sig i saken, men lämnade till K. M:s öfvervägande, »om icke sparsamligare kunde tillgå med exequerandet öfver den enfaldige hopen», ehuru man icke ville undan straffet draga dem, som af »säkre och handgriplige skäl finnas vara brottslige, och isynnerhet dem, som frivilligt lata sig bruka att förföra andra».

Detta nya kraf pa säkra skäl, pa tillförlitligare bevisning, utvecklas nu närmare. Satans raseri af denna art bestode »antingen i verkeligt förande och hämtande eller ock uti illusioner, nattesyner och andra drömmar». Verklig translation vore dock föga frekvent, »ej heller är ännu hos oss ifrån de här anfäktade orterna inkomna säkra skäl därom». Där verklig translation förelåge, måste tillika undersökas, »hvad som däri med vilja och lust eller ock med misshag sker, då människan vid sitt vakande förnuft är». Detsamma gällde illusionerna, där det ock måste tagas i

[1] Originalet ej anträffadt. Kopia i Uppsala Universitets arkiv IV. Teol. fak:s akta I. Annan i Kungl. Biblioteket: Trolldomsväsen. »Ur Svea hofrätts arkiv».

betraktande, »antingen en därtill i sin barndom eller sedan kommen är och huru han mera eller mindre groft sig i verket inlåtit... Där ock illusionen enom platt emot hans vilje och särdeles vållande påkommer och kontinuerar, där vill mera förbön till Gud än världsligit straff vara».

Domkapitlet öfvergår efter dessa betydelsefulla uttalanden till den ytterst viktiga frågan om »bekännelserna».

Beträffande den *egna* bekännelsen framgår, att denna anses vara ett starkt skäl, »där den härkommer af ett rättfatt och oturberadt förnuft, utan svår tortur». Så framt bekännelsen förmäler om fakta, som ännu stå för ögonen, och andra sådana »documentis rerum», får man icke försumma att noga undersöka om dessa.

I fråga om *andras* bekännelser skärskådas först vittnesmålen af i trolldomssynden *icke* själfva inblandade. I bestämd strid emot gemenligen följd praxis återgår kapitlet till den svenska lagens allmänna kraf och fastslår dessa äfven för vittnande i trolldomsmål. Skola vittnenas utsagor vara kraftiga, »måste de vara stadda vid ett rent förstånd, som ock vara ärligt och trovärdigt folk». Enligt Deut. 19: 15 och 2 Kor. 13: 1 får det icke vara blott ett, utan måste det finnas flera vittnen. Vidare »intet fiender till den beryktades person, familj eller stånd, och skola de på sin ed kunna betyga att de hafva funnit den beryktade på färsk gärning eller att han har brukat trolldomsinstrument, gjort skada efter föregående undsäjelser och hvad flere documenta rerum, som här infalla kunna».

Tillämpandet af dessa kraf skulle hafva så godt som omöjliggjort bevisningen i de allra flesta fall, som förekommo i de stora häxprocesserna, där det, såsom Rosenhane riktigt anmärkt i sitt votum, icke var fråga om *maleficia* genom signeri eller löfjeri, utan om rena Blåkullafärder. Men äfven beträffande dessa omöjliggör domkapitlet i själfva verket det mesta af bevisningen genom hårdhändt kritik af de *medskyldigas* bekännelser. Orden lyda sålunda:

»De som äro invefvade i denne synden och säga sig se den beryktade i de fördömde konventer, kan man intet vitsord gifva, så vida den härkommer af bedrägelige och uti illusioner bestående syner, antingen det da äre barn eller aldrigare folk. Det kan till äfventyrs vara, som säges, att

sådane beklagade stundom berätta sig se själfva domarena i sådana konventer såsom där ätande och drickande, hvilket billigt hålles för en falsk representation. Nu, den samma onda konstnär, som kan representera en oskyldig såsom sittande till bords, han kan ock sammalunda representera honom ridande eller riden.»

»Och om än man skulle gå efter sådant folks berättelse, ville ock då falla lifsstraff på dem, som sig hos en sådan värd för gäster inställa. Så äre ock sådane personer stundom med lögn beslagne, hafve ock under tiden själfve sine ord återkallat, och därföre emedan deras vittnesbörd är åtminstone osäkert, vill då konsidereras, om icke bättre är släppa en oskyldig». Det vanliga talet, att ingen sedan kunde stå emot trollpackorna och att de skulle »lära barnen konsten ut», afvisas såsom stridande mot Guds ord och löften och röjande »en ohörlig försummelse af barnens flitige upptuktan i deras kristendom».

»Som det tyckes se ut,» heter det vidare, »i somlige tillfälle, där sådane complices skole ha vitsord, utan andre och bindande, fulle skäl, då sitter ingen säker om sin ära och lif. Ty dels kan den onde en oskyldig för dem falskelig representera, dels kunna de af egen arghet sådant dikta. En botfärdig complex kan ock med denna illusionen såsom ett syndastraff emot sin vilja plågas, som det kunbart är, att många, som sig allvarligen omvändt hafva, klaga ändå intill sin död, att de likväl förde varda. Likasom ock de, som lekamligen besatta äro, mot sin vilja sub paroxysmo häda Gud och en del af dem sig till Gud stadigt hålla, fast de detta faslige syndastraffet underkastade äro, ehuruväl det kan eljest och in particulari vara mycken åtskillnad emellan desse bägge slags vexationer af djäfvulen.»

»Synes alltså», säges det till sist, »af det, som oss allt härtill i detta beklagelige väsendet förekommet är, att sådane blodsdomar böre grundas antingen på en riktig och sund egen bekännelse eller ock på säkre och faste realiteter, såsom för ögonen stående gärningar, trollverktygs brukande och andre sådane giltige och bindande skäl af samma art eller ock på laggille och trovärdige vittnen, hvilkas vittnesbörd icke på illusioner grundadt är.»

Att detta Uppsalakapitlets betänkande innebar betydande framsteg med hänsyn till bevisningen i trolldomsmål, är redan antydt. Af den gamla bevisningen kvarstod nu stort ingenting mer än den egna bekännelsen. Trots de förbehåll, som gjordes beträffande denna, kunde den dock ännu medföra dödsdom öfver dem, som frivilligt bekände. Dessa, som vi t. v. kunna beteckna såsom hysteriska och själfva i god tro beträffande sina »Blåkullaresor», voro emellertid ganska få, och äfven i fråga om *deras* bekännelser är man genom jämförelsen med besattheten och dess skuldfrihet på god väg att upptäcka det ofrivilliga och därför skuldlösa och straffria också i dessa Blåkullaresor. Större klarhet i denna punkt skulle snart komma.

Men äfven därförutan, skulle, därest Uppsalateologernas uppfattning vunnit gehör å högre ort, de stora *mass*processerna genast ha tagit slut och de följande stora kommissionerna i Stockholm och deras blodiga verksamhet ha blifvit öfverflödiga.

Ett ögonblick såg det också ut, som om Uppsalakapitlets utlåtande skulle å högsta ort komma att göra tillbörligt intryck och medföra en förändring. Redan den 16 juni 1675 förordnade K. M. en kommission af 14 personer ur riksrådet, kansliet och Svea hofrätt, hvilken skulle sammanträda i kansliet »och ett consilium författa, hurusom den rannsakning, hvilken uti det beklagelige trolldomsväsendet i Norrlanden hållas skall, således må anställas, så att de skyldige sitt välförtjänta straff bekomma måtte, utan att någon oskyldig därvid lupe någon fara». Och skulle kanslikommissionen taga för sig Sparres och Uppsalakonsistoriets betänkanden samt i öfrigt rådgöra med personer, som själfva bevistat trolldomsrannsakningarna.[1]

Kommissionens sammansättning blef föga lycklig. Hvarken en Sparre, Stiernhöök eller Rosenhane fingo plats där. Teologerna hade man alldeles förbigått. Ingen hade någon egen erfarenhet i saken. Följaktligen måste det bli en långsam pappersutredning. Med Uppsalateologernas utlåtande var man tydligen icke nöjd, hvarför K. M. redan vid beslutet om kanslikommissionen den 8 juni infordrade ett nytt från

[1] Riksregistr. 16 juni 1675. RA.

Uppsalakapitlet, som för dess afgifvande skulle rådgöra med prof. Skunck och fyra andra medlemmar af de båda norrländska kommissionsafdelningarna.[1]

Den 23 juni föredrogs K. M:s skrifvelse, och den 16 juli förmäldes, att de två deputerade af den norra afdelningen, Hernösandslektorerna Mathias Steuchius, senare ärkebiskop, och Petr. Warg redan ankommit samt att de båda ledamöterna af den södra divisionen, kyrkoherdarne E. Tybelius i Ockelbo och J. Korbelius i Delsbo anmodats infinna sig.[2] Det beslutades, att ur det förra betänkandet skulle tagas »de största momenta och hvad som hufvudsakligast är och därtill läggas hvad nödigt pröfvas». Men när betänkandet omsider efter påminnelse från regeringen förelåg färdigt och den 24 nov. 1675 undertecknades icke blott af prof. Skunck och de norrländska deputerade, utan äfven af ärkebiskop Stigzelius, domprosten Rudbeckius samt prof. Erik Benzelius, representerade det intet mindre än en bestämd brytning med det förra betänkandet och en återgång till den allmänna åskådningen och till den bevisning, som dittills praktiserats i de stora trolldomsprocesserna. Detta åter gjorde, att prof. Brunnerus tog det uppseendeväckande steget att neka sin underskrift och afgifva ett eget utlåtande.

Se vi nu på kapitelmajoritetens och deputerades betänkande, betonar det till en början, att djäfvulens illfundigheter i dessa mål bestode »dels i verkligt kroppsligt bortförande till andra orter, dels i illusioner, syner och djäfvulska drömmar eller melankoliska inbillningar», ofta till oigenkännlighet sammanblandade. Men »att allt skall i detta barneförandet vara idel illusioner, djäfvulska drömmar, atrabiliska och melankoliska syner och inbillningar, det finner man inga skäl till». Däremot vore, heter det nu i rak strid med förra betänkandet, mycket i protokollen, som styrkte realiteten.

En naturlig följd af denna förändrade betraktelse af hvad som i verkligheten försiggick i Blåkullaresorna blef en återgång till den i de stora processerna gemenligen använda bevisningen: då dessa crimina vore occulta och excepta och djäfvulen i dem visade sig vara en tusenkonstnär

[1] K. M:s bref i Uppsala domkapitels arkiv. E. I: 4, n:o 45.
[2] Uppsala domkapitels prot. den 23 juni och 16 juli 1675.

och det mesta passerade i sömnen, kunde man, säges det nu, icke förmoda så klara och handgripliga skäl som uti andra *criminibus*. Likväl finge de »ingalunda vara ovissa och tvifvelaktiga, utan af den art och visshet, som natura criminis möjeligast kan medgifva».

Af denna principiella betraktelse följde, att man vidare såsom skäl till rannsakning upptog 1) flera till förstånd komna barns frivilliga, af hvarandra oberoende, stadiga bekännelser, 2) utlärda barns vittnesbörd om sina lärmästarinnor, 3) botfärdiga *complicum* utsagor, med omständigheter verifierade och tårar bekräftade, 4) »onaturlig smörlycka, grofva vidskepelser, löfjeri och signande» samt dessa konsters öfning af föräldrar och förfäder. Dock kräfdes icke, att alla dessa indicier skulle finnas ifråga om en och samma person, utan kunde ofta ett eller annat räcka.

Något strängare äro skälen för ådömande af lifsstraff. Jämte den egna såsom förut kvalificerade bekännelsen, bevisliga *maleficia* samt anträffande å bar gärning i utöfning af trolldomsgärning, godkännas dock såsom bevis *complicum poenitentium* bekännelser om andra, emedan dessa böra bäst kunna ange det, som är andra människor förborgadt, helst då de förklara sig färdige att dö på sin bekännelse och »den ena complicis bekännelse med flera andre och barnens berättelser konfirmerad varder».

Härtill bör läggas, att betänkandet öfverflödar af härtill gjorda förbehåll och försiktighetsregler under inskärpande däraf, att man i tvifvelaktiga fall hellre borde fria än fälla, och att en bättre folkundervisning måste åvägabringas såsom botemedel m. m., som ställer utom allt tvifvel, att medkänsla och samvetsömhet funnos äfven hos dessa män. Felet låg icke i bristande mänsklighet och humanitet, utan i en uppfattning och tolkning af trolldomsväsendets företeelser, hvilken såsom förklaring antog en verklig djäfvulens verksamhet och verkliga förbindelser med honom.

Så länge saken ännu var på längre afstånd, hade man i det hela mäktat bevara den äldre tidens svenska fäders mera obekymrade och lugna syn på saken och förty följt Brunnerus i det skeptiska majbetänkandet. Men sedan Skunck och de fyra norrländska deputerade anländt, blef ställningen en annan. Dessa experter på djäfvulens mångfaldiga konst

hade uppenbarligen slagit kapitlets medlemmar med fasa och förskräckelse. Om realiteten rådde längre intet tvifvel. Skräckens logik gjorde sig gällande, och ett nytt betänkande såg dagen. Det hela är ett vältaligt vittnesbörd om det ohyggliga och för allt klart tänkande deprimerande i den direkta beröringen med det dåtida trolldomsväsendets offer, som ju ofta betedde sig närmast som besatta. Härnösandsläkaren Nils Gissler, en af Linnés lärjungar, som på 1730-talet måste taga befattning med en mindre epidemi af samma slag, intygar sjukdomens starkt suggestiva och smittsamma karaktär. Ytterst få voro de, hvilka såsom en Stiernhöök och Rosenhane mäktade någorlunda motstå dessa intryck och inför det hopade materialet behålla sin tankekraft klar och kritisk.

En man, som dock förmådde bevara sin omdömesförmåga, var Brunnerus. Nu föga känd och omtalad, var han dock en af de svenska 1600-talsteologer, som ägde en för sin tid utomordentlig lärdom, »vir magnæ gravitatis et stupendæ eruditionis».[1] Alltför tidigt gick han 1679 hädan, blott 52 år gammal. Men hans fromhet och anda gingo i arf till hans store lärjunge Jesper Svedberg. Af Brunnerus mottog denne intryck, som blefvo bestämmande för hans lif.

Brunnerus' betänkande om trolldomsväsendet, afgifvet någon dag i början af december 1675, jäfvar icke hvad ofvan sagts. Nedskrifvet i hast under icke ringa svårigheter, såsom framgår af hans samtidiga intressanta bref[2] till mag. Anders Båld, då hofpräst hos riksdrotset, är det dock präg- ladt af en dialektisk skärpa och en logisk klarhet och kraft, som man sällan finner ett motstycke till. På den allmänna meningen i vårt land fick det snart genom sin stora spridning i handskrift ett betydligt inflytande och måste utan all fråga betraktas såsom en af 1600-talets allra viktigaste svenska teologiska skrifter. Lika stor eller större är utan tvifvel dess rättshistoriska och allmänt kulturhistoriska betydelse. Brunnerus är vår Balthasar Bekker, men framträdde tidigare än denne. I lika hög grad som något senare

[1] Fant och Låstbom, Upsala Ärkestifts Herdaminne, I, s. 257.
[2] Tryckt i Gjörwells Svenska Mercurius, Årg. V, del 4 (april 1760), s. 22 ff.

Urban Hiärne har han bidragit därtill, att häxprocesserna i vårt land relativt tidigt upphörde.

Det är icke möjligt att här i sin helhet referera Brunnerus' vidlyftiga betänkande.[1] Punkt för punkt gendrifves i stridiga punkter majoritetens utlåtande under häfdande af majbetänkandets ståndpunkt, som nu utvecklas och motiveras med anlitande också af utländska lutherska teologer och rättslärda.

Man må emellertid icke vänta, att ens en Brunnerus skall söka lösningen i att helt enkelt förneka djäfvulens existens och förmåga att öfver hufvud taget mäkta med en real translation. Lika gärna kunde någon ha förnekat existensen af sol och måne. I hvarje fall skulle därmed absolut ingenting ha uträttats. Den historiska uppgiften låg tvärtom däri att med fasthållande af tron på djäfvulens existens och makt i allmänhet fråntaga honom ett dittills allmänt erkändt dominium genom att förklara häxväsendets företelser på naturlig väg eller förvandla det hela till ett satans bländverk, som ingen kunde ställas till egentligt ansvar för.

Beträffande trolldomsväsendets natur medger Brunnerus följaktligen, att i detta förelåge »ett särdeles djäfvulens spel, hvarigenom han söker draga människan till sin immediate och särdeles tjänst». Han kan därför »intet göra ett med dem, som mena, att i detta öfverallt är man bara människors lögn, vanitet eller arghet eller ock en naturlig sjukdom och melancholie», ehuru så ofta vore fallet.

Detta kan ju synas betänkligt nog, men man finner snart, att detta är blott ett allmänt medgifvande, som sedan förlorar sin betydelse.[2] Brunnerus säger sig väl icke neka, att *translationes reales* kunde ske, men där man icke hade oemotsägliga bevis, borde man icke tala om sådana. Hvad som sades ha skett nattetid, kunde lika gärna vara inbillning. »Är fördenskull af sådant intet visst och säkert om något

---

[1] Här citeradt efter en afskrift i RA. Skokl. arkiv. I. Fol. Misc. vol. 7, jämförd med Palmsk. 104 m. fl. texter. Något original af B:s egen hand torde icke ha existerat, då det till riksdrotset insända exemplaret enligt nyss anförda bref renskrefs af studenter.

[2] Man får därför icke såsom Anton Nyström i sitt arbete Kristendomen och den fria tanken (Stockholm 1908), s. 275, utgifva nämnda ord såsom det sammanfattande uttrycket för B:s ståndpunkt. Det är att fullständigt karrikera hela hans utlåtande.

förande eller färd att sluta» ... »Så är och för mig troligare, att i detta väsendet oftare och mera vanka præstigia och illusiones än som reellt förande.» Så äfven »den helige Luther» och flera utländska författare.

Detta svenska trolldomsväsen vore icke af annan natur än utlandets och kräfde därför icke heller andra eller flera processregler och bevisningsmedel, något som äfven biskop Rudbeck i sin synodalafhandling samt B. Baazius och superintendenten Brodinus muntligen yttrat vid riksdagen. I fråga om bevisningen gör Brunnerus det viktiga krafvet gällande, att domaren skall hålla sig till lag och allmänt gällande regler och följaktligen icke, såsom i kapitelpluralitetens yttrande, gifvas stor frihet att gå efter egna »concepter». Såsom rannsakningsskäl förkastar Brunnerus absolut både medskyldigas och barnens berättelser. Hvad domskälen angå, kräfves äfven i dessa mål »probationes luce meridiana clariores». Man får icke stanna vid att säga, det detta *crimen natura sua* är mörkt och att man därför måste nöja sig med de skäl, som *natura hujus criminis* gifva kan, ty då komma mörkhet och ovisshet in också i bevisen. Hela den vanliga uppfattningen härutinnan kommer af tron på translationernas realitet. Men äfven om de vore reala, följer icke, att allt, som barn och *complices* se och berätta, är reellt och sant. Fullgiltiga bevis ser Brunnerus blott i den egna bekännelsen, bevisliga *maleficia* och med sundt förstånd och naturlig syn åskådade trolldomssysslor.

Redan dessa kraf skulle ha starkt reducerat dödsdomarna för trolldom, såsom förut anmärkts vid majbetänkandet, då ju verklig trolldomsöfning sällan förelåg. Återstod den fria egna bekännelsen af ett litet fåtal hysteriska, som själfva äro öfvertygade därom att de resa till Blåkulla. Men äfven giltigheten af dessa bekännelser sättes af Brunnerus i fråga. I anslutning till Freudius kräfves undersökning, om den egna bekännelsen är »sana» eller icke. »Och fastän», yttrar Brunnerus, »vulgus eller cum vulgo sinnader stundom håller för en onödig, sällsam, ja ock somliga för suspekt ting att något vidare sig bekymra, sedan en har confessionem propriam, så är dock bäst, att domaren ändå ser sig om, betänkandes, att icke allenast åldren, sjukdomar, dryckenskap och andra sådana naturliga orsaker kunna bringa en till en

orätt bekännelse om sig själfvan, utan ock djäfvulens præstigia och förvillande i syn och »förstånd».

Med krafvet på ärliga vittnen uteslutas äfven *complices*, så mycket mera, »som hos sådane complices ett osundt och turberadt förstånd vankar». Därför gör heller deras myckenhet intet till saken. De kunna ej anses styrka andra skäl. »Ex pluribus falsis non potest unum veri componi, nec ex pluribus incertis unum certum confieri potest.» Icke ens bekännelser af poenitentes complices kunna bevisa något, ty äfven dessa kunna fortfarande vara underkastade illusioner och förty tala osant, analogt med verkligt fromma, som blifvit besatta och tala hädelser mot sin vilja. »Af denna errore mentis kommer det som oftast, att sådana complices conversi allt intill döden stå fast på sin orätta bekännelse och lägga stora obtestationer neder på dem, som de beskylla.»

Betydelsen af dessa ord kan knappast öfverskattas, ty här har Brunnerus sönderrifvit ett bevis, som aktats såsom ett af de starkaste och i praktiken ofta så godt som ensamt afgörande. Inför de medskyldigas högtidliga bedyrande, fruktansvärda eder och förklarade villighet att gå i döden på sina bekännelser föllo till sist äfven de mest kritiska domare till föga, utan möjlighet att reda sig. Brunnerus bemöter vidare det vanliga åberopandet af Binsfelds yttrande, att om allt detta vore illusioner, skulle t. ex. hvarje mördare kunna jäfva alla vittnen genom att förklara dem intagna af illusioner. Binsfeld hade här icke beaktat, det illusioner icke vore vanliga vid dylika brott, men något utmärkande just i fråga om trolldomsbrott. Och skulle någon i andra brott ha sett något *per visionem*, så hade därjämte samtidigt hos andra förefunnits en *visio naturalis recta*, som konstaterat oskyldigheten.

Hvad som sagts om *complices*, gällde äfven barnen, som icke blott ofta visat sig lögnaktiga och tubbade, utan ock underkastade illusioner. Men »hvar illusioner vanka, där är sanningen det, som man minst förmoda och tänka kan». Att de varit intagna af illusioner, inses däraf, att de säga sig föras bort om nätterna så ofta och så länge, att natten, om de hade rätt, skulle hafva 24 timmar. De säga sig ock fara genom nyckelhål. »Men så länge kropparna hafva sin naturliga kraft kvar och intet äro af Gud för-

klarade. utan behålla dimensiones quantitatis suæ . . ., *så länge öfvergår ock detta rundeligen både onde och gode änglars kraft.*» Är nu detta farande genom nyckelhål, såsom allmänneligen medgifves, en illusion, så är äfven det öfriga, som barnen om och från dessa Blåkullaresor berätta, illusioner och intet annat.

Vid beskyllning för mottagen undervisning i trolldom stode den enes nej mot den andres ja och för öfrigt kunde djäfvulen icke blott turbera fantasien för det närvarande, utan äfven minnet för det förflutna, såsom fallet uppenbarligen vore i lykantropien.

Till sist bemöter Brunnerus den riktiga invändningen, att på detta sätt »hela verket», allt detta rannsakande och dömande, måste nedläggas, med de orden: Det är bättre att skona några skyldiga än att låta någon oskyldig gå till döden, ty »factum infectum fieri nequit». Äfven om trollpackorna blefve vid lif, följde ej, att barnen måste blifva deras och djäfvulens rof. Här inträdde den kristliga undervisningens uppgift.

»Jag flyr», slutar Brunnerus, »det mesta jag kan, på den ena sidan att stå emot klara skäl, på den andra att vara snartrogen i det väsendet, i hvilket den onde fienden plägar särdeles och lika som ex professo visa sin konst i sitt djäfvulska gycklande, syn- och sinnesvilla. Ser ej annat, än att man då som minst tro skall, hvad han för ögon och öron framkomma låter; men sanningen skall man af andra dokumenter hämta».

Detta är det allra väsentligaste af det 70 foliosidor starka betänkandet, åt hvars dialektiska styrka och klarhet här knappast kunnat gifvas uttryck. Om dess allmänna betydelse är redan taladt.

Närmast skulle det visserligen se ut, som om det ingen verkan gjort. I mars 1676 ingingo till kanslikommissionen utlåtanden i den gamla stilen från kyrkoherden Magnus Pontinus i S:t Clara samt från Stockholms stads konsistorium. I hofrätten höjdes åtminstone en röst mot Brunnerus. Kanslikommissionen skulle ingenting komma att uträtta. Trots allt, som åtgjorts, skulle det vid trolldomsväsendets uppflammande i själfva hufvudstaden, under inflytande af

den skräck, som äfven här gjorde sig gällande, komma att rannsakas och dömas efter samma skäl som förut.

Sedan man i Stockholm sommaren 1674 och starkare våren 1675 börjat få känning af Blåkullaväsendet, tog detta snart ett fruktansvärdt omfång och nödvändiggjorde utomordentliga åtgärder. När inför kämnärsrätt förgäfves hållits en del rannsakningar, förordnades af regeringen den 19 okt. 1675 en kommission, bestående af stadskonsistoriets ledamöter samt justitieborgmästaren Olof Thegner m. fl. jurister under presidium af pastor primarius, sedermera ärkebiskopen, Olof Svebilius, för att rannsaka i Katarina församling.[1] När ej heller dessas bemödanden kunde afhjälpa oväsendet, befalldes Svea hofrätt den 7 april 1676 att ofördröjligen rannsaka och döma i dessa mål. Hofrättens rannsakning från den 11 april till den 13 maj medförde sex dödsdomar och afrättningar.[2] Samtidigt rannsakades inför kämnärsrätt. Då trolldomsväsendet trots eller rättare i följd af dessa åtgöranden ytterligare tilltog och hofrätten icke mäktade samtidigt rannsaka i Stockholm och afdöma massan af från landsorten inkomna trolldomsmål, befallde konungen genom skrifvelse från Malmö den 23 maj, att nya kommissorialrätter skulle tillsättas med samma instruktioner som de tidigare i Dalarne och Norrland för att afhjälpa detta oväsen såväl i hufvudstaden som i landsorten.[3] Till följe häraf förordnade rådet den 3 juni de båda sista stora trolldomskommissionerna, den ena för Stockholm, den andra för Uppland med säte i Uppsala.[4]

Något framsteg låg icke i de gifna instruktionerna. Äfven dessa båda kommissorialrätter voro e. o. öfverdomstolar och dömde K. M:s dom för att kunna ådöma och genast låta verkställa dödsdomar. Alltfort skulle alltså med hård hand rannsakas och straffas i dessa mål. Stockholmskommissionen skulle emellertid snart nog göra upptäckter, som skulle medföra ett oväntadt hastigt slut på de stora processerna.

Efter åtskilliga förändringar, som bl. a. medförde befrielse från kommissionsarbetet för den berömde, nu åldrige,

[1] Prot. i RA.
[2] Prot. tryckt i Adlersparres Historiska Samlingar, IV (Stockholm 1812).
[3] Riksregistr. den 23 maj 1676. RA.
[4] Senatens bref den 3 juni 1676. RA.

rättsläraren Johan Stiernhöök, kom Stockholmskommissionen att bestå af 13 ledamöter.[1] Af dessa voro fem, inberäknadt ordföranden, revisionssekreteraren W. Coyet, jurister, två, nämligen Ol. Bromell och Urban Hiärne, läkare, samt fem präster, bland hvilka märktes kyrkoherdarna Ol. Bergius i S:t Clara, Carl Carlsson i S:t Maria, sedermera biskop i Västerås, och Chr. Bezelius vid tyska kyrkan samt komministern i Storkyrkan Erik Noræus. Af dessa män representerade tvifvelsutan flertalet jämte Coyet, som fäst sitt namn vid den ångermanländska kommissionens tidigare omförmälda fullmakt, den gamla ståndpunkten. Noræus och Hiärne skulle, hvilken deras ståndpunkt än var i början, snart visa sig mäktiga att bryta med den gamla åskådningen.

Man märker ock i kommissionernas hela sätt att rannsaka en viss inverkan af de nya kritiska tankar, som framförts särskildt af Brunnerus. Väl hade rättens högsta vårdare ännu icke tagit synnerlig hänsyn till dem. Men man hade hvarken velat eller kunnat hindra det, såsom man tryggt kan förutsätta, lifliga debatterandet af hans ståndpunkt. Den allmänna uppfattningen bland de bildade hade utan tvifvel börjat förskjutas, så mycket mer som man hade all rätt att börja känna leda vid dessa eviga trolldomsmål. Följaktligen märker man hos kommissionen från början ett bemödande att gå till väga med större försiktighet än någonsin.

Då man emellertid vidblef den gamla bevisningen på grund af barns och medskyldigas bekännelser, drefs man icke förty att dödsdöma och låta afrätta ännu två kvinnor, som ansågos synnerligen graverade. Den ena var en gammal finska, hustru Malin Mattsdotter, den andra en tyskfödd hustru Anna Hack. På bedrifvande af Coyet, som icke nöjde sig med den eljes under de stora processerna följda ordningen, dömdes Malin att lefvande brännas. Hiärne höll detta alltför »cruelt» och ansåg, att hon i stället kunde nypas med heta tänger. Såsom skäl för det förra anförde Carl Carlsson för sin del, »att man bör mer se på Guds namns ära än hennes olidliga pina under ett så svart och ovant straff,

[1] Dess protokoll är i sammandrag tryckt i Adlersparres Historiska Samlingar. V (Stockholm 1822), s. 214 ff. Jfr . . . Commissarialrättens i Stockholm berättelse om trollväsendet därstädes år 1677 och de föregående åren. Stockholm 1770.

helst som hon förfört många själar eller åtminstone haft intention att förföra dem till helvetis pino, af hvilken hon nu själf borde känna en försmak androm till sky och sig till påminnelse, att hon af fanen, som henne lofvat låta ett subpostititium quid lida i hennes ställe, vore bedragen».[1] Beträffande Anna Hack, som dömdes att först halshuggas och sedan brännas, ansåg Carl Carlsson önskligt, att hon »dock förut lider någon försmak till helvetis pina af svafvel», medan kaptenerna Leufstadius och Sparrman föreslogo ett hett järn eller ett eldkol i handen.[2] Malin led ock det ådömda straffet den 5 augusti, »utan att hon», såsom det heter, »sig öfver ett så gräseligt straff en gång jämrat eller med någon gudelighet sig till sitt yttersta beredt hafver». Sin yngre dotter Maria, som beskyllt henne och in i det sista manade henne att bekänna, gaf hon »uti den ondes våld och förbannade henne till evig tid, hvarmed de alltså skildes».[3] Härmed hade åtta kvinnor afrättats i Stockholm. Malin var dock den enda, som där — och för öfrigt under alla de stora processerna — blifvit bränd lefvande. Dödsdomar följde under augusti 1676 i Stockholm äfven öfver två andra kvinnor, Karin Ambjörnsdotter och Augusta Dufva, samt en omkr. 15 år gammal pojke, Johan Johansson Grijs, från Gefle.[4]

Just som dessa tre skulle rättas, kommo omsider de upptäckter, som skulle medföra en bättre insikt och bryta den långa förtrollningen. Den 26 aug. ankom till kommissarialrätten meddelande om förhör i fängelset med Geflepojken, som därvid ångerfull återkallat alla sina tidigare gjorda anklagelser för Blåkullafärder, förklarade sig hafva ljugit och redogjorde för rätta förhållandet. Eget oförstånd och tvång från flera håll hade förmått honom till de lögnaktiga utsagorna.[5] Bekännelsens föredragande i rådet medförde befallning om uppskof med exekutionen å de tre lifdömda och ny undersökning inför kommissionen om gossens vittnesmål.[6] Då öfverståthållaren Cl. Rålamb hos rådet be-

[1] Prot. loc. cit., s. 220 ff.
[2] Ibidem, s. 226.
[3] Kommissionens berättelse, s. 13. Prot. l. c., s. 228 f.
[4] Protokollet l. c., s. 237, 259.
[5] Se bekännelsen. Hist. Samlingar, V, s. 402 ff.
[6] Ibidem, s. 406.

gärde ny notifikation om de tre lifdömdas afrättning, yttrade väl Coyet trots det skedda, att det finge bero vid den notifikation, som kommissionen redan gifvit, men måste på Rålambs det oaktadt förnyade anhållan den 11 sept. företaga frågan i kommissionen. Häraf blef denna »föranlåten nu som förr vidlyfteligen att discurrera, hvad fundament och visshet, de kunde hafva att gå på vid dömande uti detta uppkomne trolldomsväsende och barnaförande». Coyet, som nu kunde föredraga en skrifvelse från Uppsalakommissionens præses Andr. Stiernhöök om två kvinnor, som dömts till döden, häfdade sin gamla ståndpunkt, då komminister Noræus tog till orda och höll det märkliga anförande, som betecknar den stora vändningen i kommissionens betraktelsesätt och förfarande.

Liksom en Brunnerus o. a. börjar Noræus med en antydan, »att han fuller intet är så absurd, att han alldeles förnekar trolldom och barneförande». Men han skyndar genast, också som Brunnerus, att tillägga, det han dock »håller det före vara en så farlig och mörk sak, att han intet förstår eller kan finna sig där uti, mindre understår sig här efter någon förutan bättre skäl och upplysning uti saken ifrån lifvet döma, efter han tror, att djäfvulen väl kan fascinera och dementera de större som de mindre, hvilka i detta fall både vittnen och anklagare äre». Detta var just hvad i Uppsalakapitlets majbetänkande och sedan af Brunnerus yttrats. Sedan Noræus vidare förklarat sig önska, »att några svåre och nödige quæstioner, detta väsendet beträffande, communicerades uppå en allmän riksdag med consistorio regni till dess efterrättelige deliberation och betänkande», ger han med några gripande ord uttryck at hvad han personligen kände såsom bisittare i kommissorialrätten. »Efter han nu», heter det, »intet finner sitt samvete så tryggt, att han någon här efter uti detta mål ifrån lifvet döma kan, är ej heller likmätigt med hans ämbete att sitta i en blodsdom; ty gaf han rätten tillkänna, att han vill söka dimission här ifrån, så framt kommissionen skulle något länge påstå. Och där den honom skulle blifva förvägrad, tager han lof af sitt samvete att gå här ifrån och drifva det ämbete, som Gud hafver kallat och satt honom uti, viljandes med böner och åkallan stadigt och stundeligen,

så mycket han kan, publice och privatim, satans väsende afböja».[1]

I kommissionen såg det närmast ut, som om Noræus talat för döfva öron, i det man följde præses och beslutade delgifva Rålamb, det exekutionen öfver de tre dödsdömda borde företagas. Redan nästa dags morgon skulle kommissionen dock resolvera, att den skulle uppskjutas, »efter något emellertid är förelupet, som torde tjäna till någon upplysning».[2]

Det var ock i sanning märkliga ting, som timat. Rannsakningen efter öfverläggningen den 11 hade gifvit Noræus rätt. Under det nu allt mer skärpta förhöret, som icke längre gick ut på att till hvarje pris få fram bevis för den anklagades Blåkullaresor, förmåddes slutligen en femtonårig flicka, som jämte ett stort antal äldre och yngre vittnat emot stadskaptenen Jak. Remmers hustru, Margareta Staffansdotter, att bekänna rätta förhållandet. Sedan flickan gråtande fällt de upplysande orden, att den, som icke bekände sig föras, blefve förföljd, och af rätten fått löfte om skydd och straffrihet för ändring af sin tidigare bekännelse, erkände hon, att hon aldrig varit i Blåkulla och att hon ljugit på kaptenskan. Några tjänstepigor hade intalat henne, att hon varit i Blåkulla, hvarefter både barn och vuxna hotat och tvingat henne att så bekänna. Till samma bekännelse hade man förmått ytterligare åtta äldre och yngre, när flertalet af rättens ledamöter kl. 12 aflägsnade sig, medan Coyet och Broméen samt Noræus och Hiärne »skattade för en nödvändighet med en så lycklig examen fortfara. Blefvo alltså öfver hela dagen stilla, sittandes intill aftonen kl. 9.» Då hade en af de farligaste anklagarne och ännu ett antal barn efter löfte om straffbefrielse fallit till föga och återkallat sina tidigare beskyllningar och bekännelser såsom alltigenom osanna.

De följande dagarna medförde, efter alltfort utlofvad straffbefrielse, återkallelse af de tidigare beskyllningarna från samtliga äldre och yngre, som sagt sig ha blifvit förda till Blåkulla. Det hela visar sig ha varit en enda härfva af inbillning, lögn och elakhet, gynnade af de fall, där man

[1] Prot. l. c., s. 260 ff.
[2] Prot. l. c., s. 284 f.

äfven i hufvudstaden kan, särskildt bland barnen, märka symptom af den framsuggererade hysteri, som vi funnit norrut.

Den 3 okt. kunde Urb. Hiärne i kommissionen framlägga »Ett kort betänkande öfver de anfäktade barnens i Stockholm förrige klagans återkallelse och den nya bekännelsen inför den Kungl. kommissorialrätten i Stockholms stadshus, som begyntes den 11 Septembris anno 1676 och intill dato continuerat».[1]

Hiärnes betänkande är det sista i raden af kritiska utlåtanden, som sågo dagen under de stora processernas år, och Hiärne är också den, som hunnit längst i sin kritik. Hiärne är dock icke, såsom man ofta menat. den ende eller förste om sin ståndpunkt. Icke heller förhåller det sig så, att Hiärne yttrat sig som en modern skeptiker och funnit lösningen i att helt enkelt förneka djäfvulens existens. Detta var en tanke, som icke gärna kunde falla honom in. Hiärne låg för öfrigt icke åt en sådan kritik och skepsis. Med sin djupt religiösa läggning är han snarare en boren mystiker och döljer icke sin sympati för en Paracelsus. I sin forskning synes han stå på öfvergången från den äldre, ännu i åtskilligt mysticerande, till den i hans dagar allt starkare framväxande rationellt empiriska naturvetenskapen. I religiöst hänseende präglas hans personlighet af en varm human lekmannafromhet. Såsom jag annorstädes visat,[2] är han Sveriges förste pietist.

Denna Hiärnes allmänna öfvergångsståndpunkt präglar äfven hans med rätta berömda utlåtande om trolldomsväsendet. Religiös och naturvetenskaplig betraktelse gå hand i hand. och därom erinras vi redan i de inledande orden om sakens nya läge.

Gud hade gifvit nytt ljus i denna fördolda och inveckladc handel. Därför sökte nu fienden, som gärna ville hafva oss kvar i den förra meningen, att hans makt vore så otroligt stor och större, än den honom af den Högste medgifvits, att misstänkliggöra barnens återkallelser och deras nya bekännelser såsom ett satans spel, som ginge ut därpå att

---

[1] Tryckt i Adlersparres Hist. Samlingar V, s. 409 ff. Orig. i RA. Stockholmskommissionens akter.

[2] Se min afhandling om Sven Rosén, s. 88.

genom en slappare inkvisition omsider låta den så bevarade gnistan slå ut i en än större vådeld. Viss därom, att de flesta af kommissionens medlemmar vore nog upplysta för att icke förbryllas af slika inkast, hade Hiärne dock hållit rådligt att »till yttermera sanningens styrko» för de tviflande andraga några punkter, som fullkomligen bekräftade hans mening.

I det närmast följande skola vi korteligen återgifva tankegången i de 10 hufvudpunkter, som Hiärne framlägger såsom bevis för att sanningen nu verkligen kommit i dagen. Dessa bevis äro:

1. *Ingenua et non extorta confessio.* Denna hade blifvit en följd af den förändrade förhörsmetoden, i det barnen, när de nu öfverhopades med nya och oväntade frågor, icke mäktade sammanhålla sitt tidigare inlärda system af osanningar, utan sågo sig tvungna att återgå till det enkla verkliga förhållandet. Af prästerskapet hade barnen väl blifvit »något litet hårdt tilltalte», men först sedan tämlig klarhet i saken redan vunnits. Något tvång hade enligt Hiärnes mening därmed icke utöfvats, men väl hade härigenom tid vunnits.

2. *Harmonia confitentium et confessionis cohærentia*, som tidigare åberopats och äfven vore af största vikt, hade alldeles brustit sönder, när barnen ställdes inför de nya frågorna, men en ny harmoni framträdde, så snart de kommo till sin senare bekännelse, »ty då gick det alltsammans på en väg ut», med angifvande af några få personer och slutligen Geflepojken såsom det helas yttersta upphof.

3. *Gestus et vultus accusantium*, som gåfve en skarpsinnig domare, »om han eljest har samvete och vilja att granneligen utleta sanningen», en ganska stor hjälp, hade äfven denna gång gifvit en icke ringa upplysning. Före bekännelsen inkommo barnen med en oförskämd, näsvis och beskäftig min eller ock med ett oroligt, ängsligt och perturberadt ansikte. Så äfven då stadskaptenskan Remmer betygade sin oskyldighet »med bittra tårar, hjärtröriga ord och sådana åthäfvor, som hade kunnat beveka en sten i jorden». Men så snart de bekänt sanningen, då var deras ansikte ändradt, deras sinne var lättadt och »såge alla med

hvarandra mycket förnöjde ut, lika såsom de hade fått godt samvete och ro igen».

4. *Differentia sexus* hade ock visat sig böra beaktas. Hvad Hiärne anför om de båda könens olika förhållande under rannsakningen torde förtjäna att in extenso anföras.

»Såsom kvinnfolken», skrifver han, »särdeles ibland de gemena... lättare låta sig förledas af sinnenas och gemötens rörelser, särdeles af missgunst och afund samt regersjukan, i det de gärna vilja hafva något att råda och säga, så ock att de därjämte äro arglistige och lätteligen inclinera till skvaller, förvetenhet, vidskepelse, snartrogenhet och egensinnighet, i det de deras en gång fattade mening intet gärna släppa, utan emot all förnuft och skäl... med stor halsstarrighet förfäkta, så voro ock de i detta fall snarast i den vefvan bragte och hade alltid mest att klaga. Men till att bekänna sanningen mera motsträfvige och i sin gamla passion mera förhärdade, och med dem hade man större arbete. Tvärtom gossarne, som både in numero et casu ringare voro och af bemälde passioner mindre rördes, de voro till bekännelsen villigare och lättare.»

Från dessa iakttagelser öfvergår Hiärne till ett närliggande gebit, nämligen:

5. *Indolis, ingenii et educationis discrimen.* Här analyserar Hiärne skarpt och klart de olika individualiteterna. Det existerade icke allenast en åtskillnad emellan könen, utan ock emellan hvars och en medfödda art, sinne och upptuktelse. »Rätt som kvinnorna voro till», skrifver Hiärne, »så var ock deras klagan. De elake och arge voro hårdast i sina beskyllningar, de frommare tvärtom mildare. De lättfärdiga hade skamlösa berättelser. De listigare kunde bättre sätta ihop sina theses, och då de intet hinde besvara på allt med fog och sammanhang, så hette det, att trollkonorna hade bundit igen ögonen på dem; de hade dragit flörshufvor på sig; de som bekände, måste stå utanför dörren och fingo intet se, hvad där förehades. De enfaldige hade tokota infall, och de skvalleraktige kunde väl dikta ihop en hel krönika. Eljest de som gåfvo akt på dem, som fromme voro, kunde väl märka, att de, som hade ett liberalt och uppriktigt, eller ock ett enfaldigt ansikte, voro snarare till god bekännelse, hine igenom godhet, dessa genom

menlöshet... Ja, man kunde fast gissa på de inkommande, om de lätteligen skulle länka sig till god bekännelse, hvilket utgången väl viste».

6. *Metus pœnæ et infamiæ.* Särskildt de äldre hade afhållits från att återtaga sina tidigare utsagor och bekänna sanningen till följd af fruktan för straff och vanära. Denna falska hederskänsla vore den hårdaste knuten att lösa. Kunde man blott förtaga dem deras »äredryghet», skulle man innan kort komma till rätta med dem alla. Efter åsynen af en risslitning hade flera icke vågat bekänna af fruktan för samma straff, hvarför rätten mast lofva äfven de värsta straffbefrielse, då de frivilligt bekände. Barnen bragtes därför icke, såsom det hette, med trug och tvång till bekännelse.

7. *Testimonia vicinorum fide dignorum.* De, som bodde i närheten af de s. k. vakstugor, där man samlade barnen för att vaka öfver dem, hade berättat, att man där brukat komma öfverens om hvad som undan för undan skulle sägas inför rätten. Föräldrar och barn tvungos sedan att säga efter.

»Därigenom», tillägger Hiärne, »växte sådana löperskors mod mer och mer och berömde sig för den authoritet att få beskylla, hvem de ville, och af hvilkas anklagande och befriande alla ärliga matronor skulle dependera. De vore betrodde in för rätten, och de kunde taga lifvet af den förnämste frun i hela staden. Deras lust har varit att hämnas på dem, de hade gammal agg till, eller ock genom afund, antingen på dem, som vore något rikare än de eller något förnämare. Och var någon, som råkade säga emot dem, den bekände de strax uppa och föga annars än som hundsskällande. Begynte allenast en först, så följde alla de andra efter».

8. *Insimulatarum confessio et querela* intygade, att många skrämts af de anklagande vuxna pigorna att ljuga Blåkullaresor på sig självfva. Knappt hvart tredje hus på malmarna vore ju fritt för deras beskyllningar.

9. *Ingenuorum et piorum consensus et congratulatio.* Hiärne afslöjar här ett förhållande, som man ständigt har en viss känning af i de stora processerna, utan att kunna direkt bevisa det: bigotteriets och den djupare fromhetens

väsentligt olika hållning. »Många gudfruktige och förståndige människor», heter det, »som väl visste, att djäfvulens makt var stängd inom sina vissa råmärken, och att Gud, som om små omyndige barn gemenligen har större försorg än för de fullväxta och myndiga, intet kunde vara så hård och obarmhertig, att han dem af den onda till timmeligit och evigt fördärf läte föras..., de hafva länge spått förut, att det ändtligen skulle komma till denna upplysning förmedelst Guds församlings innerliga och trägna förböner; de fröjdas och hugnas häröfver, de gifva oss bifall och samtycke, hvilket de tillförene intet torde för judarnes rädslo eller de otidiges nitälskande häftighet skull... Tvärtom begynner Herr Omnis, men besynnerligen de, som därtill hafva varit stiftare och den ondas redskap, att rasa och försmäda.»

10. *Eventus*, sakens utgång, upptäcktens verkan och resultat, kommer till sist såsom det, om så vore, ensamt afgörande.

Sedan upplysningen kom, hade nämligen hela oväsendet tystats ned på Södermalm. »De, som intet annat gjorde än rände därmed och klagade sig, huru de föras, piskas och anfäktas etc., de tiga nu vackert stilla, gå lömske och fälla modet... De, som citerade varda, laga sig småningom utur vägen och ställa sig intet in. Intet sker nu mer som tillförne, att de komma och anfäktas inför rätten. Inga nya trollkäringar gifvas mera an; de som nyligen angåfves och intet i underrätten äro förhörde, dem talar ingen mera om.»

Till sist upptager Hiärne i en »obiectionum brevis solutio» trenne invändningar, genom hvilka man ville göra alltsammans tvifvelaktigt.

Dem, som åberopade barnens samstämmighet i bekännelserna i Norrland, Dalarne och Stockholm, svarar Hiärne beträffande Stockholm med en erinran om Geflepojkens lärmästarroll, barnens samvaro, de anklagandes inbördes aftal och Blåkullaförrättningarnas karaktär. De sistnämnda vore helt enkelt en applicering af lifvets vanliga förhållanden och förrättningar på lefvernet i Blåkulla: »Näslösen murar, klockspelaren Krall spelar i klockorna, Bengt Bagare bakar, Joakim Bryggare säljer öl och är ändå dansmästare på köpet. Sammalunda följa barnen deras föräldrars handtverk:

En snickargosse af 7 eller 8 år han snickrar, bygger hyllor, bänk och brudstolar. En skräddargosse syr brudkläder, en smedsson smider, en liten pojke af 5 eller 6 år studerar i svartboken och har snart utlärt. Det andra är sådant arbete, som flickor äro vana vid och mest tänka på, såsom kläda och vara brud, hålla bröllop och måltid, bära fram maten, två kläder, sopa golfvet, mata barn, blifva gift, få 3 eller 4 män, som heta äfven som deras dagliga skällsord: Två dig, Tvi dig, Styggtacka, Fulpiska, Åsna etc. Små flickor fingo barn genom näseboren, förutan andra omöjeligheter: Huru de blifva 12, 15, ja 20 gånger om natten bortförde. Alltid är där gästebud, och hvar gång hafves där så mycket för händer, som väl hela natten fordrade. Deras Blåkullaförsamling, bestående af några 100, ja 1,000 personer, står under tiden på stora kyrkotornet, på 3 kronor... Dit föras de genom nyckelhålet, fönsterrutan, muren, hvilken trollkäringen öppnar med en nål. I vakstugan sitta 3, 4 eller 5 tjocka trollkäringar på en hylla, på bordkransen, på ljuskronan, ja, på en spik, där knapt 5 flugor kunde få rum, och annat galenskap mer, hängandes så väl ihop som Polykarpus Riddarfinckes historia.»

Detta var icke blott en slående förklaring af de traditionella Blåkullaberättelsernas verkliga tillblifning, utan ock en lika skickligt som obarmhertigt genomförd satir öfver den åskådning, som förut aktat dylika ting som de märkligaste bevis på satans synnerliga illfundighet och konstfärdighet. Det var slag, som svedo.

Hiärne yttrar sig därnäst om ett faktum, hvars rätta tolkning verkligen innebar de största svårigheter för dåtidens människor, men där vi sett redan en Brunnerus närma sig den riktiga lösningen. Det var tolkningen af de egendomliga tillstånd, som åtskilliga af de inblandade föllo uti, eller ock simulerade, »de grufveliga anfäktningar, som barnen äro kvalde med och de extases, att de intet hafva känt, huru man dem skakat, nupit och slagit hafver.»

I Hiärnes tolkning af dessa tillstånd märkes det största framsteget. Här ger han det bevis, som skulle bli afgörande, emedan här söktes och gafs en åtminstone t. v. tillräcklig naturlig förklaring af det, som tyckts trotsa all förklaring.

»Vi behöfva», skrifver Hiärne, »intet göra som lata physici eller philosophastri, hvilka, när de intet kunna reda sig ut i en eller annor naturlig operation, som deras förstånd öfvergår, då fly de genast till occultas qualitates eller ock måste det vara en fanens konst och trolldom. Ehuruväl största delen har varit falsk och med flit anställt, så är det öfrige gemenligen skedt igenom räddhåga såsom de förmenta bortförelser af lipotymia, hvilket jag. . . görligen har försökt tillika med apotekaren Heræus förmedelst spiritum salis ammoniaci, cornu cervi och vitriol. volat., då de, som de andra anfäktade barnen föregåfvo vara värkeligen bortförde, åter ögonblickligen kommo till sig igen. Sällsamt vore det, om berörde medikamenter kunde förjaga trollpack. Somlige, som häftigare vordo anfäktade, kunde hafva en speciem maniæ, hvilket dem icke underligen faller, som hafva läst åtskillige observationes medicorum och själfve in praxi vistas.»

Hvad slutligen anginge dem, som bekänt på sig själfva och villigt lidit döden, »är mitt svar», skrifver Hiärne, »att sådana hafva varit betjuste och betagne af sällsamma inbillningar. Man har väl exempel på mycket underligare än detta, hvilke ändå intet annat hafva varit och äro hållne för än imaginationer». Det var hvad förut Brunnerus, om än icke med samma myndighet och auktoritet, uttalat.

»Jag förmodar och hoppas», slutar Hiärne sitt betänkande, »att om desse skäl öfvervägas, de lära vara nog att skilja oss ifrån den tvifvel, som vi härtill hafva vandrat i, och att de, som gärna vilja tvika, intet kunna förevända oss sväfva i ovisshet och mörker och att satan söker nya ränker, domaren än vidare att förbrylla.

Gud är sanningens Gud, en nådig Gud, som, bevekt af församlingens idkeliga böner, ändtligen låter sanningen komma fram i dagsljuset, då lögnen med sina stackota fötter intet kan länge bestå och satan, som alltid har haft en viss tid att rasa och intet ibland oss kristna evärdeligen får kontinuera . . . ., ändteligen måste återvända.»

Att, sedan sanningen kommit i dagsljuset, med vilja vara blind »är en förhärdad gensträfvighet. Att vela tvika och svikta är en otidig försiktighet och tecken till en klentrogenhet och ganska ringa förtröstning på Guds oändeliga barmhärtighet.»

Det är af det föregående klart, att Hiärne i fråga om trolldomsväsendet intog i allmänhet samma ståndpunkt som en Brunnerus. Det är också sannolikt, att han tagit intryck såväl af denne som af Noræus. I hvarje fall böra dessa båda teologer och präster genom sin hållning anses ha gjort det lättare för Hiärne att framträda med sina starkare accentuerade och tillspetsade satser.

Styrkan i Hiärnes betänkande ligger däri, att han klart och ovederläggligt uppvisar det enkla och naturliga förhållandet i vissa konkreta, förut efter den traditionella trolldomsuppfattningen feldömda fall, och detta med en klarhet, som gaf honom rätt att inför senare tvifvel härom inom kommissionen utbrista: »Den som nu tviflar, att verket är oklart, så tviflar han till evig tid.»[1] I jämförelse med Brunnerus hade Hiärne den stora fördelen, att han icke behöfde stanna vid en, låt vara ytterst skarpsinnig dialektik och en, likvisst absolut nödvändig, teoretisk vidräkning med den gamla tron, utan kunde fortgå till en praktisk utredning af vissa bestämda fall. Hiärnes utlåtande, som ju ock, jämte redogörelsen för hans egna iakttagelser, är ett referat af det väsentligaste i kommissionens samfällda rannsakning, fr. o. m. den 11 sept., afslöjar tillika ett stycke detektivbragd af sällsynt skicklighet och är ett märkligt datum i vår äldre brottmålshistoria.

Framsteget utöfver en Brunnerus' ståndpunkt är redan antydt. Det ligger väsentligast uti den med större säkerhet gjorda och empiriskt bevisade naturliga förklaringen såväl af det hela som särskildt af de hemlighetsfulla tillstånd, som en del fallit uti. Här är det läkaren och naturvetenskapsmannen, som visar sin öfverlägsenhet. Och han kunde här visa sig som den starkaste, emedan det var just oförmågan af en naturlig förklaring af hithörande företeelser, som djupast sedt dref till de traditionella åtgärderna mot trolldomsväsendets yttringar.

Icke som om ens en Urb. Hiärne gifvit en fullt tillfredsställande förklaring af hvad som försiggick med en människa i det tillstånd, som förelåg under det, som man kallade Blåkullafärd. Därtill var insikten om människans

---

[1] Adlersparre, Historiska Samlingar, V, s. 348.

psykiska lif alltför primitiv äfven hos tidens främsta. Äfven Hiärne delar något af den gamla tron. »Jag gifver väl efter», säger han, »att satan en eller annan gång har mängt sig mer eller mindre däribland, medan han sig i sådan otrohet gärna blandar.» Men detta är dock allenast ett halft motvilligt medgifvande, och han tillfogar genast: »Att sådant är skett genom trollkäringar, är ännu intet af någon tillfyllest bevist vordet.» Den förklaring, Hiärne gaf, gick i rätt riktning och var i hvarje fall tillräcklig för sin tid och nog stark för att medföra ett hastigt slut på de stora trolldomsprocesserna hos oss.

Den 30 okt. skref rådet till Stockholmskommissionen, att det med största nöje förnummit, »hurusom man uti trolldomsrannsakningen här i Stockholm igenom Guds nådiga bistånd är kommen till den upplysning, så att man numera närmare kan veta, huruvida man åklaganden uti detta mål tro tillsätta skall, fastän de till sin laga år komne äro och sin utsaga för detta med liflig ed hafva stadfäst». Då detta lände mången oskyldig till försvar och nogare uppenbarade satans spel genom arga människor, kunde rådet icke annat än härutinnan gilla och berömma kommissionens arbete och metod och gåfve den fria händer att ånyo genomgå och afdöma dessa mål. Rekonventionstalan kunde dock icke medgifvas, utan skulle man nöja sig med att bestraffa dem, som varit »första upphofvet och största underhjälpare» till hela denna oreda.

Stockholmskommissionens uppgift förändrade sig därhän, att dess verksamhet icke längre gick ut på att till hvarje pris få fram bevis för satansförbindelse och Blåkullaresor, utan inriktades nu på att klargöra, hvilka som buro ansvaret för allt eländet i Stockholm. Denna rannsakning medförde en stadfästelse af Geflepojkens dödsdom samt nya blodsdomar öfver tre kvinnor. En fjärde och femte sleto ris så hårdt, att de snart afledo på tukthuset. Man kan alltså säga, att de stora trolldomsprocesserna i Stockholm kräfde 14 blodsoffer.

Kommissionens nya uppgift var slutförd först under sommaren 1677, då berättelse afgafs till Kungl. Maj:t.

Utom hufvudstaden blef det också ett brådt slut på det gamla processandet. I Uppsala hade den därstädes arbe-

tande kommissionen afkunnat två dödsdomar. Dessa torde ha blifvit de enda, ty kommissionen ålades den 23 okt. af rådet att korrespondera med Stockholmskommissionen angående förfarandet i fortsättningen.[1] Denna kan med säkerhet anses ha fått samma förlopp som i Stockholm och slöts väsentligen redan med Stiernhööks demission kort före julen 1676.

I Norrland hade landshöfding Joh. Graan inom sitt höfdingedöme gjort hvad han kunnat för att undertrycka det åter uppflammande trolldomsväsendet. Rådet skyndade att i en skrifvelse af den 30 okt. 1676 berömma honom för detta och rådde honom att för dess dämpande betjäna sig af hvad kommissionerna i Stockholm och Uppsala inhämtat, i det att de bägge hade förmärkt, att »endels en oförståndig enfaldighet, endels en stor arghet ibland den gemene hopen här under lupit.»[2]

Hos folket förmärkas ännu kraf på nya rättegångar, men nu är ingen vare sig bland religionens eller lagens väktare längre villig att medverka, utan man tystar efter förmåga ned talet om Blåkullafärder.

Den 7 april 1677 utfärdade rådet på hemställan af Stockholmskommissionen en rundskrifvelse till kyrkans alla biskopar och superintendenter om upphäfvande af 1669 års offentliga kyrkobön mot trolldomsväsendet och påbjöd att i stället skulle läsas en bifogad tacksägelsebön till Gud, för det han stillat »trolldomsplågan och satans raseri».[3]

Detta var regeringens allmännaste budskap till landets hela befolkning, att ljus och klarhet var vunnen och den fruktanvärda hemsökelsen förbi. Men nog var det för många ett underligt tal, att det hela nu var vordet mera ett utslag af människors än af djäfvulens ondska.

Brådt glömdes dock icke denna hemsökelse. Otaliga familjer hade mer eller mindre drabbats af densamma till död eller vanära och timlig ofärd. För dem, som varit de handlande och måst föra svärdet, blef det ett fruktansvärdt slut på det hela. Hundrade och åter hundrade i blindo lagförda under outsägliga själskval, där icke äfven kroppslig plåga kom till, och så slutligen döden för bödelsyxan och

[1] Senatens bref s. d. 1676. RA.
[2] Senatens bref den 30 okt. 1676. RA.
[3] Senatens bref den 7 april 1677. RA.

kroppens förtärande af det mer än allt annat fruktade bålet. Och detta allt i fåvitsko! Man förstår, att det under de närmaste åren blef föga tal om dessa ting, som till sist lämnade en stark känsla af skam efter sig.

Det behöfver dock knappast sägas, att icke ens dessa bistra lärdomar genast kunde rycka upp flera årtusens tro och för alltid omöjliggöra hvarje slags trolldomsprocess. Det är blott bland de högst bildade, som trolldomen och synnerligast Blåkullaväsendet blifvit en ren vidskepelse. Nere bland folket och ett godt stycke upp i ämbetsmannavärlden lefver ännu tron på satansförbundet och maleficia i kraft däraf. Enstaka trolldomsprocesser med ty åtföljande dödsdomar och afrättningar — i de nyeröfrade sydsvenska provinserna stundom efter svår tortyr — följa under 1600-talets sista decennier. Men de blifva allt fåtaligare och gälla egentligen icke längre Blåkullafärder utan *maleficia*. Den sista svenska trolldomsprocess med dödsdom som påföljd, hvilken kommit till min kännedom, gäller en gammal kvinna i Eskilstuna, som 1704 af Svea hofrätt dömes till döden för *maleficium*. Denna kvinna är på samma gång det sista offret från de stora häxprocessernas dagar, enär hon under dessa flytt från sin hembygd i Hälsingland, utan att likväl till sist kunna undgå sitt öde.

Under 1700-talet komma väl ansatser till gammaldags trolldomsprocesser dels i Värmland 1720, dels i Dalarna 1757 ff. Men upplysningen hade nu hunnit så långt, att de förra medförde blott lägre straff[1] och de senare snart undertrycktes. I 1734 års lag hade dödsstraffet för trolldom bortfallit. Signeri och löfjeri föranledde dock ännu ofta rättegång och mindre straff. Blott för det egentliga satanspaktum behålles dödsstraffet intill Gustaf III:s tid.

Hos folket uti bygderna lefde emellertid de gamla föreställningarna och den gamla trolldomens öfning långt in på 1800-talet. Det är först vid midten af århundradet, som den gamla vidskepelsen viker för den stora folkväckelsen, hvars kulturhistoriska betydelse hittills blifvit förbisedd, och sedermera för den småningom framväxande folkupplysningen.

[1] Genom Kungl. Maj:ts slutliga dom 1724.

Den afgörande vändningen timade emellertid redan under de stora häxprocessernas dagar och lät dessa hos oss få en bråd ände.

Betänker man, hvilken otrolig styrka trolldomsföreställningarna ägde i ända från hednisk tid nedärfda och från olika håll samlade och hopade traditioner, öfverväger man alla de sedliga och religiösa förvillelser samt all den sociala ofärd, som särskildt med den dämonistiska magien kom tid efter annan, kan man icke gärna stanna i ovisshet om den utomordentliga betydelse, som måste tilläggas de kritiska, befriande tankarna från de stora trolldomsprocessernas dagar. De utgöra ett viktigt och ståtligt kapitel ur vår äldre odlings häfder. De hafva mäktigt bidragit till den kyrkliga åskådningens renande från allehanda för evangeliet främmande gods och till hela vår odlings höjande.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Om betydelsen af namnet Gästrikland.

Namnet *Gästrikland* har kanske mer än något annat svenskt landskapsnamn under tidernas lopp varit föremål för vetgiriga mäns tydningsförsök; men dessa hafva i fråga om detta namn gått i mera olika riktning, än hvad fallet varit beträffande något annat af våra provinsnamn. Medan af våra äldre topografiska författare[1] den ene tolkat namnets förra del såsom utmärkande ett af någon vid namn *Gestur* styrdt *rike*, har den andre däri sett någon för inbyggaren utmärkande egenskap, antingen att denne till gestalten varit *jättelik*[2] eller ock till sinnelaget *gästrik*, d. v. s. på *gäster rik* eller *gästfri*. Med afseende på denna sista tydning har emellertid det egendomliga inträffat, att den på en senare tid fått vika för en annan af alldeles motsatt innebörd. Enligt C. Säve skulle nämligen namnet böra tolkas såsom *gäst-vräkarnes* eller de ogästvänliges land. Det beröm, som enligt de äldre tydningarna skulle ligga i namnet, torde emellertid vara lika litet grundadt som klandret i denna sistnämnda.

En annan tydning har ännu senare framställts af A. Noreen.[3] Enligt denna skulle i *Gestriklandia* år 1253 ingå ett folknamn *gästrikar*, då betydelsen skulle blifva »gästrikarnes land». Detta folknamn åter skulle komma af en adjektivstam *gest(a)ra* i fht *gestaron* »i går», hvartill lagts ett gentilsuffix *-ik*, så namnet skulle betyda: »de från den närmaste tiden», d. v. s. nykomlingar, en benämning, som enligt Noreens förmenande skulle hafva varit mycket passande för »de unga nybyggarne ifrån Uppland».

Denna härledning af namnet i fråga är nog för närvarande den, som omfattas af forskare på detta område; senast ha vi sett den gillad af Jöran Sahlgren.[4] Emellertid torde befogade anmärk-

---

[1] Hülphers. Gästrikland (Sthlm 1793), s. 1.

[2] D. v. s. af *jätte* och *strik* l. *strek*, i norrländska dialekter betydande gosse, pojke.

[3] Noreen. Svenska etymologier (Uppsala 1897), s. 28.

[4] I uppsatsen »Landskapsnamnet Närke» i Sv. Landsm. (1911).

ningar kunna göras äfven mot denna. Först och främst synes den erhållna betydelsen ej vara så passande, som det förmenats. Om landskapet hade befolkats på samma sätt som Island eller på det viset, att en eller annan skeppslast kolonister kommit dit och där med ens börjat bryta bygd, så hade, vill det synas, ett namn med den ifrågasatta betydelsen kunnat vara på sin plats; men knappast är detta fallet vid en kolonisering, som måste tänkas hafva skett endast så småningom.

Men den Noreenska förklaringen synes tvifvelaktig äfven af andra skäl. Den förefaller mindre sannolik redan af den omständigheten, att svenska språkets ordförråd ej räckt till för namnets förklaring. Vår hufvudsakliga invändning är emellertid den, att tillvaron af ett gammalt folknamn *gestrikar* alls icke uppvisats. I ett bref af år 1314[1] skrifver hertig Valdemar: »*Conquestum est coram nobis super confinio terrarum inter Gestringias et Tiundas.*» Häraf framgår ju med all önskvärd tydlighet, att folkets namn icke varit *gestrikar* utan *gestringiar*, liksom grannarna i norr hette *hælsingiar*. Noreen har emellertid alldeles förbisett detta ställe. Härmed öfverensstämma ock namnets latiniserade former *Gestringia* 1306, 1307 och *Gestrigia* 1331, som af Noreen säkerligen med rätta fattas som en misskrifning i st. f. *Gestringia*, liksom också den af honom (efter handskrift af St. L.) anförda formen *Gestringaland*, hvilken mot medeltidens slut förekommer synnerligen ofta. Uti Upplands lagmansdombok 1490—94 förekommer landskapsnamnet en gång och skrifves då *Gestringeland;* och Styffe har i »Skandinavien under unionstiden» såsom rubrik »*Gestrikaland* eller *Gestringeland*».

Äfven på 1500-talet förekomma både namnformerna. Så har t. ex. Gustaf I:s registratur för år 1526 dels *Gestringgelandh* och *Gestringelandt*, dels *Gestrickelandt* (två gånger) och *Gestrighelandt*. Också Erik XIV:s nämnds dombok har *Gestringeland*, och i landskapets äldsta fogderäkenskaper stöter man jämt och samt på denna form, som ock torde varit den i talspråket gängse.

För att ytterligare utröna, hvad som varit folknamnet, ha vi för en lång följd af år antecknat de i Gästrikland förekommande tillnamn, som ha formen *Gestring* och *Gestrik*, och resultatet har blifvit följande: i fogderäkenskaperna förekomma åren 1541—1628 båda namnen, det förra flera gånger men formen *Gastrijk* (för *Gäst-*) blott *en enda* gång och då med *Gestring* som variant.[2]

I de hittills tryckta delarna af Gustaf I:s registratur visar sig samma förhållande: namnformen *Gestring* förekommer flera gånger, men

[1] Dipl. Suec., III, s. 176. Ifrån samma Dipl. äro ock öfriga här anförda medeltidsformer, där ej annan källa angifves.

[2] Per *Gestringh* fanns 1544 i Valbo socken och Anders *Gestringe* i Hille 1550: Hans *Giestringh* var fogdetjänare år 1564; Måns *Gestring* erlade vretpenningar i Gäfle 1575, och Sven *Gestring* hade 1575 fritt Konungsgården, Harf och Nordanbro i Hedesunda; då han 1584 och 1600 erlägger vretskatt, skrifves han tillnamn resp. *Gestringh* och *Gastrijk*.

Gestrik blott *en* gång.[1] Uti »Samfundet S:t Eriks årsbok» för åren 1908—11 är en del af Stockholms stads tänkeböcker aftryckt, och i den första af dessa årsböcker finna vi en Lasse *Gestring*[2] omtalad i Västerås,[2] men *tillnamn af den andra typen saknas alldeles.* För fullständighetens skull må antecknas, att vi i räkenskaper för Jämtland[3] från år 1566 funnit en Sven *Gestrick*, som var höfvitsman för krigsfolk i Mörsils läger i Jämtland, och i ett kvitto skrifves hans namn på detta sätt; detta hindrar dock icke, att namnet uti kanten af samma kvitto skrifves Sven *Gestring.*[4]

Häraf synes vara ganska tydligt, att folknamnet egentligen varit *gestring* och icke *gestrik.* I de få fall, då denna senare form uppenbarar sig som tillnamn, beror den utan tvifvel på missuppfattningen af den redan nämnda skrifningen *Gestrikalandia* 1253, hvartill sluta sig *Gestricaland* 1280, 1314, *Gestrikaland* 1291, *Gestricæland* 1281, *Gestrikælandh* 1316, *Gæstrijkelandh* 1336 och *Gestrikeland* 1403. Denna skrifning torde ha varit den mera officiella. Under 1400- och 1500-talen hade den, såsom redan är nämndt, att kämpa med namntypen *Gestringeland*, men blef till slut ensam rådande.[5]

Hvad är då detta *Gestringe-* eller *Gestrikeland?* När det gäller att besvara den frågan, bör man erinra sig, att det gamla Uppland i norr hade vidsträcktare gränser än våra dagars. Enligt Upplandslagen utgjordes det nämligen af landet mellan Sævu ström (Sagån) och Ödmorden samt hafvet. Således var äfven Gästrikland en del af detta landskap. Styffe upptager det ock bland Tiundalands hundaren.

Men Gästrikland var i äldre tider deladt i tvenne hälfter. Efter en nu förkommen skattebok af år 1413 meddelar J. Thomæ Bureus[6] därom följande upplysning:

Gestrijkland skiftes i tu {½ [menas: hälfter]
1. *Vpland* der i äre 6½ Soknar
2. Rodhen der i äre 2½ S. Hambr[unge], Hille och ½ Valbo.

---

[1] Olof *Gestring* 1535, Lasse *Gestringh* i Västerås 1538 och Mester Morthen Olaui *Gestringh* 1554 År 1552 omtalas där en borgare i Gätle v. n. Peder *Gestrick*, hvilken emellertid torde vara identisk med den ofvan nämnde Per *Gestringh* och den Per *Gestringe*, som år 1559 hörde till samma stads borgerskap.

[2] Denne är nog samme man som den i riksregistraturet nämnde Lasse *Gestringh* i Västerås. År 1538 var det fråga om danaarf efter honom.

[3] Räkenskaper för Jämtland och Härjedalen 1564—68 (i Kammararkivet).

[4] Ungefär detsamma är förhållandet med ett namn i Ångermanlands handlingar för år 1569 (Kammarark.). Där kvitterar Magnus Petri *Gestringe* i Örebro en bekommen häst; men i kanten står med samma hand Peder *Gestrich*, tydligen den kvitterandes fader.

[5] I en nyligen i Sv. Landsmålen XVIII: 7 tryckt uppsats »Öster-Färnebo folklif och folkmelodier» skrifver K. P. Leffler, s. 4, *Gästringe* domsaga såsom domsagans nuvarande namn.

[6] Handskriften »Sumlen», sid. 68 (å Kungl. biblioteket).

Denna uppdelning af landskapet torde sammanhänga med det sätt, hvarpå landet koloniserats. I allmänhet föreställer man sig nog, att kustsocknarna först befolkats och senare de längre in belägna. Men så är här ej fallet. Enligt årliga räntan af år 1542 hafva nämligen kustsocknarna Hamrånge, Hille och Valbo tillsammans blott 2 *stad*-namn, medan landskapets 11 öfriga namn af detta slag komma på de inre socknarna. Och af dessa ha de vid Dalälfven belägna socknarna Färnebo och Hedesunda det största antalet eller resp. 4 och 3, uttryckt i procent af hvarje sockens namnantal 12,9 % och 11,11 %. Därnäst kommer Ofvansjö med 2 *stad*-namn på 21 byanamn. Dessa trenne socknars stora betydelse i förhållande till kustlandet framgår ock däraf, att i hvar och en af dem fanns en kungsgård.

Att Gästriklands kustsocknar befolkats från Roslagen, lär väl vara en självklar sak; men hvarifrån har då det inre af landskapet fått sina första bebyggare? Dessa böra vara komna från någon trakt med uråldrig odling, och en sådan finna vi i västligaste delen af Uppland eller Fjärdhundra. När Schürer von Waldheim år 1879 och 1884 lämnade en öfversikt af de uppländska stenåldersfynden, yttrade han, att dessa visserligen förekomme i stor myckenhet på Uppsalaslätten och dess omnejd, men *mest dock i landskapets västra, till Västmanland gränsande del*, ett förhållande, som senare bekräftats af G. Ekholm i en nyligen offentliggjord uppsats.[1] Den »bebyggelse», som representeras af de s. k. trindyxorna, var enligt denne särskildt starkt utvecklad kring Örsunds- och Skattmansöåarnas öfre lopp.

En utflyttning härifrån till de inre socknarna af Gästrikland har så mycket lättare kunnat äga rum, som man genom sjön Hallaren haft bekväm förbindelse med Dalälfven, hvarjämte man haft en naturlig väg på den ansenliga rullstensås, som sträcker sig från denna trakt till Dalälfven samt öfver denna in i Hedesunda och Årsunda socknar i Gästrikland.

Af stor betydelse härvid är den gästrikiska dialektens ställning till allmogemålen i norr och söder. Med afseende härpå framhåller B. Hesselman,[2] hurusom gästrikiskan visserligen står nära hälsingskan, men *att det synbarligen går en skarpare markerad språkgräns öfver Ödmorden mellan Gästrikland och Hälsingland än söderut vid Dalälfven*. Beträffande åter gästrikiskans sammanhang med uppländskan kan, enligt samma förf. »observeras, att den *mera sluter sig till målen i västra Uppland* (norra Fjärdhundra) och därmed till bergslagsmålet i Västmanland och Dalarne, *medan den synes ha något färre anknytningspunkter i sydost, med de uppländska kustmålen*».

Det ena med det andra synes gifva vid handen, att Gästrikland företrädesvis befolkats från sydväst eller just från de trakter

[1] Upplands fornminnesförenings tidskrift, XXVI, ss. 47, 55.
[2] Sveamålen och de svenska dialekternas indelning (Uppsala 1905), s. 4.

af Uppland, hvarest stenåldersfynden, såsom vi sett, äro allra vanligast. I denna uråldriga bygd tro vi oss ock ha funnit roten och upphofvet till hundarets och senare landskapets namn, nämligen i byn *Gästre* i Frösthults socken i Simtuna härad på högra sidan om den nyssnämnda Örsundsån.

Namnet förekommer i medeltida skrift veterligen blott en enda gång, nämligen i »Registratur å publika ärender, som blifvit förhandlade emellan riksföreståndaren Sten Sture d. ä. och ärkebiskop Jacob Ulfsson»,[1] där det heter:

»Thetta hafuer Sten Twrsson på sine egen vegna:
Item Symtwne hæredh Renter III: C LXX marc
item widh XII skeppund smör oc flesk
item VIIIj lest korn, med *gestereke kungxby*».

Gården var således, såsom sedan Styffe påpekat, åtminstone i slutet af 15:e seklet en kungsgård. När fogderäkenskaperna börja, befinnes byn vara ovanligt folkrik. År 1543 har den icke mindre än 11 åbor, ett antal, som på den tiden endast högst sällan förekommer i en och samma by. Redan detta tyder på mycket hög ålder. Byn var ock en kungsby, och då kungsgårdar i äldsta tider ofta hörde till Uppsala öd, ligger det nära till hands att antaga, att så äfven varit fallet med denna.[2] Att detta icke heller har varit någon vanlig by, synes af en karta öfver densamma af år 1652[3] med härtill hörande beskrifning. Enligt denna bestod *Gästreby* af 11 krongårdar, af hvilka 8 med ett gemensamt namn kallades Bohlbyn och de andra 3 *Hoffgårdarna*. Till byn hörde då äfven en skattgård, som kyrkoherden Herr Hans hade köpt till skatte; denna skattade 4 öre. — En yngre kartbeskrifning af år 1758[4] innehåller också flera värdefulla upplysningar om denna by. Äfven här omtalas de tre *Håfgårdarna*. Om betydelsen af detta vanliga namn synes man icke vara fullt på det klara. Falkman[5] sammanställer ett på Ifön förekommande *Hofgård* med *hof*, hedniskt tempel; men, åtminstone emellanåt, måste det ha betydelsen af *kungsgård*, en af konungen disponerad gård Uti Hälsingelagen omtalas ett i Ångermanland beläget Uppsala öds gods med namnet *Kutuby*, men på 1500-talet kallades denna by liksom ännu i dag för *Kungsgården* och innehades skattefritt af fogden öfver landskapet. Emellanåt, t. ex. år 1591 i ett mantals- och kotalsregister, kallas samma by dock *Hooffgård*, hvilket namn till betydelsen säkert sammanfaller med den eljest vanliga benämningen Kungsgården. Att »hofgård» är

[1] Skandinaviska handlingar, 18, s. 186.
[2] Efter det detta var nedskrifvet, ha vi funnit, att Gästre äfven af kamrer Sandberg förts till Uppsala öd. Se hans samlingar i Kammararkivet, XX, s. 17 och X, s. 1—53.
[3] Västmanlands äldre kartor K. 7 i Gener.-landtmäterikontoret.
[4] I samma band, författad af G. G. Holsten.
[5] Ortnamnen i Skåne (Lund 1877), s. 47.

liktydigt med en kungens eller kronans gård synes ock af en anteckning år 1552[1] vid Hade by i Hedesunda i Gästrikland: »Af thenna Hadeby är giort en *hoff gard* aff».

Holstens beskrifning upptager äfven några andra gårdnamn i byn, hvilka äro ägnade att belysa dess historia och nogsamt gifva vid handen, att Gästre, såsom byn nu kallas, icke är någon vanlig by. Så heter ett helt kronorusthåll *Stora Herregården* och ett halft soldatmantal *Lilla Herregården*, hvilka namn tyda på att gardarna bebotts af någon uppsatt person. Ett helt skatterusthåll har namnet *Krogen*, hvilket namn beror därpå, att där varit gästgifveri. En äng i byn har ock namnet *Gästgifvaretäppan*, och hela byn har, enligt beskrifningens författare, varit anslagen till gästgifveri. Då enligt samma källa tre stora allmänna vägar här sammanstöta, den första från Långtora, den andra från Enköping och den tredje från Sala, lämpade sig stället också synnerligen väl för det ändamålet.

Det betydelsefullaste namnet i byn tillkommer emellertid en stor äng, som sträcker sig vid ån och på östra sidan om denna samt heter *Marstallen* eller *Marstals-Ängen*, på hvilka sätt namnet skrifves på Holstens karta. Namnet innehåller naturligtvis det tyska *Marstall*, större stall, hofstall, och ger vid handen, att den »herre», som en gång bott i byn, bestått sig med ett kungligt eller furstligt stall.[2] Med ängen ägde vidare det egendomliga förhållandet rum, att »*flera socknar och byar i den innehade sina ängestrakter*». Denna upplysning kan knappast förklaras på mera än ett sätt, nämligen så, att flera kringliggande byar och socknar haft anledning att ofta besöka byn, hvarför de haft rätt att vid sådana tillfällen beta sina dragare på den nämnda ängen. I Jämtland hör man här och hvar något liknande. Om flera kapellförsamlingar berättas det, att de vid moderkyrkan haft ängeslotter, på hvilka de vid kyrkobesök betat sina hästar. — För öfrigt funnos enligt de nämnda kartebeskrifningarna i byn *Ryttaråkrarna* och *Canisängen*, det senare utvisande, att någon latinkunnig person en gång bott i byn.

Egenskapen af Uppsala öds gods och af kungsgård, de här anförda namnen på gardar och ängar i byn samt dennas läge i en uråldrig trakt vid tre stora landsvägars möte och slutligen grannarnas stora antal, allt gifver vid handen, att vi här hafva att göra med en urgammal hufvudort för den kringliggande bygden; och om vi på grund häraf påstå, att här under medeltiden varit sätet för fogden i trakten, så lär det icke kunna anses så synnerligen vågadt.

Simtuna och Torstuna härader utgjorde år 1529 ett fögderi, då fogdebref den 28 febr. utfärdades därå för Thomas Scriffuare.[3]

[1] I årets fogderäkenskaper i Kammarark.

[2] I Rosenbergs Geogr.-stat. handlexikon öfver Sverige upptages endast ett namn *Marstalla*, som tillhör en by i Harbo socken Våla härad. Upplands räkenskaper för år 1541 ha också först i Harabo hampn byn *Marstall*. Byn ligger s. v. om sjön Temnaren.

[3] Hand. rör. Skandinaviens hist., del 6, s. 9.

Ungefär vid samma tid bestod ett annat fögderi af socknarna Sala, Möklinta, Norrby, Kila och Kumla. Dessa torde emellertid hvar för sig ha ansetts vara för små, hvarför båda sammanslås under en gemensam fogde, och fogdebref utfärdas den 10 april 1533 för Nils Hindersson dels i de två förstnämnda häraderna, dels »på de socknar, som ligga under Väsby gård: Sala, Kumla, Norrby, Möklinta och Kila».[1] Tre år senare får Nils Östgöte fogdebref på »Väsby gård, Simtuna och Torstuna herradöme».

Att fogden öfver det fögderi, som bestod af Simtuna och Torstuna härader, bott i Gästre by, taga vi för alldeles gifvet. Men när detta fögderi snart nog förenas med Väsby gård (vid Sala) och därunder hörande socknar, flyttas sätet till Väsby, utan tvifvel på grund af dess närhet till den nu lifligt bearbetade grufvan i Sala. Gästre förblef emellertid en lång tid därefter en fogdarnes besittning. År 1541 fick Niels Scriffuare på Väsby gård förläningsbref på konungsbyn Gestriken, och detsamma var fallet med hvarje ny fogde på Väsby.[2]

Att det var gammal tradition, att fogden i trakten och Gästre by hörde tillhopa, synes oss tydligen framgå härutaf, och vi se häri ett stöd för vår uppfattning af Gästre som ett medeltida fogdesäte.

Innan vi gå vidare, må vi ägna någon uppmärksamhet åt kungsgårdens namn. Dess äldsta form är den från Sten Sture d. ä:s tid kända *Gestereke*. Dettas senare led är tydligen det välbekanta *eke*, n. ekeskog, hvilket, enkelt eller sammansatt, ingår i många uppländska ortnamn, t. ex. *Eke* år 1540, by i Rö socken Sjuhundra härad, *Westrekeby* och *Östreckeby*, samma tid, n. v. V. och Ö. Ekeby i Vendels socken, och sockennamnet *Alszeke* 1394, nu Alsike. Beträffande namnets förra led hänvisa vi dels därpå, att enligt Holstens redan anförda kartebeskrifning två åar, *Storån* och *Lillån* (d. v. s. Örsundsån och en tvärå till denna) här sammanflyta, dels ock på det faktum, att *Gest* är ett bekant flodnamn. Gestereke blir då helt enkelt ett *Gestar-eke*, eket vid Geståп. Från svenskt språkområde hänvisa vi på det af Saxén från Eg. Finland anförda och flerstädes förekommande namnet *Gesterby*, som han härleder från samma flodnamn.[3]

Kungsgårdens namn är mycket växlande: dels skrifves det olika i olika års räkenskaper, dels uppträder det under olika former i ett

[1] Handl. rör. Skandinaviens hist., 8, s. 202.

[2] Den innehades år 1546 af Severin Jute, åren 1549, 50 af Mats Tordsson, år 1551 af Nils Helsing, år 1552 af Jacob West, åren 1555, 57 af Anders Nilsson och åren 1559, 62 af Jöran Larsson, alla fogdar på Väsby gård. Uti S. Leijonmarks år 1690 upprättade »Extrakt ur riksregistraturet 1522—1603» (Kammarark.) upptages byn s. 356 under namnet *Giestring* med den upplysningen, att den årliga räntan af de 11 kronohemmanen förlänats till Wellam de Wyk.

[3] Den svenska bosättningens historia i Finland (Helsingfors 1905), s. 7. Jfr Rygh, Norske Gaardnavne, II, s. 247 och Rygh, Norske Elvenavne, s. 88, på hvilket senare ställe nämnes en å *Gjestaaen*. Jfr det jutska namnet *Gist Aa* från 1300-talet hos samme förf., s. 320.

och samma års räkenskap. Så år 1540.[1] Uti undervisningen nämnes, att i Simtuna härad finnes en konungsby, benämd *Gestrijken* med 11 åbor och liggande för 9½ mark 1 öre 8 penningland; och när omedelbart därefter grannarna uppräknas, göres början med »Anders Persson i *Gestriken*». År 1543[2] har man som rubrik *Gestrikebynn* och därunder i första rummet samme Anders Persson i *Gestriken*. Två år senare talas om konungshästar af *Gestring* konungsby, och fran och med år 1551[3] är *Gestringe* konungsby vanlig. Ännu år 1582 skrifver man: en cronoby ben. *Gestringe*, men samma år satt i nämnden Simon Benctsson i *Gestrikby*. I mantalslängden för 1670 har namnet formen *Gesterij*.

Namnet Gestereke är, så vidt vi känna, så godt som enastående i Sverige. Uti den angränsande Simtuna socken nämnes visserligen år 1549 bland kyrkelandbor Mats Ersson i *Gestricken* med 4 öresland; 1550 skrifves namnet *Gestregen*, 1552 *Gestreken* och 1553 *Gestringen* samt 1583 och 84 *Gestringeby* och äfven *Gesttringe*. Som byn Gästre ligger på gränsen till Simtuna socken, torde denna kyrkojord ha gränsat till den gamla kungsgården, så att dess namn egentligen är detsamma som dennas. Detta skulle då vara samma gård som den, hvilken här ofvan s. 216 omtalas såsom köpt till skatte.

Ett annat härmed sammanhängande namn har funnits i södra Dalarne. Ofvan har nämnts, hvaraf det fögderi utgjordes, hvartill byn Gästre år 1533 hörde. Detta område blef ytterligare tillökadt, så att tio år senare hörde dit äfven tre socknar uti Dalalagen, nämligen Folkärna, By och Grytnäs, alla belägna vid Dalälfven och på gränsen mot Gästrikland. I denna By socken och efter byarna Leknäs och Sissebo, som båda ligga vid Dalälfven, följa år 1540 Quärneboda och *Gestrekeboda*,[4] 2 öresland, hvarpå följer Spisbo. År 1549 följa Quarneboda och *Gestrikeboda*[5] (nu utskrifvet) efter Sissebo. Detta Gestrikeboda — namnet har alltid denna form — ha vi ej kunnat finna på Generalstabens karta, men, som häraf synes, bör stället hafva legat vid Dalälfven eller i dess närhet. Då man ej kan veta, huruvida namnet i den förra delen erinrar om landskapet Gestrikland eller kungsgården Gestereke, är det här utan betydelse.

Som bekant ha de uppländska hundarena ofta namn, som äro bildade genom afledning af namnet på någon betydande ort inom detsamma, t. ex. *Arlenningia hundare* (nu Erlinghundra) af *Arland*, enligt Styffe[6] »troligen af gammalt ett kronogods». Visserligen kunna vi icke uppvisa, att Gästrikland någonsin hört till Fjärdhundra, men detta hindrar icke, att så kan hafva varit förhållandet en gång långt

---

[1] Västmanlands handl. 1540, n:r 9. Kammarark.
[2] Västmanlands handl. 1543, n:r 12. Kammarark.
[3] Slott och gårdar. Väsby. Räkenskaper 1541—46. Kammarark.
[4] *re* genom förkortning: därför kanske: *ri*.
[5] År 1551 ägdes stället af en man v. n. Claes Persson. Det försvinner emellertid snart alldeles ur jordeböckerna.
[6] Anf. st., s. 278.

tillbaka i tiden. Särskildt med afseende på den inre delen synes detta naturligare, än att det, såsom Styffe antager, skulle hafva varit en del af Tiundaland. Den del af detta, som stöter till Dalälfven, är, såsom ortnamnen tydligt utvisa, en jämförelsevis ung bygd, under det att stenåldersfynden, såsom redan nämnts, talrikast förekomma i »landskapets västra, till Västmanland gränsande del». Liksom af *Arland* blifvit *arlenningar* och *Arlenningia hundare* har, enligt vårt förmenande, af *Gestereke* blifvit *gesterekingar*, *gestringar* och *Gestringaland* (med *-land* i st. f. *-hundare*, då denna benämning ej går öfver Dalälfven). — Landskapsnamnet skrefs ock, såsom nämndt, *Gestrikæland* 1316 och andra år. Denna dubbelform fatta vi som en sammansättning af *Gestereke* och *land*. — Då kungsgårdens namn *Gestereke*, *Gestrike by*, *Gestriken* eller *Gestringen* företer samma växlingar som landskapets, nämligen *Gestrikæland* och *Gestringeland* och då det förra är alldeles enastående och då vidare kungsgårdens läge är sådant, att trakten norr om Dalälfven mycket väl kan hafva befolkats därifrån, synes det oss alldeles klart, att namnen på något sätt hänga ihop med hvarandra; och till dess någon bättre förklaring af detta förhållande framkommit, hålla vi på den här framställda tydningen.

Det skulle vara af intresse att veta, hvarest de personer, som på 1500-talet kallade sig *Gestring*, voro födda. Vi misstänka, att en eller annan var från byn Gästre. Att denna gifvit upphof till *ett* namn Gästrik, är alledeles säkert. Rullor i Krigsarkivet för Lifregementet till häst från 1690-talet upptaga i Östra Västmanlands kompani en ryttare n:r 61 »*Pähr Giästrijk* för *Giestre*». Så 1691. Han finnes där åren 1695 och 1704, och namnet skrifves i det stora hela på samma sätt; det senare året »*Pär Jästrik* för *Jästre*». I samma by fanns år 1704 ryttaren n:r 58 »*Erik Jestenhielm* för *Jästre*», år 1707 »*Erick Giästenhielm* för *Giästre*».

För den åsikt, som vi här förfäkta, skulle det vara ett godt stöd, om man kunde påvisa, att någon lifligare förbindelse i äldre tider rådt mellan Gästre och Gästrikland. Det är icke heller utan, att icke en sådan framlyser i de äldsta fogderäkenskaperna. På den tiden hade emellertid Gästre lagts till Väsby gård, och denna hade, såsom vi skola se, både fiskevatten och höbärande ängar i Gästrikland. Att Väsby härvid är arftagare af Gästre, synes oss högst sannolikt. Hvad som här gäller om Väsby, bör därför tidigare ha gällt Gästre.

Se vi efter, hvad som lydde under Väsby gård, befinnas dess besittningar till stor del ligga i norr.

Under Väsby gård hörde 1542 ett fiske, som då kallas *Tijdåån* och säges ligga i Gästrikland. Ett år senare skrifves ån *Tiidhåån* med samma uppgift om läget. Båda gångerna säges fisket vara allmänneligit. Härmed åsyftes den från *Tie sjön* kommande *Tie ån*, hvilken ifrån söder samt på gränsen mellan Västmanland och Gästrikland utfaller i Färnebo-fjärden af Dalälfven. Ån uppträder år 1550

och de närmast därefter följande åren under namnet *Gestringe Elffwen.* Man kan vara oviss, om detta namn sammanhänger med Gestringe kungsgård eller med landskapsnamnet Gästringland; men då *Tidhå* fiske en gång, år 1542, uttryckligen säges ligga i detta landskap, angifves nog ock därmed betydelsen af åns senare namn. År 1553 finna vi åter ett nytt namn på ån, nämligen *Nora Elf*, tydligen bildadt efter socknen Nora.

Äfven i sjön Hallaren hade Väsby gård fiske, och ofta nämnas »Hallaren och Gestringe Elffwen» tillsammans. Där fiskade år 1550 tre gårdens fiskare. Senare angifvas fiskeställena närmare. Så i räkenskapen för år 1562, då bland gårdens fisken nämnas: *Hallers öön; Hillersboda* (Hillersbo vid Västra Hallaren, där en å utfaller i denna sjö); *Hallersboda* (nu Hallarsbo vid norra änden af Hallaren) och *Köle forsen* (nu Kölfors vid Lillåns utflöde ur Hallaren).

År 1542 erhöll man ock på Väsby gård 5½ ℔ (d. v. s. L℔) torr braxen »från Ölstadha notelag i Gästrikland». Fiskets läge ha vi ej närmare kunnat utröna.

Äfven Väsby gårds *ängar* peka åt norr. Vid redovisningen för höskörden gör man nämligen skillnad emellan å ena sidan »gårdens ängar», som upptagas för sig med särskild summa för det därifrån erhållna höet, och å den andra *Gestricke* eller *Gestringe* allmänningar, som — ännu så sent som år 1554 — bilda en grupp för sig. Till de förra hörde år 1553 sex ängar i Sala, tre i Norrby och två i Kumla socknar samt resp. tre, en och en kyrkeäng i Altuna, Hernevi och Simtuna socknar. Dessa senare ängar lågo således invid eller söder om Sala. Motsatt var förhållandet med *Gestricke* eller *Gestringe* allmänningar, i ty att alla dessa befinnas ligga uti eller på gränsen emot Gästrikland.

Till att börja med äro upplysningarna om dessa ganska knapphändiga. I räkenskapen för år 1540 upptages »en allmening udi Gestrikeland, som är lagd under Väsby gård»; samma år kallas denna ock *Gestricke almenning* och två år senare *Heszwnda* allmänning uti Gästrikland, af hvilken sista uppgift blir klart, att den låg i Hedesunda socken. År 1543 uppbäres hö af »the konungs allmänningar, som ligga uti Gestringeland», nämligen af *Hasunda* allmänning (38 sommarlass), af *Ekenäsett* (44 d:o), af *Engzöön* (116 d:o) och af *Hestaholman* (40 d:o). Gå vi så till räkenskapen för 1550, finna vi först »gårdens ängar» (d. v. s. de till Väsby hörande ängarna), och sedan följa såsom en afdelning för sig *Gestricke allmeningar.* Dessa voro:

Östenborgz eng	(71 sommarlass)	Ekenesett	(12 sommarlass)
Engz öönn	(95 d:o)	Tedossöönn	(39 d:o)
Heste holman	(24 d:o)	Lagnöönn	(19 d:o)

Dessa tillöktes år 1554 med *Biur ön*, som gaf 56½ vinterlass hö och säges ligga i *Gestringe Landt.*

Om betydelsen af den för dessa ängar gemensamma benämninden stannar men i ovisshet, i det man ej vet, huruvida denna ut-

märker, att dessa allmänningar voro belägna i Gästrikland eller att de hörde under Gästre kungsby.

Söka vi de nämnda ställena på kartan, befinnas *endast somliga* ligga inom Gästriklands gränser. Detta bör, af namnet att döma, hafva varit fallet med »Hedesunda allmänning», ett namn, som dock snart försvinner. Det andra namnet, *Ekenäsett*, betecknar den udde, som från Nora socken i Uppland och strax ofvanför byn Skekarsbo sticker ut i Färnebofjärden. Gränsen mellan de båda landskapen går nu öfver denna halfö. De därpå följande namnen *Engzöön* och *Hestaholmen* syfta på *Ängsön* i Dalälfven midt för Tie åns mynning och den alldeles invid denna ö liggande men mindre *Hästön*, båda nu inom Färnebo socken. Namnet *Östenborgz äng*, som äfven skrifves *Östanbergz äng*, ha vi ej återfunnit på tillgängliga kartor; antagligen afses därmed byn *Östa* i Nora socken vid Färnebofjärden och Östaviken, i hvilken Lill- och Stor ån från Hallaren utmynnar. Namnet *Tedossöönn* är ej fullt tydligt skrifvet, men andra år finner man formen *Tijdes öön*. Därmed åsyftas tvifvelsutan den halfö, som bildas af Färnebofjärden och den nyssnämnda Tie ån jämte Tie sjön.[1] Denna halfö är nu delad mellan de båda landskapen. De två återstående namnen *Lagnöön* eller *Lagnö engenn* 1557 och *Biur ön* utmärka ön *Lagnön*, som på äldre kartor upptages i Dalälfven öfverst i Hedesunda socken, och den alldeles intill liggande *Bjur-* eller, såsom man nu ock skrifver, *Djurön*. Öarna, som nu äro sammanvuxna, falla till större delen inom Gästrikland och Hedesunda socken. Möjligen är det dessa öar, som åsyftas, när det på början af 1540-talet skrifves Hedesunda allmänning.

Då somliga af dessa ängar befinnas ligga i Gästrikland och andra i Uppland, får man häraf ej någon säker förklaring af benämningen Gestricke- eller Gestringe allmänningar. Om de sex år 1550 nämnda ängarna antecknas det i räkenskaperna uttryckligen, att de voro belägna i Gestringeland. Denna uppgift bekräftas ock af en utgiftspost i 1554 års räkenskap för Väsby gård, enligt hvilken på gården utspisats sju knektar, »som låtit bärga de allmänningar, i Gästringeland äro». Emellertid förefinnas lika tydliga och bestämda uppgifter, som strida häremot. I gårdens räkenskap för år 1558 saknas den förut vanliga rubriken Gestricke- eller Gestringe allmänningar, och i stället angifves för hvarje äng den socken, i hvilken han var belägen. Till Nora socken föras här dels de redan nämnda ängarna *Tidesönn*, *Hesteholmen*, *Engesön*, *Lagnön* och *Biurön*, dels ock nya namn, såsom *Kristinboda eng*, nu byn *Kirstinbo* i Nora socken, och *Geffön* i samma socken, senare *Gäfwan* och *Gåfvan*(!), en ö i Dalälfven invid den redan nämnda Bjurön, hel och hållen hörande till Hedesunda.

---

[1] År 1558 utmärkes detta ställe med *Titteboda engen ved Nora elf*: jfr n. v. *Tyttbo*, by vid Dalälfven i By socken, Folkare härad, med *Tyttboforsen* i samma älf.

Huru denna tydliga motsägelse skall förklaras, är ovisst; men det synes enklast att tänka sig saken på det viset, att Gästrike- eller Gästringe allmänning egentligen utmärkt en till Gestereke kungsgård hörande allmäning, men att benämningen på grund af likheten med landskapsnamnet missuppfattats, så att man i bestämningsordet sett icke kungsgårdens namn utan landskapets och på den grund också förlagt alla dessa allmäningar till Gästrikland, således äfven sådana, som veterligen aldrig hört dit.

I de äldsta fogderäkenskaperna finnas ock några andra tecken till en lifligare förbindelse mellan Väsby gård såsom Gästres arftagare och landskapet i fråga, hvilka torde förtjäna att anföras. Vi fästa oss härvid ej så mycket vid sådana upplysningar, som att man år 1550 vid inköp af båtar för fiskarena i Hallaren vände sig dels till en karl i Färnebo i Gästrikland, dels till en annan i Ingevara i Hedesunda i samma landskap. Att konung Gustaf, såsom det synes af hans bref af den 17 febr. 1551,[1] anlitat »sågemästaren» Anders i Härde (i Valbo socken invid Gäfle) till att bygga en sågekvarn vid Clasboda under Väsby gård och ytterligare uppdragit åt honom ett arbete af samma slag vid Gamla Sölfberget, torde ej heller hafva mycket att betyda i detta sammanhang.

Större betydelse tillmäta vi däremot den omständigheten, att fogden på Väsby gård en tid så godt som årligen gjorde en del uppköp i Gäfle stad. År 1542 skickade han två män dit för att köpa *fisk*, och äfven året därpå uppbär en man tärepenningar för en resa till samma ställe och i samma ärende. I Gäfle köptes ock *hampa* till gårdens behof. Enligt räkenskapen för år 1546 hade där köpts $1\frac{1}{2}$ skeppund af denna vara, och år 1554 köpte man 1 skeppund.

Att trafiken mellan Gästre kungsgård och trakterna i norr i hög grad underlättats genom den stora rullstensås, Dalkarlsåsen kallad, som från Simtuna härad sträcker sig till Dalälfven och äfven fortsätter öfver denna, är alldeles tydligt. Också visar kartan, att landsvägen följer denna ås. Där åsen slutar i Dalälfven, heter enligt Generalstabens karta en udde *Hofgårds udde*. Såsom vi erinra oss, kallas trenne gårdar i Gästre *Hofgårdarna*. Vi se häri ett tydligt bevis för Gästrebyns förbindelse med trakterna vid Dalälfven och för den mening, som vi här förfäktat.

Om vi nu taga i betraktande här framhållna omständigheter, eller *att* kungsgårdens båda namnformer sammanfalla med det ifrågavarande landskapets namn, *att* folknamnet gestringar väl låter härleda sig från kungsgården Gestereke, *att* kungsgården otvifvelaktigt haft besittningar i norr vid eller i Dalälfven, och *att* ännu på 1500-talets midt en ej obetydlig förbindelse ägt rum mellan Väsby gård och södra Gästrikland, så måste medgifvas, att både språkliga och historiska skäl tala för den här lämnade tolkningen af namnet Gästrikland.

[1] Handl. rör. Sveriges historia, 22, s. 90.

J. Nordlander.

Olof Skottkonungs dop.

I näst föregående häfte af Historisk tidskrift meddelas på två ställen (sid. 149 och 156) af olika författare, att domprosten Lundström i sina lärda *Fynd och forskningar* till full evidens bevisat, att biskop Brunos bref till kejsar Henrik II af år 1008 alls icke handlar om Sverige och Olof Skottkonungs dop utan i stället skildrar omvändelseverket hos sygierna eller tscherkesserna.

Domprosten Lundström har gjort sig mycken möda att framställa en autentisk text af ifrågavarande ställe i Brunos bref, hvilket emellertid varit så till vida onödigt, som hela brefvet sedan ett halft sekel föreligger tryckt i en god redaktion efter Kasselhandskriften i »Monumenta Poloniæ historica».

Brefvet, som tyckes vara ett svar på någon kejsarens framställning, i hvilken han förebrått Bruno för hans vänskapliga förbindelse med hertig Boleslav i Polen, utgör till sin väsentliga del en amper vidräkning med kejsarens politik, som hindrade missionsverksamheten och höll hedendomen vid makt genom kriget mot Boleslav och förbundet med de hedniska liutitserna. Denna vidräkning slutar med en varm uppfordran till kejsaren att försona sig med Boleslav och i samverkan med honom befordra kristendomens utbredning. »O quanta bona et commoda in custodiendo christianismo et in convertendo paganismo concurrerent, si sicut pater Mysico cum, qui mortuus est, imperatore, ita filius Boleslavo cum vobis, qui sola spes orbis superstat, viveret nostro rege!»

I omedelbart sammanhang med dessa ord och icke med den ryska missionsresan följer det omstridda stycket om missionen till svigerna eller svigierna: »Inter hæc non lateat regem, quod episcopus noster, quem cum egregio monacho, quem nostis, Rodberto, ultra mare in evangelium Suigis transmiseram, quomodo venientes nuntii verissime dixerunt, ipsum seniorem Suigiorum, cuius dudum uxor christiana erat, gratias deo! baptizavit. Cum quo mille homines et septem plebes eandem gratiam mox ut receperunt, quos ceteri indignati interficere quærebant, spem habentes iterum reverti omnes cum episcopo ad tempus locum dederunt. De quorum habitu et reversione ad explorandum missi nuncii cum redeunt, quæcunque docent, merito ad vos, velut ad regem, qui me perfecit in evangelio, servus vester certa mandare curabo.»[1] Därpå afslutas brefvet med trohets-

[1] Jag hitsätter dompr. Lundströms öfversättning med några obetydliga modifikationer i de kursiverade orden: *Under dessa förhållanden* må det ej blifva fördoldt för konungen, att vår biskop, som jag sändt öfver hafvet med den utmärkte Eder bekante munken Rodbert för att bringa evangelium till svigerna — i enlighet med hvad sändebud, som hafva kommit därifrån, på det tillförlitligaste sätt hafva meddelat — Gudi vare tack! har döpt själfva *härskaren* öfver svigierna, hvilkens hustru redan förut var kristen. Såsnart 1,000 man och sju *folk* kort därefter jämte honom mottagit samma

försäkringar och en uppfordran att med råd och dåd understödja brefskrifvaren i det nya missionsföretag till liutitser och preussare, som han nu förberedde.

Långt ifrån att utgöra »en högst besynnerlig för att icke säga orimlig» episod i Brunos bref står det svenska omvändelseverket i det bästa sammanhang med det öfriga brefvet: Liksom Mieschka städse samverkade med Otto III, förde krig med liutitserna, gifte sin egen dotter med svenskarnas konung (Erik Segersäll) och drog honom för en tid öfver till kristendomen, så bör ock du samverka med Mieschkas son Boleslav, med hvars kraftiga medverkan jag sändt en missionsbiskop till hans systerson, Olof Skottkonung. Detta får kejsaren först nu veta. Därför kommer i anslutning därtill en trohetsförsäkran men på samma gång en ny uppfordran till samverkan för hedningarnas omvändelse, d. v. s. med Boleslav, om hvilken Bruno förut bekänt, att han älskar honom »som sin egen själ och mer än sitt lif».

Hvad namnet Svigi angår, så är det visserligen sant, att det icke träffas i »Diplomatarium Svecanum», men det kommer helt enkelt däraf, att våra bevarade bref äro mycket yngre än denna tid. Besynnerligt nog har domprosten L. icke observerat, att namnet *Suigia* eller (i en annan handskrift) *Swigia* förekommer hos själfve mäster Adam (III: 24), som bland alla 1000-talets författare är den, som utan all jämförelse vet bäst besked om Sverige. Men till *Svigia* hör folknamnet *Svigi* såsom *Sveci* till *Svecia*. Enligt prof. Noreen[1] är Tacitus' *Suiones* förmodligen en onöjaktig skrifning för *Suihones* och af Jordanes' former *Suehans* och *Suethans* den senare en felskrifning för *Suechans* af roten *svi*, själf, således de egna, de själfva. Det vill då synas, som sådana former som *Svechia*, *Svichia*, *Svigia*, *Svechi*, *Svechiani*, *Svigi* icke äro så alldeles »orimliga» utan nättopp hvad man kan vänta, och i alla händelser får man hålla till godo med dem, eftersom de verkligen förekomma.

Men detta är just hvad som brister med det cirkassiska *Zyger*, *Zinker* etc., som man icke lyckats uppvisa i ett enda medeltida dokument. Bruno, som själv aldrig gick »öfver hafvet» till tjerkesserna utan skulle sändt missionärer till dem från ryssarnas land, borde väl ha användt ryssarnas namn på folket, *Kasoger*, hvilket flera gånger förekommer i den gamla Kievska krönikan, eller ock möjligen deras eget namn, *Adiger*.

Hufvudargumentet emot antagandet, att brefvet skulle handla om Sverige, är emellertid, att det »strider mot hela den politiska och kyrkliga tids- och personhistoriska situation, i hvilken yttrandet

nåd, så hafva *de, hvilka* de öfriga i förbittring sökte döda, alla tillika med biskopen — hysande förhoppning att för andra gången återkomma — för en tid lämnat platsen. Då sändebuden, som blifvit utsända att anställa efterforskningar om deras tillstånd och deras återvändande, komma tillbaka, så skall jag, eder tjänare, draga försorg om att — i enlighet med hvad tillbörligt är — såsom för konungen, som utrustade mig för evangelii tjänst, lämna säkra underrättelser om allt, hvad de ha att rapportera.

[1] Spridda studier, II, s. 146.

förekommer». Hvad det politiska förhållandet till tjerkesserna angår, så uppgifver Kiev-krönikan, att de år 965 kufvades af Svjatoslav och 1022 af Mstislav och att de ännu i midten af 1060-talet voro skattskyldiga under den ryske småfursten i Tmutorakan. Det är ju då visserligen möjligt, att missionärer kommit till dem från Ryssland 1008. Men det är icke mycket sannolikt, då petschenegernas omvändelse, som just var begynt och snart gick öfver ända, borde gifvit munkarna nog att beställa. Tjerkesserna uppgifvas ju ock som hedningar ännu i öfver hundra år. Men att Sveriges konung Olof verkligen då blifvit döpt och sedan ifrigt verkat för kristendomen i sitt rike, veta vi äfven från andra håll och särskildt genom mäster Adams berättelse (II: 56), som emellertid rörande tiden icke innehåller någon bestämd upplysning och icke heller gärna kan göra det, om företaget utgick från Polen. Och både »den politiska och kyrkliga tids- och personhistoriska situationen» talar för, att det så gjorde. Men denna situation måste bestämmas efter verkliga historiska urkunder och icke efter sagor och romaner, som blifvit nedskrifna århundraden senare, eller efter lärda konstruktioner, som blifvit uppgjorda på grundval af detta sagostoff.

Under hela vikingatiden ägde den allra intimaste växelverkan rum mellan slaver och skandinaver i krig och fred, och furstehusen voro inbördes på det närmaste befryndade. Boleslav, som var född 967, kunde väl minnas och hade sannolikt själf med sin fader Mieschkå på regentinnan Theophanos sida deltagit i den fruktansvärda fejd, som efter 982 förrödde norra Tyskland, då det hemsöktes af de inbördes förbundna skandinaverna och västslaverna. Jag anser, att all sannolikhet talar för att detta krig var en följd af och svaret på det korståg till Sverige, som förut anordnats af Mieschka och Harald Blåtand i förening och slutade med det nederlag vid Uppsala, om hvilket flera runstenar vittna. Väl säger Thietmar, att Daner började 982 års krig, men hos honom förekommer icke svearnas namn, han skiljer dem icke från danskar och kallar äfven skandinaverna i Kiev »snabbfotade danskar». Säkert är i hvarje fall, att 980-talets vendiska krig var förbundet med ett återfall till hedendomen icke blott bland västslaver utan äfven i Danmark, där Sven Tveskägg uppträdde mot sin fader och sannolikt insattes af Erik Segersäll som skattskyldig konung, hvilket torde ha föranledt, att han för att spara sina egna undersåtar tog upp skatten i England. Säkert är ock, att Erik Segersäll under detta krig förmälde sig med Boleslavs syster, född allra tidigast 966, och i detta äktenskap födde sonen Olof,[1] som därför år 1008 knappt kan hafva uppnått 25 års ålder men icke heller kan ha varit många år yngre, eftersom hans dotter Ingegerd 1019—1020 födde Jaroslav en son.

Ställningen i Polen 1008 var nu den, att Boleslav låg i krig med Henrik II och sökte sig vänner och bundsförvanter. Den äldsta

[1] Jmf. L. Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia, sid. 106—110.

polska krönikan, skrifven i förra delen af 1100-talet,[1] lofprisar honom för hans kyrkliga nitälskan, som sträckte sig långt utom Polens gränser, så att han där byggde kyrkor och förordnade biskopar och klerker. Men detta kyrkliga intresse ingick som ett led i hans världsliga politik och gjorde bestämd front emot alla tyskt-hierarkiska sträfvanden. Han använde därför helst främmande präster från Böhmen och Italien. Väl kunde han ock bruka tyskar, men de måste då vara af Brunos och Otto III:s sinne, så att de satte den kristna kyrkans intresse öfver tyskt-nationella beräkningar. Sådana präster kunde han nu få från England,[2] med hvilket han kunde sätta sig i förbindelse, liksom med de nordiska länderna, genom sin syster. Hon lefde under de sista åren af Svens regering skild från sin man i Polen, men om hon redan 1008 kommit dit, vet man ej. Men tydligt är, att hon, som naturligtvis var kristen från sin tidigaste barndom, måste hafva ifrigt arbetat i broderns och missionens intresse och således sökt åstadkomma förbindelse mellan brodern, sonen och mannen.

Att Olof Skottkonung, ehuru han hade en kristen moder, dock förblef hedning upp i mogen ålder, torde ha berott på samma fruktan för omgifningen, som återhöll Svjatoslav i Ryssland, hvilken också hade en kristen moder: »Hvad skulle mina män säga?» Emellertid ingick Olof tidigt äktenskap med en obotritiska, Estrid, således väl af Mistivois familj och följaktligen kristen, ty ehuru dessa furstar deltogo i den nationella resningen mot tyskarna och förde stora skaror af hedningar med sig, som utöfvade svåra ogärningar mot kyrkor och kloster, så voro de dock själfva i slutet af 900-talet kristna. Det är knappt någon motsägelse mellan uppgiften i Brunos bref, att Olofs gemål 1008 sedan länge varit kristen, och uppgiften hos Adam, att hon blef döpt på samma gång som sin man, ty hon hade väl varit nödsakad att med honom deltaga i den hedniska kulten och omdop voro under vikingatiden icke ovanliga. Däremot kan det ju synas, som den svenske konungens dop 1008 stode i strid med mäster Adams framställning (II: 37) så till vida, som denne omtalar Olofs och Svens inbördes förpliktelse att bevara kristendomen i sina riken och äfven utbreda den bland främmande folk före sin framställning om Olof Tryggvessons angrepp mot Danmark. Ty Olof Skottkonung kunde icke gärna ingå en dylik förpliktelse, förrän han själf var kristen och mäster Adam sätter tydligen sjöslaget till omkring år 1000. Dock är Constantin den store ett exempel på en odöpt furste, som ifrigt befordrade kristendomen. Men huru värderik Adam af Bremen än är, kunna vi dock icke på hans efter muntliga uppgifter ur minnet nedskrifna berättelse bygga några säkra annaler. Den »illegitima» karaktären hos denna tids missionsbiskopar i Sverige liksom i den öfriga Norden, d. v. s. deras mindre kanoniska förhållande till ärkebiskopen i Bremen, bestyrkes

[1] Tryckt i Script. rerum Germ., IX och Monumenta Pol. hist., I. Se särskildt Lib. I: kap. 11.

[2] Se Steenstrup, Normannerne, III, sid. 340 o. f.

på flera ställen direkt och indirekt af mäster Adam själf (t. ex. II: 47 o. 53), och han har därför troligen icke haft några handlingar i det Bremiska arkivet att i denna sak bygga på.

Det säges vidare, att brefvets uttryck »ultra mare» förbjuder antagandet, att missionsepisoden skulle syfta på Sverige. Men detta bevis hvilar för det första på det oriktiga antagandet, att brefvet är skrifvet vid Svarta hafvet eller i Kiev i stället för i Polen, och för det andra är uttrycket »komma öfver hafvet» eller »gå öfver hafvet» i Kievkrönikan just liktydigt med att »komma från Sverige» eller »gå till Sverige».

Invändningen, att massomvändelser skulle vara fullkomligt främmande för den svenska missionshistorien, synes icke mycket betyda, då kristendomen nu verkat i Sverige genom missions- och utlandsfärder i nära 200 år. Vi måste komma bort från den falska föreställningen, att det i det hela var fråga om huruvida kristendomen skulle tolereras. Det var i stället fråga om huruvida hedendomen längre skulle tolereras. Detta angifves alldeles klart af mäster Adam (II: 56), som säger, att Olof »i afsikt att omvända de honom undergifna folken till kristendomen med kraft verkade för att det midt i Sverige belägna hednatemplet vid Uppsala skulle förstöras». Därför stämmer också »den häftiga förföljelsen omedelbart efter den storartade framgången» alldeles förträffligt med hvad Adam meddelar om fördraget mellan Olof och svearna, ehuru detaljen om missionsprästernas och kanske Olofs eget förutgående bortdrifvande från svearnas ting icke af honom meddelas. Uttrycket »septem plebes» i en andra hands missionsberättelse bör väl icke pressas för hårdt men skulle väl efter svenska förhållanden närmast syfta på folklanden, således götalandskapen och ett eller flera af de skånska, hvilka ännu torde ha hört till Sverige. Återger man plebes med Gauen, distrikt, som domprosten L. tyckes vilja, eller menigheter, socknar, som N. Beckman vill, så kunna de sju folken rymmas inom Västergötland. Att den häftiga omkastningen talar för en mission till tjerkesserna, emedan en sådan skulle utmärka slavisk opinion och politik, innebär, att tjerkesserna voro slaver, hvilket jag icke kan minnas. att jag någonsin förr hört eller sett uppgifvas.

Erinringen, att »hvarken Olof Sveakonungs eller Sigfrids namn förekommer i Brunos rapport, medan där talas om en för Adam af Bremen liksom hela den nordiska traditionen fullkomligt okänd munk vid namn Robert», meddelar jag endast för att fullständiga listan på de evidenta bevisen, men jag torde kunna tryggt gå detta förbi.

Detsamma kunde ock ske med det skälet, att »uttrycket *senior suigiorum* uppenbarligen alldeles icke kan betyda detsamma som *rex svecorum*», emedan Sverige var ett urgammalt konungadöme. Ty Hans Hildebrand har redan för 22 år sedan i denna tidskrift visat, att senior här är den allmänna beteckningen för härskare eller regent och användes till Henrik själf i samma bref. För öfrigt gjorde man sig ute i Europa icke så höga föreställningar om det

urgamla konungariket, som domprosten Lundström tyckes antaga. Brunos gode vän Thietmar innefattar svenskarna under benämningarna »gudlösa nortmanner», »orena hundar» och »snabbfotade daner», men om något särskildt svenskt folk eller svenskt rike tyckes han ej haft en aning. Icke heller Widukind, som dock anför den meningen, att hans egna kära sachsare möjligen kunde härstamma från »Daner och Northmanner», tyckes känna ens svenskarnas namn. Det borde därför hvarken såra eller förundra oss, om så biskop Bruno i likhet med de Bertinianska annalerna hade kallat Sveriges konung för chacanus eller kan.

Domprosten Lundström utgår från frågan, om Olof Skottkonung döptes af en tysk eller af en engelsman, och anser »uppenbart», att denna fråga har stor betydelse för vår äldre kyrko- och kulturhistoria. Om nu den helige Sigfrid blifvit sänd hit af Bruno, så var han tysk, annars får man hålla sig till den gamla svenska och norsk-isländska traditionen, att han kom från England. För min del anser jag, att den norsk-isländska traditionen rörande Sverige för denna tid är åtminstone i fråga om dylika detaljer absolut värdelös, och att de svenska legenderna icke hafva synnerligen mycket högre värde, vidare att frågan om hvem som döpt Olof Skottkonung är i sig ganska likgiltig och numera omöjlig att säkert utreda. Men vi ha sett, att missionens utgång (förmodligen från Danmark) på initiativ af hertigen i Polen och hans tyska missionsbiskop Bruno alls icke hindrar, att Sigfrid kom från England utan tvärtom talar kraftigt därför, men att detta å andra sidan alls icke innebär någon garanti för att han icke var tysk. Själfva hufvudfrågan är klar i alla fall genom Adam af Bremen och andra, nämligen att den svenska kyrkan byggdes upp under en ganska kraftig emancipationssträfvan gent emot de tyskt-hierarkiska intressena, och att denna sträfvan räckte långt efter Olofs tid. Att äfven tyskar kunde arbeta i detta läger, därpå är den slaviska missionsbiskopen ett godt exempel. Hade han lyckats i sin sträfvan att uppbygga sitt stora skytiska ärkebiskopsdöme bland slaver och skandinaver, så hade det varit en händelse af den allra största världshistoriska betydelse. Men nu blef han redan 1009 dödad under sin preussiska mission. Skall nu också hans bref utplånas ur den nordiska historien, så skall det sannerligen bättre argumenter till, än de som hittills presterats.

Nils Höjer.

Skrifvelser från Gustaf III ur Anders af Håkanssons papper.

Hösten 1911 upptäcktes af bibliotekarien vid Vitterhetsakademien, fröken Sigrid Leijonhufvud, i därvarande arkiv några egenhändiga skrifvelser från Gustaf III, alla utom en daterande sig från åren 1790—92 och härrörande från dåvarande lagmannen, sedermera landshöfdingen Anders af Håkanssons papper. Skrifvelserna hittades i en kartong, af riksantikvarien Bror Emil Hildebrand försedd med påskriften »Historiska handlingar», och skulle möjligen kunna antagas ha kommit till arkivet med Götiska förbundets papper.

Skrifvelserna äro inalles tolf, af hvilka nio utgöras af bref och biljetter till Håkansson, alla på grund af innehållet jämförelsevis lätta att datera, äfven om konungen utlämnat datum, hvilket särskildt gäller tre biljetter från Gäfle riksdag. De båda brefven från Aachen 1791 äro de enda af större intresse, särskildt det andra, som uteslutande handlar om storpolitik och tillfyllest visar konungens förskräckelse för den adliga oppositionen. Brefven äro samtliga på svenska, och det sistnämnda blir därigenom också ett intressant bevis på Gustaf III:s förmåga att pressa in hela sin häftighet och sitt starka temperament äfven i ett språk, som icke var hans intimaste uttrycksmedel. Konungens stora förtroende för Håkansson, som ju allt ifrån 1790 var hans egentliga finansminister och under hans utrikes resa ledamot af regeringen, lyser flerstädes igenom, och särskildt i brefvet af den 14 juli, som utgör svar på ett längre memorial af den 2 juli angående Sveriges utrikespolitiska läge och det däraf föranledda penningbehofvet, som gör att H. tillstyrker riksdags sammankallande. Wahrenberg har i »Bidrag till historien om K. Gustaf III:s senaste regeringsår» gifvit en kortfattad redogörelse för innehållet af detta memorial, men för en riktig uppfattning af konungens svar har det synts mig nödigt att här in extenso bifoga det *efter* konungens skrifvelser (se sid. 233). Det framgår, att detta memorial alls icke sammanfaller med den i Wallqvists »Minnen och bref» aftryckta och af Håkansson i en konselj den 27 nov. 1791 framlagda finansplanen. Denna var endast ett detaljeradt förslag till sammanslagning af banken och riksgäldskontoret, hvilken han i memorialet mera kortfattadt omnämner tillsammans med förslag till utrikesallianser och riksdag.

Det bref af den 2 juli, som beledsagat memorialet, uttrycker oro för att detta möjligen skulle göra Håkansson misshaglig för konungen. Som man finner af konungens svar, hvars viktigaste slutpunkter han själf refererat i sitt bref till Armfelt samma dag, får H. tvärtom beröm för sin möda, och till Armfelt skrifver konungen om memorialet: »Il est bien fait et d'un homme profond et qui

voit bien.» Och att det haft sin stora betydelse för framkallandet af Gäfle riksdag, det torde icke kunna betviflas. Äfven Ehrenström har känt till Håkanssons memorial.[1]

Vidare finnes i de här aftryckta handlingarna en knappast till Håkansson ställd odaterad »Promemoria för depescherna» af konungens hand, angående den blifvande freden mellan Ryssland och Turkiet och konungens planer mot franska revolutionen. Genom en påteckning på slutet af annan hand kan man datera dokumentet till hösten 1791.

Ur kuriositetsintresse mest betydande är emellertid konungens marginalanteckning på Håkanssons »Allerunderdånigaste Promemoria», som gäller den s. k. likvidationsfrågan vid 1792 års riksdag. Stats- och krigsomkostnadsdeputationen hade inför Hemliga utskottet vid riksdagen föreslagit bland annat, att 1) vid all betalning af skulder mellan enskilda, ränta, som öfverstege 4 %, skulle få erläggas i kreditsedlar, fast kapitalet kunde vara upptaget i bankmynt eller specie, samt att 2) till och med själfva kapitalet skulle få erläggas i kreditsedlar, om gäldenären icke kunde anskaffa andra, endast med det villkor att han som ersättning för eventuell skillnad i värdet mellan dessa och andra sedlar erlade 6 % efter kapitalets storlek. Detta förslag hade efter en längre debatt afslagits af adelns medlemmar i Hemliga utskottet, men antagits af de ofrälse ståndens. Samma resultat uppnåddes också vid omröstningen i ståndens plena, men prästeståndets majoritet hade därvid varit knapp och konungen afgjorde ej saken vid riksdagen, utan hänsköt den till en konselj, som hölls den 15 mars. Meningarna voro därvid så delade, att han fortfarande var lika villrådig, och först följande dag, alltså den dag, då konungen blef skjuten, afgjordes saken vid en rådplägning på Haga med Armfelt och Håkansson. Följande söndag utfärdades en kungörelse, som med någon modifikation biföll de ofrälse ståndens beslut.

Wallqvist, som icke är god på Håkansson, berättar, att konungen efter konseljen den 15 mars sagt: »Nu har jag hört Hemliga utskottet, ständernas plena och min konselj i detta ämne, och ändå är jag lika långt kommen. Saken får hvila». Wallqvist berättar äfven, att det sades, att konungen gjort svårigheter att skrifva under förordningen, men att Håkanson »envisat fram den saken». Håkanssons ifver framgår också tydligen af hans »Allerunderdånigste promemoria» af den 16, som antagligen har beledsagat förslaget till förordningen, då det utskickades till Haga. Och likaväl framgår konungens tvekan af hans påteckning på promemorian, som synbarligen är något af det sista han skrifvit, innan han blef lagd på dödsbäd-

[1] Wahrenberg i Tidskrift för litteratur 1851, s. 353 f. — Wallqvist, a. st., 23 f. — Hist. Handl., XII. — Ehrenströms anteckningar, I, 5, s. 359. — Jfr Åkesson, Gustaf III:s förhållande till franska revolutionen, s. 83 och 160, och framför allt Almquist, Riksdagen i Gäfle 1792, s. 19—26. — Håkanssons bref till Gustaf III finnas i G. S. 28 kv.

den. Wallqvist säger, att förordningen underskrefs, strax innan konungen satte sig i vagnen för att fara in till staden. [1]

Sist nämner jag här ett odateradt dokument, som till tiden är äldst, då det nämligen härrör från förra hälften af år 1789. Men hur det hamnat bland Håkanssons papper, är ej lätt att säga, då det icke har det ringaste med honom att göra. Antagligen är det på grund af konungens egenhändiga påteckning, som aktstycket blifvit bevaradt. Det utgöres nämligen endast af konceptet till en fullmakt för »vår generalmajor», baron L. G. P. van der Borch, att i enlighet med sina instruktioner uppgöra kontrakt med grefvarna af Wittgenstein och Leiningen angående öfverlåtelse åt Sverige af två infanteriregementen, hvartdera om 1,400 man. Konceptet, antagligen från mars 1789, är nedskrifvet af v. d. Borchs bror, dåvarande holländske ministern i Stockholm, J. C. v. d. Borch, som förmedlade diverse underhandlingar om denna sak under vintern och våren 1789. I ett bref från ministern till Gustaf III nämnes grefven af Wittgenstein »officier de mérite qui a fait avec distinction les campagnes en Amerique et duquel les relations fort étendues de sa famille en Allemagne accéleraient infiniment cette entreprise.» I ett senare bref — från maj — antagligen till Armfelt, som egentligen skötte frågan om de utländska truppvärfningarna denna vår, anhåller ministern emellertid om ett kreditiv för grefvarna af Wittgenstein och förklarar, att man, om penningar ej afsändas, måste afstå från hela affären, då årstiden redan var så framskriden. Som man redan förut har vetat, strandade saken också på den kroniska penningbristen. [2]

Gustaf III:s skrifvelser äro återgifna i tidsföljd och med originalens stafning. I konungens skrifvelser ha stor bokstaf och skiljetecken flerstädes måst insättas.

Odateradt koncept till fullmakt för v. d. Borch med påskrifter af Silfversparre och Gustaf III.

Själfva fullmakten har följande lydelse:

Nous Gustave etc. etc. etc. autorisons par la présente notre General Major L. G. P. Baron de Borch de conclure en vertu de ses instructions desquelles il est muni par Nous particulierement avec les Illustres Maisons des Contes de Wittgenstein et Linanges une convention et de faire les arrangements necessaires pour Nous ceder au plutot deux regiments d'infanterie chacun de quatorze cent hommes.

---

[1] Almquist, a. st., sid. 86, 108 och 150 f. — O. Wallqvist, Minnen och bref. s. 85.

[2] J. C. v. d. Borch till Gustaf III den 6 febr., med en not angående värfningar i England. (Hollandica: Holländska beskickningars memorial och noter. RA). Dito den 25 mars med broderns trohetsed jämte hans bref till konungen den 25 febr. J. v. d. Borch till »Monsieur le Baron» (tydligen Armfelt) den 8 maj 1789. (G. S. 19 kv.) — Jfr Tegner, Armfelt, I, 300. Hist. Handl. XII, 68, noter 90 och 97.

Sous promesse d'approbation et de ratihabition de tout ce qui aura été stipulé par notre susdit General á cet égard. Fait à — — —.

Kon:s egenhändiga påteckning:

Il faut que ce plein pouvoire parte ce soire. Ainsi il faut le munire du sceau et je le signerois a Stockholm a la commedie francaise.

Silfversparres påteckning:

Då jag är osäker om ratihabition är något ord, som kan nyttjas, har jag lämnat rum för att kunna bruka ratification, i fall Kungl. Maj:t ej befaller att det första bibehålles.

Kon:s egenhändiga påteckning:

Dett är vist skrif fel ratification bör dett heta.

Egenhändiga biljetter och bref från Gustaf III till A. af Håkansson 1790—92.

1.[1]

Om lagman behagar anstalta så att Ekman [2] kommer i morgon hitt, så skall jag tala med honom skielf och tvinga honom at bli et år endast kvar, då man emedlertid kan få rådrum at tilskapa någon å dess ställe. Tullsaken är dett enda som synnes mig pressera, men om onsdag kan man taga den förre. Som det är postdag ändå i morgon, är jag nogsamt sysslosatt och lagman kan få rådrum at öfverväga hvad som bäst blir at giöra med arendet. Emedlertid blir nödigt at på Beursen kundgiöra, at lagman fått första rummet och föredragningen af handels och finansic ärenderne. Drotningholm d. 11 oct. 1790 kl. 11 om afton.

Gustaf.

2.

Jag approberar aldeles vad lagman föreslager. Fregatten kan omöjligen gå och bäst är at silfrett stadnar här.[3] Cronstett [4] har nu frågatt mig därom och förslager at manskapet stadnar här på fiorton dar tils vidare ordres. Dett är i desse termer som jag svarat på hans P. M.

Haga d. 19 Ap. 1791.

---

[1] Till detta bref finnes ett kort svar af H. 12 okt. G. S. 28 kv.

[2] Tydligen C. G. E., statskommissarie.

[3] 150,000 rdr. som på konungens begäran aflämnats till hans disposition för flottans räkning. Håkanssons svar den 20 april.

[4] Carl Olof C., då statssekr. för sjöärendena.

3.

Här innelyckt är brefvett till Tollen.

Om lagman vid kl. 8 i afton komme till Haga med H. Secr. Cronstet och Lagerbring, så kan vi reglera alt på en half timma.

Haga den 20 Ap. 1791 kl. 1/2 3.

4.

Jag har fått bref ifrån Finland, som säga at commisariatet eij rätt liquideratt skiutsningarna under kriget med almogen och i synnerhet eij gifvitt någon hielp åt de som liditt i Savolax. Jag tror at detta dels kan vara öfverdrifvett, dels härör af brist på penningar: jag kiänner savolaxarn som är kinkig och mycket prettentiuse, men de voro och mycket trogna under krigett; de blefvo härgadde och brände och förtiäna borde (!) därför (och politise at tahla) omvordnad. Jag önskar därföre, at lagman söker at underrätta sig härom och proponerar i Regeringen sådane mott, som efter våra omständigheter kan något lindra detta folk.[1] Jag kienner lagmans omvårdnad och zele borde för mig och den dellen af mina undersåtare som jag hoppas anser mig altid för deras partis cheff. Om adelen komm hitt, fick de hörra nyttiga och godde lexor vad dett är at öfvergifva sin konung. Här finnes de aldra förnämsta släkter af Frankrike jag sett i den största välmåga och finner nu tvärtom i uselhet, men om man skall tro dett som säges, lärer hämndens tid nalkas; jag lefver här i väntan af de största händelser. Ännu har eij hörts af någon varken från Ängland eller Preussen, och om Ryssland kiänner väl sitt intresse, har dett alt hop at försäkra sig af Sverige, i slutet af nästa vicka ärnar jag afskicka B. Armfelt (Öfv. G. J. Broder)[2] med slutliga ordres om traktaten. Jag har börjat sedan i onsdags baden och brunnskuren, vilken synes giörra mig mykett gott. Jag hopas at lagman mår väl. Jag är ganska angelägen om bibehållandet af en så god och nyttig ämbetsmans hälsa.

Aken den 19 juni 1791.

Gustaf.

Detta bref är eij afgångit förre d. 21.

5.

Som jag skulle skicka bort B. Armfelt, fick jag couriren af d. 2 Julii och lagmannens bref. Jag har läst med mycken upmärksam-

[1] H. svarar d. 8 juli, att han håller på att verkställa befallningen.

[2] Skall vara G. M:s broder August Philip A., major vid Åbo läns regemente. Jfr. Gustaf III till G. M. Armfelt 14 juli 1791 i Hist. Handl., XII.

hett dett grundeliga memorial och betänkande, som däruti var inlelyckt (sic!). Dett är värdigt en man af ert förstånd och er caractere. Tiden tillåter mig eij att ingå i vidlyftigt yttrande däröfver. Jag nekar eij, att den storra församling som där föreslås, förskräker mig något, om jag eij hade at giörra med andra än de trenne ständen vore ingen farhåga, ingen frucktan, inttet betänkande, ingen fara, men dett första ståndet är så oförståndigt, så egennyttigt, så uproriskt, så lätt at uphettsa, så svårt att öfvertyga, så omöjligt att handleda, at jag rysser vid at blottställa rikett för en ny skakning, som jag väl har styrka at motstå men som altid är obehaglig. Jag finner väl at ordning fordras i penningesakerne och länge funnit, at Banquen är staten in statu, men då man nyss undsluppit et stormande haf fruktar man at å nyo gå ombord och åter strida mott vågorna. Dock om man visar mig medelen at eij finna mig förd i den situation kungen i Frankrike är, och därtil en ordäntelig plan som visar huru alt skal styras til ändamållet, då vill jag väll taga dett i betänkiande. Men först bör Frankrikes regeneration gå för sig, ty den tål eij dröjsmål, och utom den har Svergie ingen allierad som dett kan litta på. Dett synes som keijsaren ville gå alvarsamt till väga, och då bör vi eij låtta saken gå oss ur händerne at både hielpa och förtiäna Franska konungahusets ärkiensla. Jag kan förtro lagman at jag redan tagitt öfverenskommelser med B. Bretteuille[1] som är här, om ganska fördelacktiga vilkor för Svergie så snart K. i Frank. är åter upsatt på tronen. Vad Danemark angår, så tror jag dett öfverflödigt, ty dett är oss til inttet gagn, kan vara oss till hinder at hafva till vän och blir oss nyttigt om dett är vår fiende. Spannien åter, så länge Frank. är inttet och vi äro förenade med Ryssland, har ingen allience at söka än vår, och då moste Spannien väl passera sig af Danemark. Vi brytter och därigenom för altid Dannemarks och Rysslands allience, och Svergies union med Ryssland allena därigenom blef en seger. Altså för at i korthett säga Er min tanka, begiär jag: 1:o at Frankrike är en existerande stat och därföre vår vän. 2:o en utarbetad plan för styrelsen af Riksdagen. 3:o en utarbettad plan at förelägga utskottet. 4:o namnen på dem som skolla föra stånden, i synnerhett lantmarskalken. 5:o huru man skall hindra at Ridderskappett reclamerar mot säkerhetsacten. Och til alt detta den obrottsligaste tystnad, i synnnerhett för alt som heter adel, at sådant och är å färde, och om något därom transpirerat bör man säga ut tankan aldeles fullett. Dett öfriga skolla vi öfverväga munteligen, då jag får dett nöjett at återse Er.

d. 14 Julii (1791).

G.

[1] Breteuil. f. d. fransk ambassadör i Stockholm och sedan (1783—87) medlem af franska regeringen.

6.

Jag återskikar lagmannen documentet underskrivit och de öfriga handlingarne, gref Lövenhielm [1] hade skrivitt mig til med förra posten dett samma som hans depeche innehåller. Med gref Stakelberg [2] står sakerne lika som förr, han har begiärt i dag en audience, få se vad den uträttar.

lördag den 15 oct. (1791).

G.

Tre odaterade biljetter från Gäfle riksdag:

7.

Jag önskade få tala två ord med lagman, innan jag ser Fritsky; jag väntar Er i öfvra våningen.

G.

8.

Jag skikar lagman anslagen til Hemliga utskottet för i ef. middag. I fall de kunna brukas, behagar lagman at lämna dem til vederbörande. Onsdag kl. 1.

G.

9.

Här är mitt svar på adressen angående säkerhetsacten etc. — — var så god och vis den åt Ahlman och Nordin, och om de finna at den är tilräkligt bindande, så låt mig få honom til bakas för at i morgon skikas til de 3 ofr. stånden. [3]

Gustaf.

Håkanssons Allerunderdånigste Pro Memoria.

Då brefven med gårdags posten, af hvilka jag underdånigst vågar bifoga et ifrån amiralen baron Strömfelt [4] till Weijorin [5] i Norrköping, synas förauleda till angelägenhet af Eder Kungl. Maj:ts nå-

[1] Fredrik Adolf L., då minister i Berlin?
[2] Otto Magnus S., rysk minister i Stockholm.
[3] Jfr Almquist, Riksdagen i Gäfle 1792, s. 181.
[4] Fredric Georg Strömfelt, landshöfding i Linköping.
[5] D. Weyerin, grosshandlare, medlem af Gäfle riksdag

diga decision uti det ventilerade ämnet ang.de liqvidationssättet emellan fordrande och skyldige, värdes Eder Kongl. Maij:t icke onådigt uptaga at jag underdånigst anhåller om Eder Kongl. Maij:ts nådige befallning till min efterrättelse.

För Eders Kongl. Maij:t vågar jag bekänna, at discourserne i går icke gifvit mig annan öfvertygelse om saken än jag förut ägt och fådt den nåden yttra. Tvertom skulle man kunna upsöka anledningar till de gorde inkast, mindre hämtade af ämnets natur, än af enskiltes omständigheter och kanske främande ordsaker. Man har icke kunnat visa nogot värkeligt ondt, som af författningen vore at befara, och om än allt det goda icke vunnes som man önskar, lärer sådant ofta vara de visaste anstalters lott. Men det vågar jag föreställa mig, at om ingen författning vidtages, upkommo deraf många svårigheter, som föda ledsnad, missnöje och oreda; och den aristocratie, som penningemän underhålla i alla stater, blifva utan motvigt.

Allerunderdånigst

A. Håkansson. [1]

Kon:s egenhändiga påteckning i marginalen på föregående promemoria:

Jag återskikar expedition påskriven. Jag har hört så många skiäl mot och med, at jag blivit mera villrådig än jag var förut; men då pluraliteten i Hemliga utskottet tillstyrkt saken och 3:nne stånds röst därtil lagts, tror jag mig föllia den allmänna eller det som kallas nations röst, då jag gier därtil mitt samtyke, och upkommer däraf olägenheter blir dett eij mitt utan pluralitetens fel. Förstog jag grundeligen saken som jag tror mig förstå ministeriella ärender och trodde den eij god, så vore ingenting som kunde förmå mig att gifva mitt samtyke til en sak jag eij trodde nyttig, nu bör jag foga min röst til de mästa rösterna af nations fulmächtige.

Haga den 16 Mars 1792.

Gustaf.

Pr. memoria för depescherne.

Af Aspens [2] bref, tillagt med vad jag såg af keijserinnans depeche til gref Stakelberg, finner jag at freden är ännu mer än tvetydig. Bör derförre afgå i dag bref till Aspen at giörra alla sina oferer at föreställa Porten sin egen förmån at giu förr dess häldre sluta fred och at om Porten dett eij giör, nu då Ryssland är dertil benägen, så blir dess aventyr desto större, effter alla cristna machter äro syslosatte med Frankrike, och at Preussen och Änglands hala upfö-

[1] Tydligen är denna skrifvelse af d. 16 mars; »discourserne i går» åsyfta konseljen af d. 15.

[2] P. O. v. Asp, 1790 svensk minister i Konstantinopel.

rande bör övertyga sultan, at han eij har nogon hielp at hoppas, at Svergies gamla förbund med Frankrike, min enskylta vänskap för konungahusett och den föga taksamhett som jag ärfaritt af Porten giör, at jag eij kan hielpa henne, om hon gienom sitt egitt förvållande fortsätter et krig, hon kan undslippa, och ådrager sig därmed alla de olyckor, jag med mitt blod frälst henne från. Aspen bör använda all sin styrka til at få sultan på fredliga tankar och locka i synnerhet at fälla gref Chosciulls creditt och Frankrikes gienom målningen af alla de oredor, som där härska, vilken bör exagereras giu mer ju bättre, visa vad våldsamheter assemblen [1] giort på kunggen och at det förnämsta af nation samlas i Tysland at frälsa kunggen ur fångenskapen, och bruka alla de skiäl som mögligt finnas att aldelles förlora gref Choisseulles credit. Vad som angår Brentano [2] och Muradcha [3] så bifaller jag aldeles Aspens projekt och kan nödiga bref och öfriga documenter upsättas både til Aspen och B. Nolken [4] i föllie häraf. Åfven bör positiva ordres afgå til sv. offisserarne, at ju förr dess häldre hemkomma.

Til gref Fersen [5] upsättes transumt af Städingens [6] båda skrifvelser och af brefven från Madrid och Wien och Berlin.

Silfversparren [7] öfverlägger med H. Frank, [8] vem som med den allra lindrigaste kostnad kunde skikas til B. Oxenstierna, [9] mig tyckes at det kunde vara en så simpel skrivare, at han endast bruktes som en manoeuver [10] at chiffrera eller dechifre bref. och at utom den simpla resekostnaden, som en courir undfår, han fik i tract. 300 riks. om året. Han bör eij synas, utan ansees endast som B. Oxenstiernas part. secret.

Bör B. Ernsvärd [11] uplysas om den chisme som råder emellan Breteuilska ministeren och Callonska. och at han söcker at visa nödvändigheten af en union, åtminstone till dess at sakerne tagitt en annan tournure och bevisa hertigen af la Vauguis, [12] at krig är dett enda eficasse medell att hielpa radicalt sakerne. För öfrigitt bör lämnas B. Ernsvärd del af Ryska reij. goda dispositioner. At han bör yrka på penningar som nödige för expedition och visa, at de böra nu gifvas, för att den i vår kan äga rum.

N. B. angeläget blir, at Steijdingen får communication af vad B. Ernsvärd berättar relatift til ryska ministerns indiscressioner.

---

[1] Konstituerande nationalförsamlingen.
[2] G. J. v. Brentano, öfverste i svensk tjänst, svensk agent i Konstantinopel.
[3] I. M. D'Ohsson, 1791 svenskt legationsråd i Konstantinopel.
[4] Johan Fredrik v. Nolcken, då svensk minister i Wien.
[5] Axel v. Fersen d. y., då svensk diplomatisk agent i Bryssel.
[6] Kurt v. Stedingk, ambassadör i Petersburg.
[7] Aron Isaac Silfversparre, kabinettssekreterare.
[8] Ulrik Gustaf Franc, statssekreterare. öfverpostdirektör.
[9] Carl Gustaf Oxenstierna, svensk envoyé i Lissabon 1791.
[10] Troligen manouvrier. I kanten har Frank skrivit »Dahlman skickas».
[11] Carl August Ehrensvärd, envoyé i Madrid 1787.
[12] Lavauguyon, fransk ambassadör i Spanien 1785—90, kvarstannade där till 1795, inblandad i emigranternas intriger.

Sluteligen bör genomses, om i depecherna finnes det som bör svaras och ännu är obesvarat.[1]

Håkanssons memorial af den 2 juli 1791.

Under beredningen af det vigtiga värf, som för Eders Kongl. Ma:ijts återstår at fullkomna uti väl uträknade förbindelsers afslutande med främmande magter, hafva ofta anledningar förekommit till betragtande af desse förbindelser, såväl relative til andre magter, som det inflytande och de följder i afseende på rikets närvarande invärtes omständigheter, deraf kunna vara at hämta eller förmoda. Desse considerationer, allt för svage och otilräckelige at kunna gifva nogot till(?) uti et ämne som Eders Kongl. Maij:t med så mycken vishet och klarhet i hela dess vidd omfattat, sedt och utredt, täcktes Eders Kongl. Maij:t dock nådigst tillåta at jemte den fullkomligaste vördnad och den mäst oinskränkta tillgifvenhet, blefvo för Eders Kongl. Maij:ts fötter nedlagde, icke uti annan afsigt än såsom ett ringa vedermäle af en alldrig uphörande åhåga at efter yttersta krafter befrämja Eder Kongl. Maij:sts väl och vara Eders Kongl. Maij:t trogen.

Den utsigt, hvartill omständigheterna i närvarande ögonblick föranleda, tyckes visa, at det endast är med Ryssland, som Eders Kongl. Maij:t. nu kan komma till en närmare förbindelse. Hofven uti Berlin och London lära icke afvika ifrån den väg de förut gådt, och förfarenheten har visat, at den icke ledt till nogon väsentelig förmon för Eders Kongl. Maijt.

Då man såleds inskränker sig vid en traktats upprättande, blott till Ryssland, som härtill synes hogadt, fastän med de drägligaste villkor å dess sido, som möijeligen ärhållas kunna, är man nödsakad att äfven kasta ögonen på tvenne andra magter, Spanien och Dannemark. Det förra, som Engelands öfvervigt och Frankerikes van-magt gordt till en naturlig vän af de Nordiska hofven, förtjenar utom detta så mycket mera Sveriges attention, som det därmed äger enahanda intresse uti fransyske hofvets angelägenheter, hvilka för Sverige altid blifva af yttersta vigt. Det senare eller Dannemark, alldrig vän af Sverige, bör likväl i afseende på Engeland och Preussen hafva lika afsigter med Ryssland och Sverige, och Ryssland lärer alldrig kunna så öfverlemna Danemark till sit öde, at detta hof emot naturen af dess egit väl, skulle blifva nödsakat kasta sig uti Engelands och Preussens armar. Den slutsats upkommer häraf, at fastän Sverige och Danemark icke kunna vara naturlige vänner och änskönt desse magter sig emellan kunna finna ständige anledningar till missnöijen, hafva de dock ett gemensamt intresse, Engelands och Preussens öfvervigt, som fodrar deras förening intill dess genom sakernes uti tidens skiften ouundviklige förändring, grunden till andre systemer upkomma. Än ett skäl synes tala för denne förening, nemligen Spaniens accesion, hvilken

[1] I slutet antecknat af annan hand: »*Werkställt* Dec. 1791 och Jan. 1792.»

man i annat fall icke synes kunna vänta af det skäl, at Spanien för motvigten hvilken detta rike söker, ser en tillräcklig säkerhet, då alla tre Nordiske magterne äro förenade, men en försvagad grund, derest nogon af desse 3 antogo derifrån skilgde principer.

Eders Kongl. Maij:ts föremål vid en traktats upprättande synas vara, både at derigenom uprätthålla det anseende och den influence Riket genom Eders Kongl. Maij:ts hjeltemod vunnit, och äfven at genom främmande penningehjälp bota de refvor som kriget medfört: föremål så store at de för evigt skola stadga Eders Kongl. Maij:ts ära. Det fordras derföre at söka alla medel till desse ändamåls befordrande. Nog synes det, som skulle Ryssland, äfven hvad penningar angår, vilja visa dess väl-vilja, men ehuru i den del nogot ultimat icke är å nogondera sidan gifvit, har man dock anledning tro, att Ryssland icke går så långt som man önskar och penning värkets tillstånd fordrar. Deremot torde med biträde af Spanien en större hjälp kunna erhållas: men alt försök härutinnan synes förgäves, så länge icke Danemark tillåtes accedera till de Nordiske hofvens alliance, hvarom fråga är.

Eders Kongl. Maij:t har skäl att vara missnögd med Danemark: Detta hofvets facon att agera, sammansättningar af dess ministér, alt kan göra Eders Kongl. Maij:t både ledsnad och farhåga at intaga detsamma uti en traktat af så mycken consequence; men då fråga emot alt detta voro at kunna reglera Eders Kongl. Maj:ts egna affairer, sätta dem på en fot, som icke allenast grundlägger Eders Kongl. Maj:ts framtida tranqvillité, utan äfven gifver Eders Kongl. Maij:t en styrka både inom och utom Riket, som trotsar alla anfall, och då tractater icke äro eviga utan föränderliga efter de ständigt skiftande omständigheter som dem framfört, skulle väl Danemarks accession, om Ryssland den yrkar och om Spanien derigenom blir villigt at uti subsidier fylla hvad Ryssland icke kan förmås eller snarare torde sakna utväg at gifva, blifva något hinder för Eders Kongl. Maij:t at när sakernas skick det medgifver, utföra hvad Eders Kongl. Maij:t nyttigt finner? Eders Kongl. Maij:t kan nu hvarken begära eller få något af Danemark, och Eders Kongl. Maij:t contracterar derföre emot detta rike inga andre, inga starkare förbindelser, än de som redan finnas.

Eders Kongl. Maij:t värdes förlåta den dristiga frihet, som blifvit nyttjad uti detta ämne. Eders Kongl. Maij:t kan ha skäl obilliga den då Eders Kongl. Maij:t kastar et nådigt öga på trohet och uprigtighet.

I den förhoppning at det blifver möijeligit sluta en tractat med Ryssland lärer dock med nogon visshet icke kunna calculeras, at Eders Kongl. Maij:t af detta hof kan ärhålla mer än 2 millioner rdr på en gång betalte, hälst svårt lärer vara at vinna en årlig subsidie, och fastän Spanien skulle kunna bringas till en sådan, lärer hela summan, änskönt både Ryssland och Spanien härtill bidrogo, likväl icke öfverstiga 400,000 rdr eller 24 tnr gulld. Icke desto mindre och ehvad man af Ryske alliancen i penningevägen kan draga större eller mindre partie, synes den likväl vara at preferera af det skäl, at all den styr-

ka en faction innom Riket uti et motsatt förhållande ifrån den sidan skulle kunna hämta, aldeles försvinner, så snart Eders Kongl. Maij:t med Ryska hofvet sig förbundit.

Vore Eders Kongl. Maij:ts stats-värk ledigt för all skullden, kunde med någon hielp ändå nogot uträttas för at under loppet af nogra år sätta Eders Kongl. Maij:st krigsmagt till lands och sjös uti respektabelt tillstånd. Men då för det närvarande skullder till mera än 8 millioner ligga Eders Kongl. Maij:t till last och icke allenast genom dryga intressen betunga statsvärket, utan äfven tära på Rikets krafter uti en utrikes credit till stor del, så värdes Eders Kongl. Maij:t finna, att med det högsta Eders Kongl. Maij:t genom främmande hielp skulle kunna ärnå, det dock blifver otillräckeligit at alldeles häfva de olägenheter skulldernas tyngd medförer, men hvars lättande för Eders Kongl. Maij:t är af den största angelägenhet.

Då man således icke kan få alt hvad man önskar, fordrar försigtigheten at väl använda det man förvärfvat, och det är på sådan grund, som nyttigast synes at till Eders Kongl. Maij:ts särskilda disposition oförrykt behålla hvad genom tractaten kan inflyta och sedan vara betänkt på befrielsen från skullderne. Härtill visar sig icke nogot annat medel än Riksgälds Contoirets förenande med Banquen, på det sätt at Banquen åtager sig all gällden, både den som Riksens St. redan garanterat och den som för obetalte krigsomkostnaden än återstår, emot det Banquen ärhåller alla de inkomster Riksgälds Contoiret nu äro tillslagne. Banquen utbyter emot sine sedlar alla dem Riksg. Contoiret har utlöpande, hvarigenom icke mer än et slags mynt i Riket blifver gångbart och hvarmedelst allt det trassel och vingleri, hvartill flere och olika representationer alltid föranleda, måste uphöra. Banquens och med detsamma Rikets hela skulld blifver då vid pass 30 millioner. Men då Banquen får mer än en million årligen uti inkomster, då den genom egne operationer bör och kan ansenligit vinna, och då all denna gäld snart kan förvandlas till inrikes, så synes denne utväg vara nogorlunda antagelig och kunna leda till Rikets värkeliga fördel; dock fordras vid allt detta, at styrelsen icke är skilgd ifrån Regeringens öfverseende, utan at den äger härutinnan sådan influence, som hindrar den i alla händelser skadelige status in statu.

Eders Kongl. Maij:t förkastar säkert hela detta förslag såsom förenadt med nödvändigheten af Riksens St:s sammankallande, och ingen undrar at Eders Kongl. Maij:t därvid har betänkeligheter. Desse förtjäna visserligen all upmärksamhet, men svårigheterne torde kunna öfvervinnas. Den första angelägenhet är at i alle möjelige vägar bereda folkets sinnen till den öfvertygelse, at Regeringen med yttersta noggranhet vårdar de allmänna medlen och utan undersåtares betungande söker at dem föröka. Eders Kongl. Maij:ts författningar med cavalleriernas förändrande, hvarigenom Eders Kongl. Maij:ts statsvärk vinner och undersåtarne lindras, utan minskning af arméens styrka, har redan värkat mycket godt. De indragningar, Eders Kongl. Maij:t redan beslutit eller framdeles kan tillärna af öfverflödiga eller mindre nödiga ämbeten, stater och värk, bidraga till samma ändamål, och en eller

annan arrangement, som ådagalägger Eders Kongl. Maij:ts omsorg för allmänna hushållningen, skall hafva önskelig värkan. Dessutom ser man alt mer och mer, huru illa uträknadt och felaktigt den factionens förhållande varit som sista Riksdag agerade. Folket börjar blifva uplyst, at Banquens helighet är skadelig och at man bör nyttja dess biträde till Rikets fördel. Banquens egit tillstånd gifver Eders Kongl. Maij:t en fullkomlig anledning. Den skall efter sakens natur antingen förtäras af sig sjelf eller bönfalla om Eders Kongl. Maij:ts hielp. Vid et sådant skick och då bondeståndet anser sig hafva gjort allt, när det icke åtagit sig nya skatter och får deltaga i Banquens styrelse, Borgar st. till större delen består af dem, som med utredningens obligationer i händer hälst förese deras egen säkerhet och söka medel at komma till betalning: det nödiga antal präster icke kan gå ifrån Eders Kongl. Maij:t så länge de sielfve hafva pastorater, hattar och stjernor at få och deras Barn ställas uti Eders Kongl. Maij:ts tjänst at söka, och utom allt detta Eders Kougl. Maij:t äger 100 tr gulld i dess cassa, vågar man tro, at mindre difficulteter uppstå än förmodas.

Den alfvarsamhet uti ärender, som Eders Kongl. Maij:t så väl förstår använda utan at vara omild eller hård, skall hålla allt inom det anständiga skick, slika öfverläggningar fordra. Det Hemliga utskott, Eders Kongl. Maij:t äger rätt förordna, förenat med Banco-utskottet afgöra alt. — Ingenting kommo till plena, utan ad notitiam, och derest sådant gräl, som skadeligit vore, uppstode, har Eders Kongl. Maij:t Riks basunen i sina händer, alt bör förut vara beredt, färdigt at läggas utskottet för ögonen och således all möijelig korthet uti öfverläggningarne sökas, derest omständigheterne göra det nödvändigt.

Denna tafla är ofullkomlig, men för Eders Kongl. Maij:t, som ser mera uti et ögonkast än hvad alla beskrifningar kan detaillera, är det visserligen tillräckeligit, at antingen bli alldeles förkastat, eller om nogot dugeligit finnes, lempadt efter hvad Eders Kongl. Maij:t uti dess vishet klarare finner kunna göras.

Inbillningen sväfvar redan omkring de efterlängtade stunder och tider, då Eders Kongl. Maij:t, lättad uti omsorgen för et med skullder belastat statsvärk, ägare sielf i dess skattkammare af 2, 3 mill., kan utan det stora hinder penningebrist alltid ger, vidtaga kraftiga medel till Rikets invärtes hushållnings uphielpande, sätta sin krigsmagt uti formidabelt stånd, bibehålla och föröka det anseende ibland Europas furstar, Eders Kongl. Maij:t innehafver, och änteligen utan våda för sig eller Riket använda tillräckelig styrka uti ädelmodig hielp för et konungahus, som ministrars oförsiktighet, partie raseri och folkets blindhet nedsänkt uti fara och förtryck.

Lydia Wahlström.

Underrättelser.

— Den 12 maj 1913 afled vid 83 års ålder den danske kyrko- och lärdomshistorikern Holger Fredrik Rørdam. Redan 1857 blef R. sekreterare för det danska kyrkohistoriska sällskapet, och i denna egenskap utgaf han till sin död *Kirkehistoriske Samlinger.* Utom kyrkohistorien i egentlig mening utgjorde lärdomshistorien hans käraste arbetsfält. R:s mest erkända arbete *Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621* (1868—1877) visar hans stora förmåga att skildra reformationstidens vetenskap och dess bärare. Sin egen vetenskaps utveckling framlade han i sin *Historieskrivningen og Historieskriverne i Danmark og Norge siden Reformationen* (1867) och i boken om *Arild Huitfeld* (1896). Såsom textutgifvare framträdde han med en rad stora publikationer till 1500- och 1600-talens historia såsom *Monumenta historiæ Danicæ* (1873—1887), *Historiske Samlinger og Studier* (1891—1898) och *Danske Kirkelove* 1536—1683 (1883—1889). I sin utgifningsverksamhet framstod R. som representant för ett äldre skede, rent principiellt närmast såsom fullföljare af den af honom så skattade Jakob Langebeks verk. Af betydelse för svensk historieforskning har delvis R:s urkundsutgifning varit, såsom då han i sina »Monumenta» utgaf viktiga källor till det nordiska sjuårskrigets historia. R:s förstlingsarbete *De danske og norske studenters deltagelse i Kjøbenhavns forsvar mod Karl Gustav* (1855) var ämnadt att ingå i Nordisk Universitetstidskrift, för hvars startande R. var verksam. Såsom ett bevis på R:s outtömliga arbetskraft må nämnas, att han till Kirkehistoriske Samlingers 26 band enligt en beräkning af Steenstrup lämnade hälften af innehållet. Ännu i det 1913 utkomna häftet voro alla uppsatserna af honom.

(*E. N.*)

— I band 3: h. 1 (tr. 1912, sid. 143—154) af den förträffligt redigerade och icke minst för svenska läsare instruktiva *Zeitschrift für osteuropäische Geschichte* lämnar stadsarkivarien i Riga Arnold Feuereisen en redogörelse för *den andra baltiska historikerdagen*, hvilken afhölls i Reval i juli 1912. Liksom vid det första mötet af detta slag (jfr Historisk Tidskrift 1908, sid. 180 f.) fylldes programmet till stor del af ämnen tillhörande ortnamnsforskningens, arkeologiens och närgränsande områden, naturligtvis mestadels af speciellt baltiskt intresse. Af betydelse för monumentskyddsarbetet visade sig, att döma af museidirektör W. Neumanns redogörelse, det initiativ ha varit, som af första historikerdagen togs till en enquête angående de kyrkliga minnesmärkena i Östersjöprovinserna; af Estlands präster t. ex. hade ingen försummat att svara, och åtskilliga af undergång hotade kyrkliga antikviteter hade tack vare förfrågningarna blifvit föremål för uppmärksamhet och omvårdnad.

Största intresset ur svensk synpunkt tilldrager sig emellertid den teckning, som Feuereisen gaf af »det baltiska arkivväsendets nödläge». Det var regeringsarkivens tillstånd, som han på detta sätt karaktäriserade. Dels äro de stängda för forskningen, dels aflägsnade ur landet eller t. o. m. — såsom under 1870-talet skedde med lifländska guvernementsregeringens arkiv 1711—97 — skickade till pappersfabriken. Det svenska generalguvernörsarkivet i Riga, som visserligen för några år sedan katalogiserades, men fortfarande förvaras i ett oeldadt torn i slottet, har »Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen» erbjudit sig att taga i sin vård; den frågan tycks dock ännu befinna sig på ett förberedande stadium. Som ett motstycke till Feuereisens anmärkningar kan ock förtjäna erinras om den skildring af förhållandena i Reval, som P. v. d. Osten-Sacken i första bandet af »Zeitschrift für osteuropäische Geschichte» (1911) fogade till sin recension af Bienemanns katalog öfver svenska arkivet i Riga: »Det är åtminstone katalogiseradt. Icke så det därmed åtminstone likvärdiga svenska guvernementsarkivet i Reval; i stället befinner sig detta i sköna arkivrum, som med stora kostnader uppbyggts af regeringen. Blott skada att byggnaden är vidbyggd slottsmuren och ej försedd med tillräckliga grundvalar, så att den långsamt och säkert glider utför den gamla muren; stentrappan och hvalfven spricka, och regn och snö trängde in ända tills för kort tid sedan. Den som icke är rädd om sitt lif — blott den besöker arkivet!» Och som exempel på bortförandet af arkivalier till ryska arkiv, där för öfrigt dessa opåräknade accessioner framkalla förtviflan, anför han, huru estländska justitieakter hamnat i — Tver.

I motsats till förhållandet med regeringsarkiven framhöll Feuereisen, huru de själfförvaltande korporationerna på sina arkiv nedlagt ett betydande arbete med goda resultat; särskildt glädjande är, att estländska oberlandesgerichtsarkivet nu återbördats från justitiearkivet i Moskva till estländska ridderskapet, som i samband därmed utvidgat sitt arkiv till en självständig vetenskaplig institution.

Ett vackert bevis på det lifländska ridderskapets omsorg om sitt arkiv utgör dess arkivarie baron H. Bruiningks nyss afgifna redogörelse, *Die Arbeiten im Livländischen Ritterschaftsarchiv 1911/13* (Riga 1913, 53 sid.). Rapporten är den tredje i ordningen (de förra afgåfvos 1906 och 1911). Ridderskapsarkivet har i själfva verket blifvit en sorts arkivdepå för Lifland, där ej blott enskilda personers samlingar, utan framför allt upphörda administrativa och juridiska myndigheters arkiv funnit en tillflyktsort. Det är uteslutande detta på så sätt uppvuxna betydande annex till ridderskapets eget arkiv, som redogörelsen berör. Bland de dithörande justitiearkiven var hofrättsarkivet (581 band) redan 1911 slutordnadt, hvarvid öfver akterna från svenska tiden upprättats ett register i 3 band, äfven omfattande en alfabetisk person- och ortförteckning. Under de sista åren har arbetet särskildt inriktats på ordnandet af *ekonomiförvaltningens* arkiv. Denna från den svenska tiden här-

rörande myndighet var ursprungligen inrättad för domänernas förvaltning, men dess uppgifter växte, särskildt genom reduktionen, till att omfatta snart sagdt hela agrar- och kameralväsendet; den var delad i två grenar, en för Liflands lettiska, en för dess estniska distrikt, hvardera under en ståthållare. Först 1841 upphäfdes denna organisation, och betydande delar af dess arkiv öfverlämnades på 1850-talet till ridderskapet. Vissa sammanblandningar hade dock dessförinnan ägt rum med generalguvernörsarkivet, hvadan där finnas fragment af ekonomiförvaltningens liksom andra myndigheters arkiv, medan åter ridderskapsarkivet äger ett och annat, som ursprungligen tillhört regeringsarkivet. Till sistnämnda grupp af handlingar hör åtskilligt af särskildt intresse för Sverige: ett band suppliker till generalguvernören Johan Skytte 1630, 22 bref från Axel Oxenstierna till generalguvernören Bengt Bengtsson Oxenstierna 1635—37, skrifvelser från agenten i Stockholm J. Silfverstierna 1644—49, två volymer bref från guvernören Erik Soop till generalguvernören J. J. Hastfer 1686—91 m. m. Eljest synes det framför allt vara för reduktionens och nordiska krigets historia, som arkivet har värdefullt material att erbjuda, och förf. påpekar särskildt, hvad sistnämnda forskningsområde beträffar, betydelsen af detta material, sedan A. L. Lewenhaupts fältarkiv i sällskap med det hertigliga kurländska arkivet, hvarmed det en gång råkat bli förenadt, blifvit bortfördt från Mitau till Petersburg, »där det nu i riksrådets arkiv visserligen är rätt säkert förvaradt, men så svårtillgängligt, att få forskare ens torde göra ett försök att vinna tillträde». Ekonomiförvaltningens registratur (»missiver»), talrika mönsterrullor och räkenskapsband samt ej mindre än 64 volymer »Militaria» — bl. a. innehållande en mängd inkomna skrifvelser i militära ärenden till de båda ståthållarne (G. A. Strömfelt och M. v. Strokirch) — äro för nordiska krigets tid särskildt att beakta. Förf. ger också (sid. 25 - 39) genom belysande exempel och brefutdrag en föreställning om karaktären af detta material, hvilket för öfrigt — såsom han också meddelar — glädjande nog redan användts af en svensk forskare, löjtnant H. Uddgren. Till den klara öfversikt öfver den nu genomförda fördelningen af ekonomiförvaltningens handlingar, som förf:s redogörelse meddelar, har han slutligen som bihang fogat en summarisk förteckning öfver innehållet i afdelningen »Verwaltungsakten», där de handlingar placerats, som ej inordnats i de förut existerande grupperna »Güterakten» och »Familienakten».

(*H. B—n.*)

— Under titeln *Det historiske centralinstitut* (Kristiania, H. Aschehoug & Co. 1913, 26 sid.) har den norske kyrkohistorikern universitetsstipendiaten Oluf Kolsrud utgifvit sitt inledningsföredrag vid fjolårets norska historikermöte, gaende ut på intet mindre än en organisation af det grundläggande vetenskapliga arbetet i norsk »soga og maal» (= historia och sprakvetenskap) genom systematisk registrering och katalogisering, utarbetande af handböcker

etc. En arbetsplan, utarbetad af förf. jämte några andra »historikarar og lingvistar», är tryckt som bilaga. Riktigheten af utgångspunkterna lär väl ingen bestrida: svårigheten för den enskilde forskaren att beherska det ständigt växande materialet, framför allt på angränsande områden, och det vetenskapligt oekonomiska i ett arbetssätt, som låter resultatet af hans arbete ofta till stor del förintas med honom. Ett visst verklighetssinne kommer också till uttryck i förf:s försök att anknyta sin plan till de faktiskt förefintliga vetenskapliga institutionerna och i hans blygsamma förhoppningar med afseende på den tid, inom hvilken företaget skulle kunna bära frukt. Men åtminstone en utomstående saknar skäl att undertrycka den skepsis beträffande det helas utförbarhet i de tänkta formerna, hvartill redan de i regel onekligen något decentraliserande tendenserna i den vetenskapliga världen ge grundad anledning, för att inte tala om arbetsmetodernas föränderlighet, som väl snart skulle korsa den vackra planen, att »samlingarne maa uppskrives etter vedteki skema . . . og ordnes etter ein princip.» Man kan göra sig en föreställning om hvilka dimensioner företaget skulle få, då man bland dess 14 arbetsuppgifter finner en utgöras af en historisk bibliografi »for alle tider og umkverve» och på samma gång »fuldstendug som Setterwalls», en annan omfatta en norsk historisk ordbok efter en plan liknande den för Svenska Akademiens Ordbok, och en underafdelning af en tredje upptagas af intet mindre än ett norskt biografiskt lexikon. Historikermötet anbefallde emellertid genom en resolution förslaget till Kildeskriftkommissionens åtanke. Skulle något försök göras att realisera det, förtjänar detta naturligtvis att följas med uppmärksamhet, och i hvarje fall är uppslaget af såpass stort intresse, att det, för att lära känna dess grundtankar, kan löna mödan att tränga igenom det något hårda skal, som skriftens affattning på »maalet» utgör, särskildt i dess något makaroniska blandning med vetenskaplig terminologi (»kultursoga», »principia for institutskipnaden» o. d.).

(*H. B—n.*)

— Under titeln *Om förvaltningen af offentliga forskarbibliotek* (Helsingfors, Akademiska bokhandeln 1913, 78 sid.; pr. mk 1,50) har bibliotekarien Georg Schauman upptagit till diskussion åtskilliga principfrågor rörande dylika biblioteks uppgift och skötsel. Visserligen utmynnar skriften afsiktligt i ständiga tillämpningar på förhållandena i Helsingfors universitetsbibliotek, men grundad som den är på ett omfattande litteraturstudium och iakttagelser från utländska bibliotek, förtjänar den väl att uppmärksammas också i vårt land. Att åtskilliga af de förfäktade åsikterna kunna inbjuda till opposition, gör den naturligtvis blott ytterligare egnad att locka till eftertanke och meningsutbyte beträffande »bibliotekspolitikens» mångahanda spörsmål.

(*H. B—n.*)

— Af *Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening* har utkommit n:r 6 (Kalmar 1912, 67 sid.), innehållande lektor Fabian Bæhrendtz' *Anteckningar om Kalmar domkyrka. 1. Byggnadshistoria.* Förf. ger här en sakrik redogörelse för den storslagna, fastän af penningknapphet ofta fördröjda byggnadsverksamhet, som fyller tiden mellan årtalen 1660, då Nicodemus Tessin d. ä. på magistratens uppdrag uppgjorde ritningarna till den af stadens förflyttning till Kvarnholmen nödvändiggjorda nya kyrkan, och 1703, då denna, efter att redan tjuguett år tidigare ha invigts till gudstjänstbruk, ändtligen stod färdig. Framställningen hvilar bl. a. på forskningar i Kalmar domkapitelsarkiv och stadens rådsturätts (i Vadstena landsarkiv förvarade) arkivalier.

— Den sig alltmer vidgande nordiska ortnamnsforskningen har under detta år fått ett särskildt organ i *Namn och Bygd* (A.-B. Akademiska Bokhandeln, Uppsala, 1913; tre häften årligen, pris för årgång 4 kr.), hvars första häfte nyss utkommit. Redaktionen, som utgöres af tre yngre Uppsalafilologer, Anders Grape, Oskar Lundberg och Jöran Sahlgren, redogör i ett kortare förord för tidskriftens uppgift: dels att utgöra ett arkiv för originaluppsatser, dels att i referat, öfversikter och granskningar ägna annorstädes publicerade forskningsresultat vederbörlig uppmärksamhet. Hvad forskningsområdets omfång beträffar, betonar redaktionen nödvändigheten af att studiet af ortnamnen ej afsöndras från studiet af den kulturhistoriska miljö, i hvilken de uppträda. »Gifvetvis måste i stort sedt hvarje ortnamnsförklaring föregås af ett intimt studium af respektive orts såväl förutvarande som nuvarande natur och kulturförhållanden.»

Den historiska vetenskapen har af ortnamnsforskningen mycket att vinna, och en samlande tidskrift för detta studium måste hälsas med synnerlig tillfredsställelse. Det första häftets innehåll jäfvar ej heller de förhoppningar, man kan ha anledning att hysa. Såsom i historiskt afseende af särskildt intresse kan här framhållas en förträfflig uppsats af J. Sahlgren om »Vaxala och Vaxhälla». För öfrigt innesluter häftet bidrag af ej blott svenska utan äfven finska, danska och norska vetenskapsmän.

(S. T.)

— I elfte bandet af »Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte», h. 1—2, har Alexander Bugge offentliggjort en studie öfver *Altschwedische Gilden*, baserad på de nyaste svenska forskningarna i ämnet. Bugge redogör för de af Otto von Friesen tolkade runinskrifterna från Sigtuna och Bjälbo (Ur Sigtunas äldsta historia, Upplands fornminnesförenings tidskrift XXVI, Historiska runinskrifter IV, Fornvännen 1911) och diskuterar de historiska slutsatser, som af dessa inskrifter kunna dragas. Förf. kommer härvid in på en hel del omstridda historiska problem, såsom om Birkas eventuellt frisiska ursprung, förhållandet mellan Slesvig och Hedeby o. s. v. För kännedomen om gilleväsendets historia äro de

behandlade runinskrifterna enligt Bugges mening synnerligen värdefulla: köpmansgillena i Norden visa sig betydligt äldre än forskarne i allmänhet förut antagit, och nya bidrag gifvas till lösningen af frågan, hvarest gillesväsendets historiska ursprung är att söka. Hvad det senare spörsmålet beträffar, lutar Bugge åt den uppfattningen, att germanerna upptagit gillesidén från romarna och anpassat den efter sina förhållanden. Det medeltida gillet skulle på så sätt kunna blicka tillbaka på en imponerande äldre historia. (*S. T—g.*)

— Sveriges äldre agrarhistoria har i »Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik» af Karl Willgren gjorts till föremål för en undersökning med titeln *Zur Agrargeschichte Schwedens im früheren Mittelalter*. Efter en kortfattad men synnerligen upplysande redogörelse för de tillgängliga källorna för Sveriges medeltida agrarhistoria behandlar förf. närmast frågan om privategendomens uppkomst och den brukade jordens indelning. Förf. betonar gent emot den härskande doktrinen — och enligt vår mening med all rätt — hurusom landets besittningstagande skett endast så småningom och ej genom en så att säga ofvanifrån utgående landuppdelning. De indelningar af olika slag, som vi senare påträffa, hafva under kulturens gång långsamt framvuxit och äro ej att betrakta såsom ursprungliga inrättningar. Förf. ägnar de äldsta jordskiftena en utförlig undersökning, behandlande särskildt begreppena »urfjäll» och »ornum» samt »odal»- och »hammarskifte»; hvad »solskiftet» beträffar, anser förf. detta tillhöra en annan period. (*S. T—g.*)

— Af det bekanta arbetet *Nordiskt Forntidsliv* af A. U. Bååth har en andra genomsedd upplaga utkommit (Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag 1912, VI + 213 sid; pris 2: 75 kr.) Uppställning och innehåll äro ungefär desamma som i första upplagan; man är i tillfälle att följa den nordiske bondens lif från vaggan till grafven, i helg och söcken. För alla älskare af vår äldre kulturhistoria bör den nya upplagan vara välkommen.

— De isländska eddasångerna hafva under innevarande år utkommit i ny svensk öfversättning af E. Brate (*Sämunds Edda*, öfversatt från isländskan. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag 1913, XVI + 388 s.). Vid öfversättningen, som på åtskilliga punkter ansluter sig till äldre svenska öfversättningar, har allitteration såvidt möjligt återgifvits, då såsom öfversättaren mycket riktigt framhåller, »den utgör det mest verksamma medlet att försätta läsaren i den fornstämning, som läsningen af de gamla dikterna bör väcka». Upplysande anmärkningar äro fogade till texten; öfversättaren ger här dels sammanfattande öfversikter, såsom öfver »Namnet Edda», »Eddans handskrifter», »Eddadikternas ålder» o. s. v., dels litteraturhänvisningar och kritisk kommentar i anslutning till enskilda textställen. För den filologiska och historiska forskningen i Sverige bör arbetet utan tvifvel blifva af betydande värde.

(*S. T—g.*)

— Under de senare åren har en hittills föga beaktad del af Karl XII:s historia, tiden efter återkomsten från Turkiet, varit föremål för åtskilliga arbeten från såväl svenskt som utländskt håll. Sist har lektor Bengt Lundberg i sin undersökning *Sverige och Preussen från krigsutbrottet 1715 till freden 1720. 1. 1715—1718* (bilaga till Örebro högre allmänna läroverks årsredogörelse 1912—13, Örebro 1913, XII + 79 sid.) behandlat våra förbindelser med denna uppåtsträfvande makt från de första fientligheterna till Ålandskongressens början. Arbetet utgör fortsättning på förf:s förut publicerade afhandling »De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och Preussen 1709—1715» och utmärker sig liksom denna för ett samvetsgrant utnyttjande såväl af litteraturen på området som tillgängligt arkivmaterial. Men ehuru förf. i ganska stor utsträckning användt såväl svenska riksarkivets som preussiska statsarkivets skatter, hafva dessa dock på många punkter ej räckt till att gifva den riktiga bilden af sammanhanget och placera de af förf. omnämnda händelserna i deras rätta miljö. De diplomatiska förhandlingarna under dessa år torde nämligen höra till de mest invecklade och svårutredbara, som öfver hufvud taget finnas. Hela Europa befann sig fortfarande i jäsning, i söder och väster hade dyningarna efter spanska tronföljdskriget ännu ej lagt sig, i öster hade ett nytt krig med turkarna utbrutit, och i norr varade ännu det stora nordiska kriget men fördes numera hufvudsakligen med diplomatiens vapen. Och ej nog härmed — i åtskilliga af de inflytelserikaste staterna drefs en dubbel eller tredubbel diplomati, i det att statsledarnas och statens intressen ej sammanföllo och hvardera hade sina befrämjare. Mest framträdande är detta i Frankrike, där Dubois och den officiella diplomatien ständigt motarbetade hvarandra, under det att regenten vacklade mellan båda eller dref politik på egen hand, men samma förhållanden rådde i viss mån äfven i England, där konungens hannoveranska intressen och de engelskt-nationella ofta korsade hvarandra, och i Spanien, där Alberoni alltjämt framför allt betraktade sig som huset Farneses tjänare och, stundom mot egen bättre öfvertygelse och till skada för Spanien, lydde orderna därifrån. När härtill läggas de jakobitiska intrigerna, hvilka spelat en betydligt större roll, än man hittills i allmänhet varit böjd att antaga, Augusts af Sachsen-Polen machinationer för att införa ärftligheten i Polen och hans därmed sammanhängande närmande till kejsaren, det ömsesidiga misstroendet mellan de nordiska allierade, som tog sig uttryck i fullständigt motsatta hemliga och offentliga instruktioner och ledde till att nästan alla inledde ifriga separatförhandlingar med Sverige i tysthet, under det man officiellt dyrt och heligt försäkrade att man obrottsligt skulle fasthålla vid de slutna förbunden, Goertz' hänsynslösa utnyttjande af dessa förhållanden och slutligen Karl XII:s förtegenhet och det flitiga användandet af icke-officiella kanaler vid förhandlingarna, så finner man, att endast en allsidig kännedom om alla dessa förhållanden möjliggör ett omdöme äfven om en enskild stats politik. I en del fall

torde någon klarhet aldrig kunna vinnas, då mycket af källmaterialet gått förloradt, men i många afseenden torde man kunna nå åtminstone tämligen sannolika resultat. Dessa afvika dock i åtskilligt från förf:s åsikter. Särskildt torde han ha alltför högt uppskattat Fredrik Wilhelms förbundstrohet och ärligheten i den preussiska politiken. Vid ett närmare studium får man ett rakt motsatt intryck. Preussen försöker på alla möjliga sätt att draga sig ur spelet, men dess djupa misstroende till Georg och stora rädsla för tsaren tvinga det till att iakttaga en ytterlig försiktighet. På grund af den egendomliga uppdelningen af det preussiska arkivmaterialet har detta emellertid undgått förf., då notiserna härom finnas i volymer, hvilka han hade anledning antaga ej skulle vara af någon direkt betydelse för ämnet. Äfven den roll, Frankrike spelat, torde för den sista tiden ej alltid vara rätt uppfattad, då tillräckligt franskt källmaterial ej stått förf. till buds. Om än således förf:s uppfattning i en del afseenden torde behöfva en korrigering, är dock framställningen af fakta noggrann och pålitlig, och vissa, förut nätt och jämt kända episoder, såsom underhandlingarna mellan Preussen och Danmark om köp af norra Vorpommern med Rügen, ha af förf. för första gången fått full belysning. Arbetet utgör därför ett värdefullt bidrag till tidens invecklade diplomatiska historia, och det är att hoppas, att förf. snart ser sig i stånd att fullfölja sin plan och föra skildringen fram ända till fredsslutet 1720.

(*Per Sörensson.*)

— Det är framför allt i nationellt politiskt afseende, som de inför våra ögon fortgående händelserna i Finland påkräfva uppmärksamhet från svensk sida, och det vore onaturligt, om en svensk framställning däraf kunde bortse från vare sig de praktiskt tilllämpliga lärdomar, som kunna dragas därur, eller från det historiska faktum, att det är svensk lag och svensk odling, som där hotas af undergången. Kan man alltså ej vänta att hos oss finna Finlands tragiska nutidshistoria behandlad med samma iskalla objektivitet, som om det gällde Korea eller Turkiet, så är det i alla fall en icke endast ur politisk utan också ur historisk synpunkt tacknämlig gärning, då dess förlopp af sakkunnig hand fästes i vårt minne på ett mera varaktigt sätt, än de snart glömda eller lätt sammanblandade tidningsnotiserna göra möjligt. På tvenne nyss utkomna lätt tillgängliga framställningar af denna art kan uppmärksamheten riktas.

Den ena är en broschyr af generalmajor C. O. Nordensvan med titeln *Finlands dödskamp* (Stockholm, Norstedt & Söner 1913, 80 sid.; pr. 1 kr.), ursprungligen en samling artiklar i Stockholms Dagblad 1912, som sammanförts och fullföljts till maj 1913. Rubriken har väckt anstöt i Finland, och det kan ju också vara olämpligt att profetera om utgången, på hvilken lyckligtvis oberäkneliga faktorer kunna inverka; att kampen gäller lifvet för den finska statsbildningen och de nationaliteter, som bo

och kifvas inom dess gränser, det framgår likväl med fruktansvärd tydlighet af de fakta, om hvilka förf. erinrar. Bland värdefulla detaljer i hans arbete kan framhållas den — för honom såsom militär naturliga — uppmärksamhet han ägnar åt värnpliktsfrågans betydelse för den finska härens utveckling. En annan förtjänst är, att hufvudvikten af framställningen lägges på de senaste årens nya reaktion, hvilken på grund af sina försiktigare former, fastän kanske i längden mera verksam, långt mindre torde fäst sig i allmänhetens medvetande än Bobrikov-tidens mera dramatiska tilldragelser.

Denna förtjänst delar den Nordensvanska skriften med den andra här åsyftade publikationen, den af Svensk Tidskrifts redaktion i våras utgifna *Försvarsfrågan. En handledning* (Stockholm, Norstedt & Söner 1913, VI + 314 sid., pr. häftad kr. 2,75, bunden kr. 3,50). Skriften, hvars tendens är »svensk försvarsviljas stärkande» och som i detta syfte steg för steg följer en typisk försvarsfientlig argumentation, ger bl. a., för att uppvisa, att »Sverige är värdt att försvara», till jämförelse en talande skildring af underkufvade folks behandling under främmande makters välde: finnarnes, den tyska befolkningens i Östersjöländerna och polackarnes i Ryssland lika väl som danskarnes i Nordslesvig. Äfven andra partier af arbetet förtjäna för öfrigt att uppmärksammas af den historiskt intresserade. Åtskilliga sidor af samtidshistorien beröras, t. ex. till bemötande af påståendena om krigsanledningarnas upphörande eller om skiljedoms-, neutralitets- och afrustningssträfvandenas eller arbetarrörelsens fredsbetryggande verkningar, och den öfversikt af reformverksamheten i vårt land efter 1905, som lämnas för att i sin ordning belysa Sveriges värde för svenskarne, ger, kompletterad med ett och annat ur afdelningen om försvarets ekonomiska sidor, en öfversikt af de senaste årens »inre utveckling», som knappast finnes lika lätt åtkomlig på annat håll.

(*H. B—n.*)

— Psykiatern prof. B. Gadelius har utgifvit ett arbete med titeln *Tro och öfvertro i gångna tider*, af hvilket hittills första delen föreligger (Stockholm, Geber 1913, XIII + 263 sid.; pr. kr. 5,75). Ursprungligen tänkt såsom en omfattande kulturhistorisk framställning särskildt af häxväsendet och dess former i Sverige, har planen på skäl, som anföras i förordet, blifvit något förändrad. Till sin hufvuduppgift har förf. nu gjort att skildra betingelserna för den öfvertro, som i forna tider så fruktansvärdt ingrep både i de enskildas och folkens lif. Han föres härigenom in i en utförligare diskussion af den religiösa tron, framför allt i dess motsättning till vetandet, och framhäfver skarpt sin egen på naturvetenskaplig och medicinsk empiri grundade mening. De intressanta frågorna om folkhysteri och djäfvulstro behandlas rätt ingående, delvis med historiska utredningar, hvilka emellertid icke kunna betraktas som en mera definitiv sammanfattning af ämnet. Naturligtvis är det mest i fråga om bedömandet af de abnorma fenomenen,

i synnerhet besattheten, som förf:s fackkunskap kommer till sin rätt.

För vår inhemska kulturhistoriska forskning är det af värde att i detta arbete ha fått utförliga dokument rörande några fall af sådan religiös hysteri. Främst kommer då historien om prästdottern i Bara — redan förut bekant genom Jesper Svedbergs ingripande —, hvilken genom nya aktstycken vinner rik belysning. Vidare meddelas en annan kvinnas besatthetshistoria, i utdrag ur en prästerlig skildring. Till sist följer en kortare framställning af förskrifvande åt djäfvulen, exemplifierad hufvudsakligen med berättelsen om en baron Lützow. Dylikt värdefullt material ur arkivens gömmor hälsas med glädje af enhvar, som intresserar sig för undersökningar af denna art. Säkerligen skall man träffa mycket i den utlofvade andra del, där prof. Gadelius särskildt ämnar behandla trolldomsprocesserna i Stockholm.

(*S. L.*)

— Af serien *Norges gamle love. Anden række. 1388—1604* hafva under föregående år tvenne nya häften utkommit, nämligen första bandets h. 2 och 3. Det förra af dessa är ägnadt åt den kyrkliga lagstiftningen samt »vedtægter» under tiden 1388—1447, samlade och utgifna af A. Taranger, det senare innehåller ett register till första bandet, utarbetadt af O. A. Johnsen. Liksom i det första häftet, som omfattade »Statens lovgivning», är äfven i det andra ämnet taget ganska vidsträckt: vi finna sålunda utom lagar i egentlig mening privilegier, aflatsbref, nuntiefullmakter, hanseordinantier o. s. v. Utgifvaren, professor Taranger, redogör i ett företal för de principer, som varit ledande vid urvalet af akter och handlingar. Han betonar därvid särskildt den rättshistoriska synpunkten, som kräft medtagande af allt, som på något sätt kan gifva upplysning om »de politiska och sociala motiv, som hafva bestämt lagarnas innehåll».

Såvidt vi hafva kunnat bedöma, utmärka sig de nya delarna af arbetet för samma noggrannhet och mönstergillhet som den första. Mot akternas utgifning är i diplomatiskt och textkritiskt afseende intet att anmärka, och de talrika noterna lämna läsaren en mångfald af värdefulla sak- och litteraturupplysningar. Å det stora registret, innehållande såväl namn- och sakregister som ordbok, har dr. Johnsen nedlagt ett mycket omfattande arbete. Hvad särskildt ordboken beträffar, måste det betecknas som synnerligen tacknämligt, att nödiga ordförklaringar meddelats till alla i lagsamlingen förekommande språk.

(*S. T—g.*)

— Den bekante tyske historikern doktor Fritz Arnheim har i en under ledning af Georg Schuster utkommande *Geschichte des preussischen Hofes*, som är afsedd att skildra de brandenburgska kurfurstarnas och de preussiska konungarnas hof 1688—1888, börjat behandla hofvet under Fredrik II. Det hittills utkomna första

halfbandet skildrar hofvet under Fredriks kronprinstid. Bland det material, som statt författaren till buds, har den förtroliga brefväxlingen inom syskonkretsen och med föräldrarna varit af särskildt värde. Ur sin bekanta edition af Lovisa Ulrikas bref har han kunnat hämta åtskilligt; hon följde på ett utomordentligt ingående sätt med förhållandena i fädernehemmet. Markgrefvinnan Vilhelminas af Bayreuth bref, som ge en helt annan bild af författarinnan än de längre fram skrifna memoarerna, har varit en annan god källa. I ett inledningskapitel gifves en teckning af föräldrahemmet och den stora syskonkretsen, följande kapitel behandla Küstrinperioden och vistelsen i Ruppin samt framför allt de lyckliga åren i Rheinsberg. Författaren ger en åskådlig bild af det glada sorglösa hoflif som här lefdes. Ingående karaktäristiker lämnas af hela den krets som här omgaf Fredrik och i samband därmed tecknas hans olika intressen. Några personer ägnas en utförligare skildring såsom ungdomsvännen Keyserlingk — dennes brefväxling med Fredrik synes tyvärr vara förlorad —, Jordan, hans litterära biträde, Knobelsdorff, det estetiska smakrådet, Fouqué, den framstående militären och den svärmiske stormästaren i Bayardorden. Arbetets betydelse ligger just i denna ingående skildring af hela Fredriks omgifning under denna tid. Några nya viktiga uppslag till hans karaktäristik torde det knappast ge, äfven om vissa drag fått en allsidigare belysning än förut. Fredriks ungdomshistoria är som bekant förut skrifven af Koser (»Friedrich der Grosse als Kronprinz») och Lavisse (»Le Grand Frédéric avant l'avènement» och »La jeunesse du Grand Frédéric). Arnheims bok ger till dessa en mängd supplerande upplysningar. Som kulturhistorisk skildring har denna framställning af 1700-tals hoflif ett stort intresse.

(*E. N.*)

— I *Studier over stemninger og tilstande i Holsten 1815—30* (Köpenhamn, Gad 1909, IV + 279 sid.) af doktor J. S. M. Ostenfeld lämnas en intressant framställning af den holsteinska frågan under Fredrik VI. Efter en inledande öfversikt af förhållandena under krisåren 1813—1814 sönderfaller arbetet i en afdelning, som skildrar de »politiske brydninger», och en om de »aandelige brydninger». Klart och öfverskådligt skildras det holsteinska ridderskapets kamp för sina privilegier gent emot den danska kronan. Den utförliga redogörelsen för ständerkommissionens arbeten 1816—1817 visar den stora svårigheten att organisera en representation, som kunde tillfredsställa såväl olika ståndsintressen som modernare ideal. Författarens skarpa bedömande af den danska politiken att ej efter adelns nederlag äfven vid dess försök att appellera till den tyska förbundsdagen söka lösa författningsfrågan förefaller fullt motiveradt. Någon gynnsammare situation för regeringen kunde knappt tänkas. Utöfver A. D. Jørgensens uppfattning når förf. vid sin skildring af de olika holsteinska partierna — vid sidan af adeln, som ensidigt sökte tillvarataga sina ståndsintressen, fanns

ett tyskt intelligensparti —; särskildt vid redogörelsen för olika program i författningsfrågan belysas åskådningar, som voro vidt skilda från adelns. Dahlmann tillmätes ej den stora roll som »schlesvigholsteinianismens» fader, som ofta brukar tilläggas honom. Juristen Falck egde enligt förf. mening större betydelse vid skapandet af den schlesvigholsteinska rörelsen.

(*E. N.*)

— Köpenhamns rådhusarkivarie dr. Villads Christensen har nyligen utgifvit en intressant kulturhistorisk öfversikt öfver Köpenhamns historia 1840—1857 under titeln *København i Kristian den ottendes og Frederik den syvendes tid 1840—1857* (Köpenhamn, Gads forlag 1912, 658 sidor). Arbetet kan i viss mån, fastän med ofantligt mera inskränkt ämne, anses som en slags fortsättning af Marcus Rubins bekanta arbeten rörande Danmarks historia under 1800-talets förra hälft; det har föranledts af framställning från kommittén för samma legat, som var skänkt som en premie för en skrift om Köpenhamns historia 1807—1857. Perioden 1840—1857 är i Köpenhamns utveckling tiden för det genombrott, som från styrelsen af en genom regeringen tillsatt magistrat och en aristokratisk borgarrepresentation ledde till en delvis folkvald magistrat och en direkt ehuru med hög census vald representation och därefter till förhållanden som ännu äro gällande. Det är den tid, då genom fästningens nedläggande de gamla trånga gränserna för staden sprängdes och utvidgning kunde ske åt alla håll. På det ekonomiska området bröt man med den gamla politiken, nya kommunikationsmedel skapades, en helt ny ekonomisk anda gjorde sig gällande. I en följd af innehållsrika kapitel skildras stadens utveckling från olika synpunkter. Af särskildt intresse äro de förvaltningshistoriska afdelningarna. 1840 års kommunalordning ersatte den gamla representationen, som i viss mån kan betraktas som en med stadens äldste likartad institution, med en ur direkta val framgången representation. Mellan denna och magistraten uppstodo snart konflikter. Representationen ville taga ledningen af stadens angelägenheter, medan magistraten försvarade de gamla förhållandena och fick stöd hos regeringen. Vid sidan af den kollegiala magistraten förefanns en rad speciella kommissioner för skolväsen, fattigvård etc.

Den nya stadsrepresentationen spelade ej blott en roll i Köpenhamns historia, utan blef vid mer än ett tillfälle ett språkrör för landets önskemål. Den gjorde sig till tolk för oppositionen gentemot envåldet. Däraf betingades den utomordentliga popularitet, som den åtnjöt i hela Danmark under 1840-talet. Dess främste man, Hvidt, var 1848 en af genombrottets ledare.

Skråväsendet skildras med stor åskådlighet och i motsats till detsamma det nya samhälle, som med näringsfrihetens genombrott växte upp. Själfva striden om skråväsendets bestånd behandlas med rätt stor utförlighet. De motiv, som därvid anfördes å ömse sidor, voro af universell art men fingo sin egentliga prägel ur rent köpen-

hamnsk synpunkt. — I sin helhet utgör Christensens arbete ett godt bevis på det försprång, icke minst i afseende på vetenskaplig metod, den lokala historieskrifningen och speciellt stadshistorien äger i Danmark i jämförelse med hvad fallet är hos oss.

(*E. N.*)

— Ett viktigt bidrag till finsk författningshistoria föreligger i professor K. Grotenfelts arbete *Den finska grundlagskomitén år 1865 jämte densamma rörande handlingar* (Historiall. Arkisto, XXIII: 2. Äfven separat på svenska. Helsingfors 1912, Söderström, 49 + 117 sid.; pr. 4 mk). Vid öppnandet af landtdagen 1863 uttalade tsar Alexander II i trontalet, att Finlands grundlagar behöfde omarbetas såväl med hänsyn till föreningen med Ryssland som till de utvidgade ekonomiska rättigheter, som tsaren ville medgiva åt landtdagen. En grundlagskommitté tillsattes i dec. 1864, i hvilken bl. a. senatorn J. M. Nordenstam, prokurator E. Knorring, statsrättsprofessorn J. A. Rosenborg och statsrådet J. A. von Born fingo säte. På grundval af förut ej användt material, kommitténs memorialprotokoll, förslagen till ny regeringsform, von Borns och ministerstatssekreteraren A. Armfelts papper, lämnar författaren en ingående framställning af kommitténs arbete. Dess konstitutionella ställning var ganska egendomlig såsom direkt underlydande monarken, och generalguvernör Rokassovsky hölls fullkomligt främmande för arbetet. Denna politik skulle dock hämna sig, då kommitténs förslag skulle föreläggas tsaren. Det artade sig då till en kamp om makten mellan den finske ministerstatssekreteraren Armfelt och generalguvernören, där den förre visserligen segrade, men det viktiga författningsförslaget sköts undan och blef aldrig föremål för något uttalande af tsaren. Författaren stöder sin framställning på en aktsamling, där han meddelar kommitténs instruktion, dess protokoll, tvenne olika förslag till regeringsform samt senatens betänkande härom. Därtill komma en promemoria »rörande åtskilliga till det svenska riksdagsväsendet före 1809 hörande omständigheter» och förslag till landtdagsordning af riksarkivarien J. J. Nordström. Dennes promemoria, som uppgjordes 1862 på anhållan från finskt håll, utgör en kortfattad framställning af ståndsriksdagens befogenheter och inre organisation; för ståndens sammansättning, utskottsväsendet o. s. v. lämnas en klar redogörelse, om den ock på en och annan punkt på grund af sin sammanträngda form kan leda till missförstånd såsom i fråga om behandling af riksdagsbesvären. Förslaget till landtdagsordning synes ha spelat en ej obetydlig roll, då det användes som grundval för kommitténs arbete. De största nyheterna i förslaget till regeringsform innehöllos i de bestämmelser, som reglerade ståndernas ekonomiska rättigheter. Den föreslagna särskilda högsta domstolen innebar en fullständig förändring i senatens organisation. En särskild omsorg nedlades på att i formuleringen af Finlands förhållande till Ryssland få direkt framhäfd både personal- och realunion. Ur allmän synpunkt af största intresse torde det starka svenska in-

flytande vara, som gjorde sig gällande i kommitténs förslag; från 1809 års regeringsform hafva en mängd förebilder hämtats. Till och med i specialbestämmelser som t. ex. om formerna för fördelningen af bevillningens belopp, då ständerna ej hunnit bestämma därom, eller om dispositionen af kronodomänerna byggde man på det svenska mönstret.

(E. N.)

Medeltidens svenska konungaval.

AF

HENRIK SCHÜCK.

Den uppfattning, som i allmänhet varit den gällande om medeltidens konungaval, har enligt min mening varit allt för modernt juridisk och för litet historisk. Man har fäst för stort afseende vid lagarnas uppgifter och för litet tagit hänsyn till, att dessa snarast kunna betraktas dels såsom relikter från en äldre tid, dels såsom önskemål för en kommande, under det att de faktiska valen bestämts af de för tillfället rådande politiska förhållandena. Man har vidare förbisett, att medeltidens lag icke hade samma formalistiska karaktär som en modern lag, utan ännu knappt annat var än en sedvänja, som man för bättre minnes skull kodifierat. För »gammal, god sed» hyste man väl vördnad, men vida mindre respekterade man den skrifna lagens ordalydelse, och i och med det att de politiska förhållandena framtvingade en ny sedvänja, sköts den i skrift affattade lagen i bakgrunden, utan att man tillmätte den något större värde, *därför* att den var kodifierad af en lagman eller någon annan juridiskt intresserad person. I hvarje fall hade den skrifna lagen aldrig samma formellt bindande betydelse för medeltidens människor som för oss, äfven om den såsom »sed» inverkat på de nya rättsbruk, som arbetat sig fram i strid mot eller vid sidan af lagen.

Med anledning däraf har jag trott det vara lämpligt att underkasta frågan om medeltidens konungaval en förnyad granskning. På konungavalen under den första kristna tiden till Sverkers val (omkring 1131) skall jag här emellertid icke gå närmare in, utan hänvisar för denna del af undersökningen till ett af mig författadt rektorsprogram.[1]

[1] Den äldsta kristna konungalängden i Sverige. Uppsala 1914.

Af de författare, som särskildt behandlat konungavalen, har det hedniska Sverige af de flesta betraktats såsom ett arfrike, där kronan gått från fadren till den äldste sonen, under det att valriket införts först efter den gamla konungaättens utgång.[1] Den historiska grunden för ett dylikt antagande har emellertid varit mycket svag, nämligen Ynglingasagan, som knappast i något afseende kan tillmätas rangen af historisk källa. Både af Beowulf och Ynglingatal finna vi tvärtom, att kronan visst icke alltid gick från far till son, och äfven Adam af Bremen[2] har antydningar om blodiga tronstrider i Sverige. Af de frankiska krönikornas uppgifter om de danska tronstriderna i början af 800-talet får man snarast det intrycket, att konungadömet betraktats såsom ättens tillhörighet, men att vapenlyckan eller ett val fått afgöra, hvilken af ättemännen skulle blifva den lycklige. Emil Hildebrand har därför troligen riktigast uppfattat frågan, då han skrifver: »Man finner i allmänhet under normala förhållanden kungadömet hos germanerna knutet till vissa frejdade ätter, hvilka man gärna tillskref gudomligt upphof. Så var fallet äfven i Sverige. Ynglingasagan förtäljer, att kungadömet i Uppsala gick i arf från far till son, och att man äfven här kunnat tala om en viss arfsrätt eller rättare bördsrätt, är otvifvelaktigt. Dock betraktades väl kungadömet, liksom odaljorden, såsom hörande till ätten, och ingenting synes hindra antagandet, att folket i Sverige liksom annorstädes haft valrätt inom densamma.»[3] Så vidt jag vet, torde denna åsikt nu också vara den allmänt gällande: att det forntida Sverige varit en blandning af val- och arfrike, där kronan varit ärftlig inom en viss ätt, ehuru folket inom denna ätt fritt kunnat välja sin konung. Utan tvifvel är detta innebörden i den omtvistade bestämmelsen i Västgötalagen: Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ. Ty att öfversätta »vrækæ» — såsom Kjellén vill — med »fullgöra, framställa till stadfästelse» torde redan af språkliga skäl vara omöjligt. I

[1] Fahlbeck, Striden mellan Svear och Götar (Sv. Hist. Tidskr. 1884. s. 141); Key-Åberg: Om konunga- och tronföljarval (1888), s. 3; Kjellén. Om Eriksgatan (1889), s. 4; samt delvis Schlyter, Juridiska afhandlingar (1836), I, 2.

[2] I, 63.

[3] Sv. statsförfattningens historiska utveckling (1896), s. 30.

stället blir det mycket god mening, om man med Emil Hildebrand tolkar bestämmelsen så, att svearna ägt rätt att af de uppträdande tronpretendenterna taga en och vräka eller förkasta de andra.[1]

I denna sedvänja skedde 1056 ingen annan förändring än att den gamla konungaätten på manssidan utdog, hvarför en strid uppstod mellan pretendenter, som på närmare eller fjärmare håll voro besläktade med denna, och denna strid utvecklades sedermera — efter Sverker och Erik den helige — till en kamp mellan tvenne olika ätter, som bägge ansågos tronberättigade, så att konung kunde och borde tagas från endera.

Den formella valrätten utöfvades af de tre folklanden i Uppland, och om anledningen härtill kan ej gärna någon tvekan råda. De äldsta underrättelser, vi hafva om Sverige, visa oss en samling af självständiga landskapsriken under olika konungar, och i Beowulf, som återgår till nordiska förhållanden på 500-talet, omtalas särskildt strider mellan svearnas och götarnas konungariken. Att dessa riken på fredlig väg skulle hafva förenats med hvarandra, är knappt troligt — motsatsen antydes äfven i Beowulf — och det återstår därför blott, att uppsvearne, som förut besegrat södermanlänningar och västmanlänningar, sedermera — antagligen omkring år 600, men i hvarje fall före 800-talet — kufvat äfven götariket. De tre folklanden bibehöllo naturligtvis sin urgamla rätt att utse sin egen konung, men denne konung blef nu genom deras val också konung öfver de besegrade rikena — alldeles som sedermera genom de svenska ständernas val konungen af Sverige tillika blef hertig af Pommern. Men undantager man den gemensamma konungen, hvars funktioner voro få, voro de enskilda landskapen fullt självständiga, och tvifvelsutan har man alldeles orätt, om man ser detta förhållande mellan svea- och götalandskapen ur någon modern nationalitetssynpunkt. Ingen svensk källa antyder, att götarna i Moratingets valrätt sett något för dem särskildt förödmjukande, en skymf mot deras nationella självständighet, och ett ok, som de vid första lägliga tillfälle velat afkasta. Ännu på 1600-talet

---

[1] Se Hildebrands recension af Kjellens a. a. i Sv. Hist. Tidskr. 1889.

— då Gottland, Skåne, Halland och Blekinge lades till Sverige — tog man dylika saker ganska lugnt, och ännu mera ohistoriskt är det att antaga, att 1100- och 1200-talens svear och götar råkat i strid med hvarandra om någon statsrättslig princip, ty för realiteter hade man väl sinne, men icke för teorier. Och man kan med skäl fråga: hvarför skulle just västgötarna hafva känt sig så upprörda öfver Moratingets valrätt? Södermanlänningar och västmanlänningar fingo ju ej häller deltaga i valet, men likväl skulle de i tvisten ha stått på upplänningarnas sida i stället för att förena sig med västgötarna. För statsrättsliga teorier hade man, som sagdt, mycket litet intresse. Man kunde slå ihjäl några danska fogdar, med hvilka man råkat i en omild beröring, men detta var en praktisk angelägenhet och berörde ej Sveriges förhållande till Danmark. Men man såg ingenting förödmjukande i att erkänna den danske konungen såsom nominell herre öfver Sverige och betala honom en årlig tribut, blott man slapp hans bondpinande fogdar. För någon teori om Sveriges eller landskapets självständighet tog ingen bonde ned sitt svärd och sin båge från väggen för att gå ut och slåss, ty sådana frågor begrep han helt enkelt inte, utan fick han sköta sig i fred, som han ville, var det honom likgiltigt, om hans konung hette Karl eller Kristiern, Sverker eller Erik.

Väl inträder redan under den Sverkerska och Erikska tiden en viss förändring i åskådningssättet. Hos konungarna — samt äfven hos kyrkan, som i konungamakten hade sitt främsta stöd — börjar, under intryck från utlandets feodalväsen, den uppfattningen vinna insteg, att den svenska kronan vore rent ärftlig enligt privata arfslagar, och antydningar om ett dylikt åskådningssätt förekomma i åtskilliga konungabref, hvilka tydligen uppsatts af någon med utländska förhållanden bekant klerk. Men intet antyder, att denna teori före Folkungatiden utanför den nämnda kretsen vunnit någon allmännare anslutning, ehuru vi dock märka, att den allt mer och mer vinner i styrka.

Viktigare var ett annat nytt åskådningssätt, som visserligen sträcker sina rötter ända ned till den hedniska tiden, men som under samma tid fick ett nytt uttryck.

Moratingets konungaval hade naturligtvis icke karaktären af en modern valakt med omröstning etc., utan skedde med acklamation, där utan tvifvel den tronpretendent utropades, som hade de flesta och framför allt de viktigaste och mest inflytelserika anhängarna. Redan Tacitus berättar, att »höfdingarna hålla rådslag rörande mindre viktiga angelägenheter, om mera betydande alla. Men ocksa de punkter, hvilka folket skall afgöra, behandlas först i höfdingarnas råd». Och det är väl ytterst sannolikt, att de mäktigaste Upplandsbönderna först behandlat och redan faktiskt afgjort konungavalet, innan detta formellt företogs af hela tinget, som väl i regeln blott bekräftade det förslag, om hvilket höfdingarnas råd förut enat sig.

Men denna föregående, icke officiella valhandling fick nu en helt annan karaktär, sedan konungen utsågs, icke blott för de tre folklanden, utan för hela det medeltida Sverige. Höfdingarna i de nyförvärfvade landskapen kunde också vilja ha ett ord med att säga i denna sak, och bakom denna önskan stod också makt — något, för hvilket man var vida mottagligare än för statsrättsliga teorier. Upplandstingets val kom därför helt naturligt att bestämmas icke blott af Upplandshöfdingarnas önskan, utan af alla de svenska stormännens intressen, som ganska säkert, om så behöfdes, äfven understöddes af vapenmakt. Redan på 1100-talet var själfva valet därför med all sannolikhet blott en formalitet, som man visserligen höll på af vördnad för gammal sed, men för hvars skull säkerligen ingen tänkte etablera ett inbördes krig.

Detta stormansval betecknar emellertid icke blott, att ett visst stånd börjat diktera valet — hvilket det i sak förmodligen alltid gjort — utan antyder också, att valet börjat anses såsom en rikets och icke blott såsom en Upplands angelägenhet. Ty mer och mer gjorde sig stormansklassen till representant för riket i dettas motsats till landskapen, och i radet, som vid denna tid ju utvecklade sig ur stormansmötena, fick också riksenheten sin första representant utom den, som redan fanns i konungens person. Men om det rent formella valet skedde i Uppland eller i Västergötland, var däremot för de flesta troligtvis en ganska likgiltig sak, ehuru man af vördnad för »gammal, god sed»

höll på, att det af stormännen faktiskt förrättade valet bekräftades af ett ting på Mora äng.

Verkligt *vald* var konungen — troligen ända sedan Stenkils tid — af *riket*, d. v. s. af dess representant, stormansklassen. Visserligen skedde sedan *hyllningen*, som enligt gammal häfd hade *formen* af ett val, först på Moratinget och sedan på de andra tingen. Men Upplandstingets enda faktiska företräde framför de andra var, att ceremonien började på Mora äng. Och man föreställde sig nog ej möjligheten af, att Moratinget *mot* rikets, d. v. s. stormansklassens, önskan kunnat företaga ett verkligt *val*. Hade något dylikt oerhördt inträffat, är det ganska troligt, att de andra landskapen helt enkelt vägrat att erkänna den valde, och följden hade då blifvit ett inbördes krig. Men vår historia erbjuder intet enda exempel på en dylik landskapskonflikt, icke ens under den första kristna tiden. Ty man torde icke kunna säga, att västgötarna voro kristna och upplänningarna hedningar. Våra runstenar visa nämligen, att nästan alla storbönder i Uppland redan vid 1000-talets midt voro kristna, och det är därför sannolikt, att striden stod icke mellan kristna västgötar och hedniska upplänningar, utan mellan en kristen öfverklass och en hednisk medelklass, båda tämligen jämt fördelade öfver riket.

Striden står därför icke mellan svear och götar, icke mellan Upplandstinget och de andra tingen, icke om någon författningsfråga, utan mellan olika stormanspartier eller — ehuru i vida ringare mån — mellan en ny sedvänja, som arbetar sig fram (riksstormännens rätt att bestämma valet) och en gammal sedvänja, som lefvat kvar från 500-talet (Upplandshöfdingarnas rätt). Med Sverkers val, kanske redan vid Stenkils, torde denna fråga hafva blivit afgjord i *rikets* intresse, och troligen hade denna motsättning aldrig vållat någon egentlig strid, då Upplandsaristokratien sannolikt omärkligt — genom arf, giftermål o. d. — öfvergått till en riksaristokrati. I hvarje fall ligger en dylik strid före de skriftliga källornas tid. Men under den senare medeltiden, efter Engelbrekts resning, kommer till striden mellan de olika stormanspartierna en ny motsats, kampen mellan rådet och riksdagen, d. v. s. mellan tvenne riksrepresentationer, en aristokratisk och en demokratisk, under det att

den formella valrätten ännu respekteras blott såsom en betydelselös relikt från forntiden.

En annan strid, som Folkungatiden ärfver från den föregående perioden och vidare skärper, är den om arfrike eller valrike. Men denna är i själfva verket knappt någon öppen, verklig kamp, utan snarare en tendens, som gör sig gällande i den ena eller andra riktningen. Konungamakten är intresserad för arfriket och söker på bakvägar införa det, stormännen för den obegränsade valrätten, och båda tendenserna hade sin rot i den urgamla svenska sedvänjan att välja *inom* ätten. Konungamakten ville begränsa denna valrätt till den, som efter feodal arfslag var närmast berättigad, stormännen ville utsträcka valrätten äfven utanför ätten eller åtminstone bibehålla friheten att välja hvilken ätteman som helst. Men frågan blef under medeltiden aldrig afgjord och framkallade heller aldrig någon författningsstrid.

Vi skola nu — såvidt möjligt efter samtida källor — betrakta konungavalen först under den Sverkerska och Erikska tiden, ehuru intet enda *val* under denna tid är kändt. Men denna tystnad är ganska karakteristisk.

Särskildt viktigt är naturligtvis villkoret, att en dylik undersökning bör företagas efter så vidt möjligt samtida källor, ty mot denna oeftergifliga princip ha de flesta, som behandlat denna fråga, svårt försyndat sig, i det att de stödt sig icke blott på Ericus Olai, Olavus Petri och andra långt senare historieskrifvare, utan t. o. m. på Dalin, hvilkens ej bestyrkta uppgifter tagits för goda.

I mitt förut citerade program har jag visat, att den Stenkilska konungaätten utdog med Inge den yngres son Ragnvald Knaphöfde, som draps af västgötarna för den sidvördnad, han visat dem genom att utan gisslan rida in i deras land. Denna händelse missuppfattades emellertid af den i slutet af samma århundrande lefvande Saxo, som i detta dråp såg ett utslag af rivaliteten mellan svear och götar, och från hans uppfattning af detta faktum härleder sig följande historikers teori om en strid mellan svear och götar rörande konungavalet.

Enligt Saxo hade västgötarna efter Inge d. y:s död, afundsjuka öfver svearnas rätt att utse konung, erbjudit

kronan åt den danske prinsen Magnus Nilsson. Men. därmed ville svearna icke låta sig nöja, utan utsågo själfva en annan konung (Ragnvald, hvars namn Saxo här ej nämner). Men denne dräptes af västgötarna och lämnade på så sätt tronen ledig åt Magnus. Denna framställning af förloppet hvilar emellertid på främlingens obekantskap med svenska sedvänjor. Västgötalagens konungalängd, som visserligen är några få år yngre än Saxos historia, bör tydligen, då det gäller Västergötland, äga vitsord mot en dansk författare. Men Västgötalagen anför alls icke Saxos skäl, utan blott den sidvördnad, Ragnvald visat västgötarna genom att icke taga gisslan, och — hvad viktigare är — den upptager icke Magnus Nilsson i konnngalängden, hvilket antecknaren väl skulle hafva gjort, därest Magnus Nilsson varit västgötarnas nationella motkonung mot Ragnvald. Men ej nog härmed: längden angifver alldeles tydligt, att konungadråpet alls icke lämnat tronen ledig åt Magnus Nilsson, ty mellan Ragnvald och Sverker fanns öfver hufvud icke någon af västgötarna erkänd konung: styrðhi þa goðhær laghmaðþær wæstrægötllandi oc lanz höffhengiær oc waru allir tryggir landi sinu.

Västgötalagen talar således bestämdt mot Saxos teori. Snarare är det troligt, att Magnus, som var Inge d. ä:s dotterson, efter den gamla konungaättens utgång på manssidan på vanligt sätt blifvit vald af Sveatinget, men att han i följd af stridigheter i Danmark ej kunnat företaga sin eriksgata samt i följd däraf aldrig kommit till Västergötland. Detta är i hvarje fall den rimligaste förklaringen till att han ej upptages i västgötarnas konungalängd. Men att han verkligen varit Sveakonung intygas af Saxos egna uppgifter, och en bland hans förnämsta anhängare var Upplandsbiskopen Henrik af Sigtuna, som stupade vid hans sida i slaget vid Fotevig.

Saxo fortsätter sedan med att berätta, att svearna efter Ragnvalds död uppsatte en ny motkonung nämligen Sverker, en man af låg börd. Den senare uppgiften beror troligen blott på en felöfversättning af det latinska original, Saxo i detta fall synes hafva begagnat, ty att en man af låg börd under dessa tider blifvit konung, är i och för sig

ytterst osannolikt.[1] Den egentliga uppgiften att Sverker af svearna valts till motkonung mot Magnus Nilsson, ehuru visserligen ej mot götarna, är däremot troligen riktig. Magnus, som egentligen uppehöll sig i Danmark, där han 1131 mördade Knut Lavard, blef tydligen afsatt af svearna, som i stället valde en ny konung. Att detta skulle hafva skett mot »götarnas» vilja är likväl en missuppfattning af Saxo, ty enligt Västgötalagen var Sverker bördig från Östergötland, där lefde och dog han, och där begrofs han. Yngre svenska historiker hafva också — för att ändock kunna upprätthålla teorien om en strid mellan svear och västgötar — rättat Saxos uppgift därhän, att han valts af svear *och* östgötar, men antecknaren i Västgötalagen omtalar honom med sympati och antyder icke, att han blifvit västgötarna påtvingad. Det finnes således intet skäl att antaga, att Sverkers val berott på någon antagonism mellan Uppland och Götalandskapen — annat än Saxos på ett missförstånd hvilande teori.

Sverker valdes troligen kort efter 1131 och regerade till julen 1156, då han förrädiskt dräptes af sin hästsven. Enligt den vanliga uppgiften skulle emellertid svearna redan 1150 hafva »vräkt» honom och valt Erik den helige, hvarefter Sverker sedermera blott regerat öfver Götalandskapen,[2] under det att Erik samtidigt varit konung öfver Svealandskapen. Källan till denna tämligen allmänt godtagna åsikt är emellertid den sämsta möjliga: Erik den heliges legend.[3] För det första äro legenderna i allmänhet ytterst otillförlitliga beträffande historiska data och fakta — helt naturligt, ty dylika världsliga angelägenheter intresserade alls icke de kyrkliga författarna. För det andra är Erikslegenden skrifven troligen först i början af 1300-talet, således närmare två århundraden efter Eriks tid, och redan detta bör varna mot en allt för stor tilltro till dess uppgifter. Men *skall* nu Erikslegenden få gälla såsom historisk källa, så är

[1] Såsom i det nämnda programmet visats, läste Saxo förmodligen »Colonis filius» (= Kols son) som »Coloni filius» (= son till en åkerbrukare, torpare).

[2] Egendomligt nog skulle således rollerna hafva blifvit ombytta. Sverker skulle *först* hafva varit sveakonung (*mot* götarna), sedan götakonung (*mot* svearna).

[3] På legendens uppgift stöda sig klosterannalerna af 1320 (Scriptores. I, n:r. XIX).

det tydligen ej riktigt att plocka ut *en* uppgift ur legenden och förbise de andra. Nu uppgifves visserligen, att Magnus Henrikssons öfverfall skett »currente anno decimo regni illustris regis nostri». Då man nu vet, att mordet skedde 1160, skulle Eriks regering således hafva börjat 1150 eller sex år före Sverkers död, och på grund däraf bör den ene, under dessa sex år, hafva regerat blott i en del af riket, den andre i en annan. Men legendens nyss citerade, blott i förbigående gifna notis strider emellertid mot ett annat ställe i samma arbete: »Hic, regno vacante . . . . a principibus terræ et omni populo in regem unanimiter eligitur» (i den svenska öfversättningen: »oc tän tiidh riket war konogslöst tha war han walder eendräkteeligha till konong»). Ty af detta yttrande framgår i hvarje fall, att legendförfattaren ej tänkt sig Erik såsom någon af svearna vald motkonung till Sverker: han valdes *regno vacante*, således *efter* Sverkers död, och ej blott af ett eller flera landskap, utan af hela folket. De båda ställena stå således i strid med hvarandra, och den förra uppgiften är bevisligen oriktig. Ty från 1154 finnes ett påfvebref (i Diplomatariet orätt dateradt till 1153), som är riktadt till »S. (= Sverker) regi et universis proceribus Swechie», och detta år[1] var Sverker således ännu konung öfver hela Sverige. Västgötalagens konungalängd ger heller icke någon antydan om, att Sverker blifvit afsatt i Svealandskapen; fakta, på hvilka jag här ej har tillfälle att gå in, tala för öfrigt för, att Erik snarast varit bördig från Västergötland, i hvars konungalängd han nämnes med sympati, och för Saxo liksom för Snorre är Erik öfver hufvud taget obekant, hvilket godt stämmer med Västgötalagens uppgift, att han blef »brat af daghum takin» d. v. s. att han endast regerat en helt kort tid (eller 1157—1160).

Det är således alla skäl att antaga, att både Sverker och Erik valts af Upplandstinget och äfven erkänts af alla de svenska landskapen. Men en egendomlighet återstår att förklara: hvarför kom en ny ätt på den svenska tronen?

[1] Brefvet beror tydligen på uppgifter af Nicolaus Albanensis, och behöfver därför strängt taget ej visa mer, än att Sverker var konung 1152, då kardinalen lämnade Sverige. Men för denna fråga är detta likgiltigt.

Kan möjligen något stöd häraf hämtas för teorien om en rivalitet mellan svear och götar om konungavalet?

För att förstå valets innebörd är det nödvändigt att taga hänsyn till släktförhållandena inom konungafamiljen. Inge d. ä. och Hallsten voro samkonungar. Hallsten tyckes hafva dött först, och när Inge d. ä. dog, efterträddes han icke af sin son Ragnvald, utan af Hallstens bägge söner Inge d. y. och Filip. Af dessa afled Filip först och kort därefter Inge d. y. Efter honom valdes den siste manlige descendenten af ätten eller Ragnvald Knaphöfde. När han dräpts af västgötarna, var ätten utslocknad på manssidan, och fältet stod sålunda öppet för pretendenter, som på kvinnosidan voro befryndade med Stenkils ätt. Af dessa valdes först Magnus Nilsson, som var den siste konungens, Ragnvalds, systerson. Då han emellertid gjort sig omöjlig, skred man till ett nytt konungaval och utsåg Sverker. Huruvida han varit besläktad med den gamla konungaätten, är ovisst, då uppgifterna om hans familjeförhållanden äro jämförelsevis sena. Enligt Langfedgatal,[1] som härrör från början af 1300-talet, skulle Sverkers fader Kol hafva varit Blotsvens son. Men på denna uppgift i en utländsk genealogi från omkr. 1300 är ej mycket att lita, och i det förut citerade programmet har jag sökt visa, att den med all sannolikhet beror på ett missförstånd. Däremot är det ganska säkert, att Sverker dock varit befryndad med den gamla konungaätten. Hans son Burislev hade, enligt Valdemars jordebok, från fadern ärft en del af Sigridslef, som sedan Sigrid Storrådas tid varit konungafamiljens privategendom. Denna egendom kan Sverker blott hafva fått, såvida han härstammat från Olof Skötkonung, och antagligt är, att Sverkers farfar varit gift med en dotter till Edmund Slemme, under det att en annan dotter gift sig med Stenkil. Sverkers ätt stod således tronen lika nära som Stenkils. Men äfven andra pretendenter på kvinnosidan funnos — utom Magnus Nilsson och Sverker. Ragnvald Knaphöfde hade nämligen en dotter, Ingrid, som var gift med den danske prinsen Henrik Skatelär, och de hade sonen Magnus Henriksson, hvilken således efter feodala arfslagar stod tronen närmare

[1] Langebek, I, s. 13.

än Sverker. Att han vid dennes val ej kunde göra sina anspråk gällande, berodde nog därpå, att han då, om han ens var född, svårligen kan hafva varit mer än några år gammal. Enligt Saxo, hvilken i detta fall såsom dansk och samtida förtjänar tilltro, var det Magnus Henriksson, som genom den förrädiske hästsvennen lät mörda Sverker, tydligen i syfte att själf bana sig väg till tronen. Men vid det nya konungavalet blef hvarken han eller Karl Sverkersson den lycklige, utan i stället en tredje, nämligen Erik Jedvardsson.

Men äfven han var befryndad med den gamla svenska konungaätten. Enligt Knytlingasagan var han nämligen gift med en dotter till den danske prinsen Björn Järnsida och Inge d. ä:s dotter Katarina eller med andra ord: hans hustru var Ragnvald Knaphöfdes systerdotter. Denna uppgift är dock i och för sig mindre sannolik, ty Björn Järnsida, hvars far — tydligen såsom en ungefär sextioårs man — afled 1135, kan näppeligen hafva haft någon dotter, som på 1130-talet varit giftasvuxen, och en svensk, ehuru senare uppgift — i krönikan af 1333 — förtjänar därför större tilltro: att Eriks hustru varit Inge den yngres dotter. Hans arfsanspråk på tronen voro därför minst lika goda som Magnus Henrikssons, men däremot sämre än Karl Sverkerssons, som hade ett företräde däruti, att han tillhörde den ätt, som senast gifvit landet konung, under det att både Magnus och Erik blott på kvinnosidan voro befryndade med den äldre ätten. Men förmodligen såg man icke saken ur denna mera moderna arfssynpunkt, och troligen betydde det mera, att Erik efter allt att döma tyckes hafva varit en högst betydande man. Vidare hade åtminstone en af Sverkers söner, Johan, gjort sig ytterligt impopulär, och slutligen kunde Erik förmodligen på Moratinget uppträda med ett så starkt följe, att han genom detta kunde säkerställa sina anspråk. Resultatet blef i hvarje fall, att han valdes, och att döma af Västgötalagens konungalängd samt af ett jordabref från Småland[1] blef han äfven erkänd i hela riket. Att han icke förut — vid Sverkers tronbestigning — uppträdt som dennes mot-

[1] Sv. Dipl., I, n:r 139.

kandidat, kan hafva berott därpå, att han då ännu icke var gift med Inges dotter.

Såsom nyss nämndes regerade han endast en kort tid, ty 1160 öfverföll Magnus Henriksson honom i Upsala och drap honom. Närmaste resultatet blef, att Magnus utropades till konung, ehuru han troligen aldrig hann att företaga någon eriksgata för att blifva erkänd i rikets öfriga provinser. Men att han dock regerat någon tid i en del af Sverige, framgår däraf, att hans halfbror Orm »flyði austr á Sviþjóð til Magnús bróður síns, er þá var þar konungr, en Rögnvaldr var þar jarl bróðir þeira»[1] Själfva konungavalet var naturligtvis ett tvångsval, dikteradt af pretendentens talrika hird, och svenskarna ville tydligen icke godtaga den man, som låtit lönnmörda Sverker och som öfverfallit Erik i själfva kyrkan.

Striden mot honom upptogs först af Eriks son Knut, men han blef slagen och måste gripa till flykten.[2] Men efter honom kom Karl Sverkersson. Om striden dem emellan vet man faktiskt emellertid ingenting mera än hvad Västgötalagen meddelar: att Magnus besegrats och stupat i ett slag vid Örebro. Allt hvad senare historiker vidare berätta är mer eller mindre fria fantasier utan stöd i någon samtida källa — så Dalins orimliga, men dock af åtskilliga godtagna idé om ett möte, där man kommit öfverens om att för framtiden välja konungar växelvis ur Eriksks och Sverkerska ätterna och så den moderna, af Fahlbeck först framställda teorien om en traktat rörande konungavalet mellan de förut om denna företrädesrätt tvistande svearna och götarna, hvilken traktat skulle återfinnas i Västgötalagens Rætlosæ Bolkær § 1. Om allt detta tiga alla medeltida källor, och Karl Sverkersson valdes säkerligen af det enkla skälet, att han stod i spetsen för en segrande armé, under det att Knut Eriksson efter sitt nederlag nödgats fly ur landet. Att de af något fosterländskt nit förenat sig och gemensamt kämpat mot den danske konungamördaren, är likaledes en modern fantasi, som står i bestämd strid mot

[1] Saga Hákonar herðibreiðs, kap. 18.

[2] Detta framgår af den relation, som gifves i ett påfvebref (Sv. Dipl., I, n:r 825), tydligen på grund af Knut Erikssons egna uppgifter.

de närmast följande händelserna och i hvarje fall saknar allt stöd i samtida källor.

Ej heller Karl Sverkerssons regering blef lång, och 1167 öfverföll Knut Eriksson honom på Visingsö och dräpte honom (Västgötalagen). Men därefter uppstod en verklig tronstrid. Karls son Sverker var visserligen ett minderårigt barn, som fördes undan till Danmark (Västgötalagen), men däremot hade Karl tvenne bröder Kol och Burislev, som upptogo striden mot den nye pretendenten. Om någon af dem formligen hyllats till konung, vet man icke, blott att de enligt Västgötalagen hade många strider med Knut Eriksson. Icke ens sedan han besegrat dem, tyckes han hafva kommit i ostörd besittning af riket, ty det Sverkerska partiet gjorde fortfarande motstånd under Karl Sverkerssons jarl Guttorm, som i ett påfvebref af 1171 betraktas såsom Sveriges egentlige regent; först i ett året därpå skrifvet påfvebref erkännes Knut såsom Sveriges konung.[1] Striden har således varit tämligen långvarig, men slutade tydligen med en försoning, ty i ett senare af Knut skrifvet bref[2] uppträder Guttorm såsom konungens jarl. Sin eriksgata fick Knut troligen ej anträda förr än 1173, ty den tillförlitliga längden i Västgötalagen uppgifver, att han 23 år varit konung (tydligen i Västergötland), och emedan han dog 1196, följer häraf, att västgötarna hyllat honom först 1173. Vald i Uppsala blef han antagligen icke förr än 1172, ty i ett detta år i juli utfärdadt påfvebref kallas han visserligen svearnas och götarnas konung, men brefvet är, såsom Rydberg påpekar, ställdt — utom till konungen och jarlen — till biskoparna, klerus och folket i *Göta* land, och detta tyder, såsom Rydberg riktigt anmärker, på att hans ställning till rikets andra hufvuddel ännu ej var fullt ordnad. Bland hans hufvudfiender befann sig ock ärkebiskopen i Uppsala.

De konungaval, som skett under denna tid, kunna, såsom häraf framgår, möjligen hafva varit formellt lagliga, d. v. s. förrättats på Moratinget af de tre folklandens allmoge. Men det är ganska tydligt, att de varit rent for-

[1] Sveriges Traktater, I, s. 98.
[2] Sv. Dipl., I, n:r 66.

mella och att utgången bestämts af vapenlyckan, ej af någon fredlig omröstning. Upplandsböndernas inflytande på valet kan knappt hafva varit mycket större än Västgötaböndernas och ingen enda uppgift före 1400-talet finnes, som ens antyder, att de olika tronpretendenterna representerat den ena ett svea-, den andra ett göta-intresse.

Knut Eriksson dog fredligt omkring 1196. Men utan att man hör talas om några tronstrider, väljes ingen af hans söner till konung, utan i stället Karl Sverkerssons son Sverker d. y. Här skulle man ju kunna tänka på den förmodade öfverenskommelsen att taga konung växelvis ur de båda ätterna. Men helt visst bör förklaringen sökas icke i denna nyfabricerade successionsordning, utan i ett urgammalt åskådningssätt, som förmodligen för tillfället kunde stödjas också af yttre maktmedel.

Konungadömet var ett kall, som ålade innehafvaren åtskilliga funktioner. Var det klart, att pretendenten ej kunde sköta dem, blef han heller icke vald, och intet exempel före Johan Sverkersson finnes på, att en öfvermage valts till konung. Efterlämnade den aflidne konungen blott späda söner, valdes en annan myndig medlem af ätten till konung. Och så tyckes här hafva varit fallet. Enligt ett 1208 skrifvet påfvebref,[1] hvilket tydligen baserar sig på uppgifter från Sverker Karlsson, voro Knuts söner vid faderns död omyndiga (puberes et omni auxilio destituti), hvarför Sverker tagit sig an dem såsom egna söner (själf var denne då endast något öfver 30 år). Den Erikska ätten hade därför för tillfället ingen myndig representant, som kunde uppträda såsom tronpretendent, och då Sverker Karlsson, säkerligen i spetsen för en manstark hird, infann sig pa Moratinget, var det ganska naturligt, att han skulle kunna genomdriva sitt val gentemot en gosse, som enligt Sverkers egen uppgift var »omni auxilio destitutus.»

Men endast några få år därefter, då Knut Erikssons söner vuxit upp, utbröt striden. Enligt det nyssnämnda påfvebrefvet stupade tre af Knut Erikssons söner vid den första sammandrabbningen, och den öfverlefvande Erik flydde till Norge, hvarifrån han först efter tre år (Västgötalagen)

[1] Sv. Dipl., I, n:r 135.

vände tillbaka. Sverker måste nu fly till Danmark, och vid sitt försök att återtaga riket stupade han vid Gestilren 1210. Erik Knutssons val var att döma häraf rent formellt och endast en bekräftelse på hans redan vunna seger öfver Sverker.

Vid Eriks död 1216 upprepades samma historia som förut. Enligt ett 1219 skrifvet påfvebref, som hvilar på underrättelsen från Valdemar Seier, föddes Knut Erikssons son Erik först efter faderns död, och ehuru Valdemar åberopar hans »arfsrätt», så var denna rätt icke ens så till vida erkänd, att en afliden konungs omyndige son måste väljas, om en myndig medlem af den tronberättigade ätten fanns att tillgå, ännu mindre att en ofödd konungason måste väljas. Nu befann man sig emellertid i en ny situation. Den Erikska ätten representerades af en ofödd konungason samt af ättlingar till Erik den heliges son Filip; den Sverkerska ätten af Sverker d. y:s son Johan, som vid tronledigheten sannolikt var femton år gammal och således omyndig, men nära myndighetsåldern (som troligen var 18 år). Enligt den gamla valprincipen skulle ej heller han, såsom omyndig, hafva kunnat väljas, och hade den gamla sedvänjan stått vid makt, borde i stället en af Filip Erikssons ättlingar hafva blifvit vald. Men å den andra sidan är det tydligt, att de feodala arfsbegreppen under den senare tiden så pass mycket påverkat det allmänna åskådningssättet, att man numera dels ansåg den siste konungens manliga ättlingar hafva ett afgjordt företräde framför fjärmare ättmedlemmar, dels icke stötte sig på att taga en omyndig tronpretendent till konung — dylika omyndiga konungar möta vi ofta under den följande tiden: Erik Eriksson, Valdemar Birgersson, Birger Magnusson och Magnus Eriksson. Johan Sverkersson blef därför vald, ehuru han ej anträdde sin eriksgata förr än han uppnått myndig ålder.[1] Men äfven här antydes, att valet ej skett uteslutande på grundvalen af det något ändrade juridiska åskådningssättet, utan att

[1] Han valdes troligen omedelbart efter Erik Knutssons död 1216 och dog 1222. Men Västgötalagen ger honom blott en regeringstid af tre år, tydligen därför att man ej betraktade honom såsom konung, förr än han uppnått myndighetsåldern och — efter edens afläggande — på Västgötatinget dömts till konung.

det bestämts af den makt, som Johan Sverkerssons fränder kunnat utveckla vid valtillfället. Ty i det nyss citerade päfvebrefvet säges Johan hafva kommit till makten »quorundam magnatum eiusdem regni favore suffultus.»

Johan Sverkersson afled 1222, och med honom synes den Sverkerska ätten hafva utgått. Efter honom valdes därför enligt den nyss omtalade valprincipen den sexårige Erik Eriksson till konung. Men denna mera moderna arfsprincip var dock ej så orubbligt erkänd, att icke den gamla principen om myndig ättemans företräde framför omyndig ännu kunde anses lika gällande. Och utan tvifvel var det med stöd af detta åskådningssätt, som Erik Erikssons förmyndare och frände Knut Holmgersson 1229 lät utropa sig till konung — hans fader var nämligen son till Filip Eriksson. Förmodligen blef Knut Långe formligen vald på Moratinget, men om han hunnit rida eriksgata och bliva erkänd i de andra landskapen, är däremot ovisst. I hvarje fall utbröt ett inbördeskrig, som först slutade 1234 med Knuts död. Erik tyckes då hafva återvändt, men 1247 började Knuts söner ett nytt uppror, som dock misslyckades. Under detta afled Erik Eriksson 1250.

Därmed stod man åter inför ett konungaval, och detta skildras som bekant i Erikskrönikan, tydligen med stöd af några släkttraditioner. Då emellertid krönikan skrefs omkring 70 år efter händelsen, bör den ej tillmätas någon större tillförlitlighet, och framställningen gör knappt heller intryck af att vara riktig. Enligt denna framställning skulle Herr Joar mot den frånvarande Birger Jarls önskan hafva genomdrifvit, att jarlens son Valdemar blifvit vald, och då jarlen protesterat och framhållit sin önskan att själf blifva konung, skulle Herr Joar hafva gifvit det bekanta svaret, att han under sin egen kappa väl kunnat finna en konung. Så till vida kan historien vara sann, att Herr Joar, hvilken förmodligen var sonson till Erik den heliges broder, nog kunde hafva några tronanspråk. Men att Birger Jarl velat uttränga sin egen son, hvars förmyndare han var, från tronen, är föga sannolikt.

Valets utgång innebar i viss mån en brytning med föregående arfs- och valsedvänja. Den Sverkerska ätten var

visserligen utdöd, men den Erikska var det icke. Herr Joar, som stammade från Erik den heliges broder, hade väl mycket svaga anspråk, då han ej var ättling af en svensk konung, utan af en svensk konungs broder. Men Knut Långes son Filip tillhörde däremot den Erikska ätten, var son till en svensk konung (Knut Långe) och sonsons sonson till ättens stamfader, helgonkonungen Erik. Skulle valet på gammalt sätt begränsas till ätten, stod han således tronen närmast, enär Valdemar *icke* tillhörde den gamla konungaätten, utan blott var den siste konungens systerson. Lika nära stod en annan folkunge, Knut Magnusson, hvilken var son till den siste konungens äldre syster och äfven så till vida hade ett företräde, att han var myndig, under det att Valdemar var omyndig. Men principen att vid valet strängt hålla sig inom ätten hade nog aldrig upprätthallits med vår tids formalism — Stenkil hade valts såsom den siste konungens måg, Erik den helige och Sverker hade troligen blott på kvinnosidan några tronanspråk, och de hade nog valts, äfven om någon genealog kunnat leta upp en aflägsen descendent af den gamla konungaätten.

Vid själfva valakten förekommo säkerligen inga meningsbrytningar. Erikskrönikan framställer helt enkelt saken så, att Herr Joar föreslagit, att Valdemar skulle väljas, och att allmogen instämt:

> Han var så välluger i rikit tha
> huat han giorde ok huat han loot
> thz war almoganom enkte amot.
> Han walde tha birgers son Valdemar.

Och så hade det förmodligen alltid gått till — allmogen hade inskränkt sig till att ropa ja till det förslag, som framställts af en mäktig höfding, och vi höra *aldrig* talas om några meningsbrytningar vid själfva konungavalet, som tydligen var en afgjord sak, *innan* man vände sig till allmogen. Och i detta fall var utgången på förhand klar. Mellan det gamla kungliga partiet, anfördt af Birger Jarl, samt Filip Knutsson och Knut Magnusson var det öppet krig, och det är därför sannolikt, att detta senare parti ej ens var representeradt på Moratinget.

Nästa val var blott en bekräftelse på den seger, som

Magnus Ladulås vid midsommartiden 1275 vunnit öfver sin broder Valdemar. Strax efter segern tågade han till Upsala, och där hyllades han den 22 juli utan vidare på Moratinget.[1]

Valen hade således, åtminstone sedan 1100-talets midt, knappt varit annat än rent formella hyllningsakter, och om verkliga *val*, förrättade af Upplands allmoge, kan man vid dessa tillfällen näppeligen tala. Redan den omständigheten gör det föga sannolikt, att de öfriga svenska bönderna varit synnerligen intresserade för ett dylikt ceremoniel eller att de haft någon egentlig lust att — jämte upplänningarna — såsom statister tjänstgöra vid detta. Ty det faktiska valet afgjordes af stormännen eller af tronpretendentens vapen, och Moratinget hade i verkligheten ingen annan uppgift än att bekräfta detta med ett mer eller mindre fulltonigt och frivilligt jarop.

Denna brist på intresse visar sig ock i de vid denna tid kodifierade landskapslagarna, af hvilka de äldsta så godt som förbigå hela frågan.

Västgötalagen har som bekant ingen konungabalk alls,[2] och de uppgifter, som förekomma om Eriksgatan, befinna sig i Rætløsæ bolkær.[3] Anledningen till denna egendomliga placering — i en balk, som innehöll bestämmelser om förbrytelser mot äganderätten — är emellertid ej svår att finna, om man med Västgötalagen jämför Östgötalagen (Drap. B. V. 1.). Det ursprungliga lagstadgandet har blott innehållit den sista punkten, att konungen ägde rätt att gifva frid åt tre män, som ej begått nidingsverk, och denna punkt hade ju sin lämpliga plats antingen i Drapabalken (såsom

[1] Westman, Sv. Rådets Hist., s. 39—40.

[2] Ty såsom sådan kan man ej räkna berättelsen om gränsregleringen mellan Sverige och Danmark.

[3] Sveær egho konong at taka ok sva vrækæ. han skal mæþ gislum ovan fara ok i östrægötland. þa skal han sændi mæn hingæt til aldragöta þings. þa skal laghmaþær gislæ skiptæ, tua sunnan af landi ok tua norþæn af lande. Siþan skal aþra fiuræ mæn af landi gæræ med þem. þer skulu til iunæbækær motæ faræ. Östgöta gisla skulu þingat fylgiæ ok vittni bæræ at han ær sva inlændær sum lægh þerræ sigiæ. þa skal alþragötæ þing i gen hanum næmnæ. þa han til þings kombær þa skal han sic allum götom trolekæn sveriæ at han skal eigh ræt lægh a landi varu brytæ. þa skal lagmaþær han fyrst til konungs dömæ ok siþen aþrir þer ær han biþar. § 1. konongær skal þa þrim mannum friþ giuæ. þem ær eig hava niþingsværk giort.

i Östgötalagen), eller i Rätlösabalken (såsom i Västgötalagen), då brottslingarna, som kunde få frid, tydligen förbrutit sig mot endera balken. Men då den här medgifna rätten endast tillkom konungen, när han red sin eriksgata, har en antecknare tillfogat några notiser om det sätt, på hvilket eriksgatan företogs, sedan svearna förrättat valet. I anslutning härtill har en annan eller samme historiskt intresserade antecknare redogjort för den sedvanerätt, som tillämpades vid biskops- och lagmansval; till sist kopierades detta af den skrifvare, från hvars hand den bevarade handskriften af den äldre Västgötalagen härrör. Men denna placering visar, att man från början icke brytt sig om att angående konungavalet upptaga mer än det, som speciellt intresserade Västgötatinget eller konungens rätt att vid eriksgatan gifva frid åt tre män. På samma sätt nämner Östgötalagen konungens eriksgata blott i förbigående (DB. V. 1) — likaledes i samband med konungens rätt att gifva tre män frid — och konungavalet omtalas alls icke. Hälsingelagen och Västmannalagen, som dock hafva särskilda konungabalkar, tala i dessa hvarken om konungaval eller om eriksgata, ej heller Dalalagen och naturligtvis ej Gutalagen. Men allt detta förefaller oförklarligt, om frågan så intresserat svenskarna, att hela deras historia på sätt och vis rört sig om formerna för konungavalet.

Först och endast de lagar, Upplands och Södermanlands, som tillkommit på kungligt initiativ, sysselsätta sig med denna fråga.

Upplandslagens konungabalk börjar som bekant:

Nu þorfwæ land kunung wæliæ. þa skulu þry folkland fyrstu kunung takæ, þat ær tyundæ land ok attundæ land ok fiæþrundæ land. Vpplandæ laghman a han wiþ upsalir fyrst til kunungx dömæ, þær næst hwar laghmaþær æptir aþrum, Suþærmannæ, Östgiötæ, tyu hæræþæ, wæstgiötæ, nerikiæ ok wæstmannæ. þer aghu han til krunu ok kunungx dömis skiliæ, landum raþæ ok riki styræ, lagh at styrkiæ ok friþ haldæ. þa ær han dömbdær til Upsælæ öþæ.[1]

[1] Med några obetydliga förändringar, som här kursiverats, återvänder denna paragraf i Södermannalagen:

Land þorwa kunung wiþer. þry folkland *meþ alt swearikis raþ* skulu *a morum* fyrstum kunung taka. þet æru tiunda, attunda ok fie-

Därefter redogöres i nästa paragraf för eriksgatan.[1] Hvad tolkningen af det nyss citerade stället beträffar, kan detta tydligen — såsom redan Schlyter visat — ej afse annat än att återgifva den praxis, som sedan urminnes tider följts, d. v. s. 1) att de tre folklanden först på Moratinget »tagit» eller valt konung, 2) att därefter deras tre lagmän[2] »dömt» honom till konung, och att 3) han slutligen på eriksgatan af vederbörande lagmän dömts till konung på de olika landskapstingen. Att däremot fatta saken så, att dessa lagmän varit närvarande vid Moratinget och där dömt[3] honom till konung, är en tolkning, som omöjligen kan vara riktig. Ty enligt både Upplands och Södermanlands lagar skulle konungen ju sedan rida eriksgata, mottaga folkets eder och svärja sina, hvilket varit fullkomligt öfverflödigt, så vida han redan af vederbörande lagmän dömts till konung öfver de olika landskapen. Och icke behöfde man väl lämna gisslan åt en person, som redan af lagmannen dömts till konung öfver landskapet och hvilken således icke kunde fingeras

þrunda. Vplanda laghman scal han wiþ Vpsala fyrst til kunungx dömæ. þær næst suþermanna laghman ok swa östgötæ laghman, siþan hwar laghman eptir annæn, tihærræþa, wesgötæ, *Wærma*, Nærkin ok Westmanna. þe aghu allir han til cronu ok til kunungx döme skiliæ, landum raþa, riki styræ, lagh styrkiæ ok friþ halda. þa ær han dömder til Vpsala öþæ.

[1] Den enda skillnaden, som här förekommer mellan Västgötalagen och Upplandslagen, är, att smålänningarna enligt den förra lagen icke representeras vid eriksgatan (lika litet som värmlänningar, som först nämnas i Södermannalagen). Östgötarnas utskickade möta nämligen västgötarnas vid Junabäck, under det att enligt Upplandslagen Östgötadeputationen möter Smålandsgisslan vid Holaveden, hvarefter smålänningarna följa konungen till Junabäck, där västgötarna möta. Det äldre stadgandet är tydligen det ursprungliga, ty enligt Östgötalagen hörde norra och östra Småland till Östgötalagsagan, och Tiohärad berördes ej af eriksgatan, lika litet som Värmland. Dessa båda provinser fingo därför blott genom deputationer infinna sig i ett närgränsande landskap och där hylla konungen, och ett dylikt stadgande kan blott härröra från en tid, då eriksgatan förlorat sin ursprungliga karaktär.

[2] I Upplandslagen ha dessa naturligtvis ersatts af den nya lagmannen för allt Uppland.

[3] Upplandslagen nämner ej, att själfva valet skett på Mora äng, utan detta uppgifves först i Södermannalagen. Däremot säges lagmannen i Upplandslagen (och i Södermannalagen) döma honom till konung »vid Uppsala.» Men att häraf vilja draga den slutsatsen, att valet skett vid Mora stenar och att lagmansdomen fällts i Uppsala, är naturligtvis ett modernt juristeri, och lagen säger ej heller »i Upsala» utan »vid Upsala», hvarmed tydligen afses Mora äng. Att valförsamlingen — för att få höra valresultatet (domen) — skulle hafva tågat från Mora äng till Uppsala, är orimligt. Landslagen, som naturligtvis här återger gammal häfd, låter hela ceremonien ske »a sama dagh ok staþ».

vara en rättslös och okänd främling? Den tanke, som låg bakom eriksgatan, var ju den, att Upplandsföljet för de mötande södermännen intygade, att den man, de medförde, lagligen på Moratinget blifvit vald till konung; södermännen intygade å sin sida detsamma för östgötarna o. s. v. Dylika intyg, som skulle framföras till vederbörande landskapsting genom den vid gränsen mötande deputationen, skulle emellertid hafva varit fullkomligt öfverflödiga, om landskapets egen lagman på tinget kunnat vitsorda, att han själf redan förut dömt mannen i fråga till konung, ty större säkerhet kunde ju ej kräfvas [1]

Anledningen till denna tolkning har varit dels att eriksgatan omtalas i nästa paragraf af Upplandslagen — tydligen såsom en senare gjord förklaring eller närmare utläggning af hvad som redan yttrats — dels analogien med valet 1319, hvarom jag sedan skall tala, och dels slutligen

---

[1] Här torde en anmarkning om gisslan böra göras. Åtskilliga författare uppgifva, att Västgötagisslan följt konungen från Junabäck till Skaratinget, och denna mening har ett visst stöd i VGL:s Rætlosæbolkær: »Han (konungen) skal mæþ gislum ovan fara ok i Östrægötland. Þa skal han sændi mæn hingæt til aldragöta þings. Þa skal lagmaþær gislæ skiptæ. tua sunnan af lande ok tua norþæn af lanþe. Siþan skal aþra fiaræ mæn af landi gæræ med þem. Þer skulu til iunæbæker motæ faræ. Östgöta gisla skulu þingat fylgiæ ok vittni bæræ, at han ær sva inlændær som lægh þerræ sigiæ. Þa skal alþra götæ þing i gen hanum næmnæ þa han til Þings kombær.» Men gisslan skulle ju vara en borgen för konungens säkerhet, medan han befann sig i Västergötland, och denna säkerhetsborgen hade varit ingen, så vida gisslan stannat i Västergötland. I stället har tydligen Västgötagisslan aflämnats till östgötarna, hvars konung mannen uppgafs vara, och först återställts, sedan också västgötarna tagit honom till konung. Ty först därmed upphörde han att vara en rättslös främling.

Det nyss citerade stadgandet bör därför tolkas på följande sätt. När konungen på Östgötatinget dömts till konung, skickade han underrättelse därom till Västgötatinget, hvars lagman då utsåg dels fyra gisslomän, dels »fyra andre», om hvilkas funktion jag strax skall tala. Dessa åtta män mötte konungen vid Junabäck, d. v. s. vid landamäret mellan Väster- och Östergötland. Där intygade östgötarna, att den man, de medförde, blifvit vald på Mora ting och sedermera dömd till konung äfven på Linköpingstinget. När detta skett, öfverlämnade västgötarna sin gisslan till östgötarna, och konungen red vidare till Skaratinget, åtföljd af de »fyra andra männen» På Skaratinget intygade dessa, att de af östgötarna mottagit mannen, och vitsordade, att han blifvit dömd till konung i Uppland, Södermanland och Östergötland. På grund af detta intyg dömdes han äfven af Skaratinget till konung, hvarefter de fyra männen reste tillbaka till Junabäck, intygade för östgötadeputationen, att valet ägt rum, och återtogo gisslan. Därefter begaf sig konungen — denna gång åtföljd af de fyra män, som förut utgjort gisslan — till Närkes gräns, där samma ceremoni upprepades, d. v. s. gisslomännen från Västergötland intygade, att den man, de medförde, blifvit å Skaratinget dömd till konung, liksom Östgötagisslan förut medfört samma bud till västgötarna.

den föreställningen, att detta stadgande varit en eftergift, till hvilken de andra landskapen tvingat upplänningarna. Men för det första förefaller det i så fall besynnerligt, att Upplandslagen skulle vara den första lag, som så att säga proklamerat landskapets egen afsättning från rätten att företaga konungavalet — under det att andra, äfven senare, lagar, ej omnämna den — och för det andra kan man starkt ifrågasätta, hvad de öfriga landskapen skulle hafva vunnit på den nya anordningen. Upplänningarna skulle ju fortfarande förrätta valet, och om de öfriga landskapens lagmän bekräftade detta val på deras eget ting eller först på Moratinget och sedermera för andra gången också på vederbörande landskapsting, kunde detta väl vara tämligen likgiltigt för både upplänningar och andra svenskar.

I Upplandslagen och den därmed öfverensstämmande Södermannalagen har man därför enligt min mening icke rätt att se någon statsrättslig nyhet, utan endast hvad som var urgammal praxis.[1] Det är för öfrigt karakteristiskt, att detta ceremoniel kodifierades ungefär samtidigt med att man sökte upphäfva valriket och i stället införa arfriket. Försök i denna riktning hade gjorts redan förut, då Knut Eriksson (samt troligen ock Sverker Karlsson) låtit kora en af sina söner till blifvande konung. Samma tanke upptogs nu af Magnus Ladulås, hvars fyraårige son Birger 1284 utsågs till faderns efterträdare. Men detta val skedde för det första icke vid Mora sten, utan i Skänninge, och förrättades i följd däraf icke af Upplands allmoge, utan af en samling stormän, som där kommit tillsammans med konungen, troligen desamma, som beseglat den samtidigt utfärdade s. k. Skänningestadgan om allmän landsfred o. s. v. Något egentligt val företogs tydligen icke, utan akten bestod blott

[1] Södermannalagens stadgande, att de tre folklanden skulle utse konung »med allt Svearikes råd» afser säkerligen heller icke någon nyhet, vare sig man fattar uttrycket så, att valet skulle ske med hela rikets samtycke eller enligt rådets direktiv. Ty alla val bestämdes af rådet eller stormännen, och den valde var icke blott upplänningarnas kandidat, utan en person, om hvilken hela landet d. v. s. de maktägande voro ense. Då slutligen Södermannalagen ej kunde bestämma något för hela riket eller för ett annat landskap (Uppland), är det tydligt, att uttrycket — hur det än tolkas — blott kan innebära ett angifvande af ett allmänt godtaget faktum och ej någon ny rikslag.

däri, att de ifrågavarande stormännen [1] hyllade Birger såsom blifvande konung och lofvade — troligen med ed — att genomdrifva hans erkännande. Något följande val vid Mora sten omtalas emellertid icke, ej ens efter Magnus' död, utan kronan tyckes då utan motsägelse hafva öfvergått till den ännu omyndige Birger, som sedermera kröntes, egendomligt nog icke i Uppsala, utan i Söderköping. Konungatiteln bar han redan under faderns lifstid.

Just under minderårigheten stadfästes emellertid Upplandslagen (1296), som upptager det första utförliga stadgandet om konungavalet. Men lagens konungabalk innehöll ingen grundlag för hela riket, som ju ej kunde bindas genom några stadganden i landskapet Upplands lag, och den afsåg icke att införa någon ny valmetod, ty vid denna tid var konungamakten snarare intresserad af att förvandla Sverige till ett arfrike än att ändra den gamla valordningen.

Icke heller den näste konungen utsågs genom något val af Upplands allmoge, utan genom ett medgifvande af stormännen, liksom det skett 1284. På ett möte — troligen på Alsnö — 1303 utsågs Birgers späde son Magnus till faderns blifvande efterträdare. Men bifallet var här ganska dyrköpt, och särskilt tyckas hertigarna Erik och Valdemar och marsken Tyrgils Knutsson hafva förstått att tilltvinga sig stora fördelar för den förbindelse, de afgåfvo att respektera den nya arfsordningen. Då emellertid Birger synes hafva brutit sina löften till hertigarna, gjorde dessa uppror, och ett nytt stormansmöte hölls i Fagradal 1304, där Magnus' arfsrätt ånyo erkändes. Genom föredragen i Kolsäter och Herrevadskloster 1305 gåfvo hertigarna uttryckligen sitt bifall till den där ingångna arfsföreningen och lofvade icke blott att godtaga Magnus såsom konung utan ock, om han skulle aflida utan barn, Birgers näst äldste son o. s. v., så länge någon af Birgers söner funnes kvar.

Arfriket var således på god väg att införas, men genom inbördeskriget 1317 kom frågan i ett alldeles nytt läge. Stormännen ansågo sig nu lösta både från sin trohetsplikt mot konung Birger och från arfsföreningarna 1303 och 1304.

[1] Dessa voro konungens broder Bengt, marsken och kansleren, biskoparna af Skara och Västerås, lagmännen i Västergötland, Östergötland och Närke samt fem andra stormän. Som man ser var Upplands lagman icke ens med.

och Sverige befann sig således i den ställning, som Uppländslagen uttryckt med orden: »nu behöfva land (= landskapen) konung välja». Ett dylikt val förrättades också vid Uppsala, och därmed fick det svenska konungavalet en i viss mån ny form. Enligt Erikskrönikan, hvilken såsom alldeles samtidig här förtjänar stor tilltro, möttes fyra bönder från hvart härad vid Mora sten. Där höll Matts Kettilmundsson ett tal till dem, i hvilket han föreslog Magnus Eriksson till konung, och härtill ropade hofmän och bönder allesamman ja.

Här finna vi således — under förutsättning att hvarje härad i *riket* och ej blott i Uppland sändt ombud — en verklig riksrepresentation, och denna har nu, som det förefaller, öfvertagit upplänningarnas gamla rätt att utse rikets konung. Men för att förstå, hvad den gamle krönikeförfattaren här berättar, är det nödvändigt att taga hänsyn till den politiska ställningen för tillfället. För det första måste man då fasthålla, att detta »val» — liksom de närmast föregående — var föga mer än en ren formalitet. I verkligheten var saken redan förut afgjord af stormännen. Valet skedde den 8 juli 1319, men redan månaden förut hade ett utskott af de svenska stormännen i Oslo haft ett sammanträde med de norska, vid hvilket de förbundit sig att taga junker Magnus, hertig Eriks son, till konung. Mötet vid Mora sten bekräftade således endast — utan öfverläggning, utan omröstning, blott med ett ja-rop — denna stormansöfverenskommelse, och i sak förlorade upplänningarna i hvarje fall ingen *verklig* rättighet, ty äfven förut hade det varit stormännen och ej de tre folklandens bönder, som faktiskt tillsatt konung. Den enda skillnaden mellan detta val, såsom det vanligen uppfattats, och de föregående blir då den, att det bekräftats icke blott af Upplandstinget, utan, såsom man ansett, af en riksrepresentation, fyra bönder från hvart härad i riket. Men äfven om så skulle vara, torde detta betyda mindre än man förmenat. Förhållandena kräfde nämligen en särskild varsamhet. Den föregående konungen hade visserligen blifvit afsatt, men genom sitt förbund med Danmark var han ännu farlig. Hans son Magnus satt visserligen fången, men han var oskyldig i faderns brott, och han var dock korad till rikets konung. Det är för öfrigt tydligt,

att den ridderlige ynglingen hade mycket starka sympatier i landet, hvilket framgår af Erikskrönikan, som visserligen är skrifven af en bland hertig Eriks ifrigaste anhängare, men som dock icke kan dölja en stark medkänsla för den olycklige prinsen. Såsom tronkandidat mot honom hade man blott ett treårigt barn. Det var därför alls icke otänkbart, att Magnus Birgerson kunde få ett parti för sig, isynnerhet som en stor del af rådet först på hösten 1318 gått öfver från Birger och helt visst med rätta af Matts Kettilmundsson betraktades såsom opålitlig, kanske rent af i hemlighet tillgifven Birgers ätt. Det var således nödvändigt, att Magnus Erikssons val i så bindande former som möjligt erkändes af *hela* riket. Det gamla sättet för ett dylikt erkännande kunde nu ej användas, ty ett treårigt barn kunde ej rida eriksgatan[1] och i de olika landskapen dömas till konung vid deras ting. Detta hinder var tydligen anledningen till den form, som nu fick träda i stället för den gamla. Då konungen icke kunde komma till tingen, fingo tingen komma till honom. Från hvarje lagsaga kom lagmannen och en landskapsnämnd till Mora sten.[2] Där lyftades den af stormännen utsedde konungen upp och visades för alla de församlade. Något »val» kom icke i fråga, utan blott ett enstämmigt hyllningsrop, och efter detta framträdde Upplandslagmannen och dömde honom till konung. Sedan upprepades domen af Södermanlands lagman, så af östgötarnas o. s. v. Därmed var han dömd till konung öfver allt Sverige, lika säkert som om han ridit sin eriksgata. Man hade blott — på grund af den politiska nödvändigheten — förflyttat eriksgatan till Mora äng.

[1] Först 1335 red Magnus sin eriksgata.

[2] Erikskrönikan uppgifver, att deputationen bestått af fyra bönder från hvarje *härad*. Men detta är troligen en missuppfattning af den för juridiska och politiska detaljer föga intresserade författaren. Ty deputationerna skulle i så fall hafva varit orimligt manstarka — endast från Västergötlands 32 härad 128 bönder. Men däremot blir det mycket god mening, om man antager, att fyra bönder infunnit sig — jämte lagmannen — från hvarje *lagsaga*. Ty så stor var just eriksgatans deputation. Enligt västgötalagen utsåg lagmännen två män från norra delen af lagsagan och två ur den södra delen till gisslan och dessa jämte fyra andra män tågade till gränsen att möta konungen. Där aflämnades västgötagisslan till östgötarna, och lagmannen och de fyra andra förtroendemännen följde konungen till Skaratinget, där de intygade, att den man, de medförde, af Östgötadeputationen förklarats vara den lagligen valde konungen. Med all sannolikhet var det dessa fyra intygsgifvare, som nu kallades till Moratinget.

Någon statsrättslig nyhet infördes icke genom detta val, och man kan häri svårligen se en yttring af de andra landskapens själfständighetskänsla, som upprörts öfver upplänningarnes företrädesrätt. Ty lika litet som konungen förut »valts» af Upplandsallmogen, lika litet »valdes» han nu af de olika landskapsnämnder, som skickats till Mora ting. Och *skulle* — hvilket vi icke veta, men som är mycket rimligt, — hyllningen hafva gått till så, att Magnus Eriksson först utropats blott af upplänningarna och därpå af deras lagman dömts till konung, samt till sist dömts därtill också af de öfriga lagmännen, hvar och en i spetsen för sin nämnd, utan att dessa nämnder deltagit i upplänningarnas »val», så hade dessa icke ens formellt uppgifvit sin rätt att »konung taga». De olika landskapsnämnderna hade då icke infunnit sig på Moratinget för att *välja* konung, utan endast för att sedermera, hvarje nämnd för sitt ting, *intyga*, att upplänningarna på lagligt sätt valt Magnus Eriksson till konung. Enda skillnaden mot det gamla blir då, att eriksgatan af praktiska hänsyn 1319 flyttats till Mora äng. Hela frågan — om blott upplänningarna svarat ja på Matts Kettilmundssons fråga eller om också bönderna från de andra landskapen instämt i det första hyllningsropet — är för öfrigt så formalistisk, att säkerligen ingen af medeltidens människor ens reflekterat öfver den.

Konungavalet 1319 innebar således ingen mera betydande afvikelse från förut gällande praxis. Men däremot hade genom Magnus Erikssons val frågan om valrike eller arfrike fått ett mera aktuellt intresse än förut, ty Magnus var arfkonung i Norge och valkonung i Sverige. I konungens intresse låg naturligtvis att förvandla äfven Sverige till ett arfrike. Ty en arfkonung — som icke kunde aftvingas en handfästning — var för medeltidens uppfattning detsamma som en envåldig konung.

Men Magnus Eriksson var icke mannen att genomföra ett dylikt program, utan nödgades inskränka sig till samma halfhetsåtgärd, som hans företrädare vidtagit. På ett 1343 hållet möte i Varberg — kort efter det att hans andre son, Håkan, blifvit utsedd till konung i Norge — lofvade en samling prelater att på behörig ort välja Magnus Erikssons äldste son Erik till konung öfver Sverige och Skåne, dock

så att fadern under sin lifstid skulle utöfva alla kungliga rättigheter. Skulle konung Magnus aflida, innan Erik uppnått myndig ålder, skulle en infödd svensk utses till förmyndare. Aflede åter Erik utan barn, skulle en annan af konung Magnus' söner väljas till konung, men hvarken skulle Håkan få blanda sig i Sveriges styrelse eller Erik i Norges. Denna öfverenskommelse skulle dock ej inskränka den rätt och de sedvänjor, som af ålder vid konungaval iakttagits i Sverige och Skåne, utan skulle riket efter konung Magnus och konung Eriks (eller hans broders) död åter hafva fri valrätt.

Först året därpå, den 6 december 1344, blef Erik högtidligen »vald» i Uppsala. Huru valet förrättats, vet man icke, men så mycket är i hvarje fall ytterst sannolikt, att några valnämnder från rikets öfriga provinser midt i vintern icke kunnat begifva sig till Uppsala. Valet, som för öfrigt var en ren formalitet, måste därför enligt gammal sed hafva företagits blott af Upplands allmoge.

I den strax därefter utarbetade landslagen intogs däremot en verklig och utförlig vallag. Ehuru denna onekligen innehöll några nyheter, har dess betydelse icke så litet öfverskattats. För det första dröjde det länge, innan landslagen vann allmänt erkännande, och för det andra blefvo dess bestämmelser om konungavalet troligen *aldrig* tillämpade. Af verklig vikt är blott, att Sveriges egenskap af valrike här uttryckligen fastslogs. »Nu är — heter det — till konungariket i Sverige konung väljandes och ej ärfvandes». Den enda inskränkning, som uppsättes för konungens valbarhet, är, att han skall vara inrikes född och *helst* en konungason (d. v. s. en af den förre konungens söner). Men mot denna punkt bröt man obesväradt ända från Albrekts val till Gustaf Vasas; ingen af de valda konungarna var inrikes född utom Karl Knutsson och Gustaf Vasa, och de voro ej konungasöner.

Rent formellt sedt innebar lagen i denna punkt — om valriket — ingen förändring i »god gammal sed». Ty Sverige hade ju alltid varit ett valrike, ehuru valet hade varit begränsadt till en viss ätt, och inom denna hade man *helst* valt den siste konungens son, så vida denne varit i stånd att utöfva ämbetet. Och något annat stadgade den nya landslagen ej heller: hädanefter såsom förut skulle man *välja*

konung, men *helst* taga en »konungason». Men å den andra sidan kan dock icke nekas, att i det skarpa framhållandet af Sveriges karaktär af valrike låg en protest mot konungens försök att förvandla det till ett arfrike.

En verklig nyhet — om ock blott på papperet — var föreskriften om själfva valet. Konungen skulle enligt landslagen väljas på Mora äng af en valnämnd, bestående af sju lagmän, hvar och en åtföljd af tolf »vittre och snälle män», som utsetts af lagsagan. Hvarje landskapsnämnd hade en röst, och Upplandslagmannen röstade först. Den, som fick alla sju rösterna eller de flesta af dem, var tagen till konung.

Detta stadgande är onekligen af stor vikt, men hufvudsakligen därför, att det ger ett uttryck åt den nya tanke, som nu arbetat sig fram: att Sverige var *ett* rike och icke blott en förening af flera, mer eller mindre löst sammanhängande, självständiga landskap. Uppslaget till den nu stadgade organisationen hade man fått från konungavalet 1319, tanken på de sju rösterna möjligen från de sju tyska kurfursterösterna, ty i verkligheten passa dessa sju röster icke riktigt för svenska förhållanden, enär Öland, Värmland och Finland uteslutas. Men sjutalet kan ock förklaras däraf, att den gamla eriksgatan, som blott gått till sex lagsagor, en tid också kunde sägas beröra en sjunde (Tiohärad), som åtminstone genom en deputation fått hylla konungen vid Junabäck — ehuru visserligen utanför lagsagans gräns, (liksom värmlänningarna sedermera fingo hylla konungen i Skara).

Tyvärr känner man allt för litet 1347 års lagkommission för att våga afgöra, hvad den afsett med stadgandet om valnämnden. Som det först förefaller oss, klingar det hela synnerligen demokratiskt: lagsagan utser 12 valmän utan hänsyn till deras börd eller samhällsställning, och dessa välja landets konung. Men en omröstning i modern mening låg det medeltida uppfattningssättet fjärran. Snarare får man väl antaga, att lagmannen på tinget föreslagit tolf kandidater och att dessa utsetts med acklamation. Detta antydes ock af ordalagen, att »fornæmde laghmæn huar af lagsaghu sinne skal meþ samþykkio aldra þera i laghsaghu boande æru tolf mæn taka vitra ok snialla» etc. Lagmannen tyckes således hafva nämnt dem, ehuru visserligen tingets

formella samtycke fordrades. Lagmannen, som således skulle få det afgörande inflytandet, tillhörde nästan alltid rådet, och att han, om han icke utsåg stormän af samma parti, som han själf tillhörde, skulle nämna tolf pålitliga bönder, kunde tagas för gifvet. Landslagen förutsätter heller icke någon meningsskillnad inom vederbörande landskaps valnämnd, utan betraktar denna blott sasom ett appendix till lagmannen: »Försto röst agher laghmannin af Vplandum haua ok þe meþ honom næmde æru han till kunungx döma». Den sannolika följd, som lagen skulle hafva fått, såvida den tillämpats, hade därför väl blifvit, att Sveriges konung valts med sju »kurfursteröster», afgifna af sju lagmän, som tillika voro medlemmar af rådet. Någon ändring i de faktiskt praktiserade stormansvalen afsag lagen således med all sannolikhet icke att införa.

Kommissionens afsikt må emellertid hafva varit hvilken som helst; resultatet blef i hvarje fall blott en ändring af hyllningsceremonielet. Det *faktiska* valet kom *aldrig* att förrättas af landslagens valnämnd, och att själfva hyllningsakten utfördes af denna nämnd och icke af Upplands allmoge, betydde i sak ingenting alls. Att Upplandstingets formella, men sedan århundraden tillbaka betydelselösa valrätt afskaffades, väckte troligtvis icke någon uppmärksamhet eller något motstånd, icke ens i Uppland, särskildt som det nya valet förlades till den gamla, uppländska vallokalen eller Mora äng.

Huru litet observerad förändringen blef, framgar af Södermannalagens additament,[1] som redogör för det nya sättet för konungaval och fortsätter: »Thusand arum þry hundrað arum a nitanda areno eptir uars hærra byrðh uarð ærliks hærra hærtog eriks son af suerichi mychil höfðinge ok heðirliker hærra magnus konunger suerichis Schane ok norghis ualder ok til konunghs takin *samu land sum fyr ær saght sum ok gamal richis ræt ok siðuæne af alder hauer uarit um konunga ual thera.*» Enligt den allmänna uppfattningen stadgade landslagen saledes blott den »sedvänja, som af alder varit», och valen före 1319, valet 1319 och valet enligt landslagen hafva alla enligt den nyss citerade antecknaren skett på samma sätt.

[1] Att detta — den s. k. B-kodex af Södermannalagen — är skrifvet efter landslagen, torde väl få anses säkert. Hist. Tidskr. 1898, s. 314.

Den konservatism, med hvilken man fasthöll vid gamla sedvänjor, framgår i detta fall också däraf, att man ännu bibehöll eriksgatan, ehuru det nu blifvit alldeles öfverflödigt, att konungen på hvarje landsting upprepade de eder, han redan vid valtillfället svurit vid Mora sten, och ehuru det var meningslöst, att en person, som redan dömts till konung af landskapets lagman, tog gisslan, då han red in i landskapet.[1]

Att valnämnden bestämdes till just tolf män, är troligen också ett konservativt drag. I Västgötalagen hette det nämligen: »þa han til þings kombær þa skal han sic allum götom trolikæn sværiæ at han skal eigh ræt lægh a landi varu brytæ. þa skal lagmaþær han fyrst til konungs dömæ ok siþen aþrir þer ær han biþar». Denna ed, som svors af de »andre», lagmannen nämnde, var med all sannolikhet en s. k. tylptared. Denna ed — genom hvilken konungen mottog landskapets trohetsförsäkran — var nog själfva hufvudmomentet i den gamla eriksgatan, ty troligtvis har Hj. Lindroth (Hist. Tidskr. 1912) rätt, då han sammanställer *eriksgata* med *eþrikir* = »en person, som stöder en hufvudmans ed genom att själf aflägga ed». Eriksgatan torde således framför allt hafva setts ur den synpunkten, att det var på denna färd, som konungen mottog edrikarnes ed, och det var dessa edrikar, som bibehöllos i landslagens tolfmannanämnd, hvars uppgift icke var att rösta, utan att — med lagmannen — »han til kunungx döma». I själfva verket är det blott de sju lagmännen, som af lagen betraktas såsom valmän; tolfmannanämnden är blott till för att instämma i lagmannens konungsdom, och att denna nämnd öfver hufvud upptogs i lagen, var därför icke någon demokratisk nyhet, utan ett vanligt konservativt drag: önskan att bibehålla den gamla, visserligen betydelselösa tylptared, som förekommit vid landskapstingens konungsdom.

Troligtvis kunna vi gå ännu längre. Fangna i vår tids föreställningssätt se vi i landslagens nämnda paragrafer företrädesvis en *vallag*, under det att medeltiden däri blott sag en redogörelse för ett *hyllningsceremoniel*. Genom en månghundraårig häfd hade man vant sig vid att betrakta det verkliga *valet* såsom en sak, för hvilken lagen ej kunde

[1] Möjligen skedde *nu* likväl den förändringen, att gisslan ej stannade vid landamäret utan red med i konungens följe.

gifva några bestämmelser, och det enda, den kunde göra, var att stadga, huru *bekräftelsen* skulle ske. Denna bekräftelse skedde nu i anslutning till »gammal god sed», sådan denna under rikstankens tryck blifvit omdanad. Den segrande eller af stormännen valde tronpretendenten hade förut bekräftats först af Moratinget, på hvilket de tre folklandens lagmän dömt honom till konung. Därpå hade han på eriksgatan dömts till samma värdighet af de öfriga lagmännen, hvar och en i spetsen för sina edrikar. Den enda faktiska förändring, som landslagen — med lärdom från hyllningen 1319 — företog i detta ceremoniel, var således, att den förlade lagmännens och edrikarnes ed till samma ställe och dag.

Visserligen tillerkänner lagen de sju lagmännen en verklig valrätt: »Huilikin en — — — af allum þessum laghmanna röstum ællæ ok flestum laghmannum til næmdum, varþer til kunungx takin, skulu fornæmde laghmæn han til kunungx döma». Men förutsättningen är tydligen, att det normala är ett enhetligt val, d. v. s. blott en bekräftelse på det föregående, faktiska valet, och i hvarje fall nämnas blott lagmännen såsom röstande, ej deras tolfmannanämnder.

I sak betecknar Magnus Erikssons landslag således ingen milsten i det svenska statsskickets utveckling. Den kodifierade visserligen några nya sedvänjor, som arbetat sig fram, men det mesta af det nya förblef blott bestämmelser på papperet, hvilka aldrig kommo att tillämpas.

De konungaval, som efter 1347 förrättades på Mora äng, voro också rena hyllningsakter, som endast bekräftade ett förut förrättadt verkligt val. Det första skedde 1362, då Håkan korades till faderns medregent. Men redan innan det formliga valet skett, uppträdde han såsom konung, och på valdagen bestämde han själf, att Finlandsnämnden skulle deltaga i valet. Formellt synes man väl vid detta tillfälle hafva iakttagit föreskriften om valnämnderna, men vid det nästa valet, Albrekts, som förrättades två år därefter, kunde denna föreskrift säkerligen ej upprätthållas, ty en stor del af landet lydde ännu under Magnus och Håkan, och dessa provinser skickade nog inga valnämnder. Albrekt kom till Mora äng i spetsen för ett väpnadt följe, hans anhängare, Upplandslagmannen Karl Ulfsson till Tofta, förklarade Magnus och Håkan afsatta, och så hyllades Albrekt af de när-

varande, rådet, riddare och svenner, köpstadsmän och bönder.

Margareta, som inkallats af en samling upproriska stormän, erkändes sedermera, efter segern vid Falköping, af hela landet, men brydde sig aldrig om någon vidare bekräftelse på den myndighet, hon i alla fall faktiskt innehade. Erik utsågs till konung på ett rådsmöte i Skara (i juni 1396) och hyllades månaden därpå af en församling, som troligen var sammansatt enligt landslagens bestämmelser. Men detta var icke något val, utan blott en hyllningsceremoni, som bekräftade rådsmötets beslut. Äfven det nästa valet vid Mora sten var en ren hyllningsakt. Då Karl Knutsson på ett möte i Kalmar 1440 med den danske ärkebiskopen förmåddes att gå öfver på Kristoffers sida, var dennes val därigenom tryggadt. På hösten samma år beslöt riksdagen i Arboga att på vissa villkor taga honom till konung, och detta var den egentliga valakten, under det att den därpå följande hyllningen vid Mora sten (i september 1441) endast hade formell betydelse. På samma sätt valdes Karl Knutsson på en allmän riksdag i Stockholm, men icke direkt, utan genom en valnämnd, bestående af 71 personer, och därefter hyllades han vid Mora sten. Hans efterträdare, Kristiern af Oldenburg, valdes likaledes på ett slags riksdag i Stockholm och hyllades sedermera på Mora äng. Då Karl Knutsson andra gången togs till konung, förrättades valet af frälsemän, köpstadsmän och menige allmoge på ett möte i Stockholm, men denna gång ansågs en ny hyllning ej erforderlig och blef i hvarje fall, så vidt man vet, ej af. Tredje gången valdes han också på en riksdag (i Stockholm), men äfven då utan att sedermera hyllas på Mora äng. Kung Hans blef däremot efter Sten Stures nederlag och Stockholms kapitulation 1497 formligen vald till konung på det i landslagen föreskrifna sättet, men detta val var naturligtvis blott en tom formalitet. Hans son, Kristiern II, blef däremot icke vald, utan genom en vrängning af landslagen förklarad vara arfkonung.

Moratingets s. k. val betraktades således blott såsom en ceremoni, närmast likställd med kröningen. Det verkliga valet skedde däremot på annat sätt, och det är för detta, som unionsperioden söker finna en form. För det äldre åskåd-

ningssättet var det naturliga, att konungen utsågs af stormännen, d. v. s. af rådet. Men efter den Engelbrektska resningen trädde riksdagen fram såsom representant för landet äfven i detta afseende. I själfva verket blef det mellan rådet och riksdagen, som kampen kom att stå om rätten att utse landets regent.

Rådets ståndpunkt kan man lättast iakttaga i unionstraktaternas bestämmelser rörande valet af den gemensamme konungen, ty den ledande tanken i alla dessa af stormännen skrifna öfverenskommelser är, att unionskonungen skall utses af en valnämnd, bestående af stormän från de tre rikena, utan medverkan af vare sig en svensk riksdag eller af den i landslagen bestämda valkorporationen. Men dessa traktater hafva endast betydelse såsom uttryck för aristokratiens önskningar, ty i verkligheten blef ingen enda i denna punkt tillämpad. Snarare gick utvecklingen i detta fall i demokratisk riktning. Erik hade ännu valts på ett rådsmöte, men Kristoffer, Karl Knutsson och Kristiern I valdes af riksdagen, och hvad Hans beträffar, kom han såsom en segrare, hvilken icke brydde sig om något val, utan nöjde sig med den formella hyllning, som bekräftade hans seger.

Ännu starkare var naturligtvis riksdagens makt, då den regent, som skulle utses, icke var en konung utan en riksföreståndare. För ett dylikt fall innehöll landslagen ingen föreskrift, och det var således tydligt, att valrätten skulle tillfalla antingen rådet eller riksdagen, ty någon annan representation för riket fanns ju icke, när landslagens nämnd vid konungaval icke kunde användas.

Det första dylika val, som förekom, företogs på riksdagen i Arboga i januari 1435, då Engelbrekt utsågs till rikets »höfvitsman». Året därpå förrättade riksdagen i Stockholm genom en trettiomannanämnd ett nytt val af »rikets höfvitsman». Men sedan konung Erik definitivt blifvit afsatt, ersattes »höfvitsmannens» mera provisoriska ämbete af riksföreståndarens. Äfven detta val förrättades af en riksdag (i Stockholm i oktober 1438) och betraktades väl också blott såsom en provisorisk åtgärd, till dess att frågan om ett nytt konungaval blifvit afgjord.

Nästan ännu mera provisoriska voro de närmast följande riksföreståndarevalen. Men nu hade, under Kristoffers tid, rå-

dets makt högst betydligt stigit, och riksföreståndaren utses därför än af rådet, än af riksdagen. Efter Kristoffers plötsliga död var det rådet, som utsåg Bengt Jönsson och Nils Jönsson till riksföreståndare, men deras ämbetstid varade ej längre än till dess att en riksdag hunnit sammanträda, och vid denna valdes Karl Knutsson till konung. Nästa gång, då upproret mot Karl Knutsson brutit ut, var det ånyo rådet, som valde Jöns Bengtsson och Erik Axelsson, men tydligen blott till dess att Kristiern I hunnit inkomma i riket, och då detta skett, valdes denne af riksdagen till konung. När sedan biskop Kettil 1464 höjde upprorsfanan mot Oldenburgaren, utsågs han icke till riksföreståndare, utan blott till »höfvitsman». Mötet i Västerås, där valet företogs, tyckes emellertid hafva haft en rent demokratisk sammansättning, och valet var för öfrigt blott provisoriskt, ty redan samma år utropades Karl Knutsson på en riksdag i Stockholm till konung. Vid det nya upproret året därpå uppträdde väl Jöns Bengtsson och biskop Kettil såsom rikets föreståndare, men den senare stödde sig möjligen på Västeråsbeslutet från föregående år, och ärkebiskopen kunde med en viss rätt såsom rådets främste ledamot betrakta sig såsom självskrifven riksföreståndare vid en tronledighet; formligen vald blef han först på ett rådsmöte i Stockholm på sensommaren 1465. Men rådets val erkändes blott af ett parti, icke af hela riket, och året därpå (i oktober 1466) måste rådet på ett nytt möte utse en annan riksföreståndare, Erik Axelsson, hvilken likväl, äfven han, fick träda tillbaka för den af riksdagen till konung valde Karl Knutsson.

Dessa riksföreståndare voro således endast provisoriska revolutionsregenter, som visserligen, innan en riksdag hunnit sammanträda, kunde utses af rådet, men hvilkas myndighet dock, så vida den skulle gälla någon längre tid, ansågs behöfva bekräftelsen af en allmän riksdag.

En annan ställning fick riksföreståndarens ämbete efter Karl Knutssons död. Den provisoriska karaktären upphörde väl icke alldeles, ty med stöd af en nära hundraårig häfd hade man vant sig att betrakta unionskonungadömet såsom landets lagliga styrelseform. Men faktiskt blef nu riksföreståndarskapet under ett halft århundrade det normala

och konungadömet undantaget. Institutionen var rent demokratisk och hämtade sin kraft från riksdagen. Sten Sture d. ä. valdes på riksdagen i Arboga 1471, Svante Sture på riksdagen i Stockholm i januari 1504 och Sten Sture d. y. på riksdagen i Stockholm i juni 1512. Rätten att utse regent hade således, tack vare Engelbrekt, öfvergått från rådet, visserligen icke till landslagens valnämnd, som aldrig fick någon reell betydelse, utan till riksdagen, och det blef sedermera den nyare tidens uppgift att gifva riksdagens under unionstiden utbildade valrätt lagstadgade former.

Strödda meddelanden och aktstycken.

Valda bref till M. G. de la Gardie från fränder och vänner 1656—1678.

Här meddelade bref till riksskattmästaren, sedermera rikskanslern grefve Magnus Gabriel de la Gardie äro till största delen hämtade ur De la Gardieska samlingen i Riksarkivet. Undantag utgöra blott de tre första af Pontus Fredrik de la Gardies bref från 1675, som stamma från det Falkenbergska Brokindsarkivet och numera tillhöra Lunds Universitetsbibliotek. Urvalet har skett i syfte att med samtida vittnesbörd af de la Gardies egna släktingar och meningsfränder närmare belysa hans ställning vid vissa märkliga och kända skeden af hans offentliga bana efter Karl X Gustafs tronbestigning.

Brefven från brodern Jakob Kasimir 1656 och 1657 gifva bilder af förhållandet mellan grefve Magnus och hans kunglige svåger under den förres krig med ryssarne i Livland och den senares fälttåg i Polen. Lifligt framträder konungens missnöje med riksskattmästarens motsägande uppgifter om ställningen i hans generalguvernement, hans ovälkomna äskanden om hjälp från hufvudhären och hans oombedda råd att sluta det polska kriget för att ägna alla krafter åt det ryska — maningar som Karl Gustaf till och med stämplar som oförsynta (jan. 1656). Huldrikare visar sig dock dennes sinnelag i början af 1657, då han själf söker tyda allt till det bästa, i hopp att svågern för framtiden skall bättre rätta sig efter hans önskningar. Kungliga varningar hade afgått ej så långt förut [1]; men lugnande hade dock under det gångna året verkat den lyckliga utgången af Rigas försvar mot de belägrande moskoviterna, sedan konungen en tid varit hemsökt af starka farhågor för stadens öde. [2] Ett vackert intryck af rättfram öppenhet och hurtigt krigarlynne gör i dessa bref och andra brefskrifvaren själf. Hans broderliga tillgifvenhet står profvet i den vanskliga mellanställning, hvari han tyckes hafva råkat genom att ärligt framföra till Magnus Gabriel konungens tillrättavisningar, liksom vid den fientlighet, som till en tid mot honom lägges å daga af broderns gemål, furstinnan Maria Eufrosyne. Ett band mellan bröderna är den gemensamma åhågan för huset de la Gardies välgång i täflan med onämnde afundsmän,

---

[1] Se Historiskt Bibliotek, V (1878), s. 73 noten (Karl Gustaf till M. G. de la Gardie 15 dec. 1656).

[2] Se J. K. de la Gardies bref till brodern 27 okt. 1656, RA.

men äfven med den under året 1656 bortgångne rikskanslern Erik Oxenstierna.

Tolf år senare är rikskanslern M. G. de la Gardie främste mannen i förmyndarstyrelsen för den unge Karl XI; hans tidigare täflan med riksskattmästaren Gustaf Bonde har nått sitt slut med dennes sjukdom och död. Men hans ställning är icke därför obestridd: om han å ena sidan kan stödja sig på en skara liktänkande vänner i rådet, har han också att kämpa med ett starkt och afvogt motparti, som tidvis blifver honom öfvermäktigt. Statens finansiella trångmål och den ogynnsamma verkan af de la Gardies frånvaro från hufvudstaden äro hösten 1669 ämnen för bref till honom från Lorens von der Linde och från kanslerns syster Maria Sofia (änka efter riksrådet Gustaf Gabrielsson Oxenstierna, f. 1613, d. 1648). Linde redogör ock för sin nitiska och slutligen framgångsrika sträfvan att undanrödja misstron mot kanslern hos riksmarsken Karl Gustaf Wrangel — vid denna tid nyligen hemkommen från flerårig vistelse i Tyskland. Hans bref utmärkas för öfrigt af »Lasse Linds» vanliga målande och underhållande stil. — Som en varm anhängare af de la Gardie framträder äfven Bengt Oxenstierna i ett par bref af 1670, härrörande från en tidpunkt, då spänningen mellan partierna i rådet når sin höjd och dessa i slutna hopar bekämpa hvarandra med bittra statsskrifter. Vid denna tid förenades grefve Bengt med kanslern af samfälld motvilja mot den sparsamhetspolitik, som vederparten yrkade i Gustaf Bondes anda; själf träffades han af denna både genom löneminskning och genom indragningen af hans hedersamma uppdrag som svenska kronans legat i Tyska riket. Ifrigt manar han därför de la Gardie att i god tid på nyåret infinna sig i Stockholm för att vid arbetet med statsverket förekomma motpartiet.

Ödesdigrare för Sverige var brytningen i rikets inre och yttre förhållanden 1675; hårdare drabbade den också de la Gardie. Då hans son Gustaf Adolf i april affattar sin här återgifna skrifvelse, har ännu icke kriget tagit sin början; men svenska hären står på Brandenburgs mark, och i skilda läger afvaktar man med spänning händelsernas utveckling, medan samtidigt de la Gardies fiender söka vinna insteg hos konung Karl XI och af honom tålas, om de också icke kunna berömma sig af hans ynnest (»tolerantur tamen, si non probantur»). Efter Fehrbellin mulnar det för rikskanslern: vid början af riksdagen i Uppsala är landet fylldt af onda rykten och »farligt tal», och med nit och oro söker hans broder Pontus Fredrik utspeja tänkesättet i Stockholm, under det han framhåller för grefve Magnus nödvändigheten att vinna större kretsars välvilja och att motarbeta föreställningen, att de la Gardie sträfvar att bereda konungen en »suverän» makt efter danskt mönster — till sitt eget bästa. Grefve Pontus' bref från denna tid — Widikindisakens dagar — styrka till fullo äktheten i hans farhågor för hotande anslag mot kanslern från dennes fiender inom rådet och utom — farhågor som för öfrigt ingalunda voro ogrundade. Tvifvelaktigare te sig onekligen uppgifterna om liknande planer riktade mot konung Karl; men

det vore säkert orätt att utan vidare affärda dem som blotta alster af tomma rykten och skrämsel; hade Karl XI helt och hållet gjort kanslerns sak till sin — och man kunde före riksdagen i Uppsala ännu tro det möjligt —, så hade förvisso både inom rådet och bland ständerna funnits de, som icke skytt att vända sin opposition mot en förhatlig styrelse äfven mot konungamakten, och kanske till och med i värsta fall mot konungens person. I främsta ledet bland de la Gardies motståndare stodo män som Klas Rålamb och Johan Gyllenstierna, som stått hårdt på ständernas rätt 1660 och 1664, och ännu hade ej den senare slagit in på de nya banor, som läto den forne förkämpen för ståndens frihet och adelns makt framstå som en enväldets vägrödjare.

För att afvärja allt fruktadt ondt önskade grefve Pontus ett tal till den samlade riksdagens medlemmar af konungen själf. Denne skulle däri försäkra dem om sitt uppsåt att »låta allt blifva vid det gamla och efterlefva hvad Sveriges lag och stadgar förmå»; han skulle betyga sin afsky för danske konungens uppträdande såväl mot sina undersåtar som mot holsteinska huset; han skulle uttala, att han aldrig eftersträfvade annan suveränitet, än den hans förfäder hade haft, och hvilken han ville trygga genom undersåtarnes kärlek.[1]

Denna ifver på de la Gardieska sidan kom något sent; och den kunde i alla händelser icke afvända stormens utbrott. Hätska och orättvisa anklagelser riktades mot rikskanslern vid riksdagen hösten 1675 af hans gamla fiender Klas Rålamb och Knut Kurck; och änskönt dessa icke, som man tidigare trott, kostat Magnus Gabriel konungens förtroende[2], framträda i stället i hans eget uppträdande alltjämt svagheter, som yttermera sätta hans ställning på spel. Då Lorens Creutz med mod och uppriktig trohet för hans talan inför konungen efter riksdagens slut, kan denne med skäl mana, att kanslern icke måtte »släppa allt handlöst» och när läget är som svarast lämna sin unge konung utan sin erfarenhets stöd. Jämte krigets lärdomar om den gångna tidens försummelser bereda de la Gardies egna lyten hans fall; men ännu 1678 är han dock en statsman, hvars närvaro vid förestående riksdag i Halmstad svågern Per Sparre Larsson anser af största vikt för en lycklig utgång af riksmötets öfverläggningar. Skulle rådet hafva någon utsikt att åter göra sig gällande och återvinna mist inflytande, var det i själfva verket framför allt nödvändigt, att det åtminstone mötte sina vedersakare liksom konungen i enig samverkan. Ej underligt alltså, om Sparre uttalar, att kanslerns uteblifvande skulle bringa allt förtroende mellan det öfriga rådet och honom att förkolna. Som bekant inställde sig de la Gardie vid riksdagen, men anlände först när det led mot dess

[1] Jfr Fryxells Berättelser ur svenska historien, XVI, s. 10 ff., 50 ff. (1850) och Varenius, Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse, I, s. 92 f. Feuquières' af professor Varenius citerade depescher äro enligt benäget meddelande af 1675 (ej 1674), hvilket ocksa sammanhanget gifver vid handen.

[2] Se Varenius, a. a., I, s. 180 ff.

slut, sedan han sjuknat på vägen och erhållit konungens orlof.[1] Sparres hopp om öfvervinnande af det onda, som hotade det aristokratiska samhällsskicket, var icke bestämdt att gå i uppfyllelse.

I de här aftryckta brefven tecknas kanske öfvervägande de svagare sidorna i M. G. de la Gardies personlighet. Grunden är delvis den, att åtskilliga tillhöra tillfällen, då han saknades på den ledarepost, där hans vänner ville se honom; därtill kommer, att här mest är fråga om rikets inre politiska förhållanden och i början om hans krigarebana, där han i hvarje fall icke fyllde de kraf på rådighet och raskhet, som ställdes af Karl X Gustaf. Som utrikespolitiker torde däremot den med alla sina brister lysande och rikt begåfvade rikskanslern hafva att vänta en bättre dom af fortsatt forskning.[2] Om hans förtjänster på andra fält är här ej platsen att tala.

1. Bref till M. G. de la Gardie från hans broder, riksrådet och generallöjtnanten Jakob Kasimir de la Gardie. 1656—57.[3]

a) *Sianno (Hianno?) 7 jan. 1656.*

Högh velborne Her Grefue,
högtt k. broder.

Om icke H. K. M:tt nådigast sielff en confidense hade befalt migh att skrifua min k. b. till, skulle iagh billigtt sky draga att så dristigtt mehra mentionera om dett mon cher frers conduite en particulier kunde touchera, efther såsom iagh aff hans silence inte kan vetta, hurru sådhant blifuer uptagitt heller uthytt. Min h. k. broder må då thiensteligen vetta, dett för en 14 dagar sedan heller mehra, ner K. M:tt var i Skibelo, befalte H. M:tt migh, der vij vore församlade några aff Råde (dock vn peu ba att dee andra inte hörde), dett iagh skulle bee bror see sigh förre och inte så presipitera sigh medh sina breff, huilke vtan dett dee sigh contrarierade och eij lick i begynnelsen och endan vohre, understo bror sigh och (il en eusa du terme d'insolense) att skrifuan förre, huadh han görra skulle, såsom var att söka freden her och continuera krigett medh Ryssen; emott huilke han hadhe monga obiectioner. Sedhan förthröten och, att bror giorde så stora förslagh och gav dem för vissa, huilka sigh sedhan eij så befunne heller practicabla vohre. Han vndra sigh och myke,

[1] Carlson, Sveriges historia etc., II, s. 568 ff. (1856).

[2] Se för öfrigt redan framställningen af skälen för och mot franska förbundet i Martin Weibulls afhandling Sverges förbund med Frankrike 1672 (1865).

[3] I Jakob de la Gardies handstil (liksom i många andra) äro a och e oftast omöjliga att skilja, i det de i själfva verket skrifvas med samma tecken (e). Här har a genomförts i tvifvelaktiga ändelser med stöd af vissa säkra fall (utländska ord skrifna med fransk stil).

att min k. b. så urgerade på medhell och folck, dher bror vortt tilstondh sielff vel viste. Han sade och, att fast en han hade folck att skicka bror till Liflandh, så kunde dee dher inte underhollas, ty bror klagade allareda, att han inte kunde försöria dem der vohre. In summa, H. M:tt hade myke att seia mott dhett brefue, som mon frere då hadhe skrifuitt och var 7 arck longtt. Han lofua att visa meiet, men har dock sådhant inte giortt, eij heller ått någen aff Rådhe. Throde iagh att dhetta brefue mon cher frere säckertt kundhe komma i henderne, skulle iagh uptecka min k. b. mes sentimens heröfuer, men nu moste iagh sådhant spara till bettre legenhett. Min k. b. kan emedhler thidh ha sigh dhetta till eftherättelse och menagerat som han best finner. Jagh ber allenast, min k. b. ville dhett liquel så uptaga och sigh mott H. M:tt eij annorledhes merka låta, en som H. M:tts menigh(!) då mott migh vahr, att iagh så en confidense min k. b. dhett skulle uptecka, som han migh dhett då till brors ege besta sadhe. Tilstonde her törs iagh och inte så skrifua om, som iagh gerna ville. H. M:tt har körtt fiendhen tur landhe igen och eröfratt Conits. Iagh menar armen lährer nu legass några från vår(!) annan att roo utt till våhren, då iagh thror vij lährer behöfua al dhen magtt vij haffua. Gudh vari medh oss. Iagh skrefue gerna mehra, men efther iagh inte vett, om mitt breff kommer sekert fram, törs iagh sådhant inte görra; medh första säckra legenhett skall iagh inte vndherlåta att utförligen om alla saker skrifua min k. b. till. Emedhler thidh befaller iagh min k. b. vnder Gudhs nådhige protection och förblifuer aff ett throgett hierta

Sianno(?)
den 7 Januari
A:o 1656.

Min högtt k. b.
hörsamme och thienstvilleste thienare
och bror
J. C. De La Gardie m. p.

Dhett brefue, K. M:tt i dhagh fick aff mon cher frere, hadhe han och att seia i mott; i synnerhett fan han illa, att min k. b. vill gåå så separatim på fiendhen, såsom och dhen handhelen, bror har ingott medh Försten aff Curlandh, ne voulent point que vous prostituees vostre reputation et parolle. Iagh finner, att bror inte kan görra bettre en alti pontuellement följa Kongens order, dhett må sedhan gåå, hurru dhett kan, ty iagh sir, att huadh man eliest gör, dhett blir inte vell uptagitt. Adieu cher frere. Gudh hielpe Ehr dherbordhens vell en gongh tur dhetta suåra tilstondhe. Ie vous souhete vne bonne et heurese annee, efther I dhett nu particulierement vell behöfua.

b) *Elbing 27 april 1656.*

Högh velborne Greffue,
högtt k. brodher.

Ju lenger iagh eftherthenker, ju mindher skell finner iagh till min h. k. b. longa silence och stora froideur emott migh; ty moste

iagh bekenna, att iagh all dhen her thidhen bortått har vahri så försoffua vti dhen förundringen der öfuer, att iagh inte har kunna kommi migh till att på någe sett förfråga orsaken derom, ehurru stor envie iagh och dher till har hafft. Der och icke H. F. N:des lykeliga ankomst medh H. K. M:tt Drottningen hitt i Preusen hadhe thagit migh der ur och telicka försäckratt giortt, att vedh så hugneligh ankomst notification (dhen iagh migh skyldigh befinner min h. k. b. görra) dhetta mitt breff kan ske kunne vinna en favorablare aqeulie[1] en dee förriga, motte iagh tillefuentyrs en nu haffua blifuitt vti min förra assupisemen. Jagh kan dock försäckra min h. k. b., dett iagh medh största regrett aff verden har vppå dhetta sette leffua, ty vtan den braiche, som linteray de noster maison kunde der aff bekomma, er mitt hierta och hell annars mott min h. k. b., en att iagh så skulle geet a labendon ått thidhen till att effacera les obligations que ie vous ay. Jagh bedher min h. k. b. för Gud skull, rompons le silence, och låtte oss leffua en depit de nos ennemis, vti den goda förthrolighet som vij börra.[2] Huadh eliest nu heri från skrifuerdigtt kan vahra, så er förnemligast vor nådhiga Konnunges och Drottninges lykeliga ankomst och enterveue her i Preusen, huilka bådha komme telicka vtan att dhen ena viste vtaff dhen andra, för en dee rencontreras i Elbingen. H. K. M:tt har medh sin presence her myke rafirmerat gemytherna i landhe, och må iagh bekenna, att för en Hans M:tt hitt till oss kom, såge sackren myke gali vtt. Numehra, Gudh skee loff, ere dee så vida igen till retta komna, att vij haa vor Konungh in salvo, Charnetski slagen, och Neymarck medh dee andhra små plattserna på grensen vedh Masuren igen inne. Man förhoppas medh dett första att och kunna skingra dee i hop roterade Masurer och sedhan köra Dansiquerna in igen; Gudh then aldhrahögste gee sin nådh och velsignelse dher till. Dhett er inte mer att beklaga en den stora fatigen, som dee arma soldatren motte vtstå, och ress iagh förre att dij crepera alla, om så i lengden medh dem förfares, ty travalien er stor och lifssmedhlen myke knappa. Jagh befaller her medh min h. k. b. vnder Gudhs nådhiga beskydh och förblifuer

Elbingh
den 27 April
A:o 1656.

Min högtt k. b.
thienstvilleste och
obligerade thien. o. b.
J. C. De La Gardie m. p.

mes tres humbles baisemains a M. le Marechal et a mon frer Pontus comme ausi a leur cher moyties.

---

[1] = accueil.

[2] Enligt ett följande bref från Jakob Kasimir till Magnus Gabriel af 1 juni 1656 (Marienburg) urskuldade denne sin tystnad med uteblifvandet af underrättelser från den förre. Jakob Kasimir godkänner ursäkten, ehuru han säger sig hafva skrifvit öfver fyra bref å rad utan svar.

c) *Plauten 3 nov. 1656.*

Högh velborne Her Greffue,
högtt k. broder.

M. Taube, huilkenss arive her i lande iagh inte har vist för en i dhagh, då han telicka medh H. M:tt hitt till armen ankom, kan mon cher frer better alt nytt, som vedh hoffuett er paserat, beretta, en iagh, som nu en thidh har vahri dher i från, kan skrifua.[1] Sedhan min sista skrifuelse ähr her och inte någått anna passerat en de bådha olykeliga acsidens medh Konninssmark och S. Rix Cansleren,[2] huilka såsom dee båda telicka hendes, inte ringa H. M:tt perplex giorde. Dock som dett ähr en incomparabel herre, huilken finner sigh egall i alt, altså har han och vist snartt att skicka sigh herutinnan; le gouvernement, som RixCanssleren har hafft, er nu dhelt i 3: Pomerellen har Feltmarskalck Steenbock, G. Bengt Oxenstierna Culmeska gebite, och Lasse Lind Marienburgh och Elbingen, medh huadh dher aff despenderar. Marderfelt, som var i Toren, ähr nu i Elbingen hans gouverneur, och Bülo i gen i hanss stelle. G. Dona ähr stadhigtt i Marienbourgh. H. M:tt desain vedh dhenne thidhen ähr att gåå öfuer Viselen vedh Grudens och sökia att föriaga K. Cassimir, huilken allareda till Stargart avenserat ähr och vill söka att belegra Dirso. Sloco och Conits har han allareda borta, vti huilken sista ort Försten aff Anhalt medh sitt regemente logh, men medh accord er utgongen, och har bror Axel most varra dem till gissell. Dhee ähre numehra alla in salvo och vell till Pommeren ankomna. Iagh skrefue gerna mehra, men thidhen tillåter dett inte. Huarförre refererar iagh migh vppå M. Taubes muntelige berettelse; alenast kan iagh inte vnderlåta att bee min k. b., dhett han inte ville låta irra sigh aff huadh honnom seiess heller skrifues, ty tidhen lähr alt endra, och motte man inte suara till alt, huadh man kan se fogh och skell till, dy dhett er hortt att spierna mott udden. Vostre personage est asteur[3] de temporiser et pasiement soufrir en remersient les iniures quon vous poura faire, set a dire de selui, qui maintenant peutetre con siderera plus vostre comportement, que quent vous esties en balense avec le defun que ie veins de nommer. Min h. k. b. må visserligen throo, att han numehra 100 gonger mer har att see sigh förre i sitt leffuerne en för, och om iagh så motte efther mitt dumma förstondh, skulle iagh nock elerement det her demonstrera; men som iagh vett att mon cher frer dhet myke bettre förstår och vett en iagh, har iagh man dhett så her till att contestera min broderlige throhett obiter villatt han trasera (?); medh thienstligh begeran en nu, att dher min k. b. dhett gått finner, han dhett practisera ville

[1] Jakob de la Gardie hade med 500 kommenderade musketerare deltagit i G. O. Stenbocks segerrika strid med Gonsiewski vid Filippowo 12 okt. Se hans bref till brodern 27 okt.!

[2] Hans Kristoffer Königsmarcks tillfängatagande i Danzig och Erik Oxenstiernas död.

[3] = à cette heure.

och sigh thuinga att inte paretera låta (som iagh vell vett bror kan ner han vill), huadh honnom innerligen lickar; och dher icke, att sådhant migh då inte annarss motte uttydas, en som iagh dhett aff ett throgett velment broderligett hierta her skrifuer. Mon cher frer, thro inte anna, en att iagh elskar honnom aff alla mina kraffter och att iagh er du profond de mon ame

tur haubtqartere
Plauten 7 mill
från Grudens dhen
3 November 1656.

Monsieur mon tres cher
frer
vostre tres humble
et tres oblige et
fidel serviteur
et frer
J. C. De La Gardie m. p.

Min k. b. ville thiensteligen helsa min libertina bror Pontus. som aldhrigh vill skrifua migh till. Iagh hör han vill selia alla sina goss i Lifflandh; iagh ber för Gudh skull, att han inte ville vedh dhessa thidher hasta medh sådan resolution; sa lui nuira infaliblement. Min k. b. ville och hellsa alla andhra godha camerater, som Helmefelt. Frits Lef, Func och Schults. Adieu cher frer. Medh första legenhett skrifuer iagh mehra; om mon frer er i estat att assistera migh medh dhedh iagh sist om badh, bedher iagh en thiensteligen.

Le comte Tott a faict vn voiage vers la rene Cristine, huilkett dock skall hollas secret. Huadh retta comissionen er, kan iagh inte vetta; så snartt iagh någe vist lehrer förnimma, skal iagh gifua mon frer part. Han har tagi pretext att resa pour son particulier divertisement åtț Frankrike. Dhe sista thiendher man har om D. Chirstin, så har hon vahri i Turin. Somma menar hon vill ått Pommeren, och som(!) att hon reser ått Italien tilbackas.

d) *Marienburg 19 febr. 1657.*

Högh velborne Her Grefue,
högtt h. a. k. broder.

Efther iagh vppå en lough thidh inga bref aff Er har bekommitt, så må iagh bekenna, att dhetta sista Ertt tur Volmar migh myke apropau kommer, emedhan iagh dherutaff befrias för alla dee iniures, som iagh förnimmer Hennes F. N:e Förstinnan migh i Suerie skall görra. Iagh bekenner gerna, att sådhant gör migh hierteligh ont, men dhen respect, iagh bör H. F. N:e för sin naisence och dhett att hon min h. k. b. ähr til dhels, kommer migh allenast att draga på axlarne och beklaga min olyka i dhett falle; iagh hugnar migh liquell dher ått, att alla migh dens vn melieur caractaire kenna, och att mitt ege samuete migh ingen thingh lachet kan reprochera; min h. k. brodher lährer och alti görra migh iustice, när han thror, att iagh har elskan avec toutte la tendresse et sincerite, q'un fraire peut aimer vn autre, och att iagh en continuerar dher i och alt till endan lährer persistera. Iagh ser vell, att dhett man ähr practiquer aff våhra ovenner, huilka oss söka att brouliera medh huar annan, emedhan

dee kan ske aprehendera, att vortt hus skulle blifua för fairmt och stortt, dher unionen emillan oss blefue; mais il ne ganieront iames rien sur moy, ty iagh lährer inte låta irra migh. Iagh lährer alti continuera le grend chemin et tenir l'honneur pour mon but. Thidhen, som al thingh corigerar, lährer och entheligen bringa H. F. N:e vppå andra sentimens mott migh, ner hon får see, que ie ne point este si indigne de son amitie, comme elle me croit asteur, et quelle ma condane vn peu plu tost quelle na du et que le sangh De la Garde na merite, au quel elle ne ce peut attaquer sens faire tort a soy meme.[1] Mais pour revenir a vostre lettre, mon cher fraire, så ser iagh dheraff dhee skell, medh huilka bror sina actioner vill iustificerat hafua, och iagh för min person vell för utt kundhe gissa. Mais mon fraire, les Rois nont iames tort; till dhett ringaste törs man inte säiatt. Iagh har så manerligett iagh har kunna bragett H. M:tt åttskilliga sådhana mina brors skell förre, dock mest protestera, att mon frere ville corigera sigh i dhett H. M:tt kunde bähra misshagh till; till huilke H. M:tt suara, att dhett vohre hell väll, allenast dhett man ville vahra. Eliest ähr han nu igen öfuermottan vell till fredhs medh min k. b. actioner och har myke berömt dhes flitt och goda comportament; sadhe och han sågh vell huar i dhett för har stucki, nemligen att mon frere inte anna hadhe thengt, en her hadhe alti vahri jull och goda dhagar, och att man kundhe fåå hedhan, huadh man begerte. Vår estat eliest en general nu her, så anar migh dhen lika som Esopi kråka, huilken hadhe stoffera ut sigh medh andhras fiedhrar och sedhan enteligen åther moste mista dhem. Iagh tyker att alla letferdiga fuglar nu villaått oss och till dhett ringaste försöka att taga igen sina förmista fierar; hurru dhett lährer taga lagh fåå vij see; monga hundar pläga vahra herrens dödh. Dock kan Vår Herre alt endhra. Iagh skrefue gerna mon cher frere plus particuliarement till om alt, men dhen considerationen, min bror har i sitt breff, ähr och hoss migh, huarförre iagh och nu her medh vill sluta, sedhan iagh min k. b. först aviserat har, dhett H. K. M:tt innan par dagar ährnar gåå medh största dhelen aff sina besta regementher mott Ragotskij, huilken telika medh Kosakerna en faveur du Roy avensera. H. M:tt har inte anna en cavalleri hoss sigh och en 2000 dhragoner, huilka mesta dhelen ähre tagna utaff infenteriet som her ähr, och iagh dhen ähran lährer hafua dhetta tåge att comendera, emedhan eliest ingen aff Generals personerna til fot går medh en iagh. Vår Herre görre alt lykosamt och låte alt aflöpa till dhes nams ähra och H. M:tts och federnes landhes besta och fromma. Jagh ähr aff ett throgett hierta

Marienbourgh
den 19 Feb.
A:o 1657.

Min högtt k. brodher
Er hörsamme och thienstvilleste thienare och
bror

J. C. De La Gardie m. p.

---

[1] Ett följande bref af 7 april 1657 innehåller ett postscriptum om skedd försoning med Maria Eufrosyne, som erkänt sin orättvisa.

Aff Brandeburgarna får Kongen och medh sigh 1000 hestar och 1500 dhragoner, huilka G. Waldec lährer comen . . .[1]

I marginalen på första sidan:

Mes sivilites, mon cher frere, a tous nos mesieurs de de la. Ie vous suplie destre ami de mon baufrere Bengt H. et luy tenir au nombre des vos serviteurs. La mort de mon autre baufrere ma fort touge, mes patiense.[2]

2. Bref till M. G. de la Gardie från riksrådet och fältmarskalken Lorens von der Linde. 1669.

a) *Stockholm 23 okt. 1669.*

Högvelborne Her Greffve och Rijkss Cantzler,
högstährade Herre, höggunstige Patron..

Er Exel. höggunstige skriffvelsse aff den 13 octob:r bleff mig aff Secreterarn Gerner inhändat förleedne tijssdag, då iag effven måste begiffva mig effter Kongl. Majest:z egentlige befallning tillsynez emellan Valstad och Rosensberg, till hvilken syn E. Exl. ijfiooll så åhrs sigh ärnad hade, dijt nu och för tenne gången Haus Exl. Felldthern först aff Kongel. Maiest. förordnat vardt; men såsåm han sedermera vtaff podager, eetdera pollitic eller veritabel, på Eckebyhoff befallen är, har iag nolens volens måst samma förtrehtliga commission på mig taga, iemte H:r Erich Flemming och Steen Bielke; kunde altså med förledne onssdagss post Er Exl. breff inted suara såm sigh bohrde, vtan baad Secret:r Gerner, at han par avanse ville Er Exel. allenast med fåh ord beretta, huruledes ten bevuste saaken inted vore så ofruchtbarligen affgången, såm Er Exl. ij des breff förmeene, vtan vunnit lell een lyckligare effect än så, hvilket iag mig recerverade med tenne här lögerdagss post Er Exl. hörsaml. kundtgöra. Ty beder iag för Gud skull åm nådig förlåtelsse, at iag så längie med tenne communicationen drögt haffver; iag har omöijelig för kundt något åm samme saack beretta, emedan iag effter intentionen med allt mit arbetande inted hinte råka til något sluht; ty iag må bekänna, at iag har funnit Felthern så öffver all mätta preoccuperad bådes aff sijne egne soubsoner såm och aff andres mallissieuse raporter, så iag inted än ten största möda och otåhligheet har hafft, hånom at desabusera och på andre tankor bringa; ted var inted giort med tvåh eller treeh, vtan åtskillige conferenser eller rencontres åss emellan, för han sig

[1] Kant.

[2] De omtalta svågrarne äro generalmajoren, sedermera riksrådet Bengt Horn samt riksrådet och fältmarskalken Gustaf Adolf Lewenhaupt (Leijonhufvud, död 29 nov. 1656).

finna kunde. Han gick all vpå, at förnuffted kunde hånom omöijeligen annad dictera, och tertill vore apparentierne så stoore, och hans aviser så månge, ia och sedan han hijt ij Rijkedt ankommen, aff åtskillige förnehme personer förtrohligen teråm försekrad vorden, så han trodde ingalunda kunna fehla ij sijne tankor. Men iag åter vederlade alt med ten ijffver och alffvar, såm iag sågh tijden och saacken kräffde; iag emporterade mig ijbland, ty ted förtröht mig såm offtast at seeh hånom så stohrligen irra; kunde altså inted vnderlåta at smähla sans exception på alle sådane raporteurs, lijk hvem deh vohre, såm med sådane Rijks löngnar hånom entretenerade, hvilket inted någet ehrligt folck, vtan ijdell satanische menisskior vara måste. Iag trotzade hautement, at deh aldrigh lära haffva ted hiertta någed sådant ij min närvarelsse at beretta, baad hånom för Gud skull och sielffva rätvijssan skull, at han doch ville haffva ten plaisirn och mig een ell twä aff dehsamme förrestella och sådant seija låta; iag försekrade hånom på min ehra, at iag skulle giffva dehm een dementi ij hans presense, och således vtaff dehras egen confusion, hvad icke bekennelsse, göra tehras mallisse kundt och vppenbahr. Iag eschaufferade mig samma gång, så iag trodde entligen han skulle sådant illa vptaga; men så var han lell altföreens mycke modest, discret och godh. Genl. Maior Delwig och Taubens förhastiga fulmachts vtgiffvande, såm och Morahts beställning till Nyhn, vahrade längst hånom teröffver at satisfaciera. Och såsåm alltsammans at beskriffva mycke för vijdlyfftigt, ia migh och ogörligen falla vill, så för memoiren såm för dispositionen skull, ty vill iag här allenast korteligen förmähla, at lijck huru mång gång vij haffve varit öffver tenne saaken till hoopas, så har iag ändoch inted kunnad komma till någed sluht, för än samma dagh han nu sist bort rehste åt Eckebyhoff och Skohkloster, villiande dedan ifrån sigh på stemdan dagh till Rosensberg infinna; då iag åter (ehuru siuker iag och var aff steenen igen) hånom samma morgån än vijdare aborderade åm samma materia, beklagande högst vehmohdigen alles vår olycka, ia hans egen tervijd sannerligen större än någens, ijted han så ynkeligen och fahrligen förhårdat, så han alssingen raison, lijk huru klar och sandtfärdig ten och är, hos sigh vill giella låta, lijk huru een så proberad ehrligh ven såm iag ij alle tijder bådes med ehra och goss, lijff och siäll sigh tillbiuder at cavera och hånom åm reelliteten aff allt ted, såm hånom aff mig förrebracht vorden, försekrat haffver. Särdeles ynkiade och beklagade iag Rijksens interesse öffver allt annad, hvilket iag på ted besta och ijffrigsta sökte at representera och hånom vijd hans genereusa, redliga och patriotischa hierta förmana till ted, såm salutairt vore; ty iagh tesmoignerade (såm sant är) inted högre fruchta än Guds straff vtij regimente, considererande at vijd sådane stohre händelsen ten oskyldige med ten schüldige gemeenligen lijda och vndergåh måste, etc. etc. Mijne motiver, såm iag expresse mediterat hade vercket at poussera, voro än månge flehre, ty iag leet mig tedsamma sannerligen så angelegen vara, så iag sielff ingen roh tärvijd hade, estimerande importensen täraff alt för stohr och deh-

samme för tourbatores Regni, såm ij ted falle icke äre aff samme tankor och villie såm iagh. Och skedde detta aff migh med sådan alffvar och vehmohdigheet, så iagh mijne tåror tervijd ej berga kunde; hvilket Felthern nogsambt obcerverade, och min ehrliga intention vtan tviffvell tervijd åm så mycket meerdare erkende, då han på sistone teeg längie stilla, allenast stog och sågh på migh, men enfin begynte han seija[1]: »Sigssdu Lasse, tråh mig åm iag icke har varit heele denne tijden bortåt så perturberat ij mit sinne vtaff dijne discourser och remonstrationer, så iag inted har vettad, hvad iag skulle göra. Man kan mig lell vijd alle deh åmständigheter, såm iag dig ad vnguem demonstrerad, icke förtänkia, at mijne sentiments sådane såm du veest varit haffve. Men såsåm iag nu sehr och spöhr, huruledes du så stadigen och med så trogen ijffver förhärdar vijd dijne ord och protestationer, så och med så suåra eedar dig tervijd förmäter och förplichtar, så måste iag lell enteligen troh settia till ted du seijer, hollandes dig för altför ehrligh man och min förmycke god ven at kunna altsådant annars än aff eet sincert ♡ meena och agera. Altså vill iag ted numehra och för reelt erkenna och antaga. Käre Lasse, helssa Rijks Cantzlern på mijne vegnar och försekra hånom åm min trogne venskap och affection lijka såm fördetta! Ia tråh meij, har iag icke elskad ten Hern så högt såm någen; ia åm iag hade kundt bähra hånom på mijne händer, iag hade ted gierna giort»; vijd hvilke formalia han slog sig med handen för brösted, seijandes vijdare: »Och kan han nu vell vara försekrad, at iag samma estim och veneration stedes vijdare för hånom bähra skall»; item: »Iag är rät glad at ted är kommit så vijda, at iagh veet hvaran iag är. Adieu, gör ted på beste sätted, såm du ted bettre veest än iag seija kan, et serviteur de bon cœur, ie vous suis beaucoup obligé de l'affection que vous me tesmoignez»; trökte med tedsamma min hand mycke hård, och gick termed till skeps. Iag velsignade hånom gladeligen och önskade hånom Guds nåde till mycken stadighet vijd detta sinne, baad och at han häreffter inted ville troh deh samme för sijne rätta venner, såm sökia tenne reconsiliationen at förstöra, ty alssingen sådan kan annad göra än hånom bedraga. Gud vari loff och tack såm ted så vijda har låtid komma, och förläne vijdare lycka och velsignelsse till allt hvad Eder bådes venskap emellan nyttia och stadfästa kan!

Angånde ted squaldre, Er Exl. åm mentionere ij dess breff at Felthern skall haffva ralierat åm etc., så försekrar iag Er Exl., at ted inted sant är. Felthern skeer orät, och är ij ted falle så oskyldig såm iag; men letferdige menisskior, såm stedes sökia (såm E. Exl. ij des breff förmählа) olia på eelden giuta, haffve sådant vpdichtad till at augmentera Eert förtreecht. Sanningen at seija så har iag längesedan, ia iag tror än för Er Exl. affrehssa och Feltherns ankomst hört, at sådant squalder ij staden skulle vanka; men aldrig har Felthern hafft någen sådan tanka ij sit sinne, mycke mindre sådan ralierie

[1] Upprepadt på ny sida: »Men enfin begintе han seija.»

ij sin mund, tär tordes iag frit sueria vpå. Nyt har iag än inted förnummit, sodan iag såsehut ij nat hemkom och ijdag ingenstans varit haffver. Vår Rossenssbergische syhn tror iag inted mycke gangua skall. Een ting kan iag allenast inted vnderlåta Er Exl. at·klaga, neml. huru mycke ynkeligt ted står ij Cammarn. Här är stedes tocke gruffvelig låht bådes in och vtåm Senaten, så ted kan illa beskriffvas, och är armohden så stohr, at Cammarn är vtan råd och alssingen capapel at råda eller förslag göra, mycke mindre någed soulagement skaffa. Alle vell intentionerade önska Er Exl. presense aff hiertad, och tror iag såm een mycke redel. trogen tienare aff Er Exel., at E. Exl. göre mycke bettre för sigh at iu för iu helldre infinna sigh här vijd hoffva igen än någed längre vhtebliffva.[1] Croiez, chere Patron, que i'ay bonne raison de vous dire cecij, estant a vous comme ie suis tres affidenment et du plus profond de mon ame; me recomendent aux graces et bontez de vostre Exell. pour iamais, et restent passionement

Stocholm ce 23. d'octob:r 1669.

de Vostre Exellense
treshumble et tresobeisent
serviteur
L v d Le[2]

P. S.

Vttaff Greff Königssmark har iag än inted hört eller någed suar bekommit, men aff hans köpman de Hertog ij Hamborg har iag beskeed, at han mit breff till Greffven vell bekommit och bestelt hade, förmodandes med ted första suar tervpå. Iag vndrar såm högst öffver ted Er Exl. åm Königmark skriffver, och kan inted vhtgrunda, hvarföre han såledess leffver, för een klook person såm han är.[3]

Iag måste Er Exel. ochså beretta, huruledes iag går haffvandes med mig sielffva och öffverlägger, åm iag icke skall vijssa Felthern

---

[1] Enligt rådsprotokollen 1669 saknades kanslern i rådet efter 21 aug. ända till 13 dec., då han åter inställde sig. På egen anhållan om några månaders ledighet hade han 20 aug. erhållit tillstånd att vara borta 2 eller 3 månaders tid. (Gabriel Lillieflychts protokoll).

[2] Eller L v d L, ty det tör vara ovisst, om ett e verkligen ingår i den snirklade slutsiraten, som är densamma i Lindes fullständiga namnteckning: L v d Linde *eller* L v d Lind. Jämför »Lasse Lind» ofvan s. 299!

[3] Om den tvist mellan Karl Gustaf Wrangel och Kurt Kristoffer Königsmarck, som åsyftas här och i följande bref, kunna bl. a. ses Sven Francs rådsprotokoll 14 juni 1670 och 17 febr. 1671 samt Johan Bergenhielms 7 nov. och 16 dec. 1670, 7, 17 och 18 mars 1671. Man får det intrycket, att en ringa låga blåsts upp till eld med god vilja å ömse sidor. Första synbara anledningen var en fänriksutnämning vid Königsmarcks regemente i Bremen, som gjorts af honom men upphäfts af marsken. I denna sak ansågs rätten ligga på den förres sida. 17 febr. 1671 tillsattes kommissarier för målets pröfning, 7 mars afgafs deras relation, och 18 mars erhöll Königsmarck till häfdande af marskens myndighet en lindrig tillrättavisning i rådet.

detta Er Exl. sista breff; men såm iag inted veet, åm iag således gör vell eller illa, så lär iag full inted hasta migh termed.

b) *Stockholm 30 okt. 1669.*

Högvelborne Her Greffve och RijkssCantzler,
högstährade Herre, högguństige Patron etc.

Iag har inted vellad vnderlåta Er Exel. hörsamligsten at communicera bijfogade copia vtaff eet Greff Cohrt Christoffers skriffvelsse till Kongel. Krigs Collegio, de datto Candia den $\frac{7}{17}$ Julij 1669, hvilket ij förgår genom Greff Otto Wilhelms Secreterare inleffrerad bleff. Sistbemelte Greff Otto etc. är ännu ij Paris, och ehuru Beatchin Wittenberg mig nyhligen berettad, at han till Agatenburg förventandes vore, så vill lell tenne hans Secreterare alssinted täraff vetta, vtan seijer allenast, at han än altföreens ij Paris sig vppehåller. Iag har än inted suar aff hånom på bevuste mit breff bekommit, vtan såm mig är sacht vorden, så skulle för fåh dagar sedan här vtij Er Exel. huss breff ifrån hånom bådes till Er Exl. och till Hännes Durchleut vara ankomne, altså at Er Exl. således numera best läre vetta hans tillstånds beschaffenhet; ia kan skee tords han vell förvht haffva skriffvit Er Exl. någed beskeed på ten matier, såm mit breff ij sigh höllte. Gud alssmächtig stelle Er Exl. ij ted fallo såm ij alle andre angelegenheter så förnögd, såm iag ted aff eet mycke ehrligt hiertta trohligsten ösker etc. Feltherns Exel. har legat på Eeckebyhoff, altsedan han sist vngefehr een 14. dagar sedan hädan rehste, siuck aff podager vtij knäht, hvarist han än aldrig någe sådant kendt haffver; men så går han åter redass vp igen vijd krickan och är ijgår, såm Greff Nilss berettar, hvilken kom ij afftås dedan, förrehster åt Skohkloster. I Senaten leffver man än allt iu längre iu mehr vtij deh suåre engustias, hvaråm iag vtij sluted aff mit förregånde hörsamste skriffvelsse (angående Cammarns ynkeliga nöd och tillstånd) någed berettad haffver, och sedan man alle desse dagar med högste ijffver och allfvar täröffver delibererad och rådslagit, har man doch inted kundt vträtta, vtan stäh än allt lijcka sorgsse och bekymrad såm för. Crediten är aldeles till inte, ia och så, at fast än man presenterar lijck hvad för stycken till vnderpand, så finnes ändoch alssingen, såm troh tärtill settia vill; hvilket man seijer vålla, at copparräntan toges vijd statens formerande ifrån Contrahenterne, såm vpå een så anschnlig obligation aff heele Senaten dehras förstreckning giort och sig förlåtid hade; och ehuru man tehm åter på 150000 rd. på store siötuln anvijst haffver, så är tärpå lell till datto inted mehr än 26000 fallne; deh öffrige måste deh ij iåhr fast åm desperera. Enfin har man råkad persuadera Joell Eekman på promes aff ted adeliga stände at göra någon förstrekning på tillkommande åhrs koppar; och lijk huru sådant och annad meeera löper emoht solide resolutioner, så är lell nöden så stohr, at man ted inted ändra kan. Sedan görss fallissa-

mented aff soubsidierne een mächta bresche ij staaten, hvilke och aff många, särdeles Rijks Drotzens Exel., offentligen önskes at deh aldrig falla måtte. Admiraliteted förgås aff misaire, och är klagan allestedes så stohr, så hååren må ståh een tillbergas teröffver. Deh ij Cammarn haffve ij dag fåt ordre at formera 70. åhrs staat och göra dehras besta tärtill; men så äro deh mycke mohdfallne tervijd och läre vtan tviffell göra hänne såm deh kunne. Gustav Carlson[1] och Greff Iahan Steenbock äre nu deh samme, såm verked ij Kammarn regere; Gud styrke tehm aff högdene till all lycka och velssignelsse vtij ted så suåra verked! Amen. Sluteligen repeterar iag här än ytermera mit förregånde hörsamste råd för Er Exl. particulier person och beer för Gud skull, Er Exl. stelle sig doch iu för iu belldre hijt iu igen och giffve dess ovenner eij ted goda at kitla sig öffver Er Exl. långa vtebliffvande. Iag beder åm förlåtelsse, at iag så dristigen taalar, men Er Exl. troh mig såm een ehrlig man, at iag ted myke vell meenar, och at Er Exl. eegen så vell såm Rijksens vellfärd des närvarelsse här högst nödigen kräffver. Ten högste Gud bevare Er Exl. för all olycka och velssigne alle dess tankor och gerningar. Iag förbliffver högstredeligen intill min ytersta enda, ia iag förbliffver meer än någen

Stocholm den 30 octob:r 1669.

Er Exel.
Allerhörsamste och passionerade trogne tienare
L v d Le

P. S.

Sedan iag detta ij dag bittiga hinte ij så vijda skriffva, råkade iag middags tijd par vngefehr aala med Er Exel. syster Greffvinnan Fru Maria, tå iag fant hännet en pene öffver Er Exel. långa vtebliffvande, tesmoignerande sådant tillijka med alle Er Exl. trogne interessenter högeligen beklaga och teröffver affligerad vara. Iag frågade, åm hon vilde sielff skriffva E. Exl. något teråm till, så ville iag ted ij dag med posten ij mit breff med insluta, ted hon accepterade; och är detta bijfohgade hännes breff såm hon mig ret nu på tijmmen tillsende.[2]

c) *Stockholm 3 nov. 1669.*

Hög velborne Her Greffve och Rijks Cantzler,
högstährade Herre och gunstigste Patron etc.

Bijfohgade breff på 4. ark in quarto aff Greff Otto Wilhelm Königsmarc är mig nu för fåh dagar sedan genom des Secreterare vorden tillställt. Ty vill iagh härmed Er Exel. ted samma till des

[1] Baner.
[2] Se nedan s. 308, 309!

egentlige effterrettelsse in originali hörsamligsten haffva communicerad. Hvad nu Er Exel. mig vijdare tärvijd skulle behaga at befalla antingen till göra ell låta, skall iag effter schüldigste devotion affventta. Iag har för ögånens suaghet skull, inted hint taga någen copia teraff, hvilket iag här ytermera till Er Exl. effterrettelsse nödigt achtar at förmähla, bediandes ödmiukel., Er Exl. vellen vara mig så nådig och good at inted låta Greff Königssmark merkia, at iag haffver communicerad Er Exl. bijfohgade hans breff. Nyt passerar tenne gången inted synnerligt vtan dagelige lamentationer öffer Cammarns stohra brist och fattigdom, ten Gud nådeligen styrkia ville. Felthern är än inted igen kommen, vtan skriffver mig ijdag ifrån Skoohkloster, at han än denne veckan komma vill. Allt hvad redeligt folck är önska Er Exel. här hos ås med suckan; andre önske och full tedsamma med munnen, men så söke deh termed allenast at lura och vhthöra, hvad man tärtill seija vill. Sant och vist är ted nog, at Konungens tienst och Er Exel. eged interesse fohdrar Er Exel. presense här med ted första. Ty ville Gud Er Exl. tertill disponera, så sedan vijdare lycka och velsignelsse till långvarig helssa och sunheet och all önskelig vellfärd förläna, hvilket aff hiertad önsker ten såm trohligsten är och förbliffer

Stocholm den 3. Novemb:r 1669.

Ederss Exel.

Allerhörsamste o . . .[1]
redelige tiena . . .
L v d Linde

Utanpå:

Vtij Hans Exellens:z Rijkss Cantzlerns egne händer.

3. Bref till M. G. de la Gardie från hans syster, grefvinnan Maria Sofia de la Gardie (gift Oxenstierna). 1669—70.

a) *Stochlm d. 30 8tobr. an. 1669.*

Höghvälborne H. Grefe, min högst-
äradhe h. a. k. bror.

Efter iagh nu inan par daghar reser her ifrån och inte vett, åm iagh i min vägh har dän lykan att få rancontrera min k. bror, har iagh inte kunna öfer mit hierta bringha att ike gönåm desa få radher den kynhett begå och min käreste bror, iagh i dena verdhen haft hafer, dän skyldhighhett er visa att förnima låta, hure nödh vändhit hans när varellse är her i Ståkhlm. K. bror, iagh vett väll att dädh faler Er sälsomtt, att I si migh röra åm den materian, män såsåm i alla tilfall i verdhen iagh tror naturen oförandherligh, altså ber iagh, finer dätte inte aff migh för mättet heller undherlighen. Gudh är mit vittne, hure

[1] Skadadt ställe.

däh är mentt och hure di, såm äro Era vener, migh her åm hafa bidhi. Iagh vett vell min brorss axioner sodhana, att han inte til fruchta hafer, män dåk att ike länghre til låtta ellaka munar att hafa Ertt namn i deras odhydhigha mun och ike få dädh til fäle att kulslå, huadh I, min bror, mädh så troghe arbette hafer til Er Heres tienst och fedhernes landhes nyta giortt. För en stor polliticus är inte skadhelighare än apsensen, och min bror vett att gementt fålk blifer fula vtan misvnare, män stora och ilustra espriter inte. Hos sina ouener gör han mäh dätta sit långhe vte varandhe en glädhie och hos sina vener tuertt åm och hos gemene man en stor desperation åm den godh hett och för sorgh, han för gemena bestas välferdh altidh draghett hafer. Ber all der före, min k. bror tagher migh däta inte illa åp, vtan fölier ett välment troghe rådh och för fogher Er mäh däh första hit att gifa Era väner dän hughnan och tysta och ståpa mundhen på Era ovener. H. Maiestett Dråninghen sadhe, då iagh togh för 8 dar sen afskedhe aff hene, att hon 3 gångher hafer skrefe Er til, män inte svar fåt; sadhe och att hon höghe lighen beklaghadhe Ertt vtevaradhe(!), bah åm iagh lärdhe möta Er, iagh då skule persuadera Er att koma åp, huilke iagh låfa och högh önskar att måte ske. Nu mon frer ie suis asseure, que vouz vous aneuez[1] a ceste discours; cest pourquoy que ie me contenteroy de vous conjeurer de croir, que vne zelle me fait fair ceste faulli[2], si vous le croies telle, et que rien au monde me empescheroy de m'intresser en cella que vous touche, en deumeurent ieusques au tombau

tr:s ilustre frere
vostre tres passione
et invariable sor
et servant
M. S. De La Gardie. m. p.

b) *Odateradt.* (*Nyåret 1670.*)

Höghvälbårne Här Grefe, min
högst äradhe h. a. k. brodher.

Ehure väll iagh den hughnan hafer haft att för någhra veker sedhan hafa hanfåt min a. k. brorss migh kerkoma(!) skrifellse och där vtur mädh största satisfaction märtt, att min k. b. min temerite så åptaghet hafer, sosåm hon aff ett troghe och myke väll ment hiertta här rördhe, alldhri tuitlandhess, att då min k. b. skule betänka rätte suschetten aff mit bref, han ike mit tokåtte och vällmenta rådh skule refelexionera. Vile Gudh att man åfta tordhes säia huadh man tänte och dåk måste passera vndher cillence! Att iagh ike vett Gudh aff alt mit hierta beklaghar, att min b. blifer belönt mädh sådhan otaksamhett, är inte vtan, och att iagh ike vett huadh dedh hånåm för en suplis är att så lefa: män mon chere frer, la gloir, que fait que la ieustice seur vinque tous

[1] = ennuyez.
[2] = folie.

les enemis, måste vara enss belöningh. Iagh vile önska, att iagh så lykelighen vore att vedh dena conchetturen kuna få tala mädh Er Er(!) någhe til efter rettellse; tuiflar inte I ike hafa kome vndher väre mäh myke, sen I kome dit åp, men däta tienar lite Er att vetta, att efter iagh hafer haft hos Comisionen [1] att göra, var iagh i Malmö nu en 14 dar och sedhan her på Skarholt, huar och Comisarierna hafa vare och iagh leghenhet hafer haft att tala mädh fålke; har myke väl märtt, att hit flitit auiseras huadh der ope passerar. Vndher ana föll ett tal, att man vndhra, att I mädh så stor chaleur hafa taghe vedher, att staten vore reformera, och så hastit sleft rädh; huar til iagh svara: Man får si, att han inte lärer släpa att remonstrera, att hanss intension har vare godh och göreligh, män att misvnarena inte vila lefa der efter, lära koma en dagh på andhrass försvar mera än på hanss; huar på mångha ordh fule, vndher andhra att dedh vore nytit, att dena Generall Guernam:t staten samt flera onödhia redousseradhess. Huartil iagh svara: väll, ty hånåm går der inte mädh aff; Er andhra godha Herar. som därtil asspirera, fast mer. Då svaradhess, gemena besta måte iachtaghass. och sadhess att Feltheren hadhe der i mott lat protest in. Män hure ordhen föle, kom däta der vt, att min b. lärdhe asecura(?) Feltheren der i, på däh han åtter en anan gångh skule göra hånåm däh sama, då någhe föreföle, huar han kundhe hafa interes i. Iagh log och sadhe: dätta dömess efter generall vsagen i alla vall och votor, män iagh trodhe inte att min b. hadhe nånsin betient sigh der aff i mot någhen. Enfain, paper vore inte nok för mig att skrifa ful alla tåke saker på, åm iagh vile, såm för mina örån ära passera sedhan min brors affresa: män suman är att alla klagha, att min bror inte tror dåm. Den ena. Her Roel, [2] har så taka Gudh, att han inte nu vore där åpe, att man inte måte imputera hånåm däta, protesterandhess myke sin olyka och att han aldhri har haft anatt en en stor estim för Er. Enfain, iagh tror Er en gudh, så ära di alla. Alt huadh iagh kan göra är att bedhia. att den godhe Gudhen vile styrka Er och hielpa Er att dragha, och att I aldhri måte dragha någhen långh resa i från Ståkhlm för vor konen blir stor; ty aldhi(!) få di sit ram vtan då all hafa der (?) att . . . . [3] Min b., förtänk inte min dristihett, däh är vett Gudh väll ment. Iagh hafer och att be, min bror vile lägha et gått ordh för vår Lanss höfdinghe, [4] att han måte blifa kuar, ty Comisarierna så väll såm alla måste bekäna, att han är en ståteli man och man inte hafer i mot hånåm. H. Rol [5] sadhe, di hafa skrife Konghen til för honom, och säjer att då I lerdhe koma, att han inte lerdhe blifa affsatt, ty Dankuartt tienadhe inte. [6] Ber min bror gåve heri en gustice och hella landhe til

[1] 1669 års kommission för ordnande af de skånska provinsernas förhållanden.

[2] Rålamb. Jfr nedan!

[3] Ett ord oläsligt. (Ser ut som »efer».)

[4] Augustin Leijonsköld.

[5] Rålamb. Ordet står här liksom förut i kanten af brefvet.

[6] Generallöjtnant Niklas Danckwardt-Lillieström. I sak kan jämföras Johan Bergenhielms rådsprotokoll 4, 6, 9 och 10 dec. 1669. Då generalguvernörstjänsten i Skåne enligt rådets beslut skulle indragas, ansågos kraf-

vilie, ty di beklaga alla, att man tagher hånåm bårt, såm er dous, och gifer dåm en brytall igän. Min bror, iagh abeüserar alt för myke aff Ertt tålamodh, vil derföre sluta och befaler Er Gudh: önskar att dätta nyia åre måte blifa Er hughnelit och mera nöiattiet (?),[1] och ike dätta alena vtan mångha fler. Ie vous recomende mon chandre, vous conjeurant de luy considerer comme vostre tres heumble serviteur. Pour me petis afferes touchont la chomber du comte[2] et la liuerence que i'ay faitt come aucy le contratt pour en lifrer l'ane qui vien, i'ay cerit(!) a Mon:r Lagerfelt de vous parler, vous prient de l'uy doner audiens, puis que cest aucy bien le bien peublique que mon interes.[3] Adieu chere frer; le bon Dieu vous comble de sez benidixion. Ie meur vostre

tout aquis servant et sor
M. S. De La Gardie.

4. Bref till M. G. de la Gardie från riksrådet och presidenten vid tribunalet i Wismar Bengt Oxenstierna. 1670.

a) *Odateradt.* (*Stockholm jan. 1670.*)

Monsieur mon tres estimé Maistre,

Medh särdeles regrait hafuer Eders Excellences och des Höghfurstlige Fru Gemahls indisposition iagh ärfaret af det missiv, medh huilket E:s Ex: haf:r behagat migh at ähra: af hiertat önskandes at reconvalescencen på bägie höga öhrterna snart ärföllia måtte!

För et bevågenhetz tecken vptager iagh medh rätta, at E: Ex icke alenast haf:r velat gifua migh part om det, som är til des vnderrättelse i den bekanta affairen inkommet, vtan ochså föresat sigh at vela ähra mit hus medh des värdha presence: Jagh skall därföre finnas stedze recognoissant. J det öfurige troor iagh fulkombl. tillicka medh E: Ex:, at dessa dagars förlåp ära använda at komma gemüterna til at fluctuera, huar de icke aldeles vinnas kuna: män medh huadh succes,

tigare män nödiga på landshöfdingeposterna där. Främst yrkades ombytet af drotsen. Leijonsköld skulle i nåder flyttas till en mindre kräfvande plats. — Beslutet upphäfdes emellertid 21 febr. 1670 (Bergenhielms protokoll): Leijonsköld återfick sitt län (nuvarande Malmöhus), som han för öfrigt aldrig hunnit lämna; Lillieström förordnades i stället till öfverkommendant öfver militien och garnisonerna i Skåne, Halland och Blekinge. Som skäl anfördes regentombytet i Danmark. (Jfr Riksregistraturet: 8 dec. 1669 avokation till L:d, 10 dec. landshöfdingefullmakt för L:m; 22 febr. öfverkommendörsfullmakt för denne och notifikation till L:d att blifva vid Malmö landshöfdingedöme, 5 mars instruktion för L:m.)

[1] Säkra äro bokstäfverna *noiatt* . . . I Maria Sofias stil äro å, ä och ö ofta skrifna som a och o. *Och* ser vanligen ut som *oh*.

[2] = chambre des comptes: kammarkollegium.

[3] Maria Sofia de la Gardie utöfvade affärsverksamhet: bl. a. levererade hon kläde till kronan.

kan än intet stort skönias. Jagh vill håppas det bästa, och at Her R: Fältherren intet låter sigh leda, dit man honom föra vill. At därpå icke arbetas, tviflar iagh intet. E som åfftast kommer H:s Excell:e vp til H:s M:tz Dråtningen, såvähl som Gr. Nils[1] och Gr. Johan Stenbäck. Och effter man, emot vahnan, är tämeligh retenu, så at igen (!) sigh expectorerar i någon måtta, kommer det migh något effter tänkliget före. Fördenskuldh holla vij, som vähl och redeligen mena, oförgripligen därföre, at dett skulle vara af nöden, der E: Ex: estat det tillete, att reesan hijt in anträdes iför (!) iu hälder, ob multas rationes, som E: Ex: högt vplysta förståndh bättre indagera kan, än iagh det förmår repre-sentera. Hälst troo vij, att des höga præsens varder icke allenast dem vpfriskandes, som den foiblessen vnderkastade ära, at de intet bestå på sigh siälfua; vtan at des närvara lärer och vtj så måtta båta värcket, at man på denna sidan kan för vth, sub auspicio Excell: vestræ, arbeta medh succes och coniunctis consilijs i et så salutart proposito, och söckia til at removera alla obstacula in absentia reliquorum, det älliest torde operost falla, om de värket ogiort för sigh funne.[2] Lembnas altså E: Ex: behaglige gåtfinnande at determinera härvtinnan det som synes vara rådh- och giörligast: mädh hörsamb begäran, at detta vårt vähl-menande måtte blifua vähl förmärcht och tillskrefuet den zele, hos oss finnes at befrämia et värck, som vij i våra samveten befinna at kuna lända til Ricksens fromma: Och effter vij försäckrade ähra, at E: Ex: som en låfvligh des medh-förståndare, in egregium illum scopum tillijeka medh oss collimerandes varder, dy arbeta vij medh så mycket större hugh vnder en så vähl intentionerat förman och pro-authore. Jagh får rätt nu tilfälle at niuta Gr. Johan Stenbockz conversation, effter han migh til sigh budit hafuer at äta midags måltidh dersamma-städes. Där något förefaller, som värdt skattas E: Ex: vettenskap, skall sådant, som alt huadh mera penetreras kan, hörsambligen be-rättas af

Eders Excellences
trogna och affiderade
tiänare
Bengt Oxenstierna.

b) *Odateradt.* (*Våren eller sommaren 1670.*)

Monsieur mon tres-honoré Patron,

Att fulgiöra min tiänstl. låfuen berättar Ed:s Excellence iagh i hast, migh af godh handh ärfahret hafua, at skrifften, som så länge är omtalt, lärer otvifuelachtigt komma i dags liuset. Man mediterar och at separera en dehl af Rådet igenom detta medlet ifrån hopen. att man giör dem viss, det E: Ex: deduction röörer så högt Commis-

[1] Brahe.

[2] Hvad som åsyftas är tydligen arbetet med riksstaten. — Kanslern var tillstädes vid rådets första sammankomster 1670: 28 jan. och 8 febr. (Bergenhielms protokoll).

sionen, så at alla dee 9 herrar, som där öfuer varet haf:r, måste nödhvändigt svara där på decenter et fortasse duriter medh en seorsiv skrifft.[1] Män så troor iagh lell, at denna deras conatus lärer gå in cassum, om man i tidh det förekommer, huar om iagh håpas kuna gifua någon ouverture, enär iagh den lyckan får at vpvachta E: Ex:, det iagh önskar snart kuna medh des commoditet skee; huar til iagh alt det öfvrige remitterar och förblif:r stedze medh all redligh vprichtighet

Eders Excell:s
passionerade trogne
tiänare
Bengt Oxenstierna.

5. Bref till M. G. de la Gardie från hans son, riksrådet Gustaf Adolf de la Gardie.

Stockholm 14 april 1675.

Högborne Grefve, Herr Riks Cantzler,
Nådige Herr Fader.

Ederss HögG: Excell: nådige skrifvelse af den 8 Aprilis blefv migh i dagh, tå iagh af slåttett och Rådhet neder kom, af H: Secret: Christofori väl i händer levererat. Och som iagh medh skyldigeste vyrdnat ett så kiärt Ederss Excell: nådess teeken undfick, så kan iagh icke nogsamp i all underdånigheet migh emott den samme betacka. Ingen tingh i värden kunde migh kiärare varda än att tär af ersee, dett Gudh den aldrahögste effter alless vår åstundan behagar maintinera Ederss Excell: medh alle thess höge anhörige i hungneligh prosperitet och välmågo. Och tär näst böör iagh skatta för min högste lycka, dett Ederss Excell: ett nådight behagh hafver till mine underdånige några gånger giorde raporter, såsom i synnerheet dett Ederss Excell: nådigaste behagar migh ett och annatt befalla, huaruti iagh min ödmiuke hörsamheet kunde påskina låta. Jagh skulle och icke fela, huadh Ederss Excell: gunstigaste täckess migh anförtro, medh största flijt att effterlefva, emädan iagh ingen dexteritet promitera kan: tär Hanss Maiest: vår aldranådigeste K: icke igåår hade sigh ifrån Jacobssdal begifvit, lembnandess migh een skrifteligh ordres att medh thee andre Herrar af Rådet här förblifva och hooss allom dett omdömme, att H: Maiest: icke af flere, än dem Hanss Maiest: sielfv därtill nämbt hade, ville adcompagnerat vara; huarigenom iagh seer migh beröfvatt den occasion att H: Maiest: så snart få upvachta och effter Ederss Excell

[1] Deduktionen är utan tvifvel den »Deduktion öfver de besvärligheter som 1669 års stat tilläggas», som i afskrift finnes bland M. G. de la Gardies koncept i Riksarkivet, och som enligt påskrift upplästes i rådet 22 mars 1670, hvilket ock styrkes af Sven Frances och Johan Bergenhielms protokoll för denna dag. Den innehåller skarpa angrepp på den 24 februari 1668 tillsatta kommissionen öfver statsverket, hvars betänkande framlades i den s. k. blå boken (tryckt i Loenboms Historiskt Archivum. II, 1774). I denna kommission deltogo nio riksråd, af hvilka dock Seved Baát afled redan 19 aug. 1669.

nådige befallning tiden och lägenheten af see, när iagh samma ärender H: Maiest: i underdånigheet best kunde förrebringa. Jagh haar doch funnit upå dett medlet, att effter Ederss Excell: i thess skrifvelse till Hanss Maiest: haar giort någon mention att hafva migh något befallat. så haar iagh skrifvit Secret: Renskiöldh till, att han tär Hanss Maiest: skulle tesmognera någon desir sådant att veta, migh ville allenaste förständiga, om H: Maiest: skulle i nåder permittera migh att H: Maiest: på thess iacht få upvachta och raport giöra, så skulle iagh migh snart hooss Hanss Maiest: infinna. Huilket iagh haar giort uti thee terminis. att H: Secret: kan tär af icke annatt dömma, än som min particuliere önskan att H: Maiest: få upvachta och tesslikess betiäna migh af någon lust detta empressementet till en deell förorsakade. Hållandess iagh och sielfv elliest tärföre, att fastom iagh än nu in transcursu ett venationis tumultus (!) H: Maiest: upvachta finge, så toorde H: Maiest: doch icke så snart någon tingh solide resolvera. J medler tidh, tär periculum in mora vore, hade iagh min skyldigheet beobachtatt: Och lärer så myckett bettre see, om Hanss Maiest: giärna migh om sigh seer, som iagh tuifvlar. att icke någon sådant medh all macht söker att förhindra, i huilket fall H: Maiest: in till dett ringeste hemsteller migh sådant att giöra. om iagh tycker någon tingh pressera; och skall iagh, tär iagh ett sådantt vilkårligit svar får, icke underlåta att migh tär af betiäna till att medh al hörsam flijt få effterlefva Ederss Excell: nådige ordres.

Huadh iagh elliest Ederss Excell: härifrån kan berätta är förnämligaste, att iagh i förgårss var på Jacobssdaal tillika medh H: Ambassadeuren Mons: de Feuquieres, huilken Hanss Maiest: mera än ordinaire gladhlynt fägnade och i sin cammare länge entretenerade. Dett förnämste, som tå passerade, var förutan alla handa tienderss communicerande de part et dautre, att Ambassadeuren prensterade (!) H: Maiest: ett memorial af dett innehåldet, att hanss Kånungh vore sinnader att skicka Mons. Rousau till Kräiss dagen i Neder Saxen; begiärte förthen skull, att såsom den lärer blifva hollen uti Fursten af Zelles estats och Hanover hade låfvat att hoss bemälte Furste villia dijthenn arbeta, att han sitt samtycke tär till gifva ville, så skulle och Hanss Maiest: först hooss Magdeburgh (som han trodde directorium tillika medh Hanss Maiest: detta året hafva) och sedan hooss thee andre intressenterne obtinera, att han motte kunna blifva admitterat och sedan honom salvi conductus medhdelass. Huartill H: Maiest: strax helt benägen var. Men såsom bemälte memorial H: Hoghusen blefv tillstält. veet iagh tär intett mera af. Denne gången var hela håfvet upfylt medh ett ovist spargamente, som skulle våre troupper under General Maior Gise ett hårt men för oss avantageust rencontre medh några Käiserlige haft hafva.[1] Huilket som dett alt till i dagh varat hafver, så hafva animorum motus till glädie och bedröfvelse mera än alt förmycket sigh spöria låtitt. Jagh har sielfv sett en, som är principal af en tanka, som är contraire af thee nu förde consilia, sielfv neka att veta af thee

[1] Rousau = Rousseau. Gise = Geiso. Se Wimarson, Sveriges krig i Tyskland 1675—1679, del I (1897). Om kretsdagen jfr. s. 124 f 191 f.

goda tiender, som medh sista post komme, eburuväl iagh vett, att han altidh påstbrefven läser, och när iagh och andra them medh någon glädie commemorerade, giöra een så sur mine, som om han ettikia druckit hade. Men när förspordess, att thee Keiserligess nederlagh icke sant var, syntess hann sigh kittla öfver therass snartrohet, som sådant hade sigh inbilla låtitt, medh een sådan frögdh, som nogsamt hanss tankar kunde tilkiänna gifva. Ach gode Gudh! är dett icke ömkeligit, att sådant fålk finness, qvi patriæ, qvi sibi ipsis male cupiunt! Och vore önskeligit, att thee som Ederss Excell: i dess nådige skrifvelse pekar upå, som omnium malorum causa nobis sunt, motte blifva allom bekände. Men iagh veet intett, att eburuväl the tätt angår och iagh tillförene berättat hafver sigh merkia låta, att man icke är aldeless till fridz medh them, tolerantur tamen si non probantur, och man vill icke rätt giärna gåå recta på them. Sed hoc alii: iagh moste ännu i underdåningheet berätta, dett Hanss Maiest: vidh samma lägenheet H: Ambassadeuren tuenne propositioner giorde: den ena om subsidier för Saxen, som Ederss Excell: i dess nådige skrifvelse i hogh kommer, och den andre om Hamburghss inclusion i Frantzöske tractaten; huilke hann villigbt och then senare meh serdeless glädie antogh att hooss sin Kånungh i hogh komma. Eliest var H: Riks Skattmestaren samme gången hooss Hanss Maiest:, och troor iagh af denne visiten een effect vara, att Hanss Maiest: i går har legat öfver natten på Ekålsundh. Den vacante vice president chargen i Vismar erigerar mongass hopningh, och är iagh af Syndico Iärmersen om bedin att hooss Ederss Excell: för hanss promotion tär till att intercedera. H: Blum skulle fuller och önska, att denna nåden honom råkade, och den gode H: Clineau icke mindre. H: Snackenbergh är utur Cantzeli Collegio promoverat att vara Judass medh pungen, efter Du Flon rentmestare chargen icke haar accepterat. Om Arfve Ivarson ville afsomna och OliveCrantz honom kunde succedera, vorde Cantzeliet så mycket betre bestält.[1] Jagh veet intett, huru iagh skall dett förståå, att H: Johan Guldenstiärna så försäkrar, att een general fredh strax förr dören är och att han Franche Conte Frankrike destinerar till förlikningh; forte quia his partibus posthac hoc solum conducet. Iagh seer och att Guldenadler är i samma tankar, och moste han dett af G: Bengt hört hafva, huilken een ampel relation om sin negotiation lärer in skicka; men om hanss förrättningh troor iagh att några bladh lära effterst in blanco finnass.[2] Mons. Guldenadller recommanderar een licentiat Wolfius, som haar varit på Ambassaden, att blifva recommenderat till Hamburgh till cathedral kyrkian; om Järmers komme i svensk tiänst, kunde detta kanskee vara een eschange. Jagh recommenderar migh

[1] Alltså: Kansliet skulle vinna på Oliwekrans' afgång. Arvid Ivarsson (Natt och Dag) var vice president i Svea hofrätt. Om Johan Oliwekrans' fientliga uppträdande mot sin chef rikskanslern vid 1675 års riksdag se Varenius, Räfsten med Karl XI:s förmyndarstyrelse. I, s. 122, 163 f. (1901).

[2] D. v. s. verkliga resultatet torde vara ringa eller intet(?). — Bengt Oxenstiernas berättelse om sina underhandlingar i Wien spelade sedan en roll vid årets riksdag. Se Varenius, a. a., I, s. 109 (om ambassaden s. 83 med not 5 och Wimarson, a. a., I, s. 42 ff.).

sielfv uti Ederss Excell: så offta so mildeligen försporde höge nåde, och näst trogen anbefallande till Gudh altzmächtigh förblifver

Stockholm den 14 Aprilis
1675.

Ederss Excell:
min nådige H: Faderss
ödmiuke trogne och hörsamste
son och tiänare
G. A. DLa Gardie.[1]

Mons. Guldenadler, qvi est a Hamburgh sans moiens de poursuivre son voiage, implore si pitoiablement mon intercession aupres de Vostre Excell:, qu'il me fait reprandre la plume pour suplier tres humblement V: Excell: de sa part.

6. Bref till M. G. de la Gardie från hans broder, riksrådet Pontus Fredrik de la Gardie. 1675.

a) *Odateradt.* (*Stockholm aug. 1675?*).

Jagh översändher Ers Exellens dän Capitten, såm har varit min håfmästtare och är däusama, i huilkens presens såm at alt är talt, dädh såm dän lilla husttrun referera.[2] Altså ära de redha två, såm alt tilika hört hava. Nu behagar Ers Eell: at höra af hånåm siälf. huru han vidare täuker at få ut saninghen. Jagh har och upsat några interogattoria, såm han discursiu(?) skulle förebringa, hånåm til rättelse såm et memorial, män vet äi, om sådant är säkert för migh, at ike dädh migh sedhan kundhe illa uttydas; och tyker migh at i Konungens frånvaron iagh mentte, dädh borde af flera approberas, åch

[1] Varenius (a. a., I, s. 91 not 3) nämner ett bref till kanslern från Gustaf Adolf de la Gardie Uppsala 24 aug. 1675. Det har tillhört Brokindsarkivet och ingår i den del af denna samling, som nu äges af grefve Axel Wachtmeister å Kulla Gunnarstorp. Dess innehåll är följande. Grefve Gustaf besvarar nekande kanslerns frågor (se P. M. bland dennes koncept i R. A.!) om rådssammankomst och nyheter från danska sidan, meddelar dagen för propositionen till ständerna (26 aug.) och talar sedan om ett af fadern föregående dag öfversändt »raisonement» af icke angifvet innehåll, men afsedt för konungen, som dock icke före kanslerns ankomst vill föredraga saken för rådet. Kanslirådet Örnstedt har emellertid gifvit Johan Gyllenstierna del däraf: »quod cui bono veet iagh icke», tillägger brefskrifvaren, »men Gudi låfv att ne momus ipse skall hafva något tär i att carpera». Detta stämmer med Örnstedts deltagande i striden mot de la Gardie vid den följande riksdagen (se Varenius, a. a., I, s. 109 ff., 163 f.). — Brefvet rör ock svårigheterna vid flottans utrustning: »Grefve Nilss är i dagh här ankommen att tentera, dett Maior Klärk kanske har eij kunnat effectuera, nembligen att flåtta eij motte gå till siöss. Gudh vete varföre Admiralitetet sielfv är så desperat om sitt värk. Jagh tycker nästanss, att på then är litett att byggia. — — — Gudh kan giöra miracula, men soluta compage ruinam minitatur machina. Och här äro underliga hufvuden, som intett egalement behierta Josepss skada.»

[2] »Den lilla hustrun» nämnes äfven i följande bref, men är för öfrigt okänd. Rapporten om hennes uppgifter saknas.

rådeligast vore at man först än engångh let hånåm,[1] uttan at ge hånåm något skrifffteliget, på alt huadh han siälf proponera kunde, likmättigt dädh han för af hånåm[2] hört, hånåm sonderadhe (!), och laga at en låge fördåldh i sängen i kamaren, såm vore hans[3] vän och hördhe på alt, såm han och Leutnant Sults därtill siälf föreslår. Iagh förvänttar Ers Exell: svar härpå och emellertidh huarken communiserar en häller annan något häråm, förblivandhes

Ers Exell.
hörsama[4] tiänare
P. F. DL Gardie m. p.

Utanskrift:

A Son Exellanse
Monsignieur Le Gran
Chanselier
á Carelberg

b) *Odateradt.* (*Aug. 1675.*)

Högh välbårne Greve, Här Rix Cansler,
h. a. Här brodber.

Sodan iagh Ers Eellens tilskref, giorde iagh Gref Stenbergh en vissit, såm mig berättadhe, at han fulkåmeligh visste al beskafenhet af alt huadh de förehadhe, och i al måtto, såm discursen gafs, confirmeradhe dädh vara dän inttension, såm man slutta kan af dän raport, iagh senast giordhe åm dädh husttrun uppenbaradhe; såm iagh håppas Ers Eellens lär hava af Capitten bättre ärfarit, såm då presänt varit, när alt, åtminståndhe mäst är af dän karen sact vordit. Jagh skal intte låtta fella på min flit, huadh dädh migh åch kåstta kan, at få vetta vidare fulkåmeliget alt huadh såm til däns skälmens överttygandhe kan nödight vara, at han må få en förädares lön, och mädh hans ofärdh, mädh Gus act, sådant stillas. Doch beder iagh, Ers Exell: intte vil actta dätta så länge och några år bårtåt ihopkokadhe värket så ringa; såm Gref Stenbergh migh och badh at aduerttera Er Elens, så för Hans Maiestets vår nådigestte Kånungs intteresse och säkerhet, såm des egen och och (!) hella Rikets, och mente såm låtses kan (?) at de förige (?) ville bror enbart (?), män i järttat mena de Kongh Carel; villandhes sökia at göra såm i Ångelandh at först esloniera alla från Kånunghen, såm hånåm trogne och huldhe vara kunna och et ärlighet järtta til hånåm bära mädh en oskrymttat trohet, sedan försäkra sigh nok åm suxessen i des övrige lätfärdige och förädherske dessein. Huilket så väl aftagas kan af dädh vi så många år vetta at glunkat hava, såm dädh Gudh

[1] Kaptenen.
[2] Widikindi.
[3] Kaptenens.
[4] *N* och *nn*, *m* och *mm* mellan vokaler kunna i denna stil vanligen icke skiljas, emedan tecknet är blott ett streck — här återgifvet med *n* och *m*. Tydliga fall visa t. ex. *däna* jämte *dänna*, *kama* jämte *kåmma*.

har låttit däna mannen mädh utbristta, såm til dädh tredie och aftagas kan, när de förttäckia och alligera sådana histtorier, at en Kongh i Svärie har för körts ur Riket, för at alla Ständher har hånåm incapabel declarerat at regera, och sedan måst dö i Danmark uti störstta ällendhe*.[1] Huilket migh utaf(?) Stenbergh berättat de skulle talla, ehuru väl han badh, at man ike måtte hånåm i sådant inmängha. Dåch är iagh försäkrat, at åm Hans Maiestet ville temoniera hånåm någen nådhe, så lär han kunna uptäkia myket, äfter han är en klok man och dän gåt iärtta haver, såm och i sin discurs temoniera stor selle och trohet för Hans Maiestet vår nådigeste Kånungh.[2] Tyktes migh och oförgripeliget, at några sådana män vore helt nödiga upå Ridarhuset at hava vedh handhen; och är hans rådh at man dätta väl och af stor vict skattar, doch ingen forsse gör häri i dänna coniuncttur, uttan har et vakandhe ögha at mötta alt i tidh och mädh lämpa, til man alt har dämpt;[3] och sedhan kan man, när dän union separerat är, bättre lätta spöria sin förtiäntta lön; så framt man ike ser siukdomen vara desperat, at han och sådana violentta remedher behöver, då inttet stå at försuma. Mina ringa tankar och underdåniga rådh skulle vara, at åm man kundhe spella prevenire i så måtto, at förän i ordh kundhe något utbristta af desses fattade intension, såm uttan al tvivel lär begynnas mädh pleintter, Hans Maiestet kundhe persvaderas at siälf vedh begunelsen af Rixdagen villa föra et bevekeliget tal til hella assamblen, såm at han beklageligh måtte se et misförståndh vara en och anan i millan, och kanske en kaldhet til hans person och elak fattat impresion åm regementtet, såm måtte härröra af ondha och ellaka mäniskiärs vållandhe, såm ont och oenighet stiftta ville, därtil brukandhes alla finesser och lätfärdhighet sin gift mädh at besmykia; huilke han ei håpas vil, at någen ärligh man lärdhe attendera; sigh vara och nogsamt åm alles trohet försäkrat, at de nu såm altidh för såm trogna ärlige sväns ke män lära considerera sit fädernes lans ro, hälst utti dässe svåre coniunctturer, och ike sielf förorsaka dän svårare och olykligare; försäkrandhes däm, at han på sin sida aldhrigh har häller skal inttendera något nyt, uttan låtta alt bliva vedh dädh gambla och äfterleva huadh Sveries lagh och stadhgar förmår, älkandes(!) sina undersåttare af iärttat och håpandhes at mädh des godha trogna inrådandhe kuna kåma at mötta alla minerande faror; och at Hans Maiestet temonierade en horeur för dädh Danska prosedhere så imot undersåttare såm Holstenska väsendhet, försäkrandhes däm, at de aldhrigh må hava sådana tankar åm hånåm, ätter han aldrigh annan suverenittet ambierade, en hans förfäder haft hadhe, och dän at

[1] Asterisken hänvisar uppenbart till PS i marginalen på samma sida (brefvets andra). Se nedan s. 320!

[2] Grefve Anton von Steinberg (generallöjtnant öfver kavalleriet 26 nov. 1667) erhöll 13 okt. 1675 kavallerigenerals fullmakt jämte bref till kammaren om generalslön på staten. (Riksregistraturet.) Det skedde väl alltså på kanslerns förord.

[3] Möjligen *dömpt?*

conseruera gönom kärlek och sina käre undersåttares godha järttelagh. Dätta är dädh iagh i underdånighet menar vara dädh rätta antidot emot däne nu så starka ihopkokadhe giftten, såm skulle vara säkrast för Kånunghen och ås alla; hälst åm Hans Maiestet nådigst ville lägia därttil, at åm någet vore, såm kundhe vara passerat, såm man sigh över skulle fina at bessvära, skulle ändhras, och åm någhen däs nådhe misbrukat til en häller anan resoluttions utvärkan, dän då skulle stå för sit bråt och afstrafat bliva; såm vore dels (!) lätfärdhige integantter(!) et tämeligh dunderslagh, såm iusttitien vränga äfter sin profit och mången söka at förtryka mot al rät, föregivandes Kånungens vilia och resoluttion, dän de lätfärdhigt sökia at förledha och därmädh at skadh (!); såm doch Gudh lär låtta kåma över deras eget huvudh, såvist såm Gudh är en rätvis Gudh, och de fan til sin protetor (!) hava, såm mädh arghet och et skälmst iärtta åmgå, så hade och at väntta lön däräfter såm hämnär (?) dän de . . .[1] Hos Mågris (?) Påsse hördhe iagh åch i dagh at där talttes, at man skulle intte låtta Kånungen få cronan på huvudet, förän han gove ås nogh säkerhet, och at man har vist af inttet så angåndhe resoluttion åm Rixdagen såm mariagen[2] och myket mera, och mädh de ordh, fantaa bror han har vist åf dädh ringestta. Och synes här alleslädhes, at inttet dän dellen, såm sin intension gärna ville hava fram, see gärna Duualtten hava blivit Lant Marskalk, såm iagh doch vet är en ärligh och trooghen man, såm väl menar. Dedh göres här al mact dageligen at görra alt ont i gönåm spargement, såm först at man skal ge 300 Rl. af huar rustiänst häst nu på däna Rixdagh, och sen at alla onera, såm härttil hava gåt uppå Bönderen, skal nu lägias upå Adhelen, mädh alt huadh mera ottaligt sådant; at Kånungen och Dråningen villa straxst Kånunghen är krönt resa ner at fulbordha mariagen och vissa Ständerna åt Ståkhålm, och at Ständerna[3] skulle hava samsat sigh at intte villa släppa til någen Rixdagh, åm ike alt Rådhet vore tilhoppa, uttan huaråchen draga på sit hål; huilket iagh tror Kånungen bör vetta til underrättelse. Gudh give lius til få fatta justiganttera, så vist såm vi alla vetta at säia, huem dädh är och af huadh rot dädh kåmer; män Gus straf ärtar ås bådh modh och mact at remedierat. Jagh ber ödmiukeligen, at mina ringa tankar väl uttydas. Gudh gör så mot min siäl såm iagh väl och ärlighet menar min Kongh och mit fäderneslandh och blir

Ers Eellens hörsame tiänare
P. F. DL Gardie m. p.

I marginalen (t. v.) på första sidan:

NB. Palpitski önskadhe, at man intte måtte negligera Stenbergh och at han måtte mädh kåma til Upsalla och flera sådana måtte vinas

[1] Ett ord saknas i det skadade nedre högra hörnet å brefvets tredje sida.
[2] Det tilltänkta giftermålet mellan Karl XI och danska prinsessan Ulrika Eleonora.
[3] Står *städerna*, men *n* har tydligen blott bortfallit genom brådskande skrift.

til Kongens tiänst och säkerhet. Iagh skal fulla prädika i såma Överstar och taga dän larven från ögåna, såm däm vil försättias.

I marginalen (t. v.) på andra sidan:

P. S. Rät nu säies migh, at Almogens första proposition lär vara, at de als inttet villa bevilia, åm Kånungen siälf vil gå til fält, dädh de ingalunda villa at han sigh hasardera skal, uttan där han vil bli hema, vila de alt gärna görra och contribuera. Gudh gifve de så talla, så villa de Kongen väl och ike söka at bli af mädh hånåm!

I marginalen (t. v.) på fjärde sidan:

Jagh ber ödmiukeligen at min dristtighet må tagas tilgoda. Rät nu taltte iagh mädh Clitser, såm drar åt Ståkhålm och åsttundar at talla mädh bror. Han sadhe sigh sigh (!) högt förundra, huru i en litten tidh åmdömet hos alla åm brors person til hans .....[1] sigh ändrat haver, och håpades doch, at alt kan snart bli gåt, hälst mädh fredhen.

c) *Odateradt.* (*Stockholm aug. 1675.*)

Eders Exellens översänder iagh en af ås underskreven utsaga,[2] huadh såm at dän lätfärdhige fugelen och förädaren utsact; och håpas iagh, at alt är så däri agerat, såm man önska kan at kåma under vär mädh sådana skälmstyken, och nu ei mera rekuireras; därföre ber allenast, at nu må vigilleras mädh alvar i saken, åm man däraf skal hava någen fruct. Och såm tiden har varit förkårt, at vi alt så kunat upsat, såm dels vi än vidare något af hört, mäst doch Capittenen Bergh bäst hört, så ber iagh at Capitten i Kånungens närvaro må sökas (?) mädh hårt tilttal såm och (låven af et oc annat?)[3] til at utsäia alt, och särdeles de personer, han än vidare nämt i däna saken, så präst såm huvudh (?), och mädh huem han vmgeks, så kan man bäst få saningen och grunen fram. Ty iagh ser dädh är så farliget, såm dädh kan vara, och at man vil Kongens egen person och des hus illa och fattar dädh i järttat. Dåch håppas iagh dädh skal finas än många och mäst, såm ärliga ära och mädh glädie til Kongens mantien våga lif och blodh, och de skällmar få skelmsk och förrädersk lön; hvilket at secundera iagh bådhe blodh och al välfärdh til skal hava osparte. Takar Gudh såm os så nådigh är och ur dätta några års mörker bract; skal och än nat och dagh vigillera at få mera ut, så hos den karen såm anderstädes, gönåm di ärligh karar, såm dätta vetta och migh så högt sigh försvurit alt alt (!) sättia til för vår ädble oskyldige Kånunghs skul. Iagh har migh förfrågat mädh Fält-

[1] Förra delen af ordet oläsligt (i det skadade hörnet). Slutet tycks vara — *taie*.
[2] Nu så vidt kändt är ej bevarad.
[3] Papperet skadadt.

marskalken Baner hos Rix Admirallen, åm man skulle försäkra sigh karen, män har funit rådeligast at först Översten[1] alt Kånunghen berättadhe, at man finge överlägia saken, åm man ville dädh mädh hårdhet hanttera nu, för än Kånungen hadhe bettre vact och gardhi hos sigh. Lär man altså afväntta vidare årdher och står häri ike et ögneblek at försuma, ty får han vär, så går han durk och har alt uttur väghen. NB. Iagh ber och min bror för Cristti skul til siälf actta sin person, ty af alt tal såm passeradhe ser iagh, at de hånåm först villa hava ur väghen; och är dädh, såm han åt husttrun sact, alt så väl sluttet och giort, såm dädh vore trykt, huadh de göra. Sade och en hop saker sact (!), såm Bergen kan berätta, såm och tiänar at se, at de bådhe utspargera alt ondt åm Kongen, såm och söka at villa föran at göra, dädh de kuna hava at talla uppå. Såm de säia, nu vil de hava cröningh, på dädh at man må göra ätter en hop Greve[2] och Frihäre[2] och däriblant Renskölt och Linsköldh, och Kongen allenast ville regera mädh främandhe Tyskar och Lifländhare, och därföre hadh Sults[3], Aschenbergh och Färsen blivit Baroner, mädh mera. Nu är så vida kåmit at alla man säia, de höra så hiskeliget tal allestädhes, så man gruvar sigh; och håpas iagh at få något mera vetta inan afärdhen(?). Skal och göra min flit åm skrifterna på Creyttsen[4] och Duvalten åm de förkendhe (?) ondha, såm illa villa; och synes at Duualtten föryker någelundha deras compas och hetta brors creattur. Slutter härmädh och önskar at Gudh vil alt regera til dädh bestt. Förbliver

M. h. a. H. brodhers
hörsamma tiänare
P. F. DL Gardie

d) *Odateradt.* (*Stockholm aug. 1675.*)

Sedan iagh mädh Översten Örneklo skref, var iagh hos Axel Sparre, där iagh fant hans bror Erik, såm nys var hit kåmmen från landet, såm let spöria, at dädh vore myke ellakt utsåt i landhet af allahandha ont, så at såmastäes och särdeles enstäes här i Uplandh bönderne hadhe talt rät desperat; män han trodhe, at åm Hans Maistet Kongen ville tro ärligt fålk och fråga tilståndhet och orsaken, skulle väl finnas rådh at dämpa alt, och sadhe, dädh vore ei nu ärliget häller tidh at fomentera oenighet, uttan nu alla bordhe såm ärligh män iälpa tilrätta. Dåch hava di hånåm berättat, at Kongen hade vist alla Lanshövdingarna bårt från Härdaghen hem, och dädh såm åm de inttet hadhe at görra där; dädh iagh hånåm bettogh, äfter han ville och vänna åm igän och draga tilbaka, at han äntteligh måtte först draga til Kongen. Vore altså väl, at såm han synes

[1] Säkert öfverste Per Örnklo. Se följande bref och Varenius, a. a., I, s. 92.
[2] Slutbokstafven oviss.
[3] Schultz.
[4] Creutz (Lorens?).

myko väl intensionera, Kongen ville något caressera dän mannen och flera, för han sadhe: »Kanske när iagh kåmer åt Upsala, lär Kongen intte villa si mei engångh; häller får iagh tala ven, törs en dravant kåmma och stötta ut mei; män får iagh talla mädh Kongen, så skal iagh väl säian saninghen åm min ort och huru alt kan iälpas. Iagh utlåvar bådhe päningar och annat at kåma bettre äfter alt. J dagh fik iagh vetta, hurru malcontant de sku vara mädh Sults[1] i Malmö och i hella Skåne, och hånåm ligia i en hårdh iniurie proses mädh Modeus, såm går äran an och Kongens tiänst, altså at han fast skal vara såm desperat och hava och brulierat sigh mädh Färsen, så at stora klagmål sku hava varit över honåm. Vore altså at önska, at Kongen försághe dän orten därnere mädh någhen, ettera Färsen häller någen annan godh man, at ike gönåm en desperation man dän må kuitgå. Iagh törs intte så skriva såm iagh menar; et hastit åmbytte från stor nådh til onådhe kan göra myket, hälst när man ike har stort at vedervåga. Iagh har hört af Översten Örneklo, at åch i Jämtelandh skal och varra allahandha tal, såm han bettre kan berätta, såm han af en Capten Påveniälm har hört, altså at Gudh bettre allestädes ei annat än ont höres och man må fructta dätta redha för vit vara tilgiort så snart at kunna iälpas, uttan mädh stor vigilans, promtityde och alvar mädh försiettighet. NB. Hälst äfter dän karen i går blant andra sina skälmska utsagor sadhe, Bönderne, Prästterne och Bårgarne voro alla redha ense, och nämdhe Terserum Bispen vedh nam, mädh dän han sedan dädh överlact, såm iagh än i iaftån skal vidare sondera låtta.[2] Iagh ger päningar åt en par trogne karar at gå ur källare i källare och lås drika och sitta och märka ordh, huadh såm bor i fålket, och kundhe väl vara gåt at dädh och så giordes i Upsala, hälst at väl gafs acttningh uppå Skäfers[3] hus, huem där mäst converseradhe och huart dän går, såm där gästtar; så åch mädh huem Lictton och Reyttercrans umgår, ty de sku talla farligt tal och särdhelles åm Kongens mariaghe, huaröver danska Krusen sigh här åfenteligh skal beklaga, at mot hånåm på slättet vara skal i myket hårdha tärmer. Gudh afvändhe alt ont och kåme däm at tiga såm intte bör talla och regere deras tunga och järtta, såm böra talla, at de i tidh så saninghen mädh varninghar och alvar säia, så vi alla ike få en mer en för stor ollyka. Slutter och förbliver

Min h. a. Her broders
hörsame tiänare
P. F. DL Gardie. m. p.

P. S.

Il est temps de caresser le monde et leur otter la panse de souuerenitte et maximes danoesses quils creniet;[4] sans sla il nia rien que de maleur a esperer.

---

[1] Generallöjtnanten friherre Martin Schultz von Ascheraden. Han blet 27 mars 1674 öfverkommendant i Skåne och Blekinge.

[2] »Dän karen» är tydligen Widikindi. Jfr föregående bref!

[3] Scheffers.

[4] = craignent.

c) *Odateradt. (Stockholm aug. 1675.)*[1]

Jagh kan ei obemält lätta Ers Excll: at förständhiga, huruledhes iagh och befalt, at påstmästtaren al dän manens correspåndens anhålla skulle, såm från Upsalla kåmer: och iagh man et hans bref låttit gönåmse, doch ike upbruttit, at han dädh bekåmit, såm fäl ei myket har att bettyda, doch något kan därur tagas; huilkes copia iagh översändher, såm mädh påstmästtarens egen handh är afskrevet. Och skulle iagh fina rådeliget, at man de ditkåmandhe bref och anhölle. Elliest föröker sigh dageligen tallet af många åm brors person, och är migh af vis handh berättat, hurru åtskillige mot bror och Fälthären skal hava sluttit en liga, och dädh skulle varra några af Rådet.[2] Iagh har mädh Rix Admirallens samtyke befalt, at alla offiser af de här varandhe Regementter sin vact vidh deras kuarter och dörar skulle förstärka och migh straxst vetta låtta, åm dädh ringaste höres häller någre samankåmster göras, at man alt ondt i tidh kan förekåma, doch hålla sådana årdher tystta. Jagh lätter och taga dän manens hustru mädh appart i arest, såm och hans skrivare och drängh, at ingen får talla vedh dän andhra. Och fines något rät impårttant, at man kan se någen vara gönom skrifter lika delacttigh, är säkrast sigh och åm dän at försekra äfter tagen årdher hos Rix Admirallen. NB. Såm Rumål (?) väl hålles före at vara en ärligh kar, män myket enfåldhigh, så understår iagh migh äfter R. Admiralens gåttfinandhe at låtta Stropen mädh vara hos registtreringhen af breven, och skal i alt så vigillera, at iagh håpas Gudh såm är rätvis alt skal uptäkia. J jaftåns sat han en stundh på natten mädh Comisarien Dankuart och drak på Förgylta Leiånet. Huadh där är hört, skal iagh och äfterspana låtta, såm och allestädes huadh åmdöme såm går åm hans ares. Slutter härmädh och befaller Er Excll: i Dens Högstes beskärm och vårdh.

P. F. DL Gardie m. p.

Utanskrift:

A son Excellanse
Monsignieur le
Gran Chanselier
a
Vpsal

[1] Af denna efterskrifts innehåll framgår, att hufvudbrefvet, som saknas, innehållit underrättelse om Widikindis häktning. Denna tycks i Feuquières' bref till franska regeringen omtalas 25 aug. (4 sept.). Se Varenius, a. a., I, s. 92 med not 3.

[2] Jfr Varenius, a. a., I, s. 165, not 1 (äfven Carlson, a. a., II, s. 451), om nattliga sammankomster under riksdagen mellan Klas Rålamb, Johan och Jöran Gyllenstierna, Knut och Gustaf Kurck, Gustaf Soop och Edmund Gripenhielm. Källan är Feuquières' bref 18 (28) sept.

7. Bref till M. G. de la Gardie från riksrådet Lorens Creutz.

Göteborg 25 nov. 1675.

Högh velbårne Greve,
Sueries Rickess Råd åch
Rickss Cansler, höchtärade
gynnare.

Ederss Excelens kan iagh effter min skyldighet tienstligast icke förhålla, att då iagh kåm til Hans Maiestet, frogade Hans Maiestet effter Ederss Exc:. Iagh sade att Eders Exc: mest håller vid sengen. Kånnungen sade: »Huad felar hånåm då?» Iagh sade: »Den såm felar så myckit såm Ricks Kanslern är stort vnder, at hiertat i livit icke brister för en tid är». Kånnungen sade: »Huad då?» Iag sade: »Eders Maiestet vet det vel, huru han är angripen til liff, ära och al sin velferd. Åm icke det kan vara capabelt nogh att stöta hiertat sönder i otid, så må den högste Guden veta.»[1] Hans Maiestet sade: »Han tar så illa vid sigh; dermed så gör han intet annat en sina ovenner stora. Gud give han ville intet achta sådant åch i synnerhet nu intet sleppa alt handlöst, dy han vet vel, huem iagh har til att lita migh til. Han skulle nu taga sigh sackerna an mera en til förende åch låta seet, han intet achtar sina ovenner; men der igenåm att han så apsenterar sigh, så gör han dom stormodige.» Iagh sade: »I Vpsala hade det alt kunnat förekåmmas, åm Eders Maiestet då hade tagit vti med dem, dy det är ohörligit, att en skal anklagas aff ett pasquil.» »Ia», sade Hans Maiestet, »det var fuller en sådan tid, att man intet stort kunde göra der vti, vtan hasta med Ricksdagen til enda.» Jagh sade: »Den förmente faran med Ricksdagens fördröiande har nogh skadat Eders Maiestet, i det att Böndren alla bleve fri åch Adelen, Prester åch Bårgare betingat sigh de vilckår att lösa spanmål åch andra perseler effter Kronu verderingh, åch nu måste Hans Maiestet köpa sådant åch giva 2 a 3 dubelt emot Krono verderingh». Såsåm iagh förnimmer vtaff Hanss Maiestet, så skulle Hans Maiestet gärna se, att Eders Excel: toge sigh affererna an; eliest torde Hans Maiestet fatta något misnöie, åm Eders Excel: skulle sigh aldeles apsentera. Iagh beder Eders Excel: intet ville förtenckia migh, att iagh så skriver. Gud give iagh kunde tiena Eders Excl: med mit blod; iagh skulle det gerna göra. Åm Eders Excelens något hade att bestella på denne orten, ärbiuder iagh migh det samma troligen att förretta. Hans Maiestet reste i förgår til Veners bårgh, lärer intet kåmma igen på 8 dagars tid. Iagh ser att her lärer tilstunda en miserabel tid, åch omöigeligit at trupparna kunna campera i mangel aff proviant, dy omöigeligit är att få fram så myckit

---

[1] Se Varenius, Högförräderimålet mot M. G. de la Gardie år 1675 (i Historiska studier, Festskrift tillägnad C. G. Malmström 2 nov. 1897).

såm behöves, fast man endå hade sielva parselen. Vplandz regementet är förlagd i Vestergöland åch vt äter bonden helt åch hållit: hade Vestgöta ryttarn fåt vara hemma åch Vplenningen ståt(?) ifre(?) hade det varit fast bettre. Iagh ser en miserabel tid tilstunda til kåmmande vår för detta fatiga landet. Greff Bengt går til Nimvegen; han lärer bliva Kammarn dryger. Iagh sluter her med åch befaller Eders Exc: vnder Dens Högstes beskyd åch beskerm. Gud give Eders Ex: et glat hierta, sina ilviliare til spåt. Aff Göte bårgh den 25 Novem: 1675.

Eders Excelens
tienstvilligster tienare
Lorentz Creutz m. p.

8. Bref till M. G. de la Gardie från hans svåger, rikstygmästaren Per Larsson Sparre.

Göteborg 19 jan. 1678.

Höghvelborne Greffve och Herre,
Her RiksCantzler, högbenägne
Herre.

Eders Excell: gunstige skrijffvelse ähr migh i dagh vel inhendigat. Vij haffve deslijkes her i Göteb: bekumit H. K. M. notification om Riksdagens förleggiande till Halmstad, hvilket denna staden hårt tryck som een anseenligh provision och förråd aff allahanda saker medh stoor vmkostnadt införskaffat haffver. Dett lerer och intet mindre incommodera sampl: R. Stender att assembleras uppå een så afflegen ort, der som til commoditet och uppehälle icke dett ringaste står att bekomma. Men såsom man deremoot förmodar denna Riksdagh skola kuna bringa Kungl: M. och Rijket någen anseenligh styrkia och tienst, så lerer hvar och een godh patriot gierna draga all incommoditet, allenast att Rijket måtte hielpas vthur dett tryk och förvirradhe tilstånd, som dett sticker vthi. När iagh alt detta considererar, kan iagh intet vthan medh största douleur ansee E. Ex: ohelsa, som skulle förhindra E. Excell: denna Riksdagh personligh att bijvista, hvarighenom Kungl: M. och Riksens tienst, sampt E. Ex: enskijlta interesse, största affsaknadt taga skulle. Alla raisoner och skiel lerer E. Ex: sielff best öffverväga; desse fördristar iagh migh allenast E. Ex: att förestella, att förvthan den affsaknadt, som Kungl: Maij:ttz och Riksens tienst deraff enstår, så faller ighenom E. Ex: frånvara direction öffver hela verket vthi E. Ex: fijendhers hender, hvilka des förvthan bekomma yppe hugg, och prevalera sigh aff sådan absence vthi een Konungs sinne, som öffver densamma något otåligh vara kunde, helst sedan han E. Ex: ighenom trenne skrijffvelser inviterat haffver. E. Ex: veet sielff huru farligit dett ähr att vara frånvarande, när man sigh några vijdriga intriguer befruchtar; E. Ex: ovenner åstunda densamma: fördenskull måtte man giöra le contraire, och the som råda dertill, giöra dett

säkert aff een ärligh och vel intentionerat mening. All confiance medh Senaten skulle derighenom[1] förkålna och falna, hoos Stenderne skulle dett eij heller någen godh impression förorsaka. Iagh ähr i mitt sinne aldeles försäkrat, att der E. Ex: kommer til Riksdagen, att alt til des nöije och satisfaction lerer afflöpa. Gudh alsmechtigh förlene E. Ex: allenast helsa, och att E. Ex: måtte vara medh the första tilstedes, så skulle dett onda som menaceras nest Gudz hielp vel öffvervinnas. Iagh beer E. Ex: ödmiukeligast att intet illa uptaga denna min stora dristighet; den zele iagh har för E. Ex: tienst bringar migh der til. Iagh för min particulier ährnar vill Gudh om måndagh att förresa til Halmstad, ehuru besvärligt dett migh och faller. Kungl: M. förmeness vist att vara der d. 28 hujus, men huru vijda Kungl: M. vijdh varande Riksdagh lerer der stadigt förblijffva gijffver tijden. Dett förvndrar migh, att Riks Admiralen har inga breff om Riksdagen ifrån Kungl: M. bekumit hvarsken nu heller förra gången. Iagh förblijffer medh all respect och vyrdnadt

Göteb: d. 19 Jan:
1678.

Eders Excell:
ödmiuke och
hörsampste
tienare
P. Sparre m. p.

* * *

Alla här tryckta bref äro egenhändiga. Aftrycket är i allmänhet bokstafstroget, frånsedt skiljetecken och stora bokstäfver samt återgifvande af *w* med *v*. (Se dock s. 296, not 3, s. 311, not 1 och s. 317, not 4!)

Af här meddelade bref från Pontus Fredrik de la Gardie äro som synes alla utom ett i saknad af öfverskrift. Det sista är uppenbart ett postskriptum; de öfriga tre äro möjligen att betrakta på samma sätt, men af innehållet framgår det ej. Att märka är, att alla fem brefven (eller brefdelarna) tydligen härröra från skilda tillfällen. Som alla äro odaterade, hafva de här ordnats försöksvis efter sannolikhetsgrunder med ledning af deras innehåll och inre sammanhang.

[1] D. v. s. genom kanslerns frånvaro.

Georg Wittrock.

Underrättelser.

— Den 16 november afled hastigt på sitt slott Eriksberg friherre Carl Carlson Bonde, och med honom bortgick icke blott en af de mest framträdande och representativa gestalterna i vårt offentliga lif, en grandseigneur i gammal stil, utan äfven en varm vän och trägen idkare af historisk forskning. Född 1850 och student i Uppsala 1869, inträdde han efter aflagda examina först i diplomatiens tjänst och blef 1876 andre sekreterare i utrikesdepartementet, men lämnade redan s. å. definitivt statstjänsten för att ägna sig åt skötseln af sin egendom Gimmersta i Södermanland. Tidigt kom han in i det offentliga lifvet i sin ort, inträdde 1888 i andra kammaren, som han med ett par valperioders mellanrum (1890—93, 1899—1902) sedan dess tillhört, under senaste riksdag såsom dess talman. Äfven inom hofvet gjorde han en lysande karriär; kammarherre 1876, blef han 1896 öfverceremonimästare och 1900 öfverstekammarjunkare. Det historiska intresset var hos B. fädernearf. Det rikhaltiga bibliotek och handskriftskabinett å Eriksberg han emottagit efter sin fader utvidgade han ytterligare genom delvis mycket värdefulla inköp och ställde dess skatter med den största älskvärdhet och liberalitet till forskares förfogande. Under hans senare år tog sig hans historiska intresse äfven uttryck i en ingalunda obetydlig utgifvareverksamhet. År 1896 publicerade han sålunda ur Hedvig Elisabeth Charlottas brefväxling med Ruuth samt hennes memoarer skildringar rörande *Sverige och Norge 1814*. I Personhistorisk Tidskrifts första årgång (1898, 99) meddelade han den skildring af *Fersenska mordet* drottningen gifvit i sina dagboksanteckningar för 1810. Hans hufvudverk är emellertid den förtjänstfulla upplagan af dessa dagboksanteckningar i svensk öfversättning. Af detta verk *Hedvig Elisabeth Charlottas dagbok* hann han utgifva tre band (1902—1907, första bandets andra uppl. 1908), omfattande tiden 1775—1792. Öfversättningen är verkställd med omsorg och skicklighet, och arbetets värde ökas ytterligare genom de utdrag ur andra i Eriksbergsarkivet förvarade källskrifter, som med frikostig, ibland nästan slösande hand meddelas i noter. Det är mycket att beklaga, att utgifvaren af sina mångahanda andra värf hindrades att fullfölja detta intressanta och viktiga utgifningsarbete. Sitt varma intresse för den svenska häfdaforskningen ådagalade den aflidne äfven i sitt mecenatskap. B. var sedan 1884 ledamot af Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia, sedan 1908 hedersledamot af Vitterhets- historie- och antiqvitetsakademien samt sedan 1896 ordförande i Svenska autografsällskapet (senare Personhistoriska samfundet). Han tillhörde äfven Svenska Historiska föreningens ständiga ledamöter.

— Den 20 augusti afled i St.-Gervais-les-Bains (Savoyen) i den höga åldern af öfver 88 år Emile Ollivier, »mannen med det lätta

hjärtat», vid utbrottet af fransk-tyska kriget den franska ministärens främste man. Född den 2 juli 1825 i Marseille, ägnade han sig åt advokatyrket, tillhörde under åtskilliga år oppositionen i lagstiftande kåren, beundrad för sin hänförande vältalighet, och inträdde under det andra kejsardömets sista, liberaliserande tid såsom justitieminister och ledande man i ministären af den 2 jan. 1870. Den katastrof hans oförsiktiga medgörlighet gentemot äfventyrligare viljor bidragit att framkalla vållade hans fall, och han har sedan lefvat i afskildhet först i landsflykt, sedan i sitt hemland utan att lyckas åter komma in i politiken. De båda sista årtiondena af sitt lif använde han till att författa den vältaliga och dialektiskt skickliga plaidoyer för sin politiska gärning, som sedan 1894 under titeln *L'empire libéral. Études, récits, souvenirs*, utkommit i sexton band — det sjuttonde har i fragment publicerats i Revue des deux mondes. Olliviers verk innehåller en massa ytterst viktigt material till andra kejsardömets historia. Men det utgör ett verk icke af den objektive historikern, som framför allt vill få fram sanningen, utan af den lidelsefulle advokaten, som framför allt eftersträfvar frikännande inför historiens domstol. Dess omdömen och sammanställningar äro därför ytterst ensidiga, och käll- och proveniensuppgifter lämna mycket öfrigt att önska. Förbigås kan emellertid detta verk icke af någon, som vill sätta sig in i det andra kejsardömets historia, särskildt under dess sista skede. Ollivier var sedan 1870 medlem af franska akademien.

— Med ett tredubbelt häfte (7—9), utgörande 1912 års årgång, föreligger fjärde bandet af *Historisk tidskrift för Skåneland* afslutadt. Årgången inledes med en skarpsinnig källkritisk undersökning af L. Weibull om *Necrologium Lundense*. Efter en kort beskrifning af handskriften jämte summarisk redogörelse för de i densamma införlifvade afskrifter af medeltida författares arbeten och klosterregler samt en öfversikt af befintliga editioner af källskriften behandlar förf. utförligt hvar för sig de uppteckningar, som ingå i volymen: midsommargäldslistan, afskriften af Knut den heliges gåfvobref till St. Laurentii kyrka i Lund den 21 maj 1085, prebendelistan med tillägg, dödsanteckningar för den 10 juli, kungalistan, det egentliga nekrologiet (*Memoriale fratrum*), ärkebiskops-, biskops-, presbyter-, diakon- och subdiakonlistorna samt brödraskapslistan med bilagor. De resultat förf. vunnit kunna i hufvudsak sammanfattas på följande sätt. De konstaterbart äldsta af nekrologiets ofvan uppräknade historiska delar äro afskriften af Knuts gåfvobref och prebendelistan, båda tillhörande tiden före den 30 juni 1123, men senare försedda med ändringar och rättelser. Det egentliga nekrologiet, *Memoriale fratrum*, har varit upplagdt, i hvarje fall före inskrifvandet af notisen under den 25 sept. 1124. Till sin äldsta del utgöres det af uppgifter, öfverflyttade från ett äldre nekrologium, tillhörande en något yngre tid än 1076, ej oantagligt just den tid då Laurentiibröderna togo i bruk sin äldsta kyrka (1085 än ej fullbordad). På första sidan af *Memoriale fratrum* har dettas rubrikskrifvare

mot slutet af konung Nils' tid infört kungalistans rubrik och äldsta namn, senare ha andra händer fört längden tillbaka till 827 och fram till Valdemar I. Ärkebiskops-, biskops-, kanik- och brödraskapslistorna äro å särskilda lägg mellan den 4 juni 1134 och december 1136 upplagda af rubrikatorn, som tillfogat en anteckning om de förpliktelser brödraskapet mellan de i sista listan upptagna samfunden medförde. De därpå följande brödraskapsurkunderna äro skrifna af den hand, som skrifvit den med *Memoriale fratrum* förenade redogörelsen för domkyrko- och altarinvigningarna 1145—46. Dödsanteckningarna för den 10 juli utgöra en omkring 1200 tillkommen afskrift af motsvarande parti af *Liber daticus*. Midsommargäldslistan är ej äldre än Andreas Sunessons ärkebiskopstid, men ej heller yngre än midten af 1200-talet. Efter 1160-talets midt upphörde *Memoriale fratrum* att regelbundet föras, och vid midten af 1200-talet bortföll helt införandet äfven af de döda kanikernas namn å de till detsamma fogade listorna. — Af utgifvarens hand föreligger äfven en uppsats om *Gottfreds och Thyre Danebods Danevirke.* Efter en kritisk granskning af det föreliggande källmaterialet fastslår förf., att Gottfred eller i hvarje fall hans samtid byggt Danevirke, under det att uppgiften om Thyra såsom dess grundläggare utmönstras såsom historiskt oanvändbar. Ursprunget till denna tradition vill förf. finna i hennes binamn å Jellingestenen: Tanmarkar buð, som felaktigt uppfattats såsom »danernas gräns' frälsning». Så har Thyras storverk förlagts till gränsen. Med denna tradition sammansmältes berättelsen om Aethelfled, Alfred den stores dotter, som byggde befästningar på gränsen mellan danskt och angelsaxiskt välde i England. På Danmarks sydgräns låg dess gränsvärn Danevirke och Thyras storverk blef då uppförandet af detta. — Större delen af det föreliggande bandet upptages af landshöfdingen *Carl Hallenborgs Anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa*, utgifna af C. G. Weibull. De lämna värdefulla bidrag till kännedomen om Skåne vid 1700-talets midt. Det hela afslutas med en ganska rikhaltig litteraturafdelning.

— Det senast utkomna (tredje) häftet af *Personhistorisk tidskrift* erbjuder ett synnerligen värdefullt innehåll. Fröken Sigrid Leijonhufvud har aftryckt *Malin Stures släktbok* efter det å Uppsala universitetsbibliotek förvarade originalet och försett dess ibland nog så omtvistliga uppgifter med vidlyftiga noter. Ett synnerligen fängslande bidrag till bröderna Axel och Gabriel Oxenstiernas ungdomshistoria lämnar N. Ahnlund i häftets vidlyftigaste uppsats med titeln *Till Axel Oxenstiernas ungdomshistoria.* Förf. har icke blott begagnat en omfattande tryckt litteratur — universitetsmatriklar, disputationer, gratulationsverser m. m. — utan äfven ett afsevärdt otryckt material, däribland en i Palmskiöldska samlingen befintlig berättelse af Gabriel Oxenstierna om brödernas efter tidens sed företagna utländska »peregrination». Detta material har satt författaren i stand att icke blott utfylla den hittillsvarande bilden

af den store rikskanslerens utbildningsår utan äfven att beriktiga en hel del vilseledande uppgifter på området. Så reduceras t. ex. betydligt den gängse traditionen, att de båda bröderna under sin resa besökt de tyska furstehofven. Under rubriken *En bild från kriget i Polen 1704* aftrycker J. Petrelli några i krigsarkivet påträffade handlingar angående ett under svenskarnes kontributionsindrifning i Polen nämnda år verkställdt beslag af dyrbarheter hos grefve Tarlow å slottet Opollow. Ur Gustaf III:s lifmedikus Nils Dalbergs i Linköpings stiftbibliotek förvarade brefsamling meddelar I. Norberg ett par *Bref från G. A. Reuterholm till Nils Dalberg*. Brefven, hållna i tidens något sentimentala stil, härröra från juli och augusti 1780 — således från tiden för konungens vistelse i Spaa — och innehålla bl. a. ett par ingalunda ointressanta smådrag rörande den då tvååriga kronprinsen. I en liten uppsats om *En finsk officer på audiens hos Gustaf IV Adolf* ger I. Hjertén ett motstycke till Björnstiernas bekanta skildring af sin uppvaktning hos konungen efter slaget vid Lappo. Äfven denna nya skildring bestyrker konungens af både samtid och eftervärld vitsordade bakvändhet i sitt sätt att behandla människor. Häftet föröfrigt upptages — utom af några smärre rent genealogiska meddelanden — af en kortare litteraturafdelning.

— Till sina i ett tidigare band af Arkiv för nordisk filologi införda, på sin tid här uppmärksammade *Studier till Västgötalagarnas historia* har Nat. Beckman i ett af 1913 års häften (Bd. 26: H. 1) publicerat en ny serie af fyra mindre undersökningar. I en af dessa gör han gällande, att Västgötalagens stadgande om de former, som skola iakttagas då konung tager sig hustru utom riket, tillkommit i sammanhang med Erik Knutssons giftermål med den danska prinsessan Richissa. I en annan uppvisas, att den strafform, bränning af den skyldiges hus, som skulle frikostigt ha användts af konung Anund och föranledt hans bekanta tillnamn, ännu så sent som 1335 ansets laglig i Västergötland. Af de båda andra studierna lämnar den ena på grundval af Gummerus' bekanta samling af svenska synodalstatuter från medeltiden ytterligare bidrag till kännedomen om förhållandet mellan biskoplig och folklig lagstiftning, den andra behandlar en fråga beträffande det västgötska lagarbetets kronologi (stycket om kvarnar).

— I den nu afslutade årgången af Statsvetenskaplig Tidskrift finnas åtskilliga uppsatser af historiskt intresse. Förutom ett tidigare uppmärksammadt bidrag af Brusewitz äfvensom Haralds' uppsatser till departementalreformfrågan, i hvilka det historiska elementet intar en afsevärd plats, äro sålunda att anteckna Varenius' innehållsrika och välgjorda lilla skiss *Sveriges författningshistoria i fågelperspektiv*, egentligen utarbetad för ett franskt sammelverk om Sverige och för detta ändamål väl afpassad, samt Gränströms *Till historien om Anders Danielsson, riksdagsmannen för tjugusju härad*, anknutna studie öfver det kumulerade mandatet vid

ståndstidens riksdagar. Förf. lämnar där en framställning af detta författningsinstituts förutsättningar och utveckling och begagnar tillfället att med en enkel hänvisning till RO 1810 § 53 rätta ett inom litteraturen utbredt misstag, nämligen att den ofvan nämnde myndige bonderepresentanten för 27 härad också ägt lika många röster. Af det öfriga innehållet i 1913 års årgång må blott framhållas Knud Berlins lika skarpa som välförtjänta kritik af den delvis ohöljdt advokatoriska tendensskrift om den svensk-norska unionen, som de båda norska professorerna Aall och Gjelsvik år 1912 funnit lämpligt att utsända inför en europeisk publik.

— Ur Finsk tidskrifts sista häften för året äro att anteckna en uppsats af P. O. v. Törne om *Den finska historiska expeditionen i Rom* och dess under ledning af H. Biaudet utgifna publikationer samt G. Nicanders intressanta lilla studie öfver *Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden i deras samband med 1808 års finländska politik.*

— Öfver 1912 års filolog- och historikermöte i Göteborg och dess arbeten på historiens område lämnades här på sin tid (årg. 1912, s. 196 ff.) en öfversiktlig redogörelse af den historiska sektionens sekreterare dr E. Naumann. Numera föreligger en officiell redogörelse för *Förhandlingar vid Svenska Filolog- och Historikermötet i Göteborg den 19—21 augusti 1912*, redigerad af mötets generalsekreterare professor O. Lagercrantz (Göteborg 1913; 199 s.; pr. 2 kr.). I denna redogörelse finnas referat af så godt som samtliga föredrag, lämnade af vederbörande föredragshållare. Att här ingå på någon redogörelse för den föreliggande volymens innehåll må anses öfverflödigt med hänsyn till att dr Naumann i sin nyssnämnda öfversikt redan lämnat kortfattade karakteristiker af de historiska föredragen. Härtill kommer, att flertalet af dessa redan föreligga utgifna eller äro på väg att publiceras. I denna tidskrift ha salunda offentliggjorts docenten Almquists »Om polskt författningslif under Sigismund III» (årg. 1912, s. 151) samt docenten Wittrocks om »Bremiska hären och subsidiefrågan i Karl XI:s förmyndares utrikespolitik 1667—68» (innev. årg., s. 23). Professor Boëthius' föredrag om »Det moderna statsbegreppet» föreligger i Statsvetenskaplig tidskrift (1912, s. 265 ff.) och professor Stavenows »Om konungens och rådets provisoriska lagstiftningsrätt under frihetstiden» såsom rektorsprogram vid Göteborgs högskola. Professor Nilssons föredrag om »Den ekonomiska grundvalen för Augustus' principat» ingår i Eranos (1912). Det af professor Clason behandlade ämnet »Ryska depescher från Stockholm vid krigsutbrottet 1808» återfinnes i författarens större arbete »Gustaf IV Adolf och den europeiska krisen under Napoleon». Beträffande förste arkivarien Berghs föredrag om »De svenska rådsprotokollen, särskildt för såvidt de afspegla skiftningar i Sveriges författning under olika tider» må erinras om samme författares utmärkta utredning

om rådsprotokollen i riksarkivets Meddelanden. Slutligen må nämnas, att lektor Wimarsons föredrag »Några anmärkningar rörande Sveriges ställning till den östeuropeiska frågan under tiden närmast efter Olivafreden» lär komma att tryckas i Karolinska förbundets årsbok.

Af icke ringa intresse äro referaten öfver de vid mötet förekommande diskussioner. Två af dessa behandlade pedagogiska frågor: de klassiska språkens och franskans ställning i våra skolor och ge för visso äfven historikern anledning till eftertanke. I främsta rummet knyter sig emellertid intresset till den tredje diskussionen: om publikationen af historiska urkunder. Bland därvid gjorda inlägg må särskildt framhållas den danske riksarkivarien Sechers ampra kritik af en del ibland i de nordiska länderna tillämpade utgifningsprinciper och, i vissa fall i motsättning till Secher, docent Sahlgrens häfdande af filologernas kraf med hänsyn till urkundsutgifning.

I afseende på återgifvandet af den ifrågavarande diskussionen har förste arkivarien S. Bergh hos redaktionen anhållit om beriktigande af ett par uppgifter i det å sid. 179 införda referatet af docenten Sahlgrens nämnda anförande. Det heter där om Svenska riksrådets protokoll: »Dess läsekrets bör t. ex. lika väl kunna förstå *wijdh* som *vid*, *szåssom* som *såsom*.» Med anledning häraf erinras, att hvarken *ij* eller *dh* ändras vid redaktionen af Svenska riksrådets protokoll, att sz (ss) i början af ord ej förekommer i manuskripten till rådsprotokollen (sådant är karakteristiskt för en tidigare period), samt att *ss* inuti ord ej förenklas vid redaktionen.

Docenten Sahlgren har härtill framhållit, att han icke afsett att uttala sig om normaliseringen i »Svenska riksrådets protokoll», utan att ordet »dess» åsyftar »ett arbete sådant som» det nämnda. Han beklagar emellertid, att hans yttrande erhållit en formulering, som kunnat missuppfattas såsom skett.

--- Det andra bandet af Ragnar Sturzen-Beckers vidlyftiga lefnadsteckning öfver *Oscar Patrik Sturzen-Becker* (Stockholm, Norstedt 1912; 369 sid.; pr. 4,75 kr.) har liksom det första så godt som uteslutande sitt intresse och värde genom det där meddelade urkundsmaterialet. Ehuru i detta afseende icke så rikt som den föregående delen, innefattar det senast utgifna bandet dock en afsevärd mängd både uppteckningar och bref — särskildt må framhållas de, som växlats mellan Sturzen-Becker och Hedlund liksom de till Aug. Sohlman — hvilka belysa såväl den skandinavistiska politiken som de inre danska förhållandena från slutet af 1856 till 1863—1864 års dansk-tyska kris. Carl XV och Fredrik VII, grefvinnan Danner och Berling, Scheele och Hall, Manderström och Hamilton, Blixen-Finecke och Bismarck, det är oupphörligt återkommande namn i brefven. Genom sina förbindelser med de handlande personerna, t. ex. Virgin, fick Sturzen-Becker kännedom om en hel del af förhandlingarna i den skandinaviska frågan, genom Ploug och andra om danska förhållanden; fram-

för allt belysa brefven dock den insats i spelet, som gjordes af tidens pressdiplomater, en Bille, en Ploug och framför allt Sturzen-Becker själf och hans vänner Hedlund och Sohlman. Ofta framskymtar den dynastiska politik, som drefs från svenska vederbörandes sida och som tvifvelsutan ger nyckeln till ganska mycket, som synes svårförklarligt i dessa års händelser. Egendomligt beröra de upprepade beskärmelserna öfver Manderströms — preussiska sympatier och politik. Hvad Sturzen-Becker själf vidkommer, kan man icke neka sitt erkännande åt den patriotism och den klarsynthet, som förestafvade hans afvisande hållning mot den form af skandinavisk politik, som 1863 led skeppsbrott: för honom innebar den skandinavistiska politikens mål en verklig sammanslutning mellan de tre nordiska rikena — däri skulle för Sveriges del vederlaget ligga — icke blott vid behof bistånd åt Danmark i dess mellanhafvanden med de tyska staterna utan några motprestanda från dess sida. Allt detta kommer klart fram i uttalanden, som i många fall äro mycket hedrande för det sunda omdömet hos entusiaster sådana som Sturzen-Becker själf och Hedlund. Tyvärr vanprydas de meddelade aftrycken alltför ofta af felläsningar och korrekturfel (s. 18: »pas-aller» i st. f. »pis-aller»; s. 98: »M' Calloch» i st. f. »M' Culloch»; s. 102: »Jeg gud dog vide» i st. f. »gad dog vide»; s. 119: »Duckum» i st. f. »Dockum»; s. 220: »lysit med limstången» i st. f. »lupit med limstången»; s. 230: »Budberg» i st. f. »Bredberg» o. s. v.) Har förf. tagit urkundsederingen tämligen lättvindigt, så måste man dessvärre säga detsamma om själfva hans framställning — det är här naturligtvis fråga om de delar, som ha intresse för den politiska historien. Ehuru han haft till sitt förfogande både rikhaltigt och värdefullt material för skandinavismens historia särskildt under 1850-talet, har han icke gjort något allvarligare försök att sätta detsamma in i dess rätta sammanhang och därigenom därur utvinna de bidrag, det kan ge till tidens och mannens historia. Han nöjer sig med allmänt hållna omdömen och satser, som ideligen återkomma. Man finner icke många spår af studier i den ganska vidlyftiga litteraturen på området — Julius Clausens föga djupgående bok om skandinavismen synes ha varit den egentliga ledstjärnan. Ej ens så allmänt kända framställningar som Neergaards och Kohts synes förf. ha tillgodogjort sig. Hade förf. nu icke tillfälle att närmare arbeta sig in på detta det skall villigt medges icke alldeles lätttillgängliga område — när det gäller att teckna en man som Sturzen-Becker synes detta dock ofrånkomligt — hade det obetingadt varit att föredraga, att han inskränkt sig till att omsorgsfullt utge ett urval af det intressantaste ur Sturzen-Beckers efterlämnade papper utan att söka sammanarbeta materialet till en lefnadsteckning. Därmed skulle han gjort forskningen en verklig tjänst. — Bandet afslutas med ett personregister till båda delarna, prägladt af samma flyktigheter som arbetet i öfrigt. Där figurera sålunda — utan närmare upplysningar — den Budberg, bakom hvilken döljer sig dåvarande statsrådet H. W. Bredbergs ej alldeles obekanta gestalt, en likaledes ej närmare be-

stämd Wetterstedt, hvilken det ej varit svårt att identifiera med dåvarande svenske chargé d'affaires i Köpenhamn, en Areschoug, med hvilken torde afses den berömde norske statsrättsläraren Aschehoug o. s. v. I en hel del fall äro de meddelade personalia mer än lofligt torftiga. Man frågar sig sålunda, om förf. ej känt till, att den i registret såsom »diplomat» upptagne C. F. L. Hochschild var utrikesminister 1880—85 eller att den norske öfverstelöjtnanten O. R. Kierulf 1871—84 var statsminister i Stockholm. Man stannar äfven inför en uppgift formulerad som den om C. U. Nerman, »ämbetsman, sedermera landshöfding». Och man förvånar sig slutligen öfver att förf., när han nu i flertalet fall gjort sig besvär med att ange personernas födelseår, inte också medtagit deras dödsår.

— De *Minnen* af Fritz von Dardel, hvilkas föregående delar på sin tid omnämnts i denna tidskrift, föreligga nu — åtminstone tillsvidare — afslutade med den nyutkomna fjärde delen (Stockholm, Norstedt; 238 sid.; pr. 5 kr.). Det nya bandet innehåller dagboksanteckningar från åren 1871 och 1872. I stort sedt äga dessa samma prägel som de, hvilka publicerats i föregående delar. Ett stort utrymme intaga som vanligt redogörelserna för societetslifvet: middagar och baler, whistpartier och kägelspel — och detta ehuru under Karl XV:s sista år drottningens död och hans egen långvariga sjukdom i ej oafsevärd grad lade en dämpare på societetens nöjeslystnad. Åtskilligt finnes ock att läsa om antecknarens verksamhet såsom öfverintendent och såsom organisatör af ett flertal utställningar (London, Köpenhamn, Moskwa, Wien), i hvilka Sverige under dessa år deltog eller förberedde sitt deltagande. I detta sammanhang inflyta ock här och där omdömen — ibland nog så pepprade — både om in- och utländsk samtida konst. Äfven politiken skymtar fram. I författarens uppteckningar genljuda tilldragelserna ute i Europa: de sista striderna under fransk-tyska kriget, Paris' belägring, stilleståndsförhandlingarna, kommunen, allt bedömdt med det hjärta för »den stora nationens» lidanden, som utmärkte dåtidens Sverige och som kom äfven skolungdom att med sorgdräkter manifestera sitt deltagande. På flera ställen berör förf. ock den misstämning, som rådde mellan Stockholm och Berlin; så redogöres för konungens bekanta af preussarna uppfångade bref till den franske krigsfången Vernier och för den not Bismarck med anledning däraf aflät till Stockholm, liksom äfven för de etikettstvister det dåvarande tyska sändebudet Richthofen väckte till lif. Konungens intensivt antipreussiska stämning framträder i flera af antecknaren anförda yttranden. Af den inre svenska politiken beröras egentligen blott 1871 års försök till en arméreform och de parlamentariska svårigheter, till hvilka detsamma gaf anledning. Om flera af tidens politiska personligheter — Bergström, Gripenstedt, Hamilton, Hochschild — fällas ibland ganska ampra eller sardoniska omdömen. Ett särskildt intresse erbjuder naturligtvis skildringen af Karl XV:s sista resa till Aachen och hans död i Malmö. Förf:s

omdömen om sin monark och välgörare äro äfven i denna del påfallande nyktra, om ock burna af sympati. Däremot äro hans uttalanden om efterträdaren i allmänhet tämligen kritiska och ibland rätt skarpsynta. Bredvid konungens gestalt framskymta äfven några af de äfventyrliga figurer, hvilkas namn äro knutna vid Karl XV:s sista år, främst den armeniske stallmästaren Demirgian och grefvinnan Krasinska. Antecknaren berör konungens bl. a. redan i De Geers minnen antydda planer att äkta henne och meddelar ock de förslag, som varit å bane att med den spanske konung Amadeos hjälp skaffa henne en ställning, som skulle underlätta giftermålsplanernas förverkligande. Liksom i föregående delar utgöra de återgifna bilderna ingalunda det minst fängslande i boken; åtskilliga af dem äro mycket roliga och karaktäristiska, t. ex. porträtten af amiral Lagercrantz, bröderna Knut och Carl Jedvard Bonde, O. M. Björnstierna Hochschild, för att nu endast nämna några. Bandet afslutas med ett gemensamt register till alla fyra delarna.

Det kan icke nekas, att de Dardelska Minnena, i hvarje fall sådana de föreligga utgifna, i mångt och mycket gäcka läsarens förväntningar. De utgöra icke något från historisk synpunkt betydande memoarverk, och åtminstone i sin svenska dräkt gifva de blott en svag föreställning om den spiritualitet, som — därom vittna alstren af hans ritstift — präglade deras författare. Antecknarens intressen äro icke den politiske observatörens utan den konstnärligt intresserade och begåfvade världsmannens. Hans ställning var säkerligen ej heller sådan, att de politiska striderna och frågorna trängde sig alltför nära inpå honom. Hvad som i detta hänseende finnes i hans anteckningar är så att säga af mera tillfällig beskaffenhet och sällan af större värde. Men hans omdömen om en mängd af den tidens personer frappera genom sin ibland rätt obarmhertiga träffsäkerhet och skärpa, och hans skildringar äro af värde genom hvad de skänka oss af den miljö, inom hvilken tidens ledande män hade att verka. Och nekas kan ej, att mot den bakgrunden åtskilligt framstår klarare, som för eftervärlden kunnat synas nog så svårfattligt. Författarens teckningar bilda ett högst intressant, om ock föga pietetsfullt bildgalleri öfver Karl XV:s Sverige.

— Som festskrift till Edvard Holm på hans 80-årsdag den 26 januari 1913 har den danska historiska föreningen utgifvit ett tilläggshäfte till Dansk Historisk Tidsskrift, prydt med ett vackert porträtt af jubilaren. I tillägnan framhålles, huru Holms nu snart fullbordade stora verk öfver Danmarks historia 1720—1814 i fråga om sin anläggning och den rikedom af ämnen det omfattar öfverträffar alla andra danska historiska arbeten sedan P. Fr. Suhms dagar. Häftet innehåller femton uppsatser med ämnen från skilda epoker och forskningsområden af den danska historieforskningens främsta namn. Uppsatserna äro ordnade alfabetiskt efter författarnas namn, hvilken ordning medfört den lyckliga följd, att det första bidraget, arkivarien E. Arups uppsats om *Rantzau-Ascheberg*, kunnat in-

leda festskriften med några varma och vackra ord om Edvard Holms banbrytande betydelse för den danska 1700-tals-historien.

Inom medeltidsforskningen faller endast W. Christensens uppsats *Om nogle af det 15. Århundredes Betegnelser for Adelsstanden.* Det är termerna riddare, sven, armiger, militaris, som här belysas.

Till 1600-talets politiska historia finnas äfven ett par bidrag. Fridericia skildrar i en uppsats om *Enkedronning Sofie Amalies Testamente* den strid, som härom utbröt 1685 inom det danska kungahuset. Dr. Knud Fabricius behandlar i sin uppsats *Colbert og Danmark. En studie over Oprettelsen af det franske Nordkompagnie* Colberts planer att söka bryta den holländska och engelska öfvermakten inom handeln på Skandinavien. Från 1664 började Colbert att tänka på skapandet af privata handelsföretag mellan Frankrike och Danmark. Först 1669 tillkom ett nordkompani, hvars verksamhet dock blef kortvarig; dess historia utlofvar författaren att behandla i annat sammanhang. Ur svensk historisk synpunkt har ämnet intresse, då kompaniet äfven afsåg Sverige, och öfver hufvud taget vår handels historia är synnerligen litet behandlad.

På grundval af sin aktpublikation »Aktstykker og Oplysninger til Statskollegiets Historie» redogör J. Lindbæk i uppsatsen *Statskollegiet og de danske Kobstæder* för de åtgärder, som af nämnda institution företogs eller planerades till städernas bästa, såsom försök till inkallande af utländingar m. m.

Ett annat bidrag till stadshistorien utgör M. Mackeprangs studie *Danske Købstadsmøder fra Kristian I til Kristian IV.* Det danska borgarståndet erhöll aldrig någon lagstadgad rätt att deltaga i ständerförsamlingarna hvarken å herredag eller riksdag. Ett slags ersättning härför bjödo de årliga provinsmöten af delegerade från städerna, som inom östra Danmark började hållas från slutet af 1400-talet. Förebilder för dessa sammankomster ser Mackeprang i hansedagarna och i adelns »landemoder». Om de äldsta af dessa möten finnas ytterst sparsamma uppgifter; en recess från 1504 från ett skånskt möte i Lund finnes dock bevarad i Malmö stads arkiv. Till en början synas endast frågor rörande handeln ha varit föremål för förhandling mellan de olika städernas representanter. Från 1520-talet förändra de karaktär, då regeringen började på dem förhandla med borgarna. Under Kristian III förvandlades de till provinsiella ständerförsamlingar af adel och borgare.

Ett betydande antal bidrag behandla ur olika synpunkter ämnen ur 1700-tals historien. Det största intresset bland dessa tilldrager sig otvifvelaktigt Erslevs undersökning *Gottorpernes Afkald paa Slesvig og dets Forhistorie.* Förf. visar fullt bindande, att den danska uppfattningen af 1773 års traktats innebörd, nämligen att anspråken på Schleswig afträddes till den danska konungen och hans arfvingar, är den enda hållbara, och att alltså den åskådning,

som under konflikttiden från tyskt håll gjordes gällande, att den blott afsåg manliga arfvingar, ej har något stöd i traktatens tillkomsthistoria. Ur källkritisk synpunkt är resultatet af värde, då det ådagalägger, till hvilka felaktiga slutsatser man når genom juridisk deduktiv bevisföring, om tillräcklig hänsyn ej tages till en urkunds verkliga innehåll och dess tillkomst.

Aage Friis gifver i *Andreas Peter Bernstorff og den nye »Indretning i Landbruget» paa Bernstorff* en intressant skildring af A. P. Bernstorffs insats vid den »første fuldt gennemførte praktiske landboreform i Danmark i den første reformperiode». Ett bidrag till historien om de danska studenternas studier i Tyskland under 1700-talet lämnar Louis Bobé i sin fängslande uppsats om *C. F. Gellert i hans Forhold til Danmark og danske Studerende i Leipzig.* Arups redan nämnda uppsats utgör en biografisk skiss af Rantzau-Aschebergs öden; af intresse är episoden 1762 om striden inom det danska kabinettet om hans sändning till Petersburg för att söka inverka på tsar Peter.

Ämnen från 1800-talets historia behandlas i tvenne uppsatser. Så lämnar P. Munch en intressant analys af *Monrads Udkast til 1848 års Grundlov.* Marsministärens författningsförslag grundades i hög grad på Monrads utkast, i vissa punkter blef det dock modifieradt. Munch anser utkastet vara ovanligt självständigt såväl hvad hela uppställningen beträffar som särskildt rörande reglerna för representationens sammansättning. Af utländska förebilder synes 1831 års belgiska karta ha spelat stor roll. Rätt egendomligt verkar att se Monrad i en särskild bestämmelse häfda principen, att konungen ej hade rätt att utfärda provisoriska lagar. I uppsatsen *Kong Christian VIII og Reskriptet af 2. debr. 1842* belyser P. Lauridsen tillkomsten af reskriptet rörande danskans användning i den schleswigska ständerförsamlingen. Hela ärendets behandling ger en utomordentlig bild af Kristian VIII:s vankelmod: enligt Lauridsen skall han i denna fråga under en vecka hunnit med att ha haft fem olika ståndpunkter.

Inom agrarhistorien faller utom Friis' uppsats en undersökning af A. Linvald med titel *Hvem ejede Danmarks Jord omkring Midten af det 18. Aarhundrede?* och en statistisk öfversikt af H. Pedersen öfver *Ødegaarde i 1680'erne.* Linvald redogör för, huru stor del af den danska jorden som 1730 och 1766 ägdes af adeln och andra sociala klasser; under perioden ägde en betydlig nedgång rum i adelns ställning som jordägande stånd.

Af kulturhistoriskt intresse äro slutligen A. Thisets *Bidrag til Navneskikkens Historie,* som behandlar adelsnamn under 1500-talet, och Steenstrups uppsats om *Kvindens Stilling i Danmark i Renæssancens og Reformationens Tidsaldre.* Med utgångspunkt från den vanliga uppfattningen, att kvinnans ställning under renässansen högst betydligt förbättrades, söker Steenstrup ådagalägga, att denna åskadning är oriktig. Han visar sålunda, att kvinnans rätt att förfoga öfver sin egendom tvärtom inskränktes; likartade

förhållanden påvisas beträffande arfsrätten. Dessa resultat anser Steenstrup ha giltighet ej blott för dansk eller nordisk historia utan ha allmängiltig prägel. Renässansen skulle alltså ej medfört någon förbättring af kvinnans ställning. (*E. N.*)

— Af *Acta pontificum Danica* föreligger ett nytt band, det femte, liksom de föregående utgifvet af Alfr. Krarup och Johs. Lindbæk (Köpenhamn, Gad; 664 sid.; pr. 7 kr.). Den nya delen innehåller aktstyckena från Alexander VI:s, Pius III:s och Julius II:s pontifikat, alltså för perioden 1492—1513, och är redigerad efter samma principer som föregående delar. Hufvudmassan af det meddelade materialet är hemtad från Vatikanarkivet och utgöres af urkunder rörande besättandet af kyrkliga ämbeten af olika grader. främst naturligtvis biskopsstolarna. Äfven rörande klosterförhållandena förekomma bref i afsevärdt antal. Fränsedt de merendels i regestform förtecknade brefven angående Lunds stift förekomma endast få urkunder af direkt intresse för Sveriges historia. Aktmaterialet är i det väsentliga förut användt i en i Hist. Tidskrift på sin tid anmäld monografi af Lindbæk öfver Danmarks förhållande till påfvestolen under konungarna Kristian och Hans. Redigeringen synes gjord med samma omsikt och sakkunskap, som präglat föregående delar.

— Af den af P. Bjerge och Thyge J. Söegaard utgifna aktpublikationen *Danske Vider og Vedtægter eller Gamle Landsbylove og Byskråer* har ett nytt häfte (Köpenhamn, Lehman & Stage 1913, 208 s.) utkommit. Utom en afdelning för Sönderjylland lämnas en efterskörd till de förut utgifna banden; ytterligare tvenne häften beräknas skola utkomma. De olika ordningarna utgifvas i topografisk följd; de äldsta nu meddelade äro från Högsbro i Haderslevs amt från 1568, Daler i Tönders amt från 1574, Holbæk från 1584, den yngsta från Daler från 1834. För kännedomen om det danska landtbrukets och hela den danska bondekulturens historia lämnar det nu föreliggande häftet liksom de föregående viktiga bidrag. (*E. N.*)

— Af *Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold* har utkommit ett nytt band, liksom de föregående utgifvet af L. Laursen (Köpenhamn, Reitzel 1913; 888 sid.; pr. 8 kr.) Bandet omfattar åren 1596—1602. I förordet lämnas en redogörelse för de formulär, som af det danska kansliet användes vid utfärdande af länsbref, fullmakter, pass m. m.; en rad dylika formulär aftryckas, bland dem äfven kallelsebref till herredag för att lämna prof på formuleringen; i själfva publikationen förbigås städse principiellt alla dylika vändningar. Några uppgifter rörande förhållandet mellan Sverige och Danmark stå att finna i det nyutkomna bandet, t. ex. angående gränsmötena 1601 och 1602 liksom om de rådande tvistefrågorna angående Sveriges rättigheter i Lapp-

marken och om handeln på Narva. Rörande den danska kronans ställning under striden mellan hertig Karl och Sigismund lämnas knappast några upplysningar, det framgår endast, att den danske konungen äfven sedan hertig Karl segrat bibehållit kontakten med Sigismund. Rådets yttrande inhämtas äfven, huruvida det var rådligt att låta krigsfolk, som skulle användas mot Sigismund, få passera Sundet. Rörande det besvär, som af Sigismund värfvadt och aftackadt krigsfolk förorsakade under vistelsen i Danmark 1599, finnas några uppgifter.

(*E. N.*)

— Af den af numera professor Aage Friis utgifna samlingen af *Bernstorffske Papirer* föreligger nu ett tredje band (Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel; XIII, 727, 123 s.; pr. 15 kr.). Den nya digra volymen innehåller bref växlade mellan J. H. E. Bernstorff och Ditlev Reventlou 1751—1772 och mellan A. P. Bernstorff och samme korrespondent 1770—1783. Utgifvaren har liksom i föregående band försett sin textupplaga med rikhaltiga hänvisningar och upplysningar. De Bernstorffska brefven, i främsta rummet den yngre Bernstorffs, innehålla om Sverige och svenska förhållanden en mängd uttalanden, som i allmänhet just ej äro präglade af sympati. Särskildt bittra äro en del omdömen om Gustaf III, för hvars svaga sidor brefskrifvarne ådagalägga en af den politiska motsättningen skärpt blick, men hvars verkliga statsmannaegenskaper synas undgått de danska iakttagarnes uppmärksamhet. — Bandet prydes af ett porträtt af Reventlow och afslutas med ett par släkttaflor öfver dennes närmaste släkt och öfver det Holstein-Gottorpska furstehuset under 1700-talet I sitt företal ställer utgifvaren i utsikt ytterligare två eller tre band, innan det stora verket föreligger afslutadt.

— Ett viktigt bidrag till 1700-talets nordiska historiografi föreligger i norrmannen Francis Bulls arbete *Ludvig Holberg som historiker* (Kristiania, Aschehoug 1913, 181 sid.). Holbergs betydelse såsom historiker och hans ställning till sina samtida har sedan länge varit belyst. Paludan Müller lämnade i sin öfversikt öfver den danska historiografien under 1700-talet en förträfflig karaktäristik af hans viktigaste arbeten, och Holm analyserade hans statsåskådning i sin skrift »Holbergs statsretslige og politiske Synsmaade». Bull gifver i sitt arbete en mera ingående analys af Holbergs historiska skrifter än hvad som förut lämnats. Efter en på Fueters bekanta historiografiska verk grundad inledning genomgår författaren i tidsföljd Holbergs arbeten för att i ett slutkapitel framlägga sin åskådning af hans historiska program, hans kritik, intressen och stil. Holbergs förstlingsarbete »Introduction til de fornemste Europæiske Rigers Historie» visar Bull i såväl planläggning som äfven ofta i omdömen bygga på Pufendorfs likartade verk. Endast i vissa partier visar Holberg spår af själfständighet såsom vid redogörelsen för de kyrkliga förhållandena i England. Af större betydelse var »Dannemarks och Norges Beskrivelse», hvars tyngdpunkt ligger ej på topo-

grafiens gebit utan inom förvaltningshistorien. Arbetet hvilade på första hands material; viktigare urkunder såsom t. ex. Kongeloven meddelades. Holbergs hufvudarbete »Dannemarks Riges Historie» behandlas relativt knapphändigt. Af intresse är Bulls påvisande af att Holberg vid sin skildring af 1660 års statshvälfning visserligen bygger på den officiella traditionen om enväldet såsom öfverlämnadt af ständerna under framhållande af konungens passiva hållning, men likväl i sin text, ehuru tydligen senare inskjuten, meddelar den berättelse om förhandlingarna, som närmast var ägnad att gendrifva denna åskådning. Holberg har tydligen ej vågat draga några slutsatser af det nya material, som han synes ha erhållit först sedan han formulerat sin uppfattning. I en rad uttalanden om Norges ställning till Danmark ser Bull uttryck för Holbergs »særnorske følelse». Det förefaller dock, som om författaren här velat läsa ut mer ur dessa uttalanden än de i själfva verket ge vid handen. — Bull sätter Holbergs historieskrifning synnerligen högt. Hans stora förtjänster beträffande stil och komposition och förnuftskritik af källorna framhållas vederbörligt. I anslutning till ett uttalande af Sars vill Bull i Holberg se en betydande föregångare till Voltaire äfven beträffande det kulturhistoriska program, som denne ville genomföra. Holbergs ställning åter till den fördjupade källkritik, som i dansk historieforskning bröt igenom med Hans Gram, belyses knappast. Bull nöjer sig med att instämma i Paludan-Müllers uppfattning, att Holberg hvarken kunde eller ville följa med i denna nydaning. Holbergs originalitet äfven i hans allmänhistoriska åskådning i hans senare arbeten framhålles klart, så t. ex. hans kritik af Montesquieus uppfattning om orsakerna till den romerska statens utveckling. Holberg såg i den religiösa entusiasm, som besjälade Roms första inbyggare och som gick i arf till deras efterkommande, en af de viktigaste faktorerna i romarrikets utvidgning.

(*E. N.*)

— Bland de många tyska populärvetenskapliga skriftserierna har den sedan några år af professor P. Herre utgifna serien *Wissenschaft und Bildung* (förlag Quelle & Meyer i Leipzig) framstått såsom en af de bästa. Bland skrifter af historiskt innehåll finnas där t. ex. E. Brandenburgs öfversikt *Die deutsche Revolution 1848* och af utgifvaren *Der Kampf um die Herrschaft im Mittelmeer* samt Ph. Zorns redogörelse för *Die deutsche Reichsverfassung* för att nu blott nämna några exempel. I en volym med titel *Deutsche Kultur des Mittelalters in Bild und Wort* (Leipzig, Quelle & Meyer 1912; 82 sid. + 112 sr. planscher; pr. mark 2,50) lämnar P. Herre en kulturhistorisk bilderbok af betydande värde. Bilder, som illustrera olika sidor af det tyska folkets lif från relieferna på Marcus Aurelius- och Trajanus-pelarna till Dürers träsnitt, förefinnas i rikhaltigt och som det synes godt urval. Texten afser blott att lämna de behöfliga upplysningarna till illustra-

tionerna. Klart och koncist skildras rättsväsen och domstolsorganisation, beskrifves en borg, ett kloster, en by o. s. v. Arbetet synes särskildt lämpa sig för pedagogiskt bruk och torde härtill äfven hos oss med fördel kunna användas vid redogörelsen för de medeltida kulturformerna.

(*E. N.*)

— Ett synnerligen värdefullt bidrag till den europeiska historien under 1860- och 1870-talen föreligger i den ungerske historikern Eduard von Wertheimers vidlyftiga biografi öfver den ungerske statsmannen Andrássy *Graf Julius Andrássy, sein Leben und seine Zeit*, hvars första del utkom 1910 och som med ytterligare två under innevarande år utgifna delar numera föreligger färdig (Stuttgart, Deutsche Verlagsanstalt; XXII, 650; XX, 420; XIV, 373 sid.; pr. tills. 35 mark). Förf., förut känd bl. a. genom en objektivt hållen monografi öfver Napoleons och Marie Louises olycklige son *Der Herzog von Reichstadt* (2 uppl. 1913) och en *Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des 19. Jahrhunderts* (2 bd., 1884, 1890) har haft den för en forskare inom ett så nära nutiden liggande tidsskede sällsynta förmånen att äga tillgång till ett utomordentligt värdefullt och hittills obearbetadt material. Han har sålunda ej blott kunnat begagna det Andrássyska privatarkivet äfvensom en del andra ungerska privatpapper, bl. a. Andrássys förtrogne vän sektionschefen i utrikesministeriet baron Bela Orczys mycket innehållsrika dagbok, utan äfven en del offentliga arkiv i Österrike och Ungern: de båda ministerpresidiernas, det österrikiska inrikesministeriets, det gemensamma krigsministeriets och framför allt utrikesministeriets, och han har dessutom satts i tillfälle till att genomgå vederbörande (utrikes) serier i preussiska statsarkivet. Äfven om man ej kan bedöma, i hvilken grad af förbehållslös fullständighet de nämnda arkiven öppnats för honom, har arbetet en mycket stor betydelse genom det omfattande nya stoff det bringar.

Det första bandet behandlar Andrássys skiftande bana intill hans utnämning till Donau-monarkiens förste ungerske utrikesminister. Efter några inledande kapitel om hans verksamhet i den ungerska revolutionens tjänst, hans landsflykt, hans dömande in contumaciam och hans återkomst behandlas därefter i en rad kapitel hans insats i den inre politiska striden inom Donau-monarkien och Ungern, hans utnämning till ungersk konseljpresident samt förlikningen 1867. Dessa partier af boken utgöra egentligen ingenting mindre än en öfversiktlig redogörelse för tillkomsten af hvad en fransk historiker kallar »le compromis austro-hongrois», grundvalen för Habsburgrikets nutida politiska lif. Bandets senare hälft behandlar Andrássys tid som ungersk konseljpresident: genomförandet af 1868 års värnpliktslag, ordnandet af förhållandet till Kroatien och Fiume, militärgränsens införlifvande med Ungern, monarkiens titelfråga; vidare hans betydelsefulla ingripande till fredens bevarande vid krigsutbrottet

1870 och det bekanta kronrådet d. 18 juli d. å.; samt slutligen hans ställning under den s. k. Hohenwartkrisen — det feodal-tjeckiska bakslaget mot den dualistiska politiken af 1867 — och hans utnämning till Beusts efterträdare (nov. 1871). De båda sista banden utgöra till sin väsentliga del en framställning af Andrássys verksamhet som utrikesminister och vidga sig, kan man säga, till en skildring af den europeiska politikens allmänna historia under 1870-talet. Detta årtiondes förra hälft kan lämpligen karaktäriseras såsom trekejsarententens tid, om också under denna tid grundlägges det intima förhållandet mellan de nuvarande trippelalliansmakterna. Den alltsedan Krimkriget stadigvarande spänningen mellan Donaumonarkien och Ryssland träder i bakgrunden och synes t. o. m. under en tid alldeles övervunnen. Mellan Petersburg och Berlin är, åtminstone till det yttre, förhållandet det gamla hjärtliga, om än mot årtiondets midt ett tydligt afsvalnande gör sig gällande först i fråga om den spanska republikens erkännande, sedan och slutgiltigt genom Gortschakows hallning under den skickligt iscensatta franska aktion, som är känd under namnet krigspaniken 1875. Redan för denna epok bringar det Wertheimerska arbetet en mängd nya och intressanta upplysningar rörande det diplomatiska spelet, t. ex. beträffande den rysk-österrikiska ententen af 6 juni 25 maj 1873. Än betydelsefullare äro de nya bidragen för den följande epoken, den stora Balkankrisen fran utbrottet af den Herzegovinska resningen 1875 till och med Berlinkongressen. I de hithörande kapitlen få vi för första gången utförliga och autentiska redogörelser för Reichstadtaftalen (juli 1876), förhandlingarna mellan kejsar Frans Josef och Alexander II hösten 1876, konventionen af den 15 jan. 1877, kronrådet d. 15 jan. 1878, Ignatievs mission i Wien — för att taga ut nagra af de viktigaste punkterna i framställningen. I sina hufvuddrag var visserligen händelsesammanhanget förut kändt; här föreligger för första gangen en detaljerad skildring byggd på själfva aktmaterialet. Hvad som i främsta rummet slår läsaren är måhända analogierna med de sista fem årens langvariga Balkankris. Det invecklade händelsesammanhang Wertheimer utredt ger i själfva verket i manga fall nyckeln till samtidens tilldragelser. I arbetets återstående partier — tredje delens senare hälft — fängslas läsarens uppmärksamhet i främsta rummet af det 100-tal sidor, som skildra det tysk-österrikiska förbundets tillkomst. Äfven här äro grunddragen kända, bl. a. genom den klassiska skildringen i Bismarcks Minnen; men enskildheterna, meddelade efter den diplomatiska korrespondensen i Berlin, erbjuda i alla händelser mycket af intresse.

Redan förut har antydts, att det föreliggande arbetet har sitt främsta värde genom det nya material, som bringas. I det fallet bildar det för 1870-talets tyska historia en motsvarighet till Sybels berömda verk för 1860-talets. Men arbetets rent litterära egenskaper, det sätt hvarpå det väldiga materialet genomarbetats, stå knappast i jämnhöjd med dettas eget intresse och värde. Wertheimer har såsom biograf föga gestaltningsförmaga, och i framställningen af de diplomatiska

förvecklingarna refereras aktstyckena utförligt i texten i st. f. att organiskt ingå i densamma och genom förf:s analys framstå i sitt rätta sammanhang och betydelse. Genom den använda metoden ökas visserligen bokens värde såsom primärkälla, men läsaren har också svårt att i det invecklade diplomatiska spelets virrvarr behålla öfverblicken och ledtråden. Nekas kan ej heller, att arbetet i någon mån skadas af författarens prononcerade ungerska nationalism, som bl. a. tar sig ett påfallande uttryck i ett långt drifvet pedanteri i afseende på monarkens och ministrarnes titlar, liksom också af den något flackt panegyriska ton, som genomgår detsamma. Men trots dessa i främsta rummet litterära brister måste Wertheimers Andrássy-biografi räknas bland de viktigaste bidrag till Europas nyaste historia, som på de sista åren sett dagen.

Öfversikter och Granskningar.

The Greek Commonwealth. Politics and economics in fifth century Athens. By ALFRED E. ZIMMERN. 454 s. Oxford, Clarendon press 1911.

Ett författnings- och kulturhistoriskt arbete, som tillvunnit sig stor uppmärksamhet, är den engelske nationalekonomen och historikern A. E. Zimmerns framställning af de grekiska samhällenas, särskildt den athenska statens förutsättningar, uppkomst och utveckling. Vid skildringen af Attikas inre — politiska och ekonomiska — historia rör sig Zimmern inom ett område, där det rika och väl bearbetade materialet erbjuder ett godt tillfälle för en författare med sådan läggning och begåfning att lämna en framställning som denna, hvilken med litterär stil och saklighet i förening ger en lefvande och helgjuten bild, präglad af skildrarens personliga uppfattning.

En god del af sin lifighet vinner denna skildring obestridligen genom jämförelser med nutida förhållanden. Författaren är själf medveten därom, som följande för hans stil karaktäristiska rader må utvisa: »It is wholesome for the idealist to lay aside for a moment his Grote and his Mazzini and to turn over the pages of an election number of *Punch*. He will then be in a better position to follow the ups and downs of Athenian development from fair play to selfgovernement.» Det synes anmälaren, att den nämnde idealisten kunde hafva mer att vinna af en bekantskap med Aristophanes' kvickheter eller den bittert hånande och desillusionerade oligark, som författat den pseudoxenophontiska skriften om Athens författning. Å andra sidan är det obestridligt, att en författare med så skarp blick för det karaktäristiska som Zimmern genom analogier kan framhäfva det väsentliga och ställa sin tankegång i en bjärtare belysning än källornas, utan att framställningen därför behöfver bli missvisande. — Det är i allmänhet detaljer, Zimmern åskådliggör genom jämförelser med våra förhållanden. Paralleller med större räckvidd söker han ej draga. Motsatserna emot nyare tider äga för honom större intresse än de skäligen allmängiltiga likheter, som förledt åtskilliga forskare att — ofta med uppoffrande af det mest särskiljande och betecknande — påtvinga antikens historia våra dagars

problemställning. Särskildt är hans framställning af de ekonomiska förhållandena, bokens mest originella och medryckande parti, förvånande fri från konstruktioner präglade af vårt betraktelsesätt och likväl åskådlig, ett godt bevis, synes det anmälaren, för materialets riklighet och på samma gång en betydelsefull gensaga emot den riktning, som spårar modärn industrialism i ett samhälle, där organiseradt arbete saknades så fullständigt som i 400-talets Athen. Af det sagda framgår äfven, att arbetet ej äger något politiskt patos af den art, som t. ex. genomlöper Mommsens och J. G. Droysens verk. Liksom dessa kräfver det emellertid genom sina talrika anspelningar på dagligt lif och politiska förhållanden i våra dagar för att rätt förstås förtrogenhet med författarens samtid. En sådan torde en framtid lika väl behöfva för att förstå, hvad det var som skänkte Zimmerns athenare ett så fascinerande lif för oss, som vi göra det, när det gäller Mommsens Cæsar, Livius' sagokonungar eller Plutarkhos' fromma hjältar.

* * *

Af liknande fysiska förutsättningar alstras obestridligen liknande förhållanden midt uppe i den, som det vill synas, beständiga olikheten i lynnen och öden. Detta allmänmänskliga beroende af landskapet, klimatet och jordmånen har Zimmern framhållit i arbetets geografiska del, en grundval på hvilken den öfriga skildringen baseras. De naturliga förutsättningarne leda skildraren öfver till näringarne och deras idkare, till »Politics» och »Economics», som afhandlas i bokens båda hufvudafdelningar.

Zimmerns skildring af athenarnes statsförfattning skiljer sig genom framställningssättet från de brukliga handböckerna, med hvilka den eljes har såväl urvalet af fakta som den efter fyndet af Aristoteles' Respublica Atheniensium och Wilamowitz' behandling däraf gängse uppfattningen gemensamma. Framställningen utgör intet handboksmässigt uppräknande. Den athenska statens institutioner, församlingarnes arbetsordning och sammansättning behandlas i en skildring, hvilken ej försummar att använda något smådrag hos de antika författarne, som kan gifva lif åt de torra uppgifterna från forntidens handböcker och inskrifter. För Zimmern hafva vidare förutsättningarne — såväl de fysiska som psykiska — varit ett hufvudintresse; med material hämtadt ej blott från Attika och dess författare utan från hela Grekland söker han framställa anden i den athenska staten, förrän han ingår på skildringen af det uttryck, den tog sig i femte århundradets författning. Innan han öfvergår till att skildra den demokratiska självstyrelsen och det attiska riket, följer han sålunda stadens och familjens utveckling från den tid då grekerna invandrade och togo landet i besittning. Han visar, att redan i homerisk tid hägrade staden som ett ideal. Omsider slöt man sig tillsamman, men ej för handel, som under medeltiden, utan för ömsesidigt bistånd, för försvar och rättsskipning. Staden blef ej

annnat än en »förvuxen bondby», som vanligen byggdes upp kring en källa och en lättförsvarad klippa. I staden fostrades emellertid grekerna till medborgare och lärde att fostra och lyda ämbetsmän, från de gubbar i helig rund, som föresväfvade den homeriske diktaren, eller en furste lik Herodotos' Deiokes till lagstiftarne och de årligen valda ämbetsmännen under självstyrelsens dagar.

Efter denna inledning skildrar Zimmern, huru athenarne lyckades förena den lokala administrationen med en strängt centraliserad styrelse, och huru de gamla ätternas kraf försonades med det nya rikets, korteligen huru den nya författningen uppkom och verkade i staden, hvars skyddsgudinna blef Athena, medan Apollon och Zeus, den gamla adelsstatens fäderneguder, undanträngdes. Zimmerns redogörelse för 400-talets självstyrelse afslutas med en statistik öfver ämbetsmännens antal, de fler än tjugo tusen, som enligt Aristoteles lefde på tributerna, tullarne och bundsförvanterna.

Skildringen af sjöförbundet och dess utveckling från nödvärn till ett rike med skatteordningar liknande den besegrade storkonungens utgör författningshistoriens sista del. Zimmern påvisar, att under stormaktens bestånd kände athenarne intet behof att gifva en ideell motivering för sin härskarställning i stället för den ursprungliga, som bortföll med fredstillståndet. Det var först Thukydides, som, då bundsförvanterna sagt sitt ord och riket tillhörde historien, utvecklade »an imperial theory» i Perikles' liktal. Hvad Thukydides utan tvifvel menat som ett försvar och en teoretisk grund för återuppbyggande, blef ett eftermäle, som Zimmern med full rätt använder som afslutning på sin skildring af fyrahundratalets författning.

Wilamowitz har skrifvit i sin grekiska litteraturhistoria, att Sophokles' Antigone författats »mit der frischen Lebenserfahrung eines Staatssekretärs des Reichsschatzamtes». Också den som ställer sig frågande inför valet af exponent måste medgifva, att Wilamowitz här träffat ett utmärkande drag för den attiska tragedien och 400-talets konst och diktning öfverhufvud, dess obrutna förbindelse med dagens händelser och statens styrelse. Äfven Euripides, som också däri bebådade en senare tid, att han helt var diktare, fann utgångspunkten för sina bizarra och kontemplativa grubblerier i dagens frågor och lånade lif och talesätt från det Athen, som spekulerade och politiserade omkring honom. Det är till exempel klang af ett attiskt hedersdekret i Medeias ord till budbäraren om hennes seger öfver Kreons dotter: »Bland mina välgörare och vänner skall du hädanefter räknas» (ἐν δ' εὐεργέταις | τὸ λοιπὸν ἤδη καὶ φίλοις ἐμοῖς ἔσῃ). — Horatius' »gelidum nemus» och det tysta och afstängda gemak, där Daumiers konstälskare njuter af sina skatter i bekväm ro, äro barn af en annan ande: till dylikt var man för aktiv i 400-talets Athen och dessutom för fattig. — Fattigdomen i Athen var mycket stor. När statskassan ansågs outtömlig, under Perikles, var den ej större än 10,000 talenter, och enligt Zimmerns mening var detta mer, än stadens medborgare tillsamman ägde. Äfven

sträng bundenhet vid den egna staden gaf i äldre tider det attiska lifvet och tänkandet ett särdrag. Både på grund af denna begränsning och de mindre komplicerade förhållanden, som framkallade sociala sträfvanden på en tid, då skriften, hjulet, segelkonsten, plogen, nätet och snaran betraktades som de stora uppfinningarne, kunde den attiska spekulationen öfver samhällets förbättring röra sig med realiteter lättare än våra tiders, som genom sin universella läggning och problemens växling oftast bringas att arbeta med abstraktioner.

Zimmern ser i grekens måttfullhet en motsats emot andra tider och folk. »Grekerna i äldre tider önskade ej rikedom för dess egen skull.» De ägde måhända ej den österländska furstens lust att hopa guld och hade i hvarje fall ej tillfälle därtill. Men vidt skild från resignation var utan tvifvel den äfventyrliga handlingslusta, som dref grekerna rundt medelhafvets kuster, äfven om den, som Theognis skrifver, väcktes af hård nöd. Solons ord till Kroisos, som Zimmern valt för att karaktärisera det grekiska tänkesättet, synas därför anmälaren föga belysande för hellenerna i allmänhet. Inför fursten står en världsfrämmande profet, af en typ som ej vore särskildt grekisk, om ej hans visdom fostrats i motsats emot den jäktande oro, som följde myntet till Grekland. Äfven de äldre grekerna torde hafva varit i behof af Solons förmaningar, om det också ej kan förnekas, att det ligger ett drag af rofylld förnöjsamhet öfver de gamles skildring af det oberoende småfolket i Attika, och att de arbeten, slumpen bevarat åt oss, vittna om en omsorg, som förutsätter god tid och känsla af förpliktelse emot yrket. När Herodotos gaf berättelsen om Solon den form vi känna, ägde den eller kunde åtminstone äga en udd riktad emot handelsstaden Athen genom sin påminnelse om förfädrens dygd. Det låg nära till hands — äfven då — att idealisera den gamla, goda tiden. Man förbisåg (och förbiser) lätt, att det var först senare skiften i världspolitik och hushållning, som gåfvo athenarne möjlighet att ernå inflytande, vinsttillfällen och andra förutsättningar till blomstring. Attika var ännu i sjätte århundradet trots det blomstrande krukomakaryrket beroende af skördarne från sin karga jord och stod därför med nödvändighet tillbaka för andra stater med rikare möjligheter och gynnsammare läge.

Äfven sedan de fromma landtbrukarne och herdarne fått vika för fyrahundratalets rörliga och vidskepliga handelsfolk, ägde jorden stor betydelse. Jordbruket förblef, skrifver Zimmern, det traditionella sättet att förvärfva hederlig bärgning. År 403 kunde det till och med föreslås i Athen — sjö- och handelsstaden —, att medborgarrätten skulle blifva begränsad till jord- och fastighetsägare, och källorna förmäla, att endast fem tusen medborgare skulle utestängts från statsarbetet genom denna bestämmelse.

Liksom Zimmern vid skildringen af statsförfattningen härledt staden ur fylen, riket ur staden, skisserar han det invandrande röfvar- och jägarfolkets utveckling till bofasta jordbrukare, innan han öfvergår att framställa grunddragen af det ekonomiska tillstånd,

som betingade och följde af stadsstaten och dess utveckling till storstat. »City economics» är skildringen af hvad en grekisk stad var och förmådde i den afskildhet, som kännetecknade det äldre Greklands städer med deras oberoende handtverkare och bönder, hvilka jämte slafvar och inflyttade producerade, hvad den egna staden behöfde. Handeln, myntet, fördelningen af förmögenheten mellan staden och enskilde och därmed följande skyldigheter, allt detta synes hafva tagit prägel af den sträfvan att reda sig på egen hand utan grannarnes hjälp, som låg så nära till hands för grekerna i deras afskilda dalar. Medborgarne måste vara beredda att afvärja plundringståg, vänskapliga förbindelser sträfvade de skilda städerna att ej behöfva. Man ville om möjligt lefva så, som oraklet i Delfi rådde argeierna:

> Hatad af grannarnes folk — af eviga gudarne älskad,
> Bida med svärdet i hand inom egna gränserna tryggad.

Detta skulle emellertid hafva kräft ett skäligen konstant jämviktsförhållande emellan de olika krafterna i staden, som säkerligen aldrig kunde ernås, så som Platon tänkte sig, allra minst när befolkningen tillväxte så kraftigt som i Athen. Kolonisation och andra försök att minska och afgränsa medborgarantalet kunde ej i längden afvärja faran, att invånarne blefvo flera, än landet kunde nära. Man måste söka sig nya möjligheter och förbindelser. Därmed var öfvergången gifven till ett annat ekonomiskt tillstånd, som Zimmern för Athens vidkommande skildrar som »Imperial economics». — Som sjöstad bibehöll Athen sin forna sträfvan att bevara sin själfständighet trots det oundgängliga behofvet af import från främmande länder. När Perikles i liktalet sade, att athenarne gjort sin stad »fullt oberoende af andras hjälp både i krig och fred», talade han dock, som Zimmern anmärker, med tanke på spannmålsupplagen i norr och vakterna vid Sestos, ej på den skörd, Attikas sönderstyckade jord gaf.

Herraväldet öfver hafven i norr och söder, fri sjöfart och rätt till handel i de farvatten, där västgreker och semiter täflade, voro de nödvändiga förutsättningarne för den politik, som drefs af de stora attiska statsmännen. Deras slutliga mål synes hafva varit att bringa stadens handel och industri till en blomstring, som gjorde dem så vidt möjligt oberoende af bundsförvanternas tullar och tributer. Zimmerns förträffliga tabeller och skildring af den attiska statens arbetarförhållanden, dess egna tillgångar och finansplan visa, huru långt från målet de voro. Den attiska handeln och industrien utvecklades i den riktning, de begynt, men nådde sin höjdpunkt först vid midten af 300-talet, då under helt andra villkor. Långt innan dess hade nämligen statens styrelse kommit i händerna på statsmän, som genom »röfvarpolitiken» ledt den in på nya banor. I den siciliska expeditionen ser Zimmern den afgörande brytningen i Athens inre historia och afslutar därför sin skildring af »Imperial economics» med en

sammanfattande historisk framställning af peleponnesiska kriget före 415.

Lika litet som vid skildringen af »City economics» har intresset för utvecklingens allmänna gång hindrat författaren att dröja vid dess skilda faser och behandla dem med en bredd och en åskådlighet, som är lika angenäm för läsaren som svår att tillbörligt framhålla inom den trånga ramen af en anmälan. I dessa skildringar har det lyckats Zimmern, ehuru materialet måst hämtas från skilda tider och städer, att framställa fyrahundratalet fritt från de anakronismer, forskare ofta nog förledas till genom kunskapen om den senare utvecklingen och trehundratalets restaurerade demokrati. En annan förtjänst ser anmälaren däri, att Zimmern med realistisk syn på de svagheter, som vidlådde både stat och medborgare, kunnat förena öppen blick för det mera väsentliga, den inre styrka, målmedvetenhet och begåfningens mångsidighet, som trots alla skymmande och förvirrade krafter kunde segra vid Salamis, skapa sjöförbundet och fostra de attiska tragöderna. »The Greek commonwealth» är en nationalekonoms skrift »om det attiska rikets härlighet», måhända understundom idealiserande, men på samma gång — synes det anmälaren — nog konkret för att ej stämma öfverens med uppfattningen i de ord af Nietzsche, som författaren valt till motto:

»Die Griechen sind, wie das Genie, *einfach:* deshalb sind sie die unsterblichen Lehrer.»

Axel Boëthius.

Die Eroberung des Weltmarkts durch das mansfeldische Kupfer. Studien zur Geschichte des Thüringer Saigerhüttenhandels im Sechzehnten Jahrhundert. Mit zwölf Briefen Jakob Welsers d. Ä. von Nürnberg. Von Walter Möllenberg. XIV + 176 s. Gotha, F. A. Perthes 1911.

Det är måhända icke alldeles berättigadt att beteckna litteraturen om Sveriges ekonomiska historia som särdeles mager. Åtminstone icke, om man — som ofta ehuru ej fullt med rätt sker — därunder innesluter också de publikationer, hvilka innehålla akter och urkunder rörande Sveriges näringslif i äldre tider. Däremot torde det vara ett tämligen genomgående drag, att den historiografiska behandlingen af de publicerade akterna eller af det i arkivalisk form bevarade materialet blifvit något ensidig. De rätt talrika författare, som vid olika tillfällen behandlat specialuppgifter från detta område, och bland hvilka särskildt äldre generationer inlagt högst betydande men nu väl mycket förgätna förtjänster (man läse exempelvis källhänvisningarna i Palmblads uppsats om den svenska näringsflitens utveckling, Skandia 1834!), hafva nämligen som regel strängt begrän-

sat sina undersökningar till den direkt svenska verksamheten, blott i undantagsfall med försök att sätta denna i vederbörlig förbindelse med andra länders ekonomiska företeelser. Det får erkännas, att häri kan ligga en viss styrka, hvad behandlingens grundlighet vidkommer, men å andra sidan förloras därigenom det rätta perspektivet öfver vårt äldre ekonomiska lif, hvilket lika litet som våra dagars företeelser på den materiella odlingens område kan rätt fattas i fullständig isolering. Nu verkar det nästan som en upptäckt, när läsaren vid studium af främmande länders ekonomiska historia stöter på uppgifter, som direkt beröra vårt eget land.

Dr Walter Möllenbergs arbete *Die Eroberung des Weltmarkts durch das mansfeldische Kupfer* är ett tyskt specialarbete, ägnadt åt uppkomsten under förra hälften af 1500-talet af en större kopparindustri i Thüringen samt åt denna industris successiva framryckande till dominerande ställning på kopparmarknaden. En redogörelse för detaljerna torde på grund af ämnets natur här vara öfverflödig, själfva hufvudförloppet är, att grefvarne af Mansfeld, särskildt den bekante Albrekt (VII) af Mansfeld, i förening med Nürnbergkapitalister (Jakob Welser d. ä. och andra) för förädling af den i Mansfeldområdet brutna kopparen anlägga kraftiga garningsverk (»Saigerhütten») på olika platser i Thüringen samt därefter med växande framgång på marknaderna i Antwerpen och Frankfurt a. M. sträfva att uttränga den böhmiska, ungerska och tyrolska kopparen, som där utbjöds af huset Fugger. För att trygga framgången sökte man då för att begagna en modern term kartellisera den thüringska kopparindustrien, hvilket med stor ifver och slutligen med framgång bedrefs af nürnbergaren Christoph Fürer. Vid underhandlingarna härom kom äfven Sveriges kopparproduktion i betraktande.

Att Sveriges kopparförekomster under medeltiden väsentligen bearbetades af tyskar samt då gåfvo anledning till åtskillig export, är ju kändt ur såväl inhemska som hanseatiska källor. Den störste afnämaren var måhända redan då mässingsindustrien kring Aachen, hvilken likväl icke betraktade den svenska kopparen som i kvalitet jämbördig med den tyska och ungerska.[1] Emellertid har det förefallit, som om dylik export härifrån väsentligen afstannat under förra delen af 1500-talet. De af dr M. i bihang meddelade brefven från Jakob Welser d. ä. tala emellertid annat språk. Den mäktige och försiktige Nürnbergpatriciern kände sig ej rätt tilltalad af Fürers djärfva kartellplaner, som ej öfverensstämde med hans hus' förnäma oafhängighetstraditioner. De uppdykande monopolföretagen befunno sig då i mycket starkt vanrykte hos allmänheten, och familjen Welser hade alltid hållit på »guts Geschrei und ehrlich Gerücht». I åtskilliga skrifvelser sökte Jakob Welser därför uppvisa,

[1] 1550 förbjöds att blanda Eislebenkoppar med »Swader», ty däraf komme ej något »gut uprechtig kupfferwerck». Se R. A. Peltzer, Geschichte der Messingindustrie und der künstlerischen Arbeiten in Messing (Dinanderies) in Aachen und den Ländern zwischen Maas und Rhein (i Zeitschrift des Aachener Geschichtsvereins 1908) s. 341.

att planerna för kopparmarknadens behärskande genom sammanslutning hvilade på för lös grund, bl. a. därför att den svenska kopparen vore att räkna med. Så »sollen der schwedischen kupfer ein gutte summa im Niderland ankumen sein» (d. 29 sept. 1525); — — »hab ich wissen, daz der schwedischen kupfer, ob zwaytaussent zentner, neulich im Niderland ankumen send, daz dannocht ainzing hylft fullen» (d. 5 juni 1526). Det har naturligtvis legat utanför planen för dr M:s arbete att närmare följa de gifna anvisningarna, för Sverige torde de emellertid förtjäna beaktande.

Jakob Welsers gammaldags motstånd hjälpte icke i längden, och en verklig sammanslutning kom till stånd, att börja med under sådan framgång, att man kan tala om en tid af verklig kopparfeber inom Tyskland. Därunder hör man nu och då talas äfven om de svenska kopparfyndigheternas mer eftertryckliga utnyttjande. Redan 1527 begärde hertig Albrecht af Preussen utlåtande af Christoph Fürer om möjligheten att skapa kopparindustri i Danzig, hvarför han ville importera svensk koppar. Att Fürer med sina speciella planer i sikte skulle afråda, var helt naturligt: »dan in einem zentner Mansfelter kupfer mer dan in 3 oder 4 zentner Schwedisch kupfern», dessutom bemötte folket i Sverige främlingarne fientligt och vore öfver hufvud mycket opålitligt (M., s. 87). Från år 1538 omtalas emellertid nya dylika planer och beräkningar i Preussen, dock utan resultat. Och samtidigt cirkulerade rykten, att huset Fugger för att stärka sin hotade ställning sändt hundratals bergsmän öfver till Sverige för att höja den svenska koppartillverkningen samt bringa den under sin ledning.

Det har icke varit undertecknad möjligt att företaga några vidare undersökningar med ledning af dessa notiser. Deras hänvisningar dels åt Danzig och kanske längre upp åt Thorn och Polen, dels åt Antwerpen och Aachen torde emellertid nog kunna vara gifvande. Värda uppmärksamhet äro ock de namnförteckningar å kopparköpare och mässingsfabrikanter, som förekomma dels hos M. (sid. 127), dels i Peltzers ofvan citerade arbete (bland bilagorna); Peltzers mycket grundliga framställning innehåller för öfrigt många spridda upplysningar, som direkt angå Sverige. Bland de berörda namnen på koppar- och mässingsintressenter förekomma åtskilliga, som jämväl från senare tid äro ganska bekanta inom vårt land, exempelvis Duppengiesser (Topfengiesser), .Amion l. Amia, Momma m. fl., från sitt håll hänvisande på de vallonska förbindelser med Sverige, som bestodo före Louis de Geers samt vid sidan af hans. Framförallt har likväl M:s skrift värde som ett väl genomfördt försök att teckna åtminstone en del af 1500-talets kopparmarknad, ett fält som svenska forskare nödgas ingående studera, om det skall lyckas oss att en gång rätt skildra den svenska kopparexportens utveckling.

Carl Hallendorff.

Sverige under år 1674. Af Lorenzo Magalotti. Från italienskan. Med 23 samtida bilder. Utgifven af Carl Magnus Stenbock. 134 s. Stockholm, P. A. Norstedt & Söners förlag 1912.

Den italienska relation om Sveriges rike år 1674, som skriftställaren och diplomaten grefve Lorenzo Magalotti efterlämnat, och som grefve Carl Magnus Stenbock utgifvit i svensk dräkt, är ingen ny bekantskap för den svenska historiens vänner. Den är, som utgifvaren påpekar i sitt förord, funnen i statsarkivet i Florens af Elof Tegnér och dess innehåll af honom delvis återgifvet i en uppsats (*Tvenne italienska resande i Sverige på Karl den elftes tid*), som han 1890 offentliggjorde i tidskriften Ymer, och som sedermera är omtryckt såväl i hans »Svenska bilder från sextonhundratalet» som i hans »Valda skrifter» (del V). Tegnérs referat är emellertid ingalunda uttömmande, och han har själf framhållit, att handskriften förtjänade i sin helhet komma till eftervärldens kännedom. Det är detta som nu har skett. Tegnérs uppsats behåller dock ett självständigt värde, icke blott genom den bifogade redogörelsen för markis Alessandro Bichis berättelse om Sverige 1696, utan också därför, att den tillika innesluter upplysningar, hämtade ur relationsförfattarens bref till storhertigliga statskansliet i Florens.

Öfversättningen är gjord af filosofie kandidat Erik Ålund efter en afskrift, som Kungliga Biblioteket har inköpt af norske universitetsstipendiaten Ove Vangensten, och som är utförd för dennes räkning i Florens hösten 1909. Som de italienska myndigheterna vägrat utlåna originalet, har afskriftens riktighet icke kunnat granskas vid utgifningen. Herr Vangensten har emellertid i bref till riksbibliotekarien upplyst, att nämnda original företer en skönskrift, som kan läsas utan all svårighet, och att hans afskrift är kollationerad af en tjänsteman i statsarkivet.

Med afseende på texten bör vidare märkas, att utarbetningen af Magalottis anteckningar till stor del är verkställd af annan person. Detta framgår af en randanteckning af den förres egen hand på originalets elfte sida: »Qui comincia il discorso del conte *Benedetto Porto* e dura fino alla fine, salvi alcuni squarci incastrativi a luogo a luogo per extensum dagli abbozzi delle memorie consegnategli». (Jfr not 1 till s. 8.) Magalotti torde dock få anses som den verklige författaren, då grefve Porto af allt att döma varit helt och hållet bunden af det material, som ställts till hans förfogande. Dock bör ej förbises, att i dennes medarbetarskap kan ligga förklaringen till flere eller färre ojämnheter och misstag.

Ett värdefullt tillägg till själfva berättelsen utgöra 23 samtida bilder från Sverige, utan tvifvel utförda här i landet, hvilka nu samtliga återgifvas i grefve Stenbocks bok. Sex voro förut af Tegnér meddelade i Ymer, flere af Vangensten i Julrosor 1911. De visa utseendet af svenska hus och eldstäder, det inre af en badstuga,

borgarfruars, adelsmäns, prästers och bönders dräkter, vagnar, en isjakt och en släde, en roddbåt på Mälaren och en större skärgårdsbåt med master och rår, brud och brudgum med följen på väg till kyrkan, vigsel och bröllopsmåltid. De två största gifva dels en plan af Söderport och slussen, dels en utsikt från sydväst öfver Skepps- och Kastellholmarna som station för svenska örlogsflottan, med skepp under byggnad eller reparation på land och skepp i sjön, omgifna af den bom, som afstängde främmande båtar, medan förbindelsen öfver bron till Blasieholmen kunde afbrytas genom den på bilden synliga vindbryggans höjande.

Den nu utgifna texten är åtföljd af noter, som delvis stamma från Elof Tegnér och Ymers utgifvare 1890, numera riksbibliotekarien E. W. Dahlgren, delvis också från professor Eli Heckscher, som sakkunnigt och upplysande, med bifogade litteraturhänvisningar, kommenterat den afdelning som rör handeln.

I noterna rättas åtskilliga oriktigheter i grefve Magalottis relation, och flere kunna lätteligen påvisas. I det hela får dock erkännas, att han med heder häfdar de dåtida och tidigare italienska diplomaternas anseende för vaken iakttagareblick och forskningshåg. Goda källor hafva icke trutit honom. I Stockholm, där han vistades under månaderna juni till september 1674, umgicks han både med rikets främste män och med spanska och danska sändebuden (Fernan Nuñez och Lindenow); han besökte också åtskilliga af de svenska stormännen på deras herresäten i hufvudstadens närhet, bland annat på Skokloster och Ekebyhof Karl Gustaf Wrangel och på Karlberg Magnus Gabriel de la Gardie.

Professor Heckscher framhåller, att Magalottis framställning af den svenska handeln och industrien, som till stor del synes honom stamma från engelska sagesmän, lämnar en fylligare bild af förhållandena än öfriga delar af hans berättelse, och att den tillika visar förvånande noggrannhet. Dock är skildringen ensidig; den viktiga bergshandteringen beröres sålunda föga. Om denna brist har dock författaren själf varit medveten och äfven haft för afsikt att fylla den. Den lucka i texten, som utgifvaren anmärkt s. 62 not 2, föregås af följande betecknande, men i öfversättningen uteslutna ord: »*Il più vero per non dire l'unico negozio della Svezia*, come s'è potuto riconoscere, *sono le miniere*, delle quali per discorrere più particolarmente consistono» . . . (därmed slut). — Det kan i detta sammanhang förtjäna påpekas, att den s. 53 omtalade »Shualsewench» (handskriften på K. B. snarare »Shualsuvench»), som säges hafva varit den förste engelske köpmannen i Sverige, utan tvifvel är den som leverantör till kronan och särskildt till amiralitetet i rådsprotokoll och andra handlingar ofta omtalade George Shuttleworthe (så egenhändigt i bref till K. G. Wrangel, R. A.). Om hans affärer med staten vittna äfven rikshufvudböckerna: 1661 gäldade kronan till honom en skuldsumma på 53,250 d. s. m.; 1 jan. 1670 var hans fordran 119,025 d. Det förra är en hög post i 1661 års lista öfver »gälds

afbetalning»[1]; den senare summan ställer honom åter i ledet af stora fordringsägare.

Hvad Magalotti meddelar om seder och bruk i Sverige är ganska utförligt återgifvet af Tegnér. Likaså har denne lämnat utdrag ur de läsvärda karakteristiker, som Magalotti ger af konungahusets medlemmar, en lång rad riksråd och några andra personer. Dessa bilder stämma i allmänhet väl öfverens med hvad man eljest vet om föremålen. Stundom äro de ganska elaka; mycket litet smickrande är sålunda teckningen af Pontus Fredrik de la Gardie, som förevitas dålig hållning som militär, nyckfullt lynne och lättsinne.

De uppgifter, som lämnas om vederbörandes yttre öden, lämna gifvetvis ett och annat öfrigt att önska både i fullständighet och tillförlitlighet. Man saknar icke blott upplysning om Klas Totts död, som inträffade i Paris midt under Magalottis vistelse i Stockholm (förordet s. VI); man finner icke ett enda ord om hans generalguvernörstid i Livland eller öfverhufvud om allt, som är senare än hans afgång från öfverståthållareposten 1665—66. Med förvåning finner man honom dessutom tecknad som »föga duglig och af ett stridslystet lynne»; men här föreligger ett fel i öfversättningen: det är öfverståthållareämbetet, som är föga inbringande och mödosamt (»in ultimo lasciò questa carica *come poco utile e di gran brighe*»). Det fanns äfven andra skäl till hans flyttning till Riga — behofvet af en ansedd militär för att styra en orolig garnison och bevaka Ryssland, kanske också de la Gardies önskan att aflägsna en möjlig medtäflare från rådets sammankomster —; men löneskillnaden var icke ringa: 3,000 d. s. m. i Stockholm, 6,000 i Livland (utom extra förmåner).

Högst sällsamt är hvad som meddelas (s. 103 f.) om Anders Lilliehöök (i handskriften på K. B. »Andrea Lellinche»), som för öfrigt aldrig var riksråd, liksom ej heller grefve Gustaf Carlsson, ehuru de nämnas midt ibland rådets ledamöter. Utgifvaren påpekar att vissa uppgifter synas rätteligen afse Per Brahe; detta framgår än tydligare, då man finner, att handskriften omtalar vederbörande som styresman i Preussen då konung *Gustaf* (ej *Karl* Gustaf) förde krig där. Andra bitar tyckas gälla Klas Rålamb (verksamheten som sändebud i Polen efter konungens infall, uppträdandet mot hertig Adolf Johan). Här hafva alltså notiser om skilda personer blifvit sammanblandade — kanske af biträdet grefve Porto?

I den resande italienarens redogörelse för Sveriges styrelseform och de höga riksämbetena jämte deras förvaltningsgrenar lär ingen söka sakuppgifter om Sveriges dåtida statsskick, hvarom säkrare inhemska källor rikligen stå till buds. Den äger dock intresse som ett vittnesbörd om det intryck, detta statsskick gjorde på en skolad iakttagare från ett annat land, aflägset och främmande, men med

[1] Dylika finnas icke i följande rikshufvudböcker. Rikshufvudboken 1661 är f. ö. icke original, utan utdrag från förmyndarräfstens tid (1677).

rik politisk erfarenhet. Äfven här torde därför vara skäl att flyktigt dröja vid ett och annat drag i Magalottis målning.

En smula öfverraskande verkar genast den genomförda uppfattningen af Sveriges styrelseform som »en ren aristokrati, förklädd under formen af monarki» (s. 2). »I själfva verket», heter det, »är det rådet, som beröfvar *ständerna* den lagliga makten och *konungen* myndigheten». Äfven riksdagens verksamhet skildras nämligen som en komedi. Rikets ständer och främst dess ridderskap och adel hade dock under förmyndartiden gång efter annan låtit rådsregeringen ganska eftertryckligt känna sin makt; Magalotti uppgifver själf (s. 84), att ständernas vilja var afgörande för konungens myndighetsförklaring. Riktigt är emellertid påpekandet af utskottens vid denna tid stadgade inflytande.[1] Knappast skulle man heller tro, att ännu 1674 ett i mycket klarsynt öga skulle så föga varsnat farorna för rådsväldets bestånd. Med de kretsar, som stodo redo att samla sig kring konungen i kamp mot den gamla högadeln, har han tydligen icke ägt nära känning. Helt ock hållet blind har dock en man som Magalotti ej kunnat vara för ett omskiftes möjlighet: en jämförelse mellan Sverige och Danmark (s. 74) medför tanken, att svenske konungen kan göra med den nya lågadelns hjälp, hvad den danske gjort med borgerskapets. Han talar ock (s. 3) om Karl Gustafs fria ställning, emedan han »ständigt stod med värjan i hand». Men i den outvecklade Karl XI:s person finner han ingen borgen för att denne skall veta att träda i faderns spår. »Hittar han hemligheten, så är det af en slump.»

Om rättskipning och förvaltning liksom om krigsväsendet till lands och sjöss har Magalotti skaffat sig en ganska noggrann kännedom. Ett vittnesbörd därom, som ej undgår att falla i ögonen, äro de tabeller (s. 32 f.), som han meddelar öfver det egentliga Sveriges utgifter 1669 och 1670 — öfverskriften »svenska kronans alla utgifter» är missvisande — samt öfver inkomsterna af rikets skilda delar. Bäst pröfvas dessa med anlitande af riksstaterna och rikshufvudböckerna i riks- och kammararkiven; lättast med de utdrag ur dessa, som lämnas i Fryxells Berättelser, XIV s. 177 ff. (upplagan 1901) samt bilagorna 1 och 2, och för 1661 och 1662 i Thams Bidrag till svenska riksdagarnes och regeringsformernas historia, I s. 171 f., 239 f. Öfversikten af svenska staten ger en i hufvudsak riktig bild, om utgifvarens rättelse till s. 32 iakttages. Här skall blott påpekas, att de 15,300 d. s. m., som uppföras som afsedda »till alla slags krigsförnödenheter», i själfva verket äro ett årligen återkommande anslag till lön och utredning för ett regemente fotfolk vid rekrytering af vissa garnisoner sjöledes, samt att de 180,000 d., som sakna rubrik s. 33, utgöra kammarens handpenningar till e. o. utgifter, efter kollegiets egen pröfning och K. M:s beslut. Det lilla anslaget »till underhåll af fasta platser och slott»

[1] Se Wilhelm Carlgren, Riksdagsutskott före 1680 med särskild hänsyn till sekreta utskottet (ak. afh. 1909).

afser rätteligen förråd af salt och spannmål i Göteborg, Kalmar och Visby (i riksstaterna »magasinernas provision», i handskriften på K. B. »per provisioni di piazze e castelli»). — Den följande tabellen tycks vilja gifva kronans verkliga inkomster, med afdrag af den dryga afkortningen genom donationer etc. Summan 44,160 d. kan endast afse Estland, icke äfven Ingermanland, som alltså saknas. Summan för Bohuslän är uppenbarligen alldeles för låg.

Till afdelningen om statsfinanserna knyter relationsförfattaren en framställning af böndernas ställning, framför allt under frälset. Däri synes särskildt förtjäna uppmärksamhet påpekandet (s. 37 f.) af skilda förfaringssätt i fråga om förmögnare eller fattigare landbönders anbringande inom rå och rör — det förra till adelsmannens vinning, det senare med hänsyn till böndernas båtnad (i längden utan tvifvel också deras herres). Stycket om själfva jordbruket är däremot mycket magert (s. 62 f.); karakteristisk är emellertid anmärkningen, att den svenske frälsebonden icke är hälftenbrukare, hvilket däremot var vanligt just i Italien.

Det vore fåfängligt att önska, att grefve Magalottis berättelse hade fått tryckas på *italienska:* läsarnes och framför allt köparnes krets hade i så fall blifvit alltför trång. Öfversättningen är för öfrigt vårdad, och en jämförelse af dess sista del (s. 80—111) med Kungl. Bibliotekets afskrift af originalet styrker, att den också i allmänhet är riktig. *Alla* försåt hafva ej kunnat undgås, bland annat på grund af bristande sakkunskap. Ett öfversättningsfel är redan rättadt ofvan, och ännu ett par torde böra påpekas.

På tal om den unge Karl XI:s uppfattning af utländingar nämnas s. 83 Englands och Hollands regeringar. Handskriften talar om de intryck, som *de svenska riksråden* ingifvit konungen: »al più ci è indifferente come con gl'Inglesi e cogl'Olandesi, credute nazioni di meno intrighi e di meno cabala, de quali *i Senatori*, temendone meno, non hanno preoccupato il suo ispirito con si cattive impressioni». — Gustaf Otto Stenbock (s. 98) kunde näppeligen sägas tillhöra, möjligen stifta en yngre linje af stenbockska släkten; men han var en yngre son (»*un cadetto* della casa di Stenbock»); äldre bröder voro de aflidna riksråden Fredrik och Erik Stenbock. — Nils Brahe (s. 104) beskylles ej blott för att vara nogräknad om utgifterna, utan för att vara det mot sin hustru: »è in concetto d'esser geloso de la moglie, *e di dargli pochi danari*, essendo molto sordido, si come sono tutti quelli di casa Brahe.»

Klas Rålamb (s. 106) lämnade ej öfverståthållareposten på grund af Axel Sparres intriger: han erhöll den som det påstås just därigenom, att denne genom hans måg Gripenhielms åtgöranden aflägsnades: »Il matrimonio di sua figliuola con Gripenhielm gl'ha procacciato la carica di governatore della città, *rinunziata per cabala da Axel Sparr.*» — Gustaf Soop (s. 108) hade 1668 drottningens löfte om riksskattmästareämbetet, icke om ersättning för detta: »La Regina, che ci s'era molto impegnata *e gliene aveva dato parola*, per contentarlo gli detta la soprintendenza de suoi

beni». Som drottningens kandidat namngifves han i Jens Juels bref till danske konungen (Fryxells Handlingar, I s. 175). Det är för öfrigt falskt, att han skulle fått guvernörskapet öfver Hedvig Eleonoras lifgeding som skadestånd för sin missräkning vid valet; han innehade det ända sedan 1663. — I notisen om Lars Fleming (s. 110) hör tidsbestämningen »under sista kriget med Danmark» icke till Dorpats fall, utan till krigskammarpresidentsuppdraget; och man bör bibehålla handskriftens ordalag: *han* drog däraf goda inkomster; ty sysslan upphörde med kriget. (»Lars Fleming fu governatore di Dorpt in Livonia, il qual luogo lasciò pigliare a Moscoviti; *nell' ultima guerra con Danimarca* fu presidente della camera, carica che risponde a commissario generale, *donde ne cavò di buoni approvecci.*»)[1]

[1] S. 86 bör för Rilman läsas Kielman (holsteinsk kansler).

G. Wk.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arte et Marte. Årsskrift utgifven af adelsklubben A. D. K. 1912. R. von Rosen, En karolinsk ryttarbragd. Med 3 portr. i texten. — A. Ridderstolpe, Ett svenskt minne. [Det hus där Gustaf Adolf bodde i Fürth i augusti 1632.] Med 1 illustr. — E. Leijonhufvud, Gadebuschmedaljen 1712 $^{20}/_{12}$ 1912. Med 2 illustr.

Jämtlands läns fornminnesförenings tidskrift 1911. Bd 5: H. 2. V. Behm, Anteckningar om släkten Skunck. — Fornhandlingar rörande Jämtlands län. [1466—1673.] Utg. af S. J. Kardell.

Kongl. Krigsvetenskaps Akademiens Tidskrift. 1912, 5. C. G. Platen, Kungl. Skånska dragonregementets historia. D. 2. — **15/16.** E. Leijonhufvud, Några anteckningar om generaladjutantsbefattningarna under tiden 1790—1840. Med 2 bilagor.

Läsning för svenska folket. 1912, 1. I. Törnebladh, Om det äldre byggnadssättet hos svenska allmogen. — **2.** I. Törnebladh, Om det äldre byggnadssättet hos svenska allmogen. — **4.** E. Odhner, Några drag ur den svenska bondens lif i forna dagar. — V. Södergren, Sjette novembers minne. Ur ett föredrag.

Meddelanden 15 från föreningen för Stockholms fasta försvar. S. E. Bring, Kristina Nilsdotter Gyllenstiernas insats i vår historia. Med 4 illustr. i texten. — C. Forsstrand, Stockholms befästningar i äldre tider. Med 4 illustr. o. 1 karta i texten. — E. Zech, Ett och annat om monument å slagfält m. fl. krigshistoriskt ryktbara platser i Sverige. Med 33 illustr. i texten.

Militär Nyheter. 1913, N:o 7. L. G. T[idander], Hans Kristoffer von Königsmarck. Ett 250-års minne.

Samlaren. Tidskrift utgifven af Svenska Litteratursällskapets arbetsutskott. **1912.** B. Lövgren, Wivallius som patriotisk siare samt Wivallii grafskrift. — J. Sjöholm, Geijers afsägelse af förslagsrummet till biskop i Karlstad 1834. — K. Warburg, Svenska Akademiens suspension och Leopolds uttalanden därom. — I. Collijn, Svensk litteraturhistorisk bibliografi 1911. **Bilagor:** 1500- och 1600-talens visböcker. Utgifna af A. Noreen o. J. A. Lundell. 7. K. Bibliotekets visbok i 4:o. H. 1. — L. Bygdén, Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 17 (= Bd. 2: 8).

Svensk Tidskrift. 1913, 1. C. O. v. Rosen, Svensk mark i sista stormaktskriget på Östersjön. Ett apropos till det utrikespolitiska läget. Fårösund i västmakternas tjänst 1854—56. Med 8 fig. — Dagens frågor (Magalotti, Sverige under år 1674).

Tidskrift i sjöväsendet. 1912, 1. A. Wachtmeister, Något om i Karlskrona örlogshamn fordom sänkta skepp. Med 10 kartskisser i texten. — **3, 4, 6.** E. Holmberg, Ur gamla rullor från Karolinernas dagar. Anteckningar.

Vårt Försvar 1912. O. Kuylenstierna, Fredrikstens belägring och Karl XII:s död. Med flera illustr. i texten. — W. Kleen, Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808.

Historisk Tidsskrift. Udgivet af den norske historiske Forening. **Femte Række. Bd 2: H. 1.** L. Rynning, Til forvaltningsrettens historie. Brunla len og lensmænd. Særskilt om Henrik Krummedikes forleninger i Norge. 1.

Beiträge zur Kunde Est- Liv- und Kurlands 1912. Bd 7: H. 3 u. 4. P. v. Ungern-Sternberg, Materialien zur Gütergeschichte Jerwens für die ältere schwedische Zeit bis zur Abfassung der ältesten uns erhaltenen Munster- und Rossdienstrollen Estlands.

Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H. 70: N:o 2. O. E. A. Hjelt, Johan Haartmans verksamhet vid universitetet i Åbo under åren 1754—1787. Skildrad enligt hans bref.

Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft 1911 (tr. 1912). C. Hallendorff, C. Schirren. — A. Stille, Die Schirrenschen Sammlungen zur Geschichte des grossen Nordischen Krieges. — Drei Urkunden. Mitg. v. T. Christiani. 2 af dessa äro handlingar utf. af drottning Kristina angående en Magister Heinrich Stahl.

Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus den Jahren 1909 und 1910 (tr. 1911). J. Willeman, Relation über die Friedensverhandlungen zu Stumsdorf 1635 nach dem Original im H. A, herausgegeben von H. Diederichs.

Allgäuer Geschichtsfreund. 1911, 1. M. Graf, Die Untrasrieder Chronik über den Schwedenkrieg 1632—1633.

Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 1912. Bd 11: H. 2. Journal der Armee des Herzogs Bernhard von Sachsen-Weimar aus den Jahren 1637 und 1638. Herausgegeben von E. Leupold.

Beiträge zur Geschichte des Stiftes Werden 1911. H. 15. W. Langenbach, Stift und Stadt Werden im Zeitalter des dreissigjährigen Krieges. Med 1 portr.

Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Herausg. v. Verein für Geschichte Schlesiens. **Bd 15.** J. Krebs, Rat und Zünfte der Stadt Breslau in den schlimmsten Zeiten des 30-jährigen Kriegs.

Forschungen zur Brandenburgischen und Preussischen Geschichte 1913. Bd 25: H. 2. F. Rachfahl, Bernadotte und Bülow vor Wittenberg. Kritische Studien zur Schlacht von Dennewitz. Hälfte 1.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger, **1913, H. 1.** H. Block, Über nicht-einheitliche Datierung, besonders in den Urkunden Heinrichs II. — Fr. Hartung, Die Reichsreform von 1485 bis 1495. Ihr Verlauf und ihr Wesen. — Kleine Mitteilungen: E. Mayer, Zur Hundertschaft in Skandinavien. (Zugleich eine Besprechung von Sven Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indel-

ning). — Kritiken (bl. a. M. G. Schybergson, Henrik Gabriel Porthan. Lefnadsteckning. Bd 1—2, anm. af P. O. v. Törne). — Nachrichten und Notizen 1 u. 2. — Kommissionen. — Personalien. — Todesfälle. — Erwiderungen. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **3. Folge. Bd 14: H. 1.** F. Rachfahl, Die niederländische Verwaltung des 15./16. Jahrhunderts und ihr Einfluss auf die Verwaltungsreformen Maximilians I in Österreich und Deutschland. — O. Schiff, Thomas Münzer und die Bauernbewegung am Oberrhein. — H. Dreyhaus, Niebuhr auf der Flucht der preussischen Behörden 1806/07. Zugleich eine Beurteilung der Lebensnachrichten. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. S. Tunberg, Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning, anm. af W. Vogel). — **H. 2.** L. Riess, Die Lösung des Maria Stuart-Problems. — O. Braun, Herders Ideen zur Kulturphilosophie auf dem Höhepunkt seines Schaffens. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften (bl. a. Krebs, Rat und Zünfte der Stadt Breslau in den schlimmsten Zeiten des Dreissigjährigen Kriegs).

Jahrbuch des Geschichtsvereins für das Herzogtum Braunschweig 1911. Jahrg. 10. O. Elster, Piccolomini in Braunschweig. Mit Aktenstücken aus dem Archive in Schloss Nachod. [1639—42.]

Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Literatur Elsass-Lothringens. Herausg. von dem historisch-litterarischen Zweigverein des Vogesen-Clubs. **1912. Jahrg. 28.** W. Katterfeld, Die Vertretung Strassburgs auf dem westfälischen Friedenskongress.

Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine. 1912, Juni. H. Frobenius, Riga—Tönning—Narwa 1700/1701. Ein müstergültiges Beispiel der Festungsstrategie.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1912. 3. Folge. Bd 44, H. 5. Uebersicht über die neuesten Publikationen Deutschlands und des Auslandes. Fr. Bothe, Gustav Adolfs und seines Kanzlers wirtschaftspolitische Absichten auf Deutschland, anm. af A. Hasenclever.

Jahrbücher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 1912. Jahrg. 77. C. Schröder, Die schwedische Verpfändung Wismars an Mecklenburg-Schwerin 1803.

Mitteilungen des Uckermärkischen Museums- und Geschichts-Vereins zu Prenzlau 1910. G. Albrecht, Denkmale und Erinnerungen an die Schwedenzeit in der Mark.

Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1911, 12. Jahrg. 50, N:o 2, 3. R. Schmidtmayer, Krummauer Geschichten aus der Zeit vom Jahre 1584 bis zum Jahre 1720. — **1912. Jahrg. 51, N:o 1.** L. Schönach, Aktenstücke zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges nach den von Kaplan Cyprian Pescosta in den Jahren 1861 und 1862 im Schlosse Thunn angefertigten Kopien.

Pädagogisches Magazin. Abhandlungen von Gebiete der Pädagogik und ihrer Hilfswissenschaften. **H. 490.** R. Fritzsche, Die Stadt Altenburg im dreissigjährigen Kriege.

Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees 1911. Jahrg. 40. Roder, Tagebuch über die Belagerung der Reichsstadt Überlingen durch die Schweden vom 24. April bis zum 16. Mai 1634.

Zeitschrift der Gesellschaft für Beförderung der Geschichts-, Altertums- und Volkskunde von Freiburg, dem Breisgau und den angrenzenden Landschaften 1911. Bd 27. H. Mayer, Freiburg i. Br. und seine Universität im Dreissigjährigen Krieg. T. 2.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1912, October.** J. Brownbill, The Tribal Hidage. — H. L. Cannon, The battle of Sandwich and Eustace the Monk. — P. Smith, German opinion of the divorce of Henry VIII. — H. W. V. Temperley, Inner and Outer Cabinet and Privy Council 1679—1783. — J. H. Rose, Burke, Windham and Pitt. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices. — Index.

The Scottish Historical Review. 1912, April. E. E. Etzel, Notes on Swedo-Scottish families.

Revue des deux mondes. 1912, 1:er août. E. Daudet, Un drame d'amour à la cour de Suède 1784—1795. 2. [Magdalena Rudenschöld och Gustaf Mauritz Armfelt.]

Revue d'historie diplomatique. 1912, 4. A. Auzoux, L'arrestation du capitaine Flinders (1803—1810). — Salih Munir Pacha, Louis XVI et le sultan Sélim III. — Marquis de Nadaillac, La candidature Hohenzollern. — G. Guillot, La dernière campagne de Sobieski contre les Turcs. — É. Troplong, La fin d'une dynastie [Huset Holstein-Gottorp i Sverige.] — B. de Fraguier, Le duc d'Aiguillon et l'Angleterre (juin 1771—avril 1773). — Comptes-rendus.

Revue Historique. 1912, Novembre—Décembre. A. Renaudet, Érasme, sa vie et son oeuvre jusqu'en 1517, d'après sa correspondance: 1re partie. — P. Matter, Les origines des Cavour; suite et fin. — J. Marx, Un nouveau récit de la mort de Guillaume le Conquérant. — A. Girard, Une négociation commerciale entre la France et l'Espagne en 1782. — Bulletin historique: Histoire byzantine. Publications des années 1910—1912, par L. Bréhier. — Histoire de France. Époque contemporaine, par É. Driault. — Histoire d'Allemagne, par A. O. Meyer. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique.

Revue Suisse (Lausanne). **1912, Mars.** E. Lombard, Histoire d'une épidémie mystique. Les »Crieurs» suédois (1841—1843).

Öfversikt och granskningar.

Hellenistic Athens. An historical essay by WILLIAM SCOTT FERGUSON. XVIII + 487 s. London, Macmillan and Co. 1911.

Professorn vid Harvard University W. S. Ferguson — förut känd genom banbrytande undersökningar om Athens arkonter och andra ämnen rörande denna stads historia — har genom sitt 1911 utgifna arbete 'Hellenistic Athens' vågat försöket att sammanfattande behandla Athens hellenistiska tid och därmed gifvit den första syntesen af de litterära källornas och inskrifternas vittnesbörd om denna epok. Den nyaste tidens inskriftsstudium har möjliggjort detta arbete. De bevarade litterära källorna äro nämligen alla verk, som mera i förbigående syssla med Athens historia, och af författare hvilka — Polybios undantagen — ha sina uppgifter därom i andra eller tredje hand. Det är gifvet, att detta material ej lockat till, knappast tilllåtit monografiska framställningar. Så har Athens historia under 1800-talet liksom i de bevarade antika verken hufvudsakligen framställts i världshistoriska arbeten samt topografisk-arkeologiska och biografiska undersökningar.

Fergusons bok visar, att arbetet på att göra inskrifterna systematiskt brukbara för historiska framställningar af Athens öden under hellenistisk tid nu nått därhän, att äfven sammanfattande arbete kan ske och behöfves. Det är naturligt, att ett verk som detta ej blott bringar enhet i den svåröfverskådliga mängd af specialundersökningar, olika tidskrifter och skriftserier innehålla, det visar äfven — bättre än några 'Gesichtspunkte und Probleme' —, hvar arbete behöfves, hvad som kan grundas på källuppgifter, hvar konstruktioner äro oundgängliga och ej endast ersätta otillräcklig källanalys. Detta gäller i särskildt hög grad Fergusons arbete, och däri ligger en förtjänst, som ej är bokens minsta. Fastän dispositionen och framställningssättet äro olika, kan den i detta hänseende jämföras med Niebuhrs *Vorträge über alte Geschichte*; denna jämförelse är också ägnad att visa, huru inskriftsmaterialet formligen reformerat vår kunskap om vissa tider, under andra fullständigat de litterära källornas upplysningar och för hela epoken gifvit en bild af det ekonomiska tillståndet och statsarbetet med de växlande generationer athenare, som ingripit däri.

Att framställa en ensam stads historia måste alltid erbjuda stora svårigheter. När det gällt här ifrågavarande arbete, är det ej en-

dast faran att eljes förrycka proportionerna, som föranledt författaren att lämna ganska omfattande skildringar af grannstaternas politik; Athens historia efter 338 kan omöjligen förstås därförutan, ty återverkan af växlingarna i storpolitiken var beständigt utslagsgifvande vid ombytet af härskande parti.

Tvåhundraåriga traditioner hänvisade de oligarkiskt sinnade i Athen till någon närliggande stats hjälp emot flertalets förtryck. Sedan konung Philippos' statskonst betryggat Makedoniens inflytande i Grekland, var det till denna stat minoriteten i Athen liksom i flera andra grekiska städer vände sina förhoppningar. I Athen knöts bandet emellan konungen och de förmögna fastare än annorstädes genom den peripatetiska skolan: Aristoteles' förbindelser med Alexandros kommo utan tvifvel det parti till godo, som han gaf principiella argument, och hvars sträfvanden han, som synes af skriften om athenarnes statsförfattning, följde med aktuellt intresse. Under hela den tid Makedoniens vänskap var oligarkernas stöd, spelade peripatetikerna en viktig roll som förmedlare emellan fursten i norr och den olydiga vasallen i Attika, ett särdrag för denna tids historia som Ferguson lagt sig vinn om att framhålla.

Flertalet af Athens medborgare, den fattigare delen som i största utsträckning sökte för staden utnyttja de förmögnares tillgångar, bragtes redan genom sina imperialistiska förhoppningar i konflikt med den makedoniske konungens sträfvan att vinna öfverväldet i Grekland.

Ferguson skildrar i första kapitlet af sin bok den strid inom och utom Athen, som väcktes till lif genom Alexandros' död, då Demosthenes dramatiskt och vältaligt försvarade demokratiens ideal och därmed πόλις. Han delar den nu gängse uppfattningen, att Demosthenes' strid var förgäfves, men förvägrar ingalunda hjälten och talaren den hyllning, som enligt hans mening ej kan komma statsmannen till del. Kassandros utgick som segrare ur striderna efter Antipatros' död; därmed var demokratiens fall besegladt, och förutsättningarna för Demetrios Phalerevs' välde gifna. Ferguson har ägnat andra kapitlet — ett af bokens mest intresseväckande partier — åt en bredt lagd skildring af denne peripatetiske lagstiftares inre och yttre politik och den allmänna odlingen i staden under de tio års lugn, han beredde den. Demetrios insattes af den makedoniske konungen, och genom dennes vakt på Munykhia möjliggjordes hans välde. Enligt Fergusons uppfattning[1] intog han såsom ἐπιμελητὴς τῆς πόλεως[2] en ställning liknande princeps' i Rom. Med en oförarglig och färglös titel kunde han förena hvilket republikanskt ämbete som hälst. Den republikanska styrelsen ägde alltså bestånd, fastän staden hade en tyrann.

Det synes anmälaren, att en annan jämförelse än den med princeps i Rom ligger närmare till hands. Statsskicket under Peisistratos' tid erinrar onekligen om den styrelseform, som Ferguson på goda grunder anser, att Demetrios med Kassandros' hjälp införde. —

---

[1] Anf. arb. sid. 47, not 3.
[2] Diodoros, XVIII, 74: 3.

Då athenarne kommo ifrån tyrannskräcken och lärde, att äfven demokratien kunde antaga besvärande härskarlater, väcktes sympatierna och intresset för den fornåldrige tyrannen. Han rönte däri samma öde som Drakon, hvilken äfven af de oligarkiskt sinnade synes hafva framhållits som en programfigur. Såväl Herodotos' som Thukydides' skildringar bära vittne om en sådan förändring i tänkesättet, och Platon[1] samt Aristoteles[2] jämföra Peisistratos' tid med Kronos' tydligen i anslutning till ett gängse talesätt. Aristoteles har i Peisistratos sett en vis regent och velat framhålla hans lyckosamma styrelse i motsats emot det regemente, som fördes enligt demokratiska teorier. Det är ej otroligt, att Demetrios, som vid sin styrelse i allmänhet tillämpat sina lärares satser, haft den af Aristoteles beprisade tyrannen för ögonen. — Peisistratos' styrelse visar i hvarje fall samma egendomliga särdrag: den republikanska ordningens bestånd under tyrannen, eller, som Herodotos[3] kort uttryckt det, 'Peisistratos styrde athenarne utan att afskaffa ämbetena eller ändra lagarne'. Thukydides[4] lämnar närmare upplysningar om hur detta skedde: staden styrdes efter förutvarande ordningar, blott det iakttogs, att ständigt någon ur tyrannfamiljen beklädde arkontämbete. Perikles var otvifvelaktigt på god väg att införa ett liknande tyrannis, naturligt nog den form, som låg närmast till hands och var minst stötande för antikt tänkesätt.[5]

Demetrios' makt var emellertid helt beroende af vakten på Munykhia, och när Demetrios Poliorketes lyckades fördrifva makedonerna, var demokratiens tid ånyo inne. I Fergusons andra och tredje kapitel skildras lifligt den något bullrande festglädje hvarmed demokraterna omgåfvo sin räddare vid hans olika besök i staden under de år, han var demokraternas patronus (307—294). Sitt största intresse äger emellertid framställningen af den demokratiska restaurationen därigenom att Ferguson ur skandalhistoriernas virrvarr urskilt och med stöd af inskrifterna fullständigat uppgifterna om stadens tillstånd och politik. Demokraterna delades efter Demetrios Poliorketes' ingripande i två partier, ett radikalt med imperialistisk utrikespolitik och ett moderat, som i neutral politik såg det bästa stödet emot oligarkerna och Makedonien. Sju gånger löste dessa partier af hvarandra med öfliga förföljelser och slopande af motståndarnas inrättningar under de 46 år, som följde efter 307, den tid då Zenon lärde i den brokiga pelarhallen, och Epikuros' lärjungar enades till en andlig synefebi, medan inom den stramare organisation, som förband de två stora akademierna, en hellenistisk mångsidighet enades under betydande ledare. Demetrios och efter honom hans ätt vunno under denna tid Makedonien och sågo sig snart föranlåtna att tillämpa samma politik som Kassandros. Athen var farligt i händerna på en motståndare, och oligarkerna voro de

[1] Hipparkhos 229 B.
[2] *Πολιτεία Ἀθηναίων*, XVI, 7.
[3] I, 59.
[4] VI, 54: 6.
[5] Jmf. Thukydides, II, 65: 8, 9. Aristoteles (anf. arb. XXVIII, 1) gifver äfven ett visst erkännande åt Perikles. Se f. ö. Herodotos, III, 82.

enda, som visade pålitlighet, tvingade därtill af fruktan för demokraterna, som, själfva i flertal, understöddes från Egypten och Epeiros. Först 261 lyckades Antigonos Gonatas få öfverhand i staden, striden emellan Egypten och Makedonien i Athen (skildrad i fjärde kapitlet af Fergusons bok) slöts, och en generation framåt förblefvo athenarne Antigonos och hans efterträdare trogna, trots att brydsamma lägen för Makedonien flera gånger kunnat egga till upprorsförsök.

Under denna långa tid af makedonisk d. v. s. oligarkisk eller moderat styrelse hade den grekiska världen väsentligen förändrats. Det akäiska förbundet, efter år 239 förenadt med det ätoliska, bildade en motvikt emot Makedonien i Grekland och understöddes därför af Egypten liksom Sparta, där en af konungarne ledd reformpolitik bröt igenom och visade sig mäktig att ena folket till stora krigiska företag. När konung Demetrios II dog 230, hade han nyss besegrats af utländska fiender, och i Grekland hotades hans välde. Athen kunde under dessa tider ej få någon hjälp af sin makedoniske herre, och de ledande sågo sig snart nödsakade att gifva staden en mer tryggad ställning än den, som Makedoniens oförsvarade utpost i söder. Stadens öden leddes vid denna tid af Evrykleides och Mikion, två bröder af förmögen slägt, hvilkas personliga särdrag äro oss obekanta, utom för så vidt deras politik ger bidrag till kännedomen därom. De åvägabragte nu med Aratos' hjälp skilsmässan helt fredligt genom att köpa bort de makedoniska besättningarna.

Droysen har i sin *Geschichte des Hellenismus* sökt visa, att Aratos, akäernas ledande statsman, ej önskat upptaga Athen i förbundet. Såväl Polybios' som Plutarkhos' skildring synas emellertid gifva vid handen, att Aratos önskat Athens införlifvande, men att athenarne undandragit sig. Sådan är också Fergusons uppfattning, och det har lyckats honom att genom sin utredning af de inre förhållandena förklara, hvarföre athenarne ej önskade deltaga i den akäiska krigspolitiken. Attika hade efter sjöväldets fall åter blifvit en landstat, dess handel öfverflyglades af Rhodos och Korinth, och liksom under 490-talet voro landtpatronerna från Mesogaia de ledande i staten. Likafullt som det varit oförenligt med de agrariska intressena att vara Makedoniens utpost i söder, lika oförmånligt var det att vara akäernas nordligaste stat. En neutral politik, som lefde på akäernas och spartanernas framgångar och Egyptens hjälp men upprätthöll vänskapen med både Makedonien och Syrien, lyckades Evrykleides genomföra och förskaffade därmed athenarne fred, så länge konjunkturerna förblefvo oförändrade, men sig själf ett föga hedrande eftermäle i den akäiskt färgade skildring af dessa händelser, som är gängse och varit allmänt accepterad.[1]

Ferguson har i femte och sjätte kapitlen af sin bok lämnat en i motsats mot källorna sympatisk skildring af Athens historia 229—200. Han påvisar den blomstring, som inträdde under denna tid; staden ägnades värdig vård, myntet var godt ock fick sprid-

[1] Polybios, V. 106: 6, 7, 8; jmf. VI, 44.

ning, Attikas handel och industri blomstrade ånyo upp och blefvo, ehuru världshandeln nu tagit andra vägar, af en viss betydelse.

Detta uppsving berodde emellertid af freden, och freden af en skickligt afvägd neutralitet. Egyptens konung blef, liksom Demetrios Poliorketes och Antigonos af hänsyn till Makedoniens härskare alltjämt voro, eponym för en attisk phyle. Omsorgen om neutraliteten förbjöd äfven fredsvännerna i Attika att understödja akäerna mot det af Egypten skyddade Sparta, när konflikten emellan dessa två medtäflare om makten på Peloponnesos utbröt; af samma skäl undveko de äfven senare att jämte Egypten stödja Sparta emot Makedoniens och det akäiska förbundets förenade angrepp. Trots detta blef det just vid denna tid tydligt, att athenarne alltmer obetingadt anslöto sig till Egypten och Pergamon, d. v. s. de romarvänliga staterna. Att antaga att athenarne redan under Evrykleides' styrelse blefvo romarnes *socii*, är dock en missuppfattning, som Ferguson bemöter. Det var först efter Evrykleides' och Mikions död, sedan Ptolemaios IV aflidit, som athenarne, självfva utan bundsförvanter, som kunde bringa hjälp, och ställda inför valet emellan makedonisk och romersk öfverhöghet, följde Egyptens och Pergamons härskare i förbundet med romarne.

Evrykleides och Mikion synas som sagdt ej hafva uppleft den tid, då det visade sig, att deras fred var helt beroende af den tillfälliga situationen, och att de utrikespolitiska förbindelser, de knutit, förde Athen i romarnes händer. De torde hafva aflidit under något af åren närmast efter 207. Pausanias,[1] som följer den gängse attiska berättelsen på denna punkt, visar, huru glömda de två statsmännen blifvit i sin egen stat; han visste endast, att de voro två talare med ett rätt stort inflytande på folket. 'Män som under denna oroliga tid skaffade sitt fädernesland trettioårig fred och frihet, förtjänade ett bättre eftermäle', skrifver Ferguson[2] betecknande för den separatistiskt athenska uppfattning, han gör gällande i motsats emot Polybios.

Egyptens svaghet och Makedoniens hotande hållning tvingade alltså athenarne att taga ställning. Till konung Attalos' ära uppkallades efter honom en phyle, som jämte Ptolemaios' fick utfylla tolftalet, medan Antigonos och Demetrios uteslötos från eponymernas krets, ett factum ägnadt att belysa förändringen i Athens politik: neutralitetens tid var förbi, och den romerska tiden var inne.

Under dessa växlingar hade äfven de athenska partiernas ställning väsentligen förändrats. Redan 227, när Aratos begärde hjälp emot Sparta, synes folket i Athen hafva uttalat sig för detta d. v. s. för en brytning med neutralitetspolitiken men hejdats af Evrykleides. Vid Antiokhos' fruktlösa försök att motstå Rom framträder förändringen påtagligt. Det demokratiska partiets imperialistiska traditioner satte det i harnesk emot romarne och bragte det i samförstånd med Makedonien och Syrien, numer försvararne af Grek-

[1] II, 9: 4.
[2] Anf. arb., s. 257.

lands oberoende. De moderata däremot sökte nu i Rom liksom förut i Makedonien hjälp emot massan, och endast med stöd af en utländsk garnison kunde 'the tory democracy', som Ferguson kallar det romarvänliga parti, Evrykleides förenat, häfda sin makt och kvarhålla staden vid förbundet med Rom.

Ferguson framställer i de fyra sista kapitlen (Athens under the tory democracy, Athens and Rome, Athens and Delos, Between Rome and Pontus) stadens öden till omkr. år 86 f. K. Medan de akäiska och ätoliska förbunden samt Makedonien dukade under vid sin kamp emot Rom, fick Athen på grund af sin underdånighet upplefva en ny storhetstid genom protektoratet öfver Delos. Romarne behöfde en frihamn, skyddad af en beroende stat, och Delos under Athens öfverhöghet utsågs därtill. Världshandeln leddes alltså ånyo in i attiska farvatten, medan Rhodos öfverflyglades och Korinth förstördes. Detta är tiden för Athens lifliga kulturella förbindelser med Rom, Karneades' och Panaitios' tid, och den tid, då Delos enligt Strabon 'dagligen kunde mottaga och afsända tiotusentals slafvar, så att rent af ett ordstäf uppkom om den lifliga omsättningen:

Krämare, landa, lasta af, klart och betaldt'.

Den demokratiska oppositionen, som omfattade större delen af athenarne, torde hafva stått skäligen oförstående gent emot den storhetstid, romarne skänkte Athen. De peripatetiska filosoferna synas ej heller hafva följt sina gamla bundsförvanter, de oligarkiskt sinnade, vid deras öfvergång till Rom utan förblefvo på grund af sina panhellenska intressen Makedonien trogna och kommo demokraterna allt närmare. Under ledning af en peripatetisk filosof Athenion var det ock, som demokraterna gjorde sitt sista, våldsamma och fruktlösa försök att begagna sig af Mithridates segrar och återvinna frihet och makt. Sulla nedslog som bekant upproret, oligarkerna återinsattes i styrelsen, och mer än någonsin blef det romerska inflytandet dominerande. Delos, som äfven deltagit i striden emot Rom, blef efter denna tid alltmer betydelselöst, fullständigt sedan Cæsar anlagt en ny romersk hamn vid 'bimaris Corinthus'; för Athen blef den enda möjliga politiken resignation. Nu blir staden helt öfverkulturens och nöjets hemvist, den fashionabla universitetsstaden, som vi känna från latinska auctores, där Roms ungdom allt efter olika läggning spelade Phaidon eller Alkibiades på de historiska platserna, som genom mæcenaters frikostighet alltmer präglades af romersk klassicitet och lyx.

* * *

Den som söker temperamentsfullt utarbetade personskildringar, kommer ej att finna sitt önskemål i Fergusons bok. Där är hufvudvikten lagd vid att karaktärisera stadens och partiernas traditioner och utveckling, de sistnämndas utrikespolitiska betingelser och ständigt återkommande inre kraf. Härtill sluta sig förklarande och utfyllande redogörelserna för den ekonomiska utvecklingen och det kulturella lifvet, särskildt skolorna med deras olika sedvänjor och

ställning. Personligheterna äro kort sagdt ej hufvudintresset i denna skildring af den athenska staten, ehuru boken ingalunda saknar träffande anmärkningar om de fältherrar och statsmannagestalter, källorna gifva.

Ferguson skrifver själf i sitt företal, att han här och hvar fått utfylla luckor i materialet med konstruktioner för att ernå den sammanhängande framställning, som hittills ej funnits, och han ansett önskvärd. Eljes är ett utmärkande drag för boken — för öfrigt nära besläktadt med det först nämnda — att egen ompröfning och sammanställning af det vidsträckta materialet gifvit dess författare säkerhet vid bedömandet af nyare forskningar och skildringen ett såvidt möjligt obrutet samband med de antika källorna.

Axel Boëthius.

Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—november 1632. Till belysning af Gustaf II Adolfs tyska politik. Akademisk afhandling af BERTIL BOËTHIUS. XXIV + 373 s. Uppsala, K. W. Appelberg, 1912.

Författaren till denna afhandling är förut känd genom sina i denna tidskrift för åren 1908 och 1910 intagna uppsatser rörande Gustaf Adolfs tyska politik äfvensom genom sin i samma tidskrift för 1911 publicerade edition af det viktiga aktstycket »Norma futurarum actionum». Det är sålunda på ett af honom sedan gammalt kändt och behandladt område, som han i nu föreliggande afhandling rör sig. Han har, såsom redan den omfattande käll- och litteraturförteckningen ger vid handen, förberedt sig för sitt verk genom insamlandet af ett synnerligen vidlyftigt arkivmaterial äfvensom genom ett ytterst grundligt studium af de omfångsrika tryckta aktpublitioner och den rikt flödande äldre och yngre litteratur, som berör hans ämne. Att förf. ej skytt mödan att genomforska en mängd utländska, speciellt tyska arkiv, är i detta fall särskildt värdt det största erkännande.

Genom denna afhandling har författaren, såsom redan förberedelsevis genom sina nyssnämnda uppsatser af tidigare datum, trädt i raden af de moderna forskare, Struck, Kretzschmar m. fl., hvilka genom att i detalj följa och analysera Gustaf Adolfs förhandlingar och eventuella fördrag med enskilda protestantiska furstar sökt rekonstruera hans politiska system i dess särskilda utvecklingsfaser. Till sin specialitet har förf. utvalt att skildra svenskarnas diplomatiska och militära aktion i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna, såsom utgörande ett af de viktiga händelseförlopp, som utvecklade sig i det protestantiska Nordvästtyskland under de första åren af 1630-talet. Man skulle i detta sammanhang vilja anmärka såsom en kännbar lucka i den hittills bedrifna

Gustaf Adolfs-forskningen frånvaron af en uttömmande och sammanhängande framställning af Gustaf Adolfs planer emot och ställning på skilda tider till de båda protestantiska hufvudmakterna i Nordtyskland, Sachsen och Brandenburg. Den enda specialundersökning af denna sak i dess helhet är ju Helbigs nu betydligt öfver femtio år gamla arbete »Gustaf Adolf und die Kurfürsten von Saxen und Brandenburg», hvars föråldrade och för moderna kraf onöjaktiga beskaffenhet emellertid framgår redan af den omständigheten, att det icke kunnat taga hänsyn till de talrika senare tryckta aktpublikationerna af vikt för denna sak. På senare tid har Kretzchmar som bekant ägnat en specialundersökning åt konungens allians-underhandlingar med Brandenburg maj—juni 1631, och slutligen har d:r Boëthius själf i föreliggande häfte af denna tidskrift publicerat en serie aktstycken rörande Salvius' underhandlingar med Brandenburg i september 1631. Det har helt naturligt, såsom förf. fattat sin uppgift, fallit utanför ramen för hans här ifrågavarande afhandling att närmare ingå på dessa antydda frågor. Men lika visst som det var hos de nämnda makterna, som den tyska protestantiska politikens trådar vid denna tid liksom långt tidigare sammanlöpte, lika visst är en vederbörlig hänsyn till, huru förhållandet till dem undan för undan gestaltade sig, nödvändig att iakttaga och fasthålla vid hvarje utredning rörande Gustaf Adolfs tyska politik. Att fasta hållpunkter saknas särskildt för mellanhafvandena med Sachsen, beklagas af förf. själf (sid. 35, not 3). Det kan under sådana förhållanden möjligen något förvåna, att förf., äfven med den begränsning af uppgiften han ålagt sig, icke utsträckt sina arkivforskningar äfven till det sachsiska arkivet i Dresden. Det är ju svårt att säga, i hvad mån sådana skulle ha varit för förf:s ämne fruktbringande; det förefaller dock, som om t. ex. rörande Leipzigkonventet betydelsefulla upplysningar från detta håll skulle ha kunnat hämtas, hvilka varit så mycket värdefullare, som de svenska ombudens rapporter endast äro bevarade i utdrag. Äfven beträffande Johan Georgs uppträdande på fjärde kretsmötet i Hamburg (s. 236) torde förhållandet vara detsamma. I tillämpliga delar kan samma anmärkning gälla om förf:s behandling af politiken gentemot Brandenburg. Förf. har i ett enda fall (s. 237, n. 1, jfr s. 235, n. 2, 238, n. 2) citerat akter ur Berlinarkivet, nämligen sådana som beröra Hampo von dem Knesebecks beskickning från kurfursten Georg Wilhelm till fjärde kretsmötet i Hamburg. Utan tvifvel har förf. här framdragit värdefullt material för kännedomen om de planer och diskussioner, som voro upp hos den brandenburgska regeringen, och hvars resultat blef det betydelsefulla inlägg, som Knesebeck på det nämnda kretsmötet gjorde till förmån för militär samverkan mellan Sverige och de på kretsmötet samlade ständerna. Tyvärr står emellertid detta utslag af den brandenburgska politiken något isoleradt; man hade önskat en bakgrund i form af en framställning af huru Brandenburg förhållit sig till de föregående kretsmötena och i hvad mån det på dessa haft något infly-

tande o. s. v. Måhända hade äfven härom någon upplysning kunnat vinnas ur berlinskt arkivmaterial.[1]

Inledningsvis berör förf. i anslutning till sin uppsats i denna tidskrift 1908 Gustaf Adolfs planer vid landstigningen, därvid med skärpa framhållande, att konungen under krigets tidigare skede ej framträdt med planer att för »evigt» folk- eller statsrättsligt organisera Sveriges förhållande till de tyska trosförvanterna i allmänhet. I fråga om kungens tyska allianssystem betonas skillnaden mellan å ena sidan fördragen med de vid sjökanten belägna Pommern och Mecklenburg, i hvilka ett inflytande äfven för framtiden, ehuru icke nödvändigtvis någon eröfning af landområde, afsågs, och å andra sidan de på den s. k. hessiska eventualkonfederationen af 11 november 1630 kalkerade fördragen med furstendömena och städerna uppe i landet, som endast skulle gälla, tills deras ändamål: ett lyckligt slut på de tyska striderna, uppnåtts, men i hvilka också samtidigt starkare än i de förra fastslogs Sveriges »protectio» och däraf följande företräde framför de tyska territorialstaterna. Skarpsinnigt — delvis under polemik mot Kretzschmars vagare terminologi — härledas de olika fördragens bestämmelser med hänsyn till sin argumentering ur Grotius' lära om »jus belli» med dess noggranna distinktioner mellan »satisfactio» och »assecuratio» o. s. v.

Afhandlingens första kapitel skildrar, huru Gustaf Adolf under första året af sin vistelse på tysk mark sökte genom anhängare i kustländerna »divertera» fiender och motståndare. Utgångspunkten är den i fältlägret vid Peenemünde den 30 juni 1630 daterade instruktionen för Salvius i och för underhandlingen med hansestäderna. Afsikten var att för Sverige vinna dessa, hvilka voro så mycket mer eftersträfvansvärda vänner på grund av sina stora penningtillgångar och det ekonomiska stöd de därför kunde lämna den svenska staten. En för Sverige särskildt gynnsam konjunktur troddes föreligga i och genom den vid denna tid pågaende striden mellan Hamburg och det med Sverige rivaliserande Danmark. Men man hade uppfattat läget alltför sangviniskt. Den neutralitetspolitik, som hansestäderna väsentligen af handelspolitiska skäl förut omfattat, funno dessa ej anledning att frångå, och konflikten med Danmark visade sig snarare ägnad att ålägga Hamburg än större försiktighet. På sina framställningar såväl i sistnämnda stad som i Lübeck och Bremen erhöll således Salvius ett i höfliga ordalag maskeradt afslag. Med Kristian IV gjordes samtidigt under hans vistelse i Glückstadt från svensk sida försök till närmande, hvilka verkligen för ett ögonblick syntes gifva ett någorlunda gynnsamt resultat. — Knappast större framgång än gentemot hansestäderna hade Gustaf Adolfs försök på andra håll. De fördrifna hertigarna Adolf Fredrik och Johan Albrekt af Mecklenburg stodo sedan gammalt i liflig förbin-

[1] I denna tidskrift 1913 (s. 142 ff.) har förf. kompletterat sitt berlinska material genom att aftrycka Salvius' framställning till Georg Wilhelm rörande rekommendationsbref till ständerna.

delse med Gustaf Adolf och borde ju mer än andra ha varit predisponerade för en anslutning till honom, men äfven de, i synnerhet den äldre brodern Adolf Fredrik, kände sig af sin prekära ställning äfvensom af hänsynen till Danmark och Sachsen manade till försiktighet, och uppmaningarna från svensk sida till värfningar och resning hade länge svårt att vinna gehör. Med stor utförlighet skildrar förf., huru Gustaf Adolf, för att skydda de viktiga sjöområdena, två särskilda gånger vände sig mot Mecklenburg, äfvensom huru påtryckningar med ringa framgång gjordes på andra furstar, särskildt hertig Frans Karl af Sachsen-Lauenburg och ärkebiskop Johan Fredrik af Bremen. En första mera betydande frukt af alla dessa försök var öfverenskommelsen med den yngre af de mecklenburgska hertigarna, Johan Albrekt, af den 6 maj 1631, en öfverenskommelse, hvars hufvudbeståndsdel utgjordes af vissa militära uppgörelser, som mycket starkt betonade Gustaf Adolfs absoluta öfverkommando.

Emellertid hade dessa Gustaf Adolfs försök att väcka resningar bland de tyska trosförvanterna börjat träda i bakgrunden för de senares sträfvanden att trygga sin själfbestämmanderätt under inverkan af den gynnsammare situation, som de svenska vapnens framgångar skapat. Åt denna »tredje-parti-politik», med Johan Georg och Kristian IV såsom hufvudfigurer samt Leipzigkonventet och första kretsmötet i Hamburg såsom viktigaste verksamhetsfält, ägnar författaren ett synnerligen innehållsrikt kapitel, som i det hela kvarlämnar intrycket af mycket klenmod och vacklande å de agerandes sida och i öfverensstämmelse därmed synnerligen torftiga och litet förhoppningsgifvande beslut såsom resultat. Förf:s framställning af dessa saker hvilar på den åsikten, att Gustaf Adolf under vissa förutsättningar kunnat vid sin sida respektera dylika, äfven gentemot Sverige relativt själfständiga sammanslutningar af de tyska protestanterna. Men misslyckandet af denna politik i Leipzig äfvensom missnöjet med Johan Georgs hållning bland de mera utpräglade protestanterna — främst Wilhelm af Hessen och Wilhelm af Weimar — ledde Gustaf Adolfs planer i en ny riktning, i det han nu beslöt att själf taga ledningen af de till själfbevarelse syftande strömningarna inom Tysklands protestantiska värld och ej längre tolerera något ständerförbund, som ej underordnade sig hans diktatur. Det är denna Gustaf Adolfs front mot tredje-parti-politiken, som bildar uppslaget till och ledmotivet i tredje kapitlet af afhandlingen. Som bekant markeras denna första afgörande brytning i Gustaf Adolfs tyska politik af det viktiga akstycket »Norma futurarum actionum», som med hänsyn till innehåll, syfte och datering är kändt genom förf:s förut omnämnda aftryck däraf i denna tidskrift. Magdeburgs fall kunde ej förmå konungen att uppgifva nyssnämnda afsikter, om det också föranledde honom att modifiera sina anspråk, t. ex. gentemot Hessen och Weimar. Ett första viktigt resultat i kustländerna af Gustaf Adolfs nya taktik var fördraget med Johan Fredrik af Bremen den 23 juni 1631, hvars mönster var den »hessiska eventualkonfederationen», ehuru med ännu

större frihet lämnad åt Sveriges direktorium än i denna; fördraget skulle naturligen endast gälla under kriget, men särskilda garantier för dess fasthet voro vidtagna. — Medan Danmark, alltjämt med biafsikt att stänga vägen för Sverige, med ökad energi återupptog sina ansträngningar att binda ständerna vid sig, medan ett nytt kretsmöte i Hamburg aflopp med lika litet resultat som det föregående, och medan hansestäderna på nytt af kejsarens hotelser läto skrämma sig till passivitet, närmade sig afgörandet Mecklenburg. De svenska stridskrafterna under Totts befäl avancerade alltmer, landet kom undan för undan i svenskarnas och hertigarnas händer, och i samma mån inställde sig behofvet af föreskrifter, som reglerade de båda parternas skyldigheter och rättigheter. Med utgångspunkt från aftalet med Johan Albrekt den 6 maj, som ställt en närmare allians i utsikt, upptogos förhandlingarna med hertigarne först af det svenska sändebudet d:r Steinberg, sedan af Salvius, icke på basis af den »hessiska eventualkonfederationens» bestämmelser utan i anslutning till den pommerska fördragstypen, hvars principiella innebörd var förbundets »eviga» giltighet. Utförligt refererar och diskuterar förf. de olika från svensk sida framställda förslagen, mecklenburgarnas betänkligheter och motstånd, ytterligare ökadt genom personliga stridigheter mellan Tott och Johan Albrekt och särskildt föranledt af frågan om Wismars öde efter blifvande kapitulation. De segslitna underhandlingarna, som mer än en gång satte båda parternas tålamod på hårda prof, utmynnade slutligen i ett fördrag, som visserligen i viss mån kan betraktas som en kompromiss mellan bådas önskningar men dock i de väsentliga punkterna betydde en seger för Sveriges kraf: fördraget skulle ha »evig» giltighet och gälla framför länsband och alla andra förpliktelser; Wismar och Warnemünde skulle under kriget stå till Sveriges disposition, bundsförvanternas militära förpliktelser mot hvarandra regleras äfven för kommande krig, landet öppnas för det svenska myntet o. s. v.

I början af fjärde kapitlet diskuterar förf. den frågan, i hvad mån segern vid Breitenfeld påverkat Gustaf Adolfs politik. Han framhåller här med mycket eftertryck, att nämnda händelse »icke betecknar någon skarpt markerad vändpunkt i den svenska politiken», utan att denna äfven efter slaget en tid framåt bestämmes af samma principer, som redan förut klart formulerats, nämligen planen att beröfva Sachsen och förskaffa Sverige ledningen af den enhetliga organisationen af de evangeliska ständerna samt att, hvad kustområdena beträffar, göra den planerade alliansen permanent. Instruktionen för Salvius af den 17 september 1631 ger tydligt vid handen detta. Å andra sidan förnekas icke, att dessa planer efter segern med större frihet och konsekvens fullföljas; ett exempel härpå är bl. a., att konungen numera afsäg att utvidga sin maktsfär vid Östersjökusten genom att medelst ett »evigt» fördrag inordna äfven Brandenburg bland Sveriges klienter, såsom de af förf. i detta häfte af Historisk Tidskrift publicerade aktstyckena rörande underhandlingarna i sept. 1631 utvisa. — Emellertid fortgingo kretsständernas

sammanslutningsförsök, och nya kretsmöten, det tredje och det fjärde, höllos i Hamburg (sept. och nov. 1631). Vid det förra brast enigheten fullständigt på frågan om befälsförhållandena vid kretsarmén, i det de danska ombuden förgäfves velat lancera en dansk prins som kretsöfverste. Under de förberedande förhandlingarna före det senare konventet gjorde brandenburgaren Knesebeck sitt förut omtalade inlägg för anslutning till Sverige, medan å andra sidan Sverige som vanligt motarbetades från danskt håll. Sistnämnda omständighet gjorde Gustaf Adolf benägen att låta spränga konventet, ehuru han sedermera af Knesebeck lät förmå sig till att ej förhasta sig. När konventet sammanträdde, fattades efter mycken diskussion det beslutet, att man skulle taga den föreslagna föreningen med Sverige »ad referendum» — otvifvelaktigt en stor framgång för den svenske underhandlaren Salvius och, menar förf., ett vittnesbörd om att »numera endast en anslutning till Sverige var den i den evangeliska politiken verkligt aktuella frågan». Underhandlingarna på mötet blefvo emellertid segslitna nog, och i den recess af 10 november 1631, som sammanfattade deras resultat, blef något slutgiltigt aftal om villkoren för föreningen med Sverige ej träffadt, ehuru beslut om själfva saken fattades. Det af Salvius gjorda förslaget till aftal godkändes emellertid av Gustaf Adolf. — Nu följde en rad af separatunderhandlingar med åtföljande fördrag: med Hamburg den 26 nov., med Kristian af Lüneburg den 6 dec., med Lübeck den 30 dec. Att försöken att få Danmark med äfven nu skulle misslyckas, var i betraktande af hela dess föregående politik självklart. — Kring årsskiftet 1631—1632 började emellertid den under segertåget efter Breitenfeld tydligen undan för undan mognade, ehuru till sin utveckling ännu ej i detalj klargjorda omläggning af Gustaf Adolfs planer — i motsats till Kretzschmars kända åsikt betonar förf., att det är fråga om nya *planer*, ej blott om *taktiken* —, som korteligen kan uttryckas så, att den hessiska fördragstypen ej längre befanns användbar, utan att en »evig» förbindelse mellan Sverige och dess trosförvanter äfven i rikets inre hade blifvit den svenska politikens konsekvent fasthållna mål. Klart framträder denna nya politik i underhandlingarna om allians med Fredrik Ulrik af Braunschweig i slutet af 1631 äfvensom i de förut omtalade fördragsprojekten med Mecklenburg. Konkret innebörd erhöll den framtida förbindelsen genom förpliktelser att bispringa Sverige äfven efter en kommande fred. Till det nya systemets mest omdebatterade punkter hörde den skärpning, som begreppet »jus belli» undergick, och som bestod däri, att denna ej längre såsom förut deducerades endast ur Sveriges lidna skada, utan att principen om förvärfvandet de facto af fullständig äganderätt och härskarmakt genom den blotta ockupationen fastslogs. I »recognitionen» fann man en form, hvarigenom rättsanspråken kunde göras gällande mot ständer i rikets inre. Signifikativ för förändringen är den titel af »haupt der chur-, fursten und stände deutscher nation», som Gustaf Adolf i den s. k. Hallerecessen tog i anspråk. Då emellertid det framtidsmål, som låg inneslutet i dylika anspråk,

tydligen ej genom dessa separata uppgörelser skulle låta sig förverkligas, öfvergick Gustaf Adolf efterhand till en annan taktik, än den han förut följt, nämligen att i stället för de utförliga fördragen nöja sig med korta reverser, som endast tillgodosågo ögonblickets behof.

I slutkapitlet är det de militära operationerna i Nordvästtyskland, som i stället för de diplomatiska ha hufvudintresset. Från Mainz afsände Gustaf Adolf (24 december 1631) Wilhelm af Hessen för att såsom högste befälhafvare, med Tott som närmaste man, samla och dirigera de här befintliga kretstrupperna och svenska truppresterna till offensiv mot de i nordvästra Tyskland opererande katolska stridskrafterna, hvilka vid samma tid erhöllo en energisk ledare i Pappenheim. Denne tog här till sin uppgift att göra en diversion mot Gustaf Adolfs förbindelselinjer i afsikt att försvåra konungens operationer i Sydtyskland, och trots sin numeriska underlägsenhet kom han också, tack vare sin centrala ställning midt emellan fienden i nordvästra och fienden i sydvästra Tyskland och tack vare innehafvandet af de viktiga fästningarna i dessa trakter, att utgöra en allvarlig fara för Sveriges militära maktställning öfverhufvud under år 1632. Kampen kom i första hand att röra sig om stiftet Bremen. Drifven af svenskarnes löften och uppmaningar angrep ärkebiskop Johan Fredrik (nov. 1631) de katolska besättningarna i sitt stift, och något senare ryckte Tott trots annan order af konungen in på dess område. Här utvecklade sig emellertid rivaliteten mellan Sverige och Danmark till en sådan skärpa, att en ordentlig brytning för ett ögonblick syntes oundviklig. Hotad af utsikten, att svenskarne skulle göra sig till herrar i det af den danska dynastien så ifrigt eftertraktade stiftet, hade nämligen Kristian IV genom sändebudet Pentz inlåtit sig i underhandlingar med Pappenheims utskickade ombud, underhandlingar, som efter åtskilliga jämkningar ledde till en konvention, enligt hvilken fästet Freiburg i stiftet Bremen den 12 febr. 1632 utrymdes af de katolska trupperna och intogs af en dansk besättning. Svenskarne befriades visserligen från att skrida till kontraåtgärder, som möjligen kunnat fa vidtgående följder, därigenom att Johan Fredrik tog saken i egen hand och, med svenskarnes goda minne och delvis verksamma deltagande, under blodbad och plundringar fördref den danska besättningen endast ett par veckor efter det den intågat i Freiburg. Men spänningen minskades ingalunda, tvärtom fick den ytterligare näring, sedan genom tillfångatagandet af ett par utskickade från det katolska lägret till Pentz hela den komprometterande förbindelsen mellan den danska och den katolska politiken blifvit afslöjad. Den inblick i de danska planerna, som man härigenom erhöll, stadgade beslutet att ej lämna stiftet, förrän det befunne sig i svenskarnes och deras vänners våld, Intresset koncentrerades sålunda på eröfringen af de många fästningarna. Medan Tott var sysselsatt med åtgärder i detta syfte, erhöll han en skrifvelse från Gustaf Adolf, som ålade honom en synnerligen extrem hållning emot danskarne. I denna situation föll emellertid den danske konungen undan; han sökte inför Salvius

urskulda förfaringssättet med Freiburg, och han häfdade i en ny instruktion för Pentz (19 febr. 1632) en uppfattning, som åtminstone i det väsentligaste och formellt öfverensstämde med den verkliga neutralitetens och reciprocitetens kraf. Till de af Gustaf Adolf genom Baudissin honom gjorda föreläggandena, som gingo ut på antingen fullständig passivitet eller underordnande under Sveriges ledning, ville emellertid Kristian IV icke lyssna, och han synes ha styrkts häri af de riksråd, som vid samma tid sammankallats till Köpenhamn, och som i stället tillrådde en energisk men fredlig medlingspolitik. Kristian IV afsände i detta syfte till Tott och Gustaf Adolf en beskickning, hvars andragande dock af Gustaf Adolf tillbakavisades, och något senare afbrötos definitivt underhandlingarna med Pappenheim (2 maj 1632); det hela slutade, konstaterar förf., för Kristian IV med ett förödmjukande diplomatiskt nederlag, beroende därpå, att den danska politiken saknade stödet af en krigsberedskap, som motsvarade de syften den uppställt för sig. Emellertid hade hänsynen till Danmark tidvis verkat hindrande på aktionen mot Pappenheim; i detta sammanhang söker förf. förklara Totts både af samtid och eftervärld skarpt klandrade krigföring såsom betingad af Sveriges allmänna militära och politiska situation vid denna tid och ej minst af Gustaf Adolfs egna intentioner, om han också ingalunda bestrider den traditionella uppfattningen af Totts svaghet och bristande kompetens för den uppgift, som ålagts honom. — Samtidigt med att spänningen med Danmark lättade, minskades också faran från Pappenheim, därigenom att denne för en tid öfvergaf den nedersachsiska krigsskådeplatsen för andra planers fullföljande. Detta gaf Sverige tillfälle att befästa sin ställning i dessa trakter, framför allt att här i stor utsträckning ordna och tillämpa sitt kontributionssystem; aftal af denna art voro fördraget med staden Bremen den 23 mars, konventionen om grefskapet Pinneberg den 20 juni, »salvaguardian» för Sachsen—Lauenburg den 17 juni, fördraget med August af Ratzeburg den 11 aug., aftalet med staden Lübeck om fortsatt kontribution i augusti 1632. Försök gjordes äfven att indraga de af kriget oberörda delarna af Westfalen, Oldenburg, Delmenhorst och Ostfriesland i det svenska kontributionssystemet men hade vid Gustaf Adolfs död ännu ej ledt till afsevärdt resultat. Genom nämnda händelse afbröts också den lofvande begynnelsen till förtrolighet med det holstein-gottorpska furstehuset, som tog sig uttryck i ett af Salvius uppgjordt förslag till fördrag mellan detta hus och Sverige, äfvensom i den yngre hertig Hans' inträde i svensk krigstjänst; ehuru för tillfället utan större betydelse, har detta närmande dock såsom förebådande framtida konstellationer sitt gifna intresse. Alltjämt och ännu vid Gustaf Adolfs död erbjöd förhållandet till Kristian IV och för öfrigt äfven till stiftet och staden Bremen tillräckligt ömtåliga problem för den svenska politiken, huru det än må ha förhållit sig med de under hösten 1632 till de svenska diplomaterna framträngande ryktena om en koalition mellan Danmark, England, Sachsen och hansestäderna i afsikt att tvinga Sverige till fred — rykten, hvilkas san-

ningsvärde förf. visserligen ej haft anledning att i detalj pröfva men dock a priori är böjd att taxera tämligen lågt.

Ofvanstående referat har blott afsett att följa en och annan tråd i förf:s framställning, om hvars rikedom på fakta och synpunkter endast ett studium af själfva afhandlingen kan ge en föreställning. Till slut må det tillåtas anmälaren att göra en anmärkning af närmast formell art. Det kan icke nekas, att det här och där ligger något diffust och oöfverskådligt öfver framställningen, och att rikedomen på detaljer en och annan gång hindrat den tillbörliga belysningen utifrån att tränga igenom. Säkerligen skulle genom vissa rent yttre tekniska anordningar, såsom ett flitigare markerande i texten af nya afdelningar, användning af olika stilsorter, kantrubriker o. d., i vissa fall en större öfverskådlighet ha vunnits. Genom en synnerligen utförlig innehållsförteckning kan dock ifrågavarande olägenhet i vidsträckt mån anses vara afhjälpt. Detsamma kan däremot icke sägas om en annan formell svaghet hos förf., nämligen den bristande afvägningen af textens och noternas innehåll, som yttrar sig i det i strid med åtminstone inom svensk historisk litteratur vedertagen praxis tätt och ofta förekommande indragandet af citat eller brottstycken af citat i texten (på sid. 8 förekommer ett nästan drastiskt exempel på denna metod); i sammanhang därmed må nämnas förkärleken för ord och uttryck ur tidens terminologi, äfven där denna är i strid med ordens nu gällande betydelse, en viss oreda i noterna (t. ex. s. 67, n. 2, s. 188, n. 1, s. 298, n. 3) o. s v. Det kanske ej kan synas opåkalladt att erinra om dylika stilistiska ojämnheter, äfven när det gäller ett arbete af det stora vetenskapliga värde som d:r Boëthius', där frånvaron af sådana skulle varit ett ytterligare plus till de många förtjänster, som i öfrigt känneteckna detsamma.

G. J—n.

Den svenska centralförvaltningen 1521—1809. En historisk öfversikt. Akademisk afhandling. Af A. B. Carlsson. XI + 206 s. Stockholm 1913.

Ofvanstående afhandling, hvilken ursprungligen tillkommit såsom inledning till departementalkommitténs betänkande, har af förf. äfven framlagts såsom akademiskt specimen. Afhandlingens syfte är att i stora drag angifva den centrala förvaltningens utveckling i vårt land från dess uppkomst under Gustaf Vasa till tidpunkten för vårt nuvarande statsskicks införande. Den historiska undersökningen omspänner en tidrymd af i det närmaste trenne århundraden och behandlar det svenska statslifvets omskiftelser under tre fjärdedelar af vårt lands hela nyare historia.

Det är en gifven sak, att en undersökning af denna art måste vara förenad med åtskilliga vanskligheter. Dylika erbjuda sig framför allt på grund af det behandlade ämnets egen natur och den nödvändiga forskningsmetodens beskaffenhet. Det kan ej förnekas, att det systematiskt-historiska framställningssättet har sina speciella olägenheter och faror från vetenskaplig synpunkt. Redan själfva problemets definition bereder svårigheter, då utgångspunkten ju i allmänhet tages i närvarande förhållanden, hvilka ej motsvaras af äldre tiders, utan hvilkas successiva historiska framväxt just skall förklaras. Det är vidare ingalunda lätt att med en systematisk metod göra full rättvisa åt en af den moderna historiska vetenskapens grundläggande principer: hänsyn till det helas utveckling, till alla historiska krafters sammanhang; man löper risk att så att säga isolera sitt ämne och lösgöra det ur det allmänt historiska samband, utan hvilket det aldrig rätt kan förstås. Den systematiska framställningen blir emellertid icke desto mindre ofta nödvändig och äfven af största värde. Det låter sig ej bestridas, att det enskilda författningsinstitutet har i viss, ehuru betingad mån, sitt särskilda lif, hvars historia förtjänar att för sig studeras. Endast på detta sätt kunna utvecklingslinjerna fullt klart urskiljas, och endast då kan skönjas den så att säga »historiska verkningskraft», som legat fördold inom varje institutions tradition och som högst väsentligt betingat dess utveckling. De faror för ensidighet i uppfattningen, som hota, både böra och kunna afvärjas genom ett omsorgsfullt studium af äfven öfriga områden af samhällslifvets historia, hvilket möjliggör ett säkrare bedömande af de egentligen verkande historiska krafterna.

Om man efter dessa allmänna öfverväganden granskar d:r Carlssons afhandling, skall det genast och oförbehållsamt betygas, att förf. löst sin ingalunda lätta uppgift på ett i hufvudsak mycket tillfredsställande sätt. Afhandlingen bär i sin helhet tydligt vittnesbörd om författarens vidsträckta beläsenhet samt mogna historiska omdöme. På åtskilliga punkter ha författarens egna arkivstudier satt honom i stånd att meddela nya resultat och synpunkter af betydande vetenskapligt värde och intresse. Slutligen och ej minst måste man erkänna författarens oaflåtliga sträfvan att vid sin undersökning så långt möjligt bibehålla känning med den historiska utvecklingen i det hela, att se författningslifvets utveckling mot bakgrunden af den allmänna politiska utvecklingen.

Måste man sålunda i stort sedt instämma med förf. i de af honom vunna resultaten eller framställda konklusionerna, utesluter detta ej, att man rörande detaljer på åtskilliga punkter kan vara af afvikande mening. Jag skall nedan dröja vid några af dessa punkter, om jag också af utrymmesskäl måste nöja mig med att endast i korthet antyda min uppfattning.

Beträffande afhandlingens omfång skulle lämpligheten af de valda utgångs- och slutpunkterna kunna diskuteras. Det är otvifvelaktigt, att redan under medeltiden gjorts ansatser till ordnad centralförvaltning i Sverige, hvilka kunnat i detta sammanhang något

beröras. Såsom slutpunkt hade helt säkert året 1840 — departementalstyrelsens genomförande — bättre ägnat sig än 1809, hvilket år på centralförvaltningens område ingalunda varit något märkesår. Det är i det senare fallet tydligen afhandlingens ursprungligen praktiska syfte, som varit bestämmande.

Går man härefter till ett närmare studium af förf:s afhandling, visar den sig — såsom förf. också i förordet själf anmärker — sönderfalla i trenne tämligen tydligt åtskiljbara delar. Den första delen, omfattande tiden 1521—1634, baserar förf. helt och hållet på Edéns arbeten,[1] af hvilka ges ett tämligen kortfattadt referat. För den andra delen, behandlande perioden 1634—1718, har förf. användt sig af den tillgängliga historiska litteraturen, men äfven verkställt självständiga primärundersökningar, hvilkas resultat särskildt falla i ögonen för tiden 1634—1654. I den sista afdelningen, gällande tiden 1718—1809, stöder sig förf. öfvervägande på tryckta källor och bearbetningar; någon gång ha dessas uppgifter supplerats genom arkivforskningar, framför allt för Gustaf IV Adolfs regeringstid.

Det är helt naturligt, att denna olikhet mellan afhandlingens särskilda delar vållat en viss ojämnhet och disproportion i framställningen — hvilket förf. i förordet själf erkänner. Man står då och då inför partier, där man saknar ej oväsentliga upplysningar, någon gång möter man äfven detaljer, som till synes kunnat utan större olägenhet hafva förbigåtts. I några fall synes förf. ej heller hafva fullt beaktat det vidare historiska sammanhang, i hvilket ifrågavarande företeelse borde ses, hvarigenom det historiska perspektivet blifvit något skeft och de egentligen verkande faktorerna ej kunnat rätt urskiljas och till sin betydelse uppskattas.

I framställningen af 1500-talets statsskick saknar man en närmare redogörelse för rådets ställning och dess betydelse för den centrala förvaltningen. I allmänhet borde förf. kanhända hafva litet utförligare behandlat sättet för själfva regeringsbeslutens tillkomst och de olika faktorer, som därvid varit verksamma. Denna anmärkning gäller äfven tiden efter 1634, förmyndarregeringens tid, där en utförligare utredning af dessa förhållanden än den förf. medelat (s. 26—28), hade varit högst önskvärd.

Författarens uppfattning af kansliets ställning enligt Gustaf Adolfs kansli- och kammarordningar afvika något från den förut antagna (s. 8—9). Då det i ifrågavarande ordningar stadgades, att vissa ärenden ej skulle föredragas och expedieras genom kansliet, häfdar förf., att man ej varit klart medveten om att en ny princip härmed införts i det svenska regeringssystemet, utan att det varit praktiska grunder, som i vissa fall föranledt en afvikelse från den gamla ordningen. Jag kan här ej vara ense med författaren utan

---

[1] Om centralregeringens organisation under den äldre Vasatiden, 1523—1594 (1899), Den svenska riksstyrelsens reorganisation 1594—1602 (i Historisk Tidskrift 1901) samt Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet, 1602—1634.

hänvisar till den utredning, som lämnats af Edén.[1] Då Axel Oxenstiernas senare uttalanden åberopas som stöd för förf:s åsikt, vill jag framhålla, att dessa senare uttalanden i föreliggande fall äro utan större värde, enär de af rikskanslärn fällas under pågående strid om just kansliets position inom statsförvaltningen.

Förf. redogör sedermera (s. 30 ff) för kansliets ställning under Kristinas förmyndarstyrelse. Den centrala plats i statslifvet, som kansliet under förmyndarstyrelsen förvärfvat, blef i början af Kristinas egen regering starkt hotad. Både från krigskollegiets och kammarens sida gjordes försök att tränga kansliet tillbaka från dess dominerande position (s. 40 ff). Dessa försök omintetgjordes dock bland annat äfven genom Axel Oxenstiernas personliga ingripande. Förf. har här ej närmare ingått på frågan, huru denna kamp mellan kansli och öfriga kollegier intimt sammanhänger med den politiska spänning, som rådde mellan Axel Oxenstierna och hans anhängare å ena sidan och det motsatta partiet å den andra (jfr om Gyllenhielm s. 37). Det är väl otvifvelaktigt, att det i mycket är en maktstrid, som här ligger bakom, och som förklarar den utveckling händelserna fingo.

I visst samband härmed står en annan fråga. Förf. omnämner (s. 44—45, 51) de olika förslag, som under 1630- och 1640-talen voro uppe att ordna revisionsärendenas handläggning på ett mera tillfredsställande sätt, som dels garanterade målens snabbare expedierande dels befriade regeringen i dess helhet från hithörande tidsödande göromål. Vid diskussionen af dessa olika förslag, där åsikterna inom ledande kretsar till synes varit högst växlande, har förf. ej beaktat det viktiga faktum, att spörsmålet ej blott varit, huru en högsta revisionsrätt lämpligen skulle kunna åstadkommas, utan äfven och ej minst, huru en dylik rätt skulle stå öfverens med konungens *personliga* högsta domsrätt. Att just denna senare sida af saken lifligt debatterats, därom vittna många uttalanden i tidens handlingar. Och äfven under följande tid ser man, huru ogärna konungen släppte någon del af den högsta dömande myndigheten ur sina händer.[2]

I förf:s skildring af »utvecklingen på grundval af 1634 års regeringsform» (s. 26—80) är den ledtråd, förf. följer, kansliets historia. Sålunda redogöres för regeringens ställning till kansliet, kansliets organisatoriska utveckling, dess förhållande till andra kollegier o. s. v. I fråga om öfriga kollegiers historia är förf. däremot ganska knapphändig. Mycket hade varit att hämta ur Almquists arbeten öfver bergs- och kommerskollegierna, hvilka förf. dock enligt egen uppgift ej hunnit att fullt tillgodogöra sig. Mest kännbar är bristen ifråga om kammarkollegii historia; man hade här önskat en utförligare undersökning, hvilken hade kunnat klargöra de verkliga förutsättningarna för envåldets omorganisationer på detta område.

---

[1] Se Edén, Den svenska centralregeringens utveckling till kollegial organisation i början af sjuttonde århundradet, 1602—1634, s. 124 ff, 152 f.

[2] Jfr t. ex. hithörande bestämmelser i Karl X Gustafs instruktion för rådet juli 1655. Instruktioner för rådet (Karl Gustafs tid). Riksarkivet.

Frapperande är också, att hofrättens historia och dess samband med de olika formerna för konungens högsta domsrätts utöfvande ännu är i det hela oundersökt. Hvad Posse gifvit i sitt arbete (»Bidrag till svenska lagstiftningens historia»), är endast några spridda detaljer, och i den öfriga litteraturen möta blott allmänna omdömen och slutsatser.

I förbigående vill jag beträffande denna del af förf:s arbete påpeka ett litet förbiseende. Förf. säger (s. 69), att »kansliordningen var den enda organiserande stadgan gällande en hel gren af den centrala administrationen, som utfärdades under förmyndareregeringens tid», samt att »för öfriga kollegier gjordes intet, ej heller för regeringen i sin helhet någon förordning af liknande art, som den Axel Oxenstierna tidigare afsett att gifva». Detta påstående är ej alldeles riktigt. Den 10 april 1661 utfärdades för drotsen såsom chef för rikets justitieväsen en särskild instruktion, som för visso bort inräknas bland stadgar af den art, som förf. karaktäriserar. Det hade så mycket mer varit påkalladt att närmare taga kännedom om denna instruktion, som drotsens ställning som justitieminister därigenom befästes och den följande utvecklingen inom den högsta rättskipningens område (s. 77—80) blir mera förklarlig.

Alltför kortfattad är förf:s framställning af Karl XI:s förvaltningsreformer (s. 81—101). Det har nyss framhållits, hurusom vi ej satts i närmare kännedom om den tidigare utveckling inom de olika kollegierna, på hvilken konungen kunde bygga (jfr om kammarkollegium s. 89). Förf:s knappa formulering gör ej heller full rättvisa åt den otvifvelaktigt medvetna tanke, som ligger bakom de nya organisationerna: att komma undan den tunga kollegiala apparaten och i enklare former ordna en snabbare och mera effektiv förvaltning med koncentreradt ansvar omedelbart under konungen. Särskildt framträder denna tendens beträffande det nyupprättade statskontoret (s. 88 ff), för hvars historia ur denna synpunkt förf. skulle haft åtskilligt af intresse att hämta ur de bevarade protokollen.

Synnerligen värdefull är förf:s redogörelse för de märkliga nyorganisationer på förvaltningens område, som under Karl XII sågo dagen (s. 102—117). Han har till fullo uppvisat, hurusom med statsrådstitelns införande ingalunda afsågs någon organisatorisk nydaning utan endast en personlig förbättring af de dåvarande statssekreterarnas stånd och villkor. Den ryktbara kansliordningen af år 1713 ges en utförlig och väldisponerad utläggning, hvilken låter dess olika bestämmelser klart framträda. I det hufvudomdöme förf. fäller om denna kansliordning kan man också helt visst instämma: »Den ordning, som stadgades genom den nya kansliinstruktionen, kunde mahända synas innebära en djärf och omstörtande nyskapelse, men i verkligheten drog den endast konsekvenserna af den gångna utvecklingen och gaf den spontant framväxande ordningen karaktär af ett enhetligt och genomfördt system.»

Frågan om själfva tillkomsten af 1713 års kansliordning behandlar förf. i all korthet. Rörande kansliordningens påstådda franska ursprung säger han endast, att likheten med den franska

organisationen i hvarje fall ej är stark, och att det måste betraktas som ovisst, huruvida några direkta främmande förebilder legat till grund för dess bestämmelser. Däremot synes ingenting hindra antagandet af en direkt utveckling ur den föregående svenska organisationen, endast med konsekvent tillämpning af tendenserna i denna utveckling samt med radikalt bortseende från alla formella oklarheter i de föregående kansliinstruktionerna.

Förf:s behandling af denna senare viktiga fråga finner jag emellertid ej alldeles nöjaktig. Man saknar i förf:s framställning känning med den historiska miljö, ur hvilken den nya ordningen framgått. Den synpunkten har ej af förf. beaktats, att det är konungens missnöje med oordningen och oredan i förvaltningen hemma i Sverige som i mycket framkallat 1713 års kansliordning. Man får vidare ej förbise, att den ordning, som utbildat sig inom Karl XII:s fältkansli, i flera punkter kan ha tjänat som förebild vid kansliordningens utarbetande. Beträffande eventuella franska mönster för kansliordningen hade det måhända varit möjligt att komma några steg längre genom en undersökning af sekreteraren Feiffs korrespondens eller andra denne rörande handlingar — en undersökning, som legat nära till hands, då Feiff är den, som kontrasignerat den utfärdade kansliordningen.

Det är att beklaga, att förf. så knapphändigt berört den nya ordningens omsättning i praktiken. Vi få sålunda ej veta, huru kansliexpeditionerna fungerat, huru de förhållit sig till hvarandra och öfriga myndigheter o. s. v. För studiet af dessa frågor finnes i Riksarkivet ett ganska rikhaltigt material. Lika kortfattad är förf. i sin redogörelse för de extra ordinarie ämbetsmyndigheter, som konungen under de utomordentliga förhållandenas tryck skapade i slutet af sin regering (s. 117). Det hade varit af synnerlig vikt, om författarens undersökning här kunnat åtskilligt fördjupas och utvidgas, ty utan en ingående kännedom om Karl XII:s förvaltningspolitik under hans sista år, dess verkliga innebörd och betydelse förstår man ej det starka missnöje, som inom ämbetsmannavärlden gjorde sig gällande och som inom kort ledde till hela författningens omkullstörtande.

Inom intet parti af förf:s afhandling märker man starkare knappheten i framställningen än det, som inrymmer behandlingen af frihetstidens förvaltningshistoria (s. 118—161). Förf. har här nästan helt och hållet inskränkt sig till en redogörelse för den organisatoriska utvecklingen utan att annat än antydningsvis beröra dess sammanhang med den allmänna politiska utvecklingen. Bristen kan beklagas, men man förstår också väl, huru förf. kunnat tveka att indraga i sin öfversiktliga framställning frågor och problem, som skulle fört vidt ut på ännu högst bristfälligt undersökta områden.

Om den gustavianska tiden (s. 162—200) säger förf. i förordet, att denna tid »med dess nya, om ock endast ofullständigt genomförda uppslag skulle väl varit förtjänt af en mera konkret och utförlig skildring», men att förf. här afhållits från mera inga-

ende undersökningar bl. a. äfven af hänsyn till andras på detta område samtidigt bedrifna forskningar. Man måste respektera denna sålunda tagna hänsyn och nöja sig med en mera summariskt hållen redogörelse för Gustaf III:s förvaltningspolitik. Men äfven inom denna summariska redogörelses ram borde förf. hafva kunnat göra större rättvisa åt Gustaf III:s sträfvanden inom förvaltningens område. Man förstår ej Gustaf III:s förvaltningspolitik, om man ej behåller i minnet, att han ständigt kämpar mot en stark byråkratisk opposition med traditioner från frihetstiden. De flesta af hans åtgärder få häraf sin rätta förklaring och belysning. Den tröga kollegiala apparaten ersättes i möjligaste mån af en lättrörligare och effektivare förvaltning. Ämbetsmannaansvaret centraliseras och tendensen till enmannaregemente är tydlig. Genom ständiga kommissioner söker konungen vinna en snabb och af slentrian obunden behandling af de tid efter annan uppdykande viktigare frågorna. Betecknande är i detta sammanhang konungens intresse för ministerorganisationen efter utländskt mönster och hans planer på dess införande i Sverige (s. 189—190). Förenings- och säkerhetsakten ansluter sig äfven direkt till en konungens sträfvan att få rikets förvaltning helt och hållet i sin hand.

Afhandlingen afslutas med en redogörelse för de förändringar inom centralförvaltningen 1809 års författning medförde (s. 201—206). Man skulle här måhända önskat ett något utförligare ingående på det i förvaltningshistoriskt hänseende särskildt intressanta Håkanssonska förslaget.

Arbetets dokumentering är i allmänhet synnerligen noggrann. På grund af undersökningens karaktär äro hänvisningar och källuppgifter inskränkta till det minsta möjliga, hvarför man då och då står inför uppgifter, som man skulle önskat verifierade.[1] Författarens stil är synnerligen vårdad och förtjänar allt beröm för reda och klarhet. Någon gång skulle man kanske vilja anmärka, att förf. ej alldeles undgått den nära till hands liggande frestelsen att alltför mycket använda tidens termer och uttryck utan att åt dem gifva tillfyllestgörande förklaring. Särskildt vid referat af ämbetsverks instruktioner o. d. vållar detta en viss svårighet att med nödig skärpa precisera, hvad som med den ena eller den andra bestämmelsen i verkligheten afsetts.

* *
*

De anmärkningar, som ofvan blifvit gjorda, äro de, som närmast framställa sig vid studiet af förf:s afhandling. Det är öfverflödigt

[1] Några fel har jag vid studiet af afhandlingen antecknat: S. 27, n. 2 står: rådsprot. d. 8 aug. 1636, skall vara: rådsprot. d. 9 aug. 1636, s. 32, n. 2 står: rådsprot. d. 28 juni 1634, skall vara: rådsprot. d. 26 juni 1634, s. 79, n. 6 står: rådsprot. d. 2 maj 1662, bör tilläggas: rådsprot. d. 3 maj 1662, s. 99, n. 1 står: kanslikoll. prot. d. 20 nov. 1692, skall vara: kanslikoll. prot. d. 21 nov. 1692.

att än en gång betona, att dessa anmärkningar väga lätt i jämförelse med de mycket stora förtjänster afhandlingen utan all fråga äger. I de flesta fall torde det också kunnat sägas, att de påpekade bristerna ha sin grund i den omständigheten, att planen för arbetet ursprungligen uppgjorts för praktiskt syfte. Förf. har i hvarje händelse gitvit oss en utmärkt öfversikt öfver den svenska centralförvaltningens utveckling och härmed fyllt en stor lucka i vår förvaltningshistoriska litteratur. Det är att vänta, att detta arbete skall för framtiden blifva af synnerlig nytta, ej minst för den akademiska undervisningen.

Sven Tunberg.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Bonniers Månadshäften. 1913, H. 2. H. Glimstedt, Ur Stockholmsmaskeradernas krönika. Med 22 bilder. — **4.** C. Hellström, När svenska armén sist drog i fält; för hundra år sedan. Med 32 bilder.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. **1913, 1, 2.** E. Ekhoff, Bidrag till Gottlandskyrkornas kronologi. Med 26 fig.

Historisk Tidskrift för Skåneland. Utgiven av L. Weibull. **1913. Bd 4: H. 7—9.** L. Weibull, Necrologium Lundense. Med 2 facs. pl. — Carl Hallenborgs anmärkningar till Carl von Linnés Skånska resa utgivna av C. G. Weibull. — L. Weibull, Gottfreds och Thyre Danebods Danevirke.

Hvar 8 dag 1913. Årg. 14, N:o 31 A (4 5). J. A. Davidsson, Karl XII i Ungarn. Tvänne hus i Ungarn, hvarest Karl XII bott under sin berömda ridt från Demotika till Stralsund. Med 3 illustr.

Karolinska förbundets årsbok 1912 (tr. 1913). P. Sörensson, Grefve Carl Piper och svenskarna i ryska fångenskapen. Med 1 portr. — V. Djurberg, Om regementsfältskären Melchior Neumann och Karl XII:s blessyrer. Med 6 bilagor. Med 1 portr., 3 kartor o. 2 illustr. i texten. — En journal på vers om händelserna till sjös den 23 augusti—den 23 september 1712. Medd. af S. E. Bring. — C. Westerlund, Slaget vid Gadebusch. Med 1 karta. — T. J. Petrelli, Ett besök vid Gadebusch. Med 12 bilder; 1 illustr. i texten. — A. Quennerstedt, Karl XII i Lund. Med 5 illustr. i texten. — B. Lundberg, Görtz i närheten af Berlin september 1717. — Th. Westrin, Det sista giftermålsanbudet till Karl XII. — S. Schartau, Om ödeshemmanen i Älfsborgs län under det stora nordiska kriget. Med 9 bilagor. — H. Järta, Karl XII och hans tidehvarf. Ett otryckt presidietal i vetenskapsakademien. Medd. af E. Naumann. — Drabanten och kaptenen vid lifgardet Olof Stiernhööks journal 1700—1703. Utgifven af S. E. Bring.

Kyrkohistorisk Årsskrift 1912 (utg. 1913). Årg. 13. G. Westling, Kyrkans verksamhet och resultatet däraf i Linköpings stift under biskop Filenius' tjänstetid, 1761—1780. — N. Beckman, Ärkestiftets äldsta kalendarium. — G. Westling, Linköpings stifts prästerskap, dess konsistorium och biskop 1761—1780. — O. Bergstrandh, Det kristliga och kyrkliga lifvet inom Hernösands stift under 1800-talets förra hälft (till 1858). — H. Lundström, Ett förslag från 1700-talets början om närmare förbindelse mellan Englands och Sveriges kyrkor. — I. Collijn, Bibliografiska miscellanea. 14. Psalterium rituale Upsalense. Stockholm, omkr. 1487. 15. Smärre bidrag till Hans Brasks sista lefnadsår. 16. Ett bidrag till det s. k. Würzburgsbibliotekets historia. — Meddelanden och aktstycken. Handlingar rörande Lappmarkens ecklesiastik-

verk. Medd. af E. Haller. — Y. Brilioth, Om ett vittnesförhör angående visitationerna i Linköpings stift, hållet år 1328. — Bref till Erik Benzelius d. y. från Andreas Rydelius och O. A. Rhyzelius med anledning af biskopsutnämningen 1731. Medd. af [H.] L[un]d[strö m. — S. E. Bring, »En swensk gudfruchtig fångas hiertröriga bref, skrifwit utur Sibirien» och något om fångarnas öfversättningsarbete. — Litteraturöfversikter, granskningar och anmälningar. K. Setterwall, Svensk kyrkohistorisk bibliografi 1907—1910. — P. O. v. Törne, Om Finlands skattskyldighet till påfvedömet under medeltiden, anm. af Y. Brilioth. — Sveriges kyrkor, konsthistoriskt inventarium, utg. af S. Curman o. J. Roosval, anm. af [H.] L[un]d[strö]m. — A. Johnson, The Swedish settlements on the Delaware, anm. af J. Nilsson. — E. Dahlbergh, Dagbok. Utg. af H. Lundström, anm. af [H.] L[un]d[strö]m.

Meddelanden från Kalmar läns fornminnesförening 1912. [H.] 6. F. Bæhrendtz, Anteckningar om Kalmar domkyrka. 1. Byggnadshistoria. Med 2 illustr.

Militär-Nyheter. 1913, N:o 13. L. G. T[idander], Krigsrustningarna i Sverige våren 1813. Ett 100-årsminne. — **14.** L. G. Tidander, Krigsrustningarna i Sverige våren 1813. Ett 100 årsminne. — L. G. T[idander], Kapitulationen vid Tönningen 1713. Ett sorgligt 200-årsminne. — **18, 20.** L. G. T[idander], Kriget i Finland 1713. Ett dystert 200-årsminne. — **23—25.** L. G. T[idander], Svenska expeditionen till Hamburg i maj 1813. Ett 100-årsminne.

Mimer. Svensk tidskrift för studium av alkoholfrågan och nykterhetssträvandet. Utg. av J. Bergman. O. Kuylenstierna, Karl XII:s absolutism.

Personhistorisk Tidskrift 1912 (tr. 1913). Årg. 14: H. 4. L. Fr. Läffler, De svenska landskapsvapnen ännu en gång. — N. Sjöberg, Några Karl XII-porträtt. Med 11 portr. — **1913. Årg. 15: H. 1 2.** C. O. Palmstierna, »Minnesbilder i profil». Medd. af A. Lewenhaupt. — A. Brusewitz, Ett bidrag till Axel Gabriel Silfverstolpes politiska biografi. — D. Montgomery, Bidrag till släkten Montgomerys historia. Med 6 fig.

Rösträtt för kvinnor. 1913, N:o 7. Bengt von Hofstens brev från 1809 års riksdag. Utg. af L. Wahlström, anm. af E. Hagen.

Samlingar utgifna af Svenska Fornskrift-Sällskapet. H. 143. Peder Månssons skrifter. Utg. af R. Geete. — **Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1913.** Om trädplantering, beredning af mjöd, claret och salviеöl, matsedlar från olika land samt om brännvins nytta. Sex ekonomiska traktater från medeltiden. Efter gamla handskrifter utgifna af R. Geete.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utg. af P. E. Fahlbeck. **1913, 1.** A. Brusewitz, Ett konstitutionsprojekt från frihetstiden med en kommentar från Gustaf III:s tid. — **2.** K. Berlin, En norsk Skrift om Unionsoplösningen 1905.

Svensk Militär Tidskrift. 1913, N:o 4. [C. O.] N[ordensva]n, För tvåhundra år sedan. Bender — Tönningen.

Svenska Turistföreningens Årsskrift 1913. H. Larsson, Karlskrona. Med 15 illustr. — P. Johnsson, Färlöf, en Göingesocken. Med 12 illustr. — S. Erixon, Några Östgötakyrkor. Med 15 illustr. — E. Hagen, Ur Viks historia. Med 9 illustr.

Historisk Tidsskrift. Til Edvard Holm paa hans 80-aarige Födselsdag den 26. januar 1913 fra den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. **Tillægshefte til 8. Række, fjerde Bind.** Henvendelse til Prof. Edvard Holm. — E. Arup, Rantzau-Ascheberg. — L. Bobé,

G. F. Gellert i hans Forhold til Danmark og danske Studerende i Leipzig. — W. Christensen, Om nogle af det 15. Aarhundredes Betegnelser for Adelsstanden. — Kr. Erslev, Gottorpernes Afkald paa Slesvig og dets Forhistorie. — K. Fabricius, Colbert og Danmark. En Studie over Oprettelsen af det franske Nordkompagni. — J. A. Fridericia, Enkedronning Sophie Amalies Testamente. — Aage Friis, Andreas Peter Bernstorff og »den nye Indretning i Landbruget» paa Bernstorff. — P. Lauridsen, Kong Christian VIII og Reskriptet af 2. Decbr. 1842. — Johs. Lindbæk, Statskollegiet og de danske Köbstæder. — A. Linvald, Hvem ejede Danmarks Jord omkring Midten af det 18. Aarhundrede. — M. Mackeprang, Danske Köbstadsmöder fra Kristian I til Kristian IV. — P. Munch, Monrads Udkast til Grundloven. — H. Pedersen, Ödegaarde i 1680'erne. En almindelig historiskstatistisk Oversigt. — J. Steeenstrup, Kvindens Stilling i Danmark i Renæssancens og Reformationens Tidsaldre. — A. Thiset, Bidrag til Navneskikkens Historie.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1913, 1.** M. G. Schybergson, Gustaf Mauritz Armfelt i Ryssland 1810. — **2.** I bokhandeln: A. v. Hauswolff, En svensk flickas dagbok under krigsfångenskap i Ryssland 1808—1809. — C. Bååth-Holmberg, Förräderiets spel i kampen om Finland, anm. af P. O. v. Törne.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Protokoll och Meddelanden. 10. 1909—1910 (tr. 1912). A. Neovius, Poimintoja Ericus Erici'n Postillasta. Esitelmä Suomen Kirkkohist. seuran vuosikokouksessa tammikuun 19 p. 1910. Painattamista varten laajennettu. — J. Gummerus, Eräs kivjalöytö Turun tuomiokapitulin arkistosta. — A. Neovius, Lojo sockens kyrkliga förhållanden. — A. Neovius, Om uppkomsten af Finlands äldsta regala gäll. — K. Grotenfelt, Miten coelibaattisääntöä keskiajalla Suomessa noudatettiin. — J. M. Salenius, Inventariiförteckningar från 1500-talet för kyrkor och kapell i Finlands några slott. — E. G. Palmén, Raamatunpainatustynnyristä. — V. Perälä, Ahvenanmaan kirkollisia oloja valaisevia asiakirjoja. — H. Råbergh, Före och efter stora ofreden i Ingå församling. — H. Råbergh, Åtgärder för bevarandet af det religiösa och kyrkliga sambandet mellan det s. k. gamla Finland och svenska Finland efter freden i Nystad. — H. Råbergh, Smärre anteckningar ur Borgå domkapitels protokoll på 1700-talet. — A. R. Cederberg, Porvoon hiippakunnassa vv. 1722—28 papiksi vihityiden luettelo.

Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift. D. 1. 1911 (tr. 1912). J. S. Pajula, Jacob Böhme'n vaikutusesta Suomen n. k. mystikoihin. — A. R. Cederberg, Piirteitä Tohmajärven semakunnan kirkollisista oloista vuosina 1721—1809. — J. W. Gustafsson, Kyrkliga förhållanden bland svenskarne i Reval i slutet af 1600-talet. Med 4 bilagor. — J. Rinne, Hämeen keskiaikaisista kirkoista. — J. Gummerus, Henrik pyhän muistoja Englannissa. — Synodalakter från Åbo 1688. Medd. af A. Simolin. — H. Råbergh, Johan Haberman. [Han var med bland svenska fångarna i Tobolsk.]

Historiallinen Arkisto 1913. 23, 2. N. Liakka, Pohjanmaan pappien mielialoja pikkuvihan aikana. Eräs onnentoivotusruno Kaarle Pietari Ulrikille. — E. Sillman, Piirteitä Kivennavan pitäjän historiasta Ruotsin vallan aikana. Med 1 pl. — G. A. Armfelt, Aperçu de la situation actuelle de la Finlande sous les rapports civils et économiques. Medd. af J. K. Danielsson-Kalmari. — Handlingar rörande den finska grundlagskomitén år 1865. Utg. af K. Grotenfelt.

Skrifter utgivna av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 112. Förhandlingar och uppsatser. 26. 1912 (tr. 1913). R. Hausen, Finland i Stockholms stads medeltida »tänkeböcker». — T. Carpelan, En

uppgift om svenska krigsmaktens storlek 1684. — H. Hultin, Finlands förste militärpedagog. — J. Tegengren, Dödstro, dödskult och dödsmagi i svenska Sydösterbotten.

Heimatskalender für den Kreis Anklam 1912. K. Stein, Stadt und Kreis Anklam im ersten Jahre der Schwedenzeit 1630.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. G. Seeliger. **1913, H. 2.** G. Caro, Aus der spanischen Geschichte im Mittelalter. — Fr. Hartung, Die Reichsreform von 1485 bis 1495, ihr Verlauf und ihr Wesen (Schluss). — H. Ulmann, Wie es zur Schlacht bei Leipzig gekommen ist. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken (bl. a. Fr. Bothe, Gustav Adolfs und seines Kanzlers wirtschaftspolitische Absichten auf Deutschland, anm. af G. Mentz). — Nachrichten und Notizen 1. — Personalien. — Todesfälle (darunter Nachruf für C. Varrentrapp af K. Wenck). — Entgegnungen. — Erklärung. — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausg. v. Fr. Meinecke. **3. Folge. Bd 14: H. 3.** A. Werminghoff, Der Hochmeister des Deutschen Ordens und das Reich bis zum Jahre 1525. — E. Troeltsch, Renaissance und Reformation. — Miszellen. — Literaturbericht (bl. a. L. Weibull, Kritiska undersökningar i Nordens historia omkring år 1000, anm. af W. Vogel). — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — Nachtrag.

Jahrbücher für Nationalökonomie und Statistik 1913. 3. Folge. Bd 45: H. 2. K. Willgren, Zur Agrargeschichte Schwedens im früheren Mittelalter.

Mecklenburg. Zeitschrift des Heimatbundes Mecklenburg. (Landesverein des Bundes Heimatschutz.) **1911. Jahrg. 6: N:o 2.** Sohm, Die Königlich Schwedische Festung Wismar und ihre Kriegserlebnisse. Med 2 planer o. 3 illustr.

Mitteilungen aus der historischen Literatur 1913. N. F. Bd 1: H. 1. Zur Kapitulation der estländischen Ritter- und Landschaft am 29. September 1710. Herausg. v. P. v. Osten-Sacken. — W. Greiffenhagen, Die Belagerung und Kapitulation Revals im Jahre 1710, anm. af J. Girgensohn. — K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1875—1900. — Joh. A. Almquist, Svensk genealogisk litteratur, anm. af Fr. Arnheim.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1913, H. 1. Fr. Bothe, Gustav Adolf und seines Kanzlers wirtschaftliche Absichten in Deutschland, anm. af J. Hirn. — F. Parnemann, Der Briefwechsel der Generale Gallas, Aldringen und Piccolomini im Januar und Februar 1634. Ein Beitrag zum Untergange Wallensteins, anm. af J. Hirn.

Pommersche Jahrbücher 1912. Bd 13. R. Hasenjaeger, Johann von Faltzburg, der erste schwedisch-pommersche Staatssekretär, und sein Geschlecht. — M. Wehrmann, Geschichte der Stadt Stettin, anm. af R. Hasenjaeger.

Zeitschrift des Vereins für Lübeckische Geschichte und Altertumskunde 1912. Bd 14, H. 2. K. R. Melander, Die Revaler Zollarrende 1623—1629 und die dadurch zwischen Schweden und Lübeck hervorgerufenen Misshelligkeiten.

Zeitschrift für das Privat- und Öffentliche Recht der Gegenwart 1913. Bd 39: H. 2—4. P. Fahlbeck, Die Regierungsform Schwedens, anm. af Laun.

Zeitschrift für Osteuropäische Geschichte 1913. Bd 3: H. 2. H. Almquist, Die Carenwahl des Jahres 1613. Die schwedische Thronkandidatur und ihre Vorgeschichte.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1913, January.** F. Haverfield, Ancient Rome and Ireland. — L. V. D. Owen, England and the Low Countries, 1405–13. — C. Read, Walsingham and Burghley in queen Elizabeth's Privy Council. — E. Lipson, The elections to the exclusion parliaments, 1659—81. — J. Holland Rose, Burke, Windham, and Pitt. — Notes and documents. — Reviews of books (K. Stjerna, Essays on questions connected with the old English poem of Beowulf, anm. af E. T. Leeds). — Short notices. — **April.** H. Jenkinson and M. T. Stead, William Cade, a financier of the twelfth century. — D. M. Vaughan, Campaigns in the Dauphiny Alps, 1588—1747. — E. R. Turner, The Peerage bill of 1719. — S. Ch. Hill, The old sepoy officer. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

The Mariner's Mirror. 1913, February. J. Hägg, Some peculiar Swedish coast-defence vessels of the period 1762—1808. Med 3 fig.

Revue Historique. 1913, Janvier-Février. G. Constant, Le commencement de la restauration catholique en Angleterre par Marie Tudor (1553). — Fr. Ch. Roux, La France et l'entente russo-prussienne après la guerre de Crimée. — L. Levillain, La succession d'Austrasie au 7e siècle. — Bulletin historique: Antiquités romaines (1re partie), par J. Toutain. — Histoire d'Angleterre (1re partie), par Ch. Bémont. — Histoire de France: Révolution, par R. Reuss. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Mars-Avril.** A. Renaudet, Érasme; sa vie et son œuvre jusqu'en 1517 (suite et fin). — E. Rott, Richelieu et l'annexion projetée de Genève (1re partie). — A. Dreux, Les sources inédites de l'histoire du Maroc de 1530 à 1845. — M. N. Schveitzer, À propos de centenaire de la campagne de Russie. La Courlande en 1812 et l'armistice de Taurogen. — Bulletin historique: Histoire de France. Époque franque et des Capetiens directs, par L. Halphen. — Histoire d'Angleterre (2e partie: les Institutions), par Ch. Bémont. — Histoire d'Italie. Période du Risorgimento, 1789—1870, par G. Bourgin. — Correspondance. À propos de la deuxième édition des »Communes françaises» de M. Achille Luchaire. Lettre de L. Halphen. — Comptes-rendus critiques (bl. a. Vicomte de Noailles, Épisodes de la guerre de trente ans. Le maréchal de Guébriant (1602—1643), anm. af Ch. Pfister). — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie.

Bibliothèque Universelle et Revue Suisse. 1913, Mai. F. Schulthess, La vérité sur la mort de Charles XII de Suède.

Öfversikter och granskningar.

Karl X Gustaf före tronbestigningen. Pfalzgrefven intill tronföljarvalet 1649. Akademisk afhandling af HILDING ROSENGREN. XVI + 261 sid. Uppsala, Appelberg 1913.

Den afhandling, hvars titel läses härofvan, tillhör en inom vår historiska litteratur ganska sällsynt species, den historiska biografien i strängt vetenskaplig form. Det intresse, som den redan härigenom är ägnad att väcka, ökas ytterligare genom det sällsynt lockande och fängslande ämne den behandlar. Få af våra regenter torde vid sitt regeringstillträde ha kunnat förete så innehållsrika och samtidigt för deras kommande regeringsverksamhet så betydelsefulla antecedentia som Karl X Gustaf. Af betydande vikt och intresse äro gifvetvis i detta hänseende särskildt åren 1649—1654, under hvilka han dels såsom ledare af underhandlingarna rörande westfaliska fredens exekution blef djupt förtrogen med den europeiska storpolitiken och dess problem, dels hemma i Sverige såsom tronföljare i en ömtålig ställning fick rik erfarenhet om de inre samhällsmotsatsernas natur. Emellertid har förf. ansett sig böra företaga en undersökning jämväl af Karl Gustafs lefnadsöden före 1649, och därvid har på grund af källmaterialets rikedom framställningen blifvit så vidlyftig, att den tills vidare afslutats i och med tronföljarvalet. Att döma af ett uttalande i afhandlingen, synes det emellertid vara förf:s afsikt att fortsätta sin framställning in på det följande ytterst betydelsefulla skedet.

Den tidigare litteratur, som behandlar förf:s ämne, är i det hela ej synnerligen riklig. Utom allmänt bekanta äldre öfversiktsarbeten öfver Kristinas och Karl Gustafs tid af Chemnitz, Pufendorf, Arckenholtz, Grauert, har äfven en och annan senare forskare, C. T. Järta, Odhner, Feilitzen, Fries, Almquist m. fl., behandlat frågor, som med förf:s ämne stått i mer eller mindre nära samband. Däremot ha de tryckta aktpublikationerna från äldre och nyare tid för vissa partier af afhandlingen varit ganska gifvande, så t. ex. Mémoires de Chanut, C. Adlersparres Historiska samlingar, G. Adlersparres Handlingar rörande Sveriges äldre, nyare och nyaste historia, flera af de Gjörwellska aktsamlingarna, Axel Oxenstiernas skrifter och brefväxling, Rådsprotokollen o. s. v. Till

öfvervägande del bygger emellertid förf. på otryckt källmaterial, och det torde utan öfverdrift kunna sägas, att han vid detta materials sammanbringande förfarit med en omsorg och en grundlighet, som torde göra en efterskörd synnerligen litet gifvande. Ej blott offentliga och enskilda svenska samlingar ha genomforskats, utan äfven arkiv i Dorpat och Reval ha fått leverera material för enstaka partier af framställningen. Att otvifvelaktigt värdefulla upplysningar om Karl Gustaf och öfver hufvud den pfalziska familjen stått att vinna ur anförvanternas arkiv i Tyskland, står naturligen klart för förf.; särskildt torde detta vara fallet, när det gäller utredandet af Karl Gustafs intressen i Tyskland, bl. a. i den jülichska arfsfrågan, hvilket författaren emellertid sparat till en kommande framställning. — Beträffande förf:s sätt att begagna sina källor må påpekas en sak, som speciellt angår en af förf. mycket flitigt använd källskrift, nämligen Karl Gustafs egenhändigt förda dagbok under den utländska resan 1638—1640, hvilken väsentligen ligger till grund för skildringen af denna i afhandlingens andra kapitel. Då det först och främst är tydligt, att förandet af dylika dagböcker var en modesak inom bildade kretsar vid denna tid och sålunda en viss litterär schablon ej osannolikt hade utvecklat sig, och då vidare, enligt den upplysning förf. (sid. 89) meddelar, den ifrågavarande dagboken redigerats på så sätt, att »de summariska anteckningarna samarbetats under Baaz' ledning vid längre uppehåll under färden», så inställer sig tydligen den frågan: i hvad mån kunna dessa Karl Gustafs dagboksanteckningar antagas återgå till litterära förebilder eller vara inspirerade af Baaz, och i hvad mån kunna de antagas återge Karl Gustafs egna funderingar och intryck? Förf. har ej förbisett denna synpunkt, då han (p. XII) betonat, att man på grund af dagbokens karaktär af resediarium »här ej i det hela kan vänta en mer personligt färgad framställning», men måhända kunde man ha önskat denna princip på ett och annat ställe något mer konsekvent tillämpad. Det förefaller ej osannolikt, att en jämförelse mellan ifrågavarande dagbok och andra liknande från samma tid, t. ex. de af förf. (sid. 36) nämnda, skulle konstaterat vissa likheter, som vore ett återföra till gemensamma förebilder. Under sådana förhållanden skulle måhända en och annan slutsats om dagboksförfattarens egen ståndpunkt i förhållande till det han meddelar (t. ex. ss. 86, 89) i någon mån kunnat modifieras. Med den flödande rikedom af källmaterial, som särskildt för vissa partier varit till finnandes, är det för öfrigt icke underligt, att förf. emellanåt låtit sig ryckas med däraf och med en kanske alltför stor pietet i detalj utformat sin skildring efter materialets direktiv. Häraf följer å ena sidan den konkreta och intima skildringen, som är biografiens och enkannerligen denna biografis pièce de résistance, men å andra sidan också risken för att det hela upplöser sig i småsaker och smådrag, med andra ord faran för ett allför ifrigt skattande åt det rent biografiska framställningssättet och försummande af att vid förekommande tillfällen inpassa de spridda dragen i ett större,

utomstående sammanhang. Såsom här nedan i ett par fall skall visas, synes mig förf. ej alldeles ha gått fri från denna fara, hvarmed å andra sidan också följt förtjänsten af helgjutenhet och koncentration utan störande utvikningar.

Inledningskapitlet behandlar de sexton första åren af Karl Gustafs lefnad intill anträdandet af den utländska studieresan 1638. Det presenterar honom först i barndomstidens miljö: »i den lugna fursteboningen vid Slätbakens strand» och under den kloka och ädla moderns stränga men kärleksfulla vård. Snart förflyttas emellertid scenen till hofvet i Stockholm, och förf. ger oss en synnerligen intressant inblick i den unge prinsens studier, hvilka bedrefvos under den erfarne fursteuppfostraren Johan Skyttes, sedermera under Axel Oxenstiernas högsta inseende samt — efter flera ombyten — med den unge Bengt Baaz såsom lärare och Johan Rosenhane såsom guvernör. De bokliga studierna hade alltid utpräglad praktisk syftning och omfattade väsentligen främmande språk, historia och politik; bland lästa arbeten märkas, utom talrika representanter ur den antika litteraturen och äldre svenska historiska framställningar, arbeten af Bodin samt äfven rena politiska stridsskrifter, såsom Johannes Seldeni arbete »Mare clausum». De teoretiska studierna kompletterades med synnerligen mångsidiga och målmedvetna praktiska: hit hörde en studiekurs i gamla kansliet, umgänge med tidens politiska och militära märkesmän, öfningar i ridderliga idrotter samt framför allt resor inom landet, hvilka emellanåt antogo karaktär af verkliga studiefärder. Af särskildt intresse är den utförligt skildrade vistelsen vid Uppsala akademi under några månader i början af år 1638, hvilken ger en intim inblick i svenskt universitetslif vid denna tid: de enskilda studierna i latin för Loccenius och i teologi för Lenæus, hos hvilken senare prinsen med sitt följe af 12 man var inackorderad för 19½ rdr i veckan; de offentliga orationerna, hvari prinsen äfven aktivt deltog, umgängeslifvet såväl under lärorika samtal med professorerna som med de högadliga studiekamraterna; det högtidliga »valetet» med festmåltid och afskedsoration o. s. v. Otvifvelaktigt har Uppsalavistelsen haft ett godt inflytande på prinsens utveckling, ej blott i kunskapshänseende utan också i riktning af att afslipa de kantigheter i hans karaktär, öfverdrifven självkänsla och obetänksamhet, som förf. finner intygade från tiden närmast förut.

Den egentliga studietidens afslutning och kulmen blef för Karl Gustaf den utländska »edukationsresan» 1638—1640. Skildringar af denna fyller bokens andra kapitel, som väl utan öfverdrift må betecknas som en pärla inom vår kulturhistoriska litteratur. Först framhåller förf. den utrikes studieresans, »peregrinationens», allmänna betydelse för den svenska stormaktstidens bildade klass, för dess politiska, militära och litterära uppfostran och utveckling till samhörighet med det europeiska kulturlifvet i dess olika yttringar. Äfven Karl Gustafs peregrination var afsedd att blifva ej blott en nöjesresa; det gällde att icke endast »se många människors

städer» utan ock »lära känna deras seder», såsom kontentan af guvernören Johan Rosenhanes utkast till reseplan skulle kunna formuleras. För resans ekonomiska betryggande gaf regeringen prinsen en årlig pension af 2,000 riksdaler. I slutet af maj 1638 anträddes färden i Rosenhanes och Baaz' sällskap och med öflig svit, dock inkognito till undvikande af onödigt uppseende. Förf. låter oss följa de resande på deras snabba färd genom södra Sverige, Danmark, om hvars politiska förhållanden väl ej prinsen själf men hans lärare uttalar sig synnerligen ampert, öfver Hamburg, där Salvius stod till tjänst med goda råd för färdens fortsättning, samt vidare genom nordöstra Tyskland in i Holland; äfven under denna hastiga genomresa orienterade man sig nödtorftigt rörande topografiska, militära och merkantila förhållanden. I Holland besågs Amsterdam under Louis de Geers samt Leyden och Haag under Camerarius' ciceronskap; äfven bereddes ett säkerligen kärkommet tillfälle att besöka prins Fredrik Henrik i hans krigsläger. Trots allt det lockande, som Holland särskildt vid denna tid hade att erbjuda, gjordes uppehållet här ej längre än tre veckor, väsentligen af det skälet, att sällskapslifvet vid det oraniska hofvet, förhöjdt genom den med pfalzgrefven besläktade afsatta böhmiska konungafamiljens närvaro, befarades skola verka distraherande från resans allvarligare hufvudsyfte. Så ställdes färden till Paris. Vistelsen här, som utsträcktes till nära nio månader, stördes visserligen genom flera oangenäma intermezzon — den besvärliga frossa, hvaraf prinsen under lång tid hemsöktes, underrättelsen om moderns frånfälle, missämja mellan guvernör och preceptor — men lämnade också rik behållning i form af både nöjen och studier af hvarjehanda art och samvaro med framstående personer på såväl det politiska som det vetenskapliga området; ej minst var härvid det personliga umgänget med Hugo Grotius instruktivt för uppfattningen af de politiska förhållandena speciellt i Frankrike. I april 1639 bröt man upp från Paris och anträdde färden genom sydöstra Frankrike in i Schweiz och sydvästra Tyskland, där den unge pfalzgrefven sammanträffade med flera af sina släktingar, medan däremot hans hopp att få se sin beundrade hjälte hertig Bernhard af Weimar gick om intet i följd af dennes vid samma tidpunkt inträffade död. Afsikten att på återvägen genom Frankrike någon tid vistas vid det för sin protestantiska högskola och sin »école de cavallerie» berömda Saumur måste på grund af en i trakten utbruten pestepidemi inhiberas, och i stället beslöts att fortsätta till Paris och taga in i M. Benjamins vid denna tid så frejdade akademi. Om lifvet och studiesättet vid denna har förf. lyckats samla åtskilliga intressanta upplysningar. Öfver hufvud fick prinsen under denna sin andra vistelse i Paris mer än under den förra tillfälle att knyta värdefulla bekantskaper: så t. ex. utom Grotius med den berömde rikshistoriografen Theodor Gottfried, medlärjungarna vid akademien prins d'Aumale och grefve Georg Friedrich von Waldeck, hvilken senare han framdeles under helt andra förhållanden skulle möta på politikens fält. En

audiens hos konungen, drottningen och Richelieu afslutade denna gång vistelsen i Frankrike. Därefter fortsattes resan till England, där emellertid en både af privata och politiska skäl alstrad missstämning gjorde att uppehållet blef kortare, än från början varit meningen. Någon fortsättning af resan rundt Östersjökusten, såsom planeradt var, blef icke af, utan i början af augusti 1640 var prinsen efter mer än två års bortovaro åter hemma i fäderneslandet. Att edukationsresan varit af utomordentlig nytta för Karl Gustaf, fastslås af förf., bl. a. under åberopande af Grotius' vitsord om »hans intelligens, hans karaktärsegenskaper, hans ifver att inhämta allt godt och gagneligt». — Om de politiska förhållandena på de platser, som Karl Gustaf under resan besökte, yttrar sig förf. icke i annan mån, än som de framskymta i prinsens egna, ofta tydligen af andra, ej minst Grotius, inspirerade uttalanden. På en och annan punkt skulle man kanske önskat se saken betraktad äfven mera utifrån äfvensom något mera utförd. Episoden med Karl Gustafs ingripande i Breisach sommaren 1639 för att efter hertig Bernhards död få dennes trupper öfver i svensk tjänst (sid. 68) är ju af ett visst intresse, då det veterligen är den första politiska affär, i hvilken Karl Gustaf figurerar. Till komplettering af förf:s framställning må nämnas, att enligt Johan Kasimirs förmodan Karl Gustafs uppmaning till den weimarianska armén framställts icke på dennes eget initiativ utan på uppmaning af markgrefve Fredrik af Baden, med hvilken Karl Gustaf kort förut sammanträffat i Basel, och hvilken för sina utsikter till restitution hade intresse af att ifrågavarande trupper fortfarande användes i mot honom vänskaplig riktning.[1] Att här stora möjligheter förefunnos för den svenska ledningen, framgår af Johan Rosenhanes meddelande om truppernas svenskvänliga stämning,[2] äfvensom af de upplysningar, som från franskt håll meddelats om den svenske agentens i Benfeld — tydligen Mockhels — energiska agitation och de svårigheter den franske marskalken de Guébriant hade att bekämpa vid sina — — slutligen med framgång krönta — försök att förvärfva de ifrågavarande trupperna för Frankrikes räkning.[3] — På sid. 79 nämner förf. — på tal om Karl Gustafs politiska diskussioner med Grotius — om den unge pfalziske kurfurstens, Karl Ludvigs, arrestering i Vincennes, »hvilken af Grotius framställdes som ett försök af Frankrike att utöfva pression på konungen af England». I hvilket syfte? Mellan England och Frankrike rådde vid denna tid ett spändt förhallande af den anledningen, att Frankrike önskat annektera en befästad plats i Spanska Nederländerna, men England hade vägrat sitt samtycke härtill; troligen var det väl denna affär, som »pressionen» i fråga skulle gälla. Saken kunde förtjänat att något när-

[1] Jakob de la Gardie till Axel Oxenstierna aug. 1639, A. O:s Skr. o. Brefv., II, 5, s. 583 (af förf. cit. s. 68, n. 2).
[2] Joh. Rosenhane till Joh. Kasimir den 9, 10 och 15 juli 1639, a. st.
[3] Jfr Le Laboureur, Hist. du maréchal de Guébriant (Paris 1657), s. 133 ff.

mare utföras, af intresse som den var ej mindre för Karl Gustaf i egenskap af frände till den fängslade fursten än äfven för Grotius. hvilken sedermera på svenska regeringens uppdrag bemedlade hans frigifvande.[1] Då det vidare (sid. 86) nämnes, att det bryska mottagande, som Karl Gustaf från engelskt håll mötte, och som föranledde afbrottet i hans vistelse där, af honom uppfattades som »en yttring af den engelska politikens likgiltighet för samförstånd med Sveriges krona» och »tendens till samverkan med spanjorerna», kunde härtill ha lagts den upplysningen, att grundad anledning till ett sådant betraktelsesätt verkligen förefanns, och som bevis härpå anförts — förutom Karl I:s kända dragning till Spanien och aflägsnande från den protestantiska saken — resultatlösheten af de öfverläggningar om förbund mellan resp. regeringar, som alltsedan 1637 hållits i Hamburg mellan fransmannen d'Avaux, engelsmannen Thomas Roe och svensken Salvius.[2]

Efter återkomsten från den utländska resan tillbragte Karl Gustaf tvenne år vid det svenska hofvet. Åt denna tid ägnar förf. det följande kapitlet af sin framställning, som inledes med en — visserligen utan anspråk på fullständighet gjord — återblick på den pfalzgrefliga familjens öden i Sverige efter Gustaf Adolfs död, hvarvid särskildt beröres den efter hand tilltagande spänningen mellan Johan Kasimir och den härskande rådsfraktionen, beroende på den senares obenägenhet att gifva det utländska furstehuset den politiskt och ekonomiskt betryggade ställning det eftersträfvade, men äfven sammanhängande med olika uppfattning angående utrikespolitiken; att i sistnämnda hänseende ännu outredda moment kunna ha spelat in, synes ej osannolikt. Under intrycket af de nämnda motsatserna, som ytterligare pointerades genom umgänget med rådsoppositionens män, Per Brahe, Johan Skytte, Gyllenhielm m. fl., fick Karl Gustaf sin politiska åskådning bestämd. Ömtåliga etikettsfrågor bidrogo att skärpa misstämningen gentemot de härskande, främst Axel Oxenstierna. För sina speciella önskemål och yrkanden, t. ex. då han sökte befrämja sin fränka änkekurfurstinnans af Brandenburg begäran om neutralitet för sitt lifgeding, eller då han dref sin familjs intressen i den jülichska arfsfrågan, vann den unge pfalzgrefven hos den mäktige kanslern — med hvad rätt må för öfrigt lämnas osagdt — ej det gehör, som han väntat. Under sådana förhållanden måste det af hans vänner i Stockholm framkastade förslaget, att han skulle erhålla ordnad sysselsättning vid armén i Tyskland, vinna hans lifliga sympatier. Vid de af förf. mycket detaljeradt skildrade förhandlingarna om Karl Gustafs »accomodement» framträder dels rådsmajoritetens motvilja mot och slutliga afvisande af tanken att få denna fråga behandlad som en statsangelägenhet, dels den äldre pfalzgrefvens helt naturliga betänksamhet gentemot det särskildt ekonomiskt vidtutseende projektet. Under alla öfverväganden pro et contra var

---

[1] Jfr Heimer, De diplomatiska förbindelserna mellan Sverige och England 1633—1654. s. 38 f.

[2] Heimer, a. a., s. 32 ff.

det den unga drottningens inlägg i förening med prinsens egen längtan bort från hoflifvets intriger till verksam handling, som fällde utslaget och bragte det därhän, att han sommaren 1642 anträdde resan från hemlandet för att såsom frivillig tjäna i Torstenssons armé.

En redan mognad man, härdad i motgångens skola till självbehärskning och klok anpassningsförmåga, manad både af pliktkänslans kraf och ärelystnadens lockelser till krigets värf — så karakteriserar förf. den tjuguårige Karl Gustaf vid begynnelsen af den krigarbana, som sedan i egentlig mening skulle blifva hans. Efter att i Zittau ha uppnått den Torstenssonska armén och i dess leder ha fått elddopet vid Breitenfeld, deltog Karl Gustaf, med ett kortare uppehåll för en resa till Östersjökusten i privata angelägenheter, i det följande årets bragdrika fälttåg, som hade Ober-Lausitz, Schlesien och Mähren till skådeplats. Att han också förstod att tillgodogöra sig den genialiske fältmarskalkens af honom högt skattade handledning, därpå anföres intyg bl. a. från så kompetent håll som Torstensson själf; likaså finner man, att den för den blifvande fältherren karakteristiska förmågan att vinna soldaternas förtroende och tillgifvenhet ej heller på detta tidiga stadium förnekat sig. Frågan om prinsens ordentliga engagement såsom officer bragtes emellertid på dagordningen hemma i Sverige men syntes på grund af regeringens på hvarjehanda skäl grundade afböjande icke kunna avancera, då Karl Gustaf själf gjorde slag i saken genom att utan hänsyn härtill på Torstenssons inrådan emottaga titeln af ryttmästare vid dennes eget regemente, en åtgärd, vid hvilken regeringen lät bero, helst som den motiverades med svårigheten för Karl Gustaf att såsom enbart frivillig i händelse af fångenskap kunna utväxlas. Nämnda avancement följdes snart af ett nytt, denna gång till öfverste för kurländska ryttarne. Förf. skildrar så i korthet Karl Gustafs för framtiden så betydelsefulla deltagande i danska kriget, som af honom förväntades skola leda till hela Danmarks tillintetgörelse, samt i det därpå följande nya fälttåget till kejserliga arfländerna; något utförligare dröjer förf. vid belägringen af Brünn och de därmed sammanhängande, af Karl Gustaf delvis skötta förhandlingarna med den siebenbürgiske fursten Rakoczy, rörande hvilka episoder hittills ej begagnade dagboksanteckningar af Karl Gustaf — vid sidan af Chemnitz' bekanta arbete — ligga till grund för framställningen. I fråga om underhandlingarna med Rakoczy kunde förf. ha haft nytta af att rådfråga Wiblings afhandling, som visserligen i sak icke innehåller något väsentligt utöfver hvad förf. meddelar — den följer liksom förf. i hufvudsak Chemnitz — men dock genom att sätta ifrågavarande episod i sitt större sammanhang ger en vidare utsikt öfver den siebenbürgiska politikens förutsättningar och syften.[1] Häraf kunde förf. mahända ha föran-

[1] Wibling, Sveriges förhållande till Siebenbürgen 1623—1648 (Lund 1890), s. 182 ff.

ledts att modifiera sitt omdöme om den siebenbürgiska politiken (sid. 180) såsom kännetecknad af »brist på stadga» och »frånvaron af klart beräknande kraft». Denna uppfattning må väl kunna anses förklarlig från Karl Gustafs synpunkt sedt, men betraktar man saken objektivt, får man snarare intryck af djärf och hänsynslös samt äfven, delvis åtminstone, lyckad dubbelpolitik; i självfa verket hade ju fursten i fördraget med Sverige och Frankrike erhållit löfte om subsidier och äfven af Torstensson kontant uppburit en ej oansenlig del af dessa, för att sedan i det afgörande ögonblicket draga sig undan och sluta separatfred med kejsaren. Att äfven den franska diplomatiens förhållande till Sverige i denna affär dikterats af skäligen tvetydiga beräkningar och intressen, har ej undgått förf. och förtjänar att ytterligare understrykas under hänvisning till uttalanden i de franska diplomaternas — i »Négociations secrètes» tryckta — korrespondens från Münster under dessa år. I detta sammanhang må äfven påpekas några onöjaktigheter, som på grund af den sammanträngda framställningen på denna punkt insmugit sig. På sid. 177 är det hela tiden frågan om mottagningssammanträdet för den siebenbürgiska beskickningen, vid hvilket äfven Torstensson var närvarande, icke, som man möjligen på grund af förf:s framställning kunde tro, om de specialunderhandlingar, vid hvilka Karl Gustaf var ledande, och som börja först med förf:s mening: »Sedan vidtogo de speciella förhandlingarna.» På sid. 178 talas om nya förhandlingar mellan svenskar och siebenbürgare och nämnes ett möte mellan »Rakoczy» och »svenska beskickningen»; i verkligheten är det här icke fråga om den äldre Rakoczy utan om hans son, prins Sigismund, och den beskickning, som omtalas, är en helt ny, bestående af Wittenberg, Erskein och franske ambassadören de Croissy, afsänd till prinsen på dennes särskilda begäran. Att Torstensson gått »motvilligt» till afskedskonferensen (sid. 179), berodde icke, såsom man möjligen kunde utläsa ur förf:s framställning, på att han ansåg det lönlöst att vidare visa Rakoczy någon artighet, utan därpå, att han i väntan på Brünns kapitulation hoppats ännu någon vecka kunna bibehålla skenet af bundsförvantskap.[1]

I femte kapitlet behandlar förf. Karl Gustafs vistelse hemma under den tid (1646—48), som förflöt mellan deltagandet i tyska kriget som Torstenssons underordnade och verksamheten på samma plats såsom högste befälhafvare. Under dessa år iakttog Karl Gustaf, såsom förf. framhåller, en försiktig tillbakadragenhet, som visserligen ej uteslöt en viss grad af politiskt inflytande. Sålunda håller förf. före, att Karl Gustafs på Salvii begäran gjorda inlägg hos drottningen ej osannolikt varit af betydelse för åstadkommandet af den moderation i fredsvillkoren, som ger sig tillkänna i drottningens bekanta bref af den 19 september 1646; härvid bör dock ej glömmas den franska diplomatiens verksamhet i enahanda riktning, som

[1] Jfr Chemnitz, Königl. Schwed. in Teutschl. gef. Krieg, IV, 5, s. 171 ff., Wibling, a. a.

af Odhner betonats.[1] Hufvudintresset under denna period anknyter sig gifvetvis till giftermålsunderhandlingarna mellan Karl Gustaf och Kristina, hvilka af förf. med mycken noggrannhet utredas. En »barnförlofning» mellan de båda fränderna kan verkligen sägas ha existerat, och ännu under Karl Gustafs vistelse i Tyskland utvisar korrespondensen dem emellan fortvaron af ett ömmare förhållande. Omslaget hos drottningen konstateras af prinsen redan i medio af år 1646 och blef ett klart faktum efter Kristinas uttryckliga besked i början af följande år, om också senare uttalanden ej uteslöto alla förhoppningar. Karl Gustafs utnämning till generalissimus genomdrefs mot ett hårdt motstånd af rådet just med den motiveringen, att den, såsom beredande honom tillfälle att göra sig »considerabel» i världen, vore den oeftergifliga förutsättningen för hvarje tanke på äktenskap. Ännu vid uppgörelsen mellan drottningen och pfalzgrefven före den sistnämndes utresa till Tyskland (15 juni 1648) lämnade Kristina en möjlighet till äktenskapets förverkligande öppen, nämligen för den händelse hennes medel till soulagement, tronföljdens anskaffande åt Karl Gustaf, ej skulle kunna förverkligas. Hvad beträffar de personliga inflytelser, som spelat in i denna affär, så anser förf. misstanken mot Axel Oxenstierna för att ha motarbetat äktenskapsplanen ej befogad utan tillskrifver honom — en visserligen i och för sig för saken ej gagnelig — passivitet, likaså affärdas med en rikedom af obestridliga skäl den af Karl Gustaf själf tidvis framkastade och af senare författare upptagna beskyllningen mot Magnus Gabriel de la Gardie för motverkande intriger; tvärtom synes ganska tydligt framgå, att denne — liksom alldeles säkert fallet var med andra bland Karl Gustafs vänner och förtrogna, Johannes Matthiæ, Chanut, Bengt Skytte m. fl. — i mån af förmåga befrämjat saken hos drottningen. Förf. stannar sålunda vid att Karl Gustafs motgång i giftermålsfrågan uteslutande är att tillskrifva en förändring hos Kristina själf, en förändring, som bestod i ett successivt, endast momentant till synes hämmadt, aftagande af den känsla hon en gång hyst, och som måhända bottnar i en af henne själf, visserligen först efteråt, betygad, mer och mer stadgad motvilja mot äktenskap öfver hufvud.

Orsaken till Karl Gustafs utnämning till generalissimus var icke blott drottningens önskan att göra honom mera »considerabel» utan äfven nödvändigheten att skaffa hären en mera populär och mera habil befälhafvare än Wrangel. Utrustad med en instruktion, som tydligt vittnar om den svenska politikens fredliga syften vid denna tid, samt med ett ansenligt förstärkningsmanskap, anlände den nye generalissimus till armén i Tyskland sommaren 1648. I valet mellan att förena sig med hufvudarmén under Wrangel i Bäjern eller med den i Böhmen opererande armén under Wittenberg och Königsmarck, bestämde sig Karl Gustaf för det senare alternativet, ett be-

[1] Odhner, Sveriges deltagande i Westfaliska fredskongressen, s. 154 f.; jfr Rådsprotokollen, XI, s. 456; Mém. de Chanut, I, s. 55 f.

slut, som förestafvades både af militära skäl: de lofvande utsikterna vid Prag efter Königsmarcks kort förut (16 juli) inträffade eröfring af Lilla sidan samt de vid osäkerheten beträffande de franska subsidierna så mycket mer beaktansvärda större provianteringsmöjligheterna i de af kriget jämförelsevis mindre berörda kejserliga arfländerna, och af politiska skäl: den pondus, som en stark militär maktställning i sistnämnda trakter kunde ingifva dels vid utöfvandet af pression på kejsaren i den för ögonblicket dominerande frågan om hans bifall till Frankrikes fordran på hans neutralitet i det fortsatta kriget mot Spanien, dels vid den förestående exekutionen af fredsslutet. Sistnämnda syften med sitt fälttåg vann också Karl Gustaf, låt vara att det närmaste målet, Prags eröfring, redan måst uppgifvas vid fredens undertecknande. Att denna händelse befriade honom från åtskilliga besvärligheter både i förhållande till företrädaren Wrangel och till den svenska diplomatiska ledningen, är tydligt.

Efter den helt naturligt ganska kortfattade redogörelsen för Karl Gustafs verksamhet i Tyskland återupptager förf. i sitt sista kapitel framställningen af giftermålsunderhandlingarna, sådana de i slutet af 1648 och under år 1649 i prinsens frånvaro bedrefvos af hans vänner, änkedrottning Maria Eleonora, Johannes Matthiæ, Bengt Skytte, M. G. de la Gardie. Ett afgörande väntades vid riksdagen 1649, där saken togs upp sannolikt på initiativ af Bengt Skytte. Här uppkastade emellertid drottningen den af henne tydligen länge öfvervägda fråga, som hädanefter kom att tränga giftermålsunderhandlingen i bakgrunden, frågan om Karl Gustafs utväljande till tronföljare. Förf. har i ett föregående kapitel (sid. 192 f.) omtalat, hurusom åsikten om de pfalziska barnens lagliga arfsrätt till kronan sedan långt tillbaka drifvits inom familjen i fråga närstående kretsar, såsom af Gyllenhielm och Lenæus, äfvensom i den i samband med riksdagen 1644 framträdande politiska stridsskriften »Mestadels ständernes och gode patrioters betänkande», ehuru en väntad framgång i giftermålsplanerna ej syntes behöfva göra densamma aktuell. Själfva frågan om *jus successionis* diskuterar förf. (s. 241) och ansluter sig till C. T. Järtas utredning (i Svea, 14, s. 407 ff.), enligt hvilken sådan verkligen förelåg. Häremot må åberopas det resultat, till hvilket Boëthius vid diskussion om tronföljdsfrågans läge efter Karl XII:s död kommit, och som går ut på att det icke kan bli tal om någon arfsrätt för prinsessors *barn* enligt Norrköpings arfförening.[1] För att tillämpa detta resonemang, mot hvilket anmälaren för sin del icke kan finna något att invända, på här föreliggande situation, skulle Karl Gustafs mor, om hon lefvat, möjligen — ehuru osäkert, då hennes gemål var af »villfarande religion» — kunna sägas ha uppfyllt villkoren för succession, men någon transportering af arfsrätten till sonen Karl Gustaf kan icke grundas på arfföreningens bestämmelser. Emellertid har denna fråga mera

[1] Boëthius, Några anmärkningar om uppkomsten och karaktären af Frihetstidens författning. Hist. Tidskr. 1891, s. 234 f.

statsrättsligt intresse än betydelse för sakens praktiska afgörande, eftersom ingen, med undantag af Gyllenhielm, urgerade arfsrätten, och äfven drottningen, låt vara — som förf. förmodar — »af taktiska skäl», så kraftigt som möjligt tog afstånd därifrån.[1] Förf. redogör för de kända detaljerna af tronföljdsfrågans behandling såväl inför rådet, där de envisa motståndarnas framskjutande af giftermålsfrågan framkallade drottningens bekanta replik: »een chrona är och en vacker pijga», äfvensom de häftiga förebräelserna för valrikestankar, som ock inför ständerna, där de ofrälse stånden mottogo förslaget med tillfredsställelse, men adeln först efter häftiga strider, hvarom förtroliga brefbiljetter ge en antydan — förf. tillskrifver Bengt Skytte en väsentlig andel i frågans lösning, medan Axel Oxenstiernas otvifvelaktiga motstånd mot planen af hans sjukdom förhindrades att göra sig gällande — och först sedan rådet undertecknat tronföljdsförklaringen, biföll densamma. Den 10 mars 1649 var sålunda saken afgjord. — Förf. ägnar slutligen några sidor åt redogörelsen för huru Karl Gustaf ställde sig till det fattade beslutet. De farhågor hans vänner hyst, att han skulle vara benägen att afvisa den erbjudna utmärkelsen, visade sig icke ogrundade; att så dock ej skedde — något svar på den gjorda framställningen gaf Karl Gustaf i själfva verket aldrig — är måhända till en viss grad att tillskrifva inflytandet af hans förtrogne vän och forne lärare Bengt Ekehielm, som i detta syfte utsändts till honom. Karl Gustafs sinnesstämning under denna tid var ej den bästa: utom de bekymmer, som arbetet med fredsexekutionen i Tyskland äfvensom andra politiska händelser ingåfvo, plågades han af sina personliga missräkningar, som på allvar synas hos honom ha väckt tanken på att lämna Sverige och draga sig undan till privatlifvets lugn, därjämte ock af sina gamla misstankar mot Axel Oxenstierna och till en tid mot M. G. de la Gardie för motverkande intriger i äktenskapsfrågan. Beträffande denna lämna vi den nye tronföljaren i ett tillstånd af resignation, som knappast skingrades af medvetandet om att oförtrutna medhjälpare ännu ej gifvit saken helt förlorad.

Det här lämnade referatet torde ha gifvit åtminstone någon föreställning om det mångskiftande och intresseväckande innehållet i d:r Rosengrens afhandling. Att bakom densamma ligger ett synnerligen gediget och samvetsgrant forskningsarbete, därom skall äfven det flyktigaste studium däraf öfvertyga. Den rediga och väl genomtänkta dispositionen ökar arbetets användbarhet och njutbarhet. Ett erkännande må också ges åt förf:s omsorgsfullt utarbetade stil med dess karakteristiska och i många fall verkningsfulla anpassning efter det meddelade innehållets anda och stämning, äfven den ett vittnesbörd om förf:s pietetsfulla hängifvenhet för sitt ämne. Slutligen bör nämnas, att förf. såsom bilagor aftryckt dels en inlaga af Gustaf Christiernsson Horn till pfalzgrefven Johan Kasimir angående Karl Gustafs studier, dels ett par program för utländska eduka-

[1] Jfr Rådsprotokollen, XIII, s. 350.

tionsresor af Johan och Schering Rosenhane, äfvensom att han prydt sitt arbete med ett ungdomsporträtt af biografiens föremål, taget efter en i Bibliothèque Nationale i Paris befintlig originalteckning af Dumonstier.

Gustaf Jacobson.

Axel Gyllenkrooks relationer från Karl XII:s krig, utgifna af NILS SJÖBERG. XV + 164 s. Stockholm. Bröderna Lagerströms förlag, 1913.

I flera nyare historiska arbeten har det framhållits, huru bristfällig den edition af Gyllenkrooks berättelser är, hvilken år 1800 utgafs af Fant, och hvar och en, som företagit forskningar rörande händelserna i Polen och Ryssland under åren 1707—1709, har säkerligen ofta känt vikten och behofvet af att den Gyllenkrookska källskriften en gång måtte komma att föreligga i en tillförlitlig och efter modernt kritiska principer gjord edition. Att man dock fått vänta på en sådan, torde ej minst hafva berott på att de, som särskildt arbetat i den ifrågavarande tidens historia, fått en klar föreställning om de betydande svårigheter, som måste vara förbundna med åstadkommandet af en sådan edition, och att denna uppfattning verkat i viss mån hämmande.

Herr Nils Sjöberg har nu gått till värfvet, och det torde kunna antagas, att någon klar uppfattning af de därmed förbundna svårigheterna i hvarje fall ej funnits hos honom. De, som följt herr Sjöbergs hittills bedrifna utgifvareverksamhet, hafva utan tvifvel med en viss ängslan mottagit underrättelsen, att turen nu kommit till Gyllenkrooks relationer. Denna ängslan motiveras till fullo af det sätt, hvarpå herr Sjöberg gaf ut de Ekebladska brefven; det framgick däraf, att han ej klart uppfattat, att det allra första villkoret för att kunna utgifva en källskrift är att kunna läsa dess text innantill. Såsom af åtskilliga bedröfliga exempel framgått, voro herr Sjöbergs paleografiska kunskaper ej tillräckligt framskridna härför. De Gyllenkrookska berättelsernas manuskript erbjuda en betydligt mera lättläst handstil än de Ekebladska brefven; till gengäld äro de emellertid ganska många, och den första intressanta frågan blir då den, huru herr Sjöberg gått till väga för att ur de många olika manuskripten med deras här och där skiljaktiga versioner få fram den text, som nu föreligger i hans edition.

Af Gyllenkrooks berättelse om det ryska fälttåget finnes ej längre originalmanuskriptet i behåll. Den mängd afskrifter, som existera, delas i två stora typer: den ena är ej obetydligt utförligare än den andra, särskildt i hvad som rör händelserna i september 1708 och den skickelsedigra afmarschen till Severien. Af afskrifterna synes

herr Sjöberg ej hafva studerat andra än de i kungliga biblioteket i Stockholm och i universitetsbiblioteket i Uppsala befintliga. Redan detta är en brist; i Lunds universitetsbibliotek, i Linköpings stiftsbibliotek och i krigsarkivet finnas afskrifter, af hvilka de på de båda sistnämnda ställena befintliga ej erbjuda minst intresse. Dessutom finnas i privat ägo flera afskrifter, och en samvetsgrann utgifvare har ej rätt att utan vidare lämna allt detta å sido.

Herr Sjöberg tyckes hafva haft en viss uppfattning af att en klassifikation af manuskripten borde göras. I enlighet med denna uppfattning förklarar han i företalet, att den mera kortfattade typen är en äldre redaktion och att denna sedan, tydligen af Gyllenkrook själf, blifvit öfverarbetad, korrigerad och på en del ställen betydligt utvidgad. Huru och med hvilka metoder herr Sjöberg kommit till detta resultat, därom ger han i företalet ingen som helst antydan, utan endast så att säga dekreterar sin mening. Jag vill för min del visst icke bestrida, att det verkliga förhållandet kan vara, att den utförligare typen representerar en korrigering och öfverarbetning, och det synes vara sannolikt, att det är så; men hvad man absolut har rätt att fordra af en textutgifvare, det är, att han framlägger sin bevisföring och visar den apparat, som fört honom fram till målet.

Herr Sjöberg tror alltså, att den utförligare typen representerar den slutgiltiga eller åtminstone förbättrade form, som Gyllenkrook velat gifva sitt verk, och alltså, att denna typ bäst motsvarar hvad Gyllenkrook öfverhufvud haft att säga världen om Karl XII:s ryska fälttåg. Man skulle då vänta, att han till grund för texten i sin edition lagt denna utförligare typ; han kunde så lämpligen hafva i anmärkningar eller möjligen med klammer angifvit, hvilka stycken eller notiser, som äro ett plus utöfver den kortare typens innehåll.

Men i stället finner man, att herr Sjöberg till grund lagt den kortare typen. Det är en förunderlig metod detta, att förklara, att den ena typen är en af författaren själf »öfverarbetad, korrigerad och på en del ställen betydligt utvidgad text», och på samma gång till grundval för editionen lägga den andra, kortare, icke »öfverarbetade», icke »korrigerade» texten. Följden har blifvit, att herr Sjöbergs edition är synnerligen svårhandterlig, i det att man, då man läser texten, ej utan vidare kan se, om den är »korrigerad» och »öfverarbetad», utan städse måste slå efter i anmärkningsafdelningen. Först genom oupphörligt upprepade jämförelser mellan den egentliga texten och de efterföljande anmärkningarna når man fram till hvad Gyllenkrook enligt herr Sjöbergs mening definitivt velat säga.

Herr Sjöberg förklarar, att »den äldsta redaktionen är här i texten återgifven». Men därvid framställer sig osökt den frågan: huru har herr Sjöberg ställt sig gentemot de olika manuskript, som återge — i något differentierande form — denna »äldsta redaktion»? Är det något bestämdt bland dessa, som han följer, och i så fall på hvilka grunder? Eller har han sökt sammansmälta de olika texterna med deras varianter? Man söker förgäfves i herr Sjöbergs företal upplysningar därom.

Såsom saken nu står, fattas man lätt af den misstanken, att hvad herr Sjöberg egentligen åstadkommit är det, att han åter utgifvit Fants upplaga — som ju också följde den kortare, ofullständiga texttypen — eventuellt befriad från de värsta yttre felen och försedd med en löst vidhängd anmärkningsafdelning, som skulle innehålla de af Gyllenkrook själf gjorda korrigeringarna m. m.

Det blir då af intresse att söka se till, huru herr Sjöberg återgifver själfva texten och om han därvid undvikit svårare felläsningar och inadvertenser. Det sades nyss, att de Gyllenkrookska manuskripten äro skäligen lätt dechiffrerade. De synas dock stundom hafva trotsat utgifvarens paleografiska förmåga. Så omtalas på sid. 34, att på den pleskovska kartan var afritadt bl. a. *vattenrundlar med något skog*. Dessa egendomliga hydrografiska formationer äro endast en felläsning af textens »*watnrendlar*», d. v. s. vattenrännilar = floder och bäckar. Sid. 36 talas om *mörsare och bomberets*, hvilka mystiska krigsredskap leda sitt upphof ur originalens enkla *mörsare och bomber etc.* På nästa rad säges, att man skulle *bränna Pleskow samt hindra all tillförsel till staden*; så mycket mera meningslöst som nästa sida säger, att man därpå skulle bombardera Pleskov. Herr Sjöberg borde häraf hafva begripit, att han bort rätta Fants gamla *bränna*, äfven om ej till yttermera visso Hallendorff för elfva år sedan meddelat upplysningen, att det i den riktiga texten står *beränna*, d. v. s. i viss mån innesluta. Sid. 40 står: *ingen har jag om sådant projekt vidare antalt*, men bör vara *ingen har mig om sådant* o. s. v., hvilket onekligen ger en något modifierad mening. Sid. 47, då konungen säger, att man nu är på vägen till Moskva, svarar Gyllenkrook *att det är än långt*; skall vara *dit är än långt.* Sid. 48 talas om *denna fasliga dessein till Moscow;* skall vara *farliga.* Sid. 49 finnes det underliga uttrycket: »secreterare Feiff svarade, *att H. M. ej vill ändra sin dessein, ho kan det hindra:* det riktiga är *om H. M. . . . ho kan det hindra.* Samma sida står det fullkomligt meningslöst: *Andra Cancellierådet Möller har jag och denna tid discourerat;* det riktiga är det lätt begripliga *med cancellierådet Möller* o. s. v. Sid. 62 har det i betraktande af situationen fullständigt urbota: *min vägvisare försäkrar, att ingen väg är till Lessna;* det riktiga *ingen genväg* förklarar genast uttrycket. Samma sida har meningslöst: *andra dagen . . . sågs inga spår efter partiet, mindre kunnat få någon efterrättelse om generalmajorens marche;* det riktiga är *mindre kunde man*, hvilket genast gifver mening. Sid. 71 står det meningslöst, att Mazeppa retirerade *till Hadias och kom till Romna*; texten har *från Hadias.* Sid. 77 står: *som regementerne stundeligen anmoda om subsistence;* den riktiga texten skall vara *subsistenceqvarter*, hvilket onekligen är något annat. Sid. 80: *vi i natt ingen lärer storma*, hvilket uttrycks dunkelt fredliga karaktär förbytes i sin motsats af den riktiga versionen, att *vi i natt lära igen storma.* Sid. 85 har det skäligen meningslösa: *strömmarna begynte flyta och få mycket vatten på vägarna* i st. f. den

riktiga textens . . . *flyta och så mycket vatten blef på vägarna*. På sid. 86 talas om att Creutz ville hjälpa en annan svensk styrka, och herr Sjöbergs text har helt meningslöst: *han hinte det ej förr, att fienden hade alldeles retirerat*; den riktiga läsningen är: *han hinte ej dit förr än fienden hade alldeles retirerat*. S. 87 talas om en *misstänkt* underhandling; läsarter i andra afskrifter äro *misslyckta* och *missbrukta*, och den ringaste eftertanke skall visa, att formen *misslyckta* är den riktiga; det är nämligen fråga om att öfverste Silfverhjelm stått i underhandling med en rysk öfverste »Lewen» om att få tillfälle att öfverrumpla Poltava, men det hade ej gått bättre med underhandlingen än att fienden fått kännedom därom och fängslat den förrädiske ryske öfversten. Herr Sjöberg har annoterat hvarken formen *misslyckt* eller *missbrukt*. Sid. 88 har meningslöst: *den starka besättningen af 4,000 ryssar utom cossacker gör den Pultava stark*; den riktiga texten har . . . *det gör Pultava stark*. Sid. 94 talas om, att Gyllenkrook tänker fördela byarna kring Poltava åt armén så, *att cavalleriet kan stå för dem i furageringen*. Meningen är obegriplig, men textens ord *att cavalleriet kan stå i dem för furageringen* äro däremot tydliga nog. På sid. 96 omtalar herr Sjöbergs text, att de ryska utposterna ropade på ryska: *Oe gedobra kleve, dobra piva, det är godt bröd, godt dricka*. Denna märkliga ryska har intet stöd i texten, utan har uppstått ur den riktiga läsarten: *ropade . . . på ryska ex. gr. dobra kleva, dobra piva*. Att *ex. gr.* betyder *exempli gratia*, d. v. s. till exempel, torde herr Sjöberg möjligen veta, och han borde så mycket förr kunnat reda sig med detta ställe, som han själf i anmärkningarna meddelar, att ett manuskript har *ord på ryska, exempel dobra* . . . Sid. 103 säges, att grefve Piper kom *med hela cavalleriet från Sukij*. Grefve Piper förde verkligen aldrig kavalleriet, utan han kom *med hela cancelliet*, hvilket texten också intygar. Sid. 104 har alldeles meningslöst: *allt skjutande nu hörs ur fiendens och icke våre*; den riktiga texten har . . . *är fiendens* . . . Sid. 115 upplyser, att fienden *arritererade sig*: skall vara *arrêterade sig*. Sid. 120 omtalas, att då ryssarna på 60 stegs afstånd gafvo en salva mot Gyllenstiernas dragoner, började dessa *rida ut*; den bild af manhaftighet detta uttryck måhända ger, motsvaras tyvärr ej af den riktiga textens *rita ut*, hvilken vändning som bekant användes analogt med det tyska *ausreissen* och betyder skingra sig. Å sid. 150 uppgifves, att konungen befallt Lagercrona att sända ut ett parti, som bl. a. skulle *imponera sig* om vägen till Roslov. Sanningen är, att det skulle *informera sig* därom. Å sid. 160 meddelar herr Sjöberg den upplysningen, att handskriften F. 140 uppgifver, att en rysk löjtnant, som deserterat, hade *courant afmätning* af Poltava. Jag kan bestämdt fritaga F. 140 från denna beskyllning; den säger, att löjtnanten hade en *accurat* afmätning.

Denna axplockning på den Sjöbergska paleografiens svarplöjda fält kan måhända synas vara allt för vidlyftig. Den är dock långt ifrån fullständig.

I sammanhang därmed må vidare påpekas en hos herr Sjöberg framträdande egenskap att bland olika läsarter af geografiska egennamn gemenligen välja den sämsta och med det verkliga namnet minst öfverensstämmande. Så skrifver han *Wittenska* i st. f. *Witebska* distriktet; i hvarje fall äro F. 139:s form *Wittipska*, F. 138:s och F. 140:s *Wittepska* bättre. Det råder för öfrigt här det egendomliga förhållande, att man i somliga handskrifter med lätthet kan se huru formen *Wittenska* utvecklat sig ur *Wittepska*, genom att det första nedstrecket i *p* en gång gjorts för kort och sedan missuppfattats som ett *n*; men herr Sjöberg behåller den galna formen. Vidare skrifves *Brisena* för *Beresina*, *Malin* i st. f. *Mglin*, *Kulsmin* för *Kussmin*, *Koltiva* i st. f. *Kotilva*, *Dragobus* i st. f. *Drogobus*.

I fråga om händelserna vid Tatarsk har jag i mitt arbete om Karl XII:s fälttågsplaner påpekat, att staden *Ozianse*, till hvilken Lewenhaupt skulle hafva kommit, ej vore annat än en felskrifning för *Cziause*. Denna ändring får en mycket viktig betydelse, därför att den, sammanställd med konungens order till Lewenhaupt, påvisar det ej förr beaktade faktum, att Karl XII trodde, att Lewenhaupts armé redan vore i säkerhet öster om Dnjepr. Herr Sjöberg har i sin text kvar formen *Ozianse*, men i anmärkningarna upptager han med citerande af mig, att »läsningen Ciause borde som den riktiga ingått i texten». Det skall nu förstås vara *Cziause*, men man bör i alla händelser göra herr Sjöberg den rättvisan, att han velat korrigera sig. Men man kan fråga sig, hurudan herr Sjöbergs utgifvaremetod är, då en så betydelsefull sak som denna först blifver klar för honom så sent, att hans egentliga text är färdigtryckt och ej kan ändras.

Man söker i herr Sjöbergs företal förgäfves efter några upplysningar om de principer eller metoder han följt i fråga om normalisering af textens stafning. Af hans editions text får man ej annat intryck än att någon normaliseringsprincip icke funnits och att textens stafning skett endast efter godtycke.

Herr Sjöberg har försett sin edition med ett personregister. Sådana äro vid arbeten af detta slag nyttiga, ja nödvändiga. Jag tror emellertid ej, att make till herr Sjöbergs register står att finna i något annat modernt svenskt arbete. Namn, som borde finnas, saknas; andra titlar än de vederbörliga gifvas; årtalsuppgifter felas, där de efter planen borde funnits; det vimlar af felaktiga uppgifter. Man kan ej värja sig för misstanken, att herr Sjöbergs historiska kunskaper ej räckt till, då det gällt att identifiera alla af Gyllenkrook omnämnda personer; de märkvärdigaste misstag framträda och stundom på ett sätt, som tyder på en förvånande ouppmärksamhet. Här skola blott ett par exempel nämnas. Å sid. 114 omtalas, att kapten Rosenstierna kommenderat en gardesbataljon i slaget vid Poltava. Slår man upp registret, så finner man mycket riktigt med hänvisning till sid. 114 en Rosenstierna, men med den verkligt hemska notisen, att han dött af sina erhållna blessyrer år 1708!

Å sid. 71 berättar Gyllenkrook, att Mazeppas öfverste »Apostell» deserterade år 1708. Herr Sjöbergs register upptager med hänvisning till sid. 71 »Apostell, Andres, kosacköfverste». Det stod dock ej i *Andres* Apostols förmåga att desertera 1708, ty han hade stupat vid Kleck två och ett halft år förut. Det måste sägas, att de många oegentligheterna göra registret i stort sedt obrukbart.

I företalet aftrycker herr Sjöberg konungens bref af Bender den 27 augusti 1709 till Gyllenkrook och meddelar därvid, att »detta förut otryckta egenhändiga bref, som äges af kammarherren friherre A. Gyllenkrook, har af dess ägare välvilligt ställts till mitt förfogande». Uppgiften, att brefvet är förut otryckt, är ej riktig. Det är tryckt af Quennerstedt i Karolinska Krigares Dagböcker, del III, sid. XV (Lund 1907).

Beträffande Gyllenkrooks ställning i armén påstår herr Sjöberg i företalet, att Gyllenkrooks »befattning i mycket motsvarade en modern generalstabschef». Ett sådant påstående är ägnadt att inge farhågor för att dess upphofsman ej har alldeles klart för sig hvarken hvad Gyllenkrook hade att uträtta i Karl XII:s högkvarter eller hvilka en »modern generalstabschefs» funktioner äro. Skall man verkligen söka någon motsvarande modern benämning, så kunde man möjligen säga, att Gyllenkrook hade att sköta den »militärgeografiska detaljen».

Herr Sjöberg har i sitt företal bl. a. vändt sig direkt mot mig och förklarat, att jag »säkerligen fullkomligt missuppfattat» Gyllenkrooks fälttågsplan. Något bevis för detta påstående har herr Sjöberg ej lämnat, ej ens antydt, och under sådana förhållanden tager jag tillsvidare hans hårda dom med jämnmod. Om herr Sjöberg vill framlägga sina skäl, står jag redo att inlåta mig i vetenskaplig diskussion med honom. Tills vidare skall jag inskränka mig till att påpeka, att jag rörande Gyllenkrooks fälttågsplan bl. a. framhållit två kapitala punkter. Den första af dessa är, att Gyllenkrooks framställda plan ej går ut på en marsch ur Polen direkt mot Östersjöprovinserna eller Pskovtrakten, utan i stället vill, att man skall rycka fram mellan Dnjepr och Düna mot Smolensk, drifva fienden ur Smolenskområdet och rycka fram till Bjäladistriktet och Dorogobuschnejden, alltså till det inre Ryssland; därefter skulle man vända om och gå mot gränstrakterna. Härom kan herr Sjöberg läsa å sidd. 35 och 36 i sin egen edition; han skall därvid dock först observera, att *Wittenska* skall vara *Witebska*. Den andra hufvudpunkten är, att i trots häraf Gyllenkrook i sina resonemanger med tydlig begreppsförvirring talar om sin fälttågsplan, som om den ginge ut pa en aktion direkt mot Östersjöprovinserna och deras gränstrakter. Härom kan herr Sjöberg läsa i sin edition *passim*, d. ä. på många ställen, exempelvis då det gäller vistelsen i Lithauen eller händelserna vid Tatarsk.

Jag nämnde i början af denna anmälan något om de svårigheter, som vore förbundna med åstadkommandet af en edition af Gyllenkrooks relationer sådan som den vetenskapliga forskningen skulle behöfva. Jag vill med anknytning härtill påpeka ett par önskemål, som måste uppställas.

Vid ett närmare studium af Gyllenkrook framgår det, att hos honom råder ej blott en viss begreppsförvirring i fråga om de strategiska hufvudsynpunkterna utan ock en betänklig oreda i tidsföljden. Det visar sig ofta, att händelserna icke följt på hvarandra i den ordning, som Gyllenkrooks skildring angifver, utan att de af minnesfel eller andra orsaker omkastats, så att en faktiskt senare händelse dock i tidsförloppet placerats framför en tidigare. Särskildt framträder denna oreda i fråga om händelserna under våren 1709 kring Poltava, där Gyllenkrooks uppgifter, tagna utan kritik, ofta föra vilse, äfven där de endast gälla rena fakta. En verkligt vetenskaplig edition af Gyllenkrook borde i kritiska anmärkningar och noter klargöra detta och genom hänvisande till autentiska, ovederläggliga källor och öfverhufvud med vetenskaplig metod gifva betingelser för ett verkligt värdesättande af de Gyllenkrookska uppgifterna. Det är klart, att härför skulle kräfvas en krigshistorisk skolning och ett behärskande af kritisk metod vid källforskningen, som vida öfverstege den nivå, på hvilken herr Sjöberg i dessa afseenden visat sig stå.

Vidare vore det önskvärdt, att en edition af Gyllenkrook äfven innehölle en verklig utredning af den ordning för tjänsten i högkvarteret, som införts genom Karl XII:s reglementen, och i sammanhang därmed för den ställning, som Gyllenkrook därvid personligen intagit; först därigenom kunde man rätt bedöma alla de i relationerna förekommande utsagorna och resonemangen af strategisk och taktisk natur. Gyllenkrooks skildringar af de geografiska och topografiska förhållandena på krigsskådeplatsen borde vidare i kritiska anmärkningar granskas och närmare belysas, så mycket mera som det här är fråga om Gyllenkrooks eget fack och det är på detta område som hans relationers förnämsta vikt och värde ligga. En sådan belysning förutsätter emellertid djupare militärgeografiska insikter.

Hvad som behöfts hade varit en edition af Gyllenkrook, med texten fastställd efter modernt vetenskapliga utgifvareprinciper, och försedd med en genomförd noggrann krigshistorisk och militärgeografisk kommentar. Detta kan synas innebära en väl hög fordran, men ingen på det karolinska forskningsområdet sakkunnig person torde förneka, att det är just detta som skulle varit önskvärdt och att genom en sådan edition den utan tvifvel mycket viktiga Gyllenkrookska källskriften skulle blifva forskningen till vida större gagn än hvad nu kan vara fallet, då forskaren vid hvarje steg hejdas af nödvändigheten att själf göra mödosamma undersökningar öfver de enskilda momenten.

En edition af ofvan antydda slag vore ej omöjlig att åstadkomma, om än därför en samverkan af olika krafter torde erfordras. Hvad herr Sjöberg beträffar, har han inga kvalifikationer visat till ett sådant värf, och han har ej ens visat sig äga någon föreställning om hvilka kraf som voro förbundna med det värf, till hvilket han hastat.

Det är nu att hoppas, att framträdandet af denna misslyckade edition ej må tillintetgöra de planer, som från annat håll uppgjorts om ett nytt utgifvande af Gyllenkrooks relationer, och hvarvid man haft grundad anledning hoppas, att de ofvan antydda krafven skulle komma att fyllas. Om det däremot skulle visa sig, att herr Sjöbergs företag verkligen skulle här hafva verkat hindrande, så har herr Sjöberg tillfogat den svenska historiska forskningen en ännu större skada än den, som ligger i ett enbart frambringande af ett förfuskadt verk. Det kan vara ett hårdt tal, men jag känner mig lika fullt öfvertygad, att jag är i öfverensstämmelse med alla svenska vetenskapliga historiska forskare, om jag uttalar önskvärdheten af att den Ekebladska och den Gyllenkrookska källskriftens behandlare nu måtte inställa sina utgifvarearbeten, i hvarje fall till dess han förvärfvat sig de paleografiska insikter och den historiska kunskap, som f. n. ej hos honom synas vara tillstädes i det för en utgifvare af urkunder erforderliga måttet. Om under den tidsperiod, som härför kan erfordras, några historiska källskrifter få fortfara att endast vara i manuskript tillgängliga, synes detta vara en olägenhet, som är för den historiska forskningen lättare att bära än den, som ligger i att besväras med editioner sådana som herr Sjöbergs Ekebladska bref och Gyllenkrookska relationer.

Arthur Stille.

Karl XII. Hans öden och personlighet. Af OSWALD KUYLENSTIERNA. 272 sid. Stockholm, Norstedt 1912.

Sedan åtskilliga år har kapten O. Kuylenstierna ägnat studier åt den karolinska epoken, hvilka resulterat i en framställning af »Striderna vid Göta älfs mynning åren 1717 och 1719» (1899), en härtill anslutande uppsats om »Karl XII:s fälttåg i Norge 1716» i Illustrerad Militärrevy (1905), ett arbete om »Karl XII:s drabanter» (1910) och ett inlägg i den gamla stridsfrågan om »Karl XII:s död» (1912). Föreliggande arbete torde vara afsedt att tjäna som en sorts sammanfattning af dessa förf:s studier. Sitt syfte förklarar förf. vara att »sammanföra det viktigaste af hvad på senare tider kommit i dagen till belysning af Karl XII:s personlighet samt ställa det i samband med de drag man sedan gammalt kände» för att få en så god bild som möjligt af Karl XII. Förf. har alltså egentligen velat gifva en karaktäristik af sin hjälte men lyckligen funnit, att det för sådant ändamål är nödvändigt att se honom mot bakgrunden af hans verksamhet som fältherre och statsman. Såsom fältherre synes författaren skatta Karl XII utomordentligt högt; däremot är han mera tveksam om hans statsmannaförmåga. Hans begränsning framträdde enligt förf. främst i bristen på tillräckligt vida vyer, hvilket särskildt inom

utrikespolitiken kom till synes i hans oförmåga att sköta det diplomatiska spelet. I den polska politiken visade sig tidigast denna konungens begränsning. Författaren går ej så långt, att han fullkomligt fördömer Karl XII:s polska politik, men ej häller följer han Hjärnes försök att se läget ut från synpunkter, som troligen voro konungens egna, utan vill intaga en något förmedlande ståndpunkt. I anslutning till de förmodanden, som F. F. Carlson på sin tid uttalat om, att missnöjet i Polen med Augusts styrelse troligen skulle kunnat leda till hans afsättning, förebrår författaren Karl XII, att han i stället för att genom sin diplomatis arbete egga och leda detta missnöje med sin här ingrep i Polens affärer. Om de strategiska motiv, som torde ha varit bestämmande för Karl XII:s krigföring, erfar man i författarens framställning intet. Författaren har ej riktigt blicken för, hur Karl XII — såsom Stille framhållit — i sin östeuropeiska politik fullföljde samma syften som Karl X Gustaf och som äfven förmyndarregeringen 1660 och 1661 synes ha varit betänkt att göra till sina.

Karl XII:s politik i Altranstädt, hans vägran att ingripa i den stora europeiska konflikten synes författaren ha sin grund i bristen på stora vyer. Han har därvidlag tydligen förbisett, att Karl XII endast ville föra politik för svenska syften, ej ställa sig till förfogande åt vare sig Frankrikes eller andra makters intressen. På denna punkt synes alltså förf. ansluta sig till den uppfattning, som starkt häfdats af Ernst Carlson. Han delar äfven på andra punkter dennes uppfattning af den svenska politiken i Altranstädt. Så t. ex. uttalas ett skarpt klander mot Karl XII för att han försmådde att skaffa sig bundsförvanter i kampen mot Ryssland; det är alltså ett eko af Carlsons åskådning, speciellt rörande förhandlingarna med Preussen, man här får höra. Till och med i en så ytterst vansklig fråga som den, huruvida uppehållet i Sachsen verkligen varit onödigt långvarigt och konung Karl genom jämförelsevis mindre betydande förhandlingar förspillde en dyrbar tid, fäller författaren ett positivt omdöme. Konung Karls kvarstannande i Sachsen hela sommaren 1707 trots tsarens ifriga rustningar anser han som ett stort missgrepp. Frågan huruvida den svenska hären våren 1707 varit färdig att skrida till den stora kraftmätningen, är ingalunda utredd; att då fälla ett omdöme utan att ha försökt tränga frågan djupare in på lifvet och utan att ens söka afväga de olika betingelser för eller mot, som kunnat göra sig gällande, förefaller onekligen förhastadt. Konflikten mellan Sverige och Österrike, som förorsakade uppskofvet, synes författaren ej vara djupare motiverad. Därvid torde han knappast ha beaktadt de inlägg i frågan, som gjorts af Brulin[1] och Bring[2]. Eljest skulle han

[1] Hist. Tidskr. 1908, Öfversikter, s. 37 följ., och uppsatsen »Österrike och det stora nordiska kriget före Karl XII:s infall i Sachsen 1700—1706» i Hist. Tidskr. 1909.

[2] »Fördraget i Altranstädt» (Kyrkohist. Årsskrift 1909) och »En officiell kommuniké om Sveriges tvister med kejsaren 1707» i Skrifter tillägnade Pehr Eklund.

ej, trots den sammanträngda framställningen, i Karl XII:s fordran på religiösa rättigheter för de schlesiska protestanterna ha sett ett kraf på skadeersättning för kejsarens beredvillighet att i vissa fall gå tsarens och Augusts ärenden.

I fråga om Karl XII:s fälttågsplan gent emot Ryssland stöder sig författaren helt och hållet på Stilles bekanta åskådning, såväl rörande själfva fälttågsplanen som i fråga om källmaterialet, särskildt beträffande värdet af Gyllenkrooks journal. Vid de afgörande spörsmålen om Karl XII:s förhållande till Lewenhaupt, om orsaken till hufvudhärens marsch söderut, innan Lewenhaupt hunnit fram, stannar en läsare, som ej på annat håll tagit kännedom om förhållandena, i undran. Författaren nöjer sig med en kategorisk förklaring, att konungen ej kunde stanna längre, utan att alls söka ange några skäl härför. Öfverhufvud synes författaren ej älska klara problemställningar. Men åtminstone på de afgörande punkterna borde väl ändå en diskussion af sakläget ha varit nödig för att visa, hvilka svårigheter som förelågo, och ge åtminstone en aning om, hvarför den ena eller andra af olika utvägar valdes. Karl XII:s krigföring hösten 1708, sedan läget förändrats genom Lewenhaupts nederlag och Lagercronas misslyckade försök att hinna före ryssarna till Severien, betingades enligt förf. främst af förhållandet till kosacker, tatarer o. s. v., det gällde framförallt att upprätthålla prestigen. De rent strategiska motiven för inmarschen i Ukraine, som Stille och Bennedich så skarpt framhållit, beaktas knappast.

Någon skildring af Poltava lämnas ej, författaren nöjer sig med en frasrik jämförelse mellan konung Karl, som städse blott hade ett enda mål: Sveriges ära, och hans generaler, som voro vanliga dödliga, som bl. a. ägde äfven de fel, som författaren finner betecknande för svensken. Måhända kunna dylika utgjutelser lämpa sig för ett festtal; i en vetenskaplig framställning sakna de allt berättigande.

I fråga om kapitulationen vid Perevolotjna ansluter sig förf. vid diskussionen af Karl XII:s uppfattning af Lewenhaupts tillvägagångssätt till den åskådning, som klarast uttalas af Stille, nämligen att katastrofen kom helt oväntadt för konungen och att den kunnat förebyggas.

Den senare hälften af boken innehåller en rent biografisk del. Ett kapitel behandlar sålunda konungens utseende, och i anslutning till Hahr och Quennerstedt redogöres där för en del olika Karl XII-porträtt. I ett annat kapitel göres ett försök till en psykologisk karaktäristik, som dock närmast består i en utvidgning af en för öfrigt föga lyckad uppsats i Karolinska förbundets årsbok 1910. Endast ett kapitel synes vara grundadt på eget studium af förstahands material, det om Karl XII:s uppfostran. Det förefaller dock knappast, som om författaren lyckats visa, att den varit så alldeles egenartad, som han vill göra troligt.

Författarens allmänna uttalanden äro stundom ägnade att väcka en viss förvåning. Han räknar det sålunda som en förtjänst hos Karl XII:s kraftiga krigföring, att Sverige sedan fick lefva i ett

»hundraårigt relativt lugn från den enda verkligt farliga motståndaren Ryssland». Orsaken till att Ryssland efter Peter den store ej kom att fullfölja hans politik måste naturligen hufvudsakligen sökas i inre förhållanden, liksom däri att den ryska politiken sökte sig andra mål. Historiens uppgift är enligt förf:s mening att fälla dom öfver det förflutna. Den moderna historieforskningen är ej så förmäten; den nöjer sig med att söka ådagalägga »wie es eigentlich gewesen ist», att söka förstå gångna tider.

Kuylenstiernas arbete vittnar om en varm beundran för Karl XII liksom om ett lifligt intresse för den karolinska epoken, och såsom populär framställning torde det kunna vara ägnadt att sprida intresse för denna tid. För den historiska vetenskapen åter betyder arbetet näppeligen någon vinst, då författaren ej gjort någon själfständig insats i forskningen eller ens på grund af sitt hopplösa försök att hopjämka sins emellan oförenliga åskådningar mäktat lämna en öfversikt, som motsvarar vetenskapens nuvarande uppfattning.

E. N.

Tysklands historie fra 1848 til nutiden. Af Marcus Rubin. VI + 343 sid. Köpenhamn, Gyldendalske Boghandel 1912.

Den kände danske historikern och statistikern Marcus Rubin har nyligen utgifvit den öfversikt öfver Tysklands historia från 1848 till 1912, hvars titel läses här ofvan. Redan tidigare, i »Folkenes historie», har Rubin behandlat Tysklands och Österrikes historia under samma period. Det nu föreliggande arbetet torde emellertid kunna betraktas som en fullt själfständig skrift i förhållande till denna äldre öfversikt. Österrikes historia är naturligen blott kortfattadt skisserad för att underlätta förståendet af Österrikes ställning inom det tyska förbundet och till Preussen. — Rubins framställning hvilar ej på något nytt material, blott på ett par punkter rörande danska förhållanden kan han stödja sig på förstahandsuppgifter. I öfrigt är arbetet en öfversikt, grundad på den rika litteraturen, som författaren i högst betydande omfattning tillgodogjort sig. Tyvärr saknar arbetet hvarje som helst lärd apparat; en litteraturförteckning ger blott en föreställning om den litteratur, som företrädesvis torde ha användts. Treitschkes och Sybels stora verk, af senare Meineckes och Friedjungs arbeten förutom den stora raden af biografier öfver de ledande statsmännen såsom t. ex. Lenz, Marcks och Matters öfver Bismarck, Onckens öfver Lassalle och Bennigsen äfvensom memoarer och en ej obetydlig speciallitteratur synas vara författarens källor. Öfversiktsarbeten såsom Kaufmanns och Zwiedineck-Südenhorsts eller Prutz' kända arbeten omnämnas ej. Arbetets främsta intresse är att vara

en skildring af den moderna tyska statens bildningshistoria och senare öden från synpunkter, som ej äro ensidigt tyska. Där finnes naturligen intet af detta självförhärligande, som så ofta i tyska framställningar rörande samma epok bryter fram. Arbetet är en öfversikt af en insiktsfull historiker, som med synnerlig klarhet, säkert omdöme och en erkännansvärd objektivitet — äfven vid behandlingen af schleswig-holsteinska frågan — vet behandla sitt ämne. Författarens politiska åskådning bryter visserligen stundom fram, men utan att på något sätt förrycka uppfattningen.

I en kortfattad inledning lämnas en öfversikt af Tysklands historia 1789—1848, eller rättare från 1815, då franska revolutionens betydelse för Tysklands historia endast blir föremål för ett principuttalande, utan att något försök göres att verkligen skissera densamma. Det tyska förbundet skildras såsom en fortsättning fastän i andra former af det tyska riket, förbundsdagen tillmätes samma lifskraft som riksdagen. Denna uppfattning står i full öfverensstämmelse med den härskande tyska åskådningen, som bl. a. fått ett uttryck i att i Zeumers bekanta stora aktpublikation rörande det tyska rikets författning äfven de grundläggande akterna för tyska förbundet medtagits. Preussen under Fredrik Vilhelm III jämföres rätt träffande med Danmark under Fredrik VI. Kungadömets politik att utlofva en författning men ej våga infria detta löfte ter sig för författaren som ett stort svaghetstecken. Treitschkes åskådning, att Preussen vid denna tidpunkt ej skulle varit moget för en konstitution, synes numera i allmänhet ha öfvervunnits. Den allmänna åskådningen torde snarare vara fallen att ställa sig på de preussiska patrioternas sida, som i författningen sågo ett starkt enhetsband för den preussiska staten. Partikularismen, stödd genom de skilda landtdagarna, var ännu under förra hälften af 1800-talet synnerligen stark. Vid skildringen af 1848 lägger författaren hufvudvikten på en framställning af de olika konstituerande församlingarna i Wien, Berlin och Frankfurt och deras arbete, men om den växelverkan de utöfvade på hvarandra eller på de olika staternas regeringar erfar man blott föga. Hufvudproblemet vid den nya riksenhetens genomförande var, åtminstone efter det Österrike ställts utanför, huru förhållandet mellan Preussen och Tyskland skulle gestaltas. Det synes som om en mera fördjupad framställning än den författaren lämnar skulle på denna punkt varit af högsta intresse. Särskildt saknar man ett uttalande om den nya åskådning rörande Preussen—Tyskland 1848, som 1906 framlades af Meinecke och som vidare utförts i hans »Weltbürgertum und Nationalstaat». Såväl teoretiskt i den politiska diskussionen, som sedan praktiskt, sökte man särskildt från sydtyskt håll nå en lösning af det svåra problemet, en enhetsstat, där ej delstaten Preussens hegemoni finge kännas tryckande för de öfriga, uti formeln »Preussen muss in Deutschland aufgehen»; Preussen skulle helt eller delvis förlora sin existens såsom självständig stat. Särskildt sökte man förhindra att ett preussiskt parlament skulle skapas, detta skulle eljest ständigt

komma i strid med riksparlamentet. Ur dylika åskådningar har Meinecke velat förklara en rad af de bemödanden, som gjordes af »erbkaiserliche Partei» i Frankfurt att motverka den preussiska nationalförsamlingens arbete och senare att söka hindra att en preussisk författning oktrojerades. Dessa sträfvanden fingo sin naturliga motsats i den rent preussiska politik, som i decemberförfattningen fick sitt klaraste uttryck. Liksom Österrike i sin enhetsförfattning slöt sig starkare samman, vann Preussen i sin liberala författning ett nytt stöd.

Författningsfrågan 1848—1849 behandlas väl summariskt; den tyska författningen 1849 blir ej föremål för någon analyserande jämförelse med 1871 års författning, ehuru t. o. m. den mest kortfattade skissering skulle bidragit till att ge en mycket klarare bild af hela 1848 års politik. Den unitaristiska strömning, som då bröt igenom, var ej öfvervunnen 1870; i den preussiske kronprinsen fick den då en öfvertygad målsman. Den tyska författningsutvecklingen efter 1870 har väsentligen rört sig kring samma problem, då än unitariska strömningar än federalistiska haft öfverhanden. Efter en klar öfversikt öfver unionspolitiken och dess misslyckande lämnar författaren en öfversikt öfver den utrikes- och inrikespolitiska utvecklingen 1850—1864. Författaren har klar blick för betydelsen af Österrikes och Preussens neutralitet under Krimkriget. Den mest konsekvente motståndaren till hvarje politik, som kunde leda till brytning med Ryssland, ser författaren i Bismarck. Dennes politiska ståndpunkt förklaras dock väl ensidigt uteslutande ur hans böjelse att frigöra Preussen från beroendet af Österrike. Man behöfver blott erinra sig, huru den politik, som Bismarck förde under nästa Balkankris, var fullt analog med den han ansåg lämplig 1854—1855 för att förstå, att författarens uppfattning knappast innehåller hela sanningen.

Striden om härreformen i Preussen skildras synnerligen åskådligt. De liberala partiernas motstånd mot regeringens nyorganisationsförslag gällde ej blott den militära politiken utan regeringen öfverhufvud, striden kom att bli en kamp för parlamentariska statsideal, som voro vidt skilda från de gamla preussiska. Rubins framställning af den schleswig-holsteinska frågan och allt hvad därmed sammanhänger är mycket klar och fullkomligt objektiv. Den danska politiken i förhållande till Schleswig på 1850-talet framställes såsom mera hårdhändt och danskt nationalistisk, än klokt och försvarligt var, och bidrog också i hög grad till att ute i Europa minska sympatierna för Danmark. Den politik, som för författaren ter sig som naturlig, var en delning af Schleswig, men den var omöjlig att genomföra på grund af motviljan hos såväl hertigdömenas befolkning som hos helstatspolitikens och ejderpolitikens anhängare. Äfven 1864 var helstatspolitiken möjlig att realisera blott under den form, att hela den danska monarkien inginge i det tyska förbundet, alltså den lösning af konflikten som Österrike helst velat. Ryssland och Frankrike åter voro motståndare härtill. Särskildt Frankrike synes ha

fruktat en dylik utgång; det skall t. o. m. ha förmått Ryssland att inlägga ett veto häremot.

Framställningen af det tyska rikets tillkomst hvilar synbarligen på en ingående kännedom af den numera mycket rikhaltiga litteraturen härom.[1] Hvarje årgång af de tyska historiska tidskrifterna bringar ett eller annat bidrag härtill. En del af det viktigaste tillgängliga källmaterialet, hämtadt från de deltagande statsmännens bref, offentliggjorda förslag till traktater eller traktatsbestämmelser, finnes sedan 1911 samladt i en för seminariebehof afsedd samling af E. Brandenburg.[2]

Alltjämt är dock uppfattningen om förhandlingarna med de sydtyska staterna och deras inträde i det nordtyska förbundet eller den nya förbundsstaten synnerligen skiftande, särskildt är detta fallet rörande Bayerns politik. Författaren nöjer sig med att framställa de diametralt motsatta ståndpunkter, som omfattades af den preussiska kronprinsen och den bayerske konungen, och redogör sedan för de kraf som framställdes från de olika sydtyska staterna, men något försök att skildra gången af underhandlingarna eller utvecklingen af de olika ståndpunkterna göres ej. En belysning häraf skulle dock otvivelaktigt varit af stort intresse, särskildt med afseende på Bayern. Det var en betydande skillnad mellan Bayerns första plan att blott inträda i ett yttre förbund, i hvilket det existerande nordtyska utgjorde den inre ringen, och att inträda vid alla de andra staternas sida i den nya förbundsstaten.

Ett spörsmål, som naturligen framställer sig, gäller orsaken till de stora eftergifterna för de tyska staterna, då Preussen tydligen kunnat tvinga dem in i förbundet. Hänsynen till öfriga makters väntade interventionsförsök både i förhållande till Frankrike och till de tyska frågorna kan ha gifvit utslaget, men härom vet man ej synnerligen mycket. Bismarck antydde i ett af sina bref, hur luften var tjock af förmedlingsförsök.[3] Författaren hänvisar till det württembergska kungaparets plan att hänvända sig till Ryssland för att förmå det att intervenera. Försök ha gjorts, ehuru som det synes, åtminstone enligt Brandenburgs[4] mening, med litet berättigande, att hänvisa på den europeiska politikens inflytande på det tyska enhetsverket. Särskildt synas försöken att uppvisa ett samband mellan Rysslands Svartahafspolitik och de tyska förhandlingarna vara förfeladt.

---

[1] Bland denna synas dock så viktiga arbeten som W. Busch, Die Kämpfe um Reichsverfassung und Kaisertum. 1906, och E. Brandenburg, Der Eintritt der süddeutschen Staaten in den norddeutschen Bund, 1910, ha undgått författaren.

[2] Brandenburg, Briefe und Aktenstücke zur Geschichte der Gründung des deutschen Reiches, i Brandenburgs och Seeligers Quellensammlung zur deutschen Geschichte.

[3] Bref af 16 nov. 1870. Bismarck, Briefe an seine Braut und Gattin.

[4] Brandenburg, Die Verhandlungen über die Gründung des deutschen Reiches 1870. Hist. Vierteljahrschr. 1912, s. 493 o. f.

Skildringen af Tysklands inre utveckling från 1870 är utaf stort intresse. En synnerlig klarhet utmärker särskildt Rubins öfversikt öfver de ekonomiska och sociala frågorna, dessa kapitel tillhöra arbetets allra bästa. Ställningen mellan de olika partierna skildras ingående ända till det sista valet. Centrum karakteriseras som ett övervägande politiskt partikularistiskt parti, dess sträfvan att förhindra, att riket gjorde de olika staterna ekonomiskt afhängiga, belyses särskildt. Vid behandlingen af partierna och deras program har författaren synbarligen haft stor nytta af Salomons lilla samling partiprogram.[1]

Författaren visar stor förmåga att ge träffande karakteristiker af de främsta personligheterna. Hans omdömen verka dock ofta kyliga. Drottning Louises gloria är i hans framställning ganska bleknad. Kejsar Vilhelm betecknas som en »lidet betydelig personlighed» och träffande framhålles, huru han som rättesnöre för sina gärningar ställde sin uppfattning af hvad hans fader skulle ha gjort. Karakteristiken af Bismarck är naturligen kyligare än man är van att finna i tyska framställningar, men ger dock uttryck för en utomordentligt hög uppskattning af honom. Träffande citeras om Bismarcks förmåga att vinna personer och om hans diplomatiska metoder ett uttalande af den badiske ministern Jolly: »Seine neulichen Auseinandersetzungen waren ein Meisterstück von liebenswürdiger Lebendigkeit und Offenheit, und diese anscheinend ganz naive aber wie mir scheint doch sehr berechnete Offenheit ist sein Hauptmittel um sich nicht in die Karten sehen zu lassen, indem er mit höchster Unschuld alles mögliche ausplaudert und nur das Entscheidende verschweigt oder unter anderem unkenntlich macht.»[2] Af Bismarcks samtida Delbrück, Miquel, Kleist-Retzow gifvas goda karakteristiker, Windhorsts utomordentliga parlamentariska skicklighet framhålles tillbörligen.

I sin helhet är Rubins arbete af stort värde, särskildt för den, som ej har tillfälle att följa med den utomordentligt rikt flödande tyska litteraturen, hvilken för öfrigt synes sakna någon översikt, som med samma gedigenhet och klarhet behandlar sagda period.

[1] F. Salomon, Die deutschen Parteiprogramme 1844—1871, 1871—1912. Uppl. 2, 1912.
[2] Brandenburg, Briefe, 2, s. 66.

E. N.

Svenska företags minnesskrifter.

Graningeverken. Historisk skildring. Af JOH. AX. ALMQUIST. Stockholm 1909. Hasse W. Tullbergs boktryckeri. 241 sid. fol. (Med karta, diagram och illustrationer.)

Ramsbergs bruk och dess ägare 1810—1910. [Af KARL BECKMAN och ARVID BÄCKSTRÖM.] Linköping 1910. Linköpings lithografiska aktiebolag. 64 sid. stor 8:o. (Med illustrationer.)

Det tusende lokomotivet. Nydqvist & Holm, Trollhättan. Minnesskrift. [Af SIGURD HANSSON.] Göteborg 1912. Wald. Zachrissons boktryckeri a.-b. 225 sid. 4:o. (Med illustrationer.)

Trollhätte kanals historia till 1844. Af SAMUEL E. BRING. Akad. afh. (Lund). Stockholm 1911. Kungl. Vattenfallsstyrelsen. 333 sid. 4:o. 8 kronor. (Ingår äfven i: Trollhättan, dess kanal- och kraftverk. Historik och beskrifning utg. af Kungl. Vattenfallsstyrelsen. Del I.) (Med illustrationer.)

Gefle-Dala Järnvägar 1855—1908. Historik utarbetad på uppdrag af Gefle-Dala Järnvägsaktiebolags direktion till femtioårsdagen af järnvägens öppnande för trafik till Falun af B. HAGBERG. Gefle 1909. Gefle-postens tryckeri. 278 sid. 4:o. (Med illustrationer och grafiska framställningar.)

Stockholms Enskilda Bank 1856—1906. [Af TH. FRÖLANDER.] Stockholm 1906. Centraltryckeriet. 107 sid. 4:o, jämte grafiska framställningar.

Wermlands Enskilda Bank 1833—1908. Göteborg 1910. Wald. Zachrissons boktryckeri a.-b. 58 sid. 4:o, jämte illustrativa och grafiska bilagor.

Östergötlands Enskilda Bank 1837—1912. Af K. BECKMAN. Linköping 1912. Linköpings lithografiska aktiebolag. 198 sid. 4:o, jämte illustrativa och grafiska bilagor.

Här angifna skrifter ha sammanförts på grund af sin egenskap af att vara icke blott bidrag till vår fattiga litteratur i ekonomisk historia utan därjämte bidrag i festskriftens form. Det behöfver ej särskildt betonas, att en sådan form för historisk forskning har sina vanskligheter, pa grund af initiativtagarnas naturliga önskan att arbetet så långt som möjligt skall lända till föremålets förhärligande; och när bearbetaren å sin sida tar intryck af en sådan önskan, blir resultatet ett äreminne, som vanligen ej ens har förtjänsten att låta läsa sig med nöje. Men lyckligtvis ha många representanter för svenska företag en tillräckligt robust tilltro till dessas förtjänster att intet annat önska än en fullt objektiv framställning af deras historia; och den forskare som i sådant fall får uppgiften sig anförtrodd är ofta i tillfälle att alldeles särskildt rikta vårt vetande, icke blott emedan han vanligen får större materiella tillgångar att disponera öfver än som eljest stå enskilda till buds, utan främst af det skäl, att han kan få tillträde till källmaterial, som därförutan

skulle ha varit oåtkomligt. I det stora hela ha författarne till de nu ifrågavarande minnesskrifterna lyckligt undgått genrens faror och å andra sidan framdragit åtskilligt af värde ur privata arkiv. Det är mycket att hoppas, att dessa arkiv i framtiden mera allmänt än hittills måtte komma att ordnas och därigenom bli användbara för forskningen; de nuvarande angreppen på en stor del af den svenska industriens rättstitlar till dess naturtillgångar bör rimligtvis tvinga åtminstone bruksföretagen att af ren självbevarelsedrift gripa sig an härmed. Hvad åter angår själfva resultaten af forskningar i våra företags historia, må här framhållas den stora önskvärdheten af att de göras allmänt tillgängliga mera än alltid sker för närvarande; det kan endast ske genom att skrifterna utlämnas också genom bokhandeln, ty ej ens den frikostigaste gratisutdelning är i stånd att nå fram till alla intresserade.

Hvarje sådan skrift som de nu föreliggande utgör ett förarbete till det verk, som en gång måste komma: Sveriges ekonomiska historia. Det vore en mycket stor vinst, om hvarje specialforskare kunde känna sig som medarbetare i detta framtidsverk, något som i sin ordning skulle kräfva vissa allmänna insikter om den ekonomiska historien och dess problem här och i andra länder.

Af de åtta arbeten, som här skola behandlas, röra de tre första industrien, de två följande kommunikationerna och de tre sista bankväsendet. Främst i första gruppen kommer i alla hänseenden arbetet om Graningeverken.

Förste arkivarien d:r Joh. Ax. Almquist är som bekant författare till hvad som måste kallas vår viktigaste bruksmonografi, *Uddeholmsverken* (Stockholm 1899). En så tacksam uppgift som den gången har han ej haft i »Graningeverken», ty Uddeholmsverken äro ej blott för närvarande ett af våra mest intressanta företag, utan deras historia leder också med mindre vanlig kontinuitet upp till deras nuvarande storhet och företer dessutom prof på en fasthet i organisation, hvartill vår ekonomiska historia icke har många motstycken att uppvisa. Graninge liksom så godt som alla andra norrländska bruk skiljer sig härifrån framför allt genom bristen på sammanhang mellan nutid och forntid, i det att de nu utbytt järnhandteringen, för hvilken de grundats, emot trävaruhandteringen, som de från början betraktat med den största ovilja såsom konkurrent om arbetskraft och skog.

Detta hindrar icke, att de norrländska brukens historia har sitt särskilda intresse. För Graninge liksom antagligen för många af dess likar består detta intresse kanske främst i problemet, hur ett verk med sådant läge och sådana förutsättningar kunnat hålla järnhandteringen vid lif i öfver 200 år. Verket anlades 1673 af Västernorrlands läns guvernör, general Karl Larsson Sparre, på en plats som måste anses mycket öfverraskande för åtminstone en masugn, nämligen uppemot gränsen mellan Ångermanland och Jämtland, tre mil landväg från Sollefteå. Tanken var från början att bygga

helt och hållet på lokal tillgång af sjö- och myrmalm, men som var att vänta visade detta sig genast omöjligt, och följaktligen var man hänvisad att transportera malm med nästan otroliga svårigheter. Man hade ingen bekvämare tillgång än Utö grufvor i Stockholms skärgård, och transporten af de 2,000—2,500 skeppund (440—450 ton), som utgjorde minimibehofvet, var endast till Härnösand 45 mil. De verkliga svårigheterna kommo emellertid först därefter, då fartygen skulle gå uppför Ångermanälfven; på grund af den starka strömmen kunde det endast ske vid »hårdt östanväder», och vid lastageplatsen Hammar måste omlastning ske i småbåtar eller pråmar, som likaledes kräfde stark förlig vind — d. v. s. växlande vindriktning allt efter älfvens krökningar — och äfven med dess hjälp voro ur stånd att föra lasten i land vid Sollefteå utan att den varpades öfver från andra stranden. Slutligen återstod efter allt detta tre mils landtransport på en väg, som endast i slädföre var farbar och då blott med halftannat skeppund per fora; årsbehofvet kräfde alltså 1,300—1,700 foror. En utförlig relation om verket 1708 (i utdrag bifogad d:r Almquists framställning) anger transportkostnaderna endast till Sollefteå till 1 daler 12 öre kmt per skeppund, mot ett pris vid grufvan af 31½ öre — d. v. s. äfven *frånsedt* den betungande landtransporten var transportkostnaden nära halfannan gång inköpspriset. Svårigheterna voro likartade icke blott för öfriga råvaror och delvis de färdiga produkterna i utfrakten, utan äfven »förlaget», bruksfolkets förnödenheter, måste med liknande svårigheter till stor del tas från Stockholm. Trots sina rika skogstillgångar, som naturligtvis från början bestämt valet af orten, var och förblef Graninge därför en orimlig plats för en masugn, och redan Sparre önskade hela verket flyttadt ned till Ångermanälfven. Först sedan det som följd af reduktionen öfvergått till kungl. rådet Lars Fleming och från honom tlll hans son, blef emellertid masugnsprivilegiet förlagdt till Sollefteå (1705); och under brukets följande ägare, den bekante Stockholmsköpmannen Johan Clason d. ä., blef det i öfverensstämmelse med Sparres ursprungliga plan flyttadt nedför Ångermanälfven till Bollsta (1737), där dock halfva produktionen ända till 1824 tillhörde ett annat ångermanländskt bruksföretag, Galsjöverken. Samtidigt med Bollsta masugns uppförande började malm tagas från Norberg, men masugnsdriften blef allt mindre i stånd att förse verket med tackjärn, och åtminstone omkr. 1770 finner man ungefär två tredjedelar af behofvet täckt med köptackjärn. Redan författaren till 1708 års relation, auskultanten i Bergskollegium E. Gripenhielm, förvånar sig öfver den seghet, hvarmed man höll fast vid driften.

Verkets styrka låg dock på en helt annan punkt, nämligen i förädlingen, bedrifven vid Graninge och Sollefteå. Gripenhielm betonar visserligen gång på gång, att det färskade järnet »alltid befunnits till något grannlaga smide odugeligit»[1] men anser att just

[1] Det totalintryck man får af Gripenhielms relation är betydligt mindre förmånligt för Graningeverken än förf:s citat sid. 45 låter förmoda.

detta framdrifvit manufaktureringen vid verken själfva — en mycket betecknande synpunkt för en industri, som har framställningen af högvärdiga halffabrikat att tacka för sin ställning och därför ej kan släppa ut sådana af lägre kvalitet. Det var helfabrikat af olika slag, dels plåt och manufaktur däraf, dels spik o. d., dels slutligen stål och stålmanufaktur, klingor, värjor och bajonetter, som utgjorde hufvudsaken för Graninge. Ståltillverkningen — ända till Bessemerprocessens uppkomst på 1850-talet öfverallt något af en märkvärdighet — utbildades vid Graningeverken två gånger under medverkan af tyska smeder, men tog sitt stora uppsving först sedan vår egen store metallurg Rinman (på 1780-talet?) anvisat lämpligt tackjärn för ändamålet; Graninge garfstål blef därefter det bästa i Sverige. Verken förde vid denna tid — under ledning af den äldre Johan Clasons sonson, Jakob Efraim Clason (1764—1809) — en blomstrande tillvaro, och en värdefull kalkyl från 1770 visar stora beräknade vinster, som verkligheten ändock skulle komma att öfverträffa: 39 % på stångjärnstillverkningen, 75 % på plåttillverkningen o. s. v. Man bör då närmast fråga sig, huru sådana resultat kunde uppstå vid ett verk med sådant läge. Redan de anförda siffrorna visa, att manufaktur- och stålsmidet är en otillräcklig förklaring. Förf. pekar emellertid på den ena grundläggande orsaken, nämligen verkens monopolställning genom den gamla brukslagstiftningen, som strängt begränsade tillverkningen i landet. Men brukslagstiftningen skulle aldrig ha kunnat åstadkomma sådana resultat, om icke samtidigt *Sverige* självt haft en monopolställning på den engelska marknaden. Denna ställning fortfor ända tills puddlingsprocessen fick verklig spridning i England, och under hela denna långa tid skulle det vara ett bra illa skött svenskt järnverk som icke bar sig.[1]

Sedan kom bakslaget, i sammanhang med 1803 års liberala smidesordning och den nya engelska konkurrensen. Slutet blef för Graningeverken, att den fjärde af dynastien Clason fick göra cession 1821, hvarefter företaget 1847 blef ett bolag med solidarisk ansvarighet för delägarna och 1873 ett aktiebolag. Järnhanteringens glansdagar voro nu förbi, och driften skulle antagligen under nor-

[1] Ett misstag i förf:s framställning må påpekas i detta sammanhang. Det heter sid. 122 om 1770-talet: »Samtidigt började på den europeiska marknaden följderna visa sig af den nedgång i Englands gröfre järntillverkning, som föranledts af där rådande skogsbrist, innan nya tekniska upptäckter beredt möjlighet att vid masugnsdriften undvara träkol och därmed förmått åter böja detta lands inhemska produktion.» I verkligheten började nedgången i den engelska järnproduktionen redan på 1600-talet och tilltog större delen af 1700-talet igenom. Men däremot var, vid den tid förf. berör, koksningsprocessen, d. v. s. just möjligheten att undvara träkol vid masugnsdriften, redan icke blott uppfunnen (det skedde sannolikt omkr. 1735) utan t. o. m. i viss mån känd. Hvad som ännu brast var alltså möjligheten att använda fossilt bränsle vid *färskningen*, tackjärnets förvandling till smidbart järn; detta var hvad som möjliggjordes genom puddlingsprocessen, uppfunnen omkr. 1785. Eftersom Sverige icke exporterade annat än stångjärn — aldrig tackjärn — inträdde ingen ändring för oss förrän genom denna sista omhvälfning.

mala förhållanden ha upphört redan omkr. midten af 1800-talet, om icke dels bolagets disponent under nära fyrtio år (1851—1890) af tradition hållit på det gamla, dels man fruktat kronans återvinningstalan för skatteköpta rekognitionsskogar, om själfva bruksdriften nedlades — något som gällde många verk utom Graninge. Den unga trävaruindustrien byggde till stor del på skogstillgångar, som donerats till järnhandteringens behof och ansågos bero af dess fortsatta tillvaro; detta ledde till en oekonomisk förlängning af den norrländska bruksindustriens dödskamp. Först vid senaste sekelskifte upphörde bruksdriften vid Graningeverken.

Parellellt med järnhandteringens återgång gick emellertid vid Graninge en storartad utveckling af trävaruindustrien, stödd på de t. o. m. ovanligt förmånliga skogsbestånden. Så sent som 1862 skatteköptes kronoallmänningar på omkr. 30,000 tunnland — förut disponerade för bruksdriften — emot summa 327 rdr rmt; stora stockfångstprivilegier funnos, och från 1870-talet ökade egna skogsköp i betydlig skala den sedan gammalt stora egna arealen, så att bolaget, redan innan 1906 års förbudslag hindrade fortsatta markförvärf, ägde fullt tillräckliga egna skogstillgångar för att icke behöfva köpa något timmer. Efter att ställningen varit bekymmersam ända till 1870, har den sedan dess varit nästan undantagslöst lysande, hvartill utan tvifvel har bidragit det intresse Graningeverken allt sedan 1700-talet synas ha ägnat skogsvården.

D:r Almquists framställning af dessa verks historia är väl skrifven, klar och mycket lättläst. Såväl brukslagstiftningen som de invecklade afvittringsförhållandena klarläggas utmärkt; ovanligare och därför ännu förtjänstfullare är den omsorg som ägnas åt att ge en riktig bild af företagets affärsställning vid olika tidpunkter. Festskriftkaraktären har blott i ett par hänseenden verkat störande. Det ena är frånvaron af ej blott noter utan äfven en öfversikt af källmaterialet — en förteckning öfver innehållet i Graninge bruksarkiv hade t. ex. väl försvarat sin plats bland bilagorna. Den andra svagheten är förf:s böjelse att ej besvära med årtal, t. o. m. då uppgifterna hänföras till alldeles bestämda tidpunkter (t. ex. sid. 139 ett långt citat ur en bergmästarerelation med uppgift om priser m. m.). I hvad mån framställningen kunde ha gifvit mera för järnhandteringens *tekniska* utveckling är rec. ej kompetent att bedöma, allra minst utan kännedom om källmaterialet; men man skulle känna sig tryggare på denna punkt, om våra brukshistorici kunde associera med sig någon historiskt kunnig metallurg. Beträffande kännedomen om den *ekonomiska* historien har en kanske icke alldeles betydelselös lucka redan päpekats, och enstaka andra skulle möjligen kunna nämnas. Så har den vanliga stötestenen, penningvärdet, snarare kringgåtts än upptagits, och förf:s vana att meddela mått och vikt utan förvandling till nutida kvantiteter har försvarat en riktig uppfattning af uppgifternas valör. Utan tvifvel kunde också många ekonomiska problem ha uppställts med anledning af framställningen; särskildt viktig för hela vår ekonomiska historia vore

en mera ingående undersökning af den utveckling, som störtade det svenska järnet från dess världsbehärskande ställning. Men det skall genast erkännas, att en sådan uppgift svårligen kan behandlas uttömmande inom ramen af ett enda verks historia; och ehuru af förut antydda, yttre skäl mindre gifvande än d:r Almquists föregående monografi, är äfven den nu föreliggande af stort intresse och värde.

Den lilla skriften om Ramsbergs bruk är närmast en minnesteckning öfver en släkt Ericsson, utarbetad med anledning af att de ifrågavarande egendomarna varit i släktens ägo i hundra år. Utom biografiska uppgifter om de fyra generationerna af ägare innehåller den åtskilliga upplysningar af intresse rörande jordbruk och bergshandtering i Ramsbergs socken i Nya Kopparbergs bergslag i Västmanland. Mest gifvande är framställningen af den tredje innehafvaren, Harald Ericsson, som en tid var ledamot af Första kammaren med starkt protektionistisk läggning och samtidigt en ledande man inom ortens näringslif. Han synes ha varit den förnämste initiativtagaren till Frövi-Ludvika järnväg, af hvilken han i likhet med järnvägsentusiaster i allmänhet väntade en stark höjning af traktens välstånd. Det är därför af ett visst intresse att finna af framställningen, att just denna bana gjorde definitivt slut på Ramsbergs sockens gamla masugnsblåsning och bergshandtering, i det att den flyttade näringen utanför socknen ned till själfva banan — ett nytt exempel till många föregående på att en järnväg ofta direkt minskar produktionsmöjligheterna för orter, som ej ha stationer vid banan. Frövi-Ludvika järnväg har numera utvecklat sig till en af våra mest lönande privatbanor; men det beror af förhållanden, som ingen af dess initiativtagare gärna kunnat förutse, i det att orsaken är den basiska processen inom järnhandteringen, som möjliggjort en stor export af våra fosforrika Grängesbergsmalmer öfver banan. Särskildt som ett bidrag till den sig öfverallt i Bergslagen upprepande historien om de små masugnarnas och hammarverkens nedläggande i sammanhang med de nya kommunikationernas och den nya teknikens framträngande äger det föreliggande häftet ett visst allmännare intresse.

D:r Sigurd Hanssons bok om Nydqvists & Holms berömda mekaniska verkstad i Trollhättan, utgifven med anledning af på en gång det tusende lokomotivets levererande och firmans 65-års-jubileum, bär kanske något mer än de öfriga här behandlade arbetena i yttre måtto den rena festskriftens prägel. Illustrationerna dominera delvis öfver texten, och den senare är i sin senare del öfvervägande en populär-teknisk redogörelse för firmans mera berömda produkter samt en verkstadsbeskrifning. Historiskt intresse har egentligen bokens första tredjedel, men där finnas också flere intressanta detaljer, hvarjämte hela framställningen af tre unge mäns svårigheter vid grundläggande af en mekanisk verkstad före midten af förra århundradet är lärorik och bidragen till hufvudpersonernas karakteri-

stik likaledes af värde. Det är t. ex. ett betecknande bidrag till det senaste århundradets ekonomiska historia, närmare bestämdt till Tysklands industriella efterblifvenhet för sjuttiofem år sedan, att de två omkr. 20-åriga bröderna Nydqvist 1836 öfverförde kännedomen om de modernaste spinnmaskinerna (naturligtvis engelska) från Mölndal till den sachsiska textilindustriens gamla centrum Chemnitz, där dessa maskiner voro alldeles okända. Längre fram i arbetet finnas värdefulla upplysningar om lokomotivfabrikationens begynnelse i Sverige.

Hvad själfva Trollhättans mekaniska verkstads historia beträffar, är den ett monument öfver en för Sverige lika hedrande som karakteristisk industriell utveckling, med allt intresse och all omsorg lagda på kvaliteten; och det är onekligen särskildt uppmuntrande, då en företagsledning af sådant slag medfört så goda ekonomiska resultat som här måste ha varit fallet. (Frånvaron af ekonomiska uppgifter i större delen af arbetet gör det tyvärr omöjligt att på något sätt följa denna, i sista hand afgörande sida af företagets utveckling.) I detta fall måste emellertid en ovanligt klar blick för hvad den ekonomiska utvecklingen bar i sitt sköte ha kommit till; och särskildt betydelsefull är den af förf. flere gånger omtalade förtänksamheten att göra verkstadsutvidgningar omedelbart *före* en högkonjunktur — endast alltför många företag få sådana i ordning just till högkonjunkturens slut, d. v. s. till den tidpunkt då de icke behöfvas. Nydqvist & Holms historia får dessutom sin särskilda nimbus genom att dess grundläggare, Antenor Nydqvist, hvilkens lugna, halft humoristiska optimism bragte företaget till stånd, kunnat bevittna dess 65-års-jubileum.

D:r Hansson meddelar själf i ett förord, att boken är utarbetad på mycket kort tid, och detta förklarar åtskilliga inadvertenser. Så går det t. ex. ej att med stöd af den erkändt odugliga svenska fabriksstatistikens siffror för förra hälften af 1800-talet konstatera omfattningen af »hela den svenska industrien» (sid. 9). Det är vidare icke berättigadt att tillerkänna Nydqvist & Holms skapare någon särskild »framsynthet» af *det* skälet, att de 1847 begärde tillåtelse att anlägga ett järnvägsspår invid den mekaniska verkstaden (sid. 26); ty, som förf. annorstädes själf omtalar, voro ej blott vid denna tid verkliga järnvägar för allmän trafik planerade, utan banor för industriella ändamål hade äfven hos oss funnits t. o. m. betydligt tidigare. Rydboholmsindustriens skapare kallas Sven Ericsson i st. f. Erikson, och flere liknande lapsus calami förekomma. Intet af dessa misstag är dock af större betydelse för det hela.

Bibliotekarien Brings framställning af Trollhätte kanals historia till 1844 utgör hufvudinnehållet i första delen af Vattenfallsstyrelsens stora festskrift och har dessutom publicerats i bokform som akademisk afhandling (med oförändrad paginering); festskriften är åtföljd af en stor portfölj med 44 planscher, som i flere hänseenden belysa d:r Brings text. Såsom vetenskapligt specimen har detta ar-

bete anspråk på att bedömas efter betydligt högre måttstock än flertalet här berörda skrifter, hvilka mer eller mindre måste bära tillfällighetens prägel. En framställning af utvecklingen efter 1844 är afsedd att inflyta i Trollhätteverkets andra del och bör kunna erbjuda betydligt intresse.

Denna första del lider emellertid af vissa så att säga medfödda svagheter, sammanhängande med att två tredjedelar däraf — omkr. 200 kvartsidor — tämligen uteslutande handla om kanalprojekt och kanalarbeten. Skrifven af tekniker för tekniker skulle en sådan framställning antagligen ha stort värde; författad af en historiker, som med all rätt afstår från att skildra det tekniska, blir den däremot ganska litet gifvande i förhållande till det stora arbete, som den nödvändigtvis kräft. Det hade varit helt annorlunda, om förf. betraktat kanalarbetet fram till kanalens öppnande 1800 som dess förhistoria och förlagt tyngdpunkten till framställningen af kanalens förutsättningar och följder. Sedd i sammanhang med utvecklingen af Vänerområdets förbindelser med hafvet och dess däraf beroende näringslif, skulle Trollhätte kanals historia ha blifvit ett bidrag till Sveriges *kommunikationshistoria*, hvilket nu endast i ringa grad blifvit fallet.

Detta hindrar icke, att afhandlingen både vittnar om grundlig forskning och på åtskilliga ställen meddelar intressanta resultat. Förf. har tydligen med stor möda genomgått det omfattande, vidt spridda och svårhandterliga arkivmaterialet och har vidare efter allt att döma satt sig väl in i de topografiska förhållandena samt slutligen mer än afhandlingsförfattare i allmänhet sörjt för läsarens bekvämlighet genom marginalrubriker och register. Hans nya slutsatser och reflexioner ligga till största delen, liksom afhandlingen som helhet, på det yttre kanalarbetets område. Så påpekar han den egendomliga cirkelgång i utvecklingen, som visar sig i att den nuvarande ombyggnaden af kanalen har återgått till Polhems princip med stora slusshöjder och få slussar (nu fyra, då tre), medan både Nordewalls kanal 1800 och Nils Ericsons ombyggnad 1844 intogo alldeles motsatt ståndpunkt. Svagheten i Polhems berömda plan låg enligt förf:s framställning icke i några tekniska omöjligheter utan i kommunikationsresultatets svaghet, i det att kanalen icke kunde befaras af andra än särskildt konstruerade flatbottnade båtar med fällbara master.[1] »De nya männen», säger han om Polhems närmaste efterträ-

[1] Förf:s framställning af orsakerna till att Polhemsplanen uppgafs 1756, när den var nära sin fullbordan, förefaller däremot mindre lycklig. Han polemiserar mot uppfattningen, att orsaken skulle ha varit en olyckshändelse med Flottbergsfördämningen och vill i stället finna den i »de ekonomiska förhållandena, som tvinga [kanal]direktionen att inför de maktägande ständerna framlägga hela ställningen. Och dessa utdöma Flottbergsfördämningen men ingenting annat, kärnpunkten i hela Polhems system, på hvilken ytterst hans förslag hvilade» (sid. 122). Om härmed skall visas, att det var ständerna och ej kanaldirektionen, som inställde planens utförande, så är det naturligtvis riktigt; vill förf. däremot — som det förefaller — skjuta de ekonomiska betänkligheterna i förgrunden, så sörjer han

dare, »hyllade den satsen, att de hinder, som naturen lagt i vägen för segelfart af strömmars lopp, icke borde bekämpas utan kringgås.» Såväl de af förf. skildrade äldre planerna på en kanalförbindelse Vänern—Uddevalla som de ständigt återkommande meningsskiftena angående kanalens användning i försvarssyfte och däraf beroende dimensioner förete intressanta paralleller med de diskussioner, som föregingo 1909 års beslut om kanalens utvidgning.

Om kanalarbetets inre organisation flyta upplysningarna sparsammare. Kapitalassociationen för den Polhemska planen (1748—50), hvilken, som förf. anmärker, ej var ett affärsföretag utan en sammanslutning af långifvare till staten, är likartad med en gammal känd organisationsform (maone), som bl. a. delvis återuppstod i vissa af de engelska handelskompanierna. Möjligen kan minnet af denna association 1793 ha föranledt brukspatron Petter Bagge till hans året efter realiserade tanke att bygga kanalen såsom privat företag, hvilken tanke förf. framhåller som den egentliga nyheten i Bagges plan; man kan också erinra om att just denna för liberalismen typiska tanke sedan stod fadder för vårt första järnvägsföretag och till den grad hade satt sig fast hos dess upphofsman Adolf von Rosen, att han kan kallas dess martyr. Ombyggnadsarbetet 1838—44 finansierades under bolagsform nästan helt och hållet — visserligen med betydligt statsunderstöd — af ett enda handelshus, Schön & C:o i Stockholm; och den riksdagsopposition, som denna i formellt hänseende nagot lättvindiga men i sak enastående lyckade organisation framkallade, möttes af Gustaf Löwenhielm med ett bitande beklagande af »att i ena örat hafva det idkeliga ropet på framsteg — i hvilket jag hjärteligen deltager — och i det andra örat lika ständigt rop emot medlen till dessa framsteg».

Knapphändigast äro de egentligt ekonomiska uppgifterna, där utan tvifvel mest fattas af hvad som kunde ha gjorts. Så skulle redogörelsen för kanalafgifterna, med den i sig själf mycket värdefulla framställningen af B. H. Santessons till sist framgångsrika plan på en taxa med systematisk godsindelning m. m., ha förtjänat sammanställas — i afseende på både taxans byggnad och beloppen — å ena sidan med samtidiga engelska kanaltariffer och å den andra med äldre eller samtida svenska kostnader för landsvägstransport samt med de första svenska järnvägstarifferna. Den sistnämnda uppgiften kan ju dock ha sparats till framställningen af tiden efter 1844; men bristen på undersökningar af landsvägstransporten är mycket kännbar. En uppgift från 1804, att vissa varor kunde transporteras billigare på landsväg, föranleder förf. blott till följande anmärkning: »Af detta *vill det synas*, som om den gamla Edsvägen

själf för vederläggningen häraf genom sina ord om att »utdöma kärnpunkten i hela Polhems system». Och denna vederläggning bestyrkes till fullo af beslutets motivering, som helt och hållet bygger på *tekniska*, »af mechanicis andragne skäl». Är förf:s omdöme om Polhems-planen träffande, som jag tror, så ha alltså ständerna på antagligen felaktiga premisser kommit till en sannolikt riktig konklusion.

(den historiska trafikleden) ännu skulle ha begagnats.» Saknaden af myntreduktioner har i denna afhandling bl. a. föranledt, att den procentuella utdelningen i Trollhätte kanalbolag förblifvit alldeles dunkel (sid. 241, jfr sid. 211 ff.; se äfven sid. 278).[1]

Särskildt i ett fall som detta, då författare och recensent ha olika uppfattning om ämnets behandling, tenderar en anmälan lätt att uppehålla sig vid det behandlade arbetets brister; men det är min förhoppning, att anmärkningarna icke undanskymt det faktum, att d:r Brings afhandling är en solid och samvetsgrann prestation.

Det andra af de stora kommunikationsmedlen, järnvägarna, har under senare år varit föremål för flere minnesskrifter. Viktigast af dessa är helt naturligt Statens järnvägars stora festskrift, *Statens järnvägar 1856—1906*, i fyra omfångsrika band utgifven till femtioårsdagen af de första bandelarnas invigning 1 december 1906. Första delen kallar sig »Historik» och behandlar i fem olika uppsatser af olika författare uppkomsten af järnvägar samt svenska statens järnvägars politiska, administrativa, statistiska och ekonomiska historia. Störst intresse af dessa afdelningar har för historikern utan jämförelse den politiskt-historiska, författad af lektor Aron Rydfors. Hvad som här, såvidt rec. kan bedöma, framför allt är nytt, är insikten om att det är Nils Ericson och knappast någon annan vi ha att tacka för, att det svenska statsbanenätet blef hvad det blef — nära nog det enda järnvägsnät i världen, som från början byggdes efter en klart fattad plan, hvilken sedan trots alla försök till rubbningar oblidkeligt genomfördes. Denna insats framstår desto mera betydelsefull i betraktande af framför allt riksdagens men äfven regeringens ovillighet att binda sig längre än till de omedelbart föreliggande åtgärderna. Såsom motvikt till den uppfattning af Nils Ericson, som härskade i hans förnämste medtäflare Adolf von Rosens krets och som framträder särskildt i Rosens vän Claes Adelskölds rätt otillförlitliga memoarpublikation, »Utdrag ur mitt dagsverks- och pro diverse-konto»,[2] betecknar d:r Rydfors' framställning en stor landvinning, liksom den äfven på flere andra punkter är lärorik.

De enskilda järnvägarna ha icke hittills i någon större utsträckning fått sina öden skildrade. Dock utgaf Bergslagsbanan med anledning af tjugofemårsjubileet af den första bandelens öppnande en

[1] Framställningssättet lämnar genomgående ganska mycket öfrigt att önska och försvårar delvis uppfattningen af förf:s tankegång. Sid. 181 gör t. ex. förf. två kalkyler, den ena på 913,658 d. s. m., den andra på 1,119,777 d. s. m., hvarvid han först — frikostigt nog — förklarar dem »nära öfverensstämmande» och strax efteråt säger: »Differensen är ju ganska stor.» Detta jämte en del uppenbara fel — siffran 33,329 rdr 32 sk. sid. 195 torde t. ex. böra vara 316,044 rdr 32 sk. — tyder på att boken måst afslutas i stor hast, hvilket författare af såväl akademiska afhandlingar som festskrifter med skäl kunna åberopa såsom ursäkt för ganska många misstag.

[2] Jfr undertecknads afhandling »Till belysning af järnvägarnas betydelse för Sveriges ekonomiska utveckling», sid. 5 f. (detta arbete är själft en starkt utvidgad upplaga af »Nationalekonomisk historik» i Statens järnvägars minnesskrift).

icke betydelselös minnesskrift, *Bergslagernas Jernvägsaktiebolag 1872—1899* (Göteborg 1900), hvilken visserligen icke är någon nöjesläsning men som meddelar åtskilligt material af intresse; den åtföljes dessutom af ett särskildt häfte tabeller.

Den skrift, hvarom det nu närmast är fråga, nämligen Gefle-Dala järnvägars historia, har utarbetats af bolagets dåvarande byrådirektör B. Hagberg till femtioårsjubileet af hela Gefle—Falunlinjens öppnande för allmän trafik den 13 juli 1909. Ehuru icke till banlängd eller betydelse jämförlig med Bergslagsbanan är G.D.J. så till vida af större historiskt intresse än denna, som den är Sveriges första större privatbana och därigenom i vissa hänseenden jämte Statens järnvägar banbrytande för det svenska järnvägsväsendet. Framåt är å andra sidan dess historia i viss mån ett afslutadt kapitel, ity att framställningens slutpunkt sammanfaller med bildandet af den mellansvenska järnvägssammanslutningen, »Trafikförvaltningen Göteborg—Stockholm—Gefle», hvarigenom alla de tre sammanslutna banorna, Bergslagsbanan, Stockholm—Västerås—Bergslagens järnväg och Gefle—Dala järnvägar, i trafikhänseende uppgått i en högre enhet — sannolikt för en lång framtid.

Direktör Hagbergs framställning är så till vida besläktad med Bergslagsbanans nyss omtalade festskrift, att den in extenso i texten återger ofta mycket långa handlingar och öfver hufvud ej sällan närmast måste kallas en materialsamling. Men den är långt fylligare och äfven mera djupgående än sin föregångare; på åtskilliga punkter meddelas ganska värdefulla anekdoter från järnvägens äldsta tid enligt upplysningar från ännu lefvande deltagare, och framför allt är det meddelade materialet ofta af betydligt intresse. Dit hör icke minst redogörelsen för byggnadstiden, då tanken på hästbanor ännu var så allmän — banan hade från början (1850) alternativt planerats som sådan — att vid kungörelse om aktieteckning 1854—55 alltid särskildt underströks dess egenskap af en »järnväg *med lokomotiver*». Framom och jämte Adelsköld, banbyggnadens högt skattade tekniske ledare, framstår här som företagets skapare och stöd den framstående Gefle-borgaren Per Murén, utan hvilkens insats svårigheterna efter allt att döma aldrig kunnat öfvervinnas. De senare tillkomna banorna Falun—Orsa, Mora—Elfdalen och Falun—Björbo erbjuda i alla hänseenden långt mindre intresse, ehuru deras finansiering icke är utan sina lärorika moment. Senare hälften af boken — eller rättare sagdt åtskilligt mera — ägnas åt en systematisk framställning af de fyra banorna som en helhet; en stor del af detta saknar allmännare intresse, men vissa partier äro af värde. Dit höra t. ex. delvis redogörelserna för banornas rätt invecklade inbördes förhållanden — framställningen sid. 144 f. kunde dock utan skada ha varit klarare — vidare utvecklingen af företagets kapitalisering äfvensom uppgifterna om taxeväsendet — med en värdefull tabell öfver godstaxornas utveckling för de viktigaste varorna alltifrån 1858, hvarigenom den oafbrutna nedgången i godsfrakterna mycket tydligt framträder — samt slutligen de egentliga trafikupp-

gifterna, som likaledes innefatta värdefulla tabeller, bl. a. öfver utvecklingen af olika slags trafik och öfver trafiken af olika varuslag. Felaktigheter förekomma sällan, så långt rec. kunnat kontrollera; dock må påpekas ett tryckfel sid. 113, där den berömda elektricitetsfirman Schuckert & C:o i Nürnberg (numera ingående i Siemens-Schuckert-Werke) kallas »Schwekert».

De tre historiska framställningarna af svenska enskilda banker skola behandlas mera kortfattadt, icke på grund af något mindre värde utan därför att de genom sina ämnen ha mera att bjuda nationalekonomen än historikern. Ingen forskare i det sista århundradets svenska »odlingshistoria» har emellertid rätt att förbigå dem, ty de äro icke blott viktiga bidrag till vårt bankväsens historia, utan åtminstone den utförligaste af dem, Östgötabankens historia, kastar också ljus öfver det ekonomiska lifvet i allmänhet omkring midten af förra århundradet. Detta arbete är också försedt med en förvånande fullständig samling af porträtt öfver bankens styrelseledamöter och tjänstemän alltifrån dess början.

Både på grund af föremålet och på grund af författaren kommer framställningen af Stockholms Enskilda Bank, »Enskilda Banken» par préférence, i första rummet. Theodor Frölander, under sex år kassadirektör i banken och under de därpå följande tio åren till sin död (1908) chef för Allmänna Hypoteksbanken, var en af den svenska bankvärldens mest begåfvade och bildade män, bl. a. i besittning af en stilistisk förmåga som gör den föreliggande boken till en — särskildt i betraktande af ämnet — sällsynt medryckande läsning. Äfven föremålet har dock en långt större andel i bokens dragningskraft än den oerfarne skulle förmoda. A. O. Wallenberg, bankens skapare och själ, var en stridens man och en kraftnatur som få, och framställningen har bevarat hela den fläkt af batalj, som hvilade öfver föremålets lif. Särskildt gäller detta bokens centrala parti, redogörelsen för bankens hållning i 1878—79 års kris, den bekanta Petreska affären, konflikterna med Riksbanken och dåvarande finansministern Hans Forssell. Jämte dessa och likartade partier, till hvilka läsarens intresse onekligen i första rummet går, finnas värdefulla redogörelser för fredligare bedrifter, ofta belysta med aftryckta handlingar. Sålunda omtalas här — hvilket bestyrkes af de två andra här ifrågavarande böckerna — hur okänd den rörliga räntefoten, grundvalen för modern bankpolitik, var hos oss ända tills Stockholms Enskilda Bank införde den, huruledes äfven värdepappershandeln till stor del härstammar från dess initiativ o. s. v. Det är en ganska gifven sak, att hela utvecklingen är sedd från bankens synpunkt, och detta är knappast ens ett fel då det framträder så öppet som här. Det enda, man skulle önska annorlunda i denna fängslande bok, är längden eller rättare sagdt frånvaron däraf; ty framställningens knapphet har ofta förhindrat en så ingående behandling som man skulle ha önskat eller rent af behöft för att fullt kunna bedöma alla berörda frågor.

Stockholms Enskilda Bank var till tiden blott den nionde af de enskilda bankerna. Den första af dem, Skånes Enskilda Bank, har numera som bekant uppgått i Skandinaviska Kreditaktiebolaget och icke veterligen dessförinnan blifvit föremål för någon minnesskrift. Den andra banken i ordningen, Värmlands Enskilda Bank, lät däremot redan vid sitt femtioårsjubileum 1883 trycka en liten historik, hvars hufvudsakliga värde består i en tabell öfver bankens tillgångar och skulder för hvart och ett af de femtio åren. Äfven den med anledning af sjuttiofemårsjubileet 1908 utgifna skriften är något mager och innehåller föga, som icke har motsvarighet i Östgötabankens fylligare historia; men framställningen har förtjänst redan genom att i vissa hänseenden ha tjänat som förebild för den senare. Till stor del beror knapphändigheten i Värmlandsbankens historia tydligen på luckor i arkivmaterialet, och f. ö. ha ett par moment, särskildt redogörelsen för bankens handlingssätt under 1857 års kris, intresse i sig själfva.

Ojämförligt fylligast är framställningen af Östergötlands Enskilda Bank, utarbetad af lektor Karl Beckman. Såsom redan antydts, lämnar detta ganska omfångsrika arbete en mängd värdefulla bidrag till hela kreditväsendet under första generationen efter bankens upprättande 1837, och Värmlandsbankens historia visar, att de skildrade förhållandena icke äro några för Östergötland egendomliga företeelser. Hela verksamheten har för oss en prägel af »primitivitet», som utgör en ny påminnelse om att det senaste halfseklets materiella utveckling till sin betydelse motsvarar åtskilliga hundra år under den föregående tiden. Växlar existerade knappast, utlåningen bestod till största delen i fastighetskredit och saknade all likviditet; lånesökande fingo vänta halfva år på att få ut sina lån; under en månad på året var banken stängd för utlåning, emedan räntorna skulle räknas ut, hvarjämte vid penningbrist all utlåning äfven därutöfver kunde inställas flere månader; alla kreditiv skulle inbetalas och alla insättningar på upp- och afskrifning uttagas vid årsskiftet o. s. v. Inlåningen var bankerna i bästa fall likgiltig och motarbetades tidtals direkt af dem, såsom i viss mån var berättigadt på grund af utlåningens illikviditet; medel skaffades genom sedelutgifningen, och åtskilligt i dessa framställningar tyder på, att den privata sedelutgifningen, vid sidan af sin obestridliga förmåga att möjliggöra och inarbeta bankerna i alla delar af landet, beröfvade dem intresset för flere af deras viktigaste uppgifter. Trots detta är det ganska uppenbart, att bankerna alltifrån början voro af stor betydelse för utvecklingen af näringslifvet — redan deras stora vinster tyda i verkligheten härpå — och man erhåller en nyttig påminnelse om alla omdömens relativitet i ett uttalande af Värmlandsbankens revisorer 1836: »Vår bank står nu på en exempellös och af de flesta för icke länge sedan såsom oupphinnelig ansedd höjd».

Lektor Beckman har trängt grundligt in i kreditorganisationens inre historia, och flere af hans synpunkter äro af betydligt intresse, t. ex. anmärkningen om bankernas dåtida ställning som låntagare hos

de stora handelshusen, medan förhållandet nu är alldeles omvändt — en förändring som sammanhänger med den i alla hänseenden mera underordnade ställning handeln erhållit genom de senaste generationernas utveckling. Vissa nationalekonomiska reflexioner, t. ex. om sammanhanget mellan prisnivån och räntefoten (sid. 130) och om konjunkturerna (sid. 169), äro betydligt mera tvifvelaktiga, men de framkomma blott i förbigående och inverka ej på framställningen som helhet. En större brist i såväl Östgöta- som Värmlandsbankskildringen är däremot, att statistik och diagram öfver sedelcirkulationen saknas, hvilket, utom annat, äfven försvårar en ingående undersökning af förhållandet mellan bankernas aktiv- och passivrörelse.

Det torde emellertid framgå af hvad som nu sagts, att de senare årens ekonomiska minnesskrifter innehålla ett betydligt tillskott till kännedomen om vår materiella utveckling.

Eli F. Heckscher.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arkiv för nordisk filologi. Utgivet av A. Kock. **Ny följd. Bd 25: H. 3.** E. Olson, Till frågan om uppkomsten av den s. k. tredje svaga konjugationen i svenskan. — Th. Hjelmquist, Några ställen hos Wivallius. — Hj. Lindroth, Studier över de nordiska dikterna om runornas namn. — E. Brate, Nekrolog över J. A. Aurén. — B. Erichsen, Bibliografi for 1911. — A. Kock, Etymologiska anmärkningar om svenska ord. — M. E. Seaton, A remark on Snorri's Edda. — L. Larsson, Vad betyder veðbróðir? — **H. 4.** A. Torp, Till Rök-indskriften. — Th. v. Grienberger, Urnordisches. — E. Hellquist, Ett par anmärkningar om svensk sjönamnsbildning. — N. Beckman, Anm. av »Goetz, Das russische Recht, erster Band, Die älteste Redaktion des russischen Rechts». — A. Kock, En notis. — E. Brate, Tillägg till sid. 108. — Rettelse. — **Bd 26: H. 1.** N. Beckman, Studier till Västgötalagarnas historia. — H. Logeman, Det saakaldte passive nutidsparticip i norsk og i beslægtede sprog. — E. Brate, Voluspa. — Finnur Jónsson, Oldislandske ordsprog og talemåder. — L. Fr. Läffler, Det evigt grönskande trädet i den fornnordiska mytologien och fnor. ordet barr, fisl. barr. — E. Hellquist, Anmälan av »Wolf von Unwerth: Untersuchungen über Totenkult und Óðinnverehrung bei Nordgermanen und Lappen mit Excursen zur altnordischen Literaturgeschichte».

Bonniers Månadshäften. 1913, september. E. Olán, Det stora sillfisket i Bohuslän. Vårt lands främsta fiske och dess utveckling från forntiden intill våra dagar. Med 6 bilder.

Militär-Nyheter. 1913, N:o 31, 32. L. G. T[idander], Mötet på Trachenberg den 9—12 juli 1813. Ett 100-årsminne. — **33.** L. G. T[idander], Belägringen af Åbo slott sommaren 1563. Ett märkligt 350-årsminne. — **34.** L. G. T[idander], Slaget vid Gross-Beeren den 23 augusti 1813. Ett 100-årsminne. — **37.** L. G. T[idander], Slaget vid Dennewitz den 6 sept. 1813. Ett 100-årsminne.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. **1913. 1.** E. Holm, Danmark-Norges historie fra den store nordiske krigs slutning til rigernes adskillelse (1720—1814). Bd 7, anm. af Johs. Lindbæk. — S. Dahl, Håndbog i biblioteksknndskab, anm. af H. Brix. — **5.** A. Lindblom, Ett monumentalverk öfver kyrklig konst. Utställningen af äldre kyrklig konst i Strängnäs 1910. Studier 1 o. 2. Med 3 fig.

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift, utgifven af K. Wåhlin. **1913, 7.** E. Wrangel, Tegnérs möderneslākt. Med 6 portr. — **8.** O. Sirén, Tessinska palatset. Med 10 illustr. — G. Cederström, Minnen från Rom och Venedig. Med 10 illustr. — **9.** K. Hård af Segerstad,

Hvad utländska resenärer sagt om Sverige. Med 9 illustr. — **10.** G. Nordensvan, Napoleons museum. Ett hundraårsminne. Med 8 illustr.

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. **1913, 3.** H. Haralds, Krigsdepartementens chefer. — P. O. Gränström, Till historien om Anders Danielsson, riksdagsmannen för tjugusju härad. En studie öfver kumuleradt mandat vid ståndstidens riksdagar. — L. Staël von Holstein, Tvenne konferenser. Folkrättsinstitutet i Kristiania, Interparlamentariska Unionen i Genève. — **4.** P. Fahlbeck, Riksdagsarbetets svårigheter. — C. A. Reuterskiöld, Statsförvaltning och förvaltningsorganisation.

Svensk Militär Tidskrift. 1913, 5. [C. O.] N[ordensva]n, För hundra år sedan. 1. Före stilleståndet. Med 2 kartskisser. 2. Svenska armén i Tyskland. Med 3 bilder. 3. Döbelns missöde. — **6.** O. Kuylenstierna, Svenskarna mot Napoleon I år 1813. 1. Kronprins Karl Johan. Med 2 bilder. — [C. O.] N[ordensva]n, För hundra år sedan. 4. Planer och arméer under stilleståndet. 5. Krigshändelser intill början af oktober. Med 2 kartskisser. — **7.** [C. O.] N[ordensva]n, För hundra år sedan. 6. Düben-Leipzig. Med 1 kartskiss.

Svensk Tidskrift. 1913, 5. S. Clason, Europas hundraårsminne och vårt. Med 4 illustr. — **6.** C. Hallendorff, Det politiska kanslersvalet i Upsala 1747. Med 6 portr.

Till hembygden. En julhälsning till församlingarna i Strängnäs stift från präster i stiftet. 1913. Årg. 10. R. Andersson, Torshälla kyrka. Med 16 illustr. — K. E. Edlund, Olaus Petri-kyrkan i Örebro. Med 7 illustr. — Sjön Båfven. (Tankar och stämningsbilder.) Af A. v. E. Med 24 illustr. — O. Norberg, Södermanlands-Nerikes nations första nationsfana. Med 7 illustr.

Historisk Tidsskrift. Utgit av den norske historiske Forening. **1913. Lev. 1 o. 2.** L. Rynning, Til forvaltningsrettens historie. Brunla len og lensmænd. Særskilt om Henrik Krummedikes forleninger i Norge. (Slutning.) — M. Olsen, Lidt om en vestnorsk stormandsæt i 12:te aarh. — O. A. Johnsen, Om det norske folks opfatning av tronfölgen för 1660. — Litteratur (bl. a. Th. Boye, De væbnede neutralitetsforbund. Et avsnit av folkerettens historie, anm. af H. Koht.) — **3.** Aug. Chr. Mantheys Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H. 4. — **4.** E. Hertzberg, Ledingsmanskabets störrelse i Norges middelalder. — M. F. Irgens-Bergh, Bemerkninger gjort paa en reise i Norge sommeren 1824. — A. Bugge, Norge og de britiske öer i middelalderen. (Fortsættes.)

Samtiden. Redigeret av G. Gran. **1913, 2.** A. Bugge, Norske Historikere. 1. — **4.** H. Koht, Prisar og politikk i norsk historie. (Foredrag paa det andre norske historikermöte, Kristiania 9:de juli 1912.)

Historisk Tidsskrift. Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af Kr. Erslev. **Bd 4: H. 2.** K. C. Rockstroh, Vendepunktet i den Skaanske Krig (August—September 1676). — Smaastykker: F. Jónsson, Rögnvald Jarls Jorsalsfärd. — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — A. Krarup, Fortegnelse over historisk Litteratur for Aaret 1911, vedrörende Danmarks Historie. — **H. 3.** Chr. Thorsen, Smaa bidrag till Belysning af Ejendomsforholdene i Landbruget i Slutningen af det 16. Aarhundrede. — Smaastykker: L. Koch, Små bidrag till Danmarks historie 1772—84. — Anmeldelser: (bl. a. Danmark-Norges Traktater 1523—1750. Utg. af L. Laursen. Bd 1—2, anm. af Maria Nielsen.) — Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland. — H. Matthiessen, Navneregister. — Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskab og Virksomhed i 1912. — Den danske historiske Forenings Vedtægter.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1913, 4.** M. G. Schybergson, Jakob Tengström såsom prokansler 1808—1814. — I bokhandeln: A. Simolin, Petrus Bång, anm. af A. Hultin. — **5.** I bokhandeln: Erik Dahlbergh, Dagbok, anm. af M. G. Schybergson. — **6.** E. Schybergson, Landtdagen. — P. O. von Törne, Gustaf Vasas äfventyr i Dalarne i kritisk belysning. — I bokhandeln: C. Forsstrand. De tre gracerna, anm. af R. F. v. Willebrand. — **7 8.** J. Blees, Mannen som förskref sig till hin onde. En kulturbild från Finland i 18:de seklet. — F. Gustafsson, Svenska filolog- och historikermötet i Göteborg 1912. — **9.** I bokhandeln: O. Kuylenstierna, Karl XII. Hans öden och personlighet, af C. M. Schybergson.

Baltische Monatsschrift. 1913, Mai. E. Seraphim, Warum Carl Schirren keine Geschichte des Nordischen Krieges und Patkuls geschrieben hat. Eine Studie. — **Juni.** Ein Blick auf Estland im J. 1637. Bericht des Gouverneurs Philipp Scheiding an die Reichsräte. [Herausg.] v. F B. — Kirchliches Leben im belagerten Riga 1709—10.

Biblioteka Warszawska. 1913, Aug. J. Krajewski, Władysław IV a korona szwedzka.

Altpreussische Monatsschrift. 1913, Bd 50: H. 2. P. Babendererde, Nachrichtendienst und Reiseverkehr des deutschen Ordens um 1400. Innehåller bl. a. en afdelning om: Der Verkehr mit West- und Nordeuropa.

Historische Vierteljahrschrift. Herausgegeben von G. Seeliger. **1913, H. 3.** M. Baumann, Schöns Urteil über Stein als Finanzmann. — Kleine Mitteilungen. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen. — Akademien. — Personalien. — Todesfälle. — Entgegnung. (Ernst Mayer—Fedor Schneider.) — Tagungen. (Verband Deutscher Historiker. — Versammlung Deutscher Philologen und Schulmänner.) — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausgegeben von Fr. Meinecke. **3. Folge. Bd 15: H. 1.** Festgabe gewidmet Sigmund von Riezler zu seinem siebzigsten Geburtstage, 2. Mai 1913. A. Dove, Lombardische Chronisten des 13. Jahrhunderts. — P. Lehmann, Staindel-Funde. — G. Meyer von Knonau, Kurfürst Maximilian Emanuel von Baiern und die schweizerische Eidgenossenschaft in den Jahren 1702 und 1703. — K. Th. Heigel, Das Harnbacker Fest vom 27. Mai 1832. — K. A. v. Müller, Bismarck und Ludwig II im September 1870. — Miszelle. — Literaturbericht (bl. a. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 20. Herausg. F. Fehling. — F. Fehling, Die europäische Politik des Grossen Kurfürsten 1667 bis 1688, anm. af A. Pribram. — Mecklenburgisches Urkundenbuch. Bd 23. 1396—1399, anm. af M. Wehrmann. — A. Johnson, The Swedish settlements on the Delaware 1638—1664, anm. af P. Darmstaedter.) — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung. 1913, H. 1. Fr. Bothe, Gustav Adolf und seines Kanzlers wirtschaftliche Absichten auf Deutschland, anm. af J. Hirn.

Preussische Jahrbücher. 1913. September. M. Hobohm, Torstensson als Vorgänger Friedrichs des Grossen im Kampf gegen Oesterreich.

The Burlington Magazine. 1913, July. A. Branting, Das Goldene Gewand der Königin Margareta in der Domkirche zu Uppsala.

The English Historical Review. Edited by R. L. Poole. **1913, July.** H. W. C. Dawis. The Anglo-Saxon laws. — E. W. Brooks, The Arab occupation of Crete. — R. L. Poole, The publication of Great Charters by the English kings. — Th. Keith, The trading privileges of the

royal burghs of Scotland. 1. — P. van Dyke. The estates of Pontoise. — S. Ch. Hill, The old Sepoy officer. 2. — Notes and documents. — Reviews of books. — Short notices.

Revue d'histoire diplomatique. 1913, 1. Bureau de la Société. — Conseil d'administration. — Correspondants de la Société. — Membres de la Société d'histoire diplomatique. — Recueils périodiques avec lesquels la Revue échange ses publications. — Le mystère d'Agadir à propos du livre de M. André Tardieu. Par L. D. — J. Martin, La diplomatie Florentine au quatorzième siècle d'après les lettres du chancelier Coluccio Salutati. — L. de Laigue, Le comte de Froullay ambassadeur à Venise (1733—1743) d'après les archives du ministère des affaires étrangeres de France. — Mélanges. — Comptes rendus (bl. a A. Noailles, Épisodes de la guerre de trente ans. Le maréchal de Guébriant (1602 à 1643) [1653]. anm. af G. Baguenault de Puchesse). — 2. E. Rott, Rohan et Richelieu (1629—1638). — Baron de Contenson. L'ordre Américain de Cincinnatus en France. (À suivre.) — Comte de Forbin, Le seconde mission de Toussaint de Forbin en Pologne (1680 — 1681). — Marquis de Nadaillac, Louis XVII est-il mort au Temple? — E. Griselle, Nicolas Brulart de Sillery ambassadeur en Suisse et les affaires du comté de Neufchatel (1587—1592). — Comptes rendus. — 3. Assemblée générale de la Société. — Rapport de MM. les Secrétaires. — Rapport de M. le Trésorier. — H. Missak, Le maréchal Mehmed-Ali, souvenirs d'un ancien diplomate. — H. Welschinger. Canova et Napoléon. — Journal d'Antoine Canova. — Allocution de M. le Président. — L. Pingaud, L'empereur Alexandre I:er d'après une récente publication. — J. Martin, Les Italiens en Grèce et dans les îles, après les croisades. — Baron de Contenson, L'ordre Américain de Cincinnatus en France. (Suite.) — G. Labouchère, Un financier diplomate au siècle dernier. Pierre-César Labouchère (1772—1839) d'après des documents inédits. — Comptes rendus.

Revue Historique. 1913, Mai—Juin. L. Homo, L'empereur Gallien et la crise de l'empire Romain au 3:e siècle (1:re partie). — Ed. Rott. Richelieu et l'annexion projetée de Genève (suite et fin). — V. L. Bourrilly, Antonio Rincon et la politique orientale de François I:er (1:re partie). — Bulletin historique: Histoire de France. Époque moderne, par H. Hauser. — Antiquités latines, Publications étrangères, Ch. Lécrivain. — Histoire d'Angleterre (suite et fin), par Ch. Bémont. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — **Juillet—Août.** L. Homo, L'empereur Gallien et la crise de l'empire Romain au 3:e siècle (suite et fin). — V. L. Bourrilly, Antonio Rincon et la politique orientale de François I:er (suite et fin). — R. Doucet. La mort de François I:er. — Comptes rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique et bibliographie. — Erratum.

Revue historique de la Révolution française. 1913, Janv.—Mars. Une lettre inédite de Bernadotte. 23 floréal an 2.

Öfversikter och granskningar.

Leonhard Kaggs Dagbok 1698—1722. Utgifven genom ADAM LEWENHAUPT. [Historiska handlingar, Del 24.] 331 sid. Stockholm 1912.

Under de senare åren har dels i samlingen »Karolinska krigares dagböcker» dels i »Historiska handlingar» till trycket befordrats en ansenlig mängd såväl dagböcker som andra handlingar rörande den karolinska tiden. Häribland finnes mycket material, hvars stora betydelse för tidens såväl diplomat- som krigshistoria genast står klar — man tänke t. ex. på v. Kochens dagbok från vistelsen i Turkiet —, men äfven där det direkta utbytet vid första ögonkastet ej förefallit att kunna bli så stort, har det ofta sedan visat sig, att vid jämförelse och kombinering med förut kända fakta dessa genom det nya materialet kommit i helt ny belysning och fått en helt ändrad betydelse. Detta är särskildt fallet med dagböcker, förda af karolinska krigare i mera underordnad ställning, som därför naturligtvis icke kunde ha någon direkt kännedom om ledningens planer och afsikter. Vidare äro dessa dagböcker fullständigt opartiska, hvilket af den ena eller andra anledningen ej alltid är fallet med de från högre ort utgångna eller inspirerade. När dessa anteckningar sträcka sig till fångenskapstiden, får man äfven i dem högst värdefulla bidrag till kännedomen om dessa år, som visserligen för de fångna svenskarna voro en sorgens, umbärandenas och lidandenas tid, men under hvilka också många af de bästa svenska egenskaperna visade sig i den vackraste dager. Dessutom bruka dagböckerna lämna värdefulla bidrag till den karolinska tidens jämförelsevis föga kända personhistoria.

I alla dessa afseenden är nu Kaggs dagbok ganska gifvande. Den omfattar en längre period än någon af de öfriga, i det den sträcker sig ända från början af år 1698, då den nyss femtonårige Kagg började sin tjänstgöring som page hos den föga äldre konungen, till 1752, ehuru anteckningarna för tiden efter hemkomsten från fångenskapen såsom varande af mindre intresse ej medtagits vid tryckningen. Kagg har också lagt sig vinn om att såväl för krigs- som fångenskapstiden förskaffa sig upplysningar om händelser, till hvilka han själf ej varit ögonvittne, och införa dem i sin »journal». Det är först efter hemkomsten, som denna fått sin nuvarande form, ehuru dess stomme tydligen består af dag för dag gjorda anteckningar.

Skildringarna från pagetiden röra så godt som uteslutande det dagliga lifvet vid hofvet och äro därför af mindre betydelse ehuru icke utan intresse. Man får en god bild af det glada och rörliga lif, som vid denna tid utmärkte det svenska hofvet i synnerhet under hertigens af Holstein besök, och prof anföras äfven på den pojkaktighet, åt hvilken konungen vid denna tid ännu ibland gaf lösa tyglar. Det allvarliga arbetet i rådskammaren och arbetsrummet, hvaraf Karl XII:s tid dock mest upptogs, låg naturligtvis fullständigt utanför den unge pagens synkrets.

När så kriget 1700 bröt ut och konungen lämnade hufvudstaden, var det slut med det glada lifvet vid hofvet. Dagboken fylles nu också hufvudsakligen af underrättelser från de olika krigsskådeplatserna, till att börja med dock endast andrahandsnyheter. I början af 1701 tog emellertid Kagg afsked från pagetjänsten och blef provisoriskt antagen till sergeant vid gardet. Som sådan reste han med en del rekryter öfver till Reval, men där ansågs den i krig fullständigt oerfarne, ej 19-årige ynglingen icke vuxen en sådan post, utan han fick börja sin tjänstgöring som simpel grenadjär i stället. Vid gardet tjänstgjorde han sedan under hela polska kriget. Särskildt fort gick hans avancement ej, först i sept. 1703 blef han fänrik och i juli 1706 löjtnant. 1707 förflyttades han så som ryttmästare till Östgöta kavalleriregemente, och högre hann han ej i graderna förrän vid hemkomsten från fångenskapen, då han erhöll majors titel.

Med Kaggs ankomst till armén stiger naturligtvis värdet af hans anteckningar. Till andrahandsnyheterna, som fortsätta, och hvilkas krigshistoriska värde ju ej är stort, komma nu Kaggs skildringar af tilldragelserna vid hufvudarmén i egenskap af ögonvittne, och dessa äro ganska gifvande. Så fort han själf varit med om en tilldragelse, äro hans uppgifter absolut korrekta och tillförlitliga, i andra fall äro de visserligen i allmänhet i hufvudsak riktiga, men smärre misstag, t. ex. i fråga om datum och dylikt, hafva understundom insmugit sig. Efter tillfångatagandet är det naturligtvis hufvudsakligen svenskarnas lif i fångenskapen, som behandlas i anteckningarna, och då Kagg hela tiden vistades i centralorten för fångarna i Sibirien, Tobolsk, och samvetsgrant antecknade allt af vikt, som tilldrog sig, är dagboken äfven i detta afseende en värdefull källa.

Sin ojämförligt största betydelse har Kaggs dagbok dock för den personhistoriska forskningen, och i detta afseende står den utan gensägelse främst bland alla hittills utgifna handlingar från denna tid. Utnämningar, tillfångataganden, bröllop, dödsfall, allt antecknas på det noggrannaste. För hvarje liten fäktning, äfven på långt aflägsna delar af krigsskådeplatsen, meddelar Kagg förlustlista för officerarna. Och hans uppgifter i detta afseende visa sig, där man kan kontrollera dem, så godt som alltid vara fullt korrekta. Om detta redan för krigsåren är värdefullt, då här finnes på ett ställe samladt material, som annars måste hopletas från många olika håll, så blir det för fångenskapstiden helt enkelt ovärderligt, då Kagg

har många uppgifter, som öfver hufvud taget ej förekomma någon annan stans, och t. o. m. förstått att skaffa sig tillförlitliga uppgifter äfven om händelser, som tilldragit sig långt från Tobolsk. Om mängden af i dagboken omnämnda personer vittnar det nära 50 sidor starka personregistret, som af utgifvaren utarbetats och hvarigenom dagboken först får sitt rätta värde som personhistorisk källa. Det är ett synnerligen stort och omsorgsfullt arbete, som nedlagts på detta register, för hvilket man har all anledning att vara utgifvaren mycket tacksam. Smärre misstag och ofullständigheter kunna ju ej undvikas vid ett sådant arbete, men de äro här ovanligt sällsynta. Äfven editionen af självfva texten är verkställd med stor noggrannhet och omsorg.

Per Sörensson.

Representationsfrågan vid 1809—10 års riksdag. En inledning till representationsreformens historia. Af AXEL BRUSEWITZ. XV + 208 s. Uppsala Universitets Årsskrift 1913. Uppsala, Akademiska Bokhandeln, 1913.

De senaste årens historiska bibliografier förete glädjande vittnesbörd om ett stigande intresse för vår hittills af forskningen allt för mycket försummade nyaste historia. Särskildt ha de betydelsefulla krisåren 1808—10 blifvit föremål för en skärpt uppmärksamhet, som i väsentliga punkter reviderat traditionella föreställningar eller spridt ljus öfver hittills dunkla frågor. Clasons forskningar företrädesvis på det utrikespolitiska området, Boëthius' och Höjers meningsutbyte i fråga om revolutionsriksdagens grundlagstiftande arbete ha sålunda hvar på sitt område bragt värdefulla nya uppslag och ställt betydelsefulla problem under en diskussion, hvars slutgiltiga resultat ännu ej torde kunna överskådas.

Docenten Brusewitz' gradualafhandling berör en sida af den konstituerande riksdagens verksamhet, som ofta blifvit flyktigt vidrörd såväl inom den vetenskapliga litteraturen som i den politiska diskussionen, men aldrig verkligt ingående behandlad, dess arbete för en reform i representationens sammansättning. Det centrala problemet härvid är gifvetvis frågan om tillkomsten af och förutsättningarna för det representationsförslag, som konstitutionsutskottet framlade den 24 mars 1810, och förf. anger själf hufvudsynpunkten för sin undersökning, då han (s. 186) säger, att detta »hittills af forskningen i stort sedt betraktats som ett hardt när oförklarligt aktstycke, hvars tillblifvelse vore att skrifva mera på tillfälliga omständigheters konto än på verkan av en allmän mening vare sig bland ständerna i deras helhet eller ens inom utskottet självft». Det »oförklarliga» har legat i förslagets radikala tendens, som ansetts stå i en egendomlig motsägelse till den historiskt-konservativa anda, som förmenats ha ledt K.

U. vid regeringsformens och riksdagsordningens utarbetande. Man har på olika sätt sökt förklara denna motsägelse. Alin har hänvisat på den stora omsättning, som ägt rum inom K. U. under tiden mellan R. F:s utarbetande och representationsförslagets framläggande, och velat göra gällande, att detta senare till följd däraf ej kan betraktas såsom uttryck för åskådningen bland R. F:s skapare. Andra (Svedelius m. fl.) ha förklarat K. U:s tidigare konservatism såsom dikterad af taktiska beräkningar, framför allt af nödtvånget att för möjliggörande af R. F:s skyndsamma genomförande tills vidare undanskjuta alla andra vidtutseende frågor. Brusewitz ansluter sig till den senare ståndpunkten, men fördjupar den medelst nya synpunkter och stödjer den på ett rikhaltigt bevismaterial (bland det otryckta materialet märkas framför allt A. G. Mörners papper i arkivet på Esplunda), som sätter honom i stånd att gifva ett enligt anm:s mening öfvertygande svar på frågan. På grundvalen af en ingående undersökning af opinionen vid riksdagens början inom och utom densamma och särskildt bland det i K. U. under hela riksdagen tongifvande »konstitutionella» eller »liberala» partiet — »1809 års män» — samt af representationsfrågans öden under riksdagens gång, häfdar förf. med skärpa, att förslaget af den 24 mars 1810 står i full öfverensstämmelse med det konstitutionella partiets åskådning under hela riksdagen, att en genomgripande representationsreform af dettas ledande män hela tiden betraktats såsom ett nödvändigt komplement till R. F., och att förslaget sålunda framgår såsom en konsekvent afslutning på en genom hela riksdagen målmedvetet följd konstitutionell politik, hvars första resultat varit R. F.

Genom analys af A. G. Silfverstolpes bekanta broschyr »Hvad synes allmänna opinionen etc.», en otryckt uppsats af A. G. Mörner samt Poppius' bekanta promemoria påvisar förf., att representationsreformen redan under tiden före riksdagens öppnande af det »konstitutionella» partiets märkesmän betraktades såsom en hufvudsak vid den blifvande omdaningen af statsskicket och att författarnes önskemål gingo i ganska radikal riktning. Men samtidigt äro de ense om, att en dylik reform, om också utgörande alla »upplystas» åstundan, af hänsyn till den oupplysta massan, den i fördomar bundna »allmänna opinionen» ej kunde genomföras genast, utan måste uppskjutas till en, såsom man synes hoppas, ej alltför aflägsen framtid. Att förmå sina meningsfränder att böja sig för detta nödtvång och att varna dem för det radikala representationsprogrammets förtidiga framskjutande, finner förf. särskildt vara den Silfverstolpeska broschyrens hufvudsyfte, hvilken skrift han tillmäter stor betydelse såsom det första mera samlade uttrycket för meningarna inom den dåvarande oppositionen, som senare vid riksdagen tog ledningen. Mörner ger uttryck åt samma opportunistiska synpunkter. Den taktik, man sedermera följde vid riksdagen, finnes alltså här utstakad. Såsom provisorisk åtgärd förordas partiella reformer, åsyftande de orepresenterades inrymmande i de bestående fyra stånden. I Mörners utkast härtill, som är utförligast, igenkänner förf. samma ledande tanke, som präg-

lat den adliga oppositionens representationsprojekt (v. Engeströmska förslaget) under Gustaf III:s senare år, sträfvandet att utjämna ståndssplittringen, tillförsäkra adeln ett bestämmande inflytande öfver riksdagen i dess helhet och därigenom stärka riksdagen gent emot konungamakten.

Anm har tidigare (Statsvet. tidskr. 1910, s. 272) betecknat Silfverstolpes nämnda skrift såsom ett typiskt uttryck för den inom naturrättsspekulationen ofta påträffade »negativt historiska» åskådningen.[1] Förf. riktar häremot en anmärkning, som jag här begagnar tillfället att bemöta. Han är ense med mig däri, att Silfverstolpe ej föregriper historiska skolans idéer, men anser (s. 49, n. 1) att jag »genom att uteslutande betona den negativa sidan af Silfverstolpes åskådning ej gjort densamma full rättvisa». Förf. menar antagligen härmed, att Silfverstolpes idéer om allmänna opinionen såsom lagstiftningens norm innebära ett moment av positivt historisk art, hvilket jag skulle ha förbisett. Förf. synes ha något missuppfattat min framställning. Såsom torde framgå av denna, använder jag där ordet »historisk åskådning» i specifik mening, såsom beteckning för den *nya* historieuppfattning, som bröt fram med historiska skolan och romantiken och utgör dessa riktningars särmärke gent emot upplysningsfilosofien. I beteckningen »negativt historisk» ligger sålunda intet annat än att man ställer sig negativ till *denna specifika art* af historisk åskådning. Att Silfverstolpes allmännaopinionsteori ej har något med *denna* historiska åskådning att göra, synes äfven förf. erkänna, men motsatsen förtjänar att skarpare belysas. Historiska skolans grundprincip är pieteten för det historiskt gifna, grundad i uppfattningen af historien såsom en ändamålsbestämd utveckling; det värde, den tillmäter de häfdvunna *institutionerna* redan på grund af deras historiska existens. I dem, ej i allmänna opinionen, ser den folksjälens främsta manifestation, i deras historia, egenart och egna utvecklingstendenser ser den högsta normen för lagstiftningen, och i kontinuitetsprincipen, hvilken är något helt annat än allmänna opinionens suveränitet, erkänner den politikens högsta lag. I sina praktiska konsekvenser kan denna teori mycket lätt råka i konflikt med den Silfverstolpeska, och då visar sig bäst deras väsentliga olikhet. Allmänna opinionen kan vara »ohistorisk», sakna sinne för kontinuitetsprincipen och ge sitt stöd åt den »upplyste» lagstiftarens radikala omdaningsprojekt — för Silfverstolpe är da det önskade tillfället inne att genomföra den rent rationella idealförfattningen, medan historiska skolan åter i regeln i en dylik allmän opinion ser bevis på, att tiden saknar »kallelse för lagstiftning» (för att begagna titelorden på Savignys bekanta skrift af 1814) och betraktar det som en olycka, om denna opinion får verkställa sina intentioner. I förhållande till denna specifikt histo-

[1] Jfr om denna åskådning närmare min uppsats Studien zur Staatslehre der historischen Schule, Historische Zeitschrift Bd. 107, 1911, samt Meinecke, Weltbürgertum und Nationalstaat, 2. Aufl., s. 129).

riska tes — det häfdvunnas värde och kontinuitetsprincipen — står Silfverstolpe rent negativ. Alldeles främmande är för honom tanken, att de svenska institutionerna, här närmast ståndsrepresentationen, skulle på grund af sin långvariga tillvaro ha något värde äfven för den »upplyste» och just för denne, att det t. ex. kunde vara skäl att draga i betänkande, om ej ståndsrepresentationen därigenom visat sig vara en del af den nationella individualiteten och därför borde i reformerad gestalt bevaras. Det häfdvunna är för honom uteslutande ett besvärligt hinder, hvars tillvaro han beklagar, under lyckligprisande af Amerika, som kunde bygga nytt utan någon dylik hämsko.

Att åter hans respekt för den allmänna opinionen är positivt motiverad — något hvarpå Brusewitz synes lägga tonvikt (denna betraktas »icke uteslutande som ett besvärligt hinder för en upplyst reformverksamhet», utan såsom »det enda och riktiga underlaget för hvarje statsordning») — är en helt annan sak och har intet att göra med min beteckning af Sifverstolpes åskådning såsom »negativt-historisk». — Den Silfverstolpeska — f. ö. under 1700-talet rätt vanliga — teorien må gärna kallas historisk, blott man har klart för sig, att ordet då användes i en annan betydelse än den, i hvilken man vanligen betecknar 1700-talets tänkande såsom »ohistoriskt», hvilket endast innebär frånvaron av ovannämnda teleologiska historieuppfattning och däri grundade värdesättning af det historiskt gifna, och sålunda alls ej är liktydigt med »doktrinär», »opraktisk» l. d. Benthamismen t. ex. är ej doktrinär, men lika fullt »ohistorisk».

Förf. öfvergår så till en undersökning af de idéer, som framfördes i broschyrlitteraturen under tiden närmast före och efter riksdagens öppnande. En och annan principiellt konservativ jämte en och annan anhängare af Silfverstolpes opportunistiska moderation drunkna här i den stora mängden af radikala reformifrare, företrädande representationsprogram af olika typer. Sina teoretiska utgångspunkter söka de så godt som alla i naturrättens jämlikhets- och folksuveränitetsdoktriner, men modifiera dem i praktiken på hvarjehanda sätt. Så förordas allmänt ganska stora restriktioner i rösträtten (census, graderad skala o. d.), och adeln medgifves i regeln en särskild representationsrätt, ett afsteg från revolutionsidéerna, som teoretiskt motiveras med den Montesquieuska teorien om nödvändigheten af en mellanmakt mellan konung och folk, praktiskt förklaras af den prestige, den svenska adeln — i motsats mot den franska — åtnjöt i allmänna meningen såsom den traditionella anföraren af riksdagsoppositionen mot konungamakten och värnaren af folkfriheten mot kungliga envåldstendenser.

Efter riksdagens öppnande visade sig samma lifliga intresse för representationsfrågan inom stånden. Memorial efter memorial upplästes i stånden och remitterades till K. U., och intresset eggades genom petitioner från orepresenterade medborgare, hvilkas yrkanden i allmänhet välvilligt mottogos i stånden. K. U:s majoritet delade lifligt det allmänna intresset, men fruktade, att R. F:s antagande

skulle äfventyras, om den sammankopplades med den brännbara representationsfrågan, och satte därför in sin kraft på att undanskjuta den senare, tills R. F. bragts i hamn. R F. byggdes därför på de gamla representationsgrunderna, och K. U. inskränkte sig till att samtidigt anmäla de orepresenterades begäran till ständernas bifall, hvilket den också erhöll genom något olika formulerade beslut, hvilka enligt förf:s tolkning inneburo, att alla frågor rörande representationsreformen hänskötos till K. U. för att af detta i ett sammanhang behandlas. Vi återkomma nedan till denna fråga.

Samma afvisande uppskofstaktik följde utskottet vid R. O:s utarbetande gent emot den ånyo uppblossande reformifvern inom stånden. En mera genomgripande reform kunde K. U. på goda grunder anse sig af R. F. § 85 förhindradt att föreslå, då ju R. F. sanktionerat fyrståndsrepresentationen. För partiella reformer inom de fyra stånden förelågo däremot inga dylika formella hinder. Som en hufvudorsak till att sådana likväl ej föreslogos anger förf. farhågan för att därigenom förhindra eller försvåra den framtida genomgripande reform, som man åsyftade.

Först i dec. 1809 fick K. U. ledighet att taga itu med representationsfrågan. Själen i arbetet blef A. G. Mörner, redan förut känd såsom 24-mars-betänkandets såväl formelle som materielle upphofsman, och af förf. betecknad såsom »riksdagens egentlige expert i frågor rörande representationen». I sitt diktamen till K. U:s protokoll den 6 febr. 1810 omnämner Mörner Sieyès såsom sin lärofader i fråga om det väsentliga i det representationsförslag, han framlade, och som sedan blef af K. U. i hufvudsak gilladt. På grundvalen af Esplundaarkivets källmaterial har förf. kunnat närmare följa Mörners reception af de Sieyèsska idéerna. Af afgörande betydelse var Mörners vistelse i Paris sommaren 1795, där han från åhörareläktaren med lifligt intresse följde konventets förhandlingar vid direktorialförfattningens utarbetande. Särskildt medförde han ett outplånligt intryck af Sieyès' ryktbara thermidor-tal, och det är på dess grundtankar, som han bygger sitt representationsförslag.

Sieyès uppställer här emot hvarandra två olika slag af tvåkammarsystem, det engelska »jämviktssystemet» (système des contrepoids), kännetecknadt af att de olika statsmakterna (regeringen och de båda kamrarna) ha samma funktioner vid lagstiftningen, och det nu i Frankrike föreslagna »enighetssystemet» (système du concours), där de på olika sätt medverka vid densamma. Det förra systemet utdömer Sieyès skarpt såsom ledande till ständig strid mellan exekutiv- och legislativmakt. Nödig samverkan kan i detta system endast åstadkommas »genom hela systemets förvanskning. Resultatet blir visserligen därigenom enhet, men utan bibehållen delning, nämligen det slag af enhet, som är liktydig med despotism». (Cit. efter förf:s referat.)

Förf. anser (s. 145), att Sieyès' kritik af det engelska statsskicket hvilar på en missuppfattning af detta, och att han förbiser, att den samverkan mellan statsmakterna, som han önskar, faktiskt

var förverkligad genom den engelska parlamentarismen. Enligt anm:s mening har förf. här ej riktigt förstått innebörden af Sieyès' kritik af det engelska systemet. Hvad Sieyès saknar i detta, är ej samverkan, utan maktdelning. Hans kritik gäller *arten* af den samverkan, som uppstått i England. Sieyès vill ha en samverkan med bevarad maktdelning, d. v. s. med bevarande af statsmakternas inbördes själfständighet. Det engelska ursprungliga maktdelningssystemet har enligt hans mening visat sin bristfällighet just därigenom, att en samverkan *af det rätta slaget* ej kunnat uppstå på dess grundval, utan den oumbärliga samverkan har måst köpas genom hela »systemets förvanskning», d. v. s. på bekostnad af maktdelningsprincipen, genom maktdelningssystemets öfvergång i ett monistiskt system af »enhet utan delning», där en statsmakt behärskar de öfriga, antingen regeringen parlamentet genom korruption eller parlamentet regeringen genom att störta och tillsätta ministärer, och där samma parti sålunda behärskar både exekutiv- och legislativmakten och, så länge det sitter vid makten, styr enväldigt utan att inskränkas af någon motvägande kraft. Det är självva parlamentarismen, sådan den då fungerade, som han klandrar, och det är just att förebygga en utveckling i parlamentarisk riktning, som är hufvudsyftet med hans »système du concours». Man jämföre härmed det af nyare forskare påpekade intressanta förhållandet, att den strängt genomförda maktdelningen i den amerikanska författningen ej har sin grund i, att dennas upphofsmän ej observerat den »parlamentariska» utvecklingen i moderlandet, utan däri att de i likhet med vissa oppositionella engelska kretsar ansågo den skadlig och ville förebygga en dylik utveckling i Amerika.[1]

Från historisk synpunkt synes det ej finnas något väsentligt att erinra mot Sieyès' teckning af parlamentarismens genombrott och maktdelningsprincipens undergång i det engelska statsskicket under 1700-talet. Att parlamentarismen innebär upphäfvande af endera statsmaktens fulla självständighet kan väl knappast bestridas. I den moderna parlamentarismen är det konungamakten, som uppger sin självständighet genom att låta parlamentsmajoriteten bestämma öfver regeringsbildningen; men under långa perioder af parlamentariskt statsskick har samverkan vunnits på bekostnad af parlamentets oberoende, i det att kronan genom korruption och patronage behärskat dess majoritet. Man skulle ur denna synpunkt kunna tala om två historiska hufvudformer af parlamentarism, af hvilka den senare återfinnes företrädesvis i England under 1700-talet och i Frankrike under julimonarkien. Sieyès har blick för att båda dessa möjligheter kunna inträffa i England; den förra kallar han »anarki» (legislativmaktens envälde), den senare »despotism», men ogillar båda såsom innebärande »enhet utan delning». Hans uppfattning, att den dåtida engelska parlamentarismen vanligen var en parlamentarism af den senare typen delades rätt allmänt af hans samtid, som därför

[1] Jfr Hasbach, Die moderne Demokratie, s. 51, n. 2.

synes ha betraktat den engelska parlamentarismen såsom något deal ur demokratisk synpunkt, och bekräftas af den moderna forskningen. Den parlamentariska samverkan vanns vanligen genom det inflytande kronan genom valsystem och korruption kunde öfva på underhusets sammansättning och ledamöter. I regeln räckte dessa kungliga maktresurser till att skapa majoritet åt de ministrar konungen önskade. Under de båda första Hannoveranerna doldes konungadömets öfvermakt genom dess samarbete med den socialt mäktiga whigaristokratien, hvilken dock knappast torde ha kunnat behålla majoriteten utan tillhjälp af kronans korruptionsresurser, men framträdde mera ohöljd och utmanande efter Georg III:s uppsägande af denna samverkan. På Georg III:s tid passar Sieyès' teckning i synnerhet in.[1] Ända till kronans definitiva seger 1784 rådde verkligen en ständig strid mellan kronan och ledande parlamentskotterier om regeringsbildningen, hvarunder än konungen lyckades skapa majoritet för ministärer af »king's friends», än åter oppositionella aristokratiska kotterier lyckades tilltvinga sig ministerplatserna.

Med den ringa kännedom vi äga om de svenska grundlagstiftarnes ställning till den engelska parlamentarismen saknar det ej sitt intresse att finna, att de vid uppgörandet af sitt representationsförslag hämtat sina mönster från ett system, som uppställts i medveten och principiell motsats mot denna. Då representationsfrågan nästa gång blir aktuell, på 1830-talet, ingår den såsom ett moment i ett alldeles motsatt konstitutionellt program, i sträfvandet för parlamentarismens genomförande. I denna olika konstitutionella infattning ligger kanske den djupaste skiljaktigheten mellan det förslag, som framlades af 1810 års »liberala», och den senare liberalismens representationsprojekt.

Anm. måste likaledes foga en reservation till förf:s mening att det Mörnerska förslaget i allt väsentligt är kopieradt efter Sieyès med afvikelser och modifikationer blott i detaljer. Förf. har förbisett, att öfverensstämmelsen egentligen blott gäller tvåkammarproblemets ena sida, rollfördelningen mellan kamrarna, under det att Mörner i fråga om dess andra sida, kamrarnas sammansättning, ställer sig på en principiellt annan ståndpunkt än Sieyès genom att proklamera kamrarnas olika sammansättning gent emot Sieyès' princip om deras likhet i sammansättning. Och förf. har på grund af detta förbiseende ej kommit att ägna utskottets (på denna punkt självständiga) sträfvanden att åstadkomma »karaktärsskillnad» mellan kamrarna den uppmärksamhet, de förtjäna. 1795 års franska tvåkammarsystem (Sieyès och direktorialförfattningen stå här på samma ståndpunkt) hvilar, som nämndes, på kamrarnas väsentliga *likhet* i sammansättningen. Båda kamrarna väljas af samma valmän, på samma sätt och för lika lång tid; enda olikhet är, att högre ålder kräfves

[1] Se särskildt Le Moniteur 1795, s. 1237, spalt 1, 2:a stycket, samt s. 1238, spalt 2, 4:e st.

för valbarhet till Ö. K.[1] Konstitutionskommitténs rapportör i konventet är angelägen att gent emot oppositionen från enkammarsystemets anhängare betona denna genomgående likhet och framhålla, att den föreslagna Ö. K. vore alldeles fri från den aristokratiska karaktär, man gemenligen plägade tänka sig såsom oskiljaktig från en sådan institution, och stode folket fullt lika nära som N. K. I medveten motsats mot sina franska förebilder uppställer Mörner krafvet på en i kamrarnas sammansättning grundad »karaktärsskillnad» mellan dem (för att använda ett expressivt slagord af senare datum). Den af förf., s. 207, publicerade Mannerheimska promemorian, som står Mörners idéer nära, betonar ännu skarpare angelägenheten af »att förekomma kamrarnas förening i ett lynne» genom att ge Ö. K. en annan (»måhända aristokratisk») »tendens» än N. K., som förmodas få demokratiskt skaplynne. Mörner vill åstadkomma karaktärsskillnaden genom olikhet i mandatens giltighetsperiod (tre resp. åtta år), genom att låta Ö. K. till en tredjedel bestå af adliga fideikommissägare, men framför allt — och detta blir den egentliga principiella skillnaden mellan kamrarna — genom att göra Ö. K. till representation för förmögenheten, medan N. K. grundas på folkmängden. För detta ändamål begränsas valrätten till Ö. K. af en afsevärdt högre census, och valkretsindelningen regleras i fråga om Ö. K. efter bevillningssumma, i fråga om N. K efter folkmängd. Idén till sistnämnda anordning — som utgick från den gängse teorien, att folkrepresentationen skall representera dels individerna, dels den beskattade förmögenheten — hämtar Mörner från 1791 års franska författning, men under det att denna sammanför de efter båda grunderna valda i en kammare, låter Mörner den dubbla representationsgrunden utgöra principen för en tvåkammarfördelning K. U. skärper ytterligare olikheten mellan kamrarna genom att föreslå lika rösträtt vid valen till N. K., graderad skala däremot till Ö. K. (Mörner synes åsyfta graderad skala för valen till båda kamrarna; den lika rösträtten i K. U:s förslag är möjligen ett resultat af Silfversparres energiska opposition mot graderingen; se dennes inlaga till K. U.), hvarigenom kamrarnas karaktär af förmögenhetsresp. folkmängdsrepresentation ännu bjärtare framträder och det föreslagna tvåkammarsystemet i detta afseende får en viss likhet med det 1866 antagna.

Syftet med dessa anordningar är, såsom närmare utvecklas i K. U:s betänkande, att den förmögenhetsvalda kammaren skall företräda de konservativa intressena hos samhällets »beati possidentes», medan de breda lagrens progressiva intressen få sitt spelrum i N. K. Rent principiellt sedt, betecknar detta byggande af de båda kamrarna på olika socialt underlag ett väsentligt afsteg från det franska systemet af 1795. Detta senare kan betecknas som en kompromiss mellan Montesquieu och Rousseau. Införandet af ett två-

---

[1] Af utrymmesskäl användas här förkortningarna Ö. K. = öfre kammaren; N. K. = nedre kammaren.

kammarsystem öfver hufvud i stället för 1791 års enkammarsystem innebar en seger för maktdelningstanken, men å andra sidan lefde Rousseauismen ännu så starkt kvar, att man ej vågade sig på att göra Ö. K. till en verklig, från N. K. karaktärsskild »mellanmakt» i Montesquieus anda, ej ens efter den amerikanska metoden (olika valsätt o. d.) — det engelska pärskammarsystemet, som kommer Montesquieus idé allra närmast, kunde gifvetvis ej komma i fråga. De svenska grundlagstiftarne taga ut steget fullständigt från monism till maktdelning — liksom Frankrike gör 1814, fastän med en karaktärsskillnad byggd på ett annat plan. — I ljuset af vår representationsfrågas senare historia, där som bekant karaktärsskillnadsproblemet spelar en hufvudroll, ter sig utskottets ståndpunkt i denna fråga än mera beaktansvärd, helst som den framträder särskildt accentuerad genom att innebära en afsiktlig[1] afvikelse från eljest följda och högt uppskattade mönster.

Den principiella afvikelsen på denna punkt torde ock ha föranledt några af de smärre modifikationerna i fråga om kompetensfördelningen mellan kamrarna. Dessa gå i allmänhet ut på att gifva N. K. en något starkare ställning, än den har i det franska systemet, och motiveras tydligen däraf, att N. K. här genom sin sammansättning blir den egentliga folkrepresentationen, medan i det franska systemet båda kamrarna i lika hög grad ha denna karaktär.

[1] Mörner betecknar upprepade gånger det Sieyèsska »enighetssystemet» såsom grundadt på likhet i kamrarnas sammansättning, men olikhet i deras befogenheter (se Brusewitz, s. 177, n. 1 och s. 204 samt Mörners inlaga till K. U., K. U:s mem. o. exp. 1809 10, s. 575), medan det engelska systemet innebure olikhet i sammansättning, men likhet i befogenheter. På sist anförda ställe anser M. den af honom föreslagna olikheten i sammansättningen ej vara »mot dess (enighetssystemets) hufvudafsikt stridande». I sin af förf. s. 177, n. 1 aftryckta redogörelse för partiställningen inom K. U. synes M. däremot rent af ställa upp sitt förslag såsom en tredje ståndpunkt vid sidan af den engelska och den franska. Denna tolkning, hvilken skulle antyda en slags trepartifördelning inom utskottets vänster i stället för den af förf. antagna tvåpartifördelningen stöter emellertid vid genomförandet på svårigheter, framför allt den att man ej riktigt vet, hvart man skall hänföra de öfriga adliga ledamöterna af K. U., hvilka likaledes yrka större eller mindre olikhet i kamrarnas sammansättning, men utan att ansluta sig till den Mörnerska principen härför. För hufvudfrågan är ju tolkningen af detta ställe ej af större betydelse.

Då Mörner i hufvudsak bygger sin Ö. K. på en af den gängse liberala doktrinen i allmänhet erkänd representationsgrund, torde han ej själf ha uppfattat sin afvikelse från det Sieyèsska systemet som så väsentlig, att dettas hela andemening därigenom blefve förvanskad — hvilket utan tvifvel ett förslag om pärskammare skulle ha inneburit. Men detta minskar ej afvikelsens betydelse i och för sig oafsedt upphofsmännens egen tanke om dess räckvidd. Det saknas för öfrigt ej i de följande årens broschyrlitteratur opposition mot den föreslagna Ö. K., som stämplas som en aristokratisk, mot tidens opinion stridande inrättning (se t. ex. Statistiska observationer rörande beskattningar, nationalrepresentationer och Constitutioner, Upsala 1811, s. 11).

I förbigående må meddelas, att öfverste Gahns memorial i K. U. är författadt af Jacob Cederström, enligt dennes egen utsago vid senare riksdagar (se t. ex. ad. prot. 1834 35, XIV, s. 350).

På denna grund hvilar tydligen framför allt den N. K. tilldelade beslutanderätten i skattebevillningsfrågor (gent emot det franska systemets genomgående blotta förslagsrätt åt N. K.), hvilken rätt äfven enligt utskottets afsikt skulle ge större eftertryck åt denna kammares laginitiativ.

Slutligen ett ord om utskottsbetänkandets formella karaktär. »Med den läggning detta erhöll» finner förf. (s. 185) det »uppenbart, att det ingalunda är att betrakta som ett grundlagsförslag i vanlig mening, hvilket eventuellt kunde af kommande ständer utan vidare antagas». Utskottet har enligt förf. ej heller afsett detta — Mörner hade tidigare tänkt sig »ett verkligt utarbetadt förslag», men resignerade inför uppgiftens svårighet — utan framlägger sitt betänkande blott såsom en »principiell utredning» till ledning för framtida ständers arbete. Och förf. ifrågasätter, om ej K. U. därigenom svikit det uppdrag, det fatt af stånden, hvilka åtminstone i fråga om de orepresenterade klassernas representationsrätt ålagt det att framlägga ett verkligt förslag, som kunde antagas af nästa riksdag. Anm. kan ej biträda denna för öfrigt ej nya uppfattning. Den hvilar på ett förbiseende af den dåtida tolkningen af R. F:s bestämmelser rörande formen för grundlagsändringar. Den senare genomförda tolkningen af dessa, enligt hvilken den »första» riksdagen hade att utarbeta ett färdigt förslag, som af den »andra» kunde antagas »utan vidare» d. v. s. oförändradt, hade då ej slagit igenom och väl knappast lancerats; utan det ansågs allmänt, att den »första» riksdagen blott behöfde »väcka» frågan i största allmänhet, men kunde lämna den närmare utarbetningen till den »andra», som äfven kunde göra ändringar och tillägg, blott de höllo sig inom den en gång »väckta» frågans ram. Betänkandets outarbetade skick utgör sålunda intet bevis för förf:s teori. Ej heller de af förf. citerade ingressorden, där utskottet anhåller att få sitt förslag betraktadt snarare som ett »föremål till granskning» och en »beredning till framtida ständers lyckligare bemödanden, än som ett förslag fullt svarande mot behofven vid en tillgörande förändring». Man observere nämligen de omedelbart föregående orden, hvarmed utskottet motiverar denna sin anhållan: »med erkännande», heter det, »af visheten hos det stadgande i vår Stats-Författning, som tillåter, att frågor om förändring i grundlagen väckas vid den ena Riksdagen för att afgöras vid den påföljande, får utskottet anhålla» etc. Det synes häraf tydligt framgå, att utskottet fullt och fast anser sig genom betänkandets framläggande ha fyllt den roll, R. F. ger »första» riksdagen vid grundlagsförändring, och blott vill för ständerna betona, att denna roll inskränker sig till utarbetandet af vissa grundlinjer, som följande riksdag hade att med ledning af den offentliga diskussionen under mellantiden — som ju i normala fall skulle vara 5 år, man hade alltså god tid för diskussion — utarbeta till ett fullfärdigt förslag, som då också kunde definitivt antagas. Liknande ordalag använda följande riksdagars K. U. vid framläggande af förslag, hvilkas karaktär af grundlagsförslag är oomtvistlig; man läse t. ex. K. U:s me-

morial n:r 7 vid urtima riksdagen 1810 — där A. G. Mörner var ordf. — om ändringar i tryckfrihetsförordningen. Såsom ett grundlagsförslag uppfattas det också af stånden, som i något olika formulerade beslut antaga det såsom hvilande till nästa riksdags afgörande; och i enlighet härmed upptages det af de båda följande riksdagarnas K. U. i deras förteckningar öfver hvilande grundlagsförslag.

Om det härigenom torde få anses fastslaget, att betänkandet i fråga var ett verkligt grundlagsförslag, afsedt att antagas af nästa riksdag, så förlorar tydligen därmed äfven förf:s teori om utskottets förmenta olydnad mot sina principaler, stånden, sin grundval. För öfrigt är det knappast alldeles riktigt att beteckna ståndens beslut i juni 1809 angående de orepresenterade såsom innebärande blott återremiss till K. U. för närmare utredning. De tre ofrälse ståndens beslut innehålla ej ett ord om återremiss, utan antaga helt enkelt frågan — som ju var af K. U. anmäld till ständernas bifall — såsom »väckt», d. v. s. hvilande i och för nästa riksdags »afgörande», sedan under debatterna framhållits, att det vore tids nog att vid nästa riksdag behandla *sättet* för de orepresenterades infogande i stånden, blott quæstio an nu bifölles. Någon vidare åtgärd af K. U. vid innevarande riksdag påkallades sålunda ej enligt dessa stånds beslut. Adeln däremot återremitterar verkligen frågan till K. U., och dess afvikande beslut torde vara anledningen till, att den ej af följande riksdagars K. U. omnämnes bland hvilande grundlagsförslag. Med den ofvan häfdade uppfattningen af 24-marsbetänkandets formella karaktär blir emellertid denna fråga utan större betydelse.

Anm. har jämförelsevis utförligt uppehållit sig vid några punkter, där han ej fullt kunnat dela förf:s uppfattning. Meningsskiljaktigheten berör ej afhandlingens hufvudresultat, hvilka synas anm. vara af förf. på ett öfvertygande sätt styrkta. Genom sitt enligt anm:s mening afgörande svar på frågan om 24-mars-betänkandets tillkomst och förutsättningar och genom sina bidrag i öfrigt till belysningen af den grundlagstiftande riksdagens allmänna politiska skaplynne — hvarom här endast kunnat ges några knappa antydningar — har förf. på ett värdefullt sätt riktat vår kännedom om den politiska kris, hvars utgång blef afgörande för hela vår senare historia. Man har all anledning att önska förf. lycka till de fortsatta forskningar öfver hithörande problem, som han i förordet till afhandlingen ställer i utsikt.

G. Rexius.

Öfversikt af i Finland under år 1912 utkommen historisk litteratur.

Året 1912 utmärkte sig i Finland genom en synnerligen rik historisk produktion — väl i främsta rummet beroende därpå, att under året icke mindre än sex sökande speciminerade för den vid universitetet ledigblifna professuren i finsk och nordisk historia.

Beträffande medeltiden fäster sig uppmärksamheten i främsta rummet vid en ny urkundsamling: »Akter och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401», utgifna af Ad. Neovius (Historiallinen Arkisto XXIII: 1, 334 s.). Utgifvarens afsikt har varit att förfullständiga det år 1910 af statsarkivarien Hausen utgifna första bandet af »Finlands Medeltidsurkunder». Ur detta arbete utelämnade eller däri endast refererade källskrifter aftryckas i kyrkoh. Neovii samling i utdrag eller in extenso. Planen har varit att upptaga »alla inom Finlands landamären skrifna och daterade akter», äfven om de ej haft något afseende på landets förhållanden, vidare originala urkunder, som förvaras inom landet, handlingar rörande finska män i utlandet (exempelvis studerande), urkunder om Lappland (äfven berörande delar, som då för tiden tillhörde Norge), varianter, förfalskningar, officier m. m. Samlingen har på detta vis kommit att blifva en axplockning ur en mängd tryckta publikationer, däribland visserligen flera sällsynta och för den enskilde forskaren mindre lättåtkomliga. Af förut otryckta urkunder förekommer endast ett mindre antal, jämte en del grafskrifter. Af särskildt värde äro emellertid utgifvarens textkritiska anmärkningar samt hans skarpsinniga undersökningar beträffande urkundernas och de ryska krönikornas datering, hvilka i en del punkter föranleda rättelser. På detta ställe må det tillåtas undertecknad att likväl framställa tvifvelsmål i fråga om placeringen af suppliken den 8 mars 1491, hvilken aftryckes under rubriken »994—1022 och 1154», synbarligen på grund af att den innehåller en af Johanniterhospitalet i Skara presterad utredning om peterspenningens införande och om Finlands eröfring genom Erik den helige.

Prof. J. Gummerus publicerar i Finska Kyrkohistoriska Samfundets Årsskrift I (1911) ett meddelande om »Minnen af Sankt Henrik i England» (på finska, s. 313—318). Prof. G. har under en resa i England sökt efter vittnesbörd om Finlands apostel, som ju enligt de äldsta traditioner var engelsman; resultatet har dock blifvit så godt som intet, i det endast tidigare kända tryckta källor påträffats, de äldsta från medeltidens slut. Biskop Henriks förekomst i dessa beror dock tydligen på inverkan af traditionen i de nordiska länderna.

En värdefull utredning »om birkarlarne» ingår i Sydösterbottniska studentafdelningens hembygdspublikation »Kyrönmaa« (I), för

fattad af J. Laurosela (på finska, s. 103—126). Förf. vänder sig mot Yrjö Koskinen och andra äldre finska historiker, hvilka höllo före, att birkarlarne varit finnar, ja att t. o. m. deras namn varit af finskt ursprung. Häremot framhåller förf. med stöd af ett grundligare studium af källorna, att de ända in i det sista till största delen utgjordes af svenskar, till en mindre del blott af finnar (af deras trenne distrikt föllo ju två inom Sveriges, ett inom det nuvarande Finlands område). De voro sedan äldsta tider ett afskildt handelssällskap, utrustadt med delvis rekonstruerbara privilegier och egna stadgar, och deras förnämsta inkomst var lapparnes beskattning. Härigenom och på grund af sitt välstånd skilde de sig från det egentliga folket och anlitades på den grund gärna af regeringsmakten i förtroendeuppdrag rörande Lappland. Att döma af ortsnamnen ha birkarlar redan tidigt från Sverige öfverflyttat till Finland, och här ha snart finska bönder funnit med sin fördel förenligt att ansluta sig till dem. Ännu i rätt sen tid funnos delägare i sällskapet kvar i sydvästra Finland. Förf., som sålunda i stort sedt och med goda skäl stöder den nu allmännast gängse uppfattningen, riktar i många hänseenden vår kännedom om de finska birkarlarne och framhåller slutligen, att dessa fåtaliga, på egen vinning betänkta handelsmän på intet sätt, lika litet som de svenska, kunna anses ha koloniserat Lappland, äfven om de själfva småningom förflyttade sina bopålar längre mot norden.

En synnerligen intressant samling studier i den finska medeltidens samhälleliga historia har utgifvits af doc. V. Voionmaa under rubriken »Finska medeltidsforskningar. Skatter, institutioner, ämbetsmän» (på finska, 373 sid., Borgå 1912.) Förf. som redan tidigare i ett par kortare specialundersökningar ägnat uppmärksamhet åt samma ämne, framlägger här en rad anmärkningsvärda undersökningar, stödande sig på de tryckta medeltidsurkunderna och på de tämligen fullständigt bevarade uppbördslängderna och kamerala urkunderna från Gustaf Vasas tid, ur hvilka han med skicklighet framdrager material till en rekonstruktion af äldre tiders förhållanden. Han häfdar sålunda, att den ännu lång tid efter den svenska eröfringen svaga statsmakten icke i grund förändrade de i Finland förut rådande primitiva samhällsinrättningarna. I de inre och östra delarna af landet fortlefde därför mycket länge betydande rester af det specifikt finska i samhälleliga vanor och i jordbesittning, medan åter på det svenska bosättningsområdet i sydväst ett samhällsskick med lokal självstyrelse, liknande det i de skandinaviska länderna förekommande, tydligt kan iakttagas. Anmärkningsvärdt är i sådant afseende synnerligast Åland — af naturen danadt till att spela rollen af kulturförmedlare mellan länderna på ömse sidor om Bottenhafvet —, hvarför förf. ägnat detta landskap ett särskildt kapitel.[1] Men

[1] Detta kapitel, tillökadt med en del andra partier ur samma arbete, har förf. sedermera utgifvit i svensk öfversättning under titeln »Studier i Ålands medeltidshistoria» (särtryck ur Finska Fornminnesföreningens tidskrift 1913). Då denna skrift emellertid utkommit under året 1913, måste en redo-

äfven kolonisterna på sydvästra Finlands fastland ha medfört svenska samhällsinrättningar och ha tidigt påverkat sina närmaste finska grannar. Den svenska statens myndighet gjorde sig tidigast gällande endast för uppbärande af skatter, och sådana synas ha förekommit af alldeles samma slag som de i Sverige kända. Dock hade i Finland staten en vidsträcktare befogenhet att pålägga böter, än de svenska lagarna tilläto. Sin hufvudsakliga inkomst hade likväl kronan af sina jordagods, som lågo spridda öfver hela landet (och hvilka den på okändt sätt redan tidigt kommit i besittning af), och dessa kronogods med omgifvande län förvaltades af konungens förtroendemän, som sålunda voro de äldsta statsämbetsmännen i Finland. Denna förvaltningsperiod, »godsperioden», finner förf. ha omfattat 1200-talet, medan redan 1300-talet tydligt kan uppvisa en annan organisation af förvaltningen på en bredare grund, de stora slottslänens, betecknande att en ny period inträdt. Detta innebär ju med andra ord, att förvaltningen centraliserades inom vissa större områden, men förf. medger, att förhållandet mellan dessa och de mindre, som enligt hans mening ännu ställvis bibehöllos, tills vidare icke framstar med tillräcklig klarhet.

Med stor tankeskärpa utreder förf. därpå beskattningsförhållandena, berör den reduktion, som 1405 företogs af under frälset och kyrkan komna gods, och Eriks af Pommern räntepersedelomsättning, genom hvilken skatterna ansenligt uppskrufvats, tills de genom de tvenne skattelindringarna åren 1435 och 1436 åter sänktes och omreglerades. I fråga om skatternas ursprung kommer förf. till den slutsatsen, att deras upphof legat i de hedniska offergärderna, hvilka synbarligen redan tidigt voro föremål för en ordnad uppbörd; »socknarna» voro ursprungligen skatteuppbördsområden. Det förtjänar påpekas, att enligt förf. i Finland på grund af eröfringens karaktär (och äfven att döma af de sparsamma källornas vittnesbörd) den äldsta beskattningen var kyrklig; den kristna kyrkan tog m. a. o. för egen del i besittning det primitiva hedniska skatteväsendet. Pälsverkens stora betydelse för beskattningen och för hela det ekonomiska lifvet föranleder förf. att tala om »pälsverkskulturens» tid i det inre Finland och för honom in på frågan om lapparnes underkufvande och beskattning. Han finner härvid, att sedan äldsta tider redan tavasterna utkräft skatt af lapparne. Denna skatterättighet blef med tiden ärftlig och slutligen bunden vid vissa jordagods samt begränsad till för hvar och en skattkräfvare bestämda lappsläkter. Senare uppträdde birkarlarne och öfvertogo, själfva delvis till sitt ursprung tavaster (men till större delen svenskar), lappbeskattningen. — Biskopstionden och äfven kronoskatten uppbars i landets inre och nordligare delar i pälsverk ända till medeltidens slut, hvilket visar, att tavaster och karelare där ännu fortlefde i »pälsverkskulturens» stadium; däremot fotades beskattningen i de södra och sydvästra kusttrakterna

görelse för dess innehåll lämnas till nästkommande år, och det må vara nog att endast på detta sätt ha fäst svenska forskares uppmärksamhet på dess tillvaro.

från begynnelsen på produkter af jordbruket och kreatursskötseln, utvisande att befolkningen i den »svenska» och »finska» rättens områden redan tidigt öfvergått till att bygga sin ekonomi på dessa näringsgrenar.

Efter att ha ägnat ett kapitel åt Åland (hvarom närmare i nästa års öfversikt) öfvergår förf. till en framställning af förhållandena i närmast liggande delar af fastlandet, hvilka i mycket erbjuda likheter med de åländska. Här finner han landskapen Kaland (numera försvunnet) bebodt af svenskar, de finska landskapsdelarna Norrfinne och Söderfinne i egentliga Finland, samt Nyland omfattande egentliga Finlands och västra Nylands svenska kusttrakter. En indelning i fjärdingar eller »tridungar» och tidigt äfven i socknar påträffas i dem, dessa sistnämnda tjänande både kyrkliga och judiciella ändamål. Den ytterligare indelningen i bol, »krokar», »rökar» och markland söker förf. utförligt klargöra. Hela denna indelning af landet har haft till syftemål beskattningen; från Åland har den småningom öfverförts till de sydvästra landskapen på fastlandet, lämpande sig efter de i dem rådande förhållandena; i de inre landskapen erbjöd ännu icke bosättningen liknande utgångspunkter, och den administrativa indelningen bär därför här spår af att vara införd på ett godtyckligt sätt. Studiet af denna landets äldsta kamerala indelning ger förf. tillfälle att kasta nytt ljus öfver bl. a. landskapen Satakuntas och Österbottens kolonisation.

Beträffande åtskillnaden mellan svensk och finsk rätt betonar han, att denna ovedersägligen bottnat i nationaliteten, men sedermera öfvergått till bundenhet vid jorden, m. a. o. blifvit ett slags jordnatur bestående i utgörande af olika skatter. Gränsen mellan svensk och finsk bygd, mellan den finska och den svenska rättens områden, var synbarligen skarp, och af visserligen dokumentärt icke ännu bindande skäl drar förf. den slutsatsen, att i landet ursprungligen funnits två lagmän, en för hvardera »rätten», öfver hvilka vid 1300-talets midt tillsatts en öfverlagman, en för framtiden viktig person, vanligen utsänd från Sverige och sålunda representerande styrelsemaktens centraliseringssträfvanden. — Därefter kommer förf. åter in på den kamerala indelningens vidare utveckling och dess sista stadium, som representeras af stangfallet. Detta medgaf en noggrann och tillförlitlig uppskattning af jorden, förmenar han, och betecknade därför ett stort framsteg. Det gaf äfven staten tillfälle att ingripa reglementerande i enskildheter och »förvandlade slutligen bybonden till en kronans bonde». — Landsvägs- och brounderhållstungan äfvensom skyldigheten att med skjuts frambefordra kronans ämbetsmän kan i olika former spåras öfver allt i landet under den senare medeltiden. Landsvägarnas och broarnas underhåll öfvervakades tidigast af socknedomare. Anmärkningsvärd är den utredning, hvarigenom förf. lyckas påvisa dessa folkliga ämbetsmäns tillvaro i sydvästra Finland. De sutto ännu länge till doms vid sockentinget och voro underordnade häradets domare, hvilken dock uppträdde först under en senare tid såsom företrädare för den centraliserande statsmakten. Synner-

ligast på Åland äro de primitiva socknedomarne tydligt påvisbara, verkande i de ursprungliga »rättssocknarne», som i allmänhet icke sammanföllo med de senare administrativa och ecklesiastika socknarna. (Senare sammanföll dock socknedomarnes verksamhetsområde med kyrksocknens.) En något närmare utredning af häradsdomarnes och lagmannens inbördes ställning hade man ju gärna önskat; nu nöjer sig förf. med ett framhållande af att sedan äldsta tider, ännu innan statsmakten organiserande ingripit, folkliga lagmän och »landsdomare» förekommit; men deras verksamhet såsom landskapsdomare under den senare medeltiden beröres så godt som alls icke. — Den vidlyftiga och stundom väl hypotetiska undersökning förf. ytterligare presterar af skatteuppbörden, krono- och kyrkoböndernas dagsverksskyldigheter, m. m., måste här af utrymmesskäl förbigås.

I bokens sista afsnitt återkommer förf. till frågan om ämbetsmännen, deras skyldigheter och aflöning. Han fastslår, att medeltidens äldste ämbetsman var länsmannen, sannolikt den som i konungens namn skötte om kungsgården och dess »län» före slottslänens tid. Dessa åter förvaltades sedermera af slottsfogdarne, hvilka åter småningom öfverlämnade en del af sina åligganden åt underfogdar (ridfogdar, exactores) — de senare häradsfogdarne. Såsom genomgående för dessa medeltidens ämbetsmän framhålles, att de själfva fingo uppbära sin aflöning direkt af de skattepliktiga under oaflåtliga rundresor i sina distrikt. Den senare medeltidens (sockne-)länsmän finner förf. haft sitt upphof i den äldre tidens »nämndemän», hvilka påträffas en inom hvarje socken i sydvästra Finland och otvetydigt utgjort organ för den gamla självstyrelsen. Det medeltida förvaltningssystemets högsta statsämbetsmän har förf., som redan antyddes, helt och hållet förbigått.

Som en röd tråd går genom doc. Voionmaas bok motsättningen mellan å ena sidan sydvästra Finland, där de svenska samhällsinstitutionerna småningom och på ett fullt naturligt sätt rotfäste sig, kontinuerligt utbredande sig till närmast liggande delar af fastlandet, och å den andra de inre och östligare delarna af landet, där allting bar prägeln af en radikal omgestaltning af rådande primitiva förhållanden, avägabragt genom målmedvetna åtgärder från styrelsens sida. — Ännu något trefvande och osäkert i dispositionen erbjuder arbetet, som af det ofvanstående torde framgå, en rikedom af nya synpunkter, af nytt, systematiseradt vetande, hvars framträdande måste hälsas som en händelse af betydenhet. En ytterligare fullkomnad metod — egendomligt är exempelvis, att förf. ej tyckes se en klart utstakad gräns mellan fullt bevisade slutsatser och blotta hypoteser — och ett möjligen rikhaltigare forskningsmaterial skall förmodligen sätta förf. i tillfälle att nå till än påtagligare och varaktigare resultat.[1]

Arkivarien dr J. V. Ruuth har i en uppsats (ursprungligen ett föredrag) »Finska medeltidsslott — särskildt Åbo och Viborgs —

[1] Om arbetet har sedermera utspunnit sig en vidlyftig polemik mellan förf. och en kritiker, fil. kand J. Jaakkola.

under olika förläningsvillkor» (Öfversikt af Finska Vetenskaps Societetens Förhandlingar LIV, 1911—1912, C. N:o 7. Helsingfors 1912) upptagit till behandling den senare medeltidens svenska förläningsväsen, synnerligast den hittills alltför litet beaktade frågan, i hvad mån utlandets feodalväsende påverkat dettas utveckling. Ägnande saken blott en kortare men särdeles belysande studie (31 s.), betonar han i synnerhet kronans sträfvan att behålla de större finska länen såsom fateburslän och ej gifva ut dem mot en städse obestämd tjänsteplikt — en sträfvan som dock under de svåra krigstillstånd, som uppfyllde medeltidens sista årtionden, enligt hans mening blottade Finlands fästen på dugliga befälhafvare och sålunda kom att lända landet till skada.

Samma författare har ytterligare utgifvit ett särdeles innehållsrikt och värdefullt arbete behandlande medeltiden och femtonhundratalet, nämligen en framställning af Åbo stads äldre historia: »Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet», andra häftet.[1] Detta andra häfte, omfattande 201 sidor stor oktav, bär underrubriken »Slottshöfdingarna och staden». Förf. har såsom sammanhållande band för sin skildring upptagit en kronologisk fortlöpande uppräkning af .höfdingar och länsinnehafvare på Åbo slott under den behandlade tidrymden, ansecnde att slottets och stadssamhällets öden äfven i politiskt hänseende städse varit direkt beroende af slottsherrens politiska hållning. Huru som helst har dr Ruuths arbete gestaltat sig till en upplysande och synnerligen orienterande framställning af en långvarig epok af svensk-finsk historia, gifvande ökad relief åt de historiska händelser, som inträffade inom hela Sveriges rike. Af värde är ytterligare, att han sökt klargöra det finska kronlandets och särskildt det viktiga Åbo höfdingadömes enligt hans mening stora betydelse under de ständiga striderna om makten och för den svenska statsbyggnadens utveckling öfver hufvud. Förf. får ur sitt ämne fram klara principer för förläningsväsendets utveckling inom den svenska riksstyrelsen. Han påvisar, hurusom Åbo tidigast var ett frilän, gifvet gynnade stormän endast mot tjänsteplikt och med ett rätt starkt feodalt tycke, huru Magnus Eriksson med framgång arbetade på att göra det till ett redovisningslän, mera beroende af konungen och undandraget stormannapartiets välde — för de oligarkiska sträfvandena synes Åbo haft en stor betydelse, och dess besittning förmenas af förf. ofta ha varit anledning till utbrott af öppna stridigheter — och huru slutligen Margareta så godt som definitivt lyckas göra det till ett blott fateburslän. Gustaf Vasa fortsätter på denna väg, men inrättar vid slutet af sitt lif det finska hertigdömet, därmed enligt förf:s mening återgående till länets äldre medeltidstraditioner. Emot detta sätt att se på hans åtgärd torde dock den invändningen kunna göras, att det nya finska hertigdömet, i likhet med de samtida i det egentliga Sverige, knappast kan jämställas

[1] Bidrag till Åbo stads historia, utgifna på föranstaltande af styrelsen för Åbo stads hist museum. Andra serien, del XI. Helsingfors 1912. (Första häftet af föreliggande arbete, behandlande »Topografi», utkom 1909; ser. II:IX.)

med någon medeltida inrättning, utan snarare bör jämföras med de apanagehertigdömen, som inom det samtida Europa tilldelades regenthusens yngre medlemmar och som särskildt typiskt förekommo exempelvis i Frankrike och i de habsburgska arfländerna.

Redogörelsen för Johan och hans finska hertigdöme är särdeles intresseväckande och innehåller åtskilligt nytt. Beträffande brödrastriden 1563 är förf. af den åsikt, att hertig Johan icke då velat höja upprorsfanan. Om Erik XIV:s och hans familjs fångenskap på Åbo slott meddelas äfven nya upplysningar. Mindre nytt har förf. haft att tillägga rörande kampen mellan Sigismunds parti och hertig Karl, ehuru det här lyckats honom att bringa ny belysning öfver Åbo borgerskaps hållning under den i alla stadens förhållanden djupt ingripande konflikten. Det är sålunda framför allt det sextonde århundradet, som i arbetet framstår rikligare belyst och grundligare utforskadt än förr. Men äfven inom medeltiden framträder mångt och mycket i en klarare och bestämdare gestalt än tidigare, tack vare de skarpsinniga iakttagelser, rediga sammanställningar af fakta och välgrundade slutsatser förf. gör, och mot hvilka väl i allmänhet föga torde vara att invända. I öfrigt må blott anmärkas, att den fängslande framställningen stundom blifver mer populär än nödigt varit samt här och hvar vanprydes af tyvärr i Finland vanliga språkfel. — Denna andra afdelning af dr Ruuths anmärkningsvärda arbete är afsedd att följas af en tredje, skildrande borgerskapets »inre kommunala och näringslif» under de tidsskeden, hvilkas yttre linjer i det föreliggande bandet tecknats.

Statsarkivarien dr R. Hausen har utgifvit ett nytt band »Bidrag till Finlands Historia»[1] »innehållande, Spridda urkunder från tiden 1561—1570». Samlingen, som omfattar 499 nummer, innehåller en mängd aktstycken rörande hertig Johans styrelse i Finland och därpå rörande striden mellan honom och konung Erik. Man fäster sig vid ett bref af den 14 jan. 1562 till hans broder konungen, hvari han redan afslår en begäran af denne om ett penninglån. Särskildt märkliga äro ett stort antal bref från Svante Sture till konung Erik och några från konungen till Sture beträffande förhållandena i Lifland åren 1561—1564, aftryckta enligt original förvarade i Finlands statsarkiv (en del dock blott återgifna i sammandrag). Aktstyckena ha först nyligen införlifvats med arkivet ur en förut otillgänglig samling. Vidare förekomma bland »bidragen» ett antal handlingar rörande danska kriget, en stor mängd kamerala urkunder, en förteckning öfver hertig Johans tjänare m. m.

Den finska historiska expeditionen i Rom har åter utsändt ett band af sina »Etudes Romaines».[2] Förutom afhandlingen »Jean III et Stéfan Batory» af dr K. J. Karttunen, som i annat sammanhang skall komma att anmälas, innehåller volymen en uppsats af dr H.

[1] Bidrag till Finlands historia. I tryck utgifna af Finlands statsarkiv genom Reinh. Hausen. Fjärde delen. Helsingfors 1912. 548 s.

[2] Annales Academiae Scientiarum Fennicae. Ser. B, tom. V. Genève 1912. (Vol. II af »Etudes Romaines».)

Biaudet »Carlo Brancaccio. Un italien au service de la Suède au XVI:e siècle» (66 s.), och ett arbete af frk, dr Liisi Karttunen, »Les nonciatures apostoliques permanentes de 1650 à 1800» (XI+268 s.). Det sistnämnda bidraget utgör en fortsättning på den tidigare utkomna första delen af denna handbok öfver nuntiaturerna, öfversiktligt ordnad i form af tabeller, såsom föregående del. Dr Biaudets eget bidrag lämnar ett tillskott till kännedomen om Johan III:s yttre politik och synnerligast om hans sträfvan att utfå sin hustrus lott af hennes möderne, det s. k. Sforzaarfvet i Neapel. Man fäster sig vid det hänsynslösa och trolösa sätt, hvarpå Johan III behandlade sina diplomatiska agenter i Italien, icke minst den visserligen något äfventyrlige men ändock, som det vill synas, drägligt hederlige unge neapolitanaren Carlo Brancaccio. Tio originalurkunder publiceras som »annexes» till uppsatsen.

Samme forskare har ytterligare utgifvit ett digert band urkunder belysande Sveriges förbindelser med påfvestolen under denna sammanlagda titel: »Documents concernant les relations entre le Saint-Siège et la Suède durant la seconde moitié du XVI:e siècle . . . Deuxième partie: Epoque des relations officielles (1576—1583). Vol. premier: Mission en Italie de Pontus de la Gardie (1576—1577)».[1] Såsom af denna rubrik framgår, rör det sig här om de viktiga år, som närmast föregingo de officiella förbindelsernas öppnande mellan Johan III och påvedömet. Ett par tiotal viktigare urkunder från åren 1574—1576 (tidigare endast resumerade af utg. i första delen af seiren »Notes et Documents»), aftryckas till en början, hvarpå från och med senare halfåret 1576 den fortlöpande serien af dessa från en hel mängd olika arkiv sammanletade och endast till en mindre del förut publicerade dokument vidtager. Särskildt fäster man sig vid det stora antalet originala urkunder ur Simancasarkivet och synnerligast ur jesuiterordens hemliga arkiv — sannskyldiga rariteter på arkivforskningens område. Hela antalet nummer uppgår i denna del till 355 (sträckande sig till sept. 1577), hvarvid dock den helt säkert riktiga principen tillämpats, att numera förlorade urkunder, som bevisligen existerat, men hvilkas innehåll endast kan supponeras, upptagits som särskilda regester. Oomtvistligen riktigt är, att af längre skriftstycken, exempelvis diplomatrapporter, endast passager berörande Sveriges angelägenheter upptagits. På registren har mycken omsorg nedlagts.

För fullständighetens skull må här äfven omnämnas ett arbete af dr J. A. Pärnänen, hvilket tillsvidare utkommit som doktorsdisputation, men bebådas komma att publiceras i »Etudes Romaines», nämligen »Sigismond Vasa et la succession au trône de Pologne 1591—1594», I. Arbetet kommer att i denna tidskrift blifva anmäldt i annat sammanhang.

[1] Documenta historica quibus res nationum septentrionalium illustrantur, ed. Acad. Scient. Fennic. IV. Etudes Romaines vol. III. XXXII+562 s. Genève 1912.

På föranstaltande af Historiska Samfundet har fil. mag. K. Soikkeli utgifvit i tryck ett register öfver den »silfverskatt» som uppbars inom landskapet Nylands socknar för erläggandet af Älfsborgs lösen år 1571.[1] Den nu publicerade förteckningen omfattar trenne urkundsband i Finlands statsarkiv och är afsedd att utgöra början till en serie dylika publikationer af silfverskatteregistren för samtliga Finlands landskap. Uppgifterna, som röra tillgång i ädla metaller, kontanta penningar och boskap, anföras för hvarje fjärding, socken och bol med uppräkning af enhvar skattdragares ägodelar, och gifva sålunda en synnerligen klar uppfattning om landets ekonomiska tillstånd och bosättningsförhållandena vid ifrågavarande tidpunkt.

I Hist. Arkisto XXIII: 1 publicerar doc. K. R. Melander en undersökning om »Klubbekriget i Tavastland och oredan i vårt land under klubbekrigets tid» (n:r I, 39 s. på finska). Uppsatsen är en utvidgning af en redan tidigare af honom öfver samma ämne publicerad, för hvilken redogjorts i senaste års litteraturöfversikt i denna tidskrift. Här må blott tilläggas, att förf. lyckats klargöra de omedelbara anledningarna till upproret bättre än föregående forskare genom studier af de öfverhetliga påbud, som berörde rytteriets borgläger och af hvilka påbud alla icke varit tidigare kända. Oron synes ha haft sitt upphof redan i en del åtgärder af Johan III. År 1590 hade han afskaffat borglägret i Österbotten samt därpå åter infört det men slutligen på böndernas klagomål 1592 resolverat, att dessa hade att underhålla endast landskapets fotfolk. Icke desto mindre inkvarterade Klas Fleming 1593 i Österbotten ryttare. Samma år fastställde hertig Karl emellertid nya grundsatser för rytteriets underhåll (anförda ur riksregistraturet), ådagaläggande en sträfvan att förlägga det i kaserner. I öfverensstämmelse härmed aflät han jämte rådet den 24 maj 1593 ett bref (nytt) till alla Finlands fogdar rörande borglägrets upphäfvande och om de förändrade principerna för rytteriets underhåll. Rörande öfvergången till det nya systemet måtte likväl oklarhet varit rådande, tydligen beroende därpå, att Österbotten i det nyssnämnda brefvet ännu hade ålagts att med af kronofogdarne, icke längre af soldaterna själfva, uppburen skatt underhålla ett visst antal ryttare. Förf. anför en mängd ur domböckerna hämtade exempel på det våldsamma godtycke ryttarne tidigare utöfvat mot bönderna under utkräfvande af dem tillkommande underhåll. Redan år 1596 var på dessa grunder oron i olika delar af landet mycket stor. I Tavastland utnyttjades den af en samvetslös uppviglare benämnd Piutulainen, en förrymd knekt och brottsling, som dock synes ha handlat på eget bevåg och blott bestämts af tillfälliga hänsyn. Äfven efter upprorets kufvande rådde mycken oro i landet. Att denna därjämte blef långvarig, anser förf. främst ha berott på att Stålarm visat slapphet och anbefallt mycken

[1] K. Soikkeli, Nylands silfverskatt och silfverskatteregister för år 1571. Finska Hist. Samf. Helsingfors 1912. 15 + CLIII s., rättelser o. tillägg (text jämsides på finska).

varsamhet gentemot bönderna i syfte att göra dessa obågade att gripa till vapen för hertigen, något hvartill de i betraktande af det långvariga fejdtillståndet redan eljest borde varit mindre villiga. Det visade sig ock, att han räknat rätt. Allmogen anslöt sig 1597 till hertig Karl endast i trakterna närmast kring Åbo, och dennes försök att få till stånd en allmännare resning mot Sigismund misslyckades. Slutligen påvisar förf., att ännu efter klubbekriget svåra öfvergrepp från ryttarnes sida mot allmogen förekommo, och han påpekar med beklagande, att allt detta öfvervåld föröfvats af knektar, som icke voro utländska legosoldater utan finnar eller svenskar.

En biografisk studie öfver den under de första Vasagenerationerna verksamme finländske stormannen Arvid Tönnesson Wildeman meddelas af K. Antell i Sv. Litteratursällskapets Skrifter CV.[1] Arvid Tönnesson var Sigismunds amiral 1599, Karl IX:s och Gustaf II Adolfs ståthållare i Viborg, fredsunderhandlare i Stolbova, myndig och staten hängifven ämbetsman i sitt hemland och dog 1617. Uppsatsen innehåller smärre upplysningar om Karl IX:s intresse för näringslifvet m. m., om fredsverket i Stolbova samt om det kulturella lifvet.

Delvis på arkivforskningar, men hufvudsakligen på bevarade folktraditioner hvilande anteckningar om de gränsfejder, som inpå 1700-talet såväl i freds- som krigstid rasade mellan den lutherska befolkningen i svenska Karelen och den grekiska på ryska sidan om gränsen meddelas i Hist. Aikakauskirja (»Hist. Tidskrift»), s. 163—169 af O. Koistinen.

Såsom akademisk disputation har af dr A. A. A. Laitinen på finska offentliggjorts en studie öfver Michael Wexionius-Gyldenstolpe.[2] Hälften af bokens omfång är ägnad det biografiska: noggrant följer förf. W.-G. från hans födelse, som han förlägger till år 1608, på hans resor i Tyskland och Holland 1634—1636, till Växjö och därifrån till Åbo, dit han kallas bland de första att bekläda en professur, näml. den i »civilfilosofi» och historia (senare juridik). Motvilligt hade han rest till Finland, påpekar förf., men med ifver ägnade han sig här åt den unga akademien, blef dess rektor, och sag sig slutligen förflyttad som assessor till hofrätten. I denna ställning afled han som kändt 1670. Så långt sträcker sig äfven skildringen; likväl utlofvar förf. ytterligare en ny del af sitt arbete. Resten af den föreliggande ägnas granskningen af W.-G:s i tryck utkomna arbeten, som vidlyftigt refereras. Förf. konstaterar, att Epitomes författare som källor anlitat äldre författares arbeten (Olaus Magni, Messenius, lagsamlingarna, kartverk (Bureus), monument, bref, riksdagsbeslut, egna iakttagelser m. m.). Laitinens framställningssätt är bredt, med talrika utvikningar från det egentliga ämnet, samt en

[1] K. Antell, Arvid Tönnesson Wildeman. Svenska Litteratursällskapets Skrifter. Förhandl. o. Upps. 25. 1911 (Helsingfors 1912), s. 209—238.
[2] A. A. A. Laitinen, Michael Wexionius-Gyldenstolpe, I. VI + 306 sid. Helsingfors 1912.

smula förnumstigt. I sina slutsatser är han försiktig, trots det stora material han hopbragt. Största värde för forskningen torde den biografiska delen af boken besitta. I slutet följa på originalspråket aftryckta akter till ett antal af sexton, utgörande utdrag ur riksregistraturet.

Samme förf. har ytterligare i den ofvan nämnda delen af Sv. Litteratursällskapets Förh. o. Upps. offentliggjort Bilmarks minnesskrift öfver Wexionius-Gyldenstolpe, hvilken han återfunnit i K. Biblioteket i Stockholm.[1] Skriften daterar sig från år 1784.

Af »Consistorii Academici Aboensis Protokoll» (utgifna på föranstaltande af universitetet i Helsingfors) har fjärde delen utkommit, omfattande åren 1671—1679 (550 s.); utgifningen har försvårats af att originalen delvis äro illa brandskadade. Utgifvare är universitetssekreteraren, frih. T. Carpelan.

Anmärkningsvärdt är ett arbete af docenten i kyrkohistoria dr A. Simolin: »Petrus Bång. Biografisk studie» (259 s.). Ett bidrag till stormaktstidens bildnings- och kyrkohistoria, meddelar arbetet en del nya upplysningar, framför allt om Bång såsom ämbetsman; förf. betecknar honom såsom en af Finlands »ogensägligen intressantaste och trots allt mest betydande och mest sympatiska personligheter under det sjuttonde århundradet.» Bång föddes 1633 i Norrbro socken i Hälsingland, genomgick gymnasiet i Strängnäs och skar sina första lagrar såsom teologie adjunkt i Uppsala. 1665 blef han på Per Brahes förord professor vid akademien i Åbo, Per Brahes skötebarn, och framstod här såsom en i början visserligen mindre utpräglad, men med tiden dock alltmera typisk företrädare för den rådande lutherska ortodoxien. Betonande den tolerans Bång i sina skrifter lägger i dagen, framhåller förf. med rätta, att han ingalunda uppträdde med hofsamhet mot personliga motståndare, såsom biograferna velat påstå, utan tvärtom framträdde med yttersta häftighet i de trätor, som ju på denna tid voro vanliga mellan ämbetsbröder både vid akademien och inom det prästerliga standet. För Bångs vetenskapliga arbeten redogöres detaljeradt, och särskildt uppehåller sig förf. vid hans märkvärdiga »Priscorum Sveogothorum Ecclesia, seu historia ecclesiastica de Priscis Sveo-Gothicae Terrae Colonis» (1672—1675), framhållande dess förvantskap med Stiernhielms och Olof Rudbecks arbeten i samma stil. Någon egentlig originalitet kan det enligt förf. dock ej tillerkännas. Beklagligt sparsamma äro uppgifterna om Bångs visserligen endast tvååriga verksamhet som superintendent i Ingermanland, det svenska väldets yttersta och städse föga beaktade gränsmark mot öster. Tyngdpunkten i doc. Simolins arbete utgör undersökningen af Bångs biskopstid i Viborg, där ock de viktigaste nya upplysningarna lämnas. Märklig är här biskopens sega men lönlösa strid mot regeringens sträfvande att i samband med reduktionen förvandla de flesta pastoraten i stiftet till regala.

[1] Minne öfver Michael Olai Wexionius-Gyldenstolpe av J. Bilmark. l. c., s. 239–266.

Petrus Bång dog år 1696. — Arbetet åtföljes af 25 tryckta bilagor, utgörande till största delen bref och skrifvelser af Bång.[1]

Rörande frihetstiden bör nämnas ett arbete af docenten G. Suolahti: »Finlands prästgårdar på 1700-talet».[2] Till sin syftning framför allt kulturhistoriskt, ger det på grundliga källstudier byggda arbetet äfven förtjänstfulla bidrag till kännedom om tidens sociala och ekonomiska förhållanden. Äfven odlingshistorien i allmänhet erhåller en värdefull belysning genom att förf. ingående studerat byggnadssättet inom prästgårdarna, de olika byggnadernas inbördes läge sedan äldsta tider, åkerjordens indelning o. s. v. (med anlitande af syneinstrument o. a.) samt utreder under tidernas lopp skeende förändringar, betingade af omskiften i rådande betraktelsesätt och metoder.

Ett bidrag till frihetstidens riksdagshistoria har af dr A. Mickwitz lämnats i en undersökning rörande de finska deputationerna och kommissionerna efter kriget mot Ryssland »De finska deputationerna vid riksdagen 1742—1743 och finska ekonomiekommissionerna 1743—1746».[3] Arbetet, som utkommit som akademisk afhandling, är afsedt att göra första delen af en serie liknande studier omfattande fyra band. Förf:s framställning fortskrider kronologiskt, referatvis. »Finska besvärsdeputationen», tillsatt vid riksdagen 1742, var afsedd att arbeta för lindrande af den värsta nöden förorsakad af kriget, men af dess förslag hunno de flesta ej behandlas af riksdagen. Till den hade ej valts finnar, men den efterföljdes omedelbart af »finska regleringsdeputationen», hvilken till öfvervägande del bestod af finnar och hvars arbete ledde till af ständerna fattade beslut angående skattelindring, frihetsår, godtgörelse och allehanda lättnader dels för flyktingarne i Sverige, dels i allmänhet för befolkningen i Finland, hvars upphjälpande man eftersträfvade. Förf. opererar rätt mycket med begreppet »finne» och ser sig på den grund föranlåten utreda hvad som på denna tid menades därmed. Han kommer till den slutsatsen (s. 71), att »finnar» kallades alla personer bosatta i Finland vid en gifven tidpunkt. »Finska ekonomiekommissionen» slutligen var en kunglig kommission, hvars arbete blef af banbrytande betydelse för framtiden genom att den godkände ett af Jakob Faggot med sakkännedom och vidsynthet uppgjordt betänkande, hvari förordades landets uppmätning, inrättande af spannmålsmagasin, afhjälpande af folkbristen, delning af förvaltningsomradena m. m. Förf. framhåller, att inom dessa deputationer och kommissioner inga partistrider gjorde sig gällande. Ur landshöfdingeberättelserna ha rikliga upplysningar om Finlands tillstånd efter kriget kunnat hämtas. Med stor flit har i öfrigt det

[1] Arbetet har utkommit som n:r X bland »Finska Kyrkohistoriska Samfundets handlingar».

[2] G. Suolahti, Suomen pappilat 1700-luvulla. IV + 243 s., rikt illustr. Borgå 1912.

[3] Finska Vetenskaps Societetens »Bidrag t. kännedom om Finlands natur o. folk», h. 73. n:o 2 (VIII + 192 s.), Helsingfors 1912.

omfattande såväl tryckta som otryckta materialet anlitats. Nya hypoteser förekomma jämförelsevis sällan, såsom då förf. påpekar, att ekonomiekommissionen gifver uttryck åt det nyvaknade intresset för jordbruk, och framkastar förmodan, att detta väckts till lif genom påverkan från England. Det refererande framställningssättet gör tyvärr arbetet något svårläst. Inga akter aftryckas i sin helhet.

Ett nytt band af H. G. Porthans bref till samtida har utgifvits af E. Lagus som supplement till de föregående.[1] Flera af de nya brefven ha återfunnits i Vitterhetsakademiens samlingar, de flesta dock i den s. k. Tengströmska kistan (öppnad 1910.) Ett stort antal af brefven är adresseradt till den yngre vännen och lärjungen J. Tengström och är upplysande beträffande P:s vetenskapliga intressen. Ett antal facsimiler pryder boken.

En af Porthans samtida, den österbottniska prästmannen Georg Mathesius, har gjorts till föremål för en studie (på finska) af dr A. R. Saarenseppä (Cederberg).[2] M. var i sin trakt en ifrig målsman för upplysningstidehvarfvets sträfvanden och stod den Porthanska kretsen nära.

Statsarkivarien dr R. Hausen redogör i en uppsats benämnd »Augustin Ehrensvärds jordafärd och hans grafmonument på Sveaborg» för Sveaborgs grundläggares grafläggning i skötet af sin skapelse och för de egendomliga omständigheter, på hvilka det berodde, att Sergels ståtliga monument nådde sin fullbordan först fyra årtionden efter Ehrensvärds död.[3] Uppsatsen åtföljes af tvenne planscher.

Dr K. E. Lindén har lämnat ett bidrag till kännedomen om kriget 1808—1809 i form af en undersökning rörande »fältsjukan» och »blessyrerna» under kriget.[4] Förf. konstaterar, att på hösten af året 1808 sjukligheten såväl som dödligheten vid den svensk-finska armén plötsligt tilltog. Häftiga febrar, gående under namn af fältsjuka m. m., grepo omkring sig och decimerade äfven kännbart läkarnes led. Förf. kommer till den slutsats, att dessa epidemier varit olika arter af tyfus. Sin detaljerade undersökning stöder han på journaler förda af läkarne Bjerkén och Dahlgren samt dessutom på en af läkaren J. E. Wegelius i Umeå 1808—1809 förd journal, hvilken upptäckts i Läkaresällskapets arkiv i Helsingfors.[5]

---

[1] Sv. Litteratursällskapets Skrifter, CII: »Bref från H. G. Porthan till samtida» VIII + 131 s. (Del 2). Helsingfors 1912.

[2] Yrjö Mathesius, pohjalainen pappismies, runoilija ja taloustietieilijä (»G. M. en österbottnisk prästman, skald och nationalekonom»). Helsingfors 1912, 64 s. illustr. (Äfven i »Kyrönmaa» I, s. 221 ff.)

[3] Sv. Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser 25 (1911), s. 189—208.

[4] F. Läkaresällskapets Handlingar, Band LIV (april 1912), s. 348—402.

[5] I detta sammanhang förtjänar omnämnas doc. G. Schaumans bok »Kulturhistoriska och andra uppsatser» (305 s.). Helsingfors 1912. Bland dessa till största delen förut publicerade uppsatser och undersökningar af växlande innehåll ingå nämligen tvenne med rubrikerna »Bref från en officer

Vicebibliotekarien dr A. Hultin publicerar i Sv. Litteratursällskapets Förhandlingar och Uppsatser »En beskrifning öfver Helsingfors vid slutet af 1700-talet».[1] I en till aktstycket fogad inledning yttrar dr H., att beskrifningen synes ha författats af en prästman Asp, sannolikt på uppmaning af Porthan, vid pass år 1785. Af intresse för frågan om Sveaborgs kapitulation är berättarens uppgift, att »islossningen sker här gemenlig antingen medjo Maij eller mot slutet af samma månad».

Om Helsingfors stad föreligger därjämte ett intressant arbete, berörande tiden efter föreningen med Ryssland, författadt af arkivarien T. Hartman: »Då Helsingfors blef hufvudstad» (169 s., Helsingfors 1912). Utkommen till stadens hundraårsminne, behandlar boken framför allt den lilla småstadens ombyggande till det nya Finlands hufvudstad åren 1812—1825. I korthet redogöres för stadens utseende vid krigsutbrottet och de händelser som därpå följde, medan den hufvudsakliga skildringen omfattar den s. k. »nybyggnadskomiténs» verksamhet, hvars intresserade chef gustavianen J. A. Ehrenström blifvit bokens centrala figur. Utdrag ur hans bref och ur kommitténs berättelser belysa deras gemensamma arbete och de svårigheter de hade att bekämpa. Märkligt är det rön förf. gör, att planen att göra Helsingfors till landets hufvudstad utgått från finskt håll och ej från ryskt — dock ej från Åbo. Den synnerligen upplysande och lättlästa boken prydes af några äldre stadsvyer på planschpapper.

Prof. J. R. Danielson-Kalmari, som sedan någon tid tillbaka koncentrerat sina forskningar på Finlands politiska förhållanden vid och kort efter föreningen med Ryssland äfvensom på de dåförtiden ledande finska statsmännens hållning, har i Hist. Aikakauskirja (s. 1—36) publicerat en uppsats om »kanslersfrågan vid Åbo akademi åren 1814—1816» (på finska). Häri redogör han för hur det tillgick, att en medlem af det kejserliga huset, dåvarande storfurst Nikolai, sedermera kejsar Nikolai I, blef vald till kansler för akademien och med tacksamhet för utmärkelsen mottog uppdraget. Af de ledande statsmännen hade detta val med omsorg förberedts och af akademien med spända förhoppningar emotsetts, och det förtjänar nämnas, att som talande föredöme framhållits för den ryska monarken, det universiteten i Uppsala och Lund kort förut erhållit kanslerer ur det kungliga huset. Genom detta val tillskapades i Finland en tradition, som först genom de senaste årens politiska förvecklingar afbrutits. Några originalakter aftryckas efter texten.

Då prof. C. v. Bonsdorffs stort anlagda arbete »Åbo Akademi och dess män 1808—1828», hvaraf första delen under året 1912 utkommit med 699 sidor text, och hvilket väckt ett betydande upp-

---

vid finska hufvudarméen 1808» och »Från en finsk officers fångenskap i Ryssland 1808—1809», af hvilka den förra är helt och hållet ny. Brefven lämna en nära inblick i de lägre officerarnes vid den finska armén stämningar och enskilda förhållanden under kriget och fångenskapen.

[1] Del 25, s. 98—136.

seende, kommer att blifva föremål för en fristående anmälan i denna tidskrift, förbigås det i detta sammanhang. — Samme förf:s studie »En tilltänkt nationalhyllning för kejsar Alexander I» har redan i denna tidskrift blifvit föremål för ett omnämnande (h. 1 för detta år, s. 64—65). I en populärare form har förf. dessutom behandlat samma ämne i en uppsats i Finsk Tidskr., t. LXXIII (novemberhäftet 1912), s. 305—322.

Svenska Litteratursällskapet har dragit försorg om utgifvandet af professorn i Rysslands litteratur och historia vid universitetet i Helsingfors J. Grots brefväxling med vännen, akademikern P. Pletnjov.[1] Grot kom under sin vistelse i Finland i liflig beröring med dåtida ledande personligheter i landet och trädde särskildt den Runebergska kretsen nära. Hans bref, välskrifna och rika på iakttagelser, äga därför ett betydande intresse, då de på detta sätt framträda i svensk dräkt, öfversatta från ryskan. Denna första del omfattar endast åren 1840—1842.

Äfven Mariehamns stad har fått sin kortvariga historia skrifven, därmed högtidlighållande minnet af sin femtioåriga tillvaro: W. Sjöblom har författat »Mariehamns stads historia 1861—1911».[2] Det är dock, framgår det, mera olyckliga omständigheter än annat, som vållat, att stadens historia blifvit så arm på år. Ty redan 1771, påpekar förf., petitionerades i prästeståndet om anläggandet af en stad på Åland, men landskapets bönder satte sig då emot saken! Gustaf III gaf dock stadsbyggnadsplanen sitt understöd. Tiden förlorades emellertid genom ett obeslutsamt sökande efter lämplig plats, tills Gustaf IV Adolf 1808 gaf löfte om stadens snara grundläggande. Nu var det i alla fall för sent, och så fingo ålänningarna ge sig till tåls, ända tills en år 1858 af dem inlämnad petition om anläggande af en hamn bifölls af höga vederbörande och resulterade i fundationsbrefvet för staden Mariehamn af den 21 januari 1861. Af intresse är redogörelsen för förhållandena på Bomarsunds befästa kaserner, uppgjord enligt bevarade skriftliga anteckningar.

Prof. G. Heinricius har i Finsk Tidskrift (t. LXXIII, s. 71—102) publicerat en intresseväckande artikel »J. J. Nordströms bortflyttning från Finland». — Ytterligare har han såsom band CIX af Sv. Litteratursällskapets skrifter utgifvit ett arbete benämndt »Anteckningar om Immanuel Ilmoni enligt bref och dagböcker» (230 s., ill.). Ehuru icke någon af förgrundsfigurerna, kom Ilmoni dock att spela en viss roll i det kulturella lifvet såsom professor i medicin 1834—1856 och framför allt tack vare sina vidsträckta personliga förbindelser såväl inom som utom landet, bl. a. i Sverige. Tillhörande den Runebergska kretsen, trädde han därjämte i nära beröring med Israel Hwasser och sökte under Krimkriget påverka det

[1] Skrifter CVI: »Utdrag ur J. Grots brefväxling med P. Pletnjov angående finska förhållanden vid mediet af 1800-talet» I. XIV + 324 s. (porträtter). Helsingfors 1912.

[2] 160 + V s. Mariehamn 1911 (1912). Första delen.

allmänna tänkesättet i Sverige. Han afgick slutligen till Stockholm i ett slags politisk mission med syfte att förmå Sverige att bibehålla sin neutralitet i kriget. Det lyckades honom ock att erhålla audiens hos konung Oscar I, hvarunder han dock blott frambar en tacksägelse å sina egna och vissa sina landsmäns vägnar för konungens fredliga politik, något hvaröfver konungen föreföll att blifva tillfredsställd.

Öfverstelöjtnanten i upplösta finska armén frih. G. A. Gripenberg har på uppdrag af forna finska kadetter utarbetat en framställning af »Finska kadettkåren och dess kamratskap».[1] Den ståtliga boken utgör ett värdefullt bidrag till Finlands kulturella historia under 1800-talet. Under den tid, 1812—1903, då finska kadettkåren ägde bestånd, spelade den nämligen en framträdande roll i Finlands inre lif såsom landets förnämsta uppfostringsanstalt, icke minst genom den egendomliga kamratskapsinstitution, som vid densamma utbildat sig och som åtminstone under en längre tid var värd det höga anseende den åtnjöt.

Ett biografiskt uppslagsverk öfver den finska senatens ledamöter har utgifvits af A. Bergholm.[2]

Som ett bidrag till Finlands författningshistoria har prof. K. Grotenfelt utgifvit en undersökning på svenska och finska (jämte handlingar på svenska) om »Den finska grundlagskomitén år 1865». Då arbetet redan i senaste nummer af denna tidskrift blifvit föremål för ett utförligare omnämnande (s. 255—256), hänvisa vi läsaren härtill.

Prof. Grotenfelt har ytterligare riktat den historiska litteraturen med en märklig urkundspublikation »Acta Historica Fennica (ab anno MDLVIII usque ad annum MDCCCIX)». (Finska Litteratursällskapets skrifter n:r 130. XIII + 409 s. Helsingfors 1912). I den på finska affattade underrubriken anges, att syftemålet varit samlande af alla anträffbara urkunder på finska språket från det svenska väldets tid. Det erbjuder sitt säregna intresse att taga kännedom om dessa urkunders tillkomsttid och att, följande utgifvarens anvisningar, iakttaga, vid hvilka tidpunkter öfverheten erfarit ett särskildt behof att genom finskspråkiga påbud och kungörelser i högre grad än eljest förvärfva sig sina finsktalande undersåtars förtroende. Första gången detta inträffar är så sent som under Gustaf Vasas ryska krig, år 1555, då gamle kung Gösta vänder sig till Nyslotts läns inbyggare med ett upprop om

---

[1] Skrifter utg. af Sv. Litteratursällskapet. CVIII. 437 s., illustr. Helsingfors 1912.

[2] Keisarillisen Suomen Hallituskonseljin ja Senaatin puheenjohtajat, jäsenet ja virkamiehet 1809—1909. 4 + 440 s. Borgå 1912.

Ett annat biografiskt uppslagsverk, som äfven kan förtjäna omnämnas, är Lifgardets 3:dje, finska, skarpskyttebataljon (Biografiska anteckningar öfver officerare och civila tjänstemän vid . . . etc. Sammanställda af V. Schvindt.), 160 + 14 s. Helsingfors 1912. Arbetet är att betrakta som ett minnesalbum öfver Finska gardesbataljonen, omfattande hela dess tillvaro åren 1829—1906.

deras landsändas försvar mot ryssarna. Detta är äfven den första officiella urkund på finska språket, som utg. kunnat uppspåra — renässansen blef ju öfver hufvud taget de nationella språkens födelsetid. Johan III erfor en gång ett behof (1572) att på finska vända sig till sitt storfurstendömes invånare. De upprörda tiderna 1593—1600 kunna uppvisa icke mindre än fyra politiska urkunder på finska språket. Men därpå få vi gå ända till Karl XII:s tid för att finna talrikare kungliga skrifvelser på finska. Karl XII:s regering har att förete icke mindre än fjorton stycken urkunder af detta slag, vittnande om en i sanning oväntad omsorg från en styrelses sida, som eljest icke efterlämnat minnet om att ha ägnat den svårt ansatta finska landsändan en större omvårdnad. En egendomlig grupp för sig bilda senare den ryska kejsarinnan Elisabets finska kungörelser från år 1742. Gustaf III:s tid är åter rikare på material: sju st. flygblad och kungörelser från det händelserika året 1788 och inalles sjutton nummer för åren 1788—1789. För de sista åren, 1808—1809, springer slutligen antalet upp till omkring ett femtiotal. Största delen af numren, till ett sammanlagdt antal af 171, utgöres af företal till bibelöfversättningar och postillor, skjutsstadgor, stadganden rörande tionden och andra kyrkliga ärenden, kungörelser rörande krigsväsendet, m. m.

En aktpublikation bör slutligen ännu omnämnas: »Handlingar och uppsatser angående finska Lappmarken och lapparne», III, utgifna af I. Fellman. Denna del omfattar »Handlingar angående rättsvården» (LXXII + 437 s., Helsingfors 1912) och går från år 1328 till 1800. Den är som de föregående utgifven af Suomalainen Tiedeakatemia såsom dess Documenta Historica, III.

Per Olof von Törne.

Öfversikt af tidskrifter

och andra periodiska publikationer.

Arte et Marte 1913. Eug. Cederström, Carl von Cardell. Ett hundraårsminne. Med 3 illustr.

En julbok till församlingarna från Stockholmspräster. Utgifven af H. E. Hallberg och B. O. Aurelius. **1913.** S. A. Fries, Stockholms s. k. stiftsfråga. Med 6 illustr. — Hj. Lindholm, Ur prästsällskapets krönika. Det första året i Stockholms Prästsällskaps historia. Med 3 portr. — Aug. Forssman, Brännkyrka. Anteckningar rörande församlingens och kyrkans äldre historia. Med 3 illustr.

Fataburen. 1913, 1. N. E. Hammarstedt, Bröllops- och fastlagsbjörn. — L. Hagberg, Matsmässa i Gagnef. Med 5 fig. — E. Raphael, Öländska gårdar och deras inventarier 1677. — S. Lampa, Brytningen mellan gammalt och nytt i Knallebygden. — **2.** N. Lithberg, Gottländska ringklubbor. Med 8 fig. — K. R. V. Wikman, Frieri, förlofning och bröllop i Delsbo. Med 4 fig. — N. Keyland, Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Forts. Med 7 fig. — **3.** L. Hagberg, »Stora rofvor och långt lin». — T. Norlind, Svenska allmogens lif i folksed, folktro och folkdiktning, anm. af N. E. H[ammarstedt].

Finn. Utgifven af Lukasgillet i Lund 1913. Th. Wåhlin, Horologium mirabile Lundense. Med 7 illustr. — O. Rydbeck, Finn. Med 5 fig.

Fornvännen. Under redaktion af E. Ekhoff. **1913, 3 4.** S. Erixon, Stenåldern i Blekinge. Med 81 fig. — H. Rosén, Freykult och djurkult.

Julhälsningar till församlingarna från präster i Göteborgs stift. 1912. Årg. 2. B. M. Bergfelt, Blad ur Göteborgs stifts förhistoria. Från kristendomens första framträdande i Bohuslän. Med 4 illustr. — C. E. Paulsson, Något om psalmböcker och psalmboksrevisioner i vår svenska kyrka. Med 8 illustr.

Läsning för svenska folket. 1913, 1. C. Bååth-Holmberg, Frans Suell, den store Malmöborgaren. En kulturskildring. — A. R[yd]f[or]s, Huru Sveriges statsbanor tillkommit.

Militär-Nyheter. 1913, N:o 43. Waffenbrüderschaft. Von R. B. Med 1 illustr. — **49–50.** L. G. T[idander], Striden vid Bornhöft den 7 december 1813. Ett 100-årsminne.

Nordisk Tidskrift för vetenskap, konst och industri. Utgifven af Letterstedtska föreningen genom O. Montelius. **1913. 6.** Br. Schnittger, Ett läkemedel från kejsar Neros dagar. Ur vidskepelsens historia. Med 4 fig. — L. Wahlström, Nya uppslag i historien om England och Dan-

mark 1807. — H. Borelius, Ett par bref ur Brinkmanska arkivet på Trolle-Ljungby. — 7. G. Lindblad, De historiska källorna för Snoilskys »Aurora Königsmark».

Ord och Bild. Illustrerad månadsskrift, utgifven af K. Wåhlin. **1913, 11.** G. Cederschiöld, Gammal tro och nya rön om drömmar. — **12.** H. Atterbom-Svensson, Eleonora Charlotta d'Albedyhl och fosforisterna. Med 1 portr. — **1914, 1.** E. Hedén, Vittra storhetsminnen. Kvinnliga minnesbilder från Geijers och Tegnérs tid. 1. Med 7 illustr. — N. Östman, Gustaf Vasas förlorade triumftaflor på Gripsholms slott. Med 8 illustr.

Personhistorisk Tidskrift. 1913, H. 3. Malin Stures släktbok. Utgifven af S. Leijonhufvud. — N. Ahnlund, Till Axel Oxenstiernas ungdomshistoria. — Ett bref från Lennart Torstensson. [1632.] Medd. af A. Wachtmeister. — En bild från kriget i Polen 1704. Medd. af T. J. P[etrelli]. — C. A. Reuterholm till Nils Dahlberg. [1780.] Medd. af I. Norberg. — I. Hjertén, En finsk officer på audiens hos Gustaf IV Adolf. — A. Gyllenkrook, Relationer från Karl XII:s krig. Utgifna af N. Sjöberg, anm. af S. E. Bring.

Samfundet Sankt Eriks Årsbok 1913. Fr. Hazelius, Johan Sewenbom och hans målningar för slottet och rådhuset i Stockholm. Med 11 fig. — M. Olsson, Anders Larsson; en stockholmsk köpman från Johan III:s tid. Med 1 portr. o. 1 genealogisk tabell. — Stockholms gamla slott skildradt af Gustaf Rålamb i förra hälften af 1700-talet. Efter handskrifter på Kungl. Biblioteket utg. af C. M. Stenbock. Med 1 plankarta. — L. W:son Munthe, Om några gamla handritade Stockholmskartor i Fortifikationsarkivet. — J. Flodmark, Norra Tivoli. Ett bidrag till Norrtullsgatans krönika. Med 14 fig. — Stockholms stads tänkebok under Vasatiden. Utgifven af Samfundet S:t Erik genom N. Sjöberg. 1. 1524—1529. [H. 5.]

Statsvetenskaplig Tidskrift. Utgifven af P. Fahlbeck. **1913, 5.** Hj. Haralds, Konung och råd, ministrar och verk. En kritik af departementalkommitterades förslag ur det svenska statsskickets synpunkt. — O. Varenius, Sveriges författningshistoria i fågelperspektiv. — R. Kjellén, Stormakterna. 2:a uppl. D. 1—3, anm. af L. Staël v. Holstein.

Svensk Militär Tidskrift. 1913, N:r 8. O. Kuylenstierna, Svenskarna mot Napoleon I år 1813. 2. Gross-Beeren. 3. Dennewitz. 4. Leipzig. Med 4 illustr.

Svensk Tidskrift. 1913, H. 7. G. Kallstenius, Blad ur Uppsalasångens historia, anm. af W. Lundgren. — S. Tunberg, Västerås riksdag 1527. (Rec.)

Verdandi. Tidskrift för ungdomens målsmän och vänner. **1913, H. 3.** N. Beckman, Snorre Sturlasons besök i Sverige.

Västergötlands Fornminnesforenings Tidskrift 1913. Bd 3: H. 5—6. S. Welin, Openstens fäste i Kind. Med 4 bilder. — N. Beckman, Franciskanerklostret i Skara. Med 9 fig. — F. Ödberg, Om dominikanerklostret S:t Olof i Skara. Med 5 fig. — O. Mannerfelt, [Västergötlands grafstenar] Skara domkyrka. 3. (Tiden 1690—1812) och i andra kyrkor i Skara (fortsättn.). Med bilder.

Norsk Teologisk Tidsskrift. 1913, Mars. K. B. Westman, Kyrka och kristendom i Sverige 1912.

Fra Frederiksborgs Amt. Aarbog for **1913.** Fr. Beckett, Kong Karl X Gustavs Besög paa Frederiksborg.

Historiske Meddelelser om Köbenhavn 1913. Bd 4: H. 3. A. Liljefalk, Köbenhavnske Tilstande i Tiden efter Fredslutningen 1660. [Upplysningar hufvudsakligen grundade på svensken Peter Chambers bref från Köpenhamn.]

Lolland-Falsters historiske Samfunds Aarbog for 1913. G. Hornemann, Peter den store paa Falster 1716. Med 3 illustr.

Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands 1912. Bd 7: H. 3—4. P. v. Ungern-Sternberg; Materialien zur Gütergeschichte Jerwens für die ältere schwedische Zeit bis zur Abfassung der ältesten uns erhaltenen Munster- und Rossdienstrollen Estlands.

Finsk Tidskrift. Utgifven af R. F. v. Willebrand. **1913, 10.** R. Nordenstreng, Det svenska Finland och allmänheten i Sverige. — E. Schybergson, Politisk trötthet eller — uthållighet? — I bokhandeln: G. Schauman, Kulturhistoriska och andra uppsatser, anm. af R. F. v. Willebrand. — **11.** G. Nikander, Andliga strömningar i Åbo under den gustavianska tiden i deras samband med 1808 års finländska politik.

Historische Vierteljahrschrift. Herausg. v. G. Seeliger. **1913, H. 4.** W. Soltau, Die Ausdehnung des ager publicus im 4. Jahrhundert v. Chr. — G. Seeliger, Handwerk und Hofrecht. — Fr. Frahm, Die politische Lage beim Ausbruch des deutsch-dänischen Krieges. — Kritiken. — Nachrichten und Notizen (bl. a. Urkunden und Aktenstücke zur Geschichte des Kurfürsten Friedrich Wilhelm von Brandenburg. Bd 20. Herausg. v. F. Fehling, anm. af R. Petsch). — O. Masslow, Bibliographie zur deutschen Geschichte.

Historische Zeitschrift. Herausg. von Fr. Meinecke. **3. Folge. Bd 15: H. 2.** J. Kaerst, Studien zur Entwicklung und Bedeutung der universalgeschichtlichen Anschauung. 2. — K. J. Beloch, Die Volkszahl als Faktor und Gradmesser der historischen Entwicklung. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften. — **H. 3.** W. Judeich, Die Gesetze des Gaius Gracchus. — Fr. Vigener, Gallikanismus und episkopalistische Strömungen im deutschen Katholizismus zwischen Tridentinum und Vaticanum. Studien zur Geschichte der Lehre von dem Universalepiskopat und der Unfehlbarkeit des Papstes. — Fr. Meinecke, Zur Beurteilung Rankes. — Miszellen. — Literaturbericht. — Verzeichnis der in den »Notizen und Nachrichten» besprochenen selbständigen Schriften.

Revue d'histoire diplomatique. 1913, 4. C. de Villermond, Un diplomate enquête d'emploi. Le chevalier de Champigny. Baron de Contenson, L'ordre Américain de Cincinnatus en France. (Suite.) — Baron de Méneval, Un grand seigneur de l'ancien régime aide de Napoléon I:er. — J. N. Pepoli, La question Romaine (1856—1860). Documents traduits et annotés par M. le commendant Weil. — Comptes-rendus. — Errata. — Table des matières de la vingt-septième année. — Table alphabétique des auteurs.

Revue Historique. 1913, Septembre—Octobre. A. Cans, Le rôle politique de l'assemblée du clergé pendant la Fronde, 1650—1651. — G. Reverdy, Les relations de Childebert II et de Byzance. — Bulletin historique: Histoire de Belgique, 1911—1912, par Eug. Hubert. — Histoire de l'Islam, par E. Montet. — Histoire d'Allemagne, de 1648 à nos jours, par P. Darmstædter. — Histoire de Russie. 1911—1912, par G. Gautier. — Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — **Novembre—Décembre.** Ch. E. Babut, Recherches sur la garde

impériale et sur les corps d'officiers de l'armée romaine aux 4:e et 5:e siècles. (1:re partie). — M. Fosseyeux, Le cardinal de Noailles et l'administration du diocèse de Paris (1695—1729). (1:re partie.) — H. Prentout, La reforme en Normandie et les débuts de la réforme à l'Université de Caen. — Bulletin historique: Histoire de France. Révolution, par R. Reuss. — Histoire d'Allemagne. Moyen âge (suite et fin) par F. Vigener. — Histoire d'Espagne (années 1909—1912), par R. Altamira. Comptes-rendus critiques. — Notes bibliographiques. — Recueils périodiques et sociétés savantes. — Chronique. — Index bibliographique.

33.

Bibliografi 1912.[1]

(Upprättad af **Kristian Setterwall.**)

3513. Historisk Tidskrift, utgifven af Svenska Historiska Föreningen genom *T. Höjer*. Årg. 32. 1912. 316 + 131 + (2) s. + Bilagor. Pr. för medlemmar 5 kr.
Clason, S., Gustaf IV Adolf och general Moore. 1—6. Med 2 bilagor.
Forssell, A., Sveriges historia i modern engelsk häfdateckning.
Almquist, H., Polskt författningslif under Sigismund III.
Strödda meddelanden och aktstycken.
Öfversikter och granskningar.

3514. Historisk Tidsskrift, udgivet af den norske historiske Forening. Femte Række. Bd 1: H. 3—4. S. 317—542 + VII + (2) s. Bd 2: H. 1. 96 s. Kristiania.

3515. Historisk Tidsskrift, Ottende Række, udgivet af den danske historiske Forening ved dens Bestyrelse. Redigeret af *J. A. Fridericia*. Bd 3: H. 5—6. Bd 4: H. 1. S. 309—476 + L. 57—104 + (3) + 102 s. Khvn.

3516. **Naumann, E.,** Svenska filolog- och historikermötet i Göteborg. Några anteckningar.
Hist. Tidskr. 1912. s. 196—206.

3517. **Lindhagen, A.,** Om calendaria perpetua efter gamla stilen med rättade gyllental. 41 s. Uppsala & Sthlm.
Arkiv för matematik, astronomi och fysik. Utgifvet af K. Svenska Vetenskapsakademien i Stockholm. Bd 7: N:o 23.

3518. **Delavaud, L.,** Les Français dans le Nord. Notes sur les premières relations de la France avec les royaumes scandinaves et la Russie septentrionale depuis l'antiquité jusqu'à la fin du 16:e siècle. 110 s. 4:o Rouen 1911.
Extrait du Bulletin de la Société normande de géographie.

3519. **Forssell, A.,** Sveriges historia i modern engelsk häfdateckning. (Se N:o 6388, 487, 1505, 1739, 2084, 2151, 2653 o. 2752.)
Hist. Tidskr. 1912, s. 71—107.

3520. **Hildebrand, E.,** o. **Grimberg, C.,** Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden. D. 2. 1719—1809. S. 321—504 + VIII s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 25 öre.
Se nedan »Recensioner» 3948.

[1] De i denna bibliografi förekommande tilläggen till 1909, 1910 och 1911 års bibliografier äro insatta på sina respektive platser med angifvande af årtalet.

1—*130748*

3521. **Hjärne, H.,** Ur det förgångna. Historia och politik. (1) + 270 + (1) s. Sthlm, Ljus. Pr. 4 kr.
Innehåller följande uppsatser: Reformationsriksdagen i Västerås; Svenska reformer i tsar Peters välde; Sverge inför Europa 1772; Sverges insatser i Rysslands orientpolitik; Balkanfolkens utlösning mot Finlands frihet.
Se nedan »Recensioner» 3949.

3522. **Nyman, Th.,** Svenskarne under forntid och nutid. Populära föredrag. (1) + 144 s. Sthlm, A. V. Carlson. Pr. 1 kr. 20 öre.
Ingår i Gustaf-Adolf-förbundets föredragsserie.

3523. **Söderberg, V.,** Sveriges mellanhafvanden med Tripolis. Strödda anteckningar.
Svensk Tidskr. 1912, s. 91—110. Med 6 illustr.

3524. **Whitford, V.,** Russia, Finland and Scandinavia.
The contemporary Review 1912. Vol. 102, s. 211—220.

3525. [**Wrangel, F. U.**], Ur arkivens gömmor. Af *W. Legran.* (1) + 192 s. Sthlm, E. Lundquists bokf. Pr. 3 kr. 25 öre.
Innehåller bl. a. En fransk diplomats uttalanden om svensk-norska unionen; På spår efter Gustaf Vasas porträtt i Loiredalen; Besökte Gustaf II Adolf Paris? Ett Vasamonument i Paris; När drottning Kristina var i Paris; Grafven i Avon och Monaldescos död; Slaget vid Fleurus den 1 juli 1690 och uppkomsten af regementet Royal-Suédois; En ballonguppstigning 1784 i Versailles inför Gustaf III; Axel von Fersens hus i Paris; Gustaf IV Adolfs bikt 1813; Den heliga Birgittas reliker i Coursonles-Carrières.

3526. **Noreen, A.,** Försök till en rekonstruktion af Ynglingatal jämte öfversättning.
Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag, s. 125—135.

3527. **Tunberg, S.,** En romersk källa om Norden vid 1100-talets början 21 s. Upsala.
Särtryck ur Språkvetenskapliga sällskapets förhandlingar 1910—1912.

3528. **Beckman, N.,** Tre konungaätter och deras jordegendomar i Sverige.
Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 1—19.

3529. Norges gamle love. Anden Række. 1388—1604. Ifölge offentlig foranstaltning udgivne ved *A. Taranger.* Bd 1: H. 2. Kirkens lovgivning og vedtægter 1388—1447. XXXVI + (2) s. + s. 307—726. H. 3. Registre ved *O. A. Johnsen.* 6 + CCLXXXVIII s. Kristiania, Gröndahl.

3530. Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis. Fortegnelse over Danmarks Breve fra Middelalderen. Med Udtog af de hidtil utrykte udg. ved *Kr. Erslev* i Forening med *W. Christensen* o. *A. Hude* af Selskabet for Udgivelse af Kilder til dansk Historie. Med Understöttelse af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og den grevelige Hjelmstjerne-Rosencroneske Stiftelse. Bd 4: H. 2. (Registre.) S. 169—454. Khvn, Gad.

3531. **Bring, S. E.,** Kristina Nilsdotter Gyllenstiernas insats i vår historia. 16 s. Med 4 fig. Sthlm.
Särtryck ur Meddelanden N:o 15 från föreningen för Stockholms fasta försvar.

3532. **Swart, P.,** Konung Gustaf I:s krönika. Med inledning och ordförklaringar utgifven af *N. Edén.* XVI + (1) + 162 s. Sthlm. Ljus (tr. i Uppsala). Pr. 3 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3950.

3533. **Veenendaal, E. J.,** Gustaaf Wasa de bevrijder van Zweden. Tweede druk. 93 + (1) s. + 3 pl. Rotterdam, J. M. Bredée. (Tr. Gouda [1910.])

3534. **Hjärne, H.,** Reformationsriksdagen i Västerås.
Hjärne, H., Ur det förgångna, s. 1—87.

3535. **Johnsson, P.,** Västgötarnes uppror år 1529. Några historiska anteckningar af *Sten Stensson.* 76 s. Borås 1909.

3536. **Häpke, R.,** Der Untergang der hansischen Vormachtstellung in der Ostsee (1531—1544).
Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1912, s. 85—119.

3537. **Upmark, G.,** Gustaf Vasas hof. En studie. [Akad. afh.] Med 22 planscher i ljustryck. 97 + (2) s. Sthlm, Cederquists grafiska aktieb. Pr. 7 kr. 50 öre. Disp. exemplaren. VII + 92 + (1) s. Utan planscher.
Se nedan »Recensioner» 3951.

3538. **Dreyer, A.,** Die lübisch-livländischen Beziehungen zur Zeit des Unterganges livländischer Selbständigkeit 1551—1563, eine Vorgeschichte des nordischen siebenjährigen Krieges. (5) + 174 s. Lübeck.
Veröffentlichungen zur Geschichte der Freien und Hansestadt Lübeck. Herausgegeben vom Staatsarchiv zu Lübeck. Bd 1: H. 2.

3539. **Quensel, O.,** En Vasakonungs kröning i Upsala domkyrka. [1561.]
Quensel, O., Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider, s. 79—93.

3540. Danmark-Norges Traktater 1523—1750 med dertil hörende Aktstykker. Paa Carlsbergfondets Bekostning udgivne af *L. Laursen.* Bd 2. 1561—1588. (4) + 703 + (1) s. Khvn, Gad.

3541. **Erik XIV,** Almanacks-anteckningar. Hans dagböcker, ritningar och musiknoter i urval utgifna af *C. M. Stenbock.* 160 + (1) s. + 29 pl. o. flera illustr. i texten. Sthlm, C. E. Fritze. Pr. 15 kr. Tr. i 200 exemplar. Äfven i Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14: H. 2—3. 188 + (2) s.
Se nedan »Recensioner» 3953.

3542. **Almquist, H.,** Från Erik XIV:s sista regeringstid.
Personhistorisk Tidskr. 1911 (tr. 1912). Årg. 13, s. 288—294.

3543. **Tidner, A.,** Från Johan III:s tid. Berättelser ur svenska historien. Med 66 illustrationer. (1) + 224 s. Sthlm, Norstedt. Pr 2 kr. 50 öre.

3544. **Karttunen, K. I.,** Legatio Domini Alamani. 62 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B., tom 2, N:o 8.

3545. **Karttunen, K. I.,** La légation de Domenico Alamanni en Suède l'an 1582. 36 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 7.

3546. **Biaudet, H.,** Les origines de la candidature de Sigismond Vasa au trône de Pologne en 1587. 82 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 10.

3547. **Biaudet, H.,** Sixte-Quint et la candidature de Sigismond de Suède au trône de Pologne en 1587. 22 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 3.

3548. **Pärnänen, J. A.,** L'ambassade de Bartolomeo Powsinski à Danzig en 1593. 38 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 6.

3549. **Almquist, H.,** Karl IX och Petrus Petrosa. En gammal tradition i ny belysning.
Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 20—43.

3550. **T[idander], L. G.,** Striderna vid Vittsjö och på Kölleryds hed 1612.
Militär-Nyheter 1912, s. 76—77.

3551. **T[idander], L. G.,** Sommarfälttåget i södra Sverige 1612. Ett märkligt 300-årsminne.
Militär-Nyheter 1912, s. 348—349, 356—357, 365, 373—374, 381—382.

3552. **Angell, H.,** Skottetoget. Et 300 aars minde 1612—1912. (1) + 104 s. Med många illustr. i texten. Kristiania, Aschehoug. Pr. 2 kr. 50 öre.

3553. Arsenevskija švedskija bumagi. [Arsenevska papper rörande Sverige.] 2. 1614—1616 gg. 1650 g. III + 73 + VIII + (3) s. [Novgorod.]
Sbornik Novgorodskago obščestva ljubitelej drevnosti. (1912).

3554. **Hjärne, H.,** Gustaf Adolfs statskonst. 1. Fosterländskt fredsansvar. 2. Protestantiskt självförsvar. Två föredrag. 38 s. Sthlm, Geber. Pr. 45 öre.
Föreningen Heimdals småskrifter. 11.

3555. Die Schlacht bei Stuhm und die Familie Scott-Pistolekors. Von *H—rn.*
Baltische Monatsschrift 1912. Bd 73, s. 228—233.

3556. **Carlsson, W.,** Gustaf II Adolf och Stralsund 1628—juli 1630. Akad. afh. XIX + (1) + 264 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 4 kr.

3557. **Boëthius, B.,** Svenskarne i de nedersachsiska och westfaliska kustländerna juli 1630—november 1632. Till belysning af Gustaf II Adolfs tyska politik. Akad. afh. XXIV + 373 + (1) s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 5 kr.

3558. Briefe und Akten zur Geschichte Wallensteins (1630—1634). Herausgegeben von *H. Hallwich.* Bd 2. XXVI + 799 s. Wien, Alfred Hölder.
Fontes rerum Austriacarum. Österreichische Geschichtsquellen. Abt. 2. Diplomataria et acta. Bd 64.

3559. **Guericke, O. v.,** Die Belagerung, Eroberung und Zerstörung der Stadt Magdeburg am 10/20 Mai 1631. Nach der Ausgabe von *Friedrich Wilhelm Hoffmann*, neu herausgegeben von *H. Kohl.* Mit einer Ansicht der Belagerung nach einem alten Stiche und einem Plane. 83 s. Leipzig, R. Voigtländers Verlag.
Voigtländers Quellenbücher. Bd 6.

3560. **Boëthius, A.,** Romanus Nicephori och Gustaf Adolf.
Hist. Tidskr. 1912, s. 296—303.

3561. **Ridderstolpe, A.,** Ett svenskt minne. [Det hus där Gustaf Adolf bodde i Furth i augusti 1632.]
Arte et Marte 1912, s. 30—31. Med 1 illustr.

3562. **Södergren, V.,** Sjette novembers minne. Ur ett föredrag.
Läsning för svenska folket 1912, s. 277—289.

3563. **Graf, M.,** Die Untrasrieder Chronik über den Schwedenkrieg 1632—1633.
Allgäuer Geschichtsfreund (Kempten) 1911, s. 1—14.

3564. **Schwarz, B.,** Korrespondenz des Freiherrn Johann Christoph von Gemmingen, schwedischen Oberamtmanns zu Amorbach, aus den Jahren 1632, 1633 und 1634.
Neues Archiv für die Geschichte der Stadt Heidelberg und der rheinischen Pfalz 1910. Jahrg. 9, s. 247—256.

3565. **Fox,** Schwedenkrieg um Weissenau.
Schwäbisches Archiv 1911. Jahrg. 29, s. 122—124, 135—141.

3566. **Fritzsche, R.,** Die Stadt Altenburg im dreissigjährigen Kriege. VIII + 107 s. Langensalza, Beyer & Söhne.
Pädagogisches Magazin. H. 490.

3567. **Mayer, H.,** Freiburg i Br. und seine Universität im Dreissigjährigen Krieg. T. 2.
Zeitschrift der Gesellschaft für Beförderung der Geschichts-, Altertums- und Volkskunde von Freiburg dem Breisgau und den angrenzenden Landschaften 1911. Bd 27, s. 35—90.

3568. **Schmidtmayer, R.,** Krummauer Geschichten aus der Zeit vom Jahre 1584 bis zum Jahre 1720.
Mitteilungen des Vereines für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1911. Jahrg. 50, s. 229—253, 373—405.

3569. **Albrecht, G.,** Denkmale und Erinnerungen an die Schwedenzeit in der Mark.
Mitteilungen des Uckermärkischen Museums- und Geschichts-Vereins zu Prenzlau 1910. Bd 4, s. 133—154.

3570. **Holtze, Fr.,** Geschichte der Mark Brandenburg. XI + 193 s. Tübingen. Verlag der H. Laupp'schen Buchhandlung.
Tübinger Studien für Schwäbische und Deutsche Rechtsgeschichte. Herausg. von *F. Thudichum.* Bd 3: H. 1.
Handlar bl. a. äfven om svenskarnas härjningar och plundringar i Brandenburg.

3571. **Krebs, J.,** Rat und Zünfte der Stadt Breslau in den schlimmsten Zeiten des 30 jährigen Kriegs. (2) + 134 s. Breslau, F. Hirt.
Darstellungen und Quellen zur schlesischen Geschichte. Herausg. v. Verein für Geschichte Schlesiens. Bd 15.

3572. **Schönach, L.,** Aktenstücke zur Geschichte des Dreissigjährigen Krieges nach den vom Kaplan Cyprian Pescosta in den Jahren 1861 und 1862 im Schlosse Thunn angefertigten Kopien. [1622—1635.]
Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Deutschen in Böhmen 1912. Jahrg. 51, s. 201—234.

3573. **Langenbach, W.,** Stift und Stadt Werden im Zeitalter des dreissigjährigen Krieges.
Beiträge zur Geschichte des Stiftes Werden 1911. H. 15, s. 1—145 + 1 portr.

3574. Tagebuch über die Belagerung der Reichsstadt Überlingen durch die Schweden vom 24. April bis zum 16. Mai 1634. Herausg. v. *Roder.*
Schriften des Vereins für Geschichte des Bodensees und seiner Umgebung 1911. H. 40, s. 116—140.

3575. **Hoffmann,** Aus den Schreckensjahren des Leonberger Amts nach der Nördlinger Schlacht.
Württembergische Vierteljahrshefte für Landesgeschichte 1912. N. F. Jahrg. 21, s. 167—172.

3576. **Willeman, J.,** Relation über die Friedensverhandlungen zu Stumsdorf 1635 nach dem Original im H. A., herausgegeben von *H. Diederichs.*
Sitzungsberichte der kurländischen Gesellschaft fur Literatur und Kunst und Jahresbericht des kurländischen Provinzialmuseums aus den Jahren 1909 und 1910 (tr. 1911), s. 71—79.

3577. **Bring, S. E.,** Axel Oxenstierna och ett »bevingadt» ord.
Hist. Tidskr. 1912, s. 53—57.

3578. Journal der Armee des Herzogs Bernhard von Sachsen-Weimar aus den Jahren 1637 und 1638. Herausgegeben von *E. Leupold.*
Basler Zeitschrift für Geschichte und Altertumskunde 1912. Bd 11, s. 253—361 + (1) s.

3579. **Noailles, [Amblard],** Épisodes de la guerre de trente ans. Le maréchal de Guébriant (1602 à 1643) [1653]. IX + 552 s. + 6 portr. o. illustr. o. 6 kartor. Paris, Perrin & Cie 1913 [1912].

3580. **Elster, O.,** Piccolomini-Studien. Mit einem Titelbilde: Octavio Piccolomini. 142 s. Leipzig, G. Müller-Mann'sche Verlagsbuchhandlung 1911.

3581. **Elster, O.,** Piccolomini in Braunschweig. Mit Aktenstücken aus dem Archive in Schloss Nachod. [1639—42.]
Jahrbuch des Geschichtsvereins für das Herzogtum Braunschweig 1911. Jahrg. 10, s. 46—88.

3582. **Taylor, I. A.,** Drottning Kristina. Bemyndigad öfversättning af *H. Flygare.* Med [4] porträtter. XII + 344 s. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3961.

3583. **Myers, A. C.,** Narratives of early Pennsylvania, West New Jersey and Delaware 1630—1707. With maps and a facsimile. XIV + (1) + 476 s. New York, Charles Scribner's Sons.
Original narratives of early American history. 13.
Innehåller bl. a. mycket om Nya Sverige.

3584. **Liljefalk, A.,** Söretsdomme 1644. Bidrag til Flaadens Historie under Krigen 1643—45.
Tidsskrift for Søvæsen 1910. Aarg. 81, s. 325—345.

3585. **Liljefalk, A.,** Krigstildragelserne i Vesterhavet i Forsommeren 1644.
Tidsskrift for Søvæsen 1910. Aarg. 81, s. 485—525.

3586. **Kirchhoff, H.,** Die Kieler Bucht als Kriegsschauplatz der Vergangenheit.
Zeitschrift der Gesellschaft für Schleswig-Holsteinische Geschichte 1909. Bd 39, s. 320—343.

3587. **Loserth, J.,** Aus der Schwedenzeit. Sieben Briefe betreffend die Drangsalierung des nördlichen Mährens in den letzten Jahren des Dreissigjährigen Krieges.
Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesiens 1912. Jahrg. 16, s. 103—111.

3588. **Katterfeld, W.,** Die Vertretung Strassburgs auf dem westfälischen Friedenskongress.
Jahrbuch für Geschichte, Sprache und Literatur Elsass-Lothringens. Herausg. von dem historisch-litterarischen Zweigverein des Vogesen-Clubs 1912. Jahrg. 28, s. 137—218.

3589. Svenska riksrådets protokoll med understöd af statsmedel i tryck utgifvet af Riksarkivet genom *S. Bergh.* D. 13. 1649. IX + (1) + 549 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr. 25 öre.
Handlingar rörande Sveriges historia. Ser. 3.

3590. **Negri, P.,** Una lettera inedita del padre Malines sulla conversione di Cristina di Svezia.
Archivio della R. Società Romana di storia patria 1910. Vol. 33, s. 249—258.

3591. **Pinot, V.,** Christine de Suède et La Rochefoucauld. (D'après un manuscrit inédit).
Revue politique et littéraire. Revue bleue 1911. T. 88, s. 401—408.

3592. Acta historica res gestas Kozacorum Ukrainiensium illustrantia. Vol. 5, acta et documenta ad tempora Bohdani Chmelnyckyi (1648—1657) pertinentia continens, opera Myronis Korduba collectum et editum. VI + (2) + 545 s. Lemberg 1911.
Fontes historiæ Ukraino-Russicæ (Ruthenicæ). Vol. 12.
Berör bl. a. Sveriges förhållande till Siebenbürgen.

3593. **Carlsson, A. B.,** Sverige och den östeuropeiska krisen 1656. Ett betänkande af Bengt Skytte om den svenska politiken.
Hist. Tidskr. 1912, s. 108—125.

3594. **Sommerfeldt, G.,** Aus der Korrespondenz der drei Städte Königsberg während des Schwedenjahres 1656. T. 2.
Altpreussiche Monatsschrift 1912. Bd 49, s. 285—300.

3595. **Rockstroh, K. C.,** Samsö under Svenskekrigen 1657—60. Særlig belyst ved Tingbogen for Samsö 1657—61.
Aarb. udg. af Hist. Samf. f. Aarhus Stift 1910. Aarg. 3. s. 1—62.

3596. **Carlbom, J. L.,** Karl X Gustav, Bält och Roskilde. Illustrerad upplaga. VIII + 118 s. + 2 kartor. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

3597. **Koren, Kr.,** Af den svenske Kommissær Lorentz Creutz' Arkiv 1658. Trondhjemske Samlinger 1910. 2, s. 40—48.

3598. **Prior, W. R.,** Samtidige engelske Beretninger om Köbenhavns Belejring.
Hist. Medd. om Köbenhavn 1910. Aarg. 2, s. 609—615.

3599. **Magalotti, L.,** Sverige under år 1674. Från italienskan med 23 samtida bilder utgifven af *C. M. Stenbock*. VIII + 134 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 3963.

3600. **Wimarson, N.,** Sveriges krig i Tyskland 1675—1679. D. 3. Med 5 kartor och planer samt personregister till hela arbetet. XXII + 598 s. Lund, Gleerupska Univ. bokh. Pr. 6 kr.
Bilaga till Göteborgs Högre Realläroverks årsredogörelse 1911—1912.

3601. Karolinska förbundets årsbok 1911. XIV + 362 s. + 4 portr. + 1 illustr. + 4 kartor. Lund.

3602. Karolinska krigares dagböcker jämte andra samtida skrifter. Utg. af *Aug. Quennerstedt*. [D.] 6. (1) + XLVI + (1) + 394 + (1) s. + 2 portr. 7. (1) + XXXIV + 344 + (1) s. + 2 portr. o. 1 pl. Lund, Gleerupska Univ. bokh. Pr. 8 kr. delen. D. 6 tr. i 220 ex. 7 tr. i 200 exemplar.
D. 6: Förord: Josias Cederhjelms bref: Anders Koskulls självbiografiska anteckningar: Johan Aboms dagbok: Dagbok af en polack i Bender.
D. 7: Förord; Jon Stålhammars bref; Dagboksanteckningar af Henrik Spåre: Självbiografiska anteckningar af Anders Westerman: Berättelse af Jonas Wallberg: Inlaga af fångarna i Tobolsk till Piper och Rehnsköld: Hyllningsskrifvelse till furst Gagarin.
Se nedan »Recensioner» 3964.

3603. **Kuylenstierna, O.,** Karl XII. Hans öden och hans personlighet. (1) + 272 s. Med många illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3965.

3604. **Laurin, C.,** Karl XII.
Idun 1912, s. 856—857. Med 1 portr.

3605. **Nyman, Th.,** Karolinerna. 22 s. Sthlm 1911. Tr. som manuskript. 2:a uppl. ingår uti Nyman, Th., Svenskarne under forntid och nutid (se N:o 3522). 3:e uppl. 26 s. Sthlm. A. V. Carlson. Pr. 20 öre.

3606. **Carlquist, G.,** »The history of the wars of Charles XII.» Ett bidrag till den äldre Karl XII:s historiografien.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912). s. 270—289.

3607. **H[olm]b[er]g, E.,** Ur gamla rullor från Karolinernas dagar. Anteckningar
Tidskr. i sjöväsendet 1912. Årg. 75, s. 316—320, 489—493.

3608. **Schirren, C.,** Zur Geschichte des Nordischen Krieges. Rezensionen. (4)+217 s. Kiel, W. G. Mühlau 1913 [1912].
Innehåller äfven en biografi öfver Carl Schirren af F. Rachfahl.

3609. **Frobenius, H.,** Riga—Tönning—Narwa 1700/1701. Ein mustergültiges Beispiel der Festungsstrategie.
Jahrbücher für die deutsche Armee und Marine 1912, Januar bis Juni, s. 619—632.

3610. **Stålhammar, J.,** Öfverstelöjtnanten vid Smålands kavalleri Jon Stålhammars bref till sin fru Sofia Drake 1700—1708.
Karolinska krigares dagböcker. D. 7, s. 1—192 + 2 portr. + 1 pl.

3611. Leonard Kaggs dagbok 1698—1722. Utgifven af Kungl. Samfundet för utgifvande af handskrifter rörande Skandinaviens historia genom *A. Lewenhaupt.* (2)+331 s. Sthlm. Pr. 8 kr.
Historiska Handlingar. D. 24.

3612. Själfbiografiska anteckningar af öfverste Anders Koskull. (1677—) 1700—1721.
Karolinska krigares dagböcker. D. 6, s. 299—338. Med 1 portr.

3613. **[Stanislaus Poniatovski],** Le journal d'un frère d'armes de Charles XII. Ed. par *S. Gorjainov.*
Revue contemporaine 1910, Juni—September.

3614. **Spåre, H.,** Dagboksanteckningar.
Karolinska krigares dagböcker. D. 7, s. 193—256.

3615. **Westerman, A.,** Själfbiografiska anteckningar (1672—) 1705—1722.
Karolinska krigares dagböcker. D. 7, s. 257—303.

3616. Sekreteraren vid Carl XII:s fältkansli Josias Cederhjelms bref till sin broder Germund 1707—1722.
Karolinska krigares dagböcker. D. 6, (1) s.+s. 1—297. Med 1 portr.

3617. Trenne bref från Olof Hermelin och Casten Feif skrifna under fälttåget 1707—1708. Medd. af *H. E. Uddgren.*
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 123—131.

3618. Ur Carl Gustaf Creutz' papper. Från Karl XII:s fältläger. Medd. af *N. Herlitz.*
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 132—191. Med 1 portr. i texten.

3619. **Bennedich, C.,** Karl XII:s krigföring 1707—1709 och krigsskådeplatsens natur och kultur. 1.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 1—122. Med 4 kartor.

3620. **Liljedahl, E.,** Var Ljesna en seger?
Aftonbladet 1912, N:o 105 (19/4).

3621. **Wallberg, J.,** Berättelse af fältväbeln vid Dalregementet Jonas Wallberg om hans fångenskap 1709—1713 (l. 14).
Karolinska krigares dagböcker. D. 7, s. 304—311.

3622. **Häggström, K.,** Magnus Stenbock. 27 s.+1 portr. Med 4 illustr. i texten. Uppsala, Expeditionen av Sveriges Vår. Pr. 25 öre.
Biblioteket Sveriges Vår. 10.

3623. **Andersen, P.,** Iver Huitfeldt og hans Mænd. Et Tohundredaarsminde.
Tidsskrift for Søvæsen 1910. Aarg. 81, s. 441—447.

3624. **Huitfeldt-Kaas, H. J.,** Iver Tönnesön Huitfeldt († 1710). Efterladt Manuskript.
Personalhistorisk Tidsskr. 1910. 6. R. Bd. 1, s. 214—254.

3625. **Belagerung,** Die, und Kapitulation von Dünamünde am 8. Aug. 1710. Von *C. A. St.*
Rigasche Zeitung 1910, N:o 179.

3626. **Boldyrev, V. T.,** Osada i vzjatie Rigi russkimi vojskami v 1709—1710 g. [Rigas belägring och intagande af de ryska trupperna 1709—10]. Med illustr. och kartor. 101 s. Riga [1910].

3627. **Mettig, C.,** Erinnerungen an Peter den Grossen in Riga und an die Zeit der Belagerung, zum Jubiläum der 200-jährigen Vereinigung Rigas mit Russland. A. u. d. T. Peter der Grosse in Riga. Ein Gedenkblatt an die zweihundertjährige Vereinigung Rigas und Livlands mit Russland. 2 Abb. + 54 s. Riga, W. Mellin & C:o 1910.

3628. **[Seraphim, E.],** Ein Gedenktag [der 30 September 1710 — Abschluss des Vertrages der Übergabe Rigas].
Rigasche Zeitung 1910, N:o 224.

3629. **[Seraphim, E.],** Livland und die Stadt Riga huldigen Zar Peter dem Grossen.
Rigasche Zeitung 1910, N:o 149.

3630. **Kapitulation,** Die, Rigas und der erste Besuch Peters des Grossen (nach Buchholtz-Bulmerincq, Aktenstücke und Urkk. zur Geschichte Rigas 1710—40).
Rigasche Rundschau 1910, N:o 149.

3631. Några bref från Casten Feif till Christopher Polhem. Meddelade af *S. E. Bring.*
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 233—256. Med 1 portr.

3632. **Kuylenstierna, O.,** Slaget vid Gadebusch, ett 200-årsminne. (Med 2 kartor i texten och en bild.)
Svensk Militär Tidskr. 1912. Årg. 1, s. 451—459.

3633. **Kuylenstierna, O.,** Magnus Stenbock vid Gadebusch. Ett 200-årsminne.
Aftonbladet 1912, N:o 335 (8/12).

3634. **Leijonhufvud, E.,** Gadebusch-medaljen. 1712 20/12 1912.
Arte et Marte 1912, s. 37. Med 2 illustr.

3635. **T[idander], L. G.,** Slaget vid Gadebusch den 9 december 1712. Ett 200-årsminne.
Militär-Nyheter 1912, s. 379—380, 388—389.

3636. **Uddgren, H. E.,** Vid Gadebusch. 15 s. Med 2 kartor o. 3 illustr Sthlm, Förf.

3637. **Åhman, A.,** Segern vid Gadebusch. Ett 200-årsminne.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 297 (20/12).

3638. **Piper, P.,** Altonas Brand am 8. Januar 1713. Auf Grund der Urkunden dargestellt. (1) + 77 + (1) + LXXXIV s. + 2 facs.pl. + 2 pl. 4:o. Altona, J. Harder 1913 [1912].

3639. Inlaga af de svenska fångarna i Tobolsk till Piper och Rehnsköld. 1713.
Karolinska krigares dagböcker. D. 7, s. 313—324 + 1 pl.

3640. Oboisten vid Westgöta-Dals regemente Johan Johansson Åboms dagbok 1712—1718.
Karolinska krigares dagböcker. D. 6, s. 339—360.

3641. Dagbok af en polack i Bender angående kalabaliken 11 febr.—6 mars n. st. 1713.
Karolinska krigares dagböcker. D. 6, s. 361—375.

3642. **G[ranqvist], P. M.,** Kalabaliken i Bender. 200-årsminne. Några erinringar för dagen.
Aftonbladet 1913, N:o 31 (2/2).

3643. Documente privitoare la istoria Romånilor culese de *E. de Hurmuzaki*. Vol. 13. Texte grecești privitoare la istoria romåneascä culese și publicate cu introducere și indicele numelor de *A. Papadopulos-Kerameus*. 619 s. 4:o. București 1909.
Innehåller s. 49—76 en krönika af *Afenduli* om Karl XII:s vistelse i Bender.

3644. **Iorga, N.,** En grekisk krönika om Karl XII:s vistelse i Bender (Afenduli). Öfversättning.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 192—205.

3645. **Almquist, H.,** Görtz' resa till Orienten år 1714.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 206—232.

3646. **Rosen, R. v.,** En karolinsk ryttarbragd. [Karl XII rider från Turkiet till Stralsund.]
Arte et Marte 1912, s. 20—23. Med 3 portr. i texten.

3647. **Hallendorff, C.,** Karl XII:s dödssätt. 1. Mordryktena. 2. Frågans nuvarande läge.
Svenska Dagbladet 1912, N:o 165 (20/6), 167 (22/6).

3648. **Kuylenstierna, O.,** Karl XII:s död. 88 s. En utredning. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Nord. bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.
Äfven i Vårt Försvar 1912, s. 26—112 under titel: Fredrikstens belägring och Karl XII:s död.

3649. **Schürer von Waldheim, M.,** Karl XII. Till den 30 november 1912.
Hvar 8 dag 1912. Årg. 14, s. 129—133. Med 14 illustr.

3650. **Södergren, V.,** Från Fredrikssten. Ett sommarminne från en historisk gränsbygd.
Ungdomens årsbok 1912. Utg. af Stockholms kyrkliga ungdomsförbund, s. 24—32. Med 5 illustr. i texten.

3650 1/2. **Nilsson, J. E.,** Riksdagsmannavalen i Landskrona och Helsingborg under frihetstiden. Bidrag till ståndsrepresentationens historia. 81 + (2) s. Helsingborg.
Medföljer som bilaga redogörelse för högre allm. läroverket i Helsingborg 1911—1912.

3651. **Chance, J. F.,** The treaty of Charlottenburg. [1723.]
The English Historical Review 1912. Vol. 27, s. 52—77.
Berör Sveriges politik vid denna tid.

3652. **Chance, J. F.,** Northern affairs in 1724.
The English Historical Review 1912, s. 483—511.

3653. **Holmdahl, O.,** Studier öfver prästeståndets kyrkopolitik under den tidigare frihetstiden. 1. Akad. afh. XIII + 272 s. Lund, Gleerupska Univ.-bokh. Pr. 3 kr. 50 öre.

3654. **Mickwitz, A.,** De finska deputationerna vid riksdagen 1742—43 och finska ekonomikommissionen 1743—46. Akad. afh. VIII + 182 + (1) s. Helsingfors.

3655. Correspondance diplomatique des représentants de France à la cour de l'impératrice Catherine II. T. 1. 1762—1765. [Titeln äfven på ryska.] LI + 702 + (3) s. S.-Peterb.
Sbornik. T. 140.

3656. **Hjärne, H.,** Sverige inför Europa 1772.
Hjärne, H., Ur det förgångna, s. 133—174.

3657. Politische Correspondenz Friedrich's des Grossen. Bd 35. Januar bis August 1774. Redigiert von *G. B. Volz.* (1) + 562 s. Weimar, A. Duncker.

3658. **Forsstrand, C.,** De tre gracerna. Minnen och anteckningar från Gustaf III:s Stockholm. [Ulla Fersen, Augusta Fersen och Lovisa Sparre.] (4) + 240 s. + 9 helsidespl. o. 9 illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 4 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 3966.

3659. **Daudet, L. M. E.,** Un drame d'amour à la cour de Suède 1784—1795. [Gustaf Mauritz Armfeldt och Magdalena Rudenschöld.]
Revue des deux mondes 1912. T. 10, s. 344—377, 669—700.

3660. **Ramm, A.,** Kung Gustaf III i Göteborg år 1787. En tidsbild från Göteborg för 125 år sedan. 1—2.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 62 (14/3), 63 (15/3).

3661. **Cederberg, A. R.,** Kuvauksia 1788—90 vuosien sodasta. [Skildringar från 1788—1790 årens krig.] H. 1—3. 10 + 5 + (1) + 12 s. Helsingissä 1908, 10.

3662. **Horn, G. v.,** Fredrikshamn. Ett blad ur den svenska skärgårdsflottans historia.
Årsbok utgifven af »Sveriges flotta» 1912—1913, s. 20—25.

3663. **O[lán, E.],** Gustaf III som luftseglingens beskyddare.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:r 248 (24/10).

3664. **Heidenstam, O. G. v.,** Fersen et Marie-Antoinette.
La Revue de Paris 1912. Année 19. 1er Juin, s. 472—494.

3665. **B[rusewit]z, A.,** Till frågan om Gustaf III:s sista författningsplaner.
Hist. Tidskr. 1912, s. 210—216.

3666. **Stavenow, L.,** Ankarströms Gottlandsresa och däraf följande högmålsprocess.
Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag, s. 142—156.

3667. **Daudet, L. M. E.,** La mort de Gustave III, roi de Suède (mars 1792). 26 s. Med flera illustr. i texten. Paris.
Extrait: Le mois littéraire et pittoresque.

3668. **Peyre, R.,** Sympathies des états scandinaves pour la révolution française et pour Bonaparte. 14 s. Paris.
Extrait: Revue des études Napoléoniennes 1912. Année 1: T. 1.

3669. **Söderberg, V.,** Insamlingen till flottan 1794. Ett historiskt apropos för dagen.
Stockholms Dagblad 1912, N:o 89 (1/4).

3670. **Holm, E.,** Danmark-Norges udenrigske Historie i Aarene 1800 til 1814. D. 1. 1800—1807. XII + 402 + 25 + (1) s. + 2 plankartor. Khvn. Gad. Pr. 7 kr.
Danmark-Norges Historie fra den store Nordiske Krigs Slutning till Rigenes Adskillelse (1720—1814). Bd 7: Afd. 1.

3671. **Schröder, C.,** Die schwedische Verpfändung Wismars an Mecklenburg-Schwerin 1803.
Jahrbucher und Jahresberichte des Vereins für mecklenburgische Geschichte und Altertumskunde 1912. Jahrg. 77, s. 177—240.

3672. **Witte, H.,** Wismar als schwedisches Pfand 1803—1903. Vortrag gehalten in der 41. Jahresversammlung des Hansischen Gesichtsvereins zu Wismar am 28. Mai 1912.
Hansische Geschichtsblätter 1912, s. 365—377.

3673. **Möller, E.,** England og Danmark-Norge 1807.
[Dan.] Hist. Tidsskr. 1912. Ottende Række. Bd 3, s. 309—422.

3674. **Nicolas Mikhaïlowitch,** L'empereur Alexandre 1er. Essai d'étude historique. T. 1. Texte et annexes orné de 19 planches, portraits et vues. XI + 544 s. 2. Annexes. V + 556 s. 4:o. S:t Petersbourg.

3675. **Bååth-Holmberg, C.,** Förräderiets spel i kampen om Finland. (2) + 114 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 50 öre.
Svenskt Folkbibliotek. 2: 5.

3676. **[Hauswolff, Ad. v.],** En svensk flickas dagbok under krigsfångenskap i Ryssland 1808—1809 jämte inledning af *C. Bååth-Holmberg.* 1:a o. 2:a uppl. 280 s. Göteborg, Åhlen & Åkerlund. Pr. 2 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 3967.

3677. **Nivé, P. A.,** Russko-Švedskaja vojna 1808—09 g. g. [Det rysk-svenska kriget 1808—1809.] X + 420 s. + 28 kartor. S.-Peterb. 1910.

3678. **Kleen, W.,** Ålands befrielse från den ryska invasionen 1808.
Vårt Försvar 1912, s. 130—142.

3679. **T[idander], L. G.,** Jakob Petrowitsch Kulnev. Ett 100-årsminne
Militär-Nyheter 1912, s. 237—238.

3680. **Clason, S.,** Gustaf IV Adolf och general Moore. 1—6. Med 2 bilagor.
Hist. Tidskr. 1912, s. 1—52, 233—295.

3681. **Barthety, H.,** Le maréchal Bernadotte prince royal de Suède et les souvenirs Palois à propos d'un récent ouvrage allemand. 30 s. Paris, Champion.

3682. **H[allendorff], C. H.,** 1812 års politik. Ett hundraårsminne.
Svenska Dagbladet 1912, N:o 92 (4/4).

3683. **Larsson, H.,** 1812 års politik och mötet i Åbo. Ett hundraårsminne. För Dagens Nyheter.
Dagens Nyheter 1912, N:o 15216 (23/9).

3684. **Friedrich, R.,** Die Befreiungskriege 1813—1815. Th. 2. Der Herbstfeldzug 1813. Mit 15 Bildnissen und 19 Karten in Steindruck. X + 426 s. Berlin, E. S. Mittler & Sohn.

3685. **Pflugk-Harttung, J. v.,** Zur Beurteilung Bernadottes. 1813.
Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1912. Bd 25, s. 191—209.

3686. **Rehtwisch, Th.,** Grossbeeren 23. August 1813, Hagelberg 27. August 1813, Theodor Körners Tod 26. August 1813. Mit Zeichnungen von Th. Rocholl und einer Karte. 94 + (2) s. Leipzig, Turm-Verlag.

3687. **Thorsander, G.,** Svenskarne i Tyskland 1813. Krigshistoriska skildringar mest efter minnestecknares uppgifter utarbetade. 260 s. Göteborg (tr. i Sköfde), Wettergren & Kerber. Pr. 3 kr.

3688. **[Östlund, A.],** När svenskarna sista gången voro med.
Militär-Nyheter 1911 s. 4, 12—13, 20—21, 29—30, 142, 149—150, 165—166, 173—174; 1912, s. 5—6. Med flera illustr.

3689. **Troplong, É.,** La fin d'une dynastie. [Huset Holstein-Gottorp i Sverige.]
Revue d'histoire diplomatique 1912, s. 600—606.

3690. [**Wrangel, F. U.**], En fransk diplomats uttalanden om svensk-norska unionen på 1820-talet. [Montalembert.]
[*Wrangel, F. U.*], Ur arkivens gömmor, s. 3—22.

3691. **Haralds, Hj.**, Sveriges utrikespolitik 1848. Ett bidrag till belysning af danska frågans första skede. Akad. afh. XVI + 292 + (1) s. Uppsala. Akad. bokh. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 3970.

3692. **Cullberg, A.**, La politique du roi Oscar I pendant la guerre de Crimée. Études diplomatiques sur les négociations secrètes entre les cabinets de Stockholm, Paris, Saint Pétersbourg et Londres les années 1853—1856. T. 1. 100 s. Börrum (tr. i Sthlm), Förf. Pr. 4 kr.

3693. **Sylwan, O.**, Sturzen-Becker och skandinavismen.
Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag, s. 157—184.

3694. **Dardel, F. v.**, Minnen. D. 1. 1833—61. 2:a uppl. III + 222 + (1) s. + 1 portr. 2. 1863—1865. 162 s. + 1 portr. 3. 1866—1870. (1) + 235 s. Med många illustr. i texten. Sthlm. Norstedt. Pr. 1 o. 3: 5 kr. 2: 4 kr.
Se nedan »Recensioner» 3971.

3695. T[**idander**], **L. G.**, Huru Sverige och Norge under 1864 års danska krig undgingo en sammanstötning med Ryssland.
Militär-Nyheter 1912, s. 197—198, 205—206.

3696. Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. Recueil de documents publié par le ministère des affaires étrangères. T. 5. 6 novembre 1864—27 février 1865. (1) + 452 s. 6. 1er mars 1865—31 août 1865. (1) + 491 s. Paris, Ficker.

3697. **Florén, G.**, Tillkomsten af 1866 års R. O. Akad. afh. X + (1) + 202 s. Göteborg. Förf. Pr. 2 kr. 50 öre.

3698. **Arvesen, O.**, Oplevelser og erindringer fra 1830-aarene og utover. 256 + (4) s. + 2 portr. o. 2 pl. Med flera portr. o. illustr. i texten. Kristiania. J. W. Cappelen. Pr. 5 kr.

3699. **Manthey, Aug. Chr.**, Dagböger for Aarene 1856—1874. Bd 2: H. 3. S. 161—240. Kristiania.
[Nor.] Hist. Tidsskr. 1912. Lev. 1.

3700. **Nielsen, Y.**, Under Oscar II:s Regjering. Oplevelser og Optegnelser 1872—1884. 328 s. Khvn (tr. i Kristiania). Gyldendalske bogh. Pr. 5 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3973.

3701. **Stjernstedt, L. W.**, Några minnesblad ur mitt lif. (1) + 346 + (1) s. + 1 portr. Många illustr. o. portr. i texten. Sthlm. Norstedt. Pr. 6 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3974.

3702. **Hammer, S. C.**, Georg Stang. Et blad af Norges nyeste historie. 178 s. Kristiania & Khvn. Gyldendalske Bogh. Pr. 3 kr. 20 öre.

3703. **Barnewitz, Fr.**, Das Wesen der schwedisch-norwegischen Union und ihre Auflösung im Jahre 1905. Inaug. Diss. 72 s. Leipzig 1911.

3704. **Grundel, A.**, Frisinnade landsföreningen 1902—1912. En återblick. 72 s. + 1 pl. Med flera illustr. o. portr. i texten. Sthlm. Frisinnade landsföreningen. Pr. 1 kr.

3705. **Fahlbeck, P.**, Russland und Skandinavien.
Preussische Jahrbücher 1912. Bd 148. s. 534—546.

Biografi och genealogi.

3706. **B[ergström], O.,** Personregister till »V. Millquist, Svenska riksdagens borgarstånd 1719—1866».
Personhistorisk Tidskr. 1911 (tr. 1912). Årg. 13, s. 311—331.

3707. **Ekstrand, V.,** Supplement till Svenska landtmätare 1628—1900. 74 s. Sthlm, Förf. Pr. 1 kr. 50 öre.
(Bilaga till Tidskrift för landtmäteri 1912).

3708. **Etzel, E. E.,** Notes on Swedo-Scottish families.
The Scottish Historical Review 1912. Vol. 9, s. 268—277.

3709. **F[röding], H.,** Göteborgssläkter från 1600-talet. 1. von Ackern.
Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 44—53.

3710. **Sinclair, G. A.,** Scotsmen serving the Swede.
The Scottish Historical Review 1911. Vol. 9, s. 37—51. Med 3 portr.

3711. **Släkter,** Svenska, under medverkan af Personhistoriska Samfundet, utgifna af *V. Ljungfors*. H. 2. S. 65—128. Lund, Utg. Pr. 3 kr.

3712. **Quensel, O.,** *Ansgarius.*
Quensel, O., Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider. s. 7—31.

3713. **Hult, I.,** *Johan Baner.*
Ord och Bild 1912, s. 177—196. Med 14 illustr.

3714. **Häggström, K.,** *Birgitta.* 29 s. Uppsala, L. Norblad. Pr. 30 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 8.

3715. Den hellige *Birgittas* Hus i Rom. Af *L. St.—Ch.*
Nord. Ugeblad for kath. Kristne 1910. Aarg. 58, s. 631—637.

3716. **Trolle-Bonde, C.,** Kongliga rådet och ambassadören grefve *Carl Bonde*. D. 3. [1697—1699.] XXIX + (2) + 466 s. + 4 stamtaflor + 1 portr. Lund, Gleerupska Univ. bokh. Tr. i 150 numr. exemplar. Pr. 15 kr.
Omslagstitel: Anteckningar om Bondesläkten.

3717. **Dahlbergh, E.,** Dagbok (1625—1699). För första gången fullständigt efter de i Upsala och Stockholm bevarade originalmanuskripten utgifven med inledning af *H. Lundström*. XXIV + 286 + XXXVII + (3) s. + 4 portr. + 1 facs. + 3 kartor + 1 illustr. 4:o. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 20 kr.
Se nedan »Recensioner» 3976.

3718. **Hausen, R.,** *Augustin Ehrensvärds* jordafärd och hans grafmonument på Sveaborg.
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 105. Förhandlingar o. uppsatser. 25. 1911 (tr. 1912), s. 189—208. Med 2 pl.

3719. **Hamilton-Geete, A.,** I solnedgången. Minnen och bilder från *Erik Gustaf Geijers* senaste lefnadsår. Samlade och meddelade. Saml. 3. Sommaren 1846. 434 s. + 6 portr. + 3 pl. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 7 kr.
Se nedan »Recensioner» 3977.

3720. **Sjöholm, J.,** Geijers afsägelse af förslagsrummet till biskop i Karlstad 1834. Hans bref till Aug. von Hartmansdorff.
Samlaren 1912, s. 166—173.

3721. **Spångberg, V.,** *Adolf Hedin,* väktaren och föregångsmannen. En politisk studie. 2:a omarbetade uppl. 114 + (2) s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 70 öre.
Verdandis Småskrifter. N:o 100.

3722. **Lilljebjörn, H.,** Minnen från förra hälften af 1800-talet. Utgifna af *E. G. Lilljebjörn.* Med 17 illustrationer efter teckningar af författaren. VI + (3) + 324 s. Sthlm, Bille. Pr. 6 kr.

3723. **Linné, C. v.,** Bref och skrifvelser af och till Carl von Linné. Med understöd af svenska staten utgifna af Upsala Universitet Afd. 1: D. 6. Bref till och från enskilda personer: E—Hallman. Utgifna och med upplysande noter försedda af *Th. M. Fries.* (1) + II + 445 s. Sthlm. Ljus. Pr. 10 kr.

3724. **Bildt, C.,** *Olai Magni* sista hvilorum.
Hist. Tidskr. 1912, s. 130—134.

3725. Familjeanekdoter och minnen från barndomen af grefve *Edvard Fredrik von Saltza.* Utgifna af *N. Sjöberg.* (3) + 97 + (1) s. + 1 portr. Sthlm, Bröderna Lagerström. Pr. 3 kr. 75 öre.

3726. **Wrangel, E.,** *Martina von Schwerin,* snillenas förtrogna. 319 s. + 1 portr. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.

3727. **Behm, V.,** Anteckningar om släkten *Skunck.*
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskr. 1911. Bd 5, s. 59—76.

3728. **Sturzen-Becker, R.,** *Oskar Patrick Sturzen-Becker* (Orvar Odd). Hans liv och gärningar framställda på grundval av bl. a. dagboksanteckningar och korrespondens till och från hans samtida. D. 2. 1857—1869. 369 s. + 2 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr. 75 öre.
Se nedan »Recensioner» 3981.

3729. **Bring, J. Th.,** *Jesper Svedberg.* 24 s. Uppsala, L. Norblad. Pr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses folkskrifter. 6.

3730. **Gabrielsson, S.,** *Jesper Svedberg.*
Julbok för Västerås stift 1912. Årg. 7, s. 25—52. Med 1 portr.

3731. **Lögdberg, L. E.,** *Jesper Svedberg.*
Karlstads stifts julbok 1912, s. 101—120. Med 1 portr.

3732. Amiral *Carl Tersmedens* memoarer. Från kadettåren. Utgifna af *N. Sjöberg.* (3) + 297 s. Sthlm. Wahlström & Widstrand. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 3982.

3733. **Liedgren, E.,** *Johan Olof Wallin.* (2) + 33 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 75 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 1.

3734. **Weman, G. G.,** Om släkten *Weman* och dem som härstamma från denna 1590—1912, samt anteckningar öfver många med Wemännerna befryndade eller nära allierade släkter. Historik, genealogi och biografi. XIV + (1) + 262 s. + 1 släkttafla + 12 plansecher. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Tr. i 325 numrerade exemplar. Pr. 15 kr.

3735. **Bilmark, J.,** Minne öfver *Michael Olai Wexionius-Gyldenstolpe.* Medd. af *A. A. A. Laitinen.*
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 105. Förhandlingar o. uppsatser. 25. 1911 (tr. 1912) s. 239—266.

3736. **Laitinen, A. A. A.,** *Wexionius-Gyldenstolpe.* 1. Akad. afh. VI + (1) + 306 s. Med bilagor. Helsingissä.

Heraldik och numismatik.

3737. **Bratring, P.,** Sammlung des Herrn Paul Bratring in Charlottenburg. Münzen und Medaillen von Pommern, Schweden und Brandenburg-Preussen. Numismatische Bücher. Mit 14 Tafeln Abbildungen. (1) + 70 s. Frankfurt am Main, Adolph Hess Nachfolger.

3738. **Lewenhaupt, A.,** Våra yngsta stadsvapen.
Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 54—55. Med 4 planscher.

Krigshistoria.

3739. **Anisimov, N. V., & Zinevič, A. K.,** Istorija russkoj armii epocha Petra Velikago 1699—1762 g. Dopetrovskija vojska. Reguljarnaja armija pri Petrě Velikom, Miniché i Elizavetě. Narva. Lěsnaja. Poltava. Kunnersdorf. [Ryska arméns historia under Peter den stores tidehvarf. Stridskrafterna före Peter. Den stående armén under Peter den Store, Münnich och Elisabet. Narva. Ljesna. Poltava. Kunnersdorf.] (4) + 86 s. + 4 kartor. Čugnev 1911.

3740. **Braunerhjelm, C. A. G.,** Kungl. Lifregementets till häst historia. Utarbetad efter samlingar af *O. M. F. Björnstjerna* och *C. A. Klingspor*. D. 1. Upplands- och Södermanlandsfanorna intill år 1621. VII + 122 + (1) s. + 2 kartor. Uppsala & Sthlm, Almqvist & Wiksell. Pr. 4 kr.

3741. **Falk, H.,** Värmlands regementes minnesfest.
Svensk Militär Tidskr. 1912. Årg. 1, s. 361—367. Med 2 bilder.

3742. **Fevrell, Th.,** Några ord om vårt sjöförsvar och dess inflytande på vår historia.
Bonniers månadshäften 1912, s. 249—263. Med 14 illustr.

3743. **Forsstrand, C.,** Stockholms befästningar i äldre tider.
Meddelanden N:o 15 från föreningen för Stockholms fasta försvar, s. 44—58. Med 4 illustr. o. 1 karta i texten.

3744. **Korzon, T.,** Dzieje wojen i wojskowości w polsce epoka przedrozbiorowa. [Polens krigs- och militärhistoria före delningen.] 1. VII + 387 s. + 1 karta. 2. 532 s. 3. 459 + (2) s. Kraków.

3745. **Leijonhufvud, E.,** Några anteckningar om generaladjutantsbefattningarna under tiden 1790—1840. Med 2 bilagor.
Krigsvetenskaps Akad. Tidskr. 1912, s. 402—427.

3746. **Lybeck, O.,** Sveriges sjökrig i deras samband med den politiska historien. En öfversikt.
Vår Flotta 1912, s. 111—114.

3747. **Nostitz, E. v.,** Völker und Persönlichkeiten in ihrer Kriegsführung. Bd 1. Von Plataä bis Pultawa. VI + 375 + (4) s. + 31 Tafel. Hannover.

3748. **Regementsjubileer,** Årets. Bohusläns regementes 250-års jubileum af *H. E. U.* Skånska infanteriregementenas 100-års jubileum af *T. L. W.* Gottlands infanteriregementes och Gottlands artillerikårs 100-års jubileum.
Svensk Militär Tidskr. 1912. Årg. 1. s. 88—103. Med 6 bilder.

3749. **Schiötz, J.,** Den norske hærs organisation 1810—[1] i 1818.
Norsk Militært Tidsskr. 1912. Bd 75, s. 133—158, 351—368.

3750. **Strokirch, E. v.,** Svenska arméns munderingar 1680—1905. H. 2. Göta lifgarde o. Lifregementets grenadjärer. Hvarje bild är granskad af *F. A. Spak.* 32 pl. 3. Första o. Andra Lifgrenadjär-regementena. 31 pl. 4. Lifregementets grenadjärer, Karlskrona grenadjär regemente o. Vaxholms grenadjär regemente. 35 pl. 5. Lifgardet till häst. 31 pl. Fol. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. för H. 2: 6 kr. 50 öre, de öfriga 5 kr.
Arbetet afbrutet, det kommer ej någon fortsättning.

3751. **Sundberg, H.,** Kungl. Hälsinge regementes krigshistoria i kort sammandrag. 92 s. + 1 pl. + 1 karta. Gefle, Hedmans bokh. Pr. 50 öre.

3752. **T[idander], L. G.,** När beväringsinrättningen infördes i Sverige. Ett betydelsefullt 100-års-minne.
Militär-Nyheter 1912, s. 156—158.

3753. **Wachtmeister, A.,** Något om i Karlskrona örlogshamn fordom sänkta skepp.
Tidskr. i sjöväsendet 1912. Årg. 75, s. 55—74. Med 10 kartskisser i texten.

3754. **Westerlund, C.,** Dalfrikåren och Dalvargeringsregementet 1788—1790. 43 + (1) s. Sthlm, Förf. Tr. i några numrerade exemplar.
Revideradt separattryck ur Meddelanden från föreningen för Stockholms fasta försvar. N:o 13, 1911, 14, 1912.

3755. **[Wrangel, F. U.],** Slaget vid Fleurus den 1 juli 1690 och uppkomsten af regementet Royal-Suédois.
[*Wrangel, F. U.*], Ur arkivens gömmor, s. 74—110.

3756. **Zeeh, E.,** Ett och annat om monument å slagfält m. fl. krigshistoriskt ryktbara platser i Sverige.
Meddelanden N:o 15 från föreningen för Stockholms fasta försvar, s. 58—107. Med 33 illustr. i texten.

Litteratur- och konsthistoria.

3757. **Bromander, C. V.,** Erik Jonæus. En artist från 1700-talets Karlstad. Föredrag vid Värmlands fornminnesförenings sammanträde i Karlstad den 22 september 1909.
Värmland förr och nu 1911. 9, s. 1—26. Med 5 illustr.

3758. **Cederschiöld, W.,** Giöta Kiämpa-Wisa. En samtida dikt om slaget vid Narva. 1—2.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 79 ([1] 4), 80 ([6] 4).

3759. **Curman, S.,** Cistercienserordens byggnadskonst. 1. Kyrkoplanen. [Akad. afh.] 213 + (4) s. Med 123 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 7 kr.

3760. **Kjersén, E.,** Altarskåpet i Köpings kyrka — det vackraste i Norden. Beskrifning öfver dess skilda delar. 15 s. Med 3 bilder. Köping, Köpings-Postens förlag. Pr. 30 öre.

3761. **Kyrkor,** Sveriges. Konsthistoriskt inventarium under medverkan af konsthistoriska seminariet vid Uppsala universitet bearbetat och utgifvet af *S. Curman* o. *J. Roosval.* Med understöd af K. Vitterhets-, Historie- och Antikvitetsakademien. Uppland. Bd 4: H. 1. Erlinghundra härad. X + (1) + 202 s. Med 171 fig. Uppsala. Pr. 4 kr. 50 öre.
Ur Uppsala universitets Års-kr. 1912.
Se nedan »Recensioner» 3984.

3762. **Romdahl, A. L.,** Några observanda rörande Vasatidens byggnadskonst.
Fataburen 1911, s. 227—239.

3763. **Roosval, J.,** Medeltidens kyrkliga arkitektur i Sverige. En studie öfver hufvudsakligen de sista 10 årens litteratur i ämnet. 26 s. Med 1 illustr. Sthlm. Förf. Pr. 50 öre.
Särtryck ur Teknisk Tidskrift, Arkitektur 1911, H. 7, 8 och 9.

3764. **Schück, H., & Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade uppl. D. 2. Warburg, K., Sveriges litteratur under frihetstiden och gustavianska tidehvarfvet. H. 3—14. S. 97—661 + (1) + XV s. + 42 bilagor (portr. o. illustr.) Sthlm. Geber. Pr. 14 kr. 60 öre.

3765. **Schürer von Waldheim, M.,** Ett obeaktadt porträtt af Karl XII.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 266—269. Med 1 portr. o. 1 pl.

3766. **Sirén, O.,** Tessinska kyrkobyggnader.
Nord. Tidskr. 1912, s. 541—564. Med 14 fig.

3767. **Ugglas, C. R. af,** Bidrag till kännedomen om den franska bildhuggarkolonin vid Uppsala domkyrka.
Upplands fornminnesf. tidskr. 1912. Bd 6, s. 283—306. Med 4 pl. o. 7 fig.

3768. **Warburg, K.,** Svenska Akademiens suspension och Leopolds uttalanden därom.
Samlaren 1912, s. 197—208.

3769. **Warburg, K.,** En politisk visa från 1800. Ett litteraturhistoriskt spörsmål.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 229 (2/10).

Statsrätt, juridik och nationalekonomi.

3770. **Aall, A., & Gjelsvik, N.,** Die norwegisch-schwedische Union, ihr Bestehen und ihre Lösung. Ein Beitrag zur allgemeinen Staatslehre auf geschichtlicher Grundlage. X + 414 s. Breslau, M. & H. Marcus.
Abhandlungen aus dem Staats- und Verwaltungsrecht. Herausg. v. S. Brie u. M. Fleischmann. H. 26.

3771. **Almquist, J. A.,** Kommerskollegium och riksens ständers manufakturkontor samt konsulsstaten 1651—1910. Administrativa och biografiska anteckningar. H. 1: Organisation 1651—1809. 144 s. Sthlm. Pr. 1 kr. 50 öre.
Meddelanden från svenska riksarkivet. N. F. II: 4.

3772. **Boëthius, S. J.,** Ytterligare till frågan om tillkomsten af 1809 års regeringsform.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1912, s. 65—90.

3773. **Boye, Th.,** De væbnede neutralitetsforbund. Et avsnit av folkerettens historie. Trykt med bidrag av det Norske Nobelinstitut og det Finneske Legat. VI + (1) + 360 s. Kristiania, Gröndahl.

3774. **Edén, N.,** Det svenska statsskickets utveckling från Gustaf Vasa till våra dagar. 53 s. Uppsala 1910.
Sommarkurserna i Uppsala 1910.

3775. **Fragment,** Ett, af Upplandslagens ärfdabalk från förra hälften af 1300-talet. Efter fyra pergamentblad funna i Kammararkivet. Utgifvet af *R. Geete.* S. 243—259. Med faksimil i ljustryck. Sthlm.
Bilaga till Sv. Fornskr.-Sällsk:s årsmöte 1912.

3776. **Gränström, P. O.,** Om voteringspropositionen vid gemensam votering.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1912, s. 166—191.

3777. **Handlingar** i rättstvisten om Krångedeforsarna. 1. Protokoll från rättegångstillfällena den 13 februari och den 10 april 1911 (innehållande kronans stämningspåstående och utveckling af dess talan). 88 s. + 5 bil. 2. Protokoll från rättegångstillfället den 27 november 1911 (innehållande af svarandena genom professor B. H. Dahlberg verkställd utredning). S. 89—190 + 7 bil. 3. Protokoll från rättegångstillfället den 12 februari 1912 (innehållande vidare utveckling af kronans talan). S. 191—269 + 1 bil. Sthlm. Pr. för alla 3 häftena 3 kr. 50 öre.
Svenska Vattenkraftföreningens publikationer. 26, 27, 29.

3778. **Kjellberg, C. M.,** Till frågan om vattenregalet. V + 53 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

3779. **Lagerlöf, E.,** Kronans regalrättsanspråk och afvittringarna vid Lule älf. Utredning med anledning af kronans process om Hedensforsen. 165 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.

3780. **Lindroth, Hj.,** Eriksgata.
Hist. Tidskr. 1912. s. 125—130.

3781. **Lundelius, H.,** Interpellationsinstitutet. En studie i Sveriges politiska rätt.
Statsvetenskaplig Tidskr. 1912, s. 115—143.

3782. **Petander, K.,** De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen. 1. 1718—1765. XIV + 285 + (1) s. Sthlm, Norstedt. Pr. 5 kr.
Se nedan »Recensioner» 3986.

3783. **Ur** vår äldsta bok. [Västgötalagen.] Valda historiska texter med anmärkningar utgivna av *N. Beckman.* 100 + (1) s. Med 16 fig. Sthlm, Norstedt. Pris 1 kr. 25 öre.

3784. **Westman, K. G.,** De svenska rättskällornas historia. Föreläsningar. Utgifna till de studerandes tjänst. (2) + 115 st. Uppsala, K. W. Appelberg. Pr. 3 kr. 75 öre.

3785. **Westman, K. G.,** Den svenska nämnden, dess uppkomst och utveckling. H. 1. 224 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 4 kr.

3786. **Wieselgren, O.,** En samtida kritik af den svenska frihetstidens statsskick.
Studier tillägnade Karl Warburg på hans sextioårsdag. s. 197—208.

3787. **Wieselgren, O.,** »Yppighets nytta». Ett bidrag till de ekonomiska åskådningarnas historia i Sverige under det adertonde århundradet. 62 s. Uppsala. Akad. bokh.
Skrifter utgifna af K. Humanistiska Vetenskaps-samfundet i Uppsala. 14: 3.

3788. **Wohlin, N.,** Den svenska jordstyckningspolitiken i de 18:de och 19:de århundradena. Akad. afh. [Lund.] XIII + 852 + (1) s. Sthlm, Förf.

Bibliografi.

3789. **Almquist, J. A.,** Sveriges bibliografiska litteratur. D. 3: H. 1: Typografi och bokhandtverk, bokhandel samt supplement till föregående delar. H. 2: Register. 1 + 269 + VIII + (2) s. + s. 151—152. Sthlm. Kungl. Bibliotekets handlingar 32, 33.
Se nedan »Recensioner» 3988.

3790. **Arbusow jun., L.,** Livländische Geschichtsliteratur 1910. In Verbindung mit den baltischen geschichtsforschenden Gesellschaften herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. (4) + 90 s. Riga, N. Kymmel.

3791. **Bergh, S.,** Rådsprotokoll och därmed jämförliga i riksarkivet förvarade protokoll. Bihang: *Clason, S.*, Stenografiska rådsprotokoll från 1600-talet.
Meddelanden från svenska riksarkivet 1912. N. F. 1, s. 279—354.

3792. **Bergh, S.,** Ett vilsekommet rådsprotokoll.
Hist. Tidskr. 1912, s. 206—210.

3793. **Bring, S. E.,** Karl XII:s bibliografi för åren 1901—1910.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 300—362. Äfven separat.

3794. **Bygdén, L.,** Svenskt anonym- och pseudonymlexikon. Bibliografisk förteckning öfver uppdagade anonymer och pseudonymer i den svenska litteraturen. H. 17 (= Bd 2: 8). Sp. 673—768. Uppsala.
Skrifter utgifna af Svenska Litteratursällskapet. 17: 15.

3795. **Carlgren, W.,** Läroböcker i historia vid äldre svenska skolor (—1820).
Verdandi 1912. Årg. 30, s. 11—33.

3796. **Jahresberichte** der Geschichtswissenschaft im Auftrage der Historischen Gesellschaft zu Berlin herausgegeben von *G. Schuster*. Jahrg. 33. 1910. Hälfte 2. IX + 369 + 351 s. Berlin, Weidmannsche Buchhandlung.
Afdelningen för Sverige är skrifven af *T. Höjer* och utgör s. 212—228 af tredje afdelningen: afdelningen för Finland, omfattande 1906—1909, är skrifven af *K. Grotenfelt* och utgör s. 162—172 af tredje afdelningen.

3797. **Karttunen, K. I.,** Les Suecana de la Biblioteca Casanatense à Rome. 26 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 9.

3798. **Rydeberg, F.,** Meddelanden rörande svensk krigshistoria ur kejserliga ryska krigshistoriska sällskapets tidskrift.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 290—299. Med 1 portr.

3799. **Setterwall, K.,** Svensk historisk bibliografi 1911. 45 s. Sthlm.
Bilaga till Hist. Tidskr. 1912 50 separatexemplar.

3800. **Törne, P. O. v.,** Öfversikt af under år 1911 i Finland utkommen historisk litteratur.
Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 71—90.

3801 **Wulffius, W.,** Livländische Geschichtslitteratur 1909. In Verbindung mit den baltischen geschichtsforschenden Gesellschaften herausgegeben von der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands in Riga. (4) + 64 + (1) s. Riga, N. Kymmel.

Topografi.

3802. **Berg, W.,** Bohusläns historia. D. 1: Bohusläns tidigare historia t. o. m. 20 maj 1532. 541 s. Med många illustrationer. Göteborg, Förf. Pr. 3 kr.
Se nedan »Recensioner» 3989.

3803. **Berg, W.,** Seffle kanal och Byälfvens vattendrag. Historik utarbetad på uppdrag af styrelsen för Seffle kanalbolag. 70 s. + 1 karta. Med många illustr. o. portr. 4:o. Sthlm, Fritze. Pr. 4 kr.

3804. **Bergström, G.,** Arboga krönika. Efter samtida källor. 2:a uppl. 1: Medeltidsminnen. XV + 213 + (1) s. + 1 portr. 2: Nyare tiden. 250 + (2) s. + 1 pl. Köping, Köpings Posten 1911 (tr. 1909). Pr. 3 kr. 50 öre.

3805. **Björkman, R.,** Tenhults herrgård 1542—1911. 161 s. 4:o. Med många illustr. o. portr. i texten. + 1 facs. + 1 karta. Sthlm (tr. i Jönköping), Fritze. Pr. 22 kr. Tr. i 150 numrerade exemplar.

3806. **Bolmstedt, A.,** När Kristianstads kyrka byggdes och invigdes. Anteckningar. Tillägg: När 200-årsminnet af kyrkans invigning firades. 24 s. Kristianstad, Hj. Möllers bokh. Pr. 50 öre. (Se N:o 1745.)

3807. **Bonnesen, St.,** Om Hallands folkmängd under Karl XII:s regering.
Karolinska förbundets årsbok 1911 (tr. 1912), s. 257—265.

3808. **Bååth, L. M.,** Hvar bodde Axel Oxenstierna? Några anteckningar om Oxenstiernska huset.
Dagens Nyheter 1912, N:o 15259 (5/11).

3809. **Bååth, L. M.,** Kan staden sälja Öfverståthållarhuset? Icke till någon enskild, men väl till staten. En granskning af gamla handlingar rörande husets historia under de senaste 150 åren.
Dagens Nyheter 1912, N:o 15058 (15/4).

3810. **Börjeson, J.,** Ägarne till Gunnarskär på Hammarön under 1700-talet. Med 2 bilagor.
Värmland förr och nu 1911. 9, s. 27—52. Med 5 pl.
Bil. 2: Brätte, En försvunnen stad. Af *L. A.*

3811. **De Brun, Fr.,** En vandring genom det medeltida Stockholm.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 141—186. Med 13 fig.

3812. **Ekhoff, E.,** S:t Clemens kyrka i Visby. Mit deutscher Zusammenfassung. Utgifvet af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akad. (2) + 213 s. Med 140 fig. 4:o. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 12 kr.
Se nedan »Recensioner» 3990.

3813. **Flodmark, J.,** Drottning Ulrika Eleonoras lusthus.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 129—134. Med 2 fig.

3814. **Flodmark, J.,** Ströftåg på Ladugårdslandet. Konturer från midten af förra århundradet.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 113—128. Med 10 fig.

3815. **Fornhandlingar** rörande Jämtlands län. [1466—1673.] Utg. af *S. J. Kardell.*
Jämtlands läns fornminnesförenings tidskr. 1911. Bd 5, s. 77—85.

3816. **Forssell, B.,** Örebro och dess utveckling. Kulturhistoriska utkast i ord och bild. Bd 1. innefattande tiden från Örebro tillkomst till stora branden 1854. (4)+141 s.+1 pl.+2 diagram+1 karta. Många illustr. i texten. 4:o. Örebro Lindhska bokh. Pr. 7 kr. 50 öre.

3817. **Gråbrödraklostret** i Ystad. Återinvigt i dag. Några anteckningar om dess historia och restaurering. Af *N. W.*
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 268 (16/11).

3818. **G[öransso]n, J.,** Tillståndet i Skåne efter Snapphanefäjden.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 54 (5/3).

3819. **Handlingar** rörande Eksjö stad samlade och utgifna enligt stadsfullmäktiges beslut den 16 mars 1899. D. 2. 185 s.+1 karta. Med flera illustr. i texten. Eksjö 1911.

3820. **Haugard, J. A:son,** Historiska minnen i norra Vättersbygden. 87 s. Med flera illustr. i texten. Uppsala (tr. i Askersund). Akad. bokh. Pr. 1 kr. 50 öre.

3821. **Hellström, G.,** Huset N:o 4 Södermalmstorg.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 187—193. Med 3 fig.

3822. **Hülphers, A. A.,** Samlingar til en beskrifning öfwer Norrland. Andra samlingen om Jämtland. (12)+272+33+(2) s.+1 karta. Westerås. Tryckt hos Joh. L. Horrn 1775. Tredje samlingen om Herjedalen. (14)+124+8 s. Westerås. Tryckt hos Joh. L. Horrn 1777. Omtr. Sthlm 1912. Östersund, Wisénska bokh. Pr. 5 kr.
Skrifter utg. af Medelpads fornminnesf. 4.

3823. **Häggström, N.,** Vad Abraham Hülphers berättar om 1700-talets Umeå som han själv besökte år 1758. I sammandrag med ett par anmärkningar. 23 s. Umeå 1910.

3824. **Kuylenstierna, A.,** Kimstad socken i Östergötland.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 115—128. Med 11 illustr.

3825. **Lampa, S.,** Om svensk bygdeforskning.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 41—52.

3826. **Lengertz, W. N.,** Ett blad ur Linderöds historia. Fragment till en ortsbeskrifning. 19 s. Kristianstad (tr. i Eslöf). Hj. Möllers bokh. Pr. 50 öre.

3827. **Lundh, L. L.,** Blad ur Färila sockens historia. 302+(1) s. Med flera illustr. i texten. Gefle 1911. Pr. 2 kr.

3828. **Lundin, Cl.,** o. **Strindberg, A.,** Gamla Stockholm. Anteckningar ur tryckta och otryckta källor framletade, samlade och utgifna. 3:e oförändrade uppl. XII+638+(1) s.+1 karta o. 2 illustr.+1 facs. Med många illustr. o. portr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 10 kr.

3829. **Nerman, G.,** Avesta, dess uppkomst och utveckling. 24 s. Uppsala. Akad. bokh. Pr. 30 öre.

3830. **Nerman, G.,** Södertälje kanals historia. 18 s.+1 portr. Uppsala. Akad. bokh. Pr. 40 öre.

3831. **Nordensvan, G.,** Åre kyrka. Ett par anteckningar.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 241—247. Med 4 illustr.

3832. **Olaus Magnus Gothus,** Ain kurze Auslegung der neuuen Mappen von den alten Goettenreich und andern Nordlenden Venedig 1539. Faksimile i ljustryck med inledning utg. af *I. Collijn.* VII+(17) s. +1 karta. Sthlm, Cederquist. Pr. 10 kr.

3833. **Olsson, M.,** En forntida brunn vid Gamla Uppsala.
Upplands forminnesf. tidskr. 1912. Bd 6, s. 307—321. Med 8 fig.

3834. **Palme, O.,** Sigtuna. Vägvisare genom staden jämte några ord om dess historia. Med 1 karta och 16 illustrationer. 19 + (1) s. Uppsala, Förf. Pris 50 öre. (På bättre papper äro tryckta 100 exemplar, hvilka samtliga tillika inbundits.)

3835. **Pettersson, A. V.,** Kulturbilder från Lindesberg med omnäjd förr och nu. 64 s. Lindesberg 1911.

3836. **Rieck-Müller, M.,** Sundsvall. En kultur- och tidsskildring.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 205—234. Med 19 illustr.

3837. **Romdahl, A. L.,** Vår domkyrka. [Linköping.]
Julhälsningar till församlingarna från präster i Linköpings stift 1911. Årg. 7, s. 103—110. Med 6 illustr.

3838. **Rydström, A.,** Boken om Tjust. D. 1. 2:a tillökade uppl. 154 + (1) s. + 43 illust. + 3 portr. + 1 släkttafla. Västervik, C. O. Ekblad & Comp. Pr. 2 kr. 50 öre.

3839. **Sahlgren, J.,** Landskapsnamnet Närke. Med en karta.
Festskrift til H. F. Feilberg 1911, s. 285—302.

3840. **Samuelsson, V.,** I hjärtat af Järnbäraland.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 177—194. Med 16 illustr.

3841. **Sirén, O.,** Gamla Stockholmshus af Nicodemus Tessin d. ä. och några samtida byggnader. D. 1. (3) + 243 + (1) + 118 pl. 4:o. Sthlm, Norstedt. Pr. 60 kr. Tr. i 420 exemplar.
Se nedan »Recensioner» 3992.

3842. **Slott,** Svenska, och herresäten vid 1900-talets början. H. 29—39. Skåne. 8—15. Södermanland. 7—8. Småland. 3. S. 225—499 + s. 193—256 + s. 65—96. Med många illustr. i texten. Sthlm, E. Lundquist. Pr. 5 kr. häftet.
H. 29: Jordberga o. Widtsköfle af *G. Upmark*, Glimmingehus af *O. Rydbeck*. — 30: Glimmingehus af *O. Rydbeck*, Övedskloster af *G. Upmark*, Gärsnäs af *A. Hahr*. — 31: Skenäs af *G. Upmark*, Säfstaholm af *L. Looström*, Högsjö af *C. Forsstrand*, Rinkesta af *N. Sjöberg*. — 32: Blekhem, Casimirsborg, Forsby och Helgerum af *E. Åkerhielm*, Odensviholm af *N. Sjöberg*, Husaby af *N. Sjöberg* o. *E. Akerhielm*. — 33: Gärsnäs o. Örup af *A. Hahr*, Maltesholm o. Bäckaskog af *G. Upmark*. — 34: Bäckaskog, Karsholm, Övesholm o. Högesta af *G. Upmark*. — 35: Rinkesta af *N. Sjöberg*, Ås, Julita o. Gimmersta af *G. Upmark*. — 36: Högesta, Söfdeborg, Kristinehof o. Löberöd af *G. Upmark*. — 37: Löberöd o. Hjularöd af *G. Upmark*, Trolle-Ljungby af *A. Hahr*. — 38: Årup, Qvesarum o. Rydsgård af *A. Hahr*, Spannarp, Belteberga af *G. Upmark*. — 39: Rydsgård, Skabersjö, Dybeck o. Kronovall af *A. Hahr*, Rabelöf af *G. Upmark*.

3843. **Stenbock, L.,** Herrborum. 33 s. Med flera illustr. o. portr. Sthlm. Tr. i 200 numrerade exemplar.

3844. **Storkyrkan** i Stockholm (S:t Nicolai kyrka), dess historik och märkligare minnesmärken. En redogörelse utarbetad till besökandes vägledning. 38 s. Med många portr. o. illustr. Sthlm. Pr. 25 öre.
Äfven på engelska och tyska.

3845. **Sverige.** Geografisk, topografisk, statistisk beskrifning. Under medverkan af flera författare utgifven af *K. Ahlenius, E. Apelqvist, A. Kempe* och *O. Sjögren*. Med många illustr. och planer. H. 39—43. 6: 1—4, 2: 6. 256 s. + s. 321—384. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 1 kr. häftet.

3846. **Tidander, L. G.,** Ur Köpings historia. Anteckningar ur skilda källor och arkiv. 84 s. Köping 1910.

3847. [**Wrangel, F. U.**], Tessinska palatset. Ett bidrag till Öfverståthållarehusets i Stockholm historia. Anteckningar af *W. Legran.* (2) + 44 + (3) s. + 50 pl. Fol. Sthlm, W. Silfversparre. Pr. 45 kr. Tr. i 250 numrerade exemplar.
Se nedan »Recensioner» 3995.

3848. **Wrangel, F. U.,** Stockholmiana. 1—4. Anteckningar. Ny uppl. jämte tillägg. Med 61 bilder. X + 536 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 11 kr.

3849. [**Wägner, H.**], Ett besök i det gamla Ystad. Det gamla gråbrödraklostrets skiftande öden. Af *Domino.*
Dagens Nyheter 1912, N:o 15268 (14/11).

3850. **Ystad,** Gamla och nya, (med omgifningar) i ord och bild af *A. Jönsson, H. Brag, E. Hemberg* m. fl. med 2 kartor och 128 illustrationer. Utgifven af *F. W. Larsson.* 157 s. Ystad, Larssons Pappersindustri-aktieb. Pr. 1 kr. 75 öre.

3851. **Neander, H.,** Gammal-Svenskby. 45 s. Sthlm, Geber. Pr. 45 öre.
Heimdals småskrifter. 12.

Kulturhistoria.

3852. **Aktstycken,** Valda, till svenska undervisningsväsendets historia. Utgivna av *B. R. Hall.* XV + 320 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 75 öre.

3853. **Anderson, W.,** Svenskt stadslif under 1700-talet. Tidsbilder från Karlskrona. VI + 122 s. Med flera illustr. o. portr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 50 öre.
Se nedan »Recensioner» 3996.

3854. **Annerstedt, Cl.,** Upsala Universitets historia. Bihang 3: Handlingar 1695—1749. (4) + 420 s. Bihang 4: 1749—1776. (4) + 393 s. Uppsala, Akad. bokh. Pr. 8 kr. delen.

3855. **Aulin, Fr. R.,** Anteckningar om Philipsenska skolinrättningen i Stockholm 1811—1911. (1) + 66 s. + 2 portr. + 2 pl. 4:o. Sthlm 1911.

3856. **Beckman, N.,** Knutsdagen och julfriden.
Fataburen 1912, s. 182—186.

3857. **Bolin, G.,** Johan III:s högskola å Gråmunkeholmen. 1. 1576—1583.
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 1—62. Med 2 fig.

3858. **Bååth, A. U.,** Nordiskt forntidsliv. 2:a genomsedda uppl. VI + 216 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 75 öre.

3859. **Carlgren, W.,** Historien som läroämne i äldre svenska skolor (—1820). Öfversikt. 1—2.
Pedagogisk Tidskr. 1911. Årg. 47, s. 97—107; 1912. 48, s. 213—222, 243—247.

3860. **Eneström, F. J.,** Gnosjöborna, deras hemslöjd, seder och lefnadssätt, skrock och vidskepelse m. m. 2:a uppl. III + (1) + 137 s. Med 14 fig. Sthlm, Norstedt. Pr. 1 kr. 75 öre.

3861. **Engeström, J. O. Th. v.,** Spannmålshandeln i Sverige under 1700-talet. Anteckningar. 17 s. Sthlm. Förf.
Särtryck ur Kungl. Landtbruksakademiens handlingar och tidskrift år 1912.

3862. **Falk, Hj.,** Altnordisches Seewesen.
Wörter und Sachen, Kulturhistorische Zeitschrift für Sprach- und Sachforschung 1912. Bd 4, s. 1—122.

3863. **Fries, Th. M.,** Naturalhistorien i Upsala under de fyra första decennierna af 1700-talet. 1–2.
Nord. Tidskr. 1912, s. 344—365, 417—436.

3864. **Gadelius, B.,** Tro och öfvertro i gångna tider. D. 1. XII + 263 s. + 11 pl. o. flera illustr. i texten. Sthlm, Geber. Pr. 5 kr. 75 öre.

3865. **Grönstedt, J.,** Svenska hoffester. 2. Grefve Magnus Gabriel De la Gardies ambassad till Frankrike år 1646. 108 s. + 6 pl. Sthlm. Förf. Pr. 5 kr. Tr. i 400 numr. exemplar.

3866. **Hagberg, L.,** Fastlag ock hetvägg.
Festskrift til H. F. Feilberg 1911, s. 518—535.

3867. **Hammarstedt, N. E.,** Kvarlevor av en Frös-ritual i en svensk bröllopslek.
Festskrift til H. F. Feilberg 1911, s. 489—517.

3868. **Hammarstedt, N. E.,** Fästmöpåsen eller brudsäcken. Ett bidrag till lysningspresenternas historia.
Fataburen 1912, s. 38—45. Med 2 fig.

3869. **Hamnström, M.,** »En lustig roman». Kulturteckning från Jämtland vid 1700-talets början. I original för Östersunds-Posten. 83 s. Östersund 1911.

3870. **Historia,** Älfsborgs läns hushållningssällskaps. 1812 1912. D. 2: *O. Mannerfelt*, Elfsborgs läns kongl. hushållssällskap 1812—1829. VI + 119 s. + 12 portr. + 2 illustr. 4: *O. Mannerfelt*, Filialafdelningen och Älfsborgs läns södra hushållningssällskap 1829—1912. XI + 439 + (1) + 15 s. + 12 portrpl. Med flera portr. o. illustr. i texten. Vänersborg (tr. i Sthlm), Förf. Pr. för båda del. 6 kr.

3871. **Holm, T.,** Sveriges allmänna postväsen. Ett försök till svensk posthistoria. D. 4: 1. 1677—1697. XIII + 312 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr.

3872. **Johnsson, P.,** Landsvägarne och deras uppkomst. Ett kulturhistoriskt bidrag.
Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 182 B (8/8).

3873. **Johnsson, P.,** En seglationsordning från år 1640. Några kulturhistoriska anteckningar.
Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 226 (28/9).

3874. **Johnsson, P.,** Ur Willands härads sagoskatt. Sagor och sägner. 165 + (3) s. Kristianstad (tr. i Sölvesborg), Hj. Möllers bokh. Pr. 2 kr.

3875. **Karsten, T. E.,** Spår af fornnordisk tro och kult i östsvensk folktradition.
Finsk Tidskr. 1912. T. 73, s. 153—180.

3876. **Keyland, N.,** Primitiva eldgörningsmetoder i Sverige. Gnideld, vrideld, slageld. Med en jämförande studie.
Fataburen 1912, s. 1—20. Med 16 fig.

3877. **Lindhagen, A.,** Huru länge har tjugondag jul burit namnet Knut?
Fataburen 1912, s. 170—182.

3878. **Lindström, L.,** Skeppsbyggeriet i Åbo under frihetstiden.
Finsk Tidskr. 1912. T. 73, s. 378—384.

3879. **Linge, K.,** Folkundervisningen i Stockholm före 1842. [Med 1 bilaga.]
Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 63—112. Med 14 fig.

3880. **Lombard, E.,** Histoire d'une épidémie mystique. Les »Crieurs» suédois (1841—1843).
Revue Suisse (Lausanne) 1912, s. 525—556.

3881. **Läffler, L. Fr.,** Det evigt grönskande trädet vid Uppsala hednatämpel.
Festskrift til H. F. Feilberg 1911, s. 617—696.

3882. **Mannström, O.,** Bilder och blad ur svenska nykterhetsrörelsens historia. På uppdrag af Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran, det 1837 stiftade svenska nykterhetssällskapet. Utgifna vid dess sjuttiofemårshögtid. IV + 251 s. Med flera portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 2 kr. 75 öre.

3883. **Nordlander, J.,** Mellersta Norrlands näringar i början av 1300-talet.
Svenskt landsmål 1911. H. 114, s. 356—363.

3884. **Norlind, T.,** Svenska allmogens lif i folksed, folktro och folkdiktning. Med 255 illustr. VII + 695 s. Sthlm, Bohlin & C:o. Pr. 9 kr.

3885. **Odhner, E.,** Några drag ur den svenska bondens lif i forna dagar.
Läsning för svenska folket 1912, s. 241—276.

3886. **Olaus Magnus,** Historia om de nordiska folken. D. 2 (6—11 boken) Nu för första gången i svensk öfversättning utgifven genom Michaelisgillet. (6) + (2) + II + 280 + (1) s. Med många illustr. i texten 4:o. Uppsala & Sthlm. Almqvist & Wiksell. Pr. för hela arbetet för prenumeranter 50 kr., i bokhandeln 75 kr.

3887. **Rosman, H.,** Gefles handel i forna tider. Föredrag vid Gefle Köpmannaförenings tjugufemårsfest den 10 mars 1910. 22 s. Gefle 1910.
Särtr. ur »Meddelanden från Handelskammaren i Gefle».

3888. **Svenson, P.,** Anteckningar rörande postala förhållanden i Kristianstad och kringliggande orter förr och nu. Ur minnet upptecknade. 64 s. Kristianstad, Hj. Möllers bokhandel. Pr. 1 kr.

3889. **Törnebladh, I.,** Om det äldre byggnadssättet hos svenska allmogen.
Läsning för svenska folket 1912, s. 70—78, 128—135.

3890. **Vendel, V.,** Ur värmländska domböcker från 1600-talets början. Kulturhistorisk studie. 40 s. Karlstad 1910.
Värmland förr och nu. 7.

3891. **Vennerholm, J.,** Det nya veterinärinstitutet. Några minnesblad i anslutning till dess invigning den 17 oktober 1912. 107 + (1) s. + 1 pl. Med 101 fig. i texten. 4:o. Sthlm.

3892. **Westrin, Th.,** Några bidrag till sällskapets Iduns historia i anledning af dess 50-års jubileum 211 s. + 1 portr. Med många portr. o. illustr. i texten. Sthlm, Hasse Tullberg. Pr. 6 kr.

3893. **Åkerlund, J.,** Våra gamla allmogehem.
Svenska Turistföreningens Årsskr. 1912, s. 25—40. Med 25 illustr.

Kyrkohistoria.

3894. **Ambrosiani, S.,** Gotländska kyrkoinventarier. Utgifvet af Kungl. Vitterhets-, Historie- och Antikvitets-Akademien. Med 68 afbildningar. 149 + (1) s. Sthlm, Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr.

3895. **Aulén, G.,** Till belysning af den lutherska kyrkoidén, dess historia och dess värde. Utgifven med understöd från Vilhelm Ekmans universitetsfond. 238 s. Uppsala, Almqvist & Wiksell. Pr. 5 kr. 50 öre. Äfven förl. Leipzig, O. Harrassowitz.
Arbeten utgifna med understöd af Vilhelm Ekmans universitetsfond, Uppsala. 11.

3896. **B[eckman], A. N.,** Utdrag ur prosten [J.] Ferlins anteckningar.
Karlstads stifts julbok 1912, s. 32—52. Med 2 illustr. i texten.

3897. **Eklund, J. A.,** Den Wallinska tidens psalm.
Svensk Tidskr. 1912, s. 177- 188.

3898. **[Grön]b[er]g, [J. Fr.],** Johanniterklostret i Eskilstuna. Om Sanct Eskilskyrkans första tid och S:t Eskils liksten. (20) s. 4:o. Eskilstuna.
Tidningsurklipp ur Södermanlandsposten 1912. Tio separat exemplar.

3899. **Johansson, S. A.,** Ur minnet. Skildringar och erfarenheter från den andliga brytningstiden i vårt land under midten af senare hälften af förra århundradet. Med förord af *K. Palmberg.* 406 + (2) s. Eksjö, Smålandstidningens förlag 1911. Pr. 1 kr. 70 öre.

3900. **Källander, J.,** Svenskt församlingsliv under 1800-talet. 15 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 60 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 2.

3901. **Lundström, H.,** En epokgörande kyrklig och akademisk fejd under 1600-talet. Föredrag vid Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsmöte den 19 januari 1909.
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 9. 1908—09 (tr. 1910), s. 37—63.

3902. **Lundström, H.,** Kyrkan och Sveriges folk under storhetstidehvarfvet. 35 s. Uppsala, L. Norblad. Pr. 40 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 22.

3903. **Lysander, A.,** Claus Mortensen, Malmö reformator.
Lunds stifts julbok 1911, s. 119—133. Med 7 illustr.

3904. **Quensel, O.,** Strödda drag af svenskt kyrkolif under gångna tider. 208 s. Uppsala, J. A. Lindblad. Pr. 2 kr.
Innehåller bl. a.: Ansgarius: Några bilder från Vadstena klosterlif: En Vasakonungs kröning i Uppsala domkyrka; Ett liturgiskt minne af konung Sigismund: En inblick i svenskt församlingslif från år 1600; Några minnen från drottning Kristinas trosafsägelse i Insbruck; Svensk kyrkotukt på 1600-talet; Den svenska prästdräkten förr och nu: Ett bröllop på 1600-talet.

3905. **Rodhe, Edv.,** Kyrka och stat. Några synpunkter. 18 s. Sthlm. Norstedt. Pr. 60 öre.
Skrifter till 1800-talets kyrkohistoria. 3.

3906. **Rodhe, Edv.,** Ur 1800-talets svenska kyrkohistoria. 27 s. Uppsala. L. Norblad. Pr. 30 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 23.

3907. **Tynell, L.,** S:t Peters nunnekloster i Lund och dess kyrka.
Lunds stifts julbok 1911, s. 95—110. Med 4 illustr.

3908. **Westman, K. B.,** Kyrkan och Sveriges folk under medeltiden. 19 s. Uppsala, L. Norblad. Pr. 25 öre.
Sveriges kristliga studentrörelses skriftserie. 21.

3909. **Williams, G. M.,** The church of Sweden and the Anglican communion. 113+(1) s. Milwaukee & London 1910.
Ur: The living church.

3910. **Wordsworth, J.,** Den svenska kyrkan. Föreläsningar hållna i S:t James' church i Chicago 24—29 oktober 1910. Bemyndigad öfversättning af *E. Silén.* XXXI + (1) + 472 s. + 1 portr. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr. 50 öre. (Se N:r 3395.)

3911. **Åmark, M.,** Om Sveriges äldsta kyrkklockor. 1—2.
Fornvännen 1912, s. 71—81.

Finland och Östersjöprovinserna.

3912. **Acta** historia Fennica (ab anno 1548 usque ad annum 1809). Suomenkielisiä historiallisia asiakirjoja ruotsin vallan ajalta (vuosilta 1548-1809). Julkaissut *Kustavi Grotenfelt.* XXIV+409 s. Helsinki.
Suomalaisen kirjallisuuden seuran. Toimituksia. 130 osa.

3913. **Akter** och undersökningar rörande Finlands historia intill år 1401. Utg. af *Ad. Neovius.* VI+334+3 illustr.-bl.
Historiallinen Arkisto 1912. 23, 1, 3.

3914. **Antell, K.,** Arvid Tönnesson Wildeman.
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 105. Förhandlingar o. uppsatser. 25. 1911 (tr. 1912), s. 209—238.

3915. **Asp, A. A.,** En beskrivning över Helsingfors vid slutet af 1700-talet. Medd. av *A. Hultin.*
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 105. Förhandlingar o. uppsatser. 25. 1911 (tr. 1912), s. 98—136.

3916. **Bidrag** till Finlands historia. I tryck utgifna af Finlands Statsarkiv genom *R. Hausen.* D. 4. 1561—1570. (1)+548+(2) s.+1 pls. Helsingfors. Pr. 6 m.

3916[1] 2. **Bidrag** till Vasa stads historia. 1. Utgifna af föreningen för Österbottens historiska museum. IV+(2)+118 s. 4:o. Helsingfors. Anna Gros' bokhandel. Pr. 5 m. 50 p.

3917. **Cederberg, A. R.,** Brahean alkeiskoulu. [Pedagogi i Brahea.]
Pedagogiska föreningens i Finland tidskrift 1911, s. 194—204.

3918. **Cederberg, A. R.,** Pohjois—Karjalan kauppaolot vuosina 1721—1775. [Nordkarelens handelsförhållanden åren 1721—1775.] Akad. afh. VIII+213+(1) s. Helsinki 1911.
Historiallinen Arkisto 1912. 23, 1, 2.

3919. **Cederberg, A. R.,** »Simo Hurtta» [Simon Varg]. [Simon Affleck, gränsmajor, bondeplågare, i Norra Karelen under stora ofredens tid.] 14 s. U. o. 1909.
Ur: Aika 1909.

3920. **Cederberg, A. R.,** Piirteitä Tohmajärven seurakunnan kirkollisista oloista vuosina 1721—1809. [Undersökningar i Tohmajärvi församlings kyrkliga förhållanden åren 1721—1809.] 145 + (1) s. Med flera illustr. i texten. Helsingissä 1911.
Ylipainos Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikirjasta 1911. [Kyrkohistoriska samfundets i Finland årsbok 1911.]

3921. **Diederichs, H.,** Superintendent J. A. Hollenhagen und die kurländische Geistlichkeit gegenüber der Forderung, das schwedische Kirchengebet einzuführen, im Jahre 1702.
Mitteilungen und Nachrichten f. die ev. Kirche in Russland. Bd 63. Festheft zur Feier der 75. kurländischen Provinzialsynode 1910, s. 379—386.

3922. **Helfritz, H.,** Die Finanzen der Stadt Greifswald zu Beginn des neunzehnten Jahrhunderts und in der Gegenwart. Mit einer Studie über die Geschichte der Greifswalder Stadtverfassung. Inaug. Diss. [Greifswald.] X + 297 s. + 2 Bil. Altenburg 1911.

3923. **Hjelt, O. E. A.,** Johan Haartmans verksamhet vid universitetet i Åbo under åren 1754—1787. Skildrad enligt hans bref. (1) + 169 s. Helsingfors 1911.
Bidrag till kännedom af Finlands natur och folk. H. 70, N:o 2.

3924. **Kyrkor,** Finlands. 1. *Meinander, K. K.,* & *Rinne, J.,* Nykyrko och Nystad. V + (2) + 108 s. + 2 pl. Med många illustr. i texten. 4:o. Helsingfors. Pr. 7 m. 50 p.
Finska Fornminnesföreningen.

3925. **Melander, K. R.,** Hämeen nuijasodasta ja maamme sekasorron tilasta nuijasodan aikana. [Klubbekriget i Tavastland och det förvirrade tillståndet i vårt land under klubbekrigets tid.] 39 s.
Historiallinen Arkisto 1912. 23, 1, 1.

3926. **Palmér, E. G.,** Pappissäädyn valtiollinen toiminta vapaudenaikana. Esitelmä Suomen kirkkohistoriallisen seuran vuosikokuksessa 19 p. tammik. 1909, pitänyt. [Presterskapets växande politiska inflytande under frihetstiden. Föredrag vid Finska Kyrkohistoriska Samfundets årsmöte den 19 januari 1909.]
Finska kyrkohistoriska samfundets protokoll o. meddelanden. 9. 1908—1909 (tr. 1910), s. 64—85.

3927. **Protokoll,** Consistorii Academici Aboensis. D. 4. 1671—1679. (3) + 550 + (2) s. Helsingfors.

3928. **Ruuth, J. W.,** Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet. H. 2. (1) + 201 s. Med flera fig. i texten. Helsingfors.
Bidrag till Åbo stads historia, utg. på föranstaltande af bestyrelsen för Åbo stads historiska museum. Ser. 2: 11.

3929. **Schauman, G.,** Kulturhistoriska och andra uppsatser. (2) + 305 + (1) s. Sthlm (tr. i Helsingfors), Wahlström & Widstrand. Pr. 3 kr.
Innehåller bl. a.: En hypotes om författarskapet till »Les anecdotes de Suède»: Polhem publicist: Huru man tänkte sig en svensk handelshögskola på 1730-talet: Gjörwells »Mercure de Svede»: Från Snellmans Stockholmstid. Två bref och ett impromptu: »Förräderiets spel i kampen om Finland»: Finska kriget 1808—1809 och dess psykologi: Adlercreutz i Fänrik Ståls sägner och i verkligheten: Bref från en officer vid finska hufvudarmén 1808: Från en finsk officers fångenskap i Ryssland 1808—1809: G. M. Armfelt om Finlands ställning 1810.

3930. **Silverskatt,** Nylands, och silfverskatteregister för år 1571. [Äfven finsk titel.] Finska Historiska Samfundet. Utg. af *K. Soikkeli.* 15 + (1) + CLIII + (3) s. 4:o. Helsingfors. Pr. 15 m.

3931. **Simolin, A.,** Petrus Bång. Biografisk studie. (2) + 259 s. + 1 faestr. Helsingfors.

3931 1/2. **Sohm,** Die Königlich Schwedische Festung Wismar und ihre Kriegserlebnisse.
Mecklenburg. Zeitschrift des Heimatbundes Mecklenburg 1911. Jahrg. 6, s. 50—61. Med 2 planer o. 3 illustr.

3932. **Ungern-Sternberg, P. v.,** Materialien zur Gütergeschichte Jerwens für die ältere schwedische Zeit bis zur Abfassung der ältesten uns erhaltenen Munster- und Rossdienstrollen Estlands.
Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands 1912. Bd 7, s. 375—529.

3933. **Ur** ett familjearkiv. Medd. af *H. Schulman.* 1. Från stora ofredens dagar. 2. I rysk fångenskap 1808. 3. Från Nikolai I:s tid.
Skrifter utg. av Svenska Litteratursällskapet i Finland. 105. Förhandlingar o. uppsatser. 25. 1911 (tr. 1912), s. 180—188.

3934. **Urkunden,** Drei. Mitgeteilt von *T. Christiani.*
Sitzungsberichte der gelehrten Estnischen Gesellschaft 1911 (tr. 1912), s. 89—91.
N:o 2 o. 3 äro handlingar utfärdade af drottning Kristina 30/1 1643, 8/11 1645 angående magister Heinrich Stahl.

3935. **Wehrmann, M.,** Geschichte der Stadt Stettin. XVI + 548 s. Stettin, L. Sauniers Buchhandlung 1911.
Se nedan »Recensioner» 3998.

3936. **Zilliacus, K.,** Moskoviter och finnar i äldre och nyare tid. (5) + 443 s. Sthlm, Alb. Bonnier. Pr. 7 kr.

Allmän och utländsk historia.

3937. **Almquist, H.,** Polskt författningslif under Sigismund III.
Hist. Tidskr. 1912, s. 151—195.

3938. **Bergman, J., & Svensén, E.,** Världshistorien berättad för svenska folket. Med illustr. 3:e uppl. H. 1—62. D. 1: Bergman, J., Antikens historia. Den äldsta forntiden och Hellas. H. 1—26. 622 + VII s. Med 209 illustr. o. 2 större kartor. D. 2: Bergman, J., Det romerska världsväldet. H. 27—50. 572 + VII s. Med 182 illustrationer och en större karta. D. 3: Bergman, J., Medeltidens historia. H. 51—62. 288 s. Med många illustr. Sthlm (tr. i Norrköping), Bohlin & C:o. Pr. 50 öre dubbelhäftet.

3939. **Bland, J. O., o. Backhouse, E.,** Kina under sista änkekejsarinnan. På grund af offentliga handlingar och enskilda dagböcker utarbetad. Med talrika bilder. Bemyndigad öfversättning från engelskan af *E. Grip.* X + 430 s. Sthlm, Norstedt. Pr. 8 kr.

3940. **Hildebrand, H., o. Pflugk-Harttung, J. v.,** Världshistoria. Människosläktets utveckling i stat och samhälle, i kultur och vetenskap. D. 1. Forntiden (15) + 659 s. 4:o. Med många illustr., portr. o. kartor. Sthlm, Aktiebolaget för spridning af litterära verk. Pr. inb. 26 kr.
Till D. 1 hafva följande författare medverkat: *K. Bohlin, G. Backman, F. v. Luschan, M. Hoernes* o. *T. J. Arne, J. Beloch, K. J. Neumann* o. *R. v. Poehlmann.*

3941. **Historie,** Norges. Fremstillet for det norske folk af *A. Bugge, E. Hertzberg, O. A. Johnsen, Y. Nielsen, J. E. Sars* og *A. Taranger.* Med talrige illustrationer i teksten og paa bilag. H. 66—80. Bd 1: Halvb. 1: H. 1—9. *A. Bugge*, Tidsrummet indtill ca. 800. (4)+268 s. Bd 6: Halvb. 1: H. 1—6. *J. E Sars*, Tidsrummet 1814—1884. 224 s. Kristiania, Aschehoug. Pr. 50 öre häftet.

3942. **Hjärne, H.,** Stat och kyrka. Historiska utkast. XV + 210 + (1) s. Sthlm, Geber. Pr. 3 kr. 50 öre.

3943. **Karttunen, L.,** Chiffres diplomatiques des nonces de Pologne vers la fin du 16:e siècle. 31 s. Helsingfors 1911.
Annales Academiæ Scientiarum Fenniæ, ser. B, tom. 2, N:o 5.

3944. **Kjellén, R.,** Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik. Andra omarbetade och tillökade upplagan. D. 2. Frankrike och Tyskland. VII + 179 s. Sthlm, Geber. Pr. 2 kr. 75 öre.

3945. **Lenotre, G.,** Bilder från revolutionen. Gamla byggnader, gamla papper. Saml. 4. Bemyndigad öfversättning af *A. Börtzell.* 298 + (1) s. + 14 portr. o. illustr. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 50 öre.

3946. **Saito, H.,** Japans historia. Öfversättning från tyska originalet af *J. Reinius.* VIII + 192 s. Med flera illustr. i texten. Sthlm, Norstedt. Pr. 3 kr. 25 öre.

3947. **Thyselius, E.,** Den stora franska revolutionen. Efter nyare utländska och inländska källor framställd. Med 245 illustrationer. H. 24—31. S. 553—751 + VII s. Sthlm, W. Silén. Pr. 25 öre häftet.

Recensioner.

3948. **Hildebrand, E.,** o. **Grimberg, C.,** Ur källorna till Sveriges historia under nyare tiden. 1. 1520—1721. 2. 1719—1809. (Se N:o 2977 o. 3520.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 281 (2/12) af *R. F[eh]r*; i Stockholmstidningen 1912, N:o 6921 A (16/9) af *K. N[ordlun]d.*

3949. **Hjärne, H.,** Ur det förgångna. (Se N:o 3521.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 272 (21/11) af *J. B[ra]tt.*

3950. **Swart, P.,** Konung Gustaf I:s krönika. Utg. af *N. Edén.* (Se N:o 3532.)
Rec. i Dagens Nyheter 1912. N:o 15039 A (24/3) af *J. L[andquist]*; i Aftonbladet 1912, N:o 96 (10/4) af *R. Sturzen-Becker*; i Svenska Dagbladet 1912, N:o 102 (16/4) af *C. Hallendorff*; i Hist. Tidskr. 1912, s. 225—227 af *Ehd.* [*E. Hildebrand.*]

3951. **Upmark, G.,** Gustaf Vasas hof. (Se N:o 3537.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1912. N:o 292 (27/10) af *C. Hallendorff*; i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 23—25 af *G. W[ittroc]k.*

3952. Konung Gustaf den förstes registratur. Utg. genom *J. A. Almquist.* D. 26. 1556. (Se N:o 2999.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 62 (14/3) af *E. Naumann.*

3953. **Erik XIV**, Almanacksanteckningar. (Se N:o 3541.)
Rec. i Nya Dagligt Allehanda 1912, N:o 326 (30/11) af *H. W. L[undström]*; i Svenska Dagbladet 1912, N:o 332 (6/12) af *G. St[ridsber]g*; i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 296 (19/12) af *R. F[eh]r*; i Aftonbladet 1912, N:o 350 (23/12) af *R. S[tur]z[en-Becke]r*; i Stockholms Dagblad 1912, N:o 348 (22/12) af *V. Söderberg*.

3954. Handlingar rörande mötet i Reval, konung Sigismunds resor till Sverige och polska legationen 1599. Utg genom *H. Almquist*. (Se N:o 2486.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 25—27 af *S. T[unber]g*.

3955. **Bothe, Fr.**, Gustav Adolfs und seines Kanzlers wirtschaftliche Absichten auf Deutschland. (Se N:o 2492.)
Rec. i Hansische Geschichtsblätter. Jahrg. 1912, s. 287—289 af *J. Kretzschmar*; i Göttingische gelehrte Anzeigen 1912, s. 441—460 af *G. Fr. Preuss*; i Jahrbücher f. Nationalökonomie und Statistik 1912. 3. Folge. Bd 44, s. 678—682 af *A. Hasenclever*.

3956. **Falk, E.**, Sverige och Frankrike från Gustaf II Adolfs död till upplösningen af det svensk-franska förbundet 1632—1634. (Se N:o 3620.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 28—38 af *H. Almquist*.

3957. **Krebs, J.**, Aus dem Leben des kaiserlichen Feldmarschalls Grafen Melchior von Hatzfeldt (1593—1631). (Se N:o 2497.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1911. Bd 12, s. 210—211 af *K. Jacob*.

3958. **Dürbeck, E.**, Kursachsen und die Durchführung des Prager Friedens 1635. (Se N:o 2004.)
Rec. i Mitteilungen aus der historischen Literatur 1912, s. 106—107 af *F. Hirsch*.

3959. **Johnson, A.**, The Swedish settlements on the Delaware. (Se N:o 3028.)
Rec. i Aftonbladet 1912, N:o 98 (12/4) af *J. S[tadling]*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 112 (15/5), 117 (22/5) af *J. B[ra]tt*.

3960. **Israël, Fr.**, Adam Adami und seine Arcana pacis Westphalicæ. (Se N:o 2010.)
Rec. i Historische Zeitschrift 1912. 3 Folge. Bd 13, s. 453—454 af *K. Jacob*.

3961. **Taylor, I. A.**, Drottning Kristina. (Se N:o 3582.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1912, N:o 845 (19/12) af *V. Söderberg*.

3962. Johan Ekeblads bref utgifna af *N. Sjöberg*. 1. Från Kristinas och Cromwells hof. (Se N:o 3042.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 57 (8/3) af [*A.*] *A[hma]n*; i Hist. Tidskr. Öfv. o. gr., s. 95—107 af *G. Jacobson*.

3963. **Magalotti, L.**, Sverige under år 1674. (Se N:o 3599.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1912, N:o 329 (3/12) af *W. S[ca]hn*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 296 (19/12) af *J. B[ra]tt*; i Svenska Dagbladet 1912, N:o 347 (21/12) af *C. Hallendorff*.

3964. Karolinska krigares dagböcker. D. 6. Utg. af *Aug. Quennerstedt*. (Se N:o 3602.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1912, N:o 105 (19/4) af *C. Hallendorff*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 127 (4/6) af *E. Naumann*.

3965. **Kuylenstierna, O.**, Karl XII. (Se N:o 3603.)
Rec. i Stockholms Dagblad 1912, N:o 336 (10/12) af *W. Kleen*; i Svenska Dagbladet 1912, N:o 345 (19/12) af *C. Hallendorff*.

3966. **Forsstrand, C.,** De tre graecerna. (Se N:o 3658.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1912, N:o 305 ([9] 11) af *C. Hallendorff;* i Dagens Nyheter 1912, N:o 15268 ([14] 11) af *J. L[andquis]t;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 265 ([13] 11) af *K. W[arbur]g.*

3967. [**Hauswolff, Ad. v.**], En svensk flickas dagbok under krigsfångenskapen i Ryssland 1808—1809. Utg. af *C. Bååth-Holmberg.* (Se N:o 3676.)
Rec. i Dagny 1912, s. 359—361 af *L. D[ahlgre]n.*

3968. Niels Aalls Erindringer fra 1814. (Se N:o 3140.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1912. Femte Række. Bd 1, s. 421—429 af *H. Koht.*

3969. **Klaeber, H.,** Marschall Bernadotte. (Se N:o 2644.)
Rec. i Streffleur's Oest. Milit. Zeitschrift 1911, Febr., s. 19—21 af ..*lf.*; i Revue Historique 1912. T. 109, s. 408—409 af *P. Boudois;* i Historische Vierteljahrschrift 1912, s. 581—584 af *R. Schmitt;* i Historische Zeitschrift 1912. 3. Folge. Bd 13, s. 569—575 af *Fr. Thimme.*

3970. **Haralds, Hj.,** Sveriges utrikespolitik 1848. Ett bidrag till belysning af danska frågans första skede. (Se N:o 3691.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 52—65 af *H. Almquist.*

3971. **Dardel, Fr. v.,** Minnen. D. 1. (Se N:o 3143.)
Rec. i Morgenbladet (Kristiania) 1912, N:o 15 ([9] 1) af *B. W. Nörregaard.*

3972. Les origines diplomatiques de la guerre de 1870—1871. (Se N:o 2658 o. 3148.)
Rec. i [Nor.] Hist. Tidsskr. 1912. Femte Række. Bd 1, s. 430—446 af *H. Koht.*

3973. **Nielsen, Y.,** Under Oscar II:s Regjering. Oplevelser og Optegnelser 1872—1884. (Se N:o 3700.)
Rec. i Dagens Nyheter 1912, N:o 15237 ([14] 10) af *J. Landquist.*

3974. **Stjernstedt, L. W.,** Några minnesblad ur mitt lif. (Se N:o 3701.)
Rec. i Aftonbladet 1912, N:o 97 ([11] 4) af *R. Sturzen-Becker;* i Morgenbladet (Kristiania) 1912, N:o 219 ([19] 4) af *B. W. N[örregaard].*

3975. **Westman, K. B.,** Birgitta-studier. (Se N:o 3168.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1912, s. 158—172 af *L. Wahlström.*

3976. **Dahlbergh, E.,** Dagbok (1625—1699). (Se N:o 3717.)
Rec. i Svenska Dagbladet 1912, N:o 255 ([20] 9) af *C. Hallendorff;* i Dagens Nyheter 1912, N:o 15225 ([2] 10), 15231 ([8] 10) af *J. Landquist;* i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 247 ([23] 10) af *[A.] Å[hma]n.*

3977. **Hamilton-Geete, A.,** I solnedgången. Saml. 2, 3. (Se N:o 3171 o. 3719.)
2 rec. i Nord. Tidskr. 1912, s. 56—60 af *G. Göthe;* 3 i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 299 ([23] 12) af *A. Blanck.*

3978. **Montgomery-Silfverstolpe, M.,** Memoarer. Utg. af *M. Grandinson.* D. 3, 4. (Se N:o 2688 o. 3176.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1912, s. 60—64 af *G. Göthe.*

3979. **Lamm, M.,** Johan Gabriel Oxenstierna. (Se N:o 3177.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14. s. 103—104 af *G. Castrén;* i Dagny 1912, s. 185—186 af *L. Wahlström.*

3980. **Leijonhufvud, S.,** Erik Sparre och Stina Lillie. (Se N:o 3187.)
Rec. i Dagens Nyheter 1912, N:o 14963 (8/1) af *J. Landquist* under titel: En skildring från karolinska tiden; i Aftonbladet 1912, N:o 127 (11/5) af *L. Wahlström* under titel: Ett monumentalverk af svensk biografi; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 148 (29/6) af *[A.] Å[hma]n*; i Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14. s. 94—97 af *O. Kuylenstierna*; i Finsk Tidskr. 1912. T. 73, s. 282—294 under titel: En svensk diplomat på Karl XII:s tid af *C. M. Schybergson*; i Hist. Tidskr. Öfv. o. gr., s. 108—119 af *P. Sörensson*.

3981. **Sturzen-Becker, R.,** Oskar Patrick Sturzen-Becker (Orvar Odd). 1—2. (Se N:o 3191 o. 3728.)
1 rec. i Stockholms Dagblad 1912, N:o 6 (8/1) af *V. Söderberg*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 62 (14/3) af *K. W[arbur]g*; 2 rec. i Svenska Dagbladet 1912, N:o 238 (3/9) af *C. Hallendorff*; i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 228 (1/10) af *K. W[arbur]g*; i Dagny 1912, s. 115, 492—493 af *L. Wahlström*.

3982. **Tersmeden, C.,** Memoarer. (Se N:o 3732.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 291 (13/12) af *[A.] Å[hma]n*.

3983. **Platen, C. G.,** Kungl. Skånska dragonregementets historia. D. 2 (Se N:o 3207.)
Rec. i K. Krigsvetenskaps Akad. Tidskr. 1912, s. 138—140.

3984. Sveriges kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Utg. af *S. Curman* o. *J. Roosval*. (Se N:o 3761.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 66 (19/3) af *A. L. Romdahl*.

3985. **Schück, H.,** och **Warburg, K.,** Illustrerad svensk litteraturhistoria. 2:a omarbetade och utvidgade upplagan. D. 1. Schück, H., Sveriges litteratur till frihetstidens början. (Se N:o 3224.)
Rec. i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 1912, N:o 43 (21/2) af *A. Blanck*.

3986. **Petander, K.,** De nationalekonomiska åskådningarna i Sverige sådana de framträda i litteraturen. 1. 1718—1768. (Se N:o 3782.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 48—52 af *E. F. Heckscher*.

3987. **Schauman, G.,** Studier i frihetstidens nationalekonomiska litteratur. Idéer och strömningar 1718—1740. (Se N:o 3235.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 45—48 af *E. F. Heckscher*.

3988. **Almquist, J. A.,** Sveriges bibliografiska litteratur. D. 1—3. (Se N:o 6680, 279, 707, 1183, 2741, 3242 o. 3789.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 288 (10/12) af *E. Naumann*.

3989. **Berg, W.,** Bohusläns historia. D. 1. (Se N:o 3802.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 186 (13/8) af *G. Cederschiöld*.

3990. **Ekhoff, E.,** S:t Clemens kyrka i Visby. (Se N:o 3812.)
Rec. i Nord. Tidskr. 1912, s. 373—377 af *N. Lithberg*.

3991. Sveriges ortnamn. Ortnamnen i Älfsborgs län.
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 21—22 af *S. T[unber]g*.

3992. **Sirén, O.,** Gamla Stockholmshus af Nicodemus Tessin d. ä. och några samtida byggnader. D. 1. (Se N:o 3841.)
Rec. i Göteborgs Handels- o. Sjöfartstidning 1912, N:o 304 (31/12) af *A. L. Romdahl*.

3993. **Styffe, C. G.,** Skandinavien under unionstiden. (Se N:o 3304.)
Rec. i Personhistorisk Tidskr. 1912. Årg. 14, s. 82—83 af *C. M. S[tenbock]*; i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 1—8 af *J. Sahlgren.*

3994. **Tunberg, S.,** Studier rörande Skandinaviens äldsta politiska indelning. (Se N:o 3312.)
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1913. Jahrg. 16, s. 54—68 af *E. Mayer.*

3995. [**Wrangel, F. U.**], Tessinska palatset. Af *W. Legran.* (Se N:o 3847.)
Rec. i Samfundet S:t Eriks Årsbok 1912, s. 194—197 af *N. Östman.* Med 1 fig.

3996. **Anderson, W.,** Svenskt stadslif under 1700-talet. (Se N:o 3853.)
Rec. i Dagny 1912, s. 410—411 af *E. K[leman]n.*

3997. **Ramsay, J.,** Frälsesläkter i Finland intill stora ofreden. H. 2. (Se N:o 3423.)
Rec. i Finsk Tidskr. 1912. T. 73, s. 61—70 af *G. Granfelt.*

3998. **Wehrmann, M.,** Geschichte der Stadt Stettin. (Se N:o 3935.)
Rec. i Forschungen zur brandenburgischen und preussischen Geschichte 1912. Bd 25, s. 318—321 af *R. Petsch.*

3999. Danmarks Riges Historie, af *Joh. Steenstrup, Kr. Erslev, A. Heise, V. Mollerup, J. A. Fridericia, E. Holm, A. D. Jörgensen, N. Neergaard.*
Rec. i Historische Vierteljahrschrift 1912. Jahrg. 15, s. 404—407 af *E. Daenell.*

4000. **Hjärne, H.,** Revolutionen och Napoleon. (Se N:o 3446.)
Rec. i Svensk Tidskr. 1912, s. 264—266 af *H. Almquist;* i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 65—71 af *T. Höjer.*

4001. **Schäfer, D.,** Deutsche Geschichte. Bd 1—2. (Se N:o 2499.)
Rec. i Hist. Tidskr. 1912. Öfv. o. gr., s. 9—16 af *P. S[amzelius].*

4002. **Dahlgren, E. W.,** Les relations commerciales et maritimes entre la France et les côtes de l'Océan pacifique (commencement de 18:e siècle). — *Dahlgren, E. W.,* Om den franska handeln i Stilla Oceanen under åren närmast efter freden i Utrecht.
Rec. i Hist. Tidskr. Öfv. o. gr., s. 119—128 af *E. F. Heckscher.*

REGISTER.

Stockholm. P. A. Norstedt & Söner 1913.

Svenska Historiska Föreningens årssammankomst den 15 maj 1913.

Sammankomsten öppnades af styrelsens skattmästare, förste arkivarien Westrin, hvarefter sekreteraren föredrog följande

Årsberättelse för 1912.

Svenska Historiska Föreningen har under år 1912 räknat omkring 750 årsafgift betalande medlemmar inom och utom Sverige, hvartill dessutom komma 14 postprenumeranter. Sedan docenten dr. G. Rexius anmält sitt inträde såsom ständig ledamot i föreningen, uppgår antalet dylika till 89 och den af deras afgifter bildade fonden till kr. 6,675.

I styrelsens sammansättning har under året ingen förändring ägt rum; och har den sålunda bestått af herrar f. universitetsbibliotekarien C. Annerstedt, generallöjtnanten G. Björlin, professor S. Clason, professor N. Edén, professor C. Hallendorff, riksarkivarien E. Hildebrand, ordförande, dr. T. Höjer, sekreterare, professor L. Stavenow, förste arkivarien Th. Westrin, skattmästare, samt generalmajoren H. Wrangel.

Föreningen har under året af sin tidskrift utgifvit en ny årgång, den trettiondeförsta. Utom det sedvanliga statsanslaget har föreningen äfven från Vitterhets- historie- och antiqvitetsakademien fått mottaga ett anslag af 500 kr. Tack vare dessa frikostiga understöd har tidskriften äfven under 1912 kunnat bibehållas vid sitt utvidgade omfång. Under året ha förberedande åtgärder vidtagits för utgifvande af ett gemensamt register till årgångarna 1901—1910, i likhet med hvad som ägt rum för de båda föregående 10-årsperioderna.

* * *

Under året har den svenska häfdaforskningen genom Carl Gustaf Malmströms bortgång vid nära 90 års ålder den 12 sept. förlorat sin »grand old man». Få svenska historieskrifvare har det varit förunnadt att se tillbaka på ett så helgjutet lifsverk som

hans. År 1855 utgaf han — då blott 33-årig — den första delen af det stora verk öfver frihetstiden, som framförallt kommer att föra hans forskarenamn till eftervärlden; nära femtio år senare, 1901, kunde han — snart åttioårig — utsända sista delen af dess andra öfverarbetade upplaga. Att här ingå på någon karaktäristik af detta arbete torde vara att föra ugglor till Aten; i korthet kan väl sägas, att den omfattande och djupgående källforskningen, den omsorgsfulla och stränga kritiska sofringen af materialet, den därur framgående enastående tillförlitligheten i faktiska uppgifter, den omutliga opartiskheten i omdömena och det osmyckadt genomskinliga framställningssättet för all framtid skola tillförsäkra detta verk ett hedersrum bland den svenska historieskrifningens alster. Man har beklagat, att Malmström i sin framställning alltför mycket trängt tillbaka sin egen uppfattning af den skildrade epokens inre orsakssammanhang och innebörd såsom led i den svenska statens utveckling och för mycket inskränkt sig till att låta fakta tala sitt eget språk. Arbetet själft och än mera andra skrifter af Malmströms hand låta emellertid den uppmärksamme läsaren skönja, att detta haft sin grund ej i frånvaron af en utpräglad samhällsuppfattning i allmänhet och en lika bestämd uppfattning af frihetstidens allmänna karaktär utan i en, man kunde tycka, öfverdrifven vetenskaplig samvetsgrannhet, i fruktan att kanske låta sin egen personliga syn bortskymma hvad som för hans forskning tett sig såsom den objektiva sanningen. Säkert är, att arbetets bestående värde för vetenskapen icke lidit därpå. Till sin personlighet skildras Malmström af dem som med honom kommit i beröring såsom allvarlig, tystlåten, nästan kärf, i grunden välvillig, sträng mot sig själf och omutligt rättrådig; i själfva verket torde det ligga mycken sanning i hvad en före honom bortgången lärjunge yttrat, nämligen att helgjutenheten i hans vetenskapliga gärning hade sin grund icke blott i arten af hans begåfning utan kanske lika mycket i hans spartanskt stränga karaktär. Historiska Föreningen har en särskild anledning att med tacksam vördnad omfatta hans minne, då han tillhörde dess stiftare och under en följd af år fungerade såsom dess ordförande.

* * *

En betydelsefull tilldragelse inom historieforskningens utveckling under året var det i augusti sammanträdande filolog- och historikermötet i Göteborg. Ett betydande antal historiker från Sverige, Danmark, Finland och Norge deltog i detsamma, äfven från Frankrike och Tyskland hade deltagare infunnit sig. En mängd intressanta föredrag höllos, af hvilka några sedan influtit i Historisk Tidskrift, och äfven diskussioner rörande för forskningen betydelsefulla frågor ägde rum. Det må vara tillåtet att i anknytning till hvad som sagts framkasta den frågan, huruvida det ej skulle löna mödan att, såsom skett i vårt västra grannland, söka samla landets egna historiker till regelbundet återkommande möten för att därigenom be-

fordra både det vetenskapliga meningsutbytet och den personliga förbindelsen mellan den svenska häfdaforskningens idkare och vänner.

* * *

I afseende på de genom Riksarkivet utgifna serierna af urkundspublikationer är att anteckna ett af S. Bergh utgifvet nytt band af Svenska riksrådets protokoll. Utom själfva hufvudserien och en mindre samling revisionsprotokoll innehåller den ifrågavarande volymen de förut offentliggjorda protokollen rörande Karl X Gustafs succession äfvensom relationer rörande de förhandlingar, som af pommerska landtständernas och staden Stralsunds deputerade fördes i Stockholm 1649, samt uppteckningar rörande de s. å. försiggångna konferenserna med de moskovitiska gesanterna. Af den i föregående års berättelse omnämnda, af E. Hildebrand och C. Grimberg utgifna krestomatien af texter till Sveriges historia föreligger nu ett nytt band, som når fram till 1809. Till serien af Karolinska krigares dagböcker, den af Quennerstedt utgifna betydelsefulla källsamlingen till den karolinska krigshistorien, ha under året kommit tvenne nya band: hufvuddelen af deras innehåll upptages af tvenne brefsamlingar, nämligen Josias Cederhjelms bref till brodern Germund 1707—1722 sam Jon Stålhammars till sin hustru 1700—1708 — båda samlingarna för forskningen väl bekanta, ehuru hittills otryckta. Likaledes tva nya band föreligga af de tidigare karaktäriserade Dardelska minnena. Lika litet som första bandet utgöra de båda senare någon historisk källa af rang; men de däri meddelade smådragen från det davarande hofvets och societetens lif och ej minst de träffande och ypperligt återgifna bilderna bidraga i ej ringa mån till uppfattningen af Karl XV och hans omgifning. Af det franska utrikesministeriets aktsamling om det fransk-tyska krigets förhistoria föreligga jämväl tvenne nya band. Båda fyllas af aktstycken från tiden efter Wienfredens afslutande, och därmed försvinner alltmer vart land från den europeiska storpolitikens vädjobana. Den af Uppsala universitetet utgifna upplagan af Linnés bref har tack vare Th. M. Fries' outtröttliga intresse och ännu i sena ålderdomen bevarade arbetskraft fortskridit efter våra förhållanden osedvanligt raskt, och äfven det gångna året har liksom samtliga föregående från 1907 bragt en ny volym. Af de Lilljebjörnska släktanteckningarna med de underhållande skildringarna ur Värmlandslifvet under förra hälften af 1800-talet har en ny samling utkommit.

Bland för året nya urkundseditioner må främst antecknas Edéns efter moderna filologiska principer utgifna nya upplaga af Peder Svarts krönika, hvarigenom denna särskildt genom sina rent litterära företräden så enastående fängslande källa ånyo blir lätt tillgänglig för svensk publik. Stenbock har i Personhistorisk Tidskrift utgifvit Erik XIV:s dagboksanteckningar, hvilka ha sitt förnämsta intresse genom det ljus de kasta öfver den olycklige monarkens sjuka själslif. Redan Elof Tegnér hade upptäckt och i en bekant essay tillgodogjort sig

de rikhaltiga och intressanta upplysningar om Sveriges förhållanden 1674, som i en relation lämnats af den italienske diplomaten Lorenzo Magalotti. En svensk öfversättning af denna relation med dithörande bilder har under året jämte förklarande noter utgifvits i en elegant utstyrd upplaga. Ett typografiskt praktverk utgör den edition af Erik Dahlberghs dagbok — den första fullständiga — som utgifvits af H. Lundström. Till den af den nya forskningen så omhuldade dagbokslitteraturen från Karl XII:s tid föreligger ett nytt bidrag i Adam Lewenhaupts edition af Leonard Kaggs anteckningar från åren 1698—1722. Af mindre intresse från allmän historisk synpunkt äro Tersmedens memoarer och Saltzas familjeanekdoter; dock ge de en mängd ibland mycket karaktäristiska och underhållande bidrag till belysning af förhållandena i hufvudstaden och på Västergötlands adelsgårdar under 1700-talet.

De akademiska afhandlingarna på historiens område ha under året flödat tämligen rikligt. Utan större betydelse på grund af ämnet är Upmarks monografi öfver Gustaf Vasas hof. Värdefulla bidrag till den svenska politikens historia under det 30-åriga kriget — ett trots allt därpå nedlagdt arbete ännu blott ofullständigt belyst område — lämna Carlssons och Boëthius' framställningar den förres af Gustaf Adolfs förbindelser med Stralsund under åren närmast före Sveriges deltagande i kriget, den senares af förbindelserna med de nedersaxiska och westfaliska kustländerna till Gustaf Adolfs död; särskildt Boëthius' monografi lämnar en från metodisk-kritisk synpunkt särdeles god behandling af ett hittills föga bearbetadt ämne. Ett parti af frihetstidens riksdagshistoria behandlas i Holmdahls afhandling, hvilken ger ett bidrag till kännedomen om prästeståndets politik. Inom vår senaste historia faller utom Floréns framställning af vår gällande riksdagsordnings tillkomst Haralds' afhandling om vår utrikespolitik 1848, till hvars öfriga förtjänster äfven kommer själfva valet af ett ämne ur vår eljest ännu tämligen styfmoderligt behandlade yttre politik i nyare tid. En plats för sig intaga ett par afhandlingar med ämnen ur vår ekonomiska historia. Petander har lämnat en särskildt genom den objektiva sammanställningen af materialet mycket förtjänstfull framställning af de ekonomiska idéerna under den tidigare frihetstiden. Wohlins afhandling, enastående redan genom sitt omfång, utgör ett utomordentligt värdefullt bidrag till vår hittills så godt som obearbetade agrarhistoria. Det problem eller rättare den problemkomplex han upptagit till behandling, nämligen jordfördelningen och dess sammanhang med allmogens allmänna ekonomiska belägenhet, har tillika aktualitet såsom en af de centrala frågorna i vår inrikespolitik i närvarande ögonblick.

Hvad i öfrigt angår bearbetningarna inom den rent politiska historiens område, är först och främst att anteckna den samling af förut publicerade, genom form och innehåll lika fängslande essayer inom skilda områden af den svenska historien, som utgifvits af Hjärne. Om man franser den första af samlingens fem uppsatser, den välbekanta banbrytande teckningen af Västerås riksdag, där för

första gången gjorts boskillnad mellan förstahandskällorna och traditionen, behandla de öfriga olika faser af Sveriges förhållande till Östeuropa, det område hvarinom förf. mer än någon svensk man är bevandrad. Inom Karl XII:s-forskningens område faller en rad smärre undersökningar, de flesta frukter af Karolinska förbundets verksamhet; den mest betydande torde vara den undersökning Bennedich påbörjat beträffande de rent militära, speciellt de militärgeografiska förutsättningarna för Karl XII:s tåg mot Ryssland. Ett nytt bidrag af Clasons hand till Gustaf IV Adolfs historia torde redan vara tillräckligt bekant för Hist. Föreningens medlemmar för att behöfva mera än antydningsvis beröras.

På biografiens och genealogiens område är årets skörd ej fullt så rik som vanligt. Från släktforskningens område äro endast att anteckna ett nytt häfte af Ljungfors' under Personhistoriska sällskapets egid utgifna samling Svenska släkter samt Wemans stora monografi öfver släkten Weman och därmed befryndade familjer. På biografiens område föreligga så godt som uteslutande fortsättningar af förut uppmärksammade arbeten: nya delar af Trolle-Bondes publikation om Carl Bonde, Sturzen-Beckers biografi öfver Orvar Odd, den nya delen liksom den förra af betydelse genom meddelade aktstycken, samt af Anna Hamilton-Geetes skildring af Geijers sista lefnadsår, det föreliggande bandet ägnadt åt Geijers tyska resa 1846. Bland nya arbeten på området är endast att framhålla E. Wrangels välgjorda monografi öfver Martina von Schwerin, den själfullaste och spirituellaste af Tegnérs sånggudinnor.

Torftigare än personhistoriens område ter sig krigshistoriens. Förutom om ett par ryska arbeten är här endast att erinra om några regementshistorier utan större betydelse såsom Braunerhielms öfver Lifregementet till häst och Sundbergs öfver Blekinge regemente. Äfvensa må papekas den förtidigt bortgångne Carl Westerlunds lilla uppsats om Dalfrikåren och Dalvargeringsregementet under Gustaf III:s ryska krig, ett brottstycke ur hans och Pihlströms af ett egenartadt olycksöde förföljda forskningar öfver Dalregementets historia.

Den svenska konstforskningen har under de senaste åren präglats af en sällsynt lifaktighet. En yngre konsthistorisk skola särskildt i Uppsala har med energi och hänförelse gripit sig an med genomforskandet af den svenska konstens ännu så föga bearbetade historia; och en serie större och mindre undersökningar har såsom frukt häraf sett dagen. Till de föregående är nu att lägga numera professor Curmans omsorgsfulla monografi öfver Cisterciensordens byggnadskonst, behandlande kyrkoplanen. En annan frukt af nämnda skolas arbete är ock den storartadt planlagda serien af konsthistoriska inventarier öfver alla svenska kyrkor, hvaraf under året den första volymen utkommit. Att nämna äro ytterligare några praktfullt utstyrda monografier: Ekhoffs öfver St. Clemens kyrka i Visby, F. U. Wrangels öfver Stockholms öfverståthållarepalats samt Siréns öfver gamla Stockholmshus af den äldre Tessin. — Inom litteratur-

historiens område är blott att anteckna, att af den nya upplagan af Schücks och Warburgs bekanta svenska litteraturhistoria numera äfven andra bandet föreligger fullständigt utgifvet.

Hvad så beträffar rättshistoriens och den ekonomiska historiens område, ha redan påpekats de betydelsefulla undersökningar, som i den akademiska afhandlingens form lämnats af Petander och Wohlin. Den serie framställningar af vår centrala förvaltnings organisations- och personalhistoria, som för några år sedan påbörjades af riksarkivet genom en af J. A. Almquist författad monografi öfver bergskollegium, har nu ytterligare ökats med en framställning af kommerskollegii organisation af samma hand. Det må vara tillåtet att uttala den förhoppningen, att denna serie, hvars betydelse både från vetenskaplig och praktisk synpunkt ligger i öppen dag, måtte för framtiden ökas lika snabbt och obehindradt som hittills. Det väldiga, i sitt slag enastående material, som i vårt land står rättshistorien till buds, har hittills endast i förvånande ringa grad varit föremål för bearbetning med hjälp af den moderna häfdaforskningens mera förfinade metoder. Med så mycket större tillfredsställelse är det man hälsar framträdandet af tvenne sådana arbeten som Westmans öfversikt öfver den svenska rättskällornas historia och samma författares påbörjade monografiska framställning af den svenska nämnden.

Vända vi oss så till bibliografiens område, är först att anteckna, att med tvenne under året utgifna häften Almquists stora bibliografi öfver Sveriges bibliografiska litteratur föreligger i fullfärdigt skick. Af Bygdéns anonym- och pseudonymlexikon har det sedvanliga årliga häftet utkommit. Af historiska specialbibliografier äro utom Setterwalls för Historisk Tidskrifts läsare välbekanta årsbibliografi att framhålla Brings Karl XII:s bibliografi för tioårsperioden 1901—1910, Törnes årsöfversikt öfver den finska historiska litteraturen samt Arbusows och Wulffius' baltiska årsbibliografier för åren 1909 och 1910. På arkivväsendets område bör framhållas Berghs för hvarje forskare i Riksarkivet oumbärliga utredning öfver därstädes förvarade olika serier af rådsprotokoll.

Den topografiska litteraturen för året är som vanligt riklig. Den stora geografisk-topografisk-statistiska beskrifningen öfver Sverige fortskrider alltjämt långsamt; under året ha endast fem häften utkommit. Af det stora praktverket Svenska slott och herresäten föreligger äfven en rad häften. W. Berg har utsändt en diger del af en Bohusläns historia, hvilken sträcker sig fram till 1532. Bidragen till våra städers historia äro talrika: främst bland dem må nämnas en ny upplaga af Claes Lundins och August Strindbergs bekanta skildring af gamla Stockholm. Ett par värdefulla bidrag till Stockholmsarkitekturens historia ha förut omnämnts. W. Andersson har till Karlskrona lokaliserat en liflig skidring af 1700-talets stadslif. Antecknas må f. ö. R. Björkmans beskrifning öfver Tenhults gård, hvarjämte kan som en kuriositet slutligen nämnas omtrycket af tvenne af Hülphers bekanta samlingar till Norrlands historia.

Jämväl på den s. k. kulturhistoriens område är årets skörd riklig. Främst är där att nämna det andra bandet af den svenska upplagan af gamle Olaus Magnus' historia om de nordiska folken, utgifvet i samma mönstergilla tolkning och utstyrsel som det för ett par år sedan utgifna första. Af T. Norlinds hand föreligger ett vidlyftigt försök till teckning af den svenska allmogens lif i folksed, folktro och folkdiktning. Ett bidrag till kännedomen om en hittills ej närmare utforskad sida af det svenska folkets inre lif under gångna tidehvarf föreligger i ett af Gadelius påbörjadt arbete om tro och öfvertro i forna tider. Till det svenska undervisningsväsendets historia föreligga flera värdefulla bidrag. Främst äro att nämna tvenne band bilagor till Annerstedts monumentala universitetshistoria — ett nytt bevis på den vördade åldringens sällsporda arbetskraft. Af Hall har utgifvits en textkrestomati till det svenska undervisningsväsendets historia, och Linge har gifvit en framställning af Stockholms folkskoleväsen före 1842. Holm har utsändt ett nytt band af sin förtjänstfulla posthistoria, behandlande tiden 1677—1697. Af intresse för det svenska jordbrukets historia är den för Älfsborgs läns hushållningssällskap till 100-årsdagen af Mannerfelt utarbetade minnesskriften. Ett egenartadt bidrag till den andliga odlingens historia i Sverige under det sista halfseklet är slutligen den af Westrin till sällskapet Iduns 50-årsdag utgifna festskriften.

På kyrkohistoriens område är, frånsedt en serie förtjänstfulla populära småskrifter, just ej mycket att anteckna. Aulén har utgifvit en enligt fackmäns omdöme synnerligen förtjänstfull undersökning om den lutherska kyrkoidén och dess historia. Af Quensel föreligger en samling smärre uppsatser öfver olika sidor af svenskt kyrkolif i forna tider. Slutligen må nämnas, att Wordsworths i föregående årsberättelse uppmärksammade öfversikt öfver vår kyrkas historia under året utkommit i svensk öfversättning.

På de från finsk sida under året framkomna bidragen till det svenska väldets historia behöfver här ej ingås, då en sammanhängande redogörelse för årets finska historielitteratur är afsedd att, liksom föregående år skett, inflyta i Historisk Tidskrift. Af utländska arbeten i öfrigt af intresse för Sveriges historia må här blott framhållas Boyes framställning af de väpnade neutralitetsförbunden, ett område, inom hvilket en af våra mest fruktbringande insatser på folkrättens område faller, samt ett af Aall och Gjelsvik författadt arbete om unionsupplösningen, i hvilket den norska revolutionens stats- och folkrättsliga doktriner i sin crudaste form bringas inför europeisk publik.

Inom den allmänna och utländska historiens område möter oss först och främst Hjärnes bok om stat och kyrka. Med lika mycken lärdom som genialitet har han däri gifvit en öfverblick öfver deras inbördes förhållande alltifrån kristendomens första framträdande till våra dagar. Därtill har såsom det icke minst värdefulla anknutits en principiell betraktelse öfver problemet, som

ännu den dag i dag är lika aktuellt som någonsin förr. Af Kjelléns bok om stormakterna i dess andra upplaga har andra bandet utkommit, behandlande Frankrike och Tyskland. Det på senare år alltjämt ökade intresset för de ostasiatiska folken och deras historia motsvaras af tvenne öfversättningar: den ena af Saitos skäligen torra och schematiska japanska historia, den andra af Bland's och Backhouse's med intressanta aktstycken och dagboksanteckningar späckade teckning af den stora kinesiska änkekejsarinnans demoniska gestalt.

Därpå upplästes följande

Revisionsberättelse.

Undertecknade, som af svenska historiska föreningen blifvit utsedda att granska föreningens räkenskaper för år 1912, få efter verkställdt uppdrag därom afgifva följande berättelse:

Debet.

Saldo från 1911		7,238: 28
Inkomster.		
Hans Maj:t Konungens årsafgift	50: —	
661 årsafgifter à 5 kronor	3,305: —	
14 postprenumeranter à 7,03 kr.	98: 42	
1 afgift från Danmark à 3 kr.	3: —	
3 afgifter för 1911	15: —	
1 d:o för 1913	5: —	
1 d:o för 1913—1915	15: —	
1 ständig ledamotsafgift	75: —	
Redovisning från Fritzes hofbokhandel	318: 80	
Lösa häften af Historisk tidskrift	223: 75	
6 exemplar af Svensk hist. bibliografi	30: —	
1 » » Anckarsvärds minnen	1: 50	
Räntor	382: 36	
Statsanslag	1,500: —	
Anslag af Vitterhets-, hist.- och antikv.-akad.	500: —	6,522: 83
Summa kronor		13,761: 11

Kredit.

Utgifter.		
Å redaktionskonto	2,695: —	
» boktryckerikonto	3,193: 74	
» distributionskonto	143: 99	
» diversekonto	597: 67	6,630: 40
Saldo till 1913		7,130: 71
Summa kronor		13,761: 11

Behållningen är sålunda placerad:

Å depositionsräkning	. . . .	5,500: —
» sparkasseräkning	. . . .	1,279: —
Kontant i kassan	. . . .	351: 71
	Summa kronor	7,130: 71

Då räkenskaperna äro ordentligt förda och föreningens säkerhetshandlingar vid granskning befunnits riktiga, få vi tillstyrka full ansvarsfrihet åt styrelsen för 1912 års förvaltning.

Stockholm den 9 maj 1913.

Bernhard Lundstedt. *Severin Bergh.*

I enlighet med revisorernas hemställan beviljade föreningen styrelsen full och tacksam ansvarsbefrielse för 1912 års förvaltning.

Styrelsens förutvarande medlemmar, hrr C. Annerstedt, G. Björlin, S. Clason, N. Edén, C. Hallendorff, E. Hildebrand, T. Höjer, L. Stavenow, Th. Westrin och H. Wrangel omvaldes med acklamation.

Till revisorer omvaldes hrr S. Bergh och B. Lundstedt samt till deras suppleanter hrr J. A. Almquist och J. Petrelli.

Åt styrelsen uppdrogs att justera dagens protokoll.

Professor S. Clason höll föredrag om »Stedingks memoarer, en tendentiös aktpublikation».

2—130748.